

Archiva Moldaviæ

IX (2017)

Editor-in-Chief

Dorin Dobrinu

Associate Editor

Mihai Chiper

Editorial Board

Alexandru-Dumitru Aioanei, Ludmila Bacumenco-Pîrnău,
Cătălin Botoșineanu, Ligia Dobrinu, Mihai Mîrza

International Advisory Board

Viorel Achim (Bucharest)	Bogdan Murgescu (Bucharest)
Ovidiu Buruiană (Iași)	Sergiu Musteață (Chișinău)
Maria Bucur (Bloomington, Indiana)	Lucian Nastasă (Cluj-Napoca)
Igor Cașu (Chișinău)	Petru Negură (Chișinău)
Adrian Cioflâncă (Iași)	Marian Olaru (Rădăuți)
Mihai Cojocariu (Iași)	Virgil Pâslariuc (Chișinău)
Valentin Constantinov (Chișinău)	Alexandru-Florin Platon (Iași)
Florin Curta (Gainesville, Florida)	Leonidas Rados (Iași)
Andrei Cușco (Chișinău)	Oliver Jens Schmitt (Vienna)
Dennis Deletant (Washington, DC)	Grigory Shkundin (Moscow)
Marius Diaconescu (Bucharest)	Flavius Solomon (Iași)
Vasile Docea (Timișoara)	Victor Spinei (Iași)
Alexander Drace-Francis (Amsterdam)	Mihai D. Sturdza (Paris)
Emil Dragnev (Chișinău)	Igor Șarov (Chișinău)
Armand Goșu (Bucharest)	Silviu Andrieș-Tabac (Chișinău)
Ion Gumenâi (Chișinău)	Victor Taki (Edmonton/Moscow)
Radu Ioanid (Washington, DC)	Vladimir Tismăneanu (Washington, DC)
Florea Ioncioaia (Iași)	Valentin Tomuleț (Chișinău)
Constantin Iordachi (Budapest)	Ottmar Trașcă (Cluj-Napoca)
Charles King (Washington, DC)	Marius Turda (Oxford)
Gail Kligman (Los Angeles, California)	Virgiliu Țărău (Cluj-Napoca)
Ștefan Lemny (Paris)	Florin Țurcanu (Bucharest)
Bogdan-Petru Maleon (Iași)	Constantin Ungureanu (Chișinău)
Hans-Christian Maner (Mainz)	Daniel Ursprung (Zürich)
Paul Michelson (Huntington, Indiana)	Ion Varta (Chișinău)
Nicolae Mihai (Craiova)	Vitalie Văratie (Bucharest)
Andi Mihalache (Iași)	Petru Vicol (Chișinău)

Desktop Publishing

Mihaela Răducă

Cover

Romeo Cîrjan, Iulian Constantin Copăcel, Adrian Solomon

Archiva Moldaviæ

IX (2017)

Revistă publicată sub egida
Societății de Studii Istorice din România

This journal is published under the auspices of the
Romanian Society for Historical Studies

Iași

Lucrare apărută grație unei finanțări nerambursabile acordate de
Consiliul Județean Iași potrivit Legii nr. 350/2005

Adresa redacției

Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18,
cod poștal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România
email: editor@archivamoldaviae.ro
website: www.archivamoldaviae.ro

© **Archiva Moldaviae**

ISSN: 2067-3930

Cuprins

<i>Abrevieri</i>	11
------------------	----

Studii de istorie

Societate, modernizare, revoluție și independență statală în Basarabia

Teodor CANDU, <i>Date privitoare la originile orheiene ale neamului boierilor Călmașu-Callimachi și legăturile cu neamul mazililor Panăș-Calmăș</i>	15
Dionisie LIBONI, <i>Discontinuitățile și performanțele procesului de centralizare birocratică din Basarabia de la mijlocul secolului XIX. Studiu de caz: guvernatorul Pavel Fedorov</i>	29
Vladimir V. MOROZAN, <i>Tinerețea rebelă a lui Constantin Stere</i>	51
Constantin CORNEANU, <i>De la suveranitate la independență. Cazul Republicii Moldova (II)</i>	63

Personalități ale Universității din Iași

Leonidas RADOS, <i>„Supliciile” profesorului Oreste Tafrali la Universitatea din Iași: o poveste despre vanități și incompatibilități culturale</i>	97
---	----

Antisemitism și negaționism în România

Mihai CHIPER, <i>„Țăța creștinilor nu e pentru prunci evrei”: segregarea forței de muncă în Iași (1867-1870)</i>	121
Horia BOZDOGHINĂ, <i>A. C. Cuza – politicianul antisemit</i>	139
Florea IONCIOAIA, <i>Deficit pedagogic sau deficit democratic? Discursivitatea anonimă și negaționismul în spațiul culturii digitale românești</i>	161

Protestantismul din România în perspectivă istoriografică

Paul E. MICHELSON, <i>The History of Romanian Evangelicals, 1918-1989: A Bibliographical Excursus</i>	191
---	-----

Relațiile României cu vecinii în al Doilea Război Mondial

- Marcin MAJEWSKI, *Polish Refugees in Câmpulung-Mușcel During World War II* 235

Contestarea comunismului românesc

- Ioana HAȘU, *Demonizing Armed Anti-Communist Resistance: The Făgăraș Group in the Securitate Files* 245
Dumitru LĂCĂTUȘU, *Brașov 1989. Armata, Securitatea și revoluția* 273

Arhiviști și arheologi urmăriți de Securitate

- Octavian DASCĂL, *Leonida Boga: arhivistul, „macedoneanul”, „voshopoleanlu”* 299
Mădălin-Cornel VĂLEANU, *Urmărirea de către Securitate a arheologului Neculai Zaharia* 339

Politici urbane și religioase în România comunistă

- Liliana IUGA, *Negotiating Building Preservation and Urban Redevelopment in Socialist Romania. The Case of Dimitrov Street in Iași* 373
Daniela CIOBANU-IONIȚĂ, *Ministrul Cultelor Stanciu Stoian și activitatea sa în relația cu Biserica Ortodoxă Română (1947-1951)* 399

Documente

- Flavius SOLOMON, *„Cheia rezolvării litigiilor din Balcani se află în România”. Din corespondența lui Albert Südekum cu socialiști români, 1914-1915* 427

In memoriam

- Vladilen Nikolaevici Vinogradov, 1925-2017 (Armand Goșu) 471

Recenzii

- Constantin Schifirneț, *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății*, București, Tritonic, 2016, 200 p. (Roland Clark) 475
- Liviu Neagoie, *Antisemitism și emancipare în secolul al XIX-lea. Dileme etnice și controverse constituționale în istoria evreilor din România*, București, Editura Hasefer, 2016, 264 p. (Bogdan Caranfilof) 477
- Cristian Sandache, *Politică, propagandă și război. Societatea românească în anii 1940-1944*, Iași, Editura Lumen, 2016, 212 p. (Bogdan Caranfilof) 481
- Tatiana Niculescu, *Mistica rugăciunii și a revolverului. Viața lui Corneliu Zelea Codreanu*, București, Editura Humanitas, 2017, 240 p. (Bogdan Caranfilof) 485

Note bibliografice

- Christopher Hilton, *How Hitler Hijacked World Sport. The World Cup, The Olympics, The Heavyweight Championship, and the Grand Prix*, Stroud UK, The History Press, 2012, 192 p. (Paul E. Michelson) 489
- Nurlan Dulatbekov, Octavian Țicu, Silviu Miloiu, *Spassk 99. O istorie a prizonierilor de război români din Kazahstan în documente*, București, Editura Eikon, 2016, 602 p. (Codruț Constantinescu) 490

Viața științifică

- De la Paris și Veneția la Iași: biblioteca și arhiva Mihnea Berindei (Dorin Dobrințu) 493

Contents

<i>Abbreviations</i>	11
----------------------	----

History Studies

Society, Modernization, Revolution, and State Independence in Bessarabia

Teodor CANDU, <i>Some Data Regarding the Origins of Călmașu-Callimachi Boyars Family from Orhei County and the Connections with the Panăș-Calmăș Mazilis Family</i>	15
Dionisie LIBONI, <i>Discontinuities and Performances of Process of Bureaucratical Centralization in the 1840s. Case Study: Governor Pavel Fedorov</i>	29
Vladimir V. MOROZAN, <i>Constantin Stere's Rebel Youth</i>	51
Constantin CORNEANU, <i>From Sovereignty to Independence. The Case of Republic of Moldova (II)</i>	63

Personalities of the University of Iași

Leonidas RADOS, <i>The "Torment" of Professor Oreste Tafrali at the University of Iași: a Story about Vanities and Cultural Incompatibilities</i>	97
---	----

Antisemitism and Negationism in Romania

Mihai CHIPER, <i>"Christian Women's Breast is not for Jewish Nurselings": Segregation of Labour Force in Iași (1867-1870)</i>	121
Horia BOZDOGHINĂ, <i>A. C. Cuza – the Anti-Semitic Politician</i>	139
Florea IONCIOAIA, <i>Pedagogical or democratic deficit? Anonymous discourse and negationism in Romanian digital space</i>	161

The Protestantism from Romania in Historiographical Perspective

Paul E. MICHELSON, <i>The History of Romanian Evangelicals, 1918-1989: A Bibliographical Excursus</i>	191
---	-----

<i>Romania's Relations with its Neighbours in the World War II</i>	
Marcin MAJEWSKI, <i>Polish Refugees in Câmpulung-Muşcel During World War II</i>	235

<i>The Contesting of the Romanian Communism</i>	
Ioana HAŞU, <i>Demonizing Armed Anti-Communist Resistance: The Făgăraş Group in the Securitate Files</i>	245
Dumitru LĂCĂTUŞU, <i>The Army, "Securitatea" and the Romanian Revolution of December 1989 in Braşov</i>	273

<i>Archivists and Archaeologists Pursued by the Securitate</i>	
Octavian DASCĂL, <i>Leonida Boga: the Archivist, "the Macedonian", the "Voshopoleanlu"</i>	299
Mădălin-Cornel VĂLEANU, <i>The Surveillance Action Conducted by the Securitate against Neculai Zaharia</i>	339

<i>Urban and Religious Policies in Communist Romania</i>	
Liliana IUGA, <i>Negotiating Building Preservation and Urban Redevelopment in Socialist Romania. The Case of Dimitrov Street in Iaşi</i>	373
Daniela CIOBANU-IONIŢĂ, <i>The Work of the Minister for Religious Affairs Stanciu Stoian in Relation to the Romanian Orthodox Church (1947-1951)</i>	399

Documents

Flavius SOLOMON, <i>"The Key for Solving Balkan Conflicts is in Romania". Excerpts from Albert Südekum's Correspondence with the Romanian Socialists, 1914-1915</i>	427
---	-----

In memoriam

<i>Vladilen Nikolaevici Vinogradov, 1925-2017 (Armand Goşu)</i>	471
---	-----

Reviews

- Constantin Schifirneț, *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății*, București, Tritonic, 2016, 200 p. (Roland Clark) 475
- Liviu Neagoe, *Antisemitism și emancipare în secolul al XIX-lea. Dileme etnice și controverse constituționale în istoria evreilor din România*, București, Editura Hasefer, 2016, 264 p. (Bogdan Caranfilof) 477
- Cristian Sandache, *Politică, propagandă și război. Societatea românească în anii 1940-1944*, Iași, Editura Lumen, 2016, 212 p. (Bogdan Caranfilof) 481
- Tatiana Niculescu, *Mistica rugăciunii și a revolverului. Viața lui Corneliu Zelea Codreanu*, București, Editura Humanitas, 2017, 240 p. (Bogdan Caranfilof) 485

Bibliographic Notes

- Christopher Hilton, *How Hitler Hijacked World Sport. The World Cup, The Olympics, The Heavyweight Championship, and the Grand Prix*, Stroud UK, The History Press, 2012, 192 p. (Paul E. Michelson) 489
- Nurlan Dulatbekov, Octavian Țicu, Silviu Miloiu, *Spask 99. O istorie a prizonierilor de război români din Kazahstan în documente*, București, Editura Eikon, 2016, 602 p. (Codruț Constantinescu) 490

Scientific Life

- From Paris and Venice to Iași: the Library and the Archive of Mihnea Berindei (Dorin Dobrințu) 493

Abrevieri

„Arhiva”	= Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași
„Boabe de Grâu”	= Boabe de Grâu. Revistă de cultură, București
„Candela”	= Candela. Revistă teologică și bisericească, Cernăuți
„Carpica”	= Carpica. Muzeul de Istorie Bacău
AAR	= Analele Academiei Române, București
AAR.MN	= Analele Academiei Române. Memorii și Notițe, București
AAR.MSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
AAR.MSL	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare, București
AARSR	= Analele Academiei Republicii Socialiste România, București
AB	= Arhivele Basarabiei
ACNSAS	= Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
AERC-Iași	= Arhiva Episcopiei Romano-Catolice Iași
AFTO	= Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă, Universitatea București
AHR	= The American Historical Review
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj, Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași
AIIIC	= Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, Cluj
AIIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj, Cluj
AIIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași (fost AIIAI)
AIR	= <i>Arhiva Istorică a României</i> (ed. B.P. Hasdeu)
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe – București
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AMR	= Arhivele Militare Române (București, Pitești)
AMS	= Acta Moldaviae Septentrionalis, Botoșani
AN-Bacău	= Serviciul Județean Bacău al Arhivelor Naționale
AN-Bihor	= Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale
AN-Botoșani	= Serviciul Județean Botoșani al Arhivelor Naționale
AN-Cluj	= Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale
AN-Galați	= Serviciul Județean Galați al Arhivelor Naționale
AN-Iași	= Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale
ANIC	= Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale – București
AnM	= Analele Moldovei
ANM-București	= Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale
AN-Mehedinți	= Serviciul Județean Mehedinți al Arhivelor Naționale

Abrevieri

AN-Neamț	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Neamț
ANR	= Arhivele Naționale ale României
ANRM	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova
AN-Timiș	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timiș
AN-Vaslui	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vaslui
AOSPRM	= Arhivele Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
AR.MSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ARBSH	= Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique
ArchM	= Arhiva Moldaviae, Iași
Arh. St.-Cernăuți	= Arhiva de Stat din regiunea Cernăuți
ArhGen	= Arhiva Genealogică, Iași
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ARMSL	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare, București
ARMSȘ	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice, București
AS	= Analele Sighet
ASRI	= Arhivele Serviciului Român de Informații – București
AȘRS	= Arhiva pentru Știința și Reforma Socială, București
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași
AT	= Arhivele Totalitarismului, București
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
AUB	= Analele Universității București, București
BAR-București	= Biblioteca Academiei Române, București
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României, București
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, București și Vălenii de Munte
BCU	= Biblioteca Centrală Universitară
BI	= Buletin Istoric, Iași
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BNB	= Biblioteca Națională București
BOR	= Biserica Ortodoxă Română. Buletinul oficial al Patriarhiei Române, București
BRV	= Bibliografia Românească Veche
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
CC	= Codrul Cosminului. Buletinul „Institutului de Istorie și Limbă”, Universitatea din Cernăuți
CC, Serie nouă	= Codrul Cosminului, Serie nouă, Universitatea „Ștefan cel Mare” – Suceava
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului (Direcția Arhivelor Centrale)</i>
CDM. S.1	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale, Supliment I (1403-1700)</i>
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului (Arhivele Naționale)</i>
cf.	= confer
CI	= Cercetări Istorice. Revistă de istorie românească, Iași
CL	= Cercetări Literare
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique

Abrevieri

CR	= Cuget Românesc
CvL	= Convorbiri Literare
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaților
DEX	= <i>DEX. Dicționarul Explicativ al Limbii Române</i>
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
DI	= Dosarele Istoriei
DIR	= <i>Documente privind istoria României</i>
doc.	= document
DR	= Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EN	= Economia Națională. Revista economică, statistică și financiară, București
f.	= fila, filele
FF	= Făt-Frumos. Revistă de literatură, artă, știință, viață socială
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromanae
GB	= Glasul Bisericii, București
IN	= „Joan Neculce”, Buletinul Muzeului Municipal Iași
inv.	= inventar
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LA	= Literatura și Arta
LC	= Lumina Creștinului, Iași
LL	= Limba și Literatura, București
LR	= Limba Română, București
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MC	= „Miron Costin”. Revistă de Mărturii Istorice, Bârlad
MCA	= Materiale și Cercetări Arheologice
MEF	= <i>Moldova în Epoca Feudalismului</i>
MemAnt menț.	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț = mențiune
MI	= Magazin Istoric, București
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial, București
ms. rom.	= manuscris românesc
ms. sl.	= manuscris slavon
MSȘIA	= Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române, București
NEdH	= Nouvelles Études d’Histoire, București
nr.	= număr
NRR	= Noua Revistă Română, București
op.	= opis
p.	= pagina, paginile
pach.	= pachet
r.	= recto
RA	= Revista Arhivelor, București
RdI	= Revista de Istorie, București
REB	= Revue des Études Byzantines, Paris
REI	= Revue des Études Islamiques, Paris
RER	= Revue des Études Roumaines, Paris

Abrevieri

RES	= Revue des Études Slaves, Paris
RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes, București
RFR	= Revista Fundațiilor Regale, București
RH	= Revue Historique, Paris
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen, București
RI	= Revista Istorică, București
RIAB	= Revista Istorică Arheologică Bisericească, Chișinău
RIAF	= Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, București
RIR	= Revista Istorică Română, București
RIS	= Revista de Istorie Socială
RITL	= Revista de Istorie și Teorie Literară, București
RM	= Revista Muzeelor, București
RMM	= Revista Muzeelor și Monumentelor, București
RRH	= Revue Roumaine d'Histoire, București
RSIABC	= Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău, Chișinău
Rsl	= Romanoslavica, București
SAHIR	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
SAI	= Studii și Articole de Istorie, București
SAMBN	= Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu”
SAO	= Studia et Acta Orientalia, București
SCB	= Studii și Cercetări de Bibliologie, București
SCI	= Studii și Cercetări Istorice. Buletin al Institutului de Istorie Națională „A.D. Xenopol”, Iași (ultimele din CI, seria veche)
SCIA	= Studii și Cercetări de Istoria Artei, București
SCILF	= Studii și Cercetări de Istorie Literară și Folclor, București
SCIM	= Studii și Cercetări de Istorie Medie, București
SCIV	= Studii și Cercetări de Istorie Veche, București
SCIVA	= Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
SCN	= Studii și Cercetări de Numismatică, București
SCȘI	= Studii și Cercetări Științifice, seria Istorie, Iași
SEER	= The Slavonic and East European Review, Londra
SMIC	= Studii și Materiale de Istorie Contemporană, București
SMIM	= Studii și Materiale de Istorie Medie, București
SMMIM	= Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară
SODF	= Südostdeutsche Forschungen, München
SOF	= Südost-Forschungen, München
SRdI	= Studii. Revista de Istorie, București
ST	= Studii Teologice, București
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj
TC	= „Teodor Codrescu” (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
TD	= Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București
tr.	= transport
TV	= Teologie și Viață, Iași
v.	= verso
VR	= Viața Românească, Iași

**Date privitoare la originile orheiene
ale neamului boierilor Călmașu-Callimachi
și legăturile cu neamul mazililor Panăș-Calmăș**

Teodor CANDU*

Unul dintre neamurile de seamă ale secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea eminent de origine românească, care a dat poporului român din Țara Moldovei patru domni și un mitropolit, a fost neamul Călmașu (Callimachi). Acesta își are începuturile de la vornicul de Câmpulung, Toader Călmașu. Privitor la acest neam au fost elaborate numeroase studii și cercetări din cele mai diverse, în cadrul cărora s-a discutat unele aspecte, începând de la originea familiei, rolul și locul pe care l-au jucat principalii exponenți ai săi, atât în spațiul politic, cât și în contextul cultural-spiritual al epocii. Dintre ultimele studii le remarcăm pe cele semnate de Sergiu Bacalov¹ și de Ștefan S. Gorovei². Cel din urmă, după o trecere exhaustivă în revistă a bibliografiei dedicate acestei familii, reușește să clarifice una dintre cele mai disputate probleme cu privire la originile neamului Călmașu (Callimachi), ajungând la concluzia că Toader Călmașu, vornicul, cel care pune temeliile dinastiei domnești a Callimachilor, își are originile sale din rândul boierimii de țară din spațiul răsăritean al Țării Moldovei, adică în ținutul Orheiului. În susținerea acestei idei, Ștefan S. Gorovei a apelat la o serie de documente editate de cercetătorii de la Institutul de Istorie al Academiei de Știință a Moldovei³.

* Dr. în istorie, cercetător științific la Institutul de Istorie al Academiei de Știință a Moldovei; e-mail: teodorcandu@yahoo.com.

¹ Sergiu Bacalov, „Giosenii” (Josenii) sau boierimea din Țara de Jos a Moldovei (secolul al XVI-lea – începutul secolului al XVIII-lea), în „Materialele Conferinței științifice internaționale anuale a tinerilor cercetători”, vol. I, secția Istorie, ediția a V-a, 31 martie 2011, *Consolidarea și dezvoltarea statului de drept în contextul integrării europene*, Chișinău, 2011, p. 12-29. În cadrul studiului, autorul întocmește o spiță de neam (p. 19-21), plecând de la litigiul pentru partea de baștină a lui Toader Călmașu din Highidiș, ținutul Orhei. În baza datelor selectate de Dinu Poștarencu pentru perioada secolului al XIX-lea, au fost incluse în anexă câteva spițe de neam ale purtătorilor supranumelui Calmăș, dintre locuitorii satului Pânășești, județul Chișinău (p. 28).

² Ștefan S. Gorovei, *Contribuții la genealogia familiilor Tăutu și Callimachi*, în AȘUI, s.n., tom LIX, 2013, p. 110-119.

³ *Moldova în epoca feudalismului*, VI, *Cărți domnești și zapise moldovenești și slavo-moldovenești 1671-1710*, alcătuitori A. N. Nichitici, D. M. Dragnev, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovietov, sub redacția lui P. V. Sovietov, Chișinău, 1992, p. 118-119 (cu trad. rusă, p. 119-120), nr. 36; *Moldova*

Astfel, în conformitate cu mărturiile lui Toader Călmașu referitoare la pricinile funciare legate de moșiile de baștină din ținutul Orhei, moșia Highidiș (Ghidighici), el susținea că era fiul lui Vasile, fiul lui Ștefan Bene din Highidiș. Ultimul pretindea stăpânirea asupra bătrânului Benea⁴, unul dintre cei patru bătrâni ai moșiei amintite, unde familia sa mai stăpânea unele părți de moșie, cum ar fi a patra parte, primită de fiul său Ion, fost logofăt al treilea [viitorul domn Ioan Theodor Callimachi – n.ns.] danie din bătrânul Sechil [Sechir – n.ns.] de la feciorii lui Neculai Cazacu din Buecani, și o altă parte din bătrânul Mâtco. În baza acestor documente, Ștefan S. Gorovei conchide că numele inițial al familiei Călmașu (Callimachi) urma să fie Benea, însă nu reușește să clarifice chestiunea originii poreclei Călmașu. Cel mai probabil, nu este exclus să provină de la etnonimul *calmâc*, populație de origine turanică răspândită în Imperiul Rus.

Din documentele folosite de Ștefan S. Gorovei se confirmă ipoteza originii orheiene a neamului Călmașu (Callimachi), pe linia lui Toader Călmașu, vornic de Câmpulung. Totuși, o problemă rămasă deschisă și care necesită o clarificare se referă la o altă ramură a acestui neam, adică a mazililor Calmuș (Calmâș), care, pe la 1838, afirmău că se trag din neamul boierului Toader Călmașu și al căpitanului Daniil⁵. Dacă în privința descendenților lui Toader Călmașu subiectul a fost lămurit, în cele ce urmează ne propunem să ne oprim asupra căpitanului Daniil și legătura acestuia cu neamul Callimachilor.

De la început, trebuie să menționăm că Daniil a fost cel care a pus temelile familiei de mazili orheieni Calmuș (Calmâș), care în perioada secolului al XIX-lea, în contextul de confirmare a statutului privilegiat de mazili – din 1847 de odnodvoret – , se adresau autorităților guberniale⁶. Constatăm că, până în prezent, studiile dedicate familiei Călmașu (Callimachi) nu conțin informații referitoare la neamul mazililor Călmașu ori la respectivul personaj, în pofida faptului că, printre documentele prezentate de către descendenții săi, pentru a confirma statutul de mazil și odnodvoret, sunt unele informații despre

în epoca feudalismului, VIII, Documente moldovenești din secolul al XVIII-lea (1711-1750). Cărți domnești și zapise, coordonator Demir Dragnev, volum întocmit de Larisa Svetlicinai, Demir Dragnev și Eugenia Bociarov, Chișinău, 1998, nr. 81, p. 112-114.

⁴ Un bătrân cu același nume îl aflăm și în documentele ce se referă la moșia Pocișăni, ținutul Orhei, pe Răut ce se megieșește cu moșia Mașcăuți din același ținut, aflată pe malul drept al aceluiași fluviu. În conformitate cu spița de neam a Pocișănilor, care se trage din Pociș, sunt Meștea, Stolova, Bene și Bălăban, acești patru frați au format trei bătrâni, deoarece Balaban a fost sterp. Din bătrânul Bene, se trage Iordache; care i-a avut pe Ștefan, Costandin și Florea popa. Din Ștefan se trag Vasile și Oprea, căsătorit probabil cu Ilinca; din Vasile – Zaharia, Tofan, Ioniți și Anisiia; din Zaharia – Grigoraș, Vasile, Oxinti, Gafița și Anisia; din Tofan – Anisia și Maria; din Ioniți – Păladi, Vasile, Ioana și Ileana; din Anisia – Ileana și Maria. Din Oprea, fiul lui Ștefan, se trage Ignat (AN Iași, fond Documente, pachet 180, doc. 69, f. 2).

⁵ O astfel de declarație o făceau, la 7 iunie 1838, mazilii din satul Gălești, ținutul Orhei, în fața judecătorului Dudevici de la Judecătoria ținutului Orhei, Simion Roadedeal și alții (ANRM, fond 3, inventar 3, dosar 1080, f. 16-16v.).

⁶ *Ibidem*, dosarele 202, 216, 1080.

legătura dintre Daniil căpitanul și Toader Călmașu. Până să analizăm actul, vom mai aminti că Daniil căpitan, la 15 martie 1721, primea de la domnul Mihai Racoviță privilegiul sau dreptul de a aduna în seliștea Hâncești oameni străini ce veneau din Polonia și alte locuri, sau foști supuși înstrăinați ai Moldovei⁷. Prin același act, la Hâncești se puneau bazele unei căpitanii subordonate direct domnului, cu îndatorirea de a păzi marginea țării dinspre părțile tătărești. Despre căpitania de la Hâncești nu avem nici o informație clară, cu excepția datelor din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Atunci, între stăpânii moșiei Hâncești s-au iscat o serie de pricini cu tătarii, care i-au împins cu aratul și cositul până în sat, sau cu unii locuitori de pe moșie, care, din porunca domnească din 5 februarie 1768, reiese că se împotriveau să plătească dijmă sau venitul locului, din motivul „că este margine”⁸, adică hotar.

Din privilegiul din 1721 rezultă că, în contextul depopulării Moldovei, produse în urma instabilității politice de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, domnia urmărea atragerea de populație din afara hotarelor pentru a mări baza fiscală a țării. În acele timpuri, moșia Hâncești se afla în imediata apropiere a hotarului lui Halil Pașa, adică a fâșiei de două ceasuri care a fost preluată de tătari din teritoriul Moldovei, iar fondarea unei slobozii aici urmărea nu numai scopuri strict fiscale, dar și pe cel de apărare a marginii. Despre o căpitanie din aceeași regiune ne amintesc nu doar documentele din *Condica lui Mavrocordat*, dar și Leon T. Boga în studiul său dedicat *pazei marginii*⁹, unde se are în vedere căpitania de la Buțeni, localitate aflată în proximitatea moșiei Hâncești, în bazinul râului Cogâlnic.

În ceea ce privește ridicarea lui Daniil la rangul de căpitan, răsplata poate fi pusă, cel mai probabil, pe seama serviciilor aduse domniei. Nu este exclus ca, alături de alți locuitori din Țara de Jos, să fi participat la înăbușirea revoltei conduse de comisul Vasile Ceaurul și de sulgerul Gheorghe Velicico, desfășurate în timpul incursiunii din iarna 1716-1717 a căpitanului Ferentz în munții Moldovei¹⁰.

⁷ Acest privilegiu poate fi explicat și din perspectiva probabilității că respectivul căpitan era unul dintre stăpânii devălmași ai moșiei Hâncești. În susținerea acestei idei poate servi acel Izvod al moșiei Hâncești din 1731, unde Daniil căpitan este amintit imediat după ce au fost trecuți în revistă cei care „s-au tâmplat față” în calitate de martori, o serie de vornici de sate din împrejurimi, dar înaintea lui „fiul lui Tănas, nepot lui Doni den Hâncești și cu toț(i) frați(i) răzăș al noștri” (Aurel V. Sava, *Documente privitoare la istoria târgului și ținutului Lăpușna*, Chișinău, Editura Fundației Carol I, 1937, doc. 144, p. 168).

⁸ *Ibidem*, doc. 185, p. 216-217.

⁹ Leon T. Boga, *Paza Marginii. Căpitanii de margine de pe Nistru, Ciuhur spre raiaua Tughinei și Bugeac*, Chișinău, Editura Cartea Românească, 1932, p. 22.

¹⁰ Unele date în privința acestui eveniment a se vedea la Cătălina Chelcu, *Mărturii despre pedepsirea celor ce „s-au făcut cătane” în domnia lui Mihai Racoviță*, în idem, *Pedeapsa în Moldova între normă și practică. Studii și documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 127-134; Demir Dragnev (coord.), *Domniile Țării Moldovei. Studii*, Chișinău, Editura Civitas, 2005, p. 234-235; Teodor Candu, *Serdarii de Orhei de la sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea: Darie Donici*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3-4, 2010, p. 55.

Revenind la documentul care ne oferă informații despre legătura de rudenie dintre Toader Călmașu și Daniil căpitanul, menționăm că actul se referă la o pricină între cei doi pentru „zestrea mamei primului”¹¹. Pe marginea speței, la 9 iulie 1729 (7237), Grigore Ghica voievod poruncește fostului vornic Darie Donici să efectueze cercetări suplimentare. Izvorul respectiv ne oferă unele precizări interesante în legătură cu problema acelei zestre¹².

Astfel, Toader Călmașu înainta pretenții față de Daniil: „[...] jeluind vornicul Calmășul că să fi rămas niște zestre a maicii sale la mătușa sa Bălăceas(a) [Băbăceasa – n.ns.] i cu aceli zestre să fi înzestrat pe soacra lui Dănăil căpitanul, cari sint de atunce la 80 de ani, iară Dănăil căpitanul au dat sam(a) că i-a spus soacră sa că au rămas la Bălăceas(a) o copilă sor(ă) vornicului, și-<a>u ținut-o pân au măritat-o, fiindu-i nepoată și poate aciale zestre să le fi dat nepoată sa”. Din acest pasaj aflăm că Toader Călmașu era fiul surorii unei Bălăceasa¹³, persoană care ar fi activat pe la mijlocul secolului al XVII-lea. Din același citat avem și o informație necunoscută în legătură cu o soră a lui Teodor Călmașu, crescută de mătușa sa Bălăceasa, și care a locuit în casa respectivei până s-a căsătorit.

Aceiași act ne detaliază legătura dintre cei doi împričinați. Din document cităm „[...] i cu aceli zestre să fi înzestrat pe soacra lui Dănăil căpitanul [...]”. Adică, după decesul mamei lui Toader Călmașu, respectivul boier fiind înstrăinat, zestrea rămasă de la respectiva a intrat în uzufructul mătușii sale Bălăceasa, care o ține în casa sa pe sora vornicului. Vornicul bănuia că aceste bunuri ar fi fost date ca zestre de mătușa sa uneia dintre fiice, care era soacră lui Daniil. Prin urmare, gradul de rudenie dintre cei doi împričinați era de ordin matrimonial, Daniil fiind ginerele unei verișoare primare a vornicului, pe linie maternă. La momentul emiterii poruncii domnești, vara lui Toader Călmașu se afla încă în viață și, de aceea, domnul îi cerea lui Darie Donici, fost mare

¹¹ ANRM, fond 3, inv. 3, dosar 202, f. 14-15.

¹² Un rezumat în limba rusă cu următorul conținut: „Во 2х такуюю же грамоту Иоана Григория Гики воеводы, от 9 июля 7237 года данную на имя бояра бывшего вел vornика Дария Донича, дабы он снабдил капитана Данила и бояра Тодора Калмышуя свидетельством об оказавшемся по разбирательству другими боярами дела о претензии Калмышуя на капитана Данила за приданое матери перваго” (*ibidem*, f. 14v.-15); *traducere*: „A doua asemenea carte de la Ioan Grigorie Ghica voievod, din 9 iulie 7237, dată pe numele biv vel vornicului Darie Donici, ca să dea o adeverință căpitanului Daniil și boierului Toader Calmașu cu privire la cele ce s-au aflat după cercetarea făcută de alți boieri a pricinii cu privire la pretențiile Călmașului față de căpitanul Daniil cu privire la zestrea mamei celui dintâi”.

¹³ În acest moment, este dificilă identificarea acestei Bălăceasa, dar, cel mai probabil, ea a fost într-o strânsă legătură cu acea Balăe, fiica lui Agapi Ulmanul, mama lui Andoni, amintită în Izvodul de moșie din Hâncești, pentru partea lui Andoni, snă Balăi, de la 25 mai 1731, unde alături de martori și răzeși contrasemna și căpitanul Daniil (Aurel V. Sava, *op. cit.*, doc. 144, p. 167-168). Trebuie să amintim că în spațiul fostului ținut Lăpușna, pe moșia târgului cu același nume, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului XIX, a fost întemeiată Slobozia Bălceana (Bălăceana), care poate avea o legătură cu urmașii ce se trag din această Bălăceasa (Teodor Candu, *Târgul Lăpușna parte a domeniului mănăstirii „Sfântului Ioan Gură de Aur” din Iași: Documente privitoare la istoria târgului Lăpușna*, Chișinău, 2014, p. 15, doc. 7).

vornic, să o cheme pe soacra lui Daniil căpitanul, împreună cu fiica sa cea mai mare, probabil soția respectivului, pentru a da mărturie în această pricină.

Cel mai probabil, acest litigiu s-a încheiat cu o decizie în defavoarea lui Toader Călmașu. El nu a reușit să aducă dovezi convingătoare că zestrea mamei sale a ajuns la familia lui Daniil căpitan; deși în această pricină nu a fost dată o încheiere definitivă, originalul poruncii domnești ne îndreaptă spre această ipoteză.

În aceeași ordine de idei, apare întrebarea: cine a fost Daniil căpitan? Actele din 15 martie 1721 și din 9 iulie 1729 ni-l semnaleză pe căpitanul Daniil în fruntea căpitaniei de la Hâncești, ținutul Lăpușna, având o relație de rudenie apropiată cu Toader Călmașu, cu care se afla în litigiu pentru zestrea mamei sale. Însă documentele și lucrările dedicate familiei Călmașu (Callimachi), precum și cele cu privire la istoria locală – ne referim în acest caz la monografia satului Pânășești, semnată de Dinu Poștarencu¹⁴ –, nu oferă mai multe detalii.

Pentru a clarifica informațiile referitoare la căpitanul Dăniil, fondatorul neamului Calmăș din regiunea pruto-nistreană a Moldovei, vom apela la unele date de arhivă mai puțin folosite în istoriografie. Astfel, despre un Daniil (Dănilă) căpitan dispunem de informații din pricinile răzeșilor din bătrânul Baicu (*bătrân* – parte de moșie stăpânită în devălmășie de răzeși care au un strămoș comun), ce se trăgeau din Simion Plămădeală și alți urmași ai acestuia, din Policeni¹⁵. Un prim caz a fost pricina de la 31 martie 1720, judecată de Mihai Racoviță, în care un Daniil căpitan împreună cu Mereuță Horceag, ginerele lui Nițul, se judeca cu Apostol Curnic și cu răzeșul acestuia Ștefan, cu privire la delimitarea părților din moșiile Policeni, Văsieni și Boreni din ținutul Lăpușna¹⁶.

Același căpitan participă – alături de alți răzeși ce se trăgeau din același Baicu, indicat ca fiind ginerele lui Nițul [Plămădeală – n.ns.] și împreună cu alte rude ale soției sale –, în judecata ce o aveau cu Darie, sân Mihnea, la 5 noiembrie 1722, pentru răscumpărarea părții de moșie și seliște din Policeni, ce i-a fost dată lui Mihnea pârcaș, în schimbul părții de moșie din Boreni (Ruseștii Noi), revendicată de alți răzeși¹⁷.

Faptul că Daniil căpitan, ginerele lui Niță, este atestat în aceeași perioadă cu Daniil căpitan de Hâncești și activează în spațiul ținutului Lăpușna, ne determină să credem că se referă la una și aceeași persoană. Prin urmare, Daniil obținuse dregătoria de căpitan cu mult înainte de anul 1721, când era însărcinat cu aducerea pentru repopulare la Hâncești a oamenilor străini din Polonia și din alte locuri.

¹⁴ Dinu Poștarencu, *Pânășești. File de istorie*, Chișinău, Tipografia Centrală, 2002.

¹⁵ Unele date referitoare la urmașii lui Simion Plămădeală a se vedea în Teodor Candu, *Considerații privind originea și evoluția familiei Plămădeală: ramura lăpușneană a lui Simion Plămădeală în secolele XVII-XVIII*, în „Studii de arhondologie și genealogie”, Chișinău, II, 2014, p. 194-200.

¹⁶ ANRM, fond 37, inv. 3, dosar 9, f. 126v. Regest. Într-un dosar al pricinii hotarelor dintre moșiile Horotca și Cumpănești (Ulmu).

¹⁷ Teodor Candu, *op. cit.*, p. 197.

Despre legătura dintre Daniil căpitan, ginerele lui Niță Plămădeală, cu Daniil căpitan, înaintașul mazililor Calmăș, ne vine în ajutor un document din 10 iunie 1729. Actul cuprinde soluția dată de Grigorie Ghica la pricina dintre boierul Calmășul cu Maria Curniceasa și fiii ei pentru câteva părți de moșii ce aparțineau Curnicesei, în seliștea Cumpănești din ținutul Lăpușna, decizie prin care sunt respinse pretențiile lui Calmăș¹⁸. Boierul Calmăș, amintit în acest regist, este, în opinia noastră, vornicul de Câmpulung Toader Călmașu, care revendica unele părți de moșie stăpânite de Maria Curniceasa și fiii săi în seliștea Cumpănești, cel mai probabil pentru faptul că, în respectiva moșie, nepotul său, Daniil căpitan, ginerele lui Niță Plămădeală, avea stăpâniri devălmașe.

Ultima mențiune a lui Daniil în calitate de căpitan datează de la 25 mai 1731 și se referă la întocmirea *Izvodului de moșie* „pe unde am să s(e) știe anumi și cum u(m)blă moșie Hânceștii, den Agapi Ulmanul, dentr-o fată a lui Balăe, den Adoni, snă Balăi”¹⁹.

Un alt argument în sprijinul legăturii dintre Daniil căpitan, ginerele lui Niță Plămădeală, și întemeietorul neamului de mazilii Calmăș este numele ce l-au folosit urmașii în decursul secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea. Numele era Panăș, sub care la 1774 era înregistrat fiul său Ipate, în rândul birnicilor din Volosăni (Pănășești). Pentru a fi mai expliciti în această privință, vom încerca să lămurim problema numelui Panăș și a legăturii acestuia cu urmașii lui Daniil căpitan.

Din datele recensământului din anul 1774, printre birnicii și rufeturile din Pănășești nu este amintit nici un purtător al numelui de Călmașu sau Calmăș. Dar, după cum amintesc mărturiile prezentate de către reprezentanții acestei familii spre mijlocul secolului al XIX-lea, cea mai mare parte a lor se trag din Ipate, fiul lui Daniil căpitan.

Astfel, în lista birnicilor pe anul 1774 din satul Volosăni este înregistrat un Ipate Panăș, pe care îl identificăm drept fiul lui Daniil căpitan, din care se trag mazilii Călmașu (Calmăș, Calmuș), din ținutul Orhei – Lăpușna. Deci, în decursul secolului al XVIII-lea, familia era cunoscută nu sub numele de Călmașu, ci de Panăș, situație care s-a menținut până către anii '40 ai secolului al XIX-lea. Atunci, în contextul solicitărilor de a fi stabilit și confirmat statutul privilegiat de mazili/odnodvoret a Pănașilor, aceștia încep să folosească numele Calmăș în detrimentul numelui Panăș. Până să trecem în revistă datele ce ni le oferă recensămintele fiscale din perioada 1835-1859, ne vom opri pe scurt la exponenții familiei Panăș.

Din seria documentelor ce fac referire la moșia Volosăni aflăm că, la 8 august 1668, când pârcălabul Apostol (Rusu) hotărnicia părțile de baștină și cumpărătura a lui Constantin Crucescu, din moșia Tutoveni, pe lângă alte persoane „oameni buni megieși di pin pregiur”, era amintit și „Vasili Panăș din

¹⁸ ANRM, fond 37, inv. 3, dosar 9, f. 126v.-127. Într-un dosar al pricinii hotarelor dintre moșiile Horotca și Cumpănești (Ulmu).

¹⁹ Aurel V. Sava, *op. cit.*, p. 167, doc. 144.

Volosăni²⁰. Un Panăș din Volosăni, cel mai probabil una și aceeași persoană cu cea amintită mai sus, participa în 30 mai 1669 la hotărnicirea părților lui Necula căpitan aflate în moșia Iurceni, ținutul Lăpușna²¹.

Cu privire la ascendența și descendența lui Vasile Panăș, mai multe detalii avem în legătură cu unele pricini funciare legate de moșiile Manoilești, Văsieni, Policeni și Cumpănești, din ținutul Lăpușna, din perioada secolelor XVII-XVIII. În acest sens, la 1 august 1634, Panăș și Bălan, fiii lui Bârnovski staroste, se judecau în fața lui Vasile Lupu pentru anumite părți din moșiile menționate. Cei doi erau dați „rămași”, adică pierdeau procesul, pe motiv că actul ce-l prezentaseră ca probă nu era demn de încredere. În același context, sunt cunoscute mai multe zapise de vânzare a unor părți de moșie făcute de fiii aceluiași Bârnovski staroste, în favoarea neamului de boieri Prăjescu. Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea cunoaștem unele date despre Nastasia, fiica lui Panăș, soția preotului Mihalachi (Orbu), care, la 12 noiembrie 1669, împreună cu frații săi, Vasile și Vârlan, primeau de la Dumitrașcu Prăjescu, fiul lui Gligorașcu Prăjescu, un loc la Mănăilești, în schimbul unui loc din Văsieni²².

Din cadrul ultimului document aflăm că Vasile, fiul lui Panăș, nepotul lui Bârnovski staroste, împreună cu frații săi, în pofida hotărârii lui Vasile Lupu din 1 august 1634, continua să aibă stăpâniri în moșiile Manoilești și Văsieni. În decursul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, stăpânirile au fost înstrăinate de urmașii lui Panăș și Orbu, către boierii Rosetești. Ultimele părți erau înstrăinate la începutul secolului al XIX-lea pitarului Casian Suruceanu, care, la rândul său, le-a vândut șleahiticilor Mihalache Crâjanovski și fraților Delimarschi²³, în timp ce unele părți au intrat în fondul mănăstirii Suruceni, ctitorie a lui Casian Suruceanu.

În secolul al XVIII-lea reprezentanții familiei de mazili Panăș se implicau activ în unele acțiuni de administrare a ținutului. Spre exemplu, un mazil Panăș (cel mai probabil fiul lui Vasile Panăș, Agapie) primea periodic porunci împreună cu părcălabul Apostol Bogos să cerceteze la fața locului stăpânirea unor moșii din ținutul Lăpușna.

Cu toate că nu dispunem în prezent de nici o confirmare documentară în ceea ce privește legătura dintre Daniil căpitan cu neamul Panăș, nu excludem ca acesta să fi fost înrudit cu Vasile Panăș din Volosăni, de la care au moștenit numele; un exemplu este cazul lui Ipatie Panăș și fiii acestuia, care au folosit numele amintit de-a lungul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

²⁰ Despre acest fiu al lui Ionașco Rusu și al Nastasiei a se vedea mai multe detalii la Dinu Poștarencu, *op. cit.*, p. 29-30.

²¹ *Ibidem*, p. 10; Aurel V. Sava, *op. cit.*, p. 102, 108.

²² Teodor Candu, *Văsieni, Manoilești, Fânaru: file de istorie*, Chișinău, ARC, 2014, p. 40.

²³ *Ibidem*, p. 74-73; vezi și idem, *Modalități și mecanisme folosite în litigii funciare în Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Cazul delniței Pănășești din moșia Văsieni, ținutul Orhei, a șleahiticilor Delimarski și Krzyzanowski*, în „Analecta Catolica”, Chișinău, VII-VIII, 2011-2012, p. 341-356.

În ceea ce privește urmașii lui Daniil căpitanul, mărturiile din prima jumătate a secolului al XIX-lea ne arată că acesta a avut cel puțin doi fii. Unul dintre ei a avut la rândul său un fiu al cărui nume a fost Simion, care la rândul său a avut doi feciori: pe Nicolaie și Lupu Calmăș din Gălești, și cel de-al doilea Ipatie, din care se trăgeau Condurache, Ioan și Stavarache Panăș-Calmăș. Urmașii lui Condurache erau înscriși în rândul mazililor din ținutul Orhei, la Gălești, încă din anul 1835, unde, în același an, era înregistrat în aceeași calitate și Condurache cu familia sa. Acesta din urmă, în 1835, era înregistrat în lista suplimentară a țăranilor și din satul Pânășești, unde erau înscriși frații săi. Această stare de lucruri a generat unele confuzii în legătură cu plata impozitelor către stat, ce l-a determinat pe Condurache să reacționeze și să solicite ca familia sa să fie exclusă din lista suplimentară și să fie înscris doar în calitate de mazil.

Din cadrul dosarelor prin care reprezentanții familiei solicitau să li se recunoască statutul privilegiat de *odnodvoreț* în cazul descendenților lui Daniil căpitan din Pânășești, cel puțin doi dintre ei au fost înscriși în cadrul reviziei a VIII-a și a IX-a cu alte nume de familie – *Ipatie* sau *Panăș*, după numele strămoșilor lor, ori *Calmăș* – după numele neamului din care pretindeau că-și trag originile. Astfel, pentru claritate în această privință vom trece în revistă pe urmașii lui Daniil căpitan din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În conformitate cu *Lista contribuabililor din 1835*, editată de Dinu Poștarencu, sub nr. 21 era trecut Gheorghe Ion Ipati – 26 ani; soția sa: Paraschiva – 25 ani; fiii: Ion – 4 ani și Dumitru – 1 an; fiica: Ecaterina – 2 ani²⁴. Un alt personaj a fost înregistrat sub nr. 22: Stavarache Ipatie Panăș – 56 ani; soția: Varvara – 51 ani; fiii: Ion – 21 ani și Dumitru – 17 ani; fiica: Tasia – 20 ani. Iar în cadrul listei suplimentare din 16 august 1835, printre locuitorii din Pânășești a fost trecut Condurache Ipatie Panăș – 51 ani; soția: Ecaterina – 44 ani; fiii: Gheorghe – 16; Matei – 12; Constantin – 10 și Andrei – 7 ani; fiicele: Maranda și Ioana – 14 ani. Și Trohin Condurache Panăș – 26 ani; soția: Savta – 22 ani²⁵.

În *Lista contribuabililor pânășteni din 1850*, același autor îi consemnează sub nr. 2 pe următorii: Gheorghe Ion Calmăș – 41 ani; soția: Paraschiva – 40 ani; fiii: Ion – 19; Dumitru – 16; Constantin – 12; Lazăr – 10; Zaharia – 3; Pavel – 2 ani; fiicele: Ecaterina – 17; Maria – 7 ani²⁶. În cadrul aceluiași recensământ s-a făcut mențiunea că a fost trecut în categoria odnodvortților în anul 1849. Pe acest Gheorghe Ion Calmăș trebuie să-l identificăm cu Gheorghe Ion Ipati înregistrat în anul 1835 sub nr. 21.

În lista țăranilor pentru același an, sub nr. 6 figurează Dumitru Stavarache Panăș – 32 ani; soția: Elisaveta – 30; fiul: Ion – jumătate de an; fiicele: Ecaterina – 8 ani; Victora – 3 ani; nepotul său: Constantin – 4 ani; nepoata – Elena. Iar sub nr. 4: Gheorghe Stavarache Ipatie – 44 ani; soția: Nastasia – 41;

²⁴ Dinu Poștarencu, *op. cit.*, p. 87.

²⁵ *Ibidem*, p. 94.

²⁶ *Ibidem*, p. 100.

fiul: Matei – 1; fiicele: Elena – 15; Maria 11; Varvara – 10; Maranda – 2 ani. Aceștia sunt urmașii lui Daniil căpitan din cei doi fii ai săi, care în prima jumătate a secolului al XIX-lea apar cu nume de familie diferite în documente.

Din aceeași listă prezentată de Dinu Poștarencu la nr. 143-147 figurează familia lui Condurache Ipate Panăș (Calmăș), care, la 1847, au trecut în rândul *odnodvorților*, în conformitate cu ordinul Camerei de Stat a Basarabiei. Din acest izvor aflăm că fiul său Constantin era căsătorit cu Tasia; Andrei cu Elisaveta; iar la nr. 159 era indicat Stavarache Ipate Panăș, în dreptul căruia era consemnat că a murit în 1846 la 69 de ani, iar fiul său, Ion, în 1844, la vârsta de 30 de ani²⁷.

Pentru a completa tabloul privitor la activitatea și locul pe care l-au avut urmașii lui Daniil căpitan, vom aminti că aceștia au fost implicați, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în diverse litigii legate de stăpânirea moșiei Pânășești, în calitate de martori ori de reprezentanți ai răzeșilor care-și apărau sau invocau anumite drepturi. Stavarache Ipate (Panăș-Calmăș) era amintit ca martor la 22 august 1821 când, împreună cu alți locuitori din Volosăni (Pânășești), mărturisea sub jurământ despre ceea ce cunoștea referitor la moșia Găgești, pe marginea litigiului inițiat de Vasile Buzne, în privința unor părți din Volosăni și Găgești. În acest context, la 20 martie 1823, în urma cercetărilor, martorii amintiți relatau că „nu au auzit ca ea [moșia Găgești – n.ns.] să fie în fața satului Voloseni, peste râul Bâc, dar știu cu adevărat că atunci când a venit Hrisanov ei au fost aduși de la lucru și puși să deie jurământ, fără să le fi citit ceva de pe vreo careva hârtie”²⁸.

În ceea ce-l privește pe Condurache Ipate (Calmăș-Panăș), acesta a fost unul dintre cei care au contestat în fața Senatului de la Sankt-Petersburg, alături de alte persoane, hotărârea Judecătoriei Civile a Basarabiei din 3 august 1843, prin care se îngrădea dreptul de stăpânire a răzeșilor din Pânășești (Voloseni) asupra unei părți de moșie ce se întindea până în Valea Domnească dinspre moșia Căpriană a mănăstirii omonime²⁹.

Aceste informații, deși sumare, ne oferă posibilitatea să observăm că cei doi fii ai lui Ipate Panăș-Calmăș au avut, dacă nu un rol central în cadrul comunității de la Pânășești, în virtutea statutului social și a drepturilor de stăpânire ce le aveau în această moșie, cel puțin o poziție influentă, de care țineau cont atât localnicii, cât și unii dintre proprietarii de pe moșie.

În încheiere, putem menționa că familia mazililor orheieni Calmăș se afla într-o strânsă legătură cu neamul Călmașul (Callimachi), prin rudenia ce o avea Daniil căpitan cu vornicul Toader Călmașu, care era văr primar pe linie maternă cu soacra celui dintâi. Deși, începând cu secolul al XIX-lea, aceștia folosesc ca nume de familie distinctiv numele Calmăș, totuși, pe linie paternă de fapt se trag din neamul Panăș, fiind printre întemeietorii satului Pânășești de pe Bâc, răzeși și-n alte moșii din ținutul Lăpușna și Orhei, ce-și au originile din Bârnovschi

²⁷ *Ibidem*, p. 112-113.

²⁸ *Ibidem*, p. 82-83.

²⁹ *Ibidem*, p. 140.

staroste de Cernăuți. Confuzia în legătură cu numele de familie a neamului de mazili Calmăș poate fi explicată prin faptul că reprezentanții săi, pentru a-și confirma și reconfirma acest statut, au apelat la acea poruncă domnească a lui Mihai Racoviță din 1729, dată lui Darie Donici fost vel vornic, să cerceteze pricina dintre boierul Toader Călmașu cu Daniil căpitan, pentru zestrea mamei celui dintâi. Utilizând acest act, ca dovadă ce confirmă legătura de rudenie dintre boierii Călmașu (Callimachi) cu urmașii lui Daniil căpitan, nici cei interesați, nici autoritățile nu și-au pus problema să aprofundeze. Așadar, urmașii lui Daniil, familiarizați cu rangul ce-l aveau urmașii direcți ai vornicului Toader Călmașu, au preferat să-și atribuie numele acestui neam, în detrimentul celui real consemnat în documentele timpului, adică Panăș.

În baza datelor expuse mai sus, am redeschis dosarul genealogic al familiei Călmașu (Callimachi), reușind să aflăm că Toader Călmașu, pe lângă fratele său cunoscut și indicat în cadrul arborelui genealogic al familiei Callimachi, a mai avut o soră, al cărei nume nu ne este cunoscut, dar cu certitudine a ajuns la maturitate. Documentele analizate susțin că, atât pe linie paternă, adică din Benea de la Highidiș, cât și pe linie maternă, Toader Călmașu era din spațiul de la est de Prut al Țării Moldovei.

În ceea ce privește neamul de mazili Calmăș, ce se trag din Daniil căpitanul, deși pretindea existența unui grad de rudenie cu neamul boieresc Callimachi, totuși, din datele documentare analizate mai sus, constatăm că înrudirea celor două familii este una de alianță și nu de sânge. Daniil căpitanul a fost căsătorit cu nepoata de vară dreaptă a mamei lui Toader Călmașu. Din aceste considerente, credem că numele Calmăș (Calmuș), la care pretindeau urmașii lui Daniil, a fost atribuit nejustificat familiei sale, numele corect al acestei familii urmând să fie Panăș, după numele strămoșului din care se trage și Daniil căpitanul.

Anexe

1729 (7237) iulie 9. *Grigorie Ghica vv., domnul Țării Moldovei, poruncește lui Darie Donici, fost vel vornic, să o ancheteze pe soacra lui Daniil căpitan și pe fiica sa mai mare pentru pricina zestrei mamei vornicului Toader Călmașul, care ar fi rămas la mătușa acestuia Bălăceasa.*

Io Grigorie Ghica <v>¹oevoda B(o)j(eiu) mil(o)st(iu) g(os)p(o)dari Zemli Moldavscoi, scriem domnie mea la credincios boiariul nostru dumnealui Darie Donici, biv vel vornic. Facim știri că aicea s-au pârât de față înaintea domnii mele sluga noastră Dănăilă căpitanul cu boiarul nostru Toader Calmășul, vornic, jeluind vornicul Calmășul că să fi rămas niște zestre a maicii salii la mătușa sa Bălăceas(a) [Băbăceasa – T.C.] i cu aceli zestre să fi înzestrat pe soacra lui Dănăilă căpitanul, cari sint de atunce la ...³⁰ de ani. Iară Dănăilă

³⁰ În traducerea rusă este indicat 80 de ani, în text este indicată o cifră sub formă de triunghi.

căpitanul au dat sam(ă) că i-a spus soacră sa că au rămas la Bălăceas(a) o copilă sor(ă) vornicului și-<a>¹u ținut-o pân au măritat-o, fiindu-i nepoată, și poate aciale zestre să le fi dat nepoată sa.

Deci, pentru aceasta, i-au dat domnie mea la cinstiți și credincioși boiarii noștri, la dumn(ea)lui Ilii Catargiul vel log(o)f(ă)t și la dumnealui Costantin Costachi vornic, ca să li ia sama. Și luāduli dumnălor sama, nefiind soacră-sa aicia față, ei s-au pus zi pân la Sântă Mărie să s(e) afle <a>¹colo la dumneata ...² vornicul Calmașul și <Dăn>¹ăil cu soacra-sa. Pentru aceia viind la ziua cu toții la dumneata ...², soctotindu dumnălor să margă soacră sa împreună <cu>¹ fata ei cea mai mari să giuri la sfânta bisearică precum la dânsăli n-au rămas nimic, nici știu nimic și giurându să le faci dumn(ea)ta o mărturie să o dai la mânăli lor să o aducă aici la domnie mea, ca să li să facă și di la domniea mea carte de rămas. Iară negiurând, ce a rădica vornicul cu sufletul dumnealui să plătiască Dănăil cu alți comnați a lui. Iată scriem, u °s. 7237 iulie 9.

L.P.

Pe fila 6v.

В замен настоящего документа выдано показателям от Совета свидетельства. 20 ноября 1846 года. За № 1400 и 1401, и в следствие того оный уничтожен.

Верно, правитель дел Урисоб <m. p.>³¹.

¹ Restabilit după logica textului.

² Rupt.

Грамота Молдавскаго Господаря Иона Григория Гики воеводы.

Сим пишем к верному нашему бояру бывшему вел ворнику Дарию Доничу, что предстали пред нами слуга княжества моего капитана Даниил и бояр наш Тодер Калмышу ворник, из коих последний показал что после матери его осталось некоторое приданное у тетки Балачасы, которое она отдала теще капитана Даниил (с коего времени прошло уже 80 лет), сей же напротив того говорит что помянутая теща обиявила ему, что у Балачасы была племянница сестра означеннаго ворника коей она при выдаче в замужество вручила таковое приданное; для того мы дали сию нашу грамоту к верным боярам нашим вел ворнику Илие Катаржи и ворнику

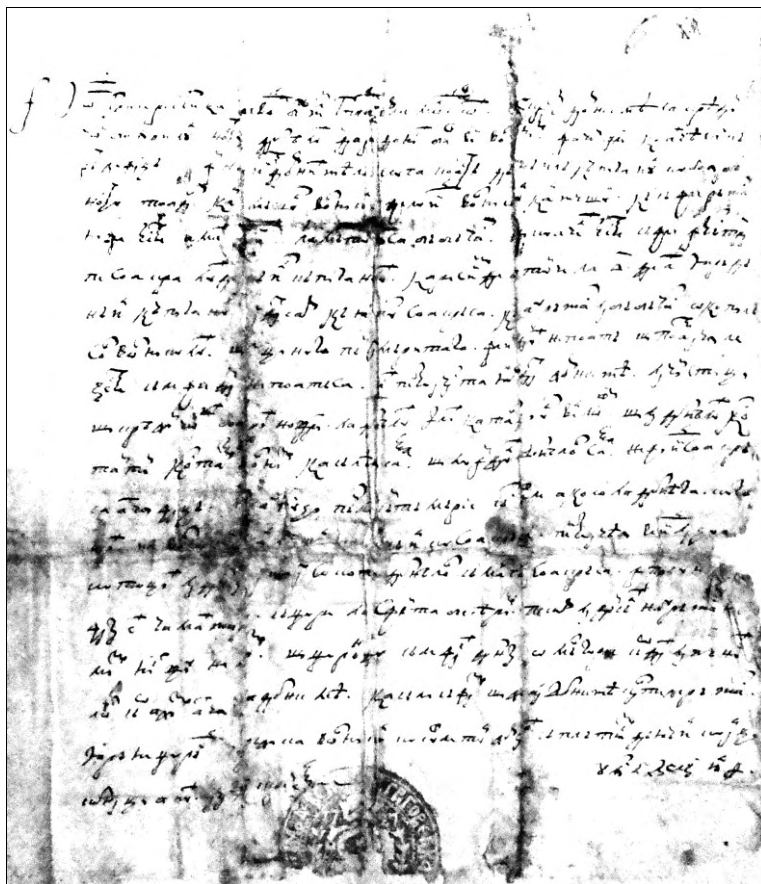
³¹ Traducere: „În schimbul prezentului document a fost eliberată celor care l-au prezentat de la Consiliu o adeverință. 20 noiembrie, anul 1846, sub No. 1400 și 1401. În consecință prezentul a fost anulat. Confirmă. Conțopist Urisob”; ANRM, fond 3, inv. 3, dosar 1080, f. 6. Original. Documentul a fost deteriorat pe la îndoituri și în unele locuri rupt și restaurat. Pecete ovală în chinovar, cu monograma „Grigorie Ghica ...² Moldavscoi”.

Константину Костину, тем дабы они вышли в разбирательство сего дела без бытности тещи капитана Даниила со всем ея семейством и ворника Калмуша с тещею его, кои находится ... вас, допраздильяного для Боя... матери, откуда первая теща с старшей дочерью своею на счет сказанных бояр (на коих возлажен разбирательство сего дела) приведена была бы в церкве, к присяге в том, недосталось ли им помянутое приданное, или не имеют ли они об оном какого либо сведения после чего вы снабдив от себя свидетельством прислали бы к нам для дачи и со стороны княжества моего им оканчательнаго в сем разрешения, а в противном случае ежели она не выполнит таковой присяги; то тогда помянутый Даниил, обязан уплатить все то что сказанный ворник по чистой совести покажет. Июля 9-го, 7237 года.

М.П.

Верно. Переводчик Каецкий (?).

ANRM, fond 3, inv. 3, dosar 1080, f. 4-5. Traducere rusă din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

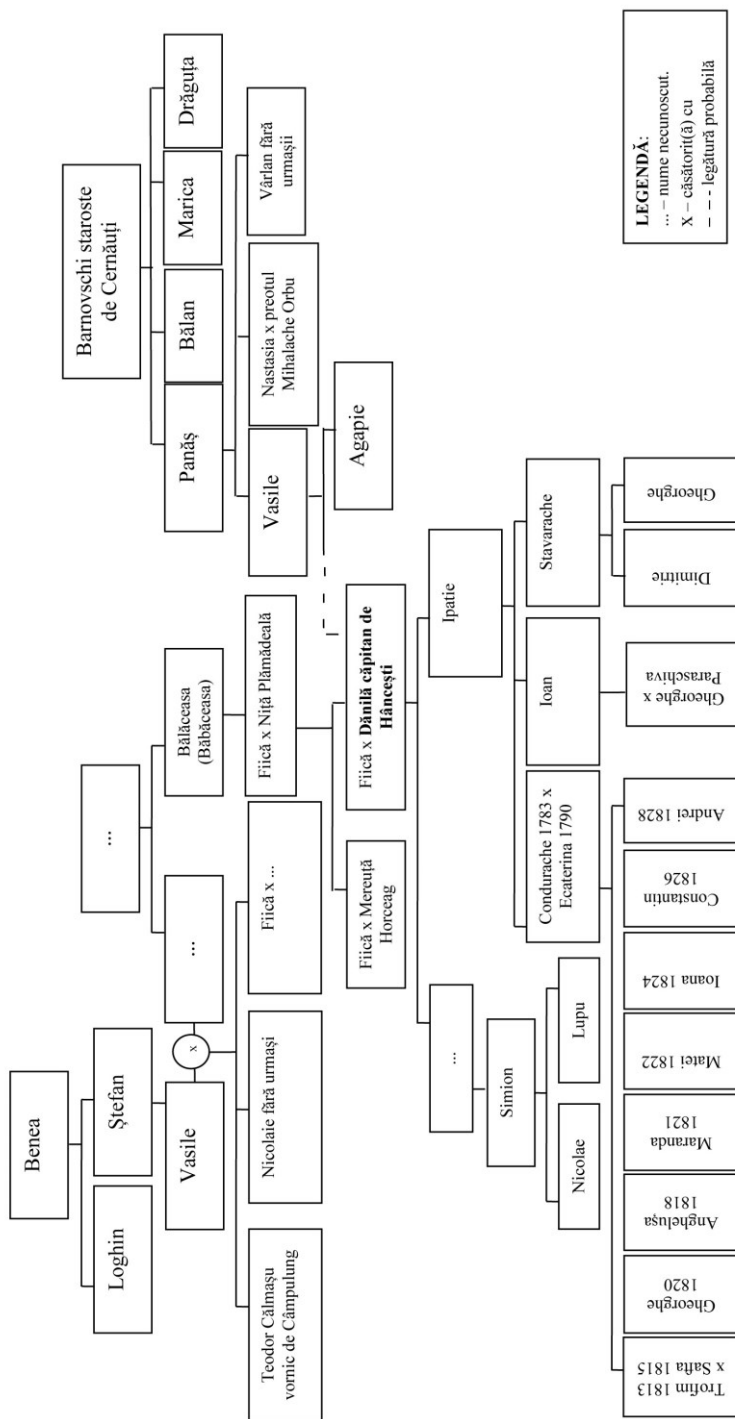

Fig. 1. Spiță de neam a maziilor Călmăș (Călmașu) și legătura cu neamul de boieri Călmașu/Callimachi

Some Data Regarding the Origins of Călmașu-Callimachi Boyars Family from Orhei County and the Connections with the Panăș-Calmăș Mazilis Family

(Abstract)

Keywords: genealogy, family Călmașu-Callimachi, family Panăș-Calmăș, Moldavia, 18th and 19th centuries.

This study is dedicated to a mazilis family from Orhei-Lapușna county, which, on the basis of some documents were one they presented at the beginning of the 19th century, claimed to have links with the Callimachi (Călmașu) boyars family, thus they attributing the name Calmăș (Calmuș). As a result of the analysis of mentioned sources, it was found that the target family, was collaterally related with Callimachi's boyars family, actually was drawn from Panăș, son of Barnoschi. The Panăș-Calmăș mazilis family were among the settlers of the village Pânășești (Voloseni), of Straseni district, from Republic of Moldova and are recorded in the fiscal censuses of the end of the 18th century – the beginning of the 19th century, both with the Panăș family name, as well as Calmăș.

Discontinuitățile și performanțele procesului de centralizare birocratică din Basarabia de la mijlocul secolului XIX.

Studiu de caz: guvernatorul Pavel Fedorov*

Dionisie LIBONI**

Introducere

William Bruce Lincoln remarca faptul că autoritățile țariste au început modernizarea structurală de la nivel central la finele secolului XVIII, însă instituțiile locale rămâneau la parametrii din secolul al XVIII-lea sau uneori din cel al XVII-lea¹. Reglementarea inspecției și a controlului guvernatorilor nu a fost considerată o prioritate la momentul adoptării legislației locale a Ecaterinei II și în timpul reformelor ministeriale din perioada guvernării lui Alexandru I. Această neglijență, coroborată cu extinderea numărului de birocrați, a trezit un interes aparte pentru studierea specificului aparatului de stat rusesc. Frederick Starr a explicat această lacună prin considerentul că statul rus nu avea încă un concept dezvoltat de *Rechtsstaat*. Spre deosebire de statele europene, unde chestiunea teoretizării statului de drept a rămas în sfera dreptului administrativ, încadrându-se în limitele eficienței juridice, Imperiul Rus a fost constrâns să-i acorde o prioritate distinctă, fiind principalul instrument de asigurare a corectitudinii executării și a realizării justiției. Particularitatea sistemului rusesc consta în faptul că deciziile legislative erau aplicate de poliția executivă și personalul civil suplinitor. Explicația recurgerii la o astfel de practică o regăsim pe de o parte în inabilitatea guvernatorilor de a-și controla subalternii din cauza formulărilor imprecise ale actelor legislative, pe de altă parte în abstractizarea comunicării între factorii de putere. Totodată, devenea dificilă exercitarea controlului real, în condițiile în care conducătorii *guberniali* erau obligați să emită permise pentru toate acțiunile și deplasările subalternilor. Spre deosebire de instituțiile centrale, unde acestea erau ierarhizate în concordanță cu

* Cercetarea pentru această lucrare a fost finanțată de către programul ERASMUS MUNDUS-Acțiunea 2/HUMERIA.

** Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași; e-mail: ldibone@ymail.com.

¹ William Bruce Lincoln, *In the Vanguard of Reform. Russia's Enlightened Bureaucrats*, DeKalb, Northern Illinois University Press, 1982, p. 110.

apartenența ministerială, la nivel local, însă, sistemul colegial era menținut². Fără a avea întotdeauna pârghiile necesare, guvernatorii supervizau, cel puțin la nivel nominal, activitatea a zeci de instituții³.

„Anatomia” corupției și a infracțiunilor legate de gestiunea banilor trezoreriei statului poate fi studiată nu doar din perspectiva prezentării absolut critice a calității guvernării, dar poate servi și ca pretext pentru înțelegerea modului în care funcționarii se raportau la comiterea acestora, la posibilitățile de extindere a controlului și a căilor de prevenire, cât și la studiul circumstanțelor și a finalităților procedurilor punitive. În acest sens, studierea abuzurilor puterii poate reprezenta o cheie inedită pentru a puncta într-o măsură conturată traiectoria pe care a urmat-o modernizarea „particulară” a Rusiei imperiale⁴.

Marginal, dar totuși de neocolit, Basarabia oferă un interesant exemplu despre funcționarea corpului de funcționari delegați de la centru într-o zonă limitrofă ce cunoștea un proces de integrare politico-administrativă în cuprinsul Rusiei. Odată cu adoptarea Regulamentului de administrare din 29 februarie 1828, au fost introduse toate instituțiile specifice statului rus. Întârziată de desfășurarea războiului ruso-otoman din anii 1828-1834 și cataclisme (epidemii), aplicarea statutului legislativ al regiunii a fost efectivă doar în perioada guvernării guvernatorului Pavel Fedorov. Studiul acestor transformări instituționale și al mecanismelor de funcționare a birocrăției relevă maniera în care a fost inițiat procesul de integrare legislativă deplină a provinciei în structura generală a imperiului, dar și faptul că problemele instituțiilor centrale ruse au fost transmise și în Basarabia. În cele ce urmează ne vom axa pe detalii mai puțin explorate ale guvernării lui Fedorov și vom urmări extinderea și funcționarea

² În perioada ministeriatului lui Lev Perovski s-a acutizat duelul dintre susținătorii celor două modele administrative dominante în ultimele două secole premergătoare: colegial și ministerial. Urmând prima cale, puterea de control a guvernatorilor generali putea fi consolidată prin simplificarea procedurilor și acordarea de *carte blanche* șefului administrației locale². Prin intermediul acestor metode, administratorii susținători considerau că puterea guvernatorului devenea mai eficientă. Însă, aceștia ignorau faptul că colegiile provinciale erau, în esență, agenții ale ministerelor centrale, iar fără coordonarea cu acestea, comitetele rămâneau în suspensie. Circumstanța prin care țarul nu dorea să inițieze centralizarea guvernamentală, atribuindu-i unui ministru supremația politică, inspira o competiție acerbă pentru obținerea pozițiilor privilegiate. Cea de-a doua alternativă consta în aplicarea la nivel local a paradigmei sistemului ministerial. În cadrul acestei organigrame, era necesară legiferarea și specificarea dependenței guvernatorilor de miniștri (Е. Н. Анучин, *Исторический обзор развития административно-полицейских учреждений в России, с Учреждения о губерниях 1775 г. до последнего времени* [E. N. Anucin, Retrospectivă istorică a dezvoltării instituțiilor administrative și polițienești în Rusia de la Regulamentul despre gubernii din 1775 și până în prezent], Санкт-Петербург, 1872, p. 56-63).

³ Frederick Starr, *Decentralization and Self-Government in Russia, 1830-1870*, Princeton, Princeton University Press, 1972, p. 30.

⁴ Studiul lui Abby Schrader despre practica aparent reacționară a etichetării și deconspirării evadaților din exilul siberian, într-o cheie a evaluării modernizării practicilor penale, reprezintă o mostră pentru demersurile de acest tip. A se vedea: Abby M. Schrader, *Branding the Exile as 'Other': Corporal Punishment and the Construction of Boundaries in Mid-Nineteenth-Century Russia*, în David L. Hoffmann, Yanni Kotsonis (eds.), *Russian Modernity: Politics, Knowledge, Practices*, Houndsmills, Macmillan Press Ltd, 2000, p. 19-40.

relațiilor de tip clientelar asupra teritoriului provinciei încorporate la 1812, modul în care predominanța tehnicilor premoderne de exercitare a puterii – patronajul și loialitatea personală – au periclitat modernizarea juridico-administrativă.

Relațiile de clientelă între înalții oficiali

Relația patron – client este un concept original din antropologia socială, dar care poate explica anumite realități din istoria interacțiunilor între grupuri, facțiuni, clanuri, mari familii, „partide”, dar și între comunități politico-economice distincte. Patronajul – înțeles ca o formă de relații sociale în rândul „elitei puterii”⁵ – a început să fie tot mai conturat în statul rus în premodernitate și s-a consacrat în secolul XVIII. Nobilimea din prima jumătate a veacului al XIX-lea, puternic ancorată în tradițiile Secolului Luminilor, a rămas fidelă acestor practici politice. Cercetătorul John LeDonne afirma că sistemul de guvernare a Imperiului Rus era condiționat de existența a trei factori stabilizatori: frica de anarhie, sistemul social static, presupunând dependența țăranului de proprietarul latifundiar, și extinderea patronajului. În combinație, factorii enumerați produceau cea de-a patra sursă de organizare – compromisul între elitele dominante din centrul imperial și cele din provinciile de frontieră⁶.

Conform teoriei formulate de George Foster, patronajul este un contract social „diadic” ce se poate stabili între persoane cu un statut social-economic similar sau aflate pe poziții inegale⁷. În contextul activității administrației din Imperiul Rus, relațiile de tip clientelar au purtat diverse caracteristici, însă în toate cazurile erau construite pentru obținerea unor beneficii politice și economice atât pentru patron, cât și pentru client. Un prim tip de patronaj „diadic” îl reprezenta patronajul din partea miniștrilor și senatorilor de la Petersburg al guvernatorilor generali din provinciile de periferie, cu o origine socială similară și influență considerabilă. Era complex, bazat pe codurile etice nobiliare, fiind susținute de tradițiile conexiunilor matrimoniale de familie și experiențele militare comune. De exemplu, contele Mihail Voronțov, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, a recurs la medierea din partea unor înalte oficialități pentru dezavuarea acuzațiilor în legătură cu comiterea unor acțiuni ilicite de către subalternii apropiați. Astfel, vizita planificată a țarului Nicolae I din vara lui 1837 pe malul pontic al Novorosiei a fost în pericol de a fi

⁵ „Elita puterii” – concept sociologic formulat de Charles Wright Mills și aplicat de Shmuel Eisenstadt în cazul modernității rusești ce desemnează un grup restrâns numeric, care cumulează autoritatea socială, resursele (finanțe, domenii latifundiare) cu prestigiul administrativ-instituțional. Elitele aveau ca obiectiv: limitarea accesului altor grupuri la sursele puterii politice și economice (Shmuel Noah Eisenstadt, *Power, Trust and Meaning: Essays in Sociological Theory and Analysis*, Chicago, London, The University of Chicago Press, 1995, p. 259).

⁶ John P. LeDonne, *Ruling Families in the Russian Political Order, 1689-1825*, I. *The Petrine Leadership, 1689-1725*; II. *The Ruling Families, 1725-1825*, în CMRS, vol. 28, nr. 3-4, 1987, p. 310.

⁷ George M. Foster, *The Dyadic Contract: A Model for the Social Structure of a Mexican Peasant Village*, în „American Anthropologist”, nr. 63, 1961, p. 1174.

contramandată. Conform memoriilor senatorului Konstantin Fișer, la mijloc s-ar fi aflat memoriul comandantului de corp Nikolai Muraviev, care sugera că superiorul plutonului grecesc, Lambros Katsonis, îi utiliza pe soldații săi pentru activități casnice și-i lăsa fără remunerația pentru serviciu. Totuși, Voronțov a reușit să aplaneze situația, reușind să-i convingă pe Mihail Pozen și Alexei Orlov să intervină în favoarea respectării itinerariului și, în cele din urmă, să viziteze Odessa⁸.

Al doilea tip de contract „diadic” s-a stabilit la nivel local, având puternice implicații în viața cotidiană a comunităților din zonele guvernate. Relațiile clientelare dintre funcționarii locali din interiorul regiunilor erau simplificate, fiind construite pe principii funcționale, de subordonare. Ele se bazau pe principiul ierarhiei pe verticală între exponenții puterii, având caracter regulat și îndreptat spre realizarea unor obiective calibrate la nivelul provinciilor. În consecință, rețeaua clientelară era construită pentru asigurarea funcționării unor instituții cu autoritate teritorială relativ limitată și executarea strictă a ordinelor și instrucțiunilor. În cazul Basarabiei, o provincie de frontieră nu doar a imperiului în ansamblul său, dar și a „domeniului” lui Voronțov – Novorosia, Anthony Rhinelande nota că guvernatorul general acorda atenție deosebită promovării subalternilor fideli, menținându-i în detrimentul unor presiuni din partea înalților funcționari. În practică, guvernatorul a dezvoltat o „școală” birocratică proprie și o rețea clientelară.

Unul dintre discipolii notabili ai guvernatorului Novorosiei și promotor al intereselor guvernării în Basarabia a fost Pavel Fedorov. Deși a fost un administrator longeviv și tenace, exercitând atribuțiile sale timp de două decenii, în prezent nu există o monografie dedicată lui Pavel Fedorov, în condițiile în care mai mulți specialiști au numit perioada de 20 de ani (1834-1854) ai cărmuirii acestui guvernator – „epoca lui Fedorov”. În mod cert, titulatura era exagerată, pentru că multitudinea de procese și fenomene istorice se datora complexității dezvoltării mecanismelor birocratice, însă reprezintă un reper pentru crearea unei impresii despre importanța personajului în viața publică, menținându-se în memoria colectivă încă trei-patru decenii după dispariție. Istoricul Alexei Nakko a divizat epoca metodologic în două perioade, având ca linie de hotar anul 1845, atunci când Fedorov devine irevocabil guvernator general al Novorosiei și Basarabiei. De asemenea, în literatura de specialitate numele său este legat de construcția catedralei din Chișinău din anul 1836 și de proiectul de sistematizare arhitecturală a capitalei de gubernie. Critic la adresa administrației rusești din Basarabia, Alexandru Boldur a schițat un portret relativ pozitiv, scris în culori maleabile:

Fără nici o exagerare, el a fost un amic al Basarabiei și ocupă în istoria ei un loc cu totul aparte. De o energie excepțională, inteligent și priceput, iute în hotărâri,

⁸ К. И. Фишер, *Записки сенатора* [К. I. Fișer, *Notițele senatorului*], Москва, Захаров, 2008, p. 130.

lipsit de sentimentele șovinismului rusesc, el a putut schimba radical înfățișarea Basarabiei⁹.

Ajuns să decidă destinele Novorosiei și Basarabiei după plecarea lui Voronțov în Caucaz în anul 1845, Pavel Fedorov a contribuit la procesul de edificare a birocrăției profesionalizate, fiind și el purtător a două caracteristici esențiale ale noului tip de funcționari: influența culturală din statele vest-europene și formarea intelectuală în instituții de învățământ specializate. Câteva aspecte din biografia acestuia ne permit să conturăm profilul funcționarului delegat de centru într-o zonă limitrofă ce cunoștea un proces de integrare politico-administrativă în cuprinsul Rusiei. Cu certitudine, Pavel Fedorov a fost influențat de modelul cultural german, fiind cunoscător al limbii lui Goethe, pe care a studiat-o în timpul șederii în Prusia, determinate de rana suferită în timpul bătăliei de la Rosenborg și Gelsinborg. Cei patru ani petrecuți în străinătate (1813-1817) au avut o influență asupra sa, tânărul ofițer familiarizându-se cu cultura occidentală. Pe parcursul vieții, Fedorov a încercat să-și lărgescă cunoștințele obținute la cursurile de științe ale școlii corpului nr. 2 de cadeti, concentrându-se pe aspectele practice ale administrației civile și militare. În timpul serviciului în flota maritimă, s-a aflat în mediul amiralului „luminat” și bine instruit Alexei Greig¹⁰, acesta intermediind căsătoria discipolului cu fiica amiralului Fedot Mitikov, Ekaterina. Soția lui Fedorov s-a remarcat prin virtuțile sale, fiind considerată o doamnă exemplară.

Revenind la argumentele în favoarea ipotezei că relațiile de tip clientelar au fost extinse și asupra teritoriului provinciei încorporate la 1812, conturăm factorul

⁹ Alexandru Boldur, *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812-1828. Studiu*, Chișinău, 1929, p. 106. Recent, cercetătorii Vladimir Tarnakin și Zinaida Matei au prezentat, la biblioteca „Mihail Lomonosov” de la Moscova, o cercetare inedită despre activitatea guvernatorului: <http://orasulmeuchisinau.wordpress.com/2016/10/28/фѣдоров-павел-иванович-бессарабский/>. În speță, cercetătorii fac apel la cazul auditorului Fedor Gujva în baza materialelor fondului nr. 1 al Arhivei de Stat a regiunii Odessa, însă fără a intra în detalii. În lucrarea mea, mi-am focalizat atenția pe acest dosar, recurgând la informațiile pe care le-am cules din fondul nr. 1282 de la Ministerul de Interne de la Petersburg, prezentând reacțiile înalților oficiali. Un alt material inedit îl reprezintă dialogul purtat între istoricii N. V. Ponomarenko și M. Slobozianu, ce poate fi accesat la adresa <https://orasulmeuchisinau.wordpress.com/2017/02/27/p-i-fiodorov-guvernator-militar-al-basarabiei/>. De altfel, articolul lui Nikolai Ponomarenko este disponibil la adresa de internet: <http://bazar.nikolaev.ua/content/генерал-от-инфантерии-павел-иванович-федоров-штрихи-к-портрету-которого-нет/>.

¹⁰ Alexei S. Greig (1775-1845) – „cel mai savant marinar” (formula îi aparține lui V. Struve), amiralul de origine scoțiană în cadrul flotei pontice a Rusiei, s-a numărat printre cei mai instruiți militari ai imperiului, abil în campanii și remarcabil prin acțiunile sale după demisie. În calitate de comandant al flotei maritime de pe Marea Neagră, a întreprins mai multe acțiuni pentru progresul Novorosiei: a fondat observatorul astronomic și o bibliotecă la Nicolaev, devenind membru al Academiei de Științe. În deceniul cinci, a activat la Petersburg, având funcțiile de membru al Consiliului de Stat și președinte al Societății economice libere, fiind un opozant al politicilor ministrului Egor Kankrin. A participat la demararea construcției celui mai important obiectiv astronomic al Rusiei – observatorul de la Pulkovo (Аврамий Асламбегов, *Адмирал Алексей Самуилович Грейг* [Avramii Aslambegov, Amiralul Alexei Samuilovici Greig], Санкт-Петербург, 1873, *passim*).

implicării lui Voronțov în formarea unei categorii de birocrați suficient de obedienți ideii de conservare a ordinii autocratice, dar având totodată și o anumită deschidere spre elaborarea unor politici supuse revizuirii. Guvernatorul general era înclinat să acorde suficient timp tinerilor funcționari în scopul dezvoltării abilităților de serviciu și a interesului pentru activitățile economice. Din memoriile publicistului Konstantin Skalikovski, născut la Odessa, distingem portretul unui protector ce dezvoltă strategia „prietenilor inegale” cu subalternii, de inspirație greco-romană, tradiție datorată celebrului patron Gaius Maecenes. Pornind de la această abordare, Voronțov a cooptat intelectuali (Nikolai Murzakevici, Apollon Skalikovski etc.) în cancelaria sa. De asemenea, modul în care selecta funcționarii era conectat la opțiunile sale politice. Susținător al abolirii șerbiei și torturii excesive, guvernatorul a preferat să aleagă funcționari de origine etnică nerusă sau chiar străini, persoane ce puteau să susțină viziuni similare. Contemporanii considerau că guvernatorul era binefăcătorul prin excelență al populațiilor minoritare, în special al comunității evreiești din Odessa¹¹.

Voronțov nu a ezitat să delege importante atribuții unor subordonați, deși alegerile nu au fost mereu inspirate. În momentele de criză, guvernatorul a fost nevoit să ofere în mod personal explicații țarului pentru deciziile de delegare a autorității¹². Cel mai important episod s-a consumat în 1837, anul unei grave epidemii de holeră. Nicolae I a fost extrem de nemulțumit de gestiunea situației sanitar-epidemiologice, aspect ce-l surprindem în corespondența cu Ivan Paskievici, rezidentul plenipotențiar al Regatului Poloniei, care, punctând exagerările făcute de oficialii de la Odessa în privința siguranței carantinei, califică guvernarea lui Voronțov ca fiind „slabă”, în detrimentul unor reale calități¹³. Alegerea în exclusivitate a funcționarilor, deși riscantă din punctul de vedere al siguranței relațiilor cu miniștrii, îi asigura succesul guvernării, ipostază relevantă și de rapoartele secrete.

Relația dintre Voronțov și Fedorov s-a dezvoltat în conformitate cu interesul pentru o succesiune graduală, cunoscându-se faptul că reprezentantul unei familii cu putere financiară și prestigiu pe plan extern aspira la o funcție mai importantă. Astfel, contele dorea, la retragerea din viața publică, să cedeze funcția unui discipol familiarizat cu realitățile provinciei. În primăvara anului 1838, Voronțov se hotăra să plece pe o durată mai lungă de timp în Anglia. În astfel de circumstanțe, oficialitățile supreme trebuiau să decidă persoana care ar fi asigurat interimatul. Voronțov era obligat să raporteze durata și scopul

¹¹ К. А. Скальковский, *Воспоминания молодости (По морю житейскому): 1843-1869*, [К. А. Skalikovski, Amintiri din tinerețe (Pe marea vieții): 1843-1869], Санкт-Петербург, 1906, p. 24.

¹² Anthony Rhineland, *Prince Michael Vorontsov: Viceroy to the Tsar*, Montreal, McGill University Press, 1990, p. 96.

¹³ А. Щербатов (ed.), *Генерал-фельмаршал Князь Паскевич. Его жизнь и деятельность*, т. V, *Приложения, 1832-1847* [A. Șcerbatov, Generalul-feldmareșal sneazul Paskievici. Viața și activitatea acestuia, vol. V, Anexe, 1832-1847], Санкт-Петербург, 1896, p. 339 (Nicolae I c. I. F. Paskievici, Moskva, 14 noiembrie 1837).

călătoriei, pentru că, potrivit legilor, existau diferențe de procedură între două tipuri de interimate. Primul tip se aplica în perioada absenței guvernatorului din orașul gubernial, caz în care viceguvernatorul administra afacerile curente și mai puțin importante, semnându-se în numele guvernatorului. Cel de-al doilea tip se utiliza în situația absenței de lungă durată a demnitarului din gubernie. În acest caz, interimarul funcției îndeplinea toate atribuțiile și semna actele oficiale în nume propriu.

Contele Alexandr Benckendorv, șeful Secției III a Cancelariei Imperiale¹⁴, a demarat consultări pe marginea desemnării unui funcționar pentru preluarea efectivă a atribuțiilor oficiale de guvernator general provizoriu pe durata absenței. El a dorit să afle numele unui posibil candidat pentru preluarea postului, interogându-l pe șeful cancelariei lui Voronțov, Serghei Safonov. Confidentul guvernatorului n-a putut oferi un răspuns cert, dar l-a informat despre încrederea conducerii regiunii în abilitățile politice ale contelui Alexandr Stroganov, guvernatorul civil al Malorosiei¹⁵. Nominalizarea a fost respinsă din start, invocându-se două argumente: lipsa de experiență și, implicit, deținerea unui rang funcționăresc sub pragul nivelului cerut¹⁶, deși afirmația nu era conformă cu realitatea, judecând după măsura în care Fedorov respecta criteriile de evaluare propuse de Benckendorv. Fedorov și Stroganov aveau experiență civilă similară și gradul militar identic de general-maior. În realitate, Stroganov era apropiat de cercurile înalte ale Ministerului Afacerilor Interne, o instituție ce se afla într-o competiție directă cu Secția III, astfel că Fedorov a fost perceput un candidat mai „comod” pentru șeful poliției secrete. Corespondența particulară purtată între Voronțov și Safonov relevă faptul că relațiile funcționale dintre Alexandr Stroganov și guvernatorul general al Novorosiei în perioada ministeriatului contelui Alexandr Grigorievici¹⁷ au fost marcate de animozități.

Conform relatării lui Safonov, numirea lui Fedorov a fost salutată de către administrația urbană a Odesei, condusă de guvernatorul militar Petr Tolstoi, și de elitele provinciale de la Chișinău: „În general, toți sunt mulțumiți de numirea lui Fedorov”¹⁸. În septembrie 1838, secretarul cancelariei Novorosiei, Serghei Safonov, s-a deplasat la Chișinău pentru a-i înmâna guvernatorului

¹⁴ „Secția III a Cancelariei personale a Maiestății Sale imperiale” a fost creată de țarul Nicolae I la 3 iulie 1826 și avea funcția principală de control al vieții publice, al activității miniștrilor, guvernatorilor, senatorilor, dar și de prevenire a atentatelor împotriva regimului existent. Departamentul de cancelarie a stat la originea formării faimoasei structuri de spionaj secret – „Ohranka” (M. V. Сидорова, Е. И. Щербакoва (изд.), *Россия под надзором. Отчеты III отделения (1827-1869)* [M. V. Sidorova, E. I. Şerbakova (ed.), *Rusia sub supraveghere. Rapoartele Secției a Treia (1827-1869)*], Москва, Российский Фонд Культуры, 2006, p. 6).

¹⁵ ***, *Архив князя Воронцова* [Arhiva sneazului Voronțov], т. 38, Москва, Университетская Типография, 1892, p. 316 (S. S. Safonov c. M. S. Voronțov, Sankt Petersburg, 4 martie 1838).

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Alexandr Stroganov a îndeplinit funcția de ministru interimar de Interne în perioada 1839-1841.

¹⁸ *Ibidem*, p. 321 (S. S. Safonov c. M. S. Voronțov, Odessa, 10 octombrie 1838).

civil, Pavel Fedorov, o scrisoare semnată de Voronțov și i-a prezentat instrucțiuni verbale în legătură cu detaliile activităților instituționale și ale membrilor corpului de funcționari. Fedorov îi transmitea lui Voronțov că era determinat să execute fidel dispozițiile și să continue toate acțiunile și demersurile inițiate. Safonov îi comunica lui Voronțov decizia lui Fedorov de a-și lăsa familia la Chișinău. Faptul că soția lui Fedorov se implicase în gestiunea Societății de Binefacere a Femeilor din Odessa produsese indignare în rândul administrației citadine, contele Tolstoi adresând un protest, revoltat de originea nenobilă a Ekaterinei. În mod cert, facțiunea lui Lev Narășkin și Petr Tolstoi, care încerca să-l destituie pe Voronțov, își propunea să limiteze puterea guvernatorului de la Chișinău. După plecarea guvernatorului general, Tolstoi își stabilise reședința într-un imobil mai mare – casa cneazului Lopuhin de pe faleza Odesei – pentru a-l determina pe administratorul local al Basarabiei să se transfere într-o locuință mai modestă. Pentru a nu periclita activitatea cancelariei Basarabiei și încercând să o mențină sub control direct, Fedorov se decidea să transfere un membru al Administrației regionale și câțiva funcționari de rang mai mic în capitala guvernământului¹⁹. Pe 16 octombrie, Fedorov sosea la Odessa pentru a prelua funcția. După ceremonia religioasă oficiată de arhiereul Zadonoki, guvernatorul provizoriu a fost întâmpinat de oficialii conduși de contele Tolstoi. Pentru a preîntâmpina apariția unor nemulțumiri legate de locuință – cum am văzut, puternic corelate cu statutul și lupta pentru putere –, guvernatorul decidea, înțelept, să închirieze un imobil de pe faleza orașului – casa lui Rizo, fără a apela la lista de imobile prezentată de Safonov.

În scurt timp după emiterea decretului Senatului de la Petersburg, guvernatorul civil îi scria consilierului Administrației regionale, Petr F. Nikitenko, despre faptul că instituțiile polițienești și judiciare din Basarabia își încetaseră activitatea, pentru că actele nu erau semnate de prima oficialitate a regiunii. Fedorov îl delega pe asesorul²⁰ administrației regionale a Basarabiei să supravegheze circulația extra-poștală a actelor dintre Chișinău și Odessa. Din cauza faptului că timpul de livrare a actelor putea să atingă o durată de o săptămână, Fedorov s-a decis să reglementeze supervizarea instituțiilor din regiune. În consecință, el prezenta, la 1 noiembrie 1838, instrucțiuni consilierului Petr Nikitenko. Instrucțiunile reglementau trei aspecte primordiale ale activității de cancelarie: 1) verificarea corectitudinii actelor înregistrate de asesor și a termenilor de emitere; 2) obligativitatea semnării de către consilier a tuturor documentelor din circumscripția regiunii; 3) sancționarea și muștrarea în numele guvernatorului a funcționarilor și instituțiilor ce încălcase de cel puțin trei ori procedura de cancelarie. De asemenea, guvernatorul a obligat toate instituțiile din Basarabia să redacteze actele emise pe forme tipărite.

¹⁹ *Ibidem*, p. 322 (S. S. Safonov c. M. S. Voronțov, Odessa, 14 octombrie 1838).

²⁰ Funcție oficială din cadrul Administrației regionale a Basarabiei, instituită prin Regulamentul din 29 februarie 1828, al cărei titular era numit de guvernatorul general și confirmat de Senat (Sergiu Cornea, *Organizarea administrativă a Basarabiei (1812-1917)*, Cahul, Universitatea de Stat din Cahul, 2003, p. 108).

Pe perioada interimatelor, Fedorov a avut la dispoziție toți subalternii militari ai guvernatorului general: căpitanul de gardă Semen Iagnițki²¹; căpitanul de stat major al gărzii, Alexandr Orlov; căpitanul de cavalerie, contele Iosif Galate. Administrarea propriu-zisă a regiunii a fost încredințată lui Vasili Prigarovski, viceguvernatorul regiunii, iar în perioada absențelor ultimului, președintelui Tribunalului Penal, Condrați Reva. Suplimentar, guvernatorul general interimar a beneficiat de remunerația fixată lui Voronțov – 21.055 ruble și 71 copeici sub formă de asiguate (bani în bancnote) și 3.111 ruble și 49 copeici argint²².

În perioada absențelor superiorului, Fedorov a executat mai multe indicații primite prin intermediul lui Serghei Safonov. Guvernatorul a urmat sistemul consacrat: a creat o clientelă proprie, încercând să atragă de partea sa pe cât mai mulți nobili și funcționari din administrația precedentă. În schimb, opozanții erau izolați de centrele de decizie din capitala imperială²³. Discipolul amiralului Greig a continuat proiectele economice ale lui Voronțov: a creat o comisie pentru navigația pe Marea Neagră, a demarat lucrări de pavare a unor drumuri din Crimeea. Fedorov reușea să-și apere patronul în așa-numita „afacere Tolstoi”. Profitând de absența lui Voronțov, Lev Narâșkin, un adversar al guvernatorului general, a inițiat acțiuni de denigrare a acestuia. În acest sens, Narâșkin l-a atras pe guvernatorul militar al orașului Odessa, Alexandr Tolstoi. Conspiratorii cunoșteau că rapoartele de activitate a autorităților locale erau documente decisive pentru aprecierea eficienței administrative. Profitând de această șansă, contele Tolstoi a prezentat un raport critic la adresa administrației guvernământului, menționând detalii despre nereguli în administrarea finanțelor. Țarul a cerut Comitetului de Miniștri să analizeze și să se pronunțe asupra veridicității infracțiunilor semnalate. Conform procedurii, miniștrii au propus înființarea unei comisii de anchetă a delictelor, prezidată de guvernatorul Fedorov. Experiența în activitatea de cancelarie i-a permis șefului comisiei să dezavueze acuzațiile lui Tolstoi. Cancelaria lui Voronțov reprezenta un centru eficient de colectare a datelor despre starea guberniilor prin intermediul funcționarilor din subordinea guvernatorului.

Informat despre rezultatul anchetei, ministrul de Interne, Dmitri Bludov, a decis în favoarea lui Voronțov, considerând infracțiunile nedovedite. Totuși, intriga lui Narâșkin și Tolstoi a perturbat activitatea instituțiilor de la Odessa, Voronțov fiind alertat despre posibilele consecințe pe viitor și consiliat să

²¹ Decizia de numire a lui Semen Iagnițki, fostul coleg de regiment al guvernatorului general, a reprezentat chiar prima măsură luată de Fedorov la propunerea lui Voronțov. Funcționarul pentru afaceri speciale avea funcția de a supraveghea proprietățile din Crimeea al fostului comandant al corpului de ocupație din Franța.

²² И. Н. Халиппа, *Основные исторические данные о Бессарабии* [I. N. Halippa, Date istorice de bază despre Basarabia], în „Труды Ученой Архивной Комиссии” [„Studiile Comisiei Științifice Arhivistice”], т. II, Кишинев, 1902, p. 50-51.

²³ Hubertus J. Hahn, *Politics at the Margins and the Margins of Politics in Imperial Russia*, în „Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History”, vol. 14, nr. 1, 2013, p. 104.

acționeze mai hotărât²⁴. De exemplu, contele Karl Wilhelm von Toll, apropiatul familiei soției lui Voronțov – Branițki, care era șeful căilor de comunicații și clădirilor publice din imperiu, îi recomandă lui Voronțov să revină cât mai rapid la Odessa pentru a reactiva instituțiile²⁵.

Guvernatorul interimar era extrem de dependent de superiorul său, în mod special în comunicarea cu oficialitățile înalte ale imperiului. Promovarea unor inițiative economice cu scopul obținerii unor favoruri regiunii nu era posibilă fără intermedierea unor miniștri sau senatori influenți. În perioada respectivă se produceau și anumite modificări în cutuma politică a relației suveran – guvernator. De exemplu, către mijlocul deceniului al cincilea a crescut frecvența rapoartelor directe ale guvernatorilor provinciilor privilegiate, necesitând prezența fizică a demnitarilor provinciali la Sankt Petersburg. În ianuarie 1846, guvernatorul Pavel Fedorov a prezentat, în capitala unde nu mai ajunsese de 20 de ani, informații despre problema privilegiului unor grupuri economice particulare de a încasa taxele de stat²⁶. Pe parcursul a două decenii, Fedorov prezentase rapoarte informale de activitate doar unora dintre miniștrii influenți: Pavel Kiselev, Karl Nesselrode și Alexei Orlov. Aflându-se la Tiflis (Tbilisi), Mihail Voronțov îi solicita ministrului Proprietăților de Stat, Pavel Kiselev, protecție pentru subalternul său. Deși îi remarcă calitățile excelente de administrator, totuși Voronțov era convins că succesul misiunii putea fi asigurat de sprijinul unui demnitar bine plasat la curtea imperială²⁷. Kiselev a intervenit în favoarea lui Fedorov, cunoscându-se și relațiile dificile pe care le avea cu ministrul Perovski²⁸. Dubiile lui Voronțov își aveau temeiul în convingerea că Perovski era reticent față de anturajul rezidentului plenipotențiar. În accepțiunea guvernatorului aflat la Tiflis, ministrul de Interne, Lev Perovski, nu era dispus să-i acorde încrederea. Ivan Aksakov²⁹ remarcă frica lui Fedorov față de puterea

²⁴ Ольга Захарова, *Генерал-фельдмаршал Светлейший Князь М. С. Воронцов* [Olga Zaharova, Generalul-feldmareșalul Luminatul Cneaz M.S. Voronțov], Москва, Центрполиграф, 2001, p. 203.

²⁵ *Архив князя...*, p. 363 (S. S. Safonov c. M. S. Voronțov, Sankt Petersburg, 4 februarie 1839).

²⁶ Raportorul a prezentat *in extenso* situația din Novorosia și propunerile referitoare la delimitarea districtelor în care era permisă încasarea accizelor pentru produsele agricole de către intermediarii comisionari. În 1846 erau dezbătute prevederile unui nou regulament de organizare a sistemului de comisionariat a accizelor și a taxelor comerciale (M. Полиевктов, *Николай I. Биография и царствования* [M. Polievktov, Nicolae I. Biografia și domnia], Москва, Издательство М. и С. Сабашникова, 1918, p. 282).

²⁷ *Архив князя...*, т. XXXVIII, p. 113 (M. S. Voronțov c. P. F. Kiselev, Tiflis, 2 ianuarie 1846).

²⁸ Ministrul Proprietăților de Stat îi cunoștea relativ bine potențialul guvernatorului Novorosiei. În scrisoarea expediată de Pavel Kiselev către Mihail Voronțov, scrisă cu prilejul vizitei sale la Chișinău, datată cu 11 septembrie 1834, citim următoarea confesiune: „Eu am călătorit cu generalul Fedorov, care vă este dedicat în totalitate și care merită toată aprecierea pentru conduita sa în această țară [...]”. În concluzie, ministrul-reformator puncta că: „guvernatorul [...] ne ajută în tot ce poate și dă indicații bune pentru supuși [...]” (*ibidem*, p. 224).

²⁹ Ivan Aksakov (1823-1886) – poet, publicist și critic literar din cercul „slavofil”, de formație jurist, cu pasiune pentru filosofia populară rusă. La sfârșitul anului 1848, în calitate de

curții de la Petersburg, neavând vigoarea necesară de a susține interesele unor grupuri economice din Basarabia, cum a fost cazul pescarilor de confesiune schismatică din Vilково, o localitate de pe malul basarabean al Dunării³⁰. Poziția adoptată nu reprezenta o premieră în acest sens. Din memoriile lui Filip Vighel³¹, deslușim totuși un profil al unui funcționar puțin vanitos, în timpul serviciului în calitate de polițmaistru al orașului Nicolaev neavând aspirații de a conduce regiunea în viitor. Vighel îl considera pe Fedorov o persoană energetică, informată și cu un comportament rafinat în mediul său³².

Un alt episod aparent ne semnificativ, dar relevant pentru înțelegerea unor atitudini mai puțin tolerante față de erorile lui Fedorov, s-a consumat la 8 aprilie 1843. Nicolae I a primit un set de documente din partea guvernatorului militar al Basarabiei, însă a observat utilizarea neadecvată a sigiliului. Blazonul nobiliar era un atribut major ce trebuia să fie reglementat la nivel oficial, respectându-se toate convențiile heraldicii. Fără a avea aprobări formale în acest sens, Fedorov utiliza pe pecetea guvernatorului elemente heraldice autorizate pentru întrebuițare doar persoanelor din familii nobiliare cu statut înalt, dar și piese naturale și zoomorfe din heraldica militară simbolizând fapte deosebite de curaj pe câmpul de bătaie. Arogarea unui simbol heraldic neveridic era contrară cutumei, dar reprezenta o practică frecventă în epocă. Totuși, țarul Nicolae I a ordonat Departamentului de Heraldică să analizeze argumentele utilizării emblemei revendicate de guvernatorul militar al Basarabiei³³. Abia din momentul în care a obținut funcția de guvernator general, departamentul a soluționat cazul în favoarea lui Fedorov, acordându-i un însemn heraldic nobiliar la 8 august 1847³⁴.

Anumite dificultăți pentru poziția de guvernator a lui Fedorov prezentau și aprecierile agenților Cancelariei imperiale. Țarul era notificat despre rigiditatea și comunicarea deficientă cu subalternii, defecte specifice guvernatorului de la

angajat al Ministerului de Interne, realizează o anchetă secretă a schismei din Basarabia, lăsând și câteva impresii despre guvernatorul Fedorov (Ivan Aksakov, *Scrisori din Basarabia*, ediție îngrijită, tradusă, prefațată și adnotată de Leonte Ivanov, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 9-12).

³⁰ *Ibidem*, p. 134.

³¹ Filip Vighel (1786-1856) – publicist, memorialist și colecționar rus. A fost membru al influentei societăți literare „Arzamas”. A deținut, pentru o perioadă scurtă de timp, funcția de viceguvernator al Basarabiei, cunoscând realitățile provinciei și oferind detalii prețioase despre funcționarii din regiune (Ф. Ф. Вигель, *Записки* [F. F. Vighel, *Notițe*], т. 1, Москва, Захаров, 2003, p. 4).

³² *Idem*, *Записки Ф.Ф. Вигеля* [F. Vighel, *Notițele lui F. F. Vighel*], ч. VII, Москва, 1893, p. 83.

³³ Н. Дубровин (изд.), *Сборник исторических материалов, извлеченных из Архива Собственной Его Императорского Величества Канцелярии* [N. Dubrovin (ed.), *Colecția materialelor istorice extrase din Arhiva Cancelariei Măriei Sale Imperiale*], т. 11, Санкт-Петербург, 1902, p. 27.

³⁴ Pentru detalii despre aspectul blazonului nobiliar al lui Pavel Fedorov, a se vedea în extrasul din *Colecția de blazoane de familii nobiliare a Imperiului Rus*, disponibil la adresa <https://gerbovnik.ru/arms/3296.html/>, accesat la 4 octombrie 2017.

Odessa. Ofițerii Secției III erau convinși că excesul de zel demonstrat în lichidarea datoriilor fiscale ale țăranilor către trezorerie avea potențial de a produce derută în rândul populației. Revenirea lui Voronțov era văzută drept o soluție de către locuitorii regiunii pentru încetarea abuzurilor comise de funcționarii guvernatorului³⁵.

Sincopel procesului de centralizare birocratică în Basarabia

Inițierea transformărilor din administrația regională a Basarabiei a fost determinată de starea de incertitudine și inconsecvențele în ceea ce privește alegerea unui decident capabil să asigure continuitatea politicilor demarate. În intervalul 1838-1844, în trei rânduri, guvernatorul general se deplasase în străinătate pentru perioade relativ îndelungate (18 septembrie 1838 – 14 octombrie 1839; 22 iulie – 22 septembrie 1840; 3 iulie 1843 – 26 octombrie 1844), iar Fedorov a asigurat interimatul.

Modul de guvernare a Basarabiei a fost modificat la finalul anului 1844³⁶. Schimbarea a fost determinată indirect de strategia țarului de a securiza flancul oriental pontic, prin instalarea lui Voronțov în poziția de rezident plenipotențiar în Caucaz. Mutarea strategului la Tiflis, cu păstrarea nominală a atribuțiilor de la Cancelaria Novorosiei, a determinat o delegare a puterii politice „în lanț”. În același timp, schimbările din administrație au făcut parte dintr-un proces mai complex de incluziune a Basarabiei în schema generală a funcționării instituțiilor din imperiu.

Începând cu adoptarea Regulamentului de administrare din 29 februarie 1828, în provincie au fost introduse toate instituțiile specifice „nucleului” statului. În consecință, defecțiunile funcționale ale instituțiilor ruse se resimt și în Basarabia. La nivel local exista o contradicție între autoritatea monocratică și principiul colegial. Instituțiile afiliate Administrației guberniale și subordonate implicit ministerelor centrale, încercau să imite puterea agențiilor guvernamentale de la Petersburg, intrând într-un conflict de interese cu guvernatorul. Modernizarea juridico-administrativă era periclitată de predominanța tehnicilor premoderne de exercitare a puterii: patronajul și loialitatea personală. În plus, puterile civilă și militară erau indivizibile, fiind exprimate prin figura guvernatorului Pavel Fedorov. Sistemul îl favoriza pe administratorul local nu doar să interpreteze autonom legile, dar și să le aplice în mare măsură. În consecință, unii funcționari din „componenta” militară a administrației, responsabili de verificarea legalității în corpul de armată, interveneau frecvent în afacerile instituțiilor cu caracter exclusiv civil, îndeosebi în sfera de atribuții a instanțelor judiciare. Cancelariile cunoșteau un proces complex de transformare, rezultat

³⁵ М. В. Сидорова, Е. И. Щербакова (изд.), *op. cit.*, p. 328.

³⁶ Cea mai recentă apariție istoriografică în care se aduce în discuție importanța acestei etape în evoluția administrației Basarabiei îi aparține cercetătorului Valentin Tomuleț – dicționarul *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*, ediția a 2-a, Chișinău, Lexon-Prim, 2014, p. 335-336.

din necesitatea formalizării și birocratizării aparatului executiv. În condițiile unei „fervori” pentru latura scrisă a guvernării, rolul diversilor conțopiști, secretari, scribi, traducători a crescut exponențial. Din cauza formalizării excesive a puterii locale, șefii de cancelarie – experimentați în purtarea corespondenței cu înalții oficiali imperiali și cunosători ai codurilor legislative – puteau să substituie atribuțiile guvernatorului³⁷.

O altă latură comună pentru administrația locală din imperiu, manifestată destul de acut în Basarabia, era comunicarea dificilă între structurile puterii locale și populație. Anumite ordine și dispoziții oficiale erau distorsionate și practic deveneau inaplicabile într-o societate rustică și patriarhală. Inspecțiile anuale ale guvernatorilor, delegaților Ministerului de Interne sau senatorilor reprezentau singurele modalități de control eficiente. În alte cazuri, oficialitățile supreme erau dependente de informația cumulată și prezentată de funcționarii de cancelarie. Rareori, ministerele centrale erau dispuse să sancționeze dur pe funcționarii acuzați de abuzuri sau acte de corupție³⁸.

În mod paradoxal, rigiditatea ierarhiei personale a avut efect invers asupra configurării relațiilor administrative. În consonanță cu exemplul lui Voronțov, Fedorov s-a transferat la Odessa, păstrându-și denumirea de guvernator militar al Basarabiei. Inițial, s-au făcut încercări de a perpetua mecanismele de interacțiune funcțională implementate și utilizate în deceniile precedente. Astfel, chestiunile de importanță substanțială din Novorosia erau decise doar în urma unei consultări în prealabil cu rezidentul Caucazului. O situație identică se producea și în cadrul interacțiunii de serviciu dintre Fedorov și viceguvernatorul Basarabiei³⁹. În perioada 1845-1846, interimatul funcției de guvernator al Basarabiei nu a fost oficializat, ceea ce îl determina pe Fedorov să acționeze după procedura stabilită. Pe durata intervalului, între Odessa și Chișinău se purta o corespondență poștală vastă, cerându-se ca toate actele importante să fie semnate personal de Fedorov. Doar actele cu rol secundar în tabloul funcționării administrației erau aprobate în ultimă instanță de către viceguvernator, însă numai după verificarea efectuată de Administrația Regională. Pe parcursul anului 1845, Fedorov l-a delegat de câteva ori pe viceguvernatorul Stepan Cirkovici să ia parte și la ședințele instituției executive principale a provinciei, încercând să realizeze gradual tranziția. Totuși, doar după instalarea viceguvernatorului Petr Proteikinski, Fedorov a reușit să permanentizeze rolul ascendent al funcționarului în noua schemă de funcționare departamentală. Aparent

³⁷ Serghei Liubichankovski, Paul W. Werth, *Local Administration in and after the Reform Era: Mechanisms of Authority and Their Efficacy in Russia*, în „Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History”, vol. 13, nr. 4, 2012, p. 871.

³⁸ *Ibidem*, p. 872.

³⁹ А. Накко, *Бессарабская Область: со времен присоединения ея к России по Бухарестскому миру 1812-го года: в историческом, экономическом и статистическом отношениях* (рукопись) [A. Nakko, Regiunea Basarabia din momentul includerii în componența Rusiei în urma Tratatului de pace de la București din 1812: perspectiva istorică, economică și statistică (manuscris aflat în fondul Universității de Stat din Odessa), Кишинев, 1879, f. 198 f.-v.].

formale prin conținut, aceste permutări au contribuit la creșterea factorului instituțional în actul de decizie. În absența unei figuri politice de marcă, Cancelaria guvernatorului a devenit gradual un factor important în actul de luare a deciziilor, datorită faptului că viceguvernatorul era angrenat mai mult în exercitarea controlului financiar. Fedorov avea mai multă încredere în reprezentanții în cancelarie, inspectorii cu competențe speciale Fedor Stigliț și Dmitri Titov, decât efectiv în potențialul adjunctului de a rezolva chestiunile majore. În conformitate cu modelul central, Fedorov a creat un sistem de verificare prin „însărcinării cu afaceri”, ultimii raportându-i în permanență despre abuzurile comise, cei inculpați fiind sancționați și, uneori, destituiți. În cadrul instituției, rolul conducătorilor biroului de pașapoarte și anchetă penală a crescut constant, pentru că aveau atribuții destul de largi în domeniul verificării acțiunilor funcționarilor, fiind responsabili de avansări, premieri și compensări. La fel, infrațiunile de sub incidența penală erau preluate de reprezentanții cancelariei. În cadrul instituțiilor urbane, asesorii executivi dispuneau de suficiente mijloace pentru a influența blocarea deciziilor, deși nu aveau atribuții de a adopta măsuri legislative. Șefii de departamente și secretarii produceau, la nivel local, blocaje în aplicarea măsurilor legislative. Deși teoretic erau obediente și loiale, categoriile inferioare ale birocrăției acționau de fapt într-o manieră autonomă, interpretând după bunul plac ordinele „de sus”⁴⁰. Frederick Starr considera că relațiile pe scara ierarhică nu erau reglementate legislativ într-o măsură clarificatoare. Guvernatorii erau responsabili de semnarea a zeci de mii de decrete, ordonanțe și decizii administrative anual, iar rutina birocratică periclita actul de control al subordonaților⁴¹. Ministrul Perovski indica fără echivoc că administrațiile citadine

[...] având insuficiente mijloace, nu pot să-și îndeplinească atribuțiile în mod corespunzător. Neavând instrucții detaliate și direcționați de propriile rațiuni, rareori cu acuratețe, dar mai mult conduși de interese personale, ei au stabilit o ordine complet arbitrară și neregulată care a devenit de bază o dată cu trecerea timpului⁴².

În consecință, o clasă de funcționari de poziție medie și relativ neexperimentată a dobândit *de facto* capacitatea de a formula anumite direcții de natură politico-administrativă și nu doar de a fi producători de rutină ai actelor, tendință ce prindea deja contur la Ministerul de Interne⁴³. Deținătorii de funcții aparent secundare cu caracter militar – ofițerii de Stat Major, adjutanții de ofițeri de serviciu, funcționarii responsabili cu furnizarea unităților, auditorii –

⁴⁰ Boris Mironov, *Bureaucratic- or Self-Government: The Early Nineteenth Century Russian City*, în „Slavic Review”, vol. 52, nr. 2, 1993, p. 245.

⁴¹ Frederick Starr, *op. cit.*, p. 31.

⁴² Российский Государственный Исторический Архив [Arhiva Istorică de Stat Rusă] (în continuare, РГИА), fond 1287, opis 3, dosar nr. 738, f. 12, *apud ibidem*, p. 246.

⁴³ William Bruce Lincoln, *In the Vanguard of Reform. Russia's Enlightened Bureaucrats*, DeKalb, Northern Illinois University Press, 1982, p. 36.

au fost cooptați de administratorii supremi ai regiunii Basarabia în diverse inspecții și verificări ale instituțiilor locale importante: poliție, instanțele civile și penale, secții ale administrației financiare. Majoritatea posturilor puțin cotate se obțineau în baza relațiilor de favoritism și nepotism, însă avantajele rezultate din atribuirea funcțiilor puteau fi sporite. Verificarea candidaților de către Departamentul de Heraldică și de Senat rămânea un demers formal, deciziile lăsându-se la latitudinea guvernanzilor locali⁴⁴. Conform reclamațiilor, din momentul instalării definitive a guvernatorului Fedorov, rolul auditorului a crescut gradual.

Istoricul Alexei Nakko aprecia, în mod repetat, că Fedorov demonstra o atitudine nonșalantă față de unii funcționari corupți, atribuită de autor particularităților de ordin psihologic. Guvernatorul era influențat de insuccese, având tendința de a stabili compromisuri cu subalternii⁴⁵. Începând cu anul 1841, guvernatorul a emis mai multe circulare privitoare la funcționarea inadecvată a unor instituții judiciare. De exemplu, pe perioade temporare, tribunalele locale angajau secretari, care nu aveau dreptul de a exercita atribuții profesionale. Judecătorii delegau angajaților cea mai mare parte din atribuții, mai ales în domeniul dosarelor penale. În particular, scribilor le-au fost conferite competențe în exces: interogarea inculpaților și martorilor, prelevarea probelor, dar și executarea deciziilor instanțelor. Abuzurile erau atent tănuite, iar procedura penală era practic măsluită. Acțiunile imorale și ilegite erau periculoase prin faptul că produceau un impact negativ asupra populației locale, generând neîncredere în justetea operațiunilor poliției. Mai mult decât atât, personalul neatestat și neconfirmat de autorități cerea de la locuitorii orașelor și satelor din jurisdicție asigurarea beneficiilor personale: transport, cazare, produse alimentare, lemn pentru sezonul de iarnă etc. În unele cazuri, secretarii tribunalelor făceau percheziții ilegale și confiscau obiecte⁴⁶.

În anul 1842, ministrul Lev Perovski a dat indicații lui Voronțov pentru redeschiderea dosarului pe marginea infracțiunilor comise în perioada 1824-1828 de Andrei Belikevici, polițmaistrul de Akkerman. Voronțov l-a însărcinat pe Fedorov să prezinte observații despre circumstanțele în care s-au comis infracțiuni penale. Contrar deciziei instanței judiciare și a rezoluției președintelui de tribunal, Fedorov propunea reabilitarea fostului șef de poliție. În mod inexplicabil, infracțiuni precum uzul de fals în prezentarea documentelor probatorii și delapidările banilor publici erau justificate prin interesele nobile ale inculpaților. În accețiunea guvernatorului, polițmaistrul reținea banii în intenția de a asigura întreținerea poliției. În consecință, era propusă ridicarea penalităților, cu condiția retrocedării sumelor reținute ilegal. În plus, raza de acțiune a polițmaistrului era cea mai extinsă din provincie. Raportul a produs efecte

⁴⁴ Stephen Velychenko, *Identities, Loyalties and Service in Imperial Russia: Who Administered the Borderlands?*, în „Russian Review”, volum 54, nr. 2, 1995, p. 201-202.

⁴⁵ A. Hakko, *op. cit.*, f. 186 f.-v.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 183 v.

asupra îmbunătățirii calității activității secției de poliție, prin repartizarea unor adjuțanți în trei „unități administrative” din proximitatea orașului.

Corupție și abuzuri. Cazul lui Fedor Gujva

Așa cum menționam anterior, Pavel Fedorov a fost primul administrator al Basarabiei care a concentrat puterea civilă și militară într-un singur centru. În condițiile administrării doar formale de după 1845 a lui Fedorov, o pleiadă de funcționari militari de rang mic sau mediu au obținut instrumente sporite de a-și promova interesele. Ei se aflau mereu în cercul apropiat al guvernatorului regional. Având cunoștințe de drept militar, acel corp profesional tot mai important în instituțiile locale din imperiu obținea privilegiul de a instrumenta anchete, de a păstra arhivele judiciare, de a verifica executarea sentințelor. De regulă, funcționarii militari aveau un nivel elementar de instrucție, îndeosebi până în deceniul cinci al secolului al XIX-lea. Auditorii aveau o ierarhie proprie, nobilii fiind excluși din procesul de selecție pentru aceste posturi. Funcționarii erau încadrați în sistem încă de la vârsta adolescenței, ceea ce îi determina să fie obedienți superiorilor. Faptul că verdictul instanțelor judiciare militare se stabilea în dependență de probele cumulate de auditori îi transforma într-o forță redutabilă în mâinile administratorilor locali⁴⁷.

Unele dintre cele mai numeroase petiții anonime adresate Cancelariei speciale a Ministerului de Interne raportau abuzurile comise de Auditorul superior al Administrației Novorusiei și Basarabiei, funcționarul de clasa a VIII-a Fedor Gujva⁴⁸. În cea mai expresivă plângere, dusă până la paroxism, funcționarul era prezentat în postura de „motor al administrației actuale a guvernământului”⁴⁹. Autorul petiției era un militar pensionat, care a căzut victimă acțiunilor subalternului lui Fedorov. Lui Gujva îi era contestată autoritatea în baza câtorva considerente: originea socială modestă, acesta fiind doar un „fiu de soldat”, obținerea dubioasă a gradelor militare și a decorațiilor și cumularea unei averi nejustificate. Cazul lui Gujva se înscrie în defecțiunile dezvoltării aparatului birocratic provincial, lipsit de o bază majoră de selecție: clasa urbană. Mediul urban putea crea categoria de oficialități cu tradiții și birocrați profesioniști, dar, spre deosebire de Prusia și Austria, în Rusia sistemul era deficitar, pentru că instituțiile practicau sistemul tradițional de selecție. În consecință, statul a apelat la principalele soluții viabile: descendenții de soldați și persoane din rândul clerului⁵⁰. Gujva avea o carieră fulminantă – a obținut de

⁴⁷ John P. LeDonne, *The Administration of Military Justice under Nicholas I*, în CMRS, vol. 13, nr. 2, 1972, p. 182-183.

⁴⁸ Auditorul principal făcea parte din Biroul militar din subordinea Administrației Supreme a guvernământului (***, *Новороссийский календарь на 1851-й год, издаваемый от Ришельевского лицея* [***, Calendarul Novorusiei editat de liceul Richelieu pentru anul 1851], Одесса, 1850, p. 189).

⁴⁹ РГИА, фонд 1282, opis 3, dosar nr. 733 (*Dosarele Cancelariei Speciale a MAI*), f. 13.

⁵⁰ Marc Raeff, *The Bureaucratic Phenomena of Imperial Russia, 1700-1905*, în AHR, 84 (1979), nr. 2, p. 402.

timpuriu o demnitate importantă –, era decorat cu Crucea de Merit, avea în posesie o casă impresionantă, cu șase felinare, trăsuri luxoase cu amortizoare. Ofițerul se întreba retoric care era sursa profiturilor și cine, de fapt, îi dăruise atâta faimă și putere nelimitată? Pentru ofițerul în cauză, Gujva „nu era funcționar, ci ducele ereditar al regiunii de sud”. În continuare erau expuse capetele de acuzare, în esență o listă lungă de infracțiuni grave. Auditorul era acuzat de impunerea arbitrară la plată a proprietarilor de moșii în interes personal. Din cauza debitelor, latifundiarilor erau constrânși să ceară împrumuturi dezavantajoase de la cămătari.

Paradoxul situației consta în faptul că victimele abuzurilor nu puteau să depună plângeri, pentru că auditorului îi erau conferite funcțiile de control și anchetare a circumstanțelor ilegalităților. Inițiativele de acest fel presupuneau riscuri pentru poziția socială și securitatea personală. Cei care aveau curajul de a înfrunta starea de frică generală, expediind petiții autorităților de la Sankt Petersburg, își găseau sfârșitul tragic și misterios, după ce scrisorile erau trimise înapoi pentru clarificarea situației în Basarabia.

Auditorului Gujva îi erau acordate competențe administrative și polițienești largi: efectuarea inspecțiilor în județele Basarabiei, anchetarea delictelor și circumstanțelor în care interveneau situațiile excepționale, sancționarea incriminațiilor și abolirea eventuală de pedepse, evaluarea și supervizarea acțiunilor subalternilor, percheziții în locuințe. Frecvent, bunurile obținute erau comercializate ilicit fără achitarea taxelor de breaslă. Instanțele își pierduseră nu doar capitalul de credibilitate, dar se transformaseră în spații nesigure, funcționarii judiciari compensându-și pierderile suferite din cauza ilegalităților lui Gujva pe seama acuzaților. De asemenea, procedura de anchetă era obstrucționată și lipsită de orice semnificație juridică. Astfel, ofițerul aducea în discuție cazul decesului neelucidat al fostului comandant militar din Bender, generalul-locotenent Alexandr Eme. Autorul plângerii insinua faptul că dispariția militarului a fost cauzată de petiția adresată superiorilor din capitala imperială contra auditorului principal. Aghiotantul generalului de serviciu, delegat de la Sankt Petersburg pentru anchetarea cazului, a fost mințit de Gujva. Auditorul a reușit să fabrice dosarul în ajun și să obțină „bunăvoința” martorilor și procurorilor⁵¹.

Conform petiției, Gujva și confidenții săi obținuseră controlul asupra veniturilor salinelor de stat. Comercianții de sare care îi plăteau auditorului beneficiau de recompense și decorații, însă cei care se opuneau erau condamnați la detenție sau cădeau victime ale malnutriției, situație ce s-a produs în orașul Orhei. Toate numirile se făceau doar cu acordul lui Gujva contra unor sume importante și, ulterior, erau reconfirmate anual. O parte dintre cei numiți se îndatorau, lăsând drept gaj și propriile locuințe.

Pentru deconspirarea vinovaților de jafurile imense ale stațiilor de poștă din Novorosia și Basarabia, descoperirea banilor furati și aflarea unor noi detalii despre abuzuri, petiționarul propunea o nouă anchetare a deținutului Buk,

⁵¹ ПГИА, dosar nr. 733, f. 14.

singurul acuzat de comiterea delictelor, aflat în detenție în sediul Poliției urbane din Odessa. În caz contrar – avertiza fostul militar – comisia responsabilă pentru soluționarea delictelor ar fi clasat dosarul, pentru că președinția organului decizional era asigurată de Gujva⁵².

Conform rapoartelor adresate ministrului de Interne, Dmitri Bibikov, au fost semnalate multiple petiții contra lui Gujva încă din anul 1848, însă obiectul reclamațiilor a fost respins⁵³. Beneficiind de suportul lui Fedorov, ministerul a recepționat doar acte și mărturii favorabile lui Gujva. Într-o adresă către rezidentul plenipotențiar Voronțov, guvernatorul general a solicitat acordarea încrederii depline în subalternul său, răspunzând la acuzele aduse. Guvernatorul reamintea faptul că Gujva și-a început cariera în cancelaria guvernatorului Novorosiei, Fedorov selectându-l pentru funcția respectivă încă în 1839. Fedorov oferea explicații pentru apariția zvonurilor și perpetuarea imaginii negative într-o adresă către guvernatorul de la Tiflis:

[...] competența extraordinară, onestitatea și generozitatea exemplară au reprezentat fundamentul rațiunii protecției acordate de mine și aceste calități, demonstrate printr-un număr infinit de exemple timp de 13 ani consecutivi, au înarmat pe răufăcători, care niciodată nu au reușit și nu reușesc să-l deturneze spre o acțiune contrară moralei⁵⁴.

Gujva era considerat discipol exemplar al „școlii” administrative a lui Voronțov, iar fidelitatea sa era de necontestat, ceea ce provoca adversitate în rândul persoanelor de pe cealaltă baricadă a legii. Invocând originea socială modestă, Fedorov îi replica tăios contestatarului și susținea absurditatea argumentului, acesta nefiind oportun pentru lansarea unor acuzații false. Dezinteresul față de cumularea beneficiilor materiale era probată de Fedorov prin câteva exemple: pentru obținerea unui contract avantajos, furnizorul unității de deținuți oferise 300 ruble argint, iar intermediarul comisionar al pescăriilor o sumă dublă. Un comerciant armean îi propunea o mită de 400 ruble argint pentru aprobarea unui contract de furnizare a cărbunelui. Cazul cel mai elocvent era însă cel al executorului privat Pașcovski, care îi oferise 3.000 ruble argint pentru clasarea dosarului deschis pentru furtul din stațiile poștale din Odessa. Prin invocarea multiplelor cazuri de tentative de corupere, guvernatorul general încerca să profileze alura unui demnitar exemplar, supus în permanență unor tentații greu de refuzat. Potrivit scrisorii, Gujva a înfruntat cu succes presiunile și cu orice ocazie a raportat „oferțele” frauduloase, oferindu-le ca probe pentru susținerea vinovăției inculpaților. Cazurile amintite reprezentau doar o parte nesemnificativă din lista de binefaceri, reținute de memoria recentă a lui Fedorov, ce constituiau elementele definitorii ale portretului „celui mai nobil subaltern”.

⁵² *Ibidem*, f. 15.

⁵³ *Ibidem*, f. 26.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 9.

Referind-se la avuția agonisită de auditor, Fedorov îi acorda dreptate petiționarului atunci când acesta menționa casa din posesia lui Gujva, însă explicita circumstanțele. Guvernatorul evalua valoarea imobilului la 18.000 ruble argint, însă datoriile proprietarului constituiau 10.000 ruble. Implicit, Gujva avea la dispoziție un capital limitat, în condițiile în care acesta beneficia de o remunerație anuală de 1.000 ruble. Fedorov sublinia că suma reprezenta garanția încrederii enorme și a executării fidele a ordinelor. De fapt, susținea Fedorov, contestatarii nu puteau să ierte determinarea, onestitatea, duritatea în aplicarea legii.

Guvernatorul general era ferm convins că locuitorilor onești le era cunoscută indulgența și permisivitatea, manifestată prin actele de generozitate, și dovedită prin împărțirea până și a ultimilor bani personali obținuți din muncă asiduă. Tezele din final ale scrisorii lui Fedorov către Voronțov punctau caracterul profund sentimental al expunerii, fiind doar imagini plastice, contrare logicii și rațiunii administrative. Lui Fedorov îi erau cunoscute nu doar acțiunile lui Gujva, identice cu cele proprii, dar și calitățile umane, argument ce stătea la baza avansării profesionale și a frecventelor decorări⁵⁵. O anchetă potențială nu putea decât să confirme deplina legalitate în care acționa Gujva.

În perioada ministeriatului lui Perovski, avizele Secției III și ale Poliției îi erau favorabile lui Fedorov și Gujva. Lucrurile vor cunoaște însă o ușoară rectificare în momentul instalării succesorului la conducerea Ministerului Afacerilor Interne, Dmitri Bibikov. În toamna lui 1853, au fost inițiate noi anchete ca urmare a creșterii frecvenței petițiilor și a informațiilor despre abuzuri ce se produceau în diverse domenii ale administrației publice. Exact ca în cazurile precedente, ministerul a sondat opinia guvernatorului general, care l-a prezentat pe auditorul principal din cea mai favorabilă poziție, remarcând utilitatea lui Gujva în serviciul de stat. Conform lui Fedorov, atitudinile negative rezultau din cauza poziției intransigente și executării fidele a ordinelor administrației supreme⁵⁶.

În același timp, petiții și reclamații similare au fost expediate Secției III, ce a inițiat o anchetă independentă, incluzând Secția locală de Jandarmerie în actul de investigație. Comandantul Districtului 5 de Jandarmerie (includea Basarabia și Novorosia în aria sa de responsabilitate), generalul-maior Nikolai Cerkessov, l-a delegat pe generalul-maior Vladimir Grabe, șeful interimar al corpului de jandarmi din Odessa, să efectueze o investigație a instituțiilor de la Chișinău. În timpul desfășurării anchetei s-a descoperit că acțiunile ilicite ale funcționarului erau, de fapt, inițiate de generalul Fedorov, a cărui guvernare era construită în jurul unor interese obscure. Abuzurile erau favorizate de șeful Cancelariei lui Fedorov, consilierul titular Kiprian Iașinski. În cazul confirmării acuzațiilor extrem de grave și revoltătoare, decizia îi aparținea țarului, căruia i-a fost prezentat raportul lui Grabe și aprobat de Cerkessov. Generalul-maior Nikolai Cerkessov ajungea la concluzia că majoritatea acuzațiilor aduse de petiționari

⁵⁵ *Ibidem*, f. 10.

⁵⁶ *Idem*, fond 1282, inv. 3, dosar nr. 733, f. 33.

erau fondate. În plus, ministrului Bibikov i-au fost transmise rezultatele investigației privitoare la activitatea polițmaistrului de Chișinău, sublocotenentul Grigori Kleigils, efectuată de ofițerul Statului Major al Jandarmeriei de la Odessa, Alexandr Iaronovețki, ce dezvăluiau abateri grave de la normele legale⁵⁷. Raportul nu a produs impact imediat asupra lui Fedorov sau Gujva. Însă, auditorul va fi schimbat pe fondul mai multor remanieri din administrația regiunii Novorosia în perioada Războiului Crimeii, după demiterea lui Fedorov din 1854. În locul acestuia, în calendarele oficiale ale regiunii vom regăsi numele lui Fedor Ivanov⁵⁸. Demiterea lui Gujva însă demonstra creșterea eficienței ministeriale, tot mai puțin corelată cu opinia subiectivă a guvernatorului și care putea să dispună de o rețea extinsă de informatori și posibilități de informare sofisticate.

Concluzii

Cazul Basarabiei este unul relevant pentru înțelegerea dezacordului dintre intențiile declarate ale instituțiilor administrative centrale de reformare a poliției, justiției, economiei și sincopele în ceea ce privește aplicarea în practică a schimbărilor. Lipsa unei culturi politice de factură modernă în rândul funcționarilor și nobililor, îndepărtarea geografică de centrele de decizie, instabilitatea funcțională și reglementările imprecise ale interacțiunii între instituțiile provinciale facilitau persistența tehnicilor premoderne de exercitare a puterii, dezastruoase pentru prosperitatea și siguranța populației. A existat o discrepanță între nivelul de instruire a executorilor cu statut inferior, mai ales a celor proveniți din rândul personalului militar, și decidenții politici ai Basarabiei, Mihail Voronțov sau Pavel Fedorov. În cazul celor doi, reținem câteva aspecte ale funcționării relației patron – client. Interacțiunea era o expresie a culturii politice și a modului particular de formare a școlii birocratice. Guvernatorul civil și militar al Basarabiei a fost selectat de Voronțov pentru că se conforma viziunilor politice ale administrației guvernământului general al Novorosiei. Experiența administrativă pe plan local, precum și educația obținută de la amiralul cu preocupări intelectuale Alexei Greig reprezentau premise favorabile pentru reușita acestuia în demnitatea ocupată.

Fedorov adoptase fidel conduita politică a patronului, recurgând la inspecții și controale regulate pentru disciplinarea aparatului birocratic în tentativa stabilirii unui patronaj direct asupra regiunilor îndepărtate și dificil de controlat. Însă, mișcările politice inițiate de Fedorov nu au fost la fel de inspirate precum cele promovate de Voronțov. Aflându-se la Odessa, guvernatorul civil și militar al Basarabiei nu a reușit să controleze eficient funcționarea de rang mic. Inspecțiile și rapoartele – instrumente de evaluare a eficienței activității instituționale – s-au transformat treptat în acțiuni

⁵⁷ *Ibidem*, f. 34.

⁵⁸ *** , *Новороссийский календарь на 1857-й год, издаваемый от Ришельевского лицея* [***, Calendarul Novorosiei editat de liceul Richelieu pentru anul 1857], Odessa, 1856, p. 225.

ineficiente. Personalul militar auxiliar, din care făcea parte și auditorul, a profitat de absențele guvernatorului din provincie. Anchetele Ministerului Afacerilor Interne și Secției III a Cancelariei Imperiale au considerat ca având temei real acuzațiile lansate la adresa auditorului principal al Novorosiei și Basarabiei, Fedor Gujva. Obținând patronajul din partea guvernatorului Fedorov, bazat pe principiul ierarhiei pe verticală, Gujva și-a consolidat influența personală în provincie. Astfel, funcționarul de pură formație militară, ajuns să se implice în activitatea instanțelor civile, a ignorat procedurile judiciare, a comis abuzuri pentru a obține o poziție de forță în raport cu clienții săi. Primind suportul guvernatorului general, auditorul a reușit să se eschiveze de la responsabilitatea pentru abuzuri și să obstrucționeze anchetele ministeriale. Dificultățile de aprovizionare a populației și armatei prin care a trecut Rusia în timpul Războiului Crimeii au impus destituirea lui Pavel Fedorov din funcția de guvernator general al Novorosiei. Lipsit de sprijinul patronului, Fedor Gujva a fost substituit cu Fedor Ivanov.

**Discontinuities and Performances
of Process of Bureaucratical Centralization in the 1840s.
Case Study: Governor Pavel Fedorov
(Abstract)**

Keywords: modernisation, bureaucracy, ministry, college, corruption, reforms.

The administrative context of Imperial Russia from the 1840s wasn't absolutely peculiar in Europe. Certainly, the character of reforms was severely limited by the Autocracy, but some institutions, due to their "enlightened" bureaucrats, produced infusions of advanced ideas, especially in state's scientific tools of information. Despite that, the provincial bureaucracy remained at backward situation in comparison with progressive level of Petersburg's Chancellery of minister Lev Perovskii.

The author tries to present the less explored details of the reign of General-Governor Pavel Fedorov. The author argues that "clientelism", favouritism and nepotism maintained its roles in provincial political milieu. Frequently, the correlation *patron-client*, which can be exemplified by the case of cohabitation between Vorontsov and Fedorov, was an indispensable part of political culture, the mood of building of administrative schools and propulsion of reforms. The Civil and Military Governor of Bessarabia have been appointed due to compliance with the political visions of the administration of the General Government of New Russia. The administrative experience performed at the local level and education benefited from Aleksey Greig, the admiral with intellectual activities, represented advantages for his success in the position that he had secured. Fedorov had faithfully adopted a custom political type by resorting to regular inspections and controls for regulation of the bureaucratic apparatus in an attempt to establish a direct patronage of distant regions.

However, the policy of Fedorov was not so articulated as Vorontsov's one and it reached another extreme. In absence of well trained professionals, the lower level of provincial bureaucracy sought to solve the personal issues using the illegal methods.

Among all negative aspects, the arbitraries conducted an uncontrolled distortion of veritable intentions of government, facts which depicted in the reports of Third Section of His Imperial Majesty's Own Chancellery – the secret police of the Tsar. The case of Fedor Gujva is the most relevant example of dichotomy between the Enlightened intentions of the administrators and the dark reality of implementing of reforms into public life of Bessarabia. The pure military official, who got involved in the activity of civil courts, ignored judicial proceedings, committed abuses in order to gain a position of strength in relation to his clients. Having obtained the support of the Governor Fedorov, the Auditor has managed to shrink from responsibility for abuse and escaped from ministerial inquiries. The Auditor's case is symbolic one for revealing the inconsistency of ruling bureaucracy of the traditional peasant society.

Another aspect consists of reviewing the changes in the administrative scheme of Bessarabia that occurred since the transfer of General-Governor Mikhail Vorontsov from Odessa to Tiflis and appointment in the position of Vice-Roy of Caucasus Province. After a short period of preserving the appearances of continuous presence of "iron hand" of viceroy, the authorities decided to modify the structural scheme. Paradoxically, the initial softening policy, expressed in increasing of power of Vice-Governor, Chief of Financial Chamber and respective chancellery, led to further ministerial centralisation expanded after the dismiss of Vorontsov in 1854.

Tineretea rebelă a lui Constantin Stere

Vladimir V. MOROZAN*

Acum câteva decenii, în istoriografia rusă și română ieșeau în evidență numeroase articole și studii referitoare la tema revoluționară. Astăzi, rareori întâlnim în cuprinsul revistelor științifice astfel de lucrări. Evident, o asemenea atitudine a cercetătorilor contemporani în ceea ce privește tema revoluționară este nejustificată, având în vedere influența semnificativă pe care a avut-o mișcarea revoluționară rusă asupra istoriei din secolul al XX-lea. În cadrul mișcării influențate de cercurile narodniciste ruse, un rol modest l-a jucat și cunoscutul scriitor român, om de știință și om politic Constantin Stere.

Constantin Stere a trăit o viață complicată și dramatică, fiind acuzat de trădare a intereselor naționale ale României. După moartea sa, Petre Pandrea scria în ziarul „Adevărul” următoarele:

C. Stere a căutat între oameni și pentru oameni dreptatea și a găsit zavistia. Împotriva lui s-au ridicat rugurile aprinse ale calomniei. Patriot înfocat, prins poate cu exagerare în burghezia mistică națională a secolului XIX, C. Stere a fost lapidat de negustorii naționalismului ca „trădător de patrie”. Puțin a lipsit până la răstignirea fizică¹.

Din fericire, astăzi acțiunile lui Constantin Stere nu provoacă astfel de reacții extreme.

Viitorul adept al mișcării narodniciste s-a născut la 1 iunie 1865, într-o familie de nobili basarabeni ale cărei drepturi de noblețe ereditară nu au fost recunoscute de către Departamentul Heraldic al Senatului Rus. Părinții lui, George și Pulcheria Stere, au făcut parte din nobilimea mică autohtonă din județul Soroca, unde au stăpânit moșia Horodiște. Înainte de aceasta, George Stere a fost vechilul moșiei lui Manolache Stârcea². Evident, primele lecții de educație

* Dr., Universitatea de Stat din Sankt Petersburg, e-mail: vlad-morozan@yandex.ru.

¹ „Adevărul”, 28 iunie 1936, p. 1.

² *Ведомость о мелкопоместных дворянах Бессарабской области, права коих на присваиваемое ими звание еще рассматриваются установленным порядком* [Situație privind nobilimea mică din regiunea Basarabiei, ale căror drepturi asupra titlului de nobil nu sunt stabilite încă prin regulament], în „Российский государственный исторический архив” [Arhivă istorică de stat a Rusiei] (în continuare, РГИА), Ф. 1261, оп. 2, д. 30, р. 2, b.n.

Constantin Stere le-a primit în casa părinților săi în satul Ciripcău din același județ, în care familia sa s-a stabilit la scurt timp după nașterea lui. După un timp, situația financiară a familiei Stere s-a îmbunătățit considerabil. Acest fapt a permis părinților lui C. Stere să aloce bani pentru instruirea fiilor săi. În 1874, Constantin își continuă studiile în cadrul școlii unui pastor luteran din Chișinău, iar din 1876 la liceul de băieți din Chișinău.

Menționăm că la liceu nimeni nu contesta drepturile lui de nobil. După tradiție, starea socială a unui candidat la poziția de nobil o stabilea Adunarea Deputaților Nobilimii, care lua decizia preliminară privind cererea solicitantului de a beneficia de drepturile de noblețe ereditară și includerea acestui neam în Cartea Genealogică. Deși majoritatea deciziilor Adunării Deputaților Nobilimii nu erau confirmate de către Departamentul Heraldic din cauza lipsei mărturiilor doveditoare, a actelor necesare prezentate, drepturile de stare socială ale acestor persoane erau păstrate. Dimpotrivă, autoritățile țariste le acordau posibilitatea de a prezenta noi dovezi documentare ale originii lor sociale în ședințele Adunării Deputaților Nobilimii. În practică, autoritățile permiteau acestor persoane să se folosească în bună măsură de drepturile nobililor de a deține moșii, robi sau bunuri materiale în Rusia. Așadar, încă în 1832, bunicul lui Constantin Stere, *Ștefanache*, împreună cu frații săi, Mihalache, George și *Costache*, au adresat o solicitare Adunării Deputaților Nobilimii privind includerea în rândurile nobilimii basarabene. Rezultatul le era favorabil într-o primă etapă: prin decizia din 14 decembrie, Adunarea îi includea pe frații Stere în prima parte a Cărții Genealogice, având în vedere că tatăl lor deținea rangul de paharnic³. Cu toate acestea, în etapa a doua, la Senat, ei nu au reușit să prezinte dovezile convingătoare ale acestui fapt. La deciziile emise de Departamentul Heraldic din 28 martie 1851, 10 septembrie 1852, 8 mai 1853, 24 iulie 1854 și 5 octombrie 1855 cu privire la trimiterea actelor necesare⁴, frații Stere nu au luat nici o măsură, probabil din cauza lipsei documentelor solicitate. Prin urmare, frații Stere și descendenții acestora nu au reușit să obțină un decret al Departamentului Heraldic privind recunoașterea stării sociale a neamului lor.

După cum am menționat mai sus, deciziile autorităților nu au constituit un obstacol pentru Constantin Stere. El s-a bucurat de toate drepturile nobililor, susținute de posibilitățile materiale considerabile ale familiei sale. În perioada instruirii sale la liceul din Chișinău, tatăl său era un om de succes, având moșii întinse în Basarabia. În mod evident, în ultimul an de studii, părinții lui nu i-au limitat mijloacele bănești și nici nu l-au incomodat cu supravegherea lor. Între timp, spre sfârșitul studiilor liceale, Constantin Stere a fost pasionat de idei democratice, alăturându-se unui mic grup de narodniciști alcătuit din tineri

³ *Определение Бессарабского дворянского депутатского собрания, 14 декабря 1832 г.* [Decizia Adunării Deputaților Nobilimii din Basarabia, 14 decembrie 1832], în „Национальный архив Республики Молдова” [Arhiva națională a Republicii Moldova], Ф. 88. оп. 1, д. 584, Л. 116-117.

⁴ *Списки сопричисленных дворян по Бессарабской губернии* [Listele nobililor din gubernia Basarabia], în РГИА, Ф. 1343, оп. 51, д. 614, Л. 268.

liceeni. Potrivit mărturiilor procurorului orășenesc V. G. Brunov, la începutul anilor '80, la Chișinău mișcarea narodnică includea mai multe grupuri mici independente, fiecare dintre acestea având un conducător aparte⁵. Majoritatea membrilor grupurilor proveneau de la liceele de băieți, din clasele de studii clasice și științe reale, liceul de fete și seminarul teologic. Totodată, majoritatea propagandiștilor veneau din mediul evreilor.

Spre sfârșitul anului 1883, câțiva elevi ai gimnaziului de băieți din Chișinău, printre care și Constantin Stere, au hotărât să organizeze o „comună”, fiind sub influența celebrului roman al lui Nikolai Cernâșevski *Ce-i de făcut?* În acest scop, ei au închiriat un apartament în Chișinău de la o negustoreasă, Haia Ginsburg, apoi au înființat o casă de ajutor reciproc. Unii participanți se pregăteau să intre în clasele superioare de gimnaziu, alții erau deja. Locul de domiciliu comun era numit „cămin”. Contribuțiile bănești nu erau fixe. Fiecare participant aducea în casa de ajutor reciproc o sumă de bani pe care o putea plăti. Unul dintre cei mai generoși contributory a fost Constantin Stere. La scurt timp, pe lângă cămin a apărut o bibliotecă și a fost organizat un spațiu de învățământ gratuit pentru elevi externi. Ulterior, membrii „comunei” au început să desfășoare ședințe cu tineri, care se încheiau târziu, după miezul nopții. Întreunirile aveau loc în anumite condiții conspirative, fiind luate măsuri sporite de precauție. În toamna anului 1883 și în primăvara anului 1884, astfel de întrevederi au avut loc și în alte locații din Chișinău sub pretextul colectării de mijloace bănești pentru acțiuni caritabile. Căminul a funcționat până la 12 mai 1884, când poliția a făcut o percheziție în apartament și a arestat chiriașii.

V. G. Brunov, în adresa trimisă procurorului din Odessa A. A. Cherniavski, scria:

Adunându-se în diferite locuri, ei ascultau discursurile conducătorilor lor de seamă, recrutau membri, impunându-le acestora respectarea regulilor potrivit statutului elaborat de societatea lor și colectau mijloace bănești pentru casa organizată de către ei, o parte din bani fiind oferii membrilor săraci și celor ce aveau multă nevoie⁶.

Potrivit procurorului orășenesc din Chișinău, membrii mișcării narodnice se cunoșteau bine, dar, temându-se să atragă atenția poliției, au fost nevoiți să se adune în grupuri mici de trei sau patru ori pe săptămână și în diferite locuri. De exemplu, în clădirea Hotelului „Europa” se aduna grupul condus de către Dragaev, elev al clasei a VII-a al școlii reale din Chișinău. Sub pretext că a fost angajat în calitate de învățător al fiului proprietarului de hotel Cernețki, el a adunat un grup nu prea numeros de membri, printre care făcea propagandă. Asemenea întruniri aveau loc și în apartamentul liceenelor surori Isabella și Eva Halețki. Ele și-au asigurat părinții că se strângeau pentru a se pregăti pentru admiterea la cursurile superioare. Alte grupuri se adunau în apartamentul lui

⁵ V. G. Брунов – А. А. Чернявскому. 14 мая 1884 г. [Corespondența lui V. G. Brunov către A. A. Cherniavski, 14 mai 1884], în РГИА, Ф. 1405, оп. 85, д. 10868, Л. 2.

⁶ *Ibidem*.

Râvca Șleain și în una dintre camerele hotelului provincial, unde tinerii se întâlneau sub pretextul unor preocupări literare.

După arestările din luna mai 1884, poliția a presupus că elevul Constantin Stere, din clasa a VIII-a la gimnaziul de studii clasice, a fost conducătorul tuturor acestor grupuri⁷. Ulterior, însă, s-a confirmat faptul că cercurile chișinăuene nu erau constituite într-o organizație unitară și nu aveau un lider comun. Totuși, Stere făcea parte dintre cei mai activi lideri ai mișcării. În total, aceste grupuri includeau 31 de persoane, dintre care șapte fete și 24 de băieți. Cei mai tineri membri aveau 15 ani (două persoane), iar cei mai în vârstă aveau între 23 și 25 de ani (trei persoane). Trei tineri aparțineau nobilimii basarabene, doi erau copii de preoți, opt tineri aparțineau unor familii de negustori, 16 proveneau din burghezia mică și doi membri erau cetățeni bulgari. Remarcăm structura religioasă a tinerilor: șapte persoane erau de religie ortodoxă, 23 erau evrei și una era de credință armeană-gregoriană.

Despre existența unor grupuri revoluționare în orașul Chișinău poliția a aflat în luna aprilie 1884. La 11 mai, V. A. Ianov, șeful jandarmeriei din Chișinău, a raportat procurorului V. G. Brunov că poliția locală a reușit să găsească o „societate criminală secretă, care răspândea idei revoluționare”⁸. Încă de la 9 mai, înainte de prezentarea raportului său procurorului, V. A. Ianov a comunicat tuturor angajaților corpului de jandarmi să vină la Chișinău pentru efectuarea unor arestări și percheziții. În cele din urmă, sub supravegherea procurorului și a celor patru șefi adjuncți, jandarmii, cu ajutorul poliției locale, în noaptea de 12 mai, au reținut și percheziționat locuințele tuturor suspectilor care aveau legătură cu acest caz.

În timpul perchezițiilor unei aripi a casei lui Paraschioglo au fost găsiți dormind în diferite paturi elevi ai claselor superioare ai gimnaziului clasic: C. Stere, doi frați – Meer și Avrum Sagaidanovski, Ginzburg, două fete, Malvina și Elisaveta Vitis și Matilda Grossman, elevă a clasei a IV-a a gimnaziului de fete, care, potrivit explicațiilor celorlalți, a venit în vizită și „a rămas în mod întâmplător peste noapte”⁹. În casa comună, tinerii ocupau trei camere comandate. Potrivit procurorului V. G. Brunov, ușa de la camera în care dormeau fetele era doar întredeschisă. Evident, el a consemnat că locatarii nu respectau strict regulile de comportament. În toate camerele era dezordine și murdărie. Pe hol dormea o femeie în vârstă, care era menajeră și bucătăreasă. În timpul perchezițiilor în apartament nu a fost găsit nimic suspect. Totuși, toate materialele au fost sechestrate pentru o investigație mai amănunțită. În locuința celor două surori, Isabella și Eva Halețki, a fost găsit un registru de încasări și plăți ale casei de ajutor reciproc, cu însemnări despre contribuțiile lunare ale diverselor persoane, inclusiv ale lui Constantin Stere. În aceeași locuință a fost găsită o scrisoare a unui anume Adolf din Mozâr, în care se făcea apel la tineri,

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem.*

⁹ *Ibidem.*

menționându-se despre un timp „când poporul va scăpa de jugul asupritor și când toată lumea va fi egală”¹⁰.

În apartamentul Elenei Grosu, elevă în clasa a V-a, a fost găsită o broșură intitulată *Uniunea organizației publice a studenților din Moscova*. Din locuința seminaristului Elpidifor Matveevici a fost confiscată ciorna unui apel cu conținut revoluționar, în care se pleda pentru răsturnarea țarului. În apartamentul lui Râvca Șleain a fost găsită o bibliotecă mare, formată din caiete scrise de mână cu notițe din diferite lucrări despre diverse asociații, despre întemnițări de la mănăstirea Solovk, despre sectanți, gândire burgheză, țărănimea franceză din anul 1789, muncitorii de la uzine și fabrici ș.a.m.d. Printre diverse notițe a fost găsit și articolul lui Râvca Șleain despre istoria diviziunii popoarelor în națiuni rivale d.p.d.v. politic social și economic. Din apartamentul evreilor Șrul și Galilei Rabinovici, Boris Zaidis și Ruvim Blanc au fost confiscate numeroase manuscrise și documente, care confirmau apartenența acestor persoane la grupurile narodniciste și relațiile permanente cu membrii altor grupuri ilegale din alte localități. S-a găsit și un hectograf [mașină de multiplicat – n.red.].

Verificarea documentelor, cărților și scrisorilor, luate în timpul perchezițiilor la 12 mai 1884, precum și interogarea tuturor persoanelor reținute în acea noapte i-au condus pe anchetatorii penali la concluzia că în Chișinău s-au format două grupuri separate, a căror activitate urmărea răspândirea ideilor revoluționare printre locuitorii orașului. Ambele grupuri s-au remarcat prin activitate și conducători proprii¹¹, menținând o colaborare strânsă. În componența primului grup, condus de Ruvim Blanc, mic burghez, intrau următorii tineri: Șruli și Galilei Rabinovici, Boruh Zeidis, Victor Stere (fratele mai mic al lui Constantin Stere), Isabela Halețcaia și Elena Grosu. Din cel de-al doilea grup, al cărui lider era Avram Sagaidacovski, făceau parte Constantin Stere, Meer Sagaidacovski, Leo Haselev, Elisaveta și Maria Vitis, Solomon Klein, Kelman Galițki și Matilda Grosman.

Principala diferență în activitatea celor două grupuri consta în faptul că reprezentanții primului grup considerau drept necesară dezvoltarea comunității lor și pregătirea membrilor săi pentru viitoarea activitate revoluționară prin citirea publicațiilor interzise. Ei erau convinși că astfel de tipărituri puteau fi obținute prin stabilirea unor contacte strânse cu grupurile revoluționare din alte orașe. Membrii celui de-al doilea grup considerau că cel mai bun mod de a atinge scopul final este autoeducația bazată pe lectura acelor lucrări, care, deși nu constituiau publicații ilegale, au fost scoase din circuitul public. Printre altele, A. Sagaidacovski purta corespondență cu E. Gurevici, care a organizat un grup narodnicist în localitatea Ananiev din regiunea Herson. Menționăm că această corespondență a ajutat jandarmii să-l aresteze la Ungheni pe Haim Levin, care călătorea în străinătate din ordinul unuia dintre conducătorii grupurilor revoluționare din Chișinău.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, JI. 5-6.

Printre materialele confiscate de la narodniciști a fost și scrisoarea lui Gheorghe Lazo către un anume Zdanovici din Paris. Gheorghe Lazo avea aceeași vârstă cu Stere și, în anii 1875-1881, au fost colegi în același gimnaziu. El a fost tatăl lui Serghei Lazo, cunoscutul comandant militar sovietic în timpul războiului civil din Rusia. În scrisoare, Gheorghe Lazo menționa activitatea propagandistică a lui C. Stere, arătând că grupul din care el făcea parte „își lărgea tot mai mult și mai mult activitatea sa utilă din punct de vedere social”. Cu toate acestea, eticheta activitatea ca „prostească, banală și ridicolă”¹².

Toți cei arestați au fost acuzați de propagandă socialistă. După interogarea preliminară în stare de arest, din primul grup au fost reținute opt persoane, în frunte cu R. Blanc. Printre ei era și Victor Stere. Din al doilea grup au rămas în arest un timp 11 persoane, inclusiv Constantin Stere. Totuși, după o perioadă scurtă, au fost eliberați toți, fiind lăsați sub supravegherea părinților acasă, pe cauțiuni în sumă variind de la 500 la 3.000 de ruble. Astfel, frații Stere au fost eliberați pe cauțiune, părinții lor achitând 6.000 de ruble, iar pentru Elena Grosu s-a stabilit suma de o mie de ruble.

Evaluând acțiunile jandarmilor și anchetatorilor privind investigarea activității revoluționare a grupurilor din Chișinău, observăm faptul că aceștia nu au reușit să adune dovezi concludente în ceea ce privește implicarea membrilor grupurilor narodniciste în acțiuni antiguvernamentale. Perioada scurtă de existență a grupurilor, fără sarcini clare și precise cu caracter revoluționar, a determinat anchetatorii să creadă că activitatea membrilor a fost limitată de o anumită pregătire ideologică și autoeducativă. De aceea, probabil, nu a fost condamnat nimeni la închisoare sau exil.

Așadar, Victor Stere, care avea vârsta de 17 ani, a fost exclus doar din clasa a V-a de gimnaziu. După finalizarea investigației, el a fost lăsat în grija părinților săi. În timpul interogatoriului, Victor Stere a recunoscut că știa despre existența căminului și, uneori, vizita apartamentul lui Ginzburg. În timpul percheziției la domiciliu a fost găsit unul dintre numerele ziarului pentru muncitori „Proclamația Comitetului Executiv” și romanul lui Nikolai Cernișevski *Ce-i de făcut?* Cu toate acestea, el a negat existența unor intenții criminale, recunoscând doar implicarea sa în acțiunile de întrajutorare ale societății și refuză cererea anchetatorilor de a divulga numele membrilor. La drept vorbind, el a recunoscut că a primit toată literatura confiscată de la R. Blanc. Victor Stere a stat în arest din 12 mai până la 6 septembrie 1884, fiind eliberat pe cauțiune în sumă de 3.000 de ruble. Mai târziu, autoritățile judiciare au considerat că interogarea preliminară a lui Victor Stere și a tovarășilor săi a fost o pedeapsa suficientă pentru faptele lor. Astfel, mai mulți tineri au fost reținuți în stare de arest o perioadă scurtă de timp, cum ar fi cazul Elenei Grosu, care a fost ținută în arest două zile, în 19 și 20 mai 1884, fiind eliberată pe cauțiune.

¹² Заключение следственных органов Дело № 120/84 I [Decizia autorităților judiciare privind dosarul nr. 120/84 I], în РГИА, Ф. 1405, оп. 85, д. 10868, Л. 88.

În ceea ce-l privește pe Constantin Stere, el a fost învinuit de participarea la „viața comună” cu alți gimnaziști, de organizarea petrecerilor serale la Chișinău pentru acumularea de fonduri. De asemenea, a fost acuzat că a citit, în timpul unei seri, opere tendențioase cu caracter socialist. Autoritățile l-au acuzat că avea legături cu un grup revoluționar organizat la Odesa, pentru care a făcut un transfer de bani, precum și de participarea sa în calitate de delegat la reuniunile acestui grup. De fapt, anchetatorii nu au reușit să adune dovezi pentru toate acuzațiile lor. Încercările anchetatorilor de a obține mărturii de la cei arestați despre activități revoluționare au fost zadarnice, îndeosebi în ceea ce privește modul de petrecere a timpului. În alte cazuri, cei arestați explicau viața lor comună prin motive economice, invocând necesitatea de a atenua povara costurilor de cazare. Evident, Constantin Stere ar fi putut scăpa de pedeapsa penală, dacă nu s-ar fi descoperit ulterior noi dovezi privind contactele sale cu cercurile revoluționare din Odesa, în baza cărora a fost arestat din nou.

După executarea lui A. P. Ștromberg și N. M. Rogacev, membri ai nucleului militar al organizației „Narodnaia Volia”, la 10 octombrie 1884, în Odesa s-au intensificat activitățile grupurilor narodniciste. În zilele de 14 și 15 octombrie, pe străzile orașului au început să apară proclamații multiplicat la hectograf cu conținut revoluționar adresate, în principal, muncitorilor locali. În curând, au început percheziții și arestări în rândul celor suspecți pentru distribuirea proclamațiilor. În aprilie 1884, șeful biroului de jandarmerie din Odesa a primit informații de la agenți că în oraș au sosit din Franța câțiva imigranți ruși, cu scopul de a organiza, în mediul tinerilor, grupuri care să adere la mișcarea „Narodnaia Volia”. Datorită acestei informații, jandarmii au organizat supravegherea persoanelor suspecte. Printre ei era un anume Grigorii Belâi, care făcea propagandă în rândurile tineretului studios. În timpul arestării acestuia, la sfârșitul lunii mai, a fost dezvăluit numele lui adevărat – Alexandru Kașințev, nobil din provincia Herson, care plecase cu un permis de ședere în Franța¹³.

În timpul percheziției, în locuința lui Kașințev au fost găsite permise de ședere false și corespondență diversă, din care reieșea că el aparținea unei organizații narodniciste. Totodată, s-a constatat că, la Odesa, în anul 1884, a fost organizată o rețea de grupuri din rândurile tineretului studios, care aveau contacte frecvente cu A. Kașințev. Pe parcursul anchetei judiciare, jandarmii au aflat că narodniciștii făceau propagandă revoluționară la Odesa, începând cu mijlocul anului 1882. Principalii propagandiști ai organizației revoluționare narodniciste din Odesa au fost nobilul Vasiliu Suhomlinov, Iakov Barski, student la Universitatea Novorosiisk, precum și Lazar Șlemenzon, un fost student al Universității Sfântului Vladimir din Kiev. Ei au fost îndrumați de profesorul gimnaziului local Pavel Mavrogan, care avea o anumită experiență

¹³ *Ведомость обвиняемых, привлеченных в количестве 51, к дознанию о преступных кружках, обнаруженных в г. Одессе. Дело № 2/85 I* [Lista inculpaților trași la răspundere, în număr de 51, în ancheta privind grupurile criminale identificate în orașul Odesa. Dosarul nr. 2/85 I], în РГИА, Ф. 1405, оп. 85, д. 10741, Л. 35.

de luptă revoluționară încă din 1870. În anul 1883, sub influența propagandei narodniciste au apărut cercuri revoluționare în rândurile tineretului studios. Unii dintre organizatorii direcți ai acestor grupuri au fost Grigorii Borziacov și Leonid Verținski¹⁴. Totuși, eforturile narodniciștilor de organizare a acestor cercuri au fost ineficiente, întrucât grupurile apărute aveau relații slabe și se dizolvau rapid.

Urmare a arestărilor din luna octombrie, jandarmii au constatat că în activitatea grupurilor din Odesa era implicat și Constantin Stere. În timpul iernii din anii 1883-1884, a fost de mai multe ori la Odesa cu scopul de a intra în legătură cu cercurile revoluționare ale tineretului studios local. Stere întreținea în mod activ relații cu A. Kașințev, I. Barski și L. Șlemenzon privind organizarea activității revoluționare. În plus, el a propus din partea membrilor grupurilor din Chișinău să organizeze un jaf la banca de stat din Ananiev. De asemenea, C. Stere a înmânat lui Kașințev 40 de ruble, adunate la Chișinău, pentru nevoile partidului revoluționar. Totodată, el i-a dat lui Kașințev haine și alte lucruri colectate de I. Barski pentru exilații politici. În schimb, Stere a primit un exemplar al programului organizației gimnaziale din Odesa.

În primăvara anului 1884, Stere și-a continuat vizitele la Odesa ca reprezentant al cercurilor din Chișinău. El a luat parte la congresul elevilor gimnaziilor locale și din alte orașe, la care se discuta programul organizațiilor școlare. În cele din urmă, după ce a fost eliberat din arest în septembrie 1884, s-a stabilit în Odesa, unde s-a împrietenit mai ales cu Grigorii Borziacov, cu care avea multiple activități comune. La adresa lui C. Stere venea corespondența cu narodniciștii din alte orașe. De asemenea, el a propus ajutor lui Borziacov în găsirea unui font [formă de literă – n.red.] pentru o tipografie ilegală.

Cu toate acestea, în timpul primului interogatoriu, deținutul C. Stere a negat orice legătură cu grupurile revoluționare din Odesa. Ulterior, a venit cu explicația că a intrat în contact cu organizația gimnazială din Odesa la sugestia unui necunoscut, care l-a vizitat la Chișinău în iarna anului 1883, dându-se drept membru al unui partid revoluționar. Acest necunoscut l-a convins să facă cunoștință măcar din curiozitate cu cei ce făceau propagandă în Odesa. De asemenea, el i-a furnizat adresa unui anume Cviținski, împreună cu o scrisoare cifrată, care a fost transmisă lui Barski de către Cviținski. În apartamentul lui Cviținski se organizau întâlniri cu diferite persoane, printre care au fost Borziacov, Derținski, Barski și alți membri ai cercurilor din Odesa. Stere a luat parte la discuțiile despre modul de activitate a grupurilor de tineri studioși. La sfatul lui Cviținski, Stere a luat pseudonimul „Kușcovski”. Odată, încântat de discuții, potrivit spuselor lui Stere, a donat aproximativ 20 de ruble în favoarea exilaților politici. În arestul de la Odesa, C. Stere a stat din 18 decembrie 1884 până la 11 mai 1885, apoi a fost eliberat pe cautiune, achitând suma de 6.000 de ruble în așteptarea unei decizii definitive a autorităților judiciare¹⁵.

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

La 16 iulie 1886, din poruncă imperială, Constantin Stere a fost exilat pentru o perioadă de trei ani în Siberia de Vest sub supravegherea poliției, de unde, probabil, s-ar fi întors în Basarabia să își continue studiile, dar soarta a decis altfel. După exil, Stere s-a stabilit, împreună cu soția sa Maria și fiul lor, în orașul Turinsk din provincia Orenburg, unde a fost implicat într-o altă anchetă. La 11 iunie 1888, înainte să-și termine prima pedeapsă, C. Stere a primit un colet poștal cu materiale de la o persoană necunoscută, care conținea „declarații extrem de îndrăznețe în numele exilaților politici ruși” orientate împotriva ordinilor și activității autorităților superioare și locale în ceea ce îi privește pe exilați¹⁶. În acest colet, din partea expeditorului necunoscut, era o scrisoare prin care era rugat să expedieze revistele pe numele lui Volfred Voinici sau Sergei Ivanovici Melnik. La rugămintea expeditorului, Stere trimitea la 13 iunie 1888 un colet poștal cu aceste materiale pe adresa lui V. Voinici, care locuia în satul Tunku. Pe colet era scris: „Din partea lui C. Stere”. Ulterior, această însemnare a constituit un pretext pentru alte acuzații de activitate antiguvernamentală. Din păcate pentru Stere, la începutul lunii iulie 1888, acest colet s-a deteriorat pe drumul spre destinatar. În timpul examinării acestui colet la Irkutsk, au fost descoperite șapte broșuri scrise la hectograf, netăiate, care erau intitulate „Revista exilului politic nr. 1”, cu o anexă la fiecare broșură a unui „Program pentru colectarea de informații despre exilul politic”¹⁷. Aceste „reviste” reprezentau o culegere de date despre personalul coloniilor exilaților politici și despre condițiile lor de viață în diferite părți ale Rusiei, atât din Siberia, cât și din partea europeană. Datele se refereau la lunile martie-mai ale anului 1888. Revista cuprindea o prefață și o postfață.

Se cuvine să remarcăm faptul că, la 16 iunie 1888, C. Stere cu soția sa și-au stabilit domiciliul în satul Șarkalskoe din districtul Berezovskoe. Astfel, procesul de percheziție a locuinței lui și ancheta au fost încredințate judecătorului local. În timpul interogatoriului, Stere neagă faptul publicării și distribuirii acestei reviste. Potrivit spuselor sale, el nu a găsit nimic condamabil în revistă, a răspuns rugăminții expeditorului necunoscut și a trimis literatura la adresa persoanei respective. Apoi, el nu o dată și-a schimbat mărturiile. Printre altele, spunea că, în ajunul lunii mai, la el a venit un necunoscut, care s-a dat drept Alexandru Parfeonov. Acesta se plângea că a fost copleșit de reviste despre exilați și i-a cerut ajutorul să le distribuie între cunoscuți. Nemaiputând rezista rugăminților acestuia, Stere a luat doar nouă exemplare și a trimis șapte lui V. Voinici, unul în Tobolsk lui S. Melnicov și unul l-ar fi strecurat lui E. P. Dzbanovski, fără știrea și consimțământul acestuia din urmă¹⁸. Pentru

¹⁶ *Дело о мещанине Иосифе Давконтте* [Dosarul negustorului Iosif Davkonte], în РГИА [RGIA], 1405, оп. 89, д. 11098, Л. 120.

¹⁷ *Ведомость по делу о дворянине Константине Стере и других лицах, обвиняемых в государственном преступлении* [Situația privind dosarul nobilului Constantin Stere și al altor persoane învinuite de infracțiune de stat], în РГИА, 1405, оп. 89, д. 11098, Л. 24 об.

¹⁸ *Дело о мещанине Иосифе Давконтте* [Dosarul negustorului Iosif Davkonte], în РГИА, 1405, оп. 89, д. 11098, Л. 120.

această abatere, C. Stere a fost arestat la 24 octombrie 1888 și ținut în închisoarea din castelul din Tobolsk. În închisoare a stat până în primăvara anului 1889, apoi a fost exilat în regiunea Yakutsk pentru o perioadă de trei ani, unde se afla sub supravegherea poliției.

În 1890, Constantin Stere s-a adresat lui P. N. Durnovo, șeful Departamentului de poliție al Ministerului de Interne, cu solicitarea de a i se schimba locul exilului din regiunea Yakutsk în închisoarea din Tobolsk. El scria că fiul său era grav bolnav și soția lui se mutase în partea europeană a Rusiei, fapt care făcea mai dificilă corespondența. Potrivit spuselor sale, o scrisoare de la soția sa ajungea la Yakutsk în 3-4 luni, iar drumul până la Tobolsk dura 20 de zile. Absența prelungită de știri de la soția sa și starea precară de sănătate a fiului său îl chinuiau și, pentru o mai bună legătură cu ea, Stere era gata să se mute la închisoare. În scrisoare, el afirma că și-a schimbat convingerile, considerând o greșeală opiniile anterioare privind regimul existent în Rusia. În concluzie, el îl asigură pe P. N. Durnovo că, în cazul primirii iertării, este gata să se ocupe numai de familia sa iubită și de părinții lui bătrâni.

În opinia șefului administrației de jandarmerie a provinciei Tobolsk, C. Stere, după arestarea sa din 1888, „s-a schimbat radical în mai bine, atât încât să se poată crede că el se va strădui să îndreptățească încrederea acordată”. Șeful Departamentului de poliție, P. N. Durnovo, bazându-se pe convingerile șefului din Tobolsk, cere schimbarea măsurii represive în privința lui Stere și îi permite să se deplaseze din regiunea Yakutsk în gubernia Enisei, înainte de sfârșitul termenului său de exil. După toate acestea, el s-a întors acasă, în Basarabia, la începutul anului 1892, unde nu a stat prea mult timp. În toamna aceluiași an, după ce a obținut un pașaport, Stere a plecat la Iași, unde s-a înscris la universitatea ieșeană. În scurt timp, activitatea sa științifică și politică i-au adus o recunoaștere națională. Printre altele, în 1913, el a condus una dintre universitățile de frunte ale țării, și anume Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Remarcăm faptul că participarea relativ scurtă a lui C. Stere la mișcarea narodnicistă din anii '80 a dobândit pe neașteptate, în 1914, o importanță aparte, atunci când era pregătită vizita țarului Nicolae al II-lea la Constanța. În timpul discuției listei de funcționari ai guvernului român pentru întâlnirea cu țarul rus, a apărut o polemică referitoare la includerea rectorilor Universităților de la București și Iași, Thoma Ionescu și, respectiv, C. Stere. Autoritățile din Rusia și-au amintit că Stere a fost odată cetățean rus, care a ispășit pedeapsa pentru propagandă socialistă în exilul din Siberia, și că, după eliberarea sa, a emigrat în România, renunțând la cetățenia („supușenia” rusească). Atitudinea autorităților imperiale față de fostul compatriot nu a putut fi schimbată și din considerentul că Stere a devenit membru al Parlamentului și, un timp, avea pretenții pentru o funcție la minister. Împotriva menținerii lui C. Stere pe lista funcționarilor guvernului român insista, în mod special, ministrul Afacerilor Externe, S. D. Sazonov. Cu toate acestea, autoritățile române au pledat pentru păstrarea tuturor celor incluși în lista funcționarilor, întrucât eliminarea lui Stere ar fi atras după sine și eliminarea lui Thoma Ionescu. Prim-ministrul I. C. Brătianu se adresează

personal în legătură cu această problemă ambasadorului rus la București, cerând să includă în listă pe ambii rectori „datorită valorii semnificative ale celor două universități românești ca centre de cultură rusă și cu o mare influență asupra tinerei generații”¹⁹. Țarul a luat în seamă solicitările părții române și a decis să-l păstreze pe Stere în lista întocmită.

Este evident că autoritățile ruse nu cunoșteau legăturile multiple ale lui C. Stere cu compatrioții săi, altfel nu i-ar fi permis să participe la întâlnirea cu Nicolae al II-lea. Între timp, C. Stere a continuat să mențină relații strânse cu țara sa, fiind interesat de viața politică și culturală a Basarabiei de la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX.

*Traducerea și adaptarea din limba rusă:
Ludmila Pârnău*

Constantin Stere's Rebel Youth

(Abstract)

Keywords: Bessarabia, revolutionary movement, “Norodnaya Volya”, exile, Poporanism movement.

The present paper includes noteworthy information about Constantin Stere's brief activity within the “Narodnaya Volya” revolutionary movement in Russia, in the years 1883-1884. This period of Stere's life has not been investigated enough, just like the period of his exile to Siberia. For the elaboration of this article, documentary sources preserved in the document collection of “3rd Bureau of the Imperial Chancellery of His Majesty” were used. According to the researched materials, C. Stere was one of the most active participants in the Narodnaya groups from Kishinev at the beginning of the '80s in the 19th century. Because of this, he was one of the active members from Kishinev exiled to Siberia, where he served an eight-year punishment.

¹⁹ О. И. Морозан, *Визиты членов королевской фамилии Румынии в Россию в конце XIX – начале XX вв. и ответный визит императора Николая II в Констанцу в 1914 г.* [O. I. Morozan, *Vizitele membrilor familiei regale a României în Rusia la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX și vizita de răspuns a împăratului Nicolai II la Constanța în anul 1914*], în *Русско-румынские исторические созвучия: 1/14 июня 1914. Столетие визита императора Николая II в г. Констанца* [Acorduri istorice ruso-române: 1/14 iunie 1914. Un secol de la vizita împăratului Nicolai II în or. Constanța], București, 2014, p. 34-35.

De la suveranitate la independență. Cazul Republicii Moldova (II)*

Constantin CORNEANU**

În contextul evoluțiilor din ce în ce mai complexe din spațiul URSS, respectiv revolta populației și a liderilor din Țările Baltice (Estonia, Letonia și Lituania) față de puterea centrală de la Moscova și folosirea breșelor pe care *perestroika* și *glasnosti* le realizau în eșafodajul puterii sovietice pentru a obține independența, cetățenii din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM) au început să devină tot mai nerăbdători în ceea ce privește democratizarea societății și, totodată, afirmarea identității naționale a majorității populației Republicii. Concomitent, locuitorii din raioanele aflate în stânga Nistrului sub influența românofobilor și conservatorilor din aparatul de partid și de stat, sprijiniți și de grupări radicale din PCUS, au început să amenințe și să conteste ordinea legal constituită. Toamna anului 1989 va reprezenta o etapă nouă, marcată de radicalism, în drumul spre suveranitate și, mai apoi, independență al unui spațiu cu o importanță geopolitică și strategică aparte pentru URSS.

Revolta transnistreană, preludiul destrămării statului

În perioada 4-9 septembrie 1989, activitatea liderilor politici ai RSSM a fost supusă verificărilor de către o Comisie venită de la Moscova din însărcinarea Prezidiului Sovietului Suprem al URSS cu misiunea de-a stabili cauzele tensiunilor¹ existente în spațiul moldav, precum și soluțiile de calmare a

* Prima parte a acestui studiu a apărut în ArchM, vol. VII (2015), p. 109-142.

** Dr., Asociația Europeană de Studii Geopolitice și Strategice „Gheorghe I. Brătianu”, București; e-mail: costycorneanu71@gmail.com.

¹ Confruntarea de forță dintre autoritățile republicane de la Chișinău și cele de la Tiraspol a debutat pe 16 august 1989, când circa 2.170 de muncitori de la patru întreprinderi industriale, de pe malul stâng al Nistrului, au intrat în grevă pentru două ore. Motivul grevei a fost generat de prevederile *Legii privind funcționarea limbilor în RSSM*, care legifera limba moldovenească (română) drept limbă de stat, ceea ce era considerat ca fiind un gest discriminatoriu pentru populația rusofonă. Rusofonii cereau ca și limba rusă să aibă statut de limbă de stat în RSSM. Populația a fost incitată să declanșeze greva de apariția în presa de la Tiraspol, în data de 11 august 1989, a unui „proiect” inexistent al legii cu privire la limba moldovenească (română). Și totuși, în contextul în care o imensă majoritate a populației nu citise legea în original, precum și faptul că la unele întreprinderi o bună parte dintre muncitori (chiar și 50%) nu au dorit să ia parte la grevă, munca

acestora. Liderul Comisiei, E. N. Auelbekov – președintele Comisiei pentru problemele politicii naționale și relațiilor interetnice a Sovietului Naționalităților al Sovietului Suprem al URSS –, și colegii lui veniți de la Moscova au concluzionat că „principala cauză a grevelor a servit la neluarea la timp de către organele de partid și sovietice a măsurilor radicale față de extremiști, naționaliști, șoviniști, separatiști, atunci când au fost comise acte de pângărire a drapelului sovietic și a început isteria de izgonire a populației nemoldovene din teritoriul republicii”², precum și faptul că declanșarea grevelor s-a datorat adoptării legilor privind funcționarea limbilor. Funcționarii de partid veniți de la Moscova considerau că, totuși, „o serie de prevederi ale Legii privind funcționarea limbilor se abat de la normele legislației unionale sau le contrazic”³. Comisia Prezidiului Sovietului Suprem al URSS a propus includerea în lege a unor garanții juridice, astfel încât „necunoașterea limbii moldovenești în limitele minimumului necesar în momentul intrării în vigoare a legii nu ar fi servit drept motiv pentru concedierea din serviciu”⁴ și, totodată, „RSSM să asigure condițiile pentru însușirea de către aceste persoane a limbii oficiale”⁵.

Experții de la Moscova⁶ considerau că prevederile art. 9, 12, 13, 16 și 19 contraziceau principiile de funcționare a complexului economic unitar al URSS. Articolele de lege care făceau referire la schimbarea numelui unor localități, înregistrarea numelor de familie, dublarea traducerii textelor oficiale, în limba rusă sau în funcție de limba vorbită în spațiul respectiv, precum și reglementarea modului în care avea să fie folosită limba în *mass-media* sau în presa minoritarilor au provocat nemulțumiri din partea experților Prezidiului Sovietului Suprem al URSS. Și totuși, trebuie menționat faptul că liderul comuniștilor din Tiraspol, Leonid V. Țurcan, avea să recunoască, la 26 octombrie 1989, că „deși unele din articolele legii privind limbile nu sunt perfecte, nu există temeiuri pentru suspendarea lor”⁷. Referindu-se la impactul adoptării legislației privind limba de stat în RSSM, fostul ministru al Apărării și de Interne al Republicii Moldova, generalul (r) Ion Coștaș, consemna:

Din păcate, în Moldova, dimensiunea etnică nu a fost luată în considerare, la sfârșitul anilor '80, la elaborarea legislației privind limba, iar în anii '90 nu s-a

lor a fost oprită prin deconectarea curentului electric. Grevele muncitorilor, în special la întreprinderile din industria militară, unde domnea o disciplină de fier, s-au realizat cu acceptul sau la ordinul liderilor politico-militari rusofoni și românofobi.

² Gheorghe E. Cojocaru, *1989 la Est de Prut*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2001, p. 146.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 147.

⁵ *Ibidem*.

⁶ „De fapt, comisia avea sarcina de a contribui la încetarea grevelor. Pe membrii comisiei nu-i interesa starea de spirit și trăirile noastre sufletești”, mărturisea președintele Mircea Snegur în memoriile sale (vezi Mircea Snegur, *Labirintul Destinului. Memorii*, Chișinău, Fundația „Draghiștea”, vol. I, 2007, p. 611).

⁷ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 148.

elaborat o politică pentru perioada de tranziție privind adaptarea populației rusofone la noile realități și integrarea acestora în noua societate. Oficialii moldoveni au demonstrat o încredere naivă în faptul că se va rezolva de la sine problema existenței, în statul moldovenesc, a unei mase imense de moldoveni rusificați, ruși-orășeni, ucraineni din raioanele nordice, găgăuzi și bulgari care locuiesc compact în sud, de ruși staroveri din zona rurală. Toți acești oameni au fost excluși în mod grosolan⁸ și rapid din procesul de renaștere națională, motiv pentru care au și devenit o unealtă în mâinile liderilor separatiști⁹.

Mircea Snegur, Ivan Călin și Grigore Eremei vor încerca să-i convingă pe locuitorii din Tiraspol, Bender și Râbnici să renunțe la grevele și protestele lor, care păreau exagerate și neîntemeiate, în esență. Mircea Snegur mărturisea, cu referire la atmosfera de dincolo de Nistru din acel septembrie 1989:

La mitingul din 3 septembrie în piața centrală a orașului Tiraspol, care a adunat circa 40.000 de greviști, am fost întâmpinat cu fluierături și strigăte de a nu urca în tribună. Conducătorul orașului L. Țurcan care, spre deosebire de mine, s-a bucurat de ovații și aprecieri „bravo”, nici de gând nu avea să liniștească mulțimea. Dimpotrivă, era nemaipomenit de satisfăcut. Numai după implicarea dlui G. Eremei [președintele Consiliului Republican al Sindicatelor din RSSM – n.ns.], strigătele au mai conținut. La momentul oportun mi s-a oferit microfonul¹⁰.

Președintele Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM va încerca să-i facă pe tiraspoleni să înțeleagă că, totuși, era bine „să citească atent, cu creionul în mână fiecare rând și ei [transnistrenii – n.n.] se vor convinge că ele [legile despre limbi – n.n.] nu lezează drepturile cetățenilor, ci asigură pe teritoriul republicii bilingvismul real rus-național și național-rus”¹¹. În discursul său, Mircea Snegur a cerut ca discuțiile despre bilingvism să înceteze, grevele să fie oprite și a promis că o Comisie Specială a Sovietului Suprem al RSSM va analiza revendicările greviștilor. Totodată, președintele Sovietului Suprem al RSSM a respins acuzațiile care i se aduceau referitor la faptul că înclina către naționalism. În finalul discursului, Mircea Snegur a făcut o mărturisire de credință:

Totodată, întreaga mea viață conștientă am fost un internaționalist din fire și pledez pentru prietenia între toate popoarele ce locuiesc pe teritoriul Moldovei.

⁸ Referindu-se la raporturile interetnice din Republica Moldova și la modul de reprezentare a majorității și minorităților în viața politică din spațiul moldav, generalul (r) Ion Costăș menționează faptul că Parlamentul de la Chișinău, încă din 14 noiembrie 1990, a decis: „La crearea tuturor organelor de stat ale puterii și administrației la toate nivelurile să se asigure reprezentarea cetățenilor de toate naționalitățile, care locuiesc pe teritoriul Republicii Moldova, în concordanță cu structura etnodemografică a populației” (vezi Ion Costăș, *Transnistria. 1989-1992. Cronica unui război „nedeclarat”*, București, Editura RAO, 2012, p. 174). O prevedere trecută cu vederea și sub tăcere de către toate forțele politice din Republica Moldova.

⁹ *Ibidem*, p. 173-174.

¹⁰ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 602.

¹¹ *Ibidem*.

Nu veți găsi niciun reprezentant al altei naționalități pe care l-aș trata cumva altfel. Așa cum nu-mi puteți imputa pledoarii ce ar contravenii concepției prieteniei între popoare¹². Adevărul este că și familia mea este una internaționalistă, dar soția rusoaică a învățat limba moldovenească¹³.

Această mărturisire ar putea fi înțeleasă, având în vedere desfășurarea evenimentelor istorice în acele clipe, însă cele ce aveau să se petreacă, mai apoi, confirmă faptul că a fost, totuși, o mărturisire de credință¹⁴.

¹² Ambasadorul Ion Bistreanu, fost ministru-consilier însărcinat cu afaceri ad-interim al României în Republica Moldova (20 ianuarie 1992 – 1 mai 1993), consemnează faptul că ministrul de Externe al Republicii Moldova, Nicolae Țău, îi mărturisea, în toamna anului 1992, cu referire la celebra declarație a președintelui Mircea Snegur, respectiv „să ne ținem de neamuri”, din februarie 1991: „«Nu ați înțeles nimic, voi românii, atunci când președintele Snegur a zis să ne ținem de neamuri. Ați interpretat cum ați vrut dumneavoastră!». Și mi-a explicat ministrul cum să ne ținem de neamuri: da, vorbim aceeași limbă, avem o istorie aproape comună, dorim să dezvoltăm relațiile cu România în toate domeniile, dar... cursul spre independența reală este esențial!” (vezi Ion Bistreanu, *Chișinău '92. File de Jurnal*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2012, p. 386).

¹³ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 605.

¹⁴ „24 decembrie [1992 – n.ns.] rămâne, în opinia mea, o dată care va trebui marcată în mod distinct în istoria relațiilor dintre România și Republica Moldova. Atunci, chiar în ajunul Sărbătorilor de Crăciun pe stil nou (în Moldova, Crăciunul va fi sărbătorit peste 13 zile, pe stil vechi), președintele Snegur a rostit în Parlamentul de la Chișinău un discurs care, pe fond, a ridicat o nouă și solidă barieră în calea integrării economice și culturale dintre cele două state românești. Și, mai grav, a dat undă verde românofobiei. L-am calificat, cu amărăciune, drept un «dar» făcut de un «Moș Gerilă sovietic». [...] Încă din vara anului 1992, după semnarea înțelegerii cu Boris Elțin, partea română a sesizat că, sub unduirea rece a vântului de la răsărit, Snegur se îndepărta tot mai mult de România. Amintesc o deplasare a sa, «pentru reculegere», la Putna, la mormântul lui Ștefan cel Mare, când a refuzat orice contact cu oficialitățile române, evitarea unei întrevederi cu președintele Iliescu, reticența sa și a anturajului său imediat la propunerile noastre de a pune la punct mecanismele interdepartamentale româno-moldovene pentru demararea mult trâmbițatei, cu un an în urmă, integrări economice, blocarea deschiderii centrului cultural Miorița (apropro de integrarea spirituală pe care o susținea la un moment dat chiar Snegur), «protestul» de la 20 decembrie în legătură cu reactivarea Mitropoliei Basarabiei. Pe plan intern, era tot mai evidentă iritarea conducerii moldovene în fața activismului proromânilor și unioniștilor și multe-multe altele”, consemnează ambasadorul Ion Bistreanu, cu referire la credințele și atitudinile publice ale fostului președinte Mircea Snegur (vezi Ion Bistreanu, *op. cit.*, p. 408-409). În ședința de guvern din 18 septembrie 1991, Mircea Snegur, președintele Republicii Moldova, referindu-se la imnul de stat, declara: „Pentru că, vasăzică, de acum ni se spune să ne sculăm cu «Deșteaptă-te române», ne culcăm cu «Deșteaptă-te române» și așa mai departe. Dar ce, până acum am dormit? Dați-ne voie oleacă să fim independenți. Dați-ne voie să vedem ce putem!” (*ibidem*, p. 296). În 1994, imnul de stat al Republicii Moldova a fost schimbat. Poezia *Limba noastră* a lui Alexei Mateevici a devenit noul imn de stat al Republicii Moldova. Referindu-se la teoria unui plan secret de unire a Republicii Moldova cu România, propus de partea moldavă cu acordul lui Mircea Snegur, ambasadorul Ion Bistreanu consemnează: „Nu știu dacă, într-adevăr, Snegur și Iliescu au discutat atunci despre Unire [pe 21 martie 1992, la București – n.n.], dar știu sigur că, la prima ședință a Consiliului de Securitate al R. Moldova, Snegur nu s-a plâns că nu a fost ascultat și înțeles la București în legătură cu dorința sa de reunificare, ci le-a relatat îndelung celor prezenți despre imaginea dezolantă, din avion, a terenurilor arabile din România, nearate, neîngrijite” (*ibidem*, p. 122).

Din păcate, rezoluția adoptată la miting a confirmat faptul că deciziile sesiunii Sovietului Suprem al RSSM cu privire la problemele limbii erau considerate ca fiind nevalabile pentru orașul Tiraspol¹⁵. Mircea Snegur, Simion Grossu, I. Guțu, Victor Pușcaș și I. C. Ciobanu au primit vot de neîncredere. „Greva a continuat, conducătorii unităților economice mai păstrându-și iluzia că se poate reveni pentru modificarea legilor adoptate”¹⁶, mărturisea Mircea Snegur. Foaia de presă „Bastuișcii Tiraspol” [Tiraspolul în grevă], editată în fiecare zi de către greviști, a devenit catalizatorul unor poziții românofobe¹⁷ extrem de virulente ale cetățenilor RSSM din stânga Nistrului. În timpul desfășurării grevelor din spațiul transnistrean s-au înregistrat și acțiuni huliganice, provocatoare și insultătoare, precum scrierea unor lozinci în noaptea de 21 spre 22 septembrie 1989, respectiv: „Trăiască limba rusă!”, „Jos latinița!” [așa era denumită de către rusofoni grafia latină – n.ns.], „Moarte catârilor!”, „Jos Grossu!”, „Jos moldovenii!”, „Catârilor, cărați-vă în România!”, „Bate-i pe catări, salvează Tiraspolul!”¹⁸.

Pe parcursul întregii luni septembrie 1989 au continuat grevele¹⁹ și protestele publice față de cele decise la Chișinău pe 31 august 1989²⁰. „Orice acțiuni propagandistice în mijlocul populației nemoldovenesti stârneau ură față de moldoveni și de limba lor. Era de ajuns să vorbești în limba română în stradă, în salonul mijloacelor de transport în comun sau în locurile de agrement, că pe loc erai considerat om rău, naționalist”²¹, consemnează Mircea Snegur. Analizând

¹⁵ „Revoluția lingvistică pe care o cunoaște Uniunea Sovietică are multiple consecințe. Dezbateră a contribuit la înfruntarea între naționalități; victoria limbilor naționale provoacă amărăciunea comunităților rusești din republici și a poporului rus în general. Această respingere a limbii lor este simbolul fragilității «prieteniei dintre popoare». Fratele mai mare este abandonat. Efectul acestei victorii asupra celorlalte popoare ale Uniunii Sovietice nu este de neglijat. Este vorba de un efect moral care încurajează naționalismul, dar și de un efect politic. Popoarele unite printr-un alfabet comun, ermetic celorlalte, vor avea tendința de a forma o comunitate închisă. Există și un efect internațional: anumite frontiere ale Uniunii Sovietice dobândesc astfel o porozitate lingvistică, popoare separate se vor apropia”, consemnează politologul Hélène Carrère d’Encausse în *Triumful națiunilor sau Sfârșitul Imperiului Sovietic*, București, Editura Remember-Sic Press Group, 1993, p. 159.

¹⁶ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 605.

¹⁷ „Am suportat șaptezeci de ani în care s-a tăiat din rădăcină, s-a cosit, s-a lăsat să putrezească în închisori cei mai buni fii ai Patriei – conștiința tuturor popoarelor țării, ca să ajungem la acest moment când s-a dezlănțuit pseudoconștiința – aceste lepădături ale sistemului putrezit, toți acești larii, vierii, voluntirii, cimpoi”, scriau realizatorii foaia de presă „Bastuișcii Tiraspol” (*ibidem*, p. 607).

¹⁸ *Ibidem*, p. 609.

¹⁹ Conform proiectului de acord intervenit între Comitetul republican de grevă, condus de către B. Ștefan, și oficialii RSSM, grevele trebuiau să înceteze la 8 septembrie 1989.

²⁰ În condițiile în care în rândul opiniei publice este încetățenită ideea că rusofonii din Republica Moldova au devenit adversarii drumului spre suveranitate și independență ai acestei republici unionale, ambasadorul Ion Bistreanu menționează faptul că „jumătate dintre aceștia trăiau și munceau pe malul drept al Nistrului și, chiar dacă nu agreau politica de stat, nu au organizat după independență nici măcar o grevă sau manifestație cu revendicări politice similare celor din stânga Nistrului” (Ion Bistreanu, *op. cit.*, p. 430).

²¹ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 609.

evenimentele petrecute pe scena Republicii Moldova, după 31 august 1989 și nu numai, ambasadorul Ion Bistreanu pune câteva întrebări extrem de pertinente, care relevă că, în acele vremuri, echilibrul în relațiile interetnice din republică dispăruse, iar pasiunile și-au spus cuvântul:

[D]e ce, după ce s-au declanșat, justificate sau nu, reacțiile agresive ale rusofonilor la legea privind limba de stat și după ce, la unele mitinguri, unii manifestanți mult prea înfierbântați cereau ca rușii să plece din republică, parlamentarii nu s-au grăbit să adopte, chiar într-o formă primară, o lege a minorităților, care să potolească cât de cât spiritele? De ce, în majoritatea lor, acțiunile mișcării democratice au avut loc numai în capitală și nu și în provincie, inclusiv în localitățile din stânga Nistrului²²?

În cuvântarea ținută cu ocazia celei de-a XV-a Plenare a CC al Partidului Comunist Moldovenesc (PCM), din 30 septembrie 1989²³, Grigore Eremei, membru al Biroului Politic al CC al PCM, recunoștea că, totuși, organizația de partid republicană a scăpat de sub control procesul de restructurare, democratizare, transparență și creștere a conștiinței naționale:

Prin inconsecvența, iar adeseori și prin incompetența noastră, am semănat neîncredere în rândul populației multinaționale a republicii, am dezorientat organele de partid sovietice, de pe teren, adeseori au fost adoptate hotărâri contradictorii, care îi iritau pe oameni, provocau proteste din partea lor²⁴.

Grigore Eremei considera că fisura care a apărut în relațiile dintre naționalități în legătură cu necesitatea conferirii statutului de limbă de stat limbii moldovenești se datorează și CC al PCM, precum și unor organe de presă subordonate. Organele de presă ale PCM susținuseră o campanie de presă prin care încercaseră să demonstreze că cererile majorității de a-și proteja limba schilodită erau absurde. Grigore Eremei declara, în plenul reuniunii de partid din 30 septembrie 1989:

Vreau ca membrii Comitetului Central al partidului să știe că toți membrii și membrii supleanți ai Biroului înainte de Sesiunea Sovietului Suprem din august 1989 s-au pronunțat în unanimitate pentru statutul de limbă de stat a limbii moldovenești și pentru ca limba rusă să devină de comunicare pe teritoriul republicii. Nu înțelegem de ce acum, după adoptarea Legii cu privire la funcționarea pe teritoriul Moldovei a limbilor tuturor minorităților naționale care trăiesc în republică, ea trezește îndoieli din partea unora dintre ei. Legea trebuie respectată²⁵.

²² Ion Bistreanu, *op. cit.*, p. 430-431.

²³ În volumul său de memorii (*Fața nevăzută a puterii*, Chișinău, Editura Litera, 2003, 680 p.), Grigore Eremei menționează Plenara CC al PCM ca fiind cea de-a XI-a și ca dată a desfășurării ziua de 4 octombrie 1989. Numeroase alte surse istoriografice indică ziua desfășurării Plenarei ca fiind 30 septembrie 1989 și o consideră a XV-a Plenară.

²⁴ *Ibidem*, p. 260.

²⁵ *Ibidem*.

Totodată, Grigore Eremei pune în discuție și activitatea CC al PCUS, respectiv faptul că problema limbii a fost abordată la Plenara CC al PCUS, din 19-20 septembrie 1989, abia după ce în multe republici fuseseră adoptate legi cu privire la limba de stat a acestora. „De ce Comitetul Central al PCUS n-a pus această chestiune în discuție la Conferința XIX unională de partid?”²⁶, întreba Grigore Eremei. În același timp, acesta semnala faptul că apăruseră forțe care declarau „fără echivoc că intenționează să creeze structuri paralele ale puterii”²⁷. Referindu-se la înființarea așa-zisei *Uniuni a Oamenilor Muncii din RSSM*, Grigore Eremei îi învinuia pe V. F. Semionov, secretar al CC al PCM, și pe P. I. Șapa, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al RSSM, pentru faptul că au participat la adunarea organizatorică a unei organizații „ale cărei acțiuni pot să ducă la ațâțarea vrăjbei interetnice”²⁸.

În cadrul lucrărilor Plenarei CC al PCUS din 19-20 septembrie 1989, Mihail S. Gorbaciov pledase pentru dreptul tuturor republicilor de a oficializa limba națiunii majoritare și, totodată, pentru acordarea statutului de limbă oficială la scara URSS, ca mijloc de comunicare interetnică, pentru limba rusă. Prim-secretarul CC al PCM, Simion Grossu, sprijinea ideea declarării limbii ruse drept limbă oficială în cadrul URSS și, totodată, „s-a pronunțat împotriva vocilor care cereau o asemenea suveranitate pentru republici, ceea ce ar fi dus la destrămarea Uniunii, aderând la lozinca: «Un Centru puternic – Republici puternice»”²⁹. Plenara CC al PCUS din 19-20 septembrie 1989 extindea, ca urmare a adoptării platformei intitulată *Politica națională a partidului în condițiile actuale*, principiul leninist al autodeterminării naționale, exact în sensul celor dorite de Mihail S. Gorbaciov, respectiv respingerea dreptului popoarelor la autodeterminare până la separare. „Noi suntem pentru un stat unional, pentru o federație a popoarelor și, totodată, pentru unitatea partidului, care se manifestă ca un important factor de consolidare a societății”³⁰, declara Mihail S. Gorbaciov, la 23 septembrie 1989, cu ocazia Plenarei CC al PC al Ucrainei. Secretarul general al PCUS respinsese, în mod categoric, cu o zi înainte, în discursul din finalul Plenarei, „federalismul la edificarea și funcționarea partidului”³¹.

În cursul zilei de 30 septembrie 1989 s-a desfășurat cea de-a XV-a Plenară a CC al PCM, unde Simion Grossu a prezentat raportul *Situația social-politică, relațiile dintre națiuni și sarcinile organizațiilor de partid din republică ce decurg din hotărârile Plenarei din septembrie 1989 a CC al PCUS*³². Liderul comuniștilor moldoveni considera că, totuși, situația social-politică negativă din RSSM își avea originea, „din punct de vedere politic, în sistemul administrativ

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 261.

²⁸ *Ibidem*, p. 262.

²⁹ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 151.

³⁰ *Ibidem*, p. 152.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p. 153-158.

de conducere prin directive, încă nelichidat, în inerția organelor de stat și de partid, în activitatea departe de a fi democratică, a diferitelor formațiuni neformale”³³. Simion Grossu a respins în mod categoric ideea federalismului în ceea ce privește funcționarea PCM și, implicit, a PCUS³⁴. Totodată, prim-secretarul CC al PCM a acuzat FPM (Sfatul Frontului Popular din Moldova), *Edinstvo*, *Gagauz halki* de acțiuni distructive ce se concretizau prin „împărțirea populației republicii după criteriul național”³⁵.

Analizând activitatea FPM, Simion Grossu menționa faptul că, la multe mitinguri ale acestei organizații neformale, „adeseori se pune problema privind schimbarea granițelor, se fac auzite lozinci antirusești, se simte nostalgia după perioada ocupației [românești – n.ns.], se neagă și se ponegrește totul, ce a realizat în deceniile de Putere Sovietică poporul nostru talentat și harnic”³⁶. În ceea ce privește activitatea *Edinstvo*, participanților la manifestările acestea li se reproșă că „adeseori adoptă rezoluții ultrarevoluționare, susțin grevele politice, lansează apeluri la răsturnarea guvernului, la crearea unei autonomii rusofone, precum și lozinci antimoldovenești, își permit atacuri insultătoare la adresa conducătorilor republicii”³⁷. Prim-secretarul CC al PCM a acuzat faptul că „unele persoane, care pretind să fie lideri, au pornit o activitate ilicită în jurul ideii cu privire la așa-zisa «autonomie nistreană»”³⁸ în care s-au angajat și unii dintre membrii PCM. „S-a ajuns până acolo că această idee absurdă a fost discutată la sesiunile Sovietelor orașenești Tiraspol, Bender și la sesiunea Sovietului raional Râbnița. Emisarii «autonomiei» se duc prin sate, caută să-i convingă pe locuitorii lor să adopte hotărâri în sprijinul acestei «inițiative»”³⁹, declara Simion Grossu în fața activului de partid din RSSM. Liderul comuniștilor moldoveni a subliniat că „ideea autonomiei nistrene nu este altceva decât o nouă încercare de a provoca haos în mințile oamenilor, de a escalada încordarea în relațiile dintre națiuni”⁴⁰ și a reamintit că „hotărârile Sovietelor locale cu privire la crearea autonomiei nu sunt întemeiate din punct de vedere juridic”⁴¹ în conformitate cu Constituția RSSM. Simion Grossu a militat, totodată, pentru elaborarea și punerea în discuția opiniei publice a unei *Legi cu privire la garanțiile drepturilor grupurilor naționale din RSSM*.

Referindu-se la acele momente de maximă tensiune de pe scena publică a Republicii Moldova, în contextul desfășurării și a unei ședințe speciale a Biroului Politic al CC al PCUS dedicată valului de greve din spațiul URSS, Mircea Snegur mărturisise:

³³ *Ibidem*, p. 153.

³⁴ În perioada 1986-1989 și-au depus carnetele de membru de partid un număr de 500 de membri, iar 920 au părăsit PCUS din cauza pierderii legăturii cu organizațiile de partid.

³⁵ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 154-155.

³⁶ *Ibidem*, p. 155.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 156.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

La reîntoarcerea dumnealui [Simion Grossu, de la Moscova – n.ns.], Biroul Politic al CC al PCM a întocmit un nou plan de măsuri care includea mai mult umilințe din partea conducerii decât acțiuni pentru a-i pune la punct pe cei care provocaseră pierderi imense. Cât nu ne-ar fi fost de greu, eram nevoiți să acceptăm anumite cedări morale, numai să ieșim din greve. Dar adevărul este că, odată cu încheierea moratoriului grevist, în mentalitatea celor de la Tiraspol, Bender, Râbnița și Comrat nu s-a produs nicio schimbare, ei rămânând a fi zombați de ideea fixă a separatismului⁴².

Începând cu 25 septembrie 1989, activitatea întreprinderilor a fost restabilită pe întreg teritoriul RSSM. Din păcate, odată cu valul de greve din august-septembrie 1989 a început să se prefigureze și „discordia dintre Transnistria și restul republicii”⁴³.

Erodarea stabilității și statalității RSSM

În timpul vizitei în RSSM a Comisiei de la Moscova, condusă de E. N. Auelbekov, prim-vicepreședintele Sovietului Suprem al URSS, Anatoli I. Lukianov, a telefonat, în cursul zilei de 7 septembrie 1989, la Comitetul Orașenesc al PCM Tiraspol și a discutat cu prim-secretarul L. V. Țurcan și cu V. M. Râleakov, liderul OSTK și co-președintele Comitetului republican de grevă, despre situația locală și cea din RSSM. Trebuie menționat faptul că uzinele care formau complexul militaro-industrial din stânga Nistrului participau la realizarea a mai mult de 18% din volumul producției industriale din RSSM, însă numai 18% din venituri erau îndreptate către bugetul local, în timp ce restul mergea către bugetul URSS și cel al RSSM. Generalul (r) Ion Costăș notează:

Elitele transnistrene erau perfect conștiente de faptul că ieșirea Moldovei din componența URSS și proclamarea independenței vor conduce la transferul proprietăților și al activelor productive la dispoziția nomenclaturii republicii. [...] În perioada „romantică” a politicii moldovenești, „directorii tiraspoleni”, lipsiți de orice sentimente, fără a mai pierde timpul, au planificat cu cinism și obrăznicie confiscarea întreprinderilor moldovenești din stânga Nistrului, cu scopul de a le subordona intereselor lor personale⁴⁴.

Consiliul Directorilor de la Tiraspol, care reunea pe directorii celor mai importante întreprinderi ale complexului militaro-industrial⁴⁵, era condus de

⁴² Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 613.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Ion Costăș, *op. cit.*, p. 29.

⁴⁵ În conformitate cu datele statistice publicate în cursul anului 1989 la Chișinău, în Transnistria s-a realizat 20,7% din producția industrială globală a RSSM, iar în sudul republicii doar 6,1%. Transnistria furniza 83,3% din energia electrică produsă în RSSM, 100% din industria grea constructoare de mașini, circa 100% din producția de laminate și ciment, 50% din producția de țesături. În zona transnistreană se aflau 23,5% din potențialul industrial al RSSM și 16% din

către Anatoli I. Bolșakov, directorul-general al Uzinei „Tocilitmaș”, și se baza pe ROSM-urile (Detașamentele muncitorești pentru sprijinirea Miliției) și OSTK-urile (Sovietele Colectivelor de Muncă).

La 13 septembrie 1989, Sovietul Orășenesc din Tiraspol decidea, cu ocazia celei de-a XIII-a sesiuni extraordinare, să sprijine acordarea statutului de limbă oficială limbii moldovenești și, totodată, să declare nesupunere civică și să suspende în orașul Tiraspol efectele art. 70 din *Legea privind statutul limbii de stat în RSSM*, precum și art. 1, 3, 4, 7, 9, 12, 13, 19, 22, 24 și 30 ale *Legii privind funcționarea limbilor în teritoriul RSSM*. Liderii rusofoni de la Tiraspol au decis ca limbile moldovenească, rusă și ucraineană să fie declarate drept limbi de lucru și de secretariat în orașul Tiraspol. Totodată, a fost lansat un apel către toți oamenii muncii din orașele și raioanele Tiraspol, Bender, Râbnița⁴⁶, Slobozia, Camenca, Bălți, Dubăsari și Grigoriopol „de a crea o republică autonomă în cadrul RSSM”⁴⁷. 1 ianuarie 1990 era un termen limită în ceea ce privește proclamarea unei republici autonome, în condițiile în care oamenii muncii erau de acord. Mircea Snegur mărturisea:

Unicul care s-a pronunțat împotriva ideilor separatiste a fost secretarul doi al Comitetului raional Slobozia al PCM, I. Luca. Domnia sa a dovedit prin argumente caracterul ilegal și inoportunitatea politică ale creării unei formațiuni autonome. Dar nu a fost auzit. Trebuie să recunosc că și noi, cei din conducere [a RSSM – n.ns.], în virtutea multiplelor probleme de a căror soluționare eram preocupați, nu prea credeam în seriozitatea acestor intenții. Evenimentele ulterioare au demonstrat însă că ne înșelam amarnic. Dar, de fapt, nimeni nu putea să presupună atunci că se va ajunge atât de departe în aspect separatist⁴⁸.

Liderii secesioniști din spațiul transnistrean au alcătuit un calendar al destrămării RSSM: 1) până la 10 octombrie 1989 trebuia discutată chestiunea autonomiei în toate colectivele de muncă din Tiraspol, în rândul locuitorilor din oraș, precum și desfășurarea referendumului; 2) pe 20 octombrie 1989, o nouă sesiune a Sovietului orășenesc din Tiraspol urma să se pronunțe asupra rezultatelor înregistrate la referendum; 3) urmau să fie create Comisii economice și administrative-teritoriale, formate din deputați și reprezentați ai OSKT-urilor, care trebuiau să elaboreze, până la 25 noiembrie 1989, principiile de creare în baza proiectului platformei naționale a PCUS a republicii autonome. Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM a fost informat că trebuia să stabilească o nouă

totalitatea întreprinderilor de construcție. În raioanele din stânga Nistrului locuiau 700.000 de cetățeni, din care 480.000 în zona urbană și 220.000 în zona rurală. La 1 ianuarie 1989, cetățenii RSSM de etnie românească care erau socotiți ca fiind moldoveni reprezentau 64,5% din totalul populației, 13% erau de etnie rusească, 13,8% – ucraineni, 3,5% – găgăuzi, 2% – bulgari, 3,2% – celelalte etnii.

⁴⁶ Sovietul din Râbnița a adoptat un regulament cu privire la referendumul pentru autonomie și a fixat și data desfășurării acestuia pe 3 decembrie 1989.

⁴⁷ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 173.

⁴⁸ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 613-614.

structură a Parlamentului, respectiv bicamerală, în contextul alegerilor de la începutul anului 1990. Totodată, cetățenii RSSM din spațiul transnistrean au început să depună bani în conturile deschise de OSTK la Jilsoțbank din Tiraspol. În perioada august 1989 – 1 mai 1990 s-a depus în conturi suma de 1.443.216 ruble, care a fost, mai apoi, cheltuită prin decizia președintelui OSTK din acel moment, Vladimir Riliakov. Imense sume de bani urmau a fi cheltuite în perioada imediat următoare, liderii secesioniștilor transnistreni profitând din plin de avantajele funcției și de fondurile adunate prin manipularea conștiințelor și a fricilor conaționaliilor lor. Generalul (r) Ion Costăș consemnează:

Într-o scrisoare destinată procurorului de la Tiraspol, N. Ursu, fotograful OSTK, P. Hitaenko, a relatat despre numeroase cazuri de mașinațiuni cu banii pe care oamenii creduli din Moldova îi donaseră Sovietului colectivelor de muncă, despre modul în care membrii organizației obștești îi terorizau pe comercianți, cerându-le produse deficitare, cum își însușeau aparatura cumpărată pentru Soviet sau despre cum au fost cheltuiți banii pe restaurante și „sandviçiuri pentru oaspeții străini”. Potrivit martorului, activitatea „departamentului ideologic” al OSTK (eliminat din structura PCUS!) consta în numeroase falsuri. [...] Deși o parte uriașă din sumele colectate de OSTK nu era înregistrată și era dată în stânga și în dreapta, fără nicio evidență, toate acestea au fost un flec. Amploarea jefuirii activelor din Transnistria, începută după formarea republicii separatiste, nu a fost evaluată până acum⁴⁹.

În baza raportului Comisiei condusă de E. N. Auelbekov, precum și a concluziilor Institutului Dreptului de Stat al Academiei de Științe a URSS, *Comisia pentru problemele politicii naționale și relațiilor interetnice a Sovietului Naționalităților al Sovietului Suprem al URSS* a emis o hotărâre specială, pe 22 septembrie 1989, prin care s-a recunoscut faptul că nu au fost făcute încălcări ale procesului legislativ la aprobarea legii *Cu privire la funcționarea limbilor în teritoriul RSSM*. Totodată, s-a cerut „doar intensificarea activității de tălmăcire a prevederilor legii – consemna Mircea Snegur prezent la ședința din 22 septembrie 1989, alături de C. Oboroc –, precum și crearea condițiilor necesare pentru funcționarea liberă și deplină a legilor despre limbi”⁵⁰.

În contextul evoluțiilor din RSSM, *Comisia privind fundamentarea juridică a creării Republicii Autonome Sovietice Socialiste Nistrene în cadrul RSSM* a publicat, pe 14 octombrie 1989, concluziile analizei privind posibilitatea juridică a creării RASS Nistrene. Membrii Comisiei au concluzionat că „singura fundamentare juridică, în condițiile bazelor juridice existente, la crearea republicii autonome poate fi doar libera exprimare a poporului care locuiește compact pe teritoriul concret al regiunii nistrene și care are, în afară de amplasarea teritorială compactă, și alte condiții arătate mai sus pentru dobândirea unei independențe politice”⁵¹.

⁴⁹ Ion Costăș, *op. cit.*, p. 34-35.

⁵⁰ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 614.

⁵¹ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 174.

La 19 octombrie 1989, Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM s-a întrunit și a luat în dezbateri situația social-politică din RSSM și a adoptat o hotărâre specială privind îndeplinirea recomandărilor Comisiei de la Kremlin, respectiv să se manifeste „perseverență, consecvență și tact în realizarea prevederilor legilor în toate sferele vieții”⁵². Totodată, se cerea să se intensifice „controlul asupra aplicării lor în cunoștință de cauză și la timp, neadmițând lezarea drepturilor și intereselor naționalităților și grupurilor etnice care locuiesc în republică”⁵³. Liderii rusofoni din spațiul transnistrean au recunoscut că s-au comis încălcări ale legislației în vigoare, însă au cerut ca Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM să nu se amestece în procesul de anulare a deciziilor luate la Tiraspol, invocând faptul că „abrogarea acestora de către organul ierarhic superior va provoca un nou val de destabilizare a situației”⁵⁴. Din păcate, autoritățile republicane legitim alese și constituționale vor fi înșelate de către deputații transnistreni care au promis că vor anula decretele și legile neconstituționale, adoptate de către Sovietele din Transnistria, însă nu au făcut-o. Singurul politician de la Chișinău care nu a crezut în onestitatea celor de la Tiraspol a fost Victor Pușcaș, care efectuase numeroase deplasări la Râbnia, unde dialogase, din păcate fără efect, cu separatiștii. „Virusul separatismului îi molipsise pe liderii transnistreni atât de mult, încât ei nu au mai dat înapoi”⁵⁵, consemna Mircea Snegur.

Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM a analizat, totodată, situația creată la Bender, unde forțele de ordine au intervenit în forță asupra manifestanților care protestau, în cursul zilei de 2 august 1989, împotriva creării RASN. Miliția a arestat 14 demonstranți, iar Comitetul Executiv Orășenesc al Benderului a decis că vinovați de cele întâmplate sunt liderii *Clubului Literar Vatra*, organizatorul manifestației. Cu ocazia dezbaterilor din Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM privitor la situația din Bender au fost puse în discuție și problemele simbolicii statale-naționale a RSSM. Ion Hadârcă, deputat în Sovietul Suprem al URSS din partea RSSM, a subliniat importanța tricolorului în cadrul manifestațiilor de pe cuprinsul RSSM, accentuând faptul că „sub drapelul acesta străbunii noștri mureau la Șipca, iar culorile lui vin de la Ștefan cel Mare”⁵⁶. Totodată, deputatul poporului din URSS, C. Oboroc, le-a reproșat conducătorilor unor raioane că rămâneau pe poziții vechi, conservatoare, precum și faptul că „nu admit nicio altă manifestare decât cele organizate de organele locale ale PCM”⁵⁷. Concluziile ședinței Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM aveau să fie marcate de dorința liderilor RSSM de-a realiza o împăcare între cetățenii RSSM, astfel încât „hotărârea – consemnează Mircea Snegur – a purtat un

⁵² Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 615.

⁵³ *Ibidem.*

⁵⁴ *Ibidem.*

⁵⁵ *Ibidem.*, p. 617.

⁵⁶ *Ibidem.*, p. 619.

⁵⁷ *Ibidem.*, p. 620.

caracter mai mult de recomandare la o mai bună înțelegere reciprocă între putere și formațiunile obștești în activitățile lor de mai departe”⁵⁸.

Totodată, o serie de lideri românofobi, din sânul conducerii PCM, au profitat de desfășurarea lucrărilor Plenarei CC al PCM, în care au fost analizate rezultatele Plenarei CC al PCUS din 19-20 septembrie 1989⁵⁹, pentru a-i incrimina pe adepții Mișcării de Renaștere Națională din PCM și RSSM. Referindu-se la atmosfera din timpul desfășurării Plenarei CC al PCM, Mircea Snegur consemna:

Frontului Popular din Moldova i s-au pus în cârcă toate păcatele, pe când *Interfront*-ul a fost numai dojenit ușor. În referat se trecea sub tăcere rolul unor demnitari de rang republican în crearea așa-zisei „Uniuni a truditărilor din Moldova” cu pretenții de putere paralelă în stat. Și nu numai! Această așa-zisă organizație social-politică își propunea să dirijeze toate domeniile vieții, controlând organele de partid, sovietice și economice care, la rândul lor, urmau să coordoneze cu dânsa (cu filialele ei în orașe și raioane) orice proiecte de decizii. Frumos, nu? Și toate aceste idei au fost încuviințate de către secretarul CC al PCM V. Semionov și viceprim-ministrul P. Șapa⁶⁰.

În contextul extrem de tensionat generat de discuțiile de la Plenara CC al PCM, referitor la problemele limbii în RSSM, activitatea Mișcării de Renaștere Națională și situația social-politică din republică, N. Domentii, prim-secretar al Comitetului Raional Orhei al PCM, a menționat faptul că, totuși, la cererea populației rusofone, au fost deschise, în întreprinderi și în organizații obștești, cursuri de studiere a limbii moldovenești. Pedagogii Raionului Orhei s-au angajat să învețe populația să scrie în limba latină și să ajute la însușirea limbii ucrainene de către cei doritori. Problema autonomiei diferitelor raioane componente ale RSSM avea să genereze discuții extrem de aprinse. P. Dubalari, prim-secretarul Comitetului Raional Camenca al PCM, a avertizat asupra faptului că problema autonomiei se baza mai mult pe emoții, neavând nimic comun cu platforma națională a PCUS, iar o dezvoltare a situației în acest sens va duce la divizarea populației pe principii naționale și va genera descompu-

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ La Plenara CC al PCUS din 19-20 septembrie 1989 s-a pus în discuție proiectul de platformă intitulat *Cu privire la problema națională*, iar în finalul Plenarei s-a adoptat Platforma PCUS intitulată *Politica națională a partidului în condițiile actuale*. Plenara CC al PCUS din septembrie 1989 avea să fortifice pozițiile centrului moscovit și „a extins principiul leninist al autodeterminării naționale” (vezi Gheorghe E. Cojocaru, *Tratatul de Uniune Sovietică*, Chișinău, Editura Civitas, 2005, p. 297). Mihail S. Gorbaciov a câștigat prin impunerea principiului respingerii dreptului națiunilor la autodeterminare până la secesiune. La sfârșitul Plenarei, secretarul general al PCUS a militat „pentru consolidarea suveranității republicanilor și extinderea drepturilor tuturor entităților naționale, pentru umplerea federației sovietice cu un conținut real” (*ibidem*) și, totodată, „pentru unitatea PCUS – în deplină concordanță cu ideile lui Lenin, care a fost pentru o federație a popoarelor, pentru o uniune de state, dar a respins categoric federalismul la edificarea și funcționarea partidului” (*ibidem*).

⁶⁰ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 622.

nerea raionului. Vasile M. Iovv s-a pronunțat tranșant împotriva oricăror forme de autonomie și a cerut elaborarea, de către liderii PCM și ai formațiunilor neformale, a unei platforme de compromis de natură să-i mulțumească pe toți cetățenii RSSM.

În cadrul Plenarei a fost abordată de către P. Cojuhari, președintele Comisiei Controlului de Partid de pe lângă CC al PCM, problema retragerilor din PCM. Mircea Snegur adnota, cu referire la evoluțiile din PCM:

Oamenii părăseau partidul din mai multe considerente: unii motivau că partidul, în condițiile restructurării, a cedat inițiativa diferitelor formațiuni neformale, alții – pentru că organizațiile de partid s-au transformat în cluburi de discuții inutile, cei din a treia categorie nu doreau să facă parte dintr-un partid cu cei care propagă naționalismul, iar o parte declarau că în condițiile haosului admis de CC, de comitetele raionale și orășenești nu vor să împartă cu cineva responsabilitatea. [...] Abandonarea masivă a partidului comunist s-a transformat, ulterior, într-un proces ireversibil⁶¹.

La finalul Plenarei CC al PCM, Mircea Snegur și Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM au fost mandatați să elaboreze concepția juridică de reglementare a relațiilor interetnice și de garantare a protecției drepturilor tuturor etniilor din RSSM. „Deși nu prea eram de acord cu o atare tratare a problemei (se subînțelegea că aceste relații ar fi avut de suferit din cauza legilor lingvistice), încă mai trebuia să mă supun deciziei forului partinic”⁶², mărturisea Mircea Snegur.

Totodată, liderii OSTK au înțeles că tactica elaborată și aprobată la sesiunea a XIII-a a Sovietului Orășenesc Tiraspol era greșită și au anulat rezoluția referitoare la acțiunile de nesupunere civică în legătură cu neacceptarea legilor privind limbile vorbite în RSSM. În timpul desfășurării lucrărilor sesiunii a XIV-a a Sovietului Orășenesc de la Tiraspol, OSTK-ul a propus desfășurarea unui referendum privind autonomia, ce trebuia să se desfășoare înainte de 21 noiembrie 1989. Liderii OSTK erau îngrijorați de faptul că la sesiunea Sovietului Suprem al RSSM, care urma să înceapă pe 21 noiembrie 1989, se preconiza a fi adoptată o lege privind referendumul pe teritoriul RSSM. „Sunteți pentru sau împotriva creării unui raion autonom în teritoriul Sovietului Orășenesc Tiraspol, ca o bază pentru RASSN?”⁶³, era întrebarea la care trebuiau să răspundă locuitorii Tiraspolului. La 13 noiembrie 1989, Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM a anulat deciziile Sovietelor de la Bender, Râbnița și Tiraspol privind organizarea de referendumuri pe tema autonomiei, calificându-le drept anticonstituționale. Sesiunea a XIV-a a Sovietului Orășenesc de la Tiraspol a decis ca 136.000 de locuitori ai orașului Tiraspol să se prezinte la vot pe 28 ianuarie 1990 și să se pronunțe asupra următoarelor aspecte: „1) cu privire la atribuirea orașului Tiraspol, cu teritoriile de subordonare administrativă, a

⁶¹ *Ibidem*, p. 627-628.

⁶² *Ibidem*, p. 632.

⁶³ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 182.

statutului de teritoriu independent pe baza principiilor de autodirijare, de autogestiune regională și autofinanțare, cu egalitatea deplină în drepturi a limbilor și 2) cu privire la oportunitatea intrării or[așului] Tiraspol în componența RASS Transnistrene, în caz de formare a ei”⁶⁴.

Pe măsură ce evoluțiile social-politice din RSSM se amplificau, cei din stânga Nistrului deveneau preocupați de declararea autonomiei și pedepsirea lui Mircea Snegur, precum și a altor lideri politici din RSSM, care se făceau vinovați, în opinia lor, de degradarea situației social-politice. Trimisul Chișinăului pentru dialogul cu cei de la Tiraspol, V. Pșenicinikov, a aderat la atitudinea separatiștilor și le-a comunicat că:

[...] asupra liderilor Frontului Popular sunt intentate dosare penale, se acumulează materialele necesare și ei vor fi pedepsiți; corespondentul ziarului „Pravda” a avut dreptate în publicațiile sale obiective, dar la sesiune nu a putut fi îndreptățit, deoarece fiecare deputat este în drept să-și expună poziția; Snegur a participat la Marea Adunare Națională cu consimțământul Biroului CC [al PCM – n.ns.], dar greșeala lui a fost că nu a combătut cuvântările extremiste; crearea unui sistem bicameral e posibilă și trebuie de insistat; comitetul de grevă nu a fost tratat la Plenară la fel ca și Frontul Popular, acțiunile ultimului fiind condamnate; poziția PCM față de greve pornește de la convingerea că ele au fost inițiate de clasa muncitoare, și nu de conducătorii de întreprinderi; secretarul CC [al PCM – n.ns.] V. Semionov va fi protejat ș.a.m.d.⁶⁵.

Referindu-se la acest conflict transnistrean, politologul și geopoliticianul Oleg Serebrian consemna faptul că acesta „are mai curând la origine un conflict intercultural ce a căpătat, după noiembrie 1989, un tot mai mare pronunțat caracter de conflict geopolitic”⁶⁶, în condițiile în care faptul că Nistrul a fost o frontieră naturală a condus la o „conjunctură etnică, psihologică și de identitate regională diferită pe ambele sale maluri”⁶⁷. Evoluția evenimentelor va confirma faptul că acest conflict transnistrean, după cum concluziona Oleg Serebrian, „nu este un conflict etnic, ci de natură morfopolitică, având un mobil pur geopolitic nu atât pentru Tiraspol, cât pentru Moscova și Kiev”⁶⁸. 125.000 de locuitori ai orașului Tiraspol (92,3%) vor participa la referendumul privind secesiunea spațiului transnistrean, iar 96,7% dintre cei prezenți în fața urnelor au votat „pentru” la prima întrebare și 96% „pentru” la cea de-a doua întrebare.

Totodată, sub presiunea OSTK, se decidea organizarea de alegeri locale concomitent cu alegerile în Sovietul Suprem al RSSM care urmau a se desfășura la 25 februarie 1990. „În cazul discriminării legislative continue a

⁶⁴ *Ibidem*, p. 183.

⁶⁵ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 635.

⁶⁶ Ion Chirtoagă, Ion Jarcuțchi, Elena Negru, Demir Dragnev, Vasile Ciubuc, Rodica Solovei, Igor Cașu, Gheorghe E. Cojocar, Larisa Harea, *O istorie a regiunii transnistrene din cele mai vechi timpuri până în prezent*, Chișinău, Editura Civitas, 2007, p. 361.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*.

cetățenilor de orice naționalitate, [...] împreună cu alte raioane ale Transnistriei va fi continuată activitatea de creare a unei regiuni cu autoconducere, în urma unui referendum”⁶⁹, menționa OSTK în platforma electorală afișată în toamna anului 1989. Lista candidaților pentru Sovietul Suprem al RSSM, propusă de către OSTK, includea numele celor care fuseseră liderii⁷⁰ grevelor împotriva limbii române.

10 noiembrie 1989 – revanșa forțelor conservatoare

Pe 7 octombrie 1989, câteva zeci de tineri au ieșit în piața centrală din Chișinău și au început să afișeze placarde cu următoarele înscrisuri: „Cerem alternativă PCUS!”, „Jos Constituția stalinistă!”, „Jos limba rusă de stat!” etc. Miliția RSSM a intervenit în forță și au avut loc ciocniri cu tinerii demonstrați. În ziua următoare, 8 octombrie 1989, Frontul Popular din RSSM a organizat un miting la Teatrul de Vară din Chișinău. Mircea Snegur mărturisea:

Această formațiune ne ținea mereu în tensiune. Recunosc, uneori mă supăram pe conducătorii Frontului care nu ne dădeau măcar un mic răgaz pentru soluționarea altor probleme legate de viața republicii. Ulterior însă am conștientizat că dacă ei nu erau atât de insistenți, schimbările aveau să decurgă mult mai lent, cu întârziere⁷¹.

Manifestanții și liderii FPM au pus în discuție proiectele de legi intitulate „Cu privire la alegerile de deputați ai poporului ai RSSM” și „Despre modificările în Constituția RSSM”, precum și modul în care urmau să fie aleși Procurorul General al RSSM și președintele Comitetului Securității Statului (KGB) al RSSM. Liderii FPM au criticat în mod vehement activitatea conducerii de vârf a RSSM, în special a lui Simion Grossu, care susținuse la Plenara CC al PCUS faptul că cetățenii din RSSM erau de acord cu decretarea limbii ruse ca limbă de stat în RSSM. Anatol Șalaru, unul dintre liderii FPM, proclama FPM drept succesori ai autorităților republicane și a emis lozinca: „Toată puterea – Consiliului Frontului Popular din Moldova!”.

Totodată, FPM a condamnat activitatea forțelor care „au desfășurat o activitate febrilă de izolare a populației găgăuze prin separare, cerând autonomie

⁶⁹ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 183.

⁷⁰ Aceștia erau: V. M. Arestov, A. P. Manoilov, V. I. Glebov, A. Z. Volkova, A. E. Saidakov, V. M. Konstantinov, V. N. Ordin, G. N. Dereveanko, V. A. Zagreadski, V. I. Emelianov, A. F. Kokoșko, V. Ia. Potașev, A. I. Bolșakov, A. Gr. Punga, V. P. Cicikin, V. M. Dvoreanko, V. M. Rîleakov, P. A. Zalojkov, Igor N. Smirnov. Majoritatea candidaților OSTK au devenit deputați ai Sovietului Suprem al RSSM și, totodată, adepții OSTK au câștigat și majoritatea locurilor de consilieri în Sovietul Orășenesc. La 24 martie 1990, Igor N. Smirnov a câștigat competiția electorală cu Leonid V. Țurcan, liderul PCM din Tiraspol, și a devenit președintele Sovietului Orășenesc Tiraspol, iar V. M. Rîleakov, fost secretar de partid la *Elektromaș* și primul președinte al OSTK, a devenit vicepreședintele Sovietului.

⁷¹ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 633-634.

teritorială pe baza limbii ruse⁷², menționându-se faptul că, totuși, „găgăuzii au fost aduși pe pământurile Basarabiei de către țarul rus, în vederea constituirii unei baze sociale a expansiunii în Balcani”⁷³. Participanții la miting au protestat față de intenția guvernului RSSM de-a crea o autonomie teritorial-administrativă găgăuză deoarece astfel ar fi lezate drepturile „populației moldovenești, bulgare, ucrainene care locuiește în cele 5 raioane și ar duce la crearea unui Karabah de expresie locală”⁷⁴.

În cursul zilei de 22 octombrie 1989, zeci de mii de oameni s-au strâns într-un miting neautorizat, în Piața Victoriei din Chișinău, și au cerut înregistrarea legală a FPM până la data de 29 octombrie 1989. Manifestanții au respins legea cu privire la referendum și au cerut crearea unei Comisii a Sovietului Suprem al RSSM, cu participarea reprezentanților FPM, pentru „elaborarea platformei Republicii în problema Pactului Ribbentrop-Molotov și prezentarea unei declarații a sesiunii din 21 noiembrie către Comisia respectivă a Sovietului Suprem al URSS”⁷⁵. Pe 28 octombrie 1989 se constituia *Mișcarea Verzilor* (*Acțiunea Verde – AVE*), în frunte cu scriitorul Gheorghe Malarciuc, iar pe 9 noiembrie 1989 se publica, de către săptămânalul „Literatura și arta”, Protocolul adițional secret la Pactul Molotov-Ribbentrop din 23 august 1939, precum și un set de documente privind raporturile dintre Germania național-socialistă și URSS în ceea ce privește spațiul dintre Nistru și Prut în perioada 23 august 1939 – 28 iunie 1940⁷⁶.

La începutul lunii noiembrie 1989 aveau să se petreacă o serie de fapte care vor complica raporturile dintre autoritățile republicane și mulțimea de protestatari. Parada militară și demonstrația oamenilor muncii din RSSM în cinstea celei de-a 72-a aniversări a Marii Revoluții Socialiste din 25 Octombrie/7 Noiembrie 1917 au constituit prilejul unei confruntări violente a adeptilor FPM cu autoritățile de ordine ale RSSM. Generalul (r) Ion Coștaș, fost ministru al Afacerilor Interne al Republicii Moldova, mărturisea:

⁷² Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 186.

⁷³ *Ibidem*, p. 187.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ Ministrul plenipotențiar al României la Berlin, Radu Crutzescu, comunica, la 19 ianuarie 1940, ministrului Afacerilor Externe de la București, următoarele: „Sunt dator a semnala Excelenței Voastre, în legătură cu dorința cercurilor oficiale germane de a vedea o Rusie cât mai liniștită și, deci, satisfăcută, întrebările ce mi se pun destul de des în ultimul timp, învăluite firește în toate rezervele, cu titlu de informație pur personală și «fără să ne amestecăm într-o chestiune care nu ne privește» asupra posibilității unei rezolvări «definitive» a chestiunii Basarabiei prin cedarea părții, recte regiunea Hotinului, cu majoritate ucraineană (fiindcă trebuie să spun că ucrainenii au devenit deodată, în ochii specialiștilor germani, ruși de cea mai pură speță). Mi se amintește cu binișorul că o asemenea soluție ar avea toți sorții de a fi cu atât mai «definitivă» cu cât rușii au dovedit cu prilejul trasării liniei de demarcație din Polonia că principiul naționalităților este singurul lor îndreptar. Precizunile de ordin etnografic și geografic ce mi s-au dat în privința Basarabiei trădează însă unele cunoștințe ce-mi dau de bănuit că această chestiune a fost supusă în birourile competente ale Ministerului Afacerilor Străine [german – n.n.s.] unui studiu mai amănunțit” (vezi Vitalie Văratec, *Preliminarii la raptul Basarabiei și nordului Bucovinei*, București, Editura Libra, 2000, p. 30).

Pentru Chișinău, anul 1989 a fost anul mitingurilor de masă. Unii ieșeau în stradă cu revendicări politice, iar alții doar pescuiau în ape tulburi. S-a înregistrat o creștere fără precedent a criminalității stradale. Organizatorii acțiunilor neautorizate îndemneau la blocarea clădirilor administrative, îi instigau pe oameni să se înarmeze cu ce au la îndemână și să „dea o lecție” Miliției. Se auzeau chemări la incendierea mașinilor de miliție și atacarea polițiștilor. [...] Societatea aștepta un răspuns la întrebarea: Cine va restabili ordinea în cele din urmă? Cu toate acestea, Ministerul Afacerilor Interne, condus pe atunci de Vladimir Voronin⁷⁷, s-a comportat cu totul inadecvat: în fapt, s-a delimitat de probleme și nu a făcut nimic pentru a opri revoltele, atitudine care era o reflectare a strategiei „struțului” adoptate de CC al PCM⁷⁸.

În dimineața zilei de 7 noiembrie 1989, la ora 7:30, liderii FPM s-au întâlnit în fața Spitalului de Boli Infecțioase din Chișinău cu coloana de simpatizanți ai Frontului Popular pentru a se îndrepta către celebrarea *Marii Revoluții Socialiste din 1917*. Manifestanții scandau: „Tancurile – în câmp, la arat!”, „Combustibilul tehnicii militare – tehnicii agricole!”, „Vrem viață mai bună, nu tancuri!”, „Vrem produse alimentare, nu rachete!”. Forțele de ordine (trupe speciale și milițieni) au agresat coloana de demonstrații ai FPM, au fost bătuți și oamenii de pe trotuar. Vladimir Dorogan, martor ocular la eveniment⁷⁹, mărturisea:

⁷⁷ Vladimir Voronin s-a născut pe 25 mai 1941, în satul Corjova din stânga Nistrului, aflat pe atunci în RSS Moldovenească. Mama sa, Palagheia Sârbu, era fiica lui Isidor Sârbu, refugiat în România din calea forțelor sovietice. Tatăl său, Nicolae Bujeniță, moldovean de origine, a murit la începutul celui de-al Doilea Război Mondial. În anul 1961 a absolvit Școala Profesională Cooperatistă din Chișinău și a început să lucreze în industria panificației. A fost membru al PCUS. Până în anul 1966 a fost șef al brutăriei din satul Criuleni. Între anii 1966 și 1971 a lucrat în funcția de director al Fabricii de Pâine din Dubăsari. În 1971 a absolvit Institutul Unional pentru Industria Alimentară. Ulterior va absolvi Academia de Științe Sociale de lângă CC al PCUS (1983). După 1971 va fi promovat ca președinte al Comitetului Executiv Orășenesc Dubăsari și, mai apoi, la Ungheni ca președinte al Comitetului Executiv Orășenesc și Raional. În 1983, Vladimir Voronin a fost numit inspector în aparatul politic al PCM, iar în primăvara anului 1985 a trecut la conducerea unui Departament din cadrul Sovietului de Miniștri al RSSM. În toamna lui 1985 va deveni președintele Comitetului Orășenesc Bender al PCM, iar din 24 decembrie 1985 va îndeplini funcția de președinte al Comisiei pentru știință, cultură și educație a Sovietului Suprem al RSSM. Pe 17 februarie 1989, Vladimir Voronin a devenit ministrul Afacerilor Interne al RSSM. În 1990, Vladimir Voronin a fost trecut în rezerva de cadre ale MAI al URSS și a fost trimis ca student la Academia Ministerului Afacerilor Interne al URSS. După absolvire (1991) a devenit un pensionar rus, iar în 1994 a devenit prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Comuniștilor din Republica Moldova. În perioada 7 aprilie 2001 – 11 septembrie 2009 a fost președintele Republicii Moldova.

⁷⁸ Ion Coștaș, *op. cit.*, p. 37.

⁷⁹ Ion Dub, un alt cetățean al RSSM, șofer de troleibuz pe ruta nr. 22 din Chișinău, internat în Spitalul Clinic Orășenesc nr. 4, va mărturisi: „Mă aflam la lucru. Pe la ora 18:20 am ajuns aproape de strada Armeană, circulând pe bulevardul Lenin, înspre Buiucani. Din cauza afluenței de lume, transportul în comun a fost blocat. Am oprit troleibuzul, lumea a început să coboare, eu am îmbrăcat vesta galbenă, echipament obligatoriu pentru șoferi în asemenea situație. După ce am scos troleibuzul din rețea, am revenit în salon. În acel moment a intrat un locotenent superior și mi-a spus să pun troleiele la loc și să-mi continui drumul, asigurându-mă că partea carosabilă va fi imediat eliberată și că milițienii nu se vor atinge de mine. Văzând cum lovesc în toți delaoaltă și cum îi îmbrâncesc în vitrinele din apropiere, am ezitat un moment, dar funcționarul de la miliție a

Se auzeau numai răcnete și strigăte tradiționale pentru karatiști: „Ia! Ia!” Au fost bătuți și oamenii care stăteau pe trotuar, au aruncat în oameni și cu coșurile de gunoi puse la stația de troleibuz. Un bolnav de la spital i-a aruncat unui rănit un ștergar să-și panseze rana. Acest ștergar plin de sânge a fost purtat de oameni ca un drapel până la tribună, dar tovarășii „conducători” au dat bir cu fugiții îndată ce au zărit coloana Frontului Popular cu tricolorul⁸⁰.

Referindu-se la acele momente, Mircea Snegur, președintele Sovietului Suprem al RSSM, consemna:

În primul rând, organele miliției au dispersat coloana Frontului Popular, folosind metode inadecvate unei societăți libere, democratice. Mulți participanți au fost reținuți, alții bătuți, ceea ce a stârnit un val de nemulțumire generală. Se intenționa împiedicarea acestora de a ajunge în Piața Marii Adunări Naționale. Aceste evenimente aveau loc în zona concentrării tehnicii militare pentru paradă, care așa nu a mai avut loc din cauză că un grup de manifestații s-au culcat pe asfalt înaintea blindatelor. A fost unicul caz în URSS de zădărnire a paradei tehnicii militare. Cei de la tribuna centrală eram informați în permanență despre situație. Deciziile le luam din mers. Ministrul de Interne V. Voronin a avut, până la urmă, o poziție rațională pe care, personal, am susținut-o (erau și unii înfierbântați care cereau aplicarea unor măsuri drastice). [...] Coloanele raioanelor din Chișinău au trecut rapid, sărbătoarea comunistă fiind compromisă. De fapt, aceasta a fost ultima manifestare festivă organizată de către autoritățile comuniste și sovietice. Ea s-a finalizat cu oprirea coloanei Frontului Popular în fața tribunei și scandarea de lozinci împotriva conducerii republicii⁸¹.

Televiziunea de stat a RSSM va prezenta secvența în care Simion Grossu, împreună cu întregul activ de partid și de stat al RSSM, părăsea tribuna oficială a manifestației. Totodată, Agenția ATEM informa opinia publică despre faptul că manifestații FPM au scandat lozinci⁸² „antipartinice”, „antisocialiste”, „provocatoare” la demonstrația din 7 noiembrie 1989, iar Agenția TASS consemna că „acțiunile Frontului Popular au implicat încălcarea ordinii publice, întunecând prin aceasta atmosfera sărbătorească din 7 noiembrie”⁸³.

În cursul zilei de 10 noiembrie 1989 (Ziua Miliției în URSS), se vor desfășura în Chișinău o serie de evenimente sângeroase cu implicarea acti-

insistat să fac ce-mi poruncise. M-am dat, deci, jos, am făcut ceea ce trebuia să fac, dar n-am reușit să ajung până la ușa troleibuzului, că am fost înconjurat de vreo 5 milițieni, care s-au năpustit cu bastoanele asupra mea. Le arătăm că sunt la lucru, având și jileta galbenă pe mine, le-am spus și în voce tare că sunt șoferul troleibuzului, dar degeaba. După ce m-au lovit cumplit cu bastoanele în cap, până am căzut jos, au început să mă bată sălbatic cu picioarele. În momentul când am simțit sânge pe obraz, mi-am dat seama că sunt în stare să mă omoare și spre norocul meu am reușit să mă rostogolesc sub troleibuz. După ce acești călăi în uniformă s-au retras, niște femei m-au scos de acolo, de unde mă aflam, cu haine rupte și însângerate. [...] Am văzut cu ochii mei cum loveau în femei, bătrâni, copii. [...] O grozăvie, nu alta!” (vezi *7 noiembrie 1989, prin ochii participanților*, pe <http://glasul.md/7-noiembrie-1989-prin-ochii-participanților/>, accesat la 10.06.2017).

⁸⁰ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 186.

⁸¹ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 636.

⁸² Se scanda: „Jos mentalitatea imperială!”, „Jos dictatura comunistilor!”, „Jos Demidenko!”.

⁸³ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 189.

viștilor FPM și a structurilor Ministerului Afacerilor Interne. La ora 15:30 începea ședința Prezidiului Consiliului de Miniștri al RSSM, unde erau invitați și liderii FPM pentru a li se înmâna decizia guvernului cu privire la evenimentele din 7 noiembrie 1989. Începând cu ora 16:50, un grup de șapte tineri, cu vârste cuprinse între 17 și 20 de ani, s-au postat în fața clădirii Ministerului Afacerilor Interne al RSSM cu pancarte pe care era scris: „Violența naște violență!”, „Jos Miliția antipopulară!”, „De ce loviți frații voștri?”, „Să topim bastoanele de cauciuc pentru a fabrica preservative!” și „Democrație începând cu 7 noiembrie!”. Conducerea MAI al RSSM fusese informată, în jur de ora 14:00, de faptul că un grup de aproximativ 200 de persoane, care se aflau adunate la monumentul lui Ștefan cel Mare, intenționau să blocheze sediul MAI.

La ora 14:30, prim-vice ministrul Afacerilor Interne, generalul-maior Gheorghe Jukov, i-a ordonat prin telefon comandantului UM 5447, locotenent-colonelul Petru Jivora, să aducă în stare de pregătire efectivul regimentului de miliție în ipoteza că va fi nevoie de sprijin pentru apărarea sediului MAI. Până la ora 15:00, va ajunge în curtea MAI un detașament format din 84 de colaboratori ai Detașamentului de Miliție cu Destinație Specială (OMON), iar până la ora 16:30 li se vor alătura și 147 de militari din cadrul UM 5447 (Regiment de Miliție). În acest interval se desfășura ședința Consiliului de Miniștri al RSSM în prezența liderilor FPM, iar ministrul Afacerilor Interne, Vladimir Voronin, se apropie de nenumărate ori, începând cu ora 16:30, de Ivan Călin, președintele Sovietului de Miniștri al RSSM, pentru a-l informa despre evoluția evenimentelor din fața sediului MAI. Iuri Bondarenco, șeful Departamentului de Apărare a Ordinii Publice din MAI al RSSM în acele momente din noiembrie 1989, mărturisea:

Eram pregătiți să ținem piept încă unui miting neautorizat. Voronin m-a întrebat: „Ei bine, ne vom bate? Câți oameni sunt acolo?”. I-am răspuns: „În jur de 1.500”. „Du-te, așteaptă, mă voi coordona cu Kuzmici⁸⁴”. Am plecat. Cu un minut înainte de a ne pregăti să folosim mijloacele speciale, ministrul ne-a transmis prin stație: „Opriti!”⁸⁵.

La ora 17:00, șeful unității de alarmă a MAI, Vladimir E. Zaporojțev, revenit la sediu, din piața centrală, nu a putut intra și a ordonat să fie reținut unul dintre protestatari. În semn de solidaritate, alte șase persoane l-au urmat. Colonelul Mihail Popov, șeful Secției politice din MAI, începe un dialog cu tinerii protestatari și află că erau studenți care dezaprobau violențele din ziua de 7 noiembrie 1989. Toți tinerii au fost trimiși la Secția de Miliție din Sectorul Lenin pentru întocmirea proceselor-verbale. Alți patru tineri veniți imediat, după reținerea celor dintâi, vor protesta împotriva arestărilor efectuate. Ofițerii MAI observă că un alt grup de protestatari se aflau sub arcada unei case de

⁸⁴ Simion Kuzmici Grossu, prim-secretarul CC al PCM.

⁸⁵ Ion Coștaș, *op. cit.*, p. 45.

peste drum de MAI și, totodată, o serie de persoane „de serviciu”, rămase lângă monumentul lui Ștefan cel Mare, mobilizau mulțimea către sediul MAI. Un grup de 30-40 de persoane aflate ocazional în fața sediului MAI vor cere eliberarea arestaților, însă neprimind un răspuns au început să scandeze: „Arestații – eliberați!”. Negocierile desfășurate între protestatari și reprezentanții MAI păreau să nu aibă vreun succes, în timp ce mulțimea scanda: „Arestații – eliberați!”, „Hunta!”, „Călăilor!”, „Fasciștilor!”.

În jurul orei 18:15 vor sosi, în curtea MAI, 150 de militari din UM 5447, iar pe scările sediului MAI se vor posta pe două rânduri, din ordinul generalului-maior Gheorghii Jukov, cei 84 de luptători OMON. La ora 18:20, generalul-maior Gheorghii Jukov a ordonat ca protestatarii să fie îndepărtați de pe treptele MAI. Generalul (r) Ion Costăș notează:

Când mulțimea a fost împinsă în jos pe trepte, cineva a aruncat o petardă. La acest zgomot, dinspre arcada casei de pe cealaltă parte a străzii, încă vreo mie de persoane au luat-o la fugă, traversând bulevardul și începând să arunce în milițieni cu pietre, sticle, bare de metal. În acest moment, împotriva mulțimii a fost folosit agentul „PR-73”⁸⁶ sau, altfel spus, bastoanele de cauciuc. În timp ce împingeau mulțimea furioasă, milițienii au reținut persoanele cele mai agresive și le-au dus la Secția raională a afacerilor interne (SOAI)⁸⁷.

Totodată, o serie de cadre ale MAI al RSSM au fost trimise, din dispoziția viceministrului Valeri Garev, să întărească paza sediilor CC al PCM și Sovietului de Miniștri al RSSM în condițiile în care exista posibilitatea ca mulțimea să le ia cu asalt. La ora 18:30, generalul-maior Gheorghii Jukov a ordonat ca 150 de militari să iasă pe bulevard din curtea MAI și să-i îndepărteze pe manifestanți spre străzile Kotovski (Hâncești, astăzi) și Armenească. Concomitent, prim-vice ministrul Afacerilor Interne, Gheorghii Jukov, a dispus să se pună în aplicare planul de păzire a sediului MAI în situații excepționale și au fost alarmate și chemate efective din secțiile orășenești și raionale de interne din RSSM, precum și alte subunități.

Cei aproximativ 3.000 de protestatari aflați în fața sediului MAI al RSSM vor cunoaște furia milițienilor sovietici într-un mod care va rămâne de neuitat. Un martor al acelor clipe mărturisea:

Militarii se fugăreau după cetățenii în civil la distanța de două cartiere de la MAI. Sunt înșfăcați la nimereală trecători, inclusiv cei ocazionali și care nu aveau nimic comun cu cei care scandau, oamenii întruna bătuți sunt târați cu forța spre clădirea MAI. Militarii continuă să-i bată pe cei doborâți la pământ. Oamenii țipă de groază, cei măcelăriți cer ajutor, însă cu cetățenii care încearcă să-i ajute se procedează și mai crunt. Trecând pe lângă vitrine, unii soldați lovesc în ele. În

⁸⁶ Acestea fuseseră introduse în dotare în anul 1973 și aveau lungimea de 65-70 cm, diametrul de 30-32 mm și greutatea de 0,7-0,75 kg.

⁸⁷ Ion Costăș, *op. cit.*, p. 48.

timpul bătăilor, militarii strigă sudalme și înjurături, amenințări: „Vot vam za sedmoe!” („Na-vă pentru ziua de șapte!”), „Vot vam za latiniu!” („Na-vă pentru alfabetul latin!”), „Mî pokajem vam Rossiu!” („Vă vom arăta noi Rusia!”). De la unii dintr-înșii miroase a alcool. La 18:40, vreo 6-8 soldați în frunte cu un ofițer au năvălit într-o cafenea și la comandă au prins a bate oamenii, a răsturna mese, scaune, altă mobilă. În tot timpul acesta milițienii și militarii au manifestat o deosebită cruzime: băteau femei, oameni în vârstă, copii, nemaivorbind de bărbați tineri, îi târau de păr, sucind oamenilor mâinile, îi băteau cu bastoanele⁸⁸.

La ora 19:00, manifestații au început să spargă vitrinele magazinelor de pe Bulevardul Lenin și exista pericolul vandalizării magazinului de bijuterii din aur *Aureola*. Forțele de miliție vor riposta, din ordinul generalului Jukov, cu cinci grenade de tip *Ceriomuha*, însă au funcționat doar trei dintre ele. Totodată, din dispoziția ministrului Vladimir Voronin, viceministrul Vladimir Molojen a luat legătura cu Statul-Major al Trupelor de Interne ale MAI din URSS și cu Direcția Trupelor Interne pentru Ucraina și Moldova pentru a cere aprobarea pentru implicarea UM 7481 în apărarea sediului MAI al RSSM. Aprobarea a venit la ora 20:45.

Pe măsură ce evenimentele luau o turnură dramatică și tragică, în același timp, un grup de deputați ai Sovietului Suprem al URSS (Nicolae Dabija, Anton Grăjdieru, Leonida Lari, Grigore Vieru, protoiereul Petru Buburuz) și lideri ai FPM (Iurie Roșca, Gheorghe Ghimpu, Valeriu Matei și Mihai Ghimpu) au ajuns la sediul MAI și au încercat să detensioneze situația. Dorința protoiereului Petru Buburuz de a se adresa manifestațiilor, la început cu megafonul de pe o mașină a Inspectoratului Auto de Stat (IAS), apoi printr-un megafon luat de pe carosabil, a eșuat și acesta a fost nevoit să se ascundă în sediul MAI. Autoritățile estimau că se aflau în fața sediului MAI, în jurul orei 20:00, un număr de 10.000 de manifestați. Forțele de ordine au mai lansat un atac cu grenade de tip *Ceriomuha*, ceea ce i-a mai dispersat pe protestatari. În sediul MAI al RSSM au ajuns și vicepreședinții Sovietului de Miniștri al RSSM, Mihail Platon și Andrei Sangheli, precum și președintele Comitetului Executiv Orășenesc Chișinău, Vladimir Dobrea, și adjunctul acestuia, Vladimir Tkacenko. În pofida eforturilor făcute de către reprezentanții autorităților statului și liderii FPM, manifestații nu doreau să se disperseze și să meargă în Piața Victoriei pentru un alt miting. La sugestia liderilor politici, ministrul Afacerilor Interne, Vladimir Voronin, a ordonat forțelor de miliție să se retragă în sediul MAI. La ora 21:00 va ajunge la sediul MAI un grup mixt format din 150 de militari din cadrul UM 7481. Noile forțe de ordine se vor desfășura pe holurile MAI.

În condițiile în care mulțimea de manifestați se îndrepta spre Piața Victoriei, cedând, în cele din urmă, insistențelor liderilor FPM de a se retrage pentru a formula o serie de revendicări clare și concrete, dintr-o curte alăturată străzii Komsomolului, circa 30-40 de militari ai MAI au atacat mulțimea. Cuprinși de furie, manifestații a atacat, din nou, clădirea MAI. În urma

⁸⁸ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 191.

intervențiilor liderilor politici, mulțimea a fost convinsă să se retragă, însă a cerut eliberarea arestaților. Cu foarte mare greutate, s-a obținut eliberarea unui număr de arestați (75 de persoane), însă asupra mulțimii care se retrăgea s-a deschis foc de la parterul clădirii MAI, cu gloanțe oarbe, apoi, de la etaj, au izbucnit o serie de rafale de pistol-mitralieră. Mulțimea reia atacul asupra clădirii MAI. Ofițerii de miliție au tras focuri de avertisment în aer cu cartușe oarbe și de război. Coctailurile Molotov au provocat incendii în câteva cabinete ale MAI și pe balconul în care dădea ușa anticamerei ministrului Voronin. Mașinile de pompieri nu au reușit să se apropie de clădire, protestatarii împiedicând accesul acestora. Un om din mulțime s-a urcat în balcon și a încercat să arboreze tricolorul, însă a fost arestat de către milițieni. Unii dintre manifestații au urcat pe pervazurile unor cabinete incendiate. În intervalul de timp 22:10-23:00, forțele MAI al RSSM au folosit 162 de mijloace speciale pentru a opri avansul manifestațiilor în sediul MAI⁸⁹.

După ora 23:00, manifestații s-au retras în Piața Victoriei, unde se va desfășura un miting la care au participat liderii FPM și deputații din Sovietul Suprem al URSS. Mitingul s-a încheiat la ora 00:30, în dimineața zilei de 11 noiembrie 1989, iar la ora 02:30 nu mai era nimeni în piață. În acest interval de timp, conducerea de partid și de stat a RSSM era în stare de alertă totală și dispusă să instituie starea de urgență pe întreg teritoriul Republicii. Președintele Sovietului Suprem al RSSM, Mircea Snegur, a fost împotriva acestei soluții, însă a acceptat dislocarea în Republică a unui contingent redus de forțe ale MAI al URSS. „Totuși, consider că această soluție, chiar dacă era impusă, a fost justificată pentru calmarea situației. În tot cazul, s-a dovedit a fi mai rațională decât starea de urgență”⁹⁰, mărturisea Mircea Snegur. În conferința de presă din 12 noiembrie 1989 de la sediul MAI al RSSM s-a aflat că în noaptea de 10 spre 11 noiembrie au aterizat, pe Aeroportul Chișinău, 11 avioane militare. La bordul avioanelor se aflau peste 2.000 de militari din unitățile speciale ale MAI al URSS, aflați sub comanda generalului-locotenent Vladimir Dubeniuk. „Aceste unități au fost plasate în orașul dumneavoastră la chemarea conducerii republicii. Să nu credeți însă că scopul aflării noastre la Chișinău e de a sparge eventuale mitinguri. Noi, pur și simplu, suntem chemați să ajutăm miliției moldovenești, fără a strangula, desigur, procesul de democratizare. Și poporul trebuie să știe acest lucru”⁹¹, declara generalul-maior Evgheni Neceaev, șef-adjunct al Direcției Politice a MAI al URSS.

⁸⁹ În urma asaltului asupra MAI, au fost răniți 145 de militari, 34 dintre aceștia fiind spitalizați, patru în stare gravă. Au fost răniți 73 de colaboratori ai Miliției, nouă dintre ei fiind internați în spital. O evaluare a prejudiciilor provocate sediului MAI a relevat faptul că au fost sparte geamurile la 142 de ferestre, au fost deteriorate 16 rame de ferestre și șapte uși, 28 de mașini de scris, 148 de aparate de telefon, pupitrul de comandă al centralei telefonice, o stație radio staționară și, totodată, a fost incendiat un automobil de patrulare VAZ-2101, au fost sparte parbrizurile la mașini de serviciu, distruse alte bunuri din cabinetele incendiate.

⁹⁰ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 639.

⁹¹ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 194.

Democratizarea sub semnul întrebării

Evenimentele din ziua de 10 noiembrie 1989 au fost supuse analizei în ședința comună a Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM și al Sovietului de Miniștri, din ziua de 11 noiembrie, cu participarea unor membri ai Biroului Politic al CC al PCM. Discuțiile au fost tensionate, Simion Grossu fiind extrem de hotărât să împiedice continuarea procesului de democratizare a societății. Prim-secretarul CC al PCM propunea blocarea accesului în Chișinău a tuturor mijloacelor de transport interurban, închiderea tuturor magazinelor cu băuturi alcoolice, a restaurantelor, închiderea tuturor școlilor profesional-tehnice din Chișinău, lărgirea drepturilor Miliției, inclusiv în utilizarea armelor de foc, crearea a 4.000 de formațiuni populare care urmau să fie coordonate de către organele de miliție etc. Mircea Snegur consemna:

Desigur, astfel de propuneri erau ieșite din comun. Realizarea lor putea provoca noi tulburări. Totodată, trebuia de întreprins ceva. Gândurile mele erau concentrate asupra unei decizii care nu numai că ar stabiliza situația, dar ar și asigura neadmiterea devierii de la cursul democratizării și renașterii. Nutream speranța că multe lucruri se vor clarifica la întâlnirea cu liderii Frontului Popular⁹².

În discuția dintre Mircea Snegur și Ion Hadârcă, reprezentantul FPM, acesta din urmă a declinat orice responsabilitate a FPM în declanșarea evenimentelor din 10 noiembrie 1989, punând provocarea pe seama extremiștilor care se strecuraseră în rândul manifestaților. Ion Hadârcă a cerut garanții din partea conducerii RSSM că activitatea FPM nu va fi interzisă și procesul de democratizare va continua. Analistul Oazu Nantoi considera că „societatea reprezintă un butoi cu pulbere înconjurat de doritorii de confruntări cu chibrituri în mână”⁹³. Nicolae Dabija accepta ideea că FPM nu mai putea coordona mulțimea de manifestați și cerea crearea unui front comun împreună cu CC al PCM, Prezidiul Sovietului Suprem și Sovietul de Miniștri. În opinia liderului FPM, manifestații erau nemulțumiți de faptul că nu fuseseră pedepsiți autorii grevelor, nici măcar nu fuseseră criticați la recenta Plenară a CC al PCM, iar Miliția îi bătea pe oameni cu ocazia unor sărbători sovietice (7 octombrie – Ziua Constituției, 7 noiembrie – Ziua Marii Revoluții Socialiste, 10 noiembrie – Ziua Miliției). Nicolae Costin, un important lider al FPM, a acuzat conducerea de partid și de stat de faptul că există o inconsecvență a acesteia în aprecierea grevelor politice, a tendințelor separatiste și a acțiunilor mișcărilor politice, a atitudinii față de problema găgăuză, precum și superficialitate în modul în care a fost tratat comportamentul organelor de miliție în ziua de 10 noiembrie 1989. Viitorul primar al Chișinăului, Nicolae Costin, lider al FPM, a propus „consolidarea forțelor care conștientizau situația excepțională creată, în scopul de a o readuce la normalitate în numele restructurării și evitării neplăcerilor pe viitor”⁹⁴.

⁹² Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 639.

⁹³ *Ibidem*, p. 642.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 643.

Săptămânalul „Literatura și arta” realiza o analiză a celor petrecute în ziua de 10 noiembrie 1989 și concluziona că totul a fost programat din timp de către acele forțe interesate în compromiterea Uniunii Scriitorilor din RSSM și a FPM. Scriitorul Nicolae Dabija mărturisea, la zece ani după cele petrecute în ziua de 10 noiembrie 1989:

De ce totuși n-a curs sânge, când armele erau gata să tragă? Nu cred că prezența noastră, a câtorva scriitori deputați în parlamentul URSS, i-ar fi oprit. Motivul mi se pare a fi fost altul: în ajun, la 9 noiembrie 1989, căzuse Zidul Berlinului și cei care plănuseră „baia de sânge” de la Chișinău se poate să fi fost derutați de eveniment: nu mai știau cum să procedeze, prăbușirea zidului berlinez însemnând, de fapt, prăbușirea întregului lagăr socialist, asumarea unei alte linii atât a „partidului comunist”, cât și a conducerii URSS în politica națională. Numai așa îmi explic de ce la Tbilisi, la Vilnius, la Baku, la Alma-Ata, la Riga etc. avuseseră loc în 1989 masacre, iar la Chișinău nu⁹⁵.

În cursul conferinței de presă din 14 noiembrie 1989, inițiată de conducerea de vârf a RSSM, răspunsurile la puținele întrebări incomode ale jurnaliștilor au fost decupate din reportajul transmis de Televiziunea RSSM. Totodată, hotărârea comună a Prezidiului Sovietului Suprem și Sovietului de Miniștri al RSSM, intitulată *Despre măsurile de neamânat pentru stabilizarea situației social-politice în orașul Chișinău*, interzicea: 1) manifestațiile, mitingurile, întrunirile; 2) intrarea în oraș a mijloacelor de transport care nu erau implicate în funcționarea gospodăriei municipale; 3) comercializarea băuturilor alcoolice; 4) prezența minorilor în stradă și în alte locuri publice după ora 20:00 a.m. etc. Pe 16 noiembrie 1989, Ion Hadârcă, președintele Comitetului Executiv al Sfatului FPM, declara, într-o conferință de presă:

[...] după aprilie '85, în RSSM se întâmplă lucruri stranii și curioase: restructurarea e în toi, dar, totodată, cadrele de conducere, regenerarea cărora ar fi o condiție primară pentru evoluție, rămân neschimbate încă de pe timpul lui I. Bodiul (lucru menționat chiar și de fostul ex-prim), ucenicii lui „depășindu-și” cu mult dascălul⁹⁶.

Ion Hadârcă avea să precizeze:

Astfel am ajuns într-o stare de criză, când lipsește un program eficient pentru dezvoltarea economico-socială, se acutizează problemele ecologice, demografice, în domeniul ideologiei rămâne un adevărat dictat, este stăvilită dezvoltarea etnoculturală etc. Și dacă se mai schimbă câte ceva, apoi doar în urma directivelor „de sus” sau sub presiunea maselor⁹⁷.

În acele momente, găgăuzii vor convoca, pe 12 noiembrie 1989, un Congres Extraordinar la Comrat și vor decide formarea așa-zisei Republici

⁹⁵ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 193.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 194.

⁹⁷ *Ibidem*.

Sovietice Socialiste Autonome Găgăuze (RASSG). Din păcate, Comisia Specială a Sovietului Suprem al RSSM, condusă de Victor Pușcaș, creată pentru a lămuri dacă *etnia găgăuză este o națiune sau minoritate națională*, nu a reușit să-și îndeplinească misiunea. Liderii *Gagauz halki* au dorit să pună în fața faptului împlinit conducerea de partid și de stat din RSSM. Obiectivele noii entități erau: 1) obținerea independenței economice a regiunii; 2) afirmarea puterii poporului găgăuz; 3) renașterea statalității găgăuze; 4) restabilirea obiceiurilor și culturii naționale. Congresul de la Comrat a decis păstrarea mandatelor delegaților până la rezolvarea definitivă a problemei autonomiei găgăuze și a fost întrerupt în condițiile în care Sovietul Suprem al RSSM a considerat că este nevoie de o documentare suplimentară înainte de a lua o decizie în problema găgăuză. Nemulțumit de deciziile forului legislativ de la Chișinău, Congresul de la Comrat s-a reunit pe 3 decembrie 1989 și a decis constituirea unui *Comitet Provizoriu pentru sprijinirea afirmării Republicii Autonome*, organizație care nu pretindea să fie o structură paralelă cu autoritățile puterii sovietice. Președintele Comitetului Provizoriu a devenit Ștefan Topal. Mircea Snegur consemna, cu referire la această nouă provocare pentru statalitatea RSSM:

Apetitul lor era atât de mare, încât au inclus în componența pretinsei autonomii teritoriale și unele sate vecine cu localitățile în care găgăuzii locuiau compact, fără a avea acceptul acestora. [...] Acțiunile nehibzuite ale liderilor găgăuzi au avut drept consecință contrapunerea (uneori, chiar confruntarea) oamenilor de diferite naționalități. Se pronunțau categoric împotriva aderării la autonomie și bulgarii, pe susținerea cărora găgăuzii mizau mult. În fond, primii acceptau dreptul găgăuzilor la crearea unei formațiuni autonome pentru soluționarea problemelor naționale, economice și sociale, dar fără dânsii⁹⁸.

În acele momente, a sosit la Chișinău un reprezentant al CC al PCUS, V. Babicev, ceea ce a amplificat zvonurile privind debarcarea lui Simion Grossu din fruntea PCM. În ședința din 14 noiembrie 1989 a Biroului Politic al CC al PCM, Simion Grossu și-a informat colegii de partid că și-a depus demisia din funcția de prim-secretar al CC al PCM în fața CC al PCUS. „Vă rog să mă susțineți ca să luăm o poziție comună la plenara CC”⁹⁹, declara Simion Grossu. Prim-secretarul CC al PCM recunoștea că nu a fost presat de nimeni pentru a lua această decizie. În ședința din 16 noiembrie 1989 a Plenarei CC al PCM, V. Babicev i-a informat pe comuniștii moldoveni că Biroul Politic al CC al PCUS a acceptat demisia lui Simion Grossu.

Kremlinul l-a propus pentru funcția de prim-secretar al CC al PCM pe Petru Chiril Lucinschi, secretar II al CC al Partidului Comunist din Tadjikistan în acele momente. Propunerea Kremlinului a fost acceptată fără niciun fel de împotrivire. Cu referire la această schimbare de lideri de partid și de stat la Chișinău, Grigore Eremei consemna:

⁹⁸ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 645.

⁹⁹ Grigore Eremei, *op. cit.*, p. 280.

Primul-secretar ales se bucura de autoritate, apărea la televizor, „la sfat cu poporul”, vorbea în limba maternă, subtitrat în rusă – să fie „înțeleș de toți”. Dar Lucinschi a uitat că a lipsit din țară 12 ani, revenind acasă atunci când poporul nu era satisfăcut doar de pâinea cea de toate zilele, ci vroia și o satisfacție sufletească, spirituală, vroia să fie ascultată și auzită părerea majorității. El a revenit acasă într-o perioadă când se acutizaseră problemele limbii, grafiei latine, necesitatea întoarcerii la valorile morale strămoșești – credință, istorie, tradiție. Cu alte cuvinte, a revenit în altă țară, cu altă populație, cu alte cerințe – pe alocuri, conștient și inconștient, de acest fapt s-au folosit unii lideri ai mișcărilor¹⁰⁰.

Ivan Călin, președintele Sovietului de Miniștri al RSSM, a demisionat la scurt timp după Plenara CC al PCM din 16 noiembrie 1989.

Noul lider al PCM a trecut la realizarea unor acțiuni menite a-i convinge pe cei din FPM că procesul de democratizare nu este oprit în RSSM, ci continuă, astfel încât au fost înlocuite numerele guvernamentale la mașinile de serviciu ale secretarilor CC al PCM și, totodată, au fost private de accesul la Casa de Odihnă de la Holercani, spitalul Direcției a IV-a a trecut sub gestiunea Institutului de Medicină, cantina CC al PCM la Direcția de Comerț a Municipiului Chișinău, iar în sediul Comitetului orășenesc de partid s-a instalat școala-internat de pictură. Totodată, la plenarele și consfăturile CC al PCM erau examinate greșelile comise în trecut – deși ele mai fuseseră discutate la Plenara a VI-a a CC al PCM –, s-au făcut schimbări în componența Biroului Politic al CC al PCM, Sovietului de Miniștri și Sovietului Suprem al RSSM, în aparatul CC. În memoriile sale, Grigore Eremei consemna:

P. Lucinschi se străduia (și reușea) să se distanțeze de foștii săi tovarăși de lucru, de pe timpuri, să stabilească legături amicale și de serviciu cu cei care luptau pentru democrație, transparență și renaștere națională. Dar o bună parte din ei nu erau satisfăcuți de acțiunile noului lider. Ei vroiau altceva, mult mai mult¹⁰¹.

Referindu-se la acele momente, fostul lider de sindicat sovietic menționa faptul că, totuși, în ședințele Biroului Politic al CC al PCM și în Plenarele CC nu se abordau problemele serioase din RSSM, ci doar situația social-politică din republică, astfel încât „se vorbea succint, dar superficial, nu se făceau propuneri concrete, constructive”¹⁰².

Númeroasele manifestații de protest față de conducerea de partid și de stat a RSSM, unele spontane, stârneau îngrijorarea noului prim-secretar al CC al PCM, care întreținea contacte strânse și permanente cu liderii altor formațiuni înregistrate, cu intelectualii etc. Totodată, Petru Lucinschi călătorea în stânga Nistrului pentru a le explica celor de acolo că ceea ce se întâmplă în RSSM este caracteristic pentru întregul spațiu al URSS. În mormântarea unui ilustru

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 281-282.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 282-283.

¹⁰² *Ibidem*, p. 283.

trompetist din trupa „Lăutarii”, V. Hangan, a prilejuit o demonstrație spontană în care lozinca „Jos conducerea!” a născut multă emoție și îngrijorare. Președintele Sovietului Suprem al RSSM, Mircea Snegur, consemna:

Mi-a telefonat dl P. Lucinschi ca să ne sfătuim – cei de făcut? Până la urmă, am ieșit eu la tribuna centrală (încă nu era demolată), invitând cele câteva mii de demonstranți să înceteze „mărșăluirea” și să se apropie de tribună. M-au ascultat. Timp de circa două ore, am răspuns la întrebări. De unele răspunsuri erau satisfăcuți, altele erau întâmpinate cu țipete și fluierături. Până la urmă, situația s-a calmat, oamenii au mers liniștiți acasă¹⁰³.

Referindu-se la rolul jucat de aceste mișcări informale (ONG-uri) în democratizarea societății sovietice, în reformarea URSS și a republicilor componente, Hélène Carrère d'Encausse nota faptul că „Fronturile Populare și regroupările diferitelor mișcări au fost factorii decisivi ai descompunerii Imperiului”¹⁰⁴, astfel încât „în pofida sistemului de partid unic aflat încă în vigoare, ele au pătruns pe scena politică și au rivalizat triumfător cu Partidul, pe care l-au condamnat la prăbușire”¹⁰⁵. Liderul sovietic Egor K. Ligaciov recunoștea că, totuși, existența acestor mișcări informale a condus la instaurarea „unei duble puteri (dvoevlastie)”¹⁰⁶.

În cursul zilei de 18 noiembrie 1989, Sfatul Frontului Popular din Moldova (FPM) solicita, printr-o declarație publică, ca ziua de 2 decembrie să devină, prin decret oficial, sărbătoare națională, respectiv *Ziua Republicii Democratice Moldovenești*, în amintirea zilei de 2 decembrie 1917, când Sfatul Țării a proclamat existența acestei Republici. Poetul Ion Hadârcă era cel care sugera crearea unei comisii, formată din specialiști și deputați, care urma să examineze importanța istorică a proclamării Republicii Democratice Moldovenești pe 2 decembrie 1917. Demersul va fi reiterat în cadrul unor mitinguri ale FPM, însă autoritățile republicane nu au acordat importanță acestei cereri și, cu timpul, aceasta va dispărea de pe agenda politică a FPM. „Nu știu cu cine s-a mai sfătuit, ulterior, poetul deputat, dar n-a mai insistat asupra acestei propuneri”¹⁰⁷, consemna Mircea Snegur.

Observatorii scenei politice de la Chișinău mai sesizau faptul că, după venirea noului prim-secretar al CC al PCM, părea să se fi instalat o perioadă de liniște, de acalmie. Istoricul Gheorghe E. Cojocaru consemna:

Era însă o falsă impresie: în eșaloanele puterii, înainte de toate, în structurile de forță, avea loc o epurare masivă a funcționarilor cu demnitate și păreri proprii. La nivelul de sus, noul prim-secretar deschisese, totuși, câteva geamuri, aerisind ușor

¹⁰³ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 648.

¹⁰⁴ Hélène Carrère d'Encausse, *op. cit.*, p. 159.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 160.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 650.

încăperea. Se înfiripase parcă o idee de vântuleț politic proaspăt, fiind deosebit de îmbucurător faptul că noul lider al PCM ținuse, la adunarea activului de partid, un discurs în chiar limba acestui popor¹⁰⁸.

Pe 3 decembrie 1989, Sfatul FPM a luat în dezbatere pregătirea alegerilor pentru Sovietul Suprem al RSSM din februarie 1990. Un contemporan al vremii nota faptul că „alegerile din februarie sunt definitorii pentru noi [cetățenii RSSM – n.n.s.]: dacă le pierdem, am pierdut totul”¹⁰⁹, în condițiile în care comisiile electorale, în marea lor majoritate, erau formate și conduse de funcționari care luptaseră cu înverșunare contra introducerii limbii și alfabetului românesc în viața publică a RSSM.

În cadrul celei de-a XIV-a sesiuni a Sovietului Suprem al RSSM din perioada 21-24 noiembrie 1989, se vor adopta proiectele de legi care vizau alegerile de deputați ai poporului și de deputați ai sovietelor locale, precum și o serie de modificări și completări ale Constituției RSSM. În cursul zilei de 22 noiembrie 1989 se realiza amendarea Constituției RSSM în sensul stipulării ca alegerile să se organizeze în conformitate cu dreptul de vot universal, egal, direct, secret și liber. În opinia diplomatului și politologului Iulian Frunțașu, au fost obținute, astfel, două lucruri extrem de importante:

1) marginalizarea PCM, prin nominalizarea inechivocă a organului suprem al puterii de stat – Sovietul Suprem, Prezidiul căruia îndeplinea rolul unui președinte colectiv al statului; 2) suveranizarea RSSM, prin dezvoltarea unor stipulări mai vechi (numirea și revocarea reprezentanților diplomați ai RSSM în statele străine; primirea scrisorilor de acreditare; participarea la tratative și semnarea tratatelor internaționale) și atribuirea unor funcții noi, cum ar fi anularea acțiunii actelor Consiliului de Miniștri al Uniunii RSS pe teritoriul RSS Moldovenești, în cazul când ele nu corespund Constituției și legilor RSS Moldovenești¹¹⁰.

Referindu-se la raporturile dintre *Putere* și *Opoziție*, diplomatul și politologul Iulian Frunțașu menționează faptul că în RSSM „opoziția și-a câștigat ponderea necesară pentru a negocia cu regimul prin intermediul manifestărilor publice de opoziție, luări de atitudine, mitinguri, demonstrații etc.”¹¹¹, însă nu se poate vorbi despre un *Pact clasic*, în formula stabilită în Spania anulului 1975: *reforma pactada – ruptura pactada*. Iulian Frunțașu notează:

Moderații opoziției au fost selectați [...] o perioadă aparent mai îndelungată, deoarece opoziția regimului nu era suficient de bine structurată pentru a releva trăsăturile, componentele, radicalii și moderații proprii, pe când PCM, fiind o unitate consacrată, a avut un cadru mai clar stabilit și mai mult timp la dispoziție

¹⁰⁸ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 196-197.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 197.

¹¹⁰ Iulian Frunțașu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei (1812-2002)*, Chișinău, Editura Cartier, 2002, p. 246-247.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 250.

ca să-și determine actorii proprii, în special când a devenit clară ireversibilitatea schimbărilor politice¹¹².

Înțelegerea dintre moderații ambelor tabere se va realiza cel mai bine în domeniul distribuirii funcțiilor de conducere, un proces bazat de cele mai multe ori pe lipsa unei transparențe și pe afiliere personală, mai puțin pe profesionalism. Trebuie menționat faptul că, totuși, moderații regimului sovietic moldovenesc vor reuși să gestioneze tranziția cu pierderi minime pentru cercul lor de foști tovarăși de partid, preluând și utilizând vocabularul elitei FPM. Petru Soltan, unul dintre liderii FPM din acele clipe, mărturisea:

Acum zece ani, eu eram în vâltoarea evenimentelor, fiind vicepreședinte al Frontului Popular. După părerea mea, problema principală e că noi am venit la putere fără a fi pregătiți din punct de vedere politic și structural, fără a avea un guvern din umbră, cu persoane reale care ar fi schițat din timp planul de guvernare, lucru care ne-a fost sugerat de atâtea ori de colegii noștri din Republicile Baltice. În al doilea rând, o greșeală foarte mare s-a comis la Congresul II al Frontului Popular. S-au adunat oameni de diferite orientări, dar care se țineau de Front, erau și comuniști... Prin noul său statut, s-a luat o decizie greșită: să fie alungați cei cu bilete de partid, mulți dintre ei – destul de valoroși. Dar aceștia au aderat la Front ca să se salveze, și nu pentru a ne distruge din interior. Fiind izolați, ei s-au lăsat ușor manevrați de forțele distructive. Asta și-a făcut efectul¹¹³.

Abrogarea articolului 6 din Constituția URSS, începutul sfârșitului

Ca un preambul la ceea ce avea să fie anul 1990 pentru popoarele din spațiul URSS, sfârșitul anului 1989 și începutul lui 1990 erau dominate de disputa privind viitorul articolului 6 din Constituția URSS, care se referea la rolul conducător al PCUS în societatea sovietică. În ședința Biroului Politic al CC al PCUS din iunie 1989, înainte de Plenara CC al PCUS din aceeași lună, se lua în discuție problema articolului 6 din Constituția URSS din 1977. S-au conturat trei puncte de vedere¹¹⁴ în ceea ce privește redactarea acestui articol, în condițiile în care se căzuse de acord asupra faptului că era, totuși, necesar să fie schimbat conținutul lui. Din păcate, cele trei puncte de vedere erau niște paliative, prin care se urmărea conservarea regimului politic și nu accelerarea procesului de trecere la multipartitism. „E nevoie de o artă sublimă pentru a

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Ibidem*, p. 252-253.

¹¹⁴ 1) Grupul conservator (Egor K. Ligaciov, Viaceslav A. Nikonov, Volodîmîr Șcerbițki) propunea o modificare cosmetică care să nu afecteze situația exclusivă a PCUS în cadrul sistemului politic din URSS; 2) Grupul adepților prestroikăi (Vadim A. Medvedev, Aleksandr N. Iakovlev și Eduard A. Șevardnadze) respingea ideile conservatorilor, însă nu propunea nimic; 3) Grupul centrist (Nikolai I. Rîjkov, Viktor M. Cebrikov, Vorotnikov, Sliunkov) propuneau mai multe formule de rescriere a aceluiași articol 6, însă doreau păstrarea rolului de „avangardă” al PCUS în societatea sovietică.

alege momentul oportun transmiterii puterii¹¹⁵, declara Mihail S. Gorbaciov cu referire la tranziția politică către pluripartitism. Secretarul General al CC al PCUS, împreună cu adepții săi considerau că PCUS trebuie să rămână „un garant al stabilității”¹¹⁶ și că era nevoie de un timp de doi-trei ani „până când Parlamentul se va consolida și se vor crea condițiile normale pentru formarea sistemului multipartit”¹¹⁷.

Desfășurarea lucrărilor celui de-al II-lea Congres al Deputaților Poporului din URSS oferea posibilitatea aducerii în discuție, pe ordinea de zi, în cursul zilei de 12 decembrie 1989, a chestiunii articolului 6 din Constituția URSS. Deputata M. I. Lauristin, șefă de catedră la Universitatea de Stat din Tartu (Estonia), declara că „opinia Sovietelor Supreme, după cum și a organizațiilor de partid că trebuie modificat acest articol este că acesta este învechit pentru sistemul nostru politic, reprezintă o barieră pentru transformările rapide”¹¹⁸. În pofida numeroaselor discuții pro și contra generate de modificările ce urmau a fi realizate în cuprinsul acestui articol, Mihail S. Gorbaciov a menționat că, totuși, autoritatea PCUS, situația și prestigiul lui „nu depind de acest articol”¹¹⁹. Asupra subiectului, a viitorului articolului 6, legitim era să se pronunțe CC al PCUS și „întreg partidul”¹²⁰, astfel încât trebuia găsită o soluție „care să fie conformă situației partidului, funcțiilor lui noi ca avangardă politică, care să reflecte acel proces de separație a funcțiilor care se desfășoară în stat”¹²¹.

La Plenara CC al PCUS din 5-7 februarie 1990, Petru Lucinschi, prim-secretarul CC al PCM, propunea inițierea unei discuții în PCUS asupra oportunității trecerii la un sistem politic bipartit, însă ambele partide urmau să aibă la bază opțiunea socialistă. Liderul PCM a susținut ideea existenței unei instituții prezidențiale, precum și excluderea art. 6 din Constituție și independența partidelor din republicile unionale, unite printr-o ideologie unită. Petru Lucinschi a susținut formarea unei uniuni a statelor suverane pe baza unui nou tratat unional și, totodată, delimitarea clară a prerogativelor autorităților pan-unionale și cele ale republicilor unionale. În timpul desfășurării lucrărilor acestei Plenare, Eduard A. Șevardnadze, membru al Biroului Politic al CC al PCUS și ministru de Externe al URSS, declara că, totuși, PCUS „nu are nevoie de monopolul asupra puterii”¹²² și el trebuie să recunoască „necesitatea pluralismului politic, cooperării cu toate celelalte uniuni social-politice sănătoase”¹²³. Referindu-se la viitorul URSS, Eduard A. Șevardnadze menționa:

¹¹⁵ Gheorghe E. Cojocaru, *Tratatul de Uniune...*, p. 327.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 328.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 328-329.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 330.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² *Ibidem*, p. 334.

¹²³ *Ibidem*.

Dacă vrem să păstrăm comunitatea popoarelor frățești, atunci trebuie s-o recreăm ca o uniune contractuală într-adevăr a statelor suverane, să contribuim în fapt la umplerea principiului suveranității naționale a fiecărei republici cu un conținut real. Ar trebui să manifestăm o înțelegere deplină față de propunerile comuniștilor Rusiei de a forma structurile lor de stat și de partid, având în vedere transformările profunde din țară. Numai astfel noi putem conta pe păstrarea unui centru viabil și puternic¹²⁴.

Totodată, V. T. Saikin, președintele Comitetului Executiv Moscova, a salutat atașamentul PCUS la principiul leninist privind dreptul popoarelor la autodeterminare până la secesiune și a menționat, extrem de clar, că „Rusia nu pretinde la o situație privilegiată, vrea să fie într-adevăr egală între egale și într-adevăr suverană între suverane”¹²⁵. La finalul acestei Plenare, liderii PCUS au adoptat Platforma denumită *Către un socialism democratic, uman*, care stipula în compartimentul VII, intitulat *Pentru înnoirea partidului*, că PCUS urma să se restructureze pentru a putea păstra pozițiile sale de avangardă în societate. „Partidul nu-și asumă prerogativele puterii de stat. Rolul lui este de a fi un lider politic recunoscut în mod democratic, care acționează prin comuniști, nepretinzând la avantaje și la fixarea situației sale speciale în Constituția URSS”¹²⁶, se consemna în *Platforma* votată de către membrii CC al PCUS.

În consecință, CC al PCUS urma să ceară Congresului Deputaților Poporului din URSS o inițiativă legislativă privind articolul 6 din Constituția URSS. PCUS renunța la anumite responsabilități, socotite neadecvate momentului istoric, intenționând să se concentreze asupra „elaborărilor teoretice, activității organizatorice și educaționale, consolidării societății pe calea «înnoirii ei revoluționare»”¹²⁷. În conformitate cu principiile expuse în *Platformă*, „partidele comuniste ale republicilor elaborează propriile lor documente programatice, rezolvă în mod independent chestiunile organizatorice, de cadre și financiare, desfășoară activități editoriale, au dreptul de a participa direct la soluționarea problemelor principiale ale întregului partid”¹²⁸. Totodată, prim-secretarii Comitetelor Centrale ale partidelor comuniste din republicile unionale urmau să devină, din oficiu, membri ai CC al PCUS. Comitetele Centrale ale partidelor comuniste unionale urmau să aibă dreptul, în caz de dezacord cu deciziile autorităților centrale, de a cere dezbateră acestor probleme la Plenara CC al PCUS¹²⁹. „Cu alte cuvinte, puterea reală în PCUS era

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 335.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 337.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 338.

¹²⁹ În 1988 au părăsit benevol PCUS un număr de 18.000 de membri, alți 140.000 de membri în 1989, iar în 1990 – 1.800.000, din care 1.000.000 au depus carnetele de partid în perioada octombrie-decembrie 1990. În 1990 erau înscriși în PCUS circa 19.000.000 de oameni, respectiv: 1) 18.700.000 erau membri simpli de partid; 2) 439.000 erau membrii organelor de conducere alese, de la comitetele raionale la Comitetele Centrale ale republicilor unionale;

deținută de 0,3% din membrii partidului, iar 99,7% din membrii lui nu exercitau nicio influență asupra cursului politic al puterii, ci doar executau deciziile luate la vârf¹³⁰, concluziona istoricul Gheorghe E. Cojocaru. În condițiile unei opoziții tacite și constante a aparatului de partid, CC al PCUS a funcționat până la 1 octombrie 1989 în conformitate cu instrucțiunile interne existente până la introducerea *perestroikăi*, iar comitetele de partid din restul URSS s-au subordonat vechilor instrucțiuni până la 1 iulie 1989.

Referindu-se la atmosfera existentă în RSSM, la începutul anului 1990, Mircea Snegur, președintele Sovietului Suprem al RSSM, consemnează în memoriile sale:

Noi, cei din conducere, aveam sarcina de a calma spiritele, explicând comuniștilor din teritoriu că și noi pledăm pentru independența Partidului Comunist al Moldovei, dar aceasta în niciun caz nu poate să însemne părăsirea structurii PCUS, ceea ce ar conduce la transformarea partidului într-un club federal, constituit din grupuri autonome. Ce-i drept, la momentul respectiv, aveam deja dreptul să vorbim deschis despre renunțarea la articolul 6 din Constituție, care fixa rolul de avangardă al PCUS în societate¹³¹.

**From Sovereignty to Independence.
The Case of Republic of Moldova (II)**
(Abstract)

Keywords: RSSM, PCUS, Gorbaciov, Snegur, Transnistria, Frontul Popular, URSS.

Taking into account the ever complex developments within the USSR, respectively the revolt of the population and leaders of the Baltic Countries (Estonia, Latvia and Lithuania) towards the umbilical power of Moscow and use of breakthroughs created by the perestroika and glasnost within the scaffolding of soviet power in order to gain independence, the citizens of the Moldavian Soviet Socialist Republic (MSSR) became increasingly anxious with regards to democratizing society and, furthermore, the assertion of national independence for the majority of populace within the republic. Moreover, the inhabitants of districts located on the left bank of the Dniester, subject to the influence of Romanophobes and conservatives within the party and State apparatus, supported by radical groups from the CPSU (Communist Party of the Soviet Union), began to threaten and contest the legally established order. The autumn of 1989 would represent a new stage, stamped by radicalism, in the road towards sovereignty and, thereafter, towards the independence of a region bearing a special geopolitical and strategic influence of the USSR.

3) 86.000 de membri erau secretarii comitetelor raionale și centrale, împreună cu aparatul lor; 4) 477 erau membri și membri supleanți ai CC al PCUS; 5) 32 de oameni erau membri și membri supleanți ai Biroului Politic al CC al PCUS și secretarii CC; 6) 1.363 erau membrii aparatului CC al PCUS.

¹³⁰ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 339.

¹³¹ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 674.

„Supliciile” profesorului Oreste Tafrali la Universitatea din Iași: o poveste despre vanități și incompatibilități culturale

Leonidas RADOS*

Introducere

Într-un fel, ieșean fără voie, Oreste Tafrali a ajuns la Universitatea din Iași în anul 1913, instalat direct, pe baza contestatului articol 81 al Legii Învățământului Secundar și Superior, profesor titular la Catedra de Arheologie și Antichități. În pozițiile sale publice, a luat mereu apărarea Universității, a Iașului și chiar a Moldovei, lucru vizibil nu doar în presă, unde excentricul patriot moldav Giorge Pascu și-l făcuse la un moment dat aliat la „Revista critică”, ci chiar și în memoriile sau actele oficiale adresate Ministerului Instrucțiunii Publice. Bunăoară, după nici trei ani de profesorat, în 1916, Tafrali considera neinclusiunea sa în Comisia Monumentelor Istorice – în vreme ce profesorul de arheologie de la Universitatea din București fusese deja cooptat – drept o dovadă pentru „desconsiderarea în care cei din București țin Universitatea noastră”¹. Și-a însușit, așadar, destul de repede, complexele, clișeele, dar și nemulțumirile și micile răbufniri ale elitei intelectuale ieșene.

Dacă luăm în considerare școala bună pe care a format-o la Iași, apoi insistențele pentru aprobarea unui seminar de profil pe lângă catedra sa, crearea Muzeului de Arheologie și a revistei de specialitate, dacă adăugăm dăruirea față de ucenici, pare greu de înțeles faptul că, dincolo de cortină, Oreste Tafrali nu s-a adaptat și nu a acceptat complet mediul ieșean, integrându-se doar parțial. A căutat mereu soluții (de fapt ca atâția alții, ieșeni sadea), până în amurgul vieții, de a evada din Iași și a ajunge la București, mai precis la Universitatea din București, unde, considera el, și-ar fi aflat adevărata vocație științifică și ar fi obținut o largă și binemeritată recunoaștere.

Despre Oreste Tafrali au scris în epocă (la dispariția savantului) cuvinte calde învățați precum Vasile Grecu², Nicolae Bănescu³, Alexandru Iordan⁴,

* Dr., cercetător științific la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași, e-mail: leorados@yahoo.com.

¹ Iuliana Asăvoaie, *Oreste Tafrali. Activitatea istoriografică, didactică și publică*, Iași, Editura Palatului Culturii, 2016, p. 77.

² Vasile Grecu, *Oreste Tafrali (1876-1937)*, în CC, X, 1936-1939, p. 667-676.

³ Nicolae Bănescu, *Oreste Tafrali*, în „Byzantion”, XIII, 1938, p. 761-763.

⁴ Alexandru Iordan, *Oreste Tafrali*, în „Balcania”, I, 1938, p. 277-278.

Ilie Minea⁵, ca să-i numim doar pe aceia mai însemnați. Lăsând la o parte alte mici contribuții, fără vreo însemnătate reală, ar fi de amintit studiul temeinic publicat acum două decenii de Lucian Nastasă, în care autorul a insistat asupra etapei formării de bizantinist a savantului⁶. În ultimii ani au mai apărut două cărți, semnate de Livia Ciupercă⁷, respectiv Iuliana Asăvoaie⁸, care încearcă să întregască un tablou dificil de compus. Dacă ultima lucrare este simplist concepută, aproape scolastic, ratând uneori interpretările, dar se remarcă prin onestitate și o bună documentare (în special în arhivele ieșene), cea dintâi se dovedește, în ciuda unei ediții secunde scoase la doar un an distanță, greu utilizabilă, poate doar cu mare precauție. Cititorul poate afla pe alocuri sugestii interesante, dar lucrarea șochează prin lipsa oricărei metode, a unei sistematizări coerente a materialului și chiar prin inițiative artistice, precum aceea de a scrie în titlul cărții, în limba greacă, numele lui Oreste Tafrali (dar incorect, amestecând cazul nominativ cu genitivul sau vocativul) urmat de un subtitlu răvășitor, dar cel puțin în limba română (*Uitare-n neuitare*); aceste tare, prea multe pentru a le aminti pe toate aici, anulează efortul real, consistent, inclusiv de documentare, depus de autoare⁹.

Dincolo de literatura de specialitate, principala bază documentară a studiului de față o constituie bogata și inedita corespondență a savantului „ieșean” cu maestrul și amicul său Demosthene Russo, la rândul său profesor la Catedra de Bizantinologie a Universității din București (din 1915), același care l-a ajutat, pare-se, pe tânăr în anii studenției și după absolvirea studiilor superioare. Aceste epistole, atât de la Oreste Tafrali către Demosthene Russo, cât și invers, originale sau concepute, provin din arhiva familiei celui din urmă și au fost redactate în limbile greacă, română și franceză¹⁰. De altfel, în perioada imediat următoare voi publica și un studiu documentar referitor la lunga corespondență a celor doi intelectuali. Firește, se adaugă documente din Arhivele Naționale (de la București și de la Iași), precum și diverse scrisori aflate la Biblioteca Academiei Române de la București.

Oreste Tafrali s-a născut la Tulcea, în 1876, în familia lui Constantin și Elena Tafrali. Bunicul patern, Georgios, fusese secretar al Patriarhiei din

⁵ Ilie Minea, *Orest Tafrali 1876-1937*, în „Anuarul Universității pe anul academic 1937-1938”, vol. XXIII, Iași, Editura Universității Mihăilene, 1939, p. 35-40.

⁶ Lucian Nastasă, *Orest Tafrali și studiile de bizantinologie*, în CI, serie nouă, XVI, 1997, p. 157-172.

⁷ Livia Ciupercă, *Ορέστις ΤΑΦΡΑΛΗ. Uitare-n neuitare*, Iași, Editura Studis, 2015.

⁸ Iuliana Asăvoaie, *op. cit.* Dacă e să ne luăm după foile de folosire ale dosarelor de la Arhivele Naționale din Iași cercetate cu atenție de către autoare, inițiativa a fost una destul de veche, încă de la 1998, așadar lucrarea a stat nefinalizată și nepublicată aproape două decenii și abia după dispariția autoarei a fost scoasă la lumină.

⁹ Pentru o critică de bun simț a primei ediții a acestei lucrări, vezi recenzia semnată de Vasilica Mîrza, în „Historia Universitatis Iassiensis”, VI/1915, p. 415-419, unde sunt semnalate o parte dintre probleme.

¹⁰ Îi mulțumesc pe această cale doamnei Doroteia Cioran, fiica Ariadnei Camariano-Cioran și a lui Gheorghe Cioran, pentru deosebita amabilitate de a-mi pune la dispoziție, acum aproape un deceniu, corespondența savantului Demosthene Russo.

Constantinopol, înainte să se stabilească, ca fondator, în Tulcea. A decedat la 1846, la vârsta de 55 de ani; la rându-i, tatăl a murit la 1900, și a fost înmormântat în cimitirul din localitatea dobrogeană, la fel precum înaintașul său¹¹. În absența unor investigații în arhivele tucene, informațiile despre mamă rămân foarte puține; de fapt, aproape nimic, în afară de rândurile emoționante pe care le-a strecurat însuși Oreste Tafrali în dedicația care ne întâmpină în studiul asupra Imnului Acatist: născută în județul Covurlui și decedată la Paris, la 25 noiembrie 1906, la vârsta de 66 de ani¹². Junele Tafrali a absolvit studiile secundare la Tulcea (1900), apoi, între 1901 și 1904, a urmat Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București. După licență, el a predat limba latină, vreme de un an, la Liceul Sf. Sava din capitală¹³.

La sfârșitul anului 1905, la recomandarea lui Grigore Tocilescu, care l-a și angajat în studenție ca secretar al Muzeului de Antichități (1902-1905), Tafrali a plecat la Paris¹⁴, unde se afla deja fratele George, împreună cu mama sa. În timpul studiilor de la București a avut de înfruntat invidiile unor colegi, precum cele ale viitorului său confrate de la Universitatea din Iași, latinistul I. M. Marinescu, care l-a și desenat în culori ridicole în memoriile sale: „Tafrali era pe atunci un student nul, care nu se afirmase prin nimic. Ducea catalogul lui Tocilescu și îi făcea acestui profesor servicii care nu se deosebeau mult de ale unui servitor”¹⁵. Să admitem că din aceste caracterizări tari, pe care nu trebuie să le respingem întru totul, se ivește nu atât studentul Tafrali, cât mai degrabă gelozia autorului; acesta nu reușise să atragă atenția profesorului Tocilescu, aflat, la cumpăna secolelor – în ciuda atacurilor întreprinse de un spirit tânăr și hiper critic cu ceilalți, precum Nicolae Iorga – în apogeul autorității sale.

Viitorul arheolog și istoric de artă a locuit în Orașul Luminilor până la 1913, audiind, pe lângă cursurile de la facultate (de la Sorbona), alte cursuri speciale în diverse școli înalte. În anii aceia, pentru formarea unui savant umanist, Sorbona nu mai era suficientă, căci ea se specializase mai degrabă în formarea cadrelor didactice secundare necesare unui sistem de învățământ în expansiune, motiv pentru care numeroși tineri dornici de cercetare se înscriau și la cursurile celorlalte școli. Firește, nu era singura cultură în care universitatea tindea să devină un atelier de formare a dascălimii, lucrul acesta se petrecea inclusiv în România. Aceeași îndepărtare a mediului universitar autohton de cercetare o semnala, plin de nemulțumire, și Nicolae Iorga la începutul secolului XX, arătând deficiențele celor două universități și direcția greșită pe care o luase deja învățământul superior de la noi¹⁶.

¹¹ Livia Ciupercă, *op. cit.*, p. 13-15.

¹² Oreste Tafrali, *Iconografia Imnului Acatist. Studiu de filologie și de istoria artei*, extras din BCMI, fasciculele 26, 27 și 28, 1915, pagina de gardă.

¹³ Oreste Tafrali, *Memoriu de titluri și publicațiuni*, București, Editura Gutenberg, 1913, p. 5, 6.

¹⁴ *Ibidem*, p. 6.

¹⁵ I. M. Marinescu, *O viață supusă destinului*, ediție îngrijită și prefață de I. Opreșan, București, Editura Vestala, 2005, p. 156.

¹⁶ Vezi articolele istoricului adunate în volumul *La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, Bucarest, Imprimerie de L'Indépendance Roumaine, 1899.

Nu voi insistă aici asupra studiilor pariziene ale lui Oreste Tafrali, deși amintita corespondență conține date extrem de interesante, pe alocuri fascinante; ele vor fi valorificate cu prilejul editării corespondenței. Altminteri, sejurul din Orașul Luminii a fost bine prezentat în punctele sale esențiale de Lucian Nastasă, e drept, având drept sursă principală chiar *Memoriul de titluri și publicațiuni* extrem de detaliat întocmit și publicat de Tafrali în 1913, anterior numirii sale la Iași. Și tot Lucian Nastasă a adus unele completări în proaspăta sa lucrare dedicată tinerilor români de la Școala de Înalte Studii din Paris¹⁷. Fie și în treacăt, amintesc totuși câteva dintre cursurile audiate de Oreste Tafrali în capitala Franței.

Potrivit *Memoriului* amintit mai sus, la Sorbona a urmat cursul de Arheologie greacă al lui Léon-Maxime Collignon, cel de Istorie și arheologie bizantină predat de vestitul Charles Diehl, cel care îi va deveni și coordonator la doctorat. La *École Pratique des Hautes Études*, cea mai însemnată instituție franceză care pregătea tinerii pentru munca de cercetare, i-a audiat pe Gabriel Millet (Arheologie bizantină), Alfred Jacob (Paleografie, Papirusologie greacă), Serruys (Filologie bizantină), Haussoulier (Epigrafie greacă). La Collège de France a urmat alte două cursuri (Babelon, Numismatică, respectiv Cagnat, Epigrafie și arheologie romană), iar la Școala de Belle Arte și la Școala Muzeului Luvru a audiat cursurile predate de Edmond Pottier (unul de Arheologie clasică, altul de Ceramică greacă). În plus, în scrisorile trimise lui Demosthene Russo se referă și la alte cursuri urmate, precum cel al lui Salomon Reinach, unul dintre savanții de care Oreste Tafrali s-a legat științific și sufletește la Paris, dar probabil că nu le-a dus până la capăt și a avut decența să nu le treacă în *Memoriu*. De departe însă, cel mai important sub aspectul formării ca savant, a fost stagiul la *École Pratique des Hautes Études*, celebra școală pe la care au trecut foarte mulți dintre intelectualii umaniști din La Belle Époque și chiar din interbelic¹⁸.

Pregătirile pentru ocuparea catedrei universitare și numirea din 1913

De la jumătatea secolului XIX se încetățenise în mediul academic românesc tradiția ca profesorii de învățături înalte, personalități recunoscute în țară, să selecteze și să trimită tineri valoroși la specializare în străinătate pentru ca, la revenirea în patrie, ei să primească, în împrejurări prielnice, o catedră în învățământul superior. Era, în fond, o continuă luptă în rândul elitei dascălimii, pentru controlarea spațiului academic, a „sistemului” și pentru reproducerea modelelor.

¹⁷ Lucian Nastasă-Kovács, *Studentii români la École Pratique des Hautes Études (Section des Sciences Historiques et Philologiques): 1868-1948*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, București, Editura Eikon, 2016.

¹⁸ Dintre universitarii ieșeni, îi amintim pe Ștefan Vărgolici, Alexandru Lambrior, Petre Rășcanu și chiar pe fostul titular al catedrei, Teohari Antonescu. La fel, personalități celebre ale Universității din București au urmat acolo stagii de formare: Grigore Tocilescu, Ion Bianu, Lazăr Șăineanu, Constantin Rădulescu-Motru, Nicolae Iorga, Simeon Mehedinți, Constantin Litzica etc.

În această cheie trebuie să interpretăm și trimiterea la studii la Paris a lui Oreste Tafrali, ales de Grigore Tocilescu pentru un destin universitar. Dincolo însă de travaliul și asiduitatea învățăcelului, era nevoie de un atestat formal care să garanteze noile competențe și deprinderi, adică de diploma de *doctor en lettres*, deși excepții, cazuri de universitari numiți la catedră având numai diploma de licență, s-au mai întâlnit sporadic până în preajma Primului Război Mondial.

Pregătirea doctoratului a durat însă mai mult decât își propusese tânărul. Dacă în decembrie 1907 el îi mărturisea optimist lui Demosthene Russo „sper, dar, că în doi ani să-mi pot lua doctoratul de universitate”¹⁹, și-a schimbat intenția în anul următor, sub influența profesorului Gabriel Millet. A optat pentru „doctoratul mare” cum îi spunea el, doctoratul de stat, care presupunea o lucrare principală și alta secundară. Avantajul era că titularul își putea exercita profesiunea în Franța, spre deosebire de „doctoratul mic”, sau *doctorat de l’universite*, care era doar *bon pour l’Orient*, expresie generică pentru acea categorie de produse, inclusiv educative, de calitate mai slabă, neacceptate în Europa civilizată, dar suficient de bună pentru restul lumii, din Europa Răsăriteană până în colonii. Pentru că presupunea un efort considerabil mai mic, iar în țară era suficient „doctoratul de universitate”, majoritatea junilor români alegea această variantă, mult mai la îndemână, deși lipsită, la rigoare, de prestigiul internațional al „doctoratului de stat”²⁰.

Se știe că atât teza principală, *Thessalonique au XIVe siècle*, cât și cea secundară, *Topographie de Thessalonique*, au necesitat o muncă epuizantă și chiar studiul la fața locului, în Salonicul otoman, dar rezultatele au fost bine apreciate de lumea savantă de la Paris. Tezele erau deja tipărite în 1912, dar au fost publicate un an mai târziu, în 1913. Explicația pentru această situație, aparent anormală, este aceea că Sorbona nu permitea publicarea decât după susținerea doctoratului în fața comisiei, iar Oreste Tafrali și-a apărat public tezele în luna decembrie a anului 1912. De altfel, el i-a trimis lucrările lui Demosthene Russo încă din iunie 1912, insistând, în două scrisori, ca acesta să nu facă vreo referire terților despre teze, până la susținerea publică, în caz contrar, autorul riscând exmatricularea sau, cum spunea chiar el, „să mă înec ca țiganul la mal”²¹.

Nu erau primele lucrări tipărite de Tafrali, dar, cu siguranță, erau cele mai larg și bine apreciate. Publicase în România, în revista „Literatura și arta română”, studii, precum acela – foarte bun – despre *Poema lui Gheorghe Palamide*, inspirat de Grigore Tocilescu, și alte mici prezentări asupra unor realități franceze. În limba franceză debutase în „Revue Archeologique” cu două studii despre Biserica Sf. Dumitru din Salonic (1909). Și tot în 1913, după

¹⁹ Arhiva personală Demosthene Russo, scrisoarea din 25 decembrie 1907.

²⁰ Ca și precedentele, ultima Lege a Învățământului Secundar și Superior, cea din 1912, menționa la articolul 80, vorbind despre recrutarea profesorilor universitari, că toți candidații trebuie să aibă diploma de doctor, nespecificând cazul particular al Franței, cu cele două categorii de doctorate.

²¹ Arhiva personală Demosthene Russo, scrisoarea din 6 iunie 1912.

apariția celor două teze, publica la Paris și *Melanges de archeologie et d'epigraphie byzantines*, o lucrare de aproape 100 de pagini. Așadar, înainte de a fi numit profesor universitar, Oreste Tafrali se afirmase ca un cercetător pe deplin format, validat de cea mai recunoscută școală a timpului său. Sau, cum a spus-o atât de spartan, dar elocvent, Ilie Minea, „avea nume în știință când s-a întors în țară”²².

Aflat încă în Orașul Luminii, Oreste Tafrali aștepta, optimist, deschiderea carierei universitare, doar că, o veșnică și cumplită jenă financiară, alături de alte motive, l-a făcut să întârzie, cum am arătat, trecerea doctoratului. Bursa inițială, oferită pe numai doi ani, se consumase de multă vreme, studiosul trăind apoi din mici sume extraordinare trimise „o dată pentru totdeauna” de guvern, sau, în ultimii ani, din ajutorul generos al lui Ion Kalinderu, vestitul jurist format la Atena și Paris, administrator al domeniilor Coroanei și omniprezent filantrop.

Oricum, nu era foarte limpede ce catedră urma să ocupe tânărul savant, nici la care dintre cele două universități. Primul său sprijinitor, profesorul Grigore Tocilescu, se stinsese în 1909, dar Oreste Tafrali și-a aflat alte personalități influente care să-i susțină eforturile, precum Ion Kalinderu sau chiar Demosthene Russo, care spera, la rândul-i, să ocupe Catedra de Bizantinistică de la Facultatea de Filozofie a Universității din București.

Pentru accesarea la fotoliul de universitar, regula era aceea a concursului, care, până și în condițiile unui traseu prestabilit, putea avea finalități greu de controlat. În fond, grupările ajungeau deseori la conflict, rezolvat în comisiile de concurs, pentru impunerea unui candidat sau a altuia. Mai exista procedeul legal ca un savant cu recunoaștere națională și internațională să fie „chemat” la universitate printr-un referat al majorității profesorilor titulari din respectiva facultate și, după o serie de formalități, să fie numit direct profesor titular, pe baza celebrului articolul 81 din Legea asupra învățământului secundar și superior (Legea Arion, 1912)²³. De fapt, atât concursul, cât și „chemarea” aveau nevoie de un ingredient indispensabil, anume sprijinul viitorilor colegi (personal sau chiar politic); în plus, concursul se ținea la universitatea cealaltă (la Iași pentru catedrele de la București și invers), așa că el presupunea o „campanie electorală” atât înainte, cât și după desemnarea comisiei de concurs.

La Universitatea din Iași, unde se ajungea mai ușor decât la cea din București, era vacantă Catedra de Arheologie și Antichități, rămasă astfel din 1910, odată cu dispariția lui Teohari Antonescu, și suplinită de clasicistul Octav Erbiceanu. La Universitatea din capitală se preconiza transformarea

²² Ilie Minea, *op. cit.*, p. 37.

²³ Articolul 81 menționa că, în cazul neocupării unei catedre în termen de 60 de zile de la data primei publicări a vacanței în „Monitorul Oficial”, profesorii facultății pot propune pentru poziția de profesor titular o personalitate distinsă „într-o activitate științifică neîntreruptă de cel puțin cinci ani în specialitatea catedrei vacante”. Se cerea însă adeziunea majorității profesorilor titulari ai facultății și avizul favorabil al senatului universității unit cu consiliul facultății. Ca ultim for, Ministerul Instrucțiunii putea da curs sau putea refuza „argumentat” propunerea. Vezi Institutul de Științe ale Educației, *Antologia legilor învățământului din România*, București, 2004, p. 176.

Conferinței de Bizantinistică a lui Constantin Litzica, în catedră, dar conferențiarul, om cu mai multe slujbe deodată, avea slabe șanse să o ocupe, mai ales după rafalele critice trase asupra sa de Demosthene Russo, care era văzut de mulți (mai ales de decanul Ioan Bogdan) ca singurul savant autentic în acel domeniu²⁴.

În noiembrie 1912, cu puțin înainte de susținerea publică a doctoratului, tânărul Tafrali adresa, din capitala Franței, un raport ministrului Instrucțiunii Publice de la București (la cererea celui din urmă, dovadă a discuțiilor și negocierilor care se purtau deja), prezentându-și amănunțit activitatea de până atunci, studiile urmate și publicațiile, solicitând totodată participarea la concursul pentru ocuparea Catedrei de Arheologie de la Universitatea din Iași²⁵.

Sfătuitorul și confidentul său, Demosthene Russo, trebuie să fi fost un pic îngrijorat ca nu cumva „elevul” și colaboratorul Tafrali să se specializeze în domeniul bizantinologiei și să-i facă în viitor concurență la ocuparea catedrei. La începutul anului 1913, bunăoară, Russo îl zorea pe acesta să se întoarcă în România, unde îl aștepta o catedră de arheologie (cea de la Iași). Îndatorat din toate punctele de vedere față de cel amintit, Tafrali simțea nevoia unor lămuriri, care să elimine speculațiile:

Pe marginea acestui subiect vă datorez o explicație. Știți foarte bine că nu sunt interesat decât de catedra de arheologie de la Iași. În scopul acesta am trimis cu ceva timp în urmă o cerere ministrului Instrucțiunii Publice. Or, în ultimul timp văd că au loc tot felul de interpelări în Senat pe tema catedrei de studii bizantine care se dorea a fi înființată la București.

Credeți-mă, pe cuvântul meu, că nu am niciun amestec în toată această afacere. Este adevărat că mi s-a propus să mă prezint în calitate de concurent la această catedră. Am refuzat, declarând că există o singură persoană care merită cu adevărat să o primească: dl D. Russo.

Sunt foarte supărat de turnura pe care o ia toată această chestiune și vă rog insistent să credeți în loialitatea mea și în respectul nemăsurat pe care îl am pentru dumneavoastră. Nu aș face nimic ce v-ar putea păgubi în vreun fel²⁶.

Sursele conexe îi dau dreptate lui Oreste Tafrali, care și-a onorat prietenia cu Demosthene Russo și nu i-a stat în cale, dar, la fel de adevărat este că cel din urmă își crease deja o faimă consistentă de savant reductabil și de primă autoritate în domeniu, lucru care îi conferea un mare avantaj față de eventualii competitori²⁷. Cert este că lucrurile mergeau bine pentru Tafrali, în direcția

²⁴ Vezi Leonidas Rados, *Constantin Litzica et les études Roumaines de byzantinologie au début du XX-e siècle*, în RRH, tome XLIV (2005), 1-4, p. 263-277.

²⁵ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (mai jos: MCIP), dosar 2668/1913, f. 84 (dosarul are numerotare dublă), memoriu redactat la Paris, în 12/25 noiembrie 1912. Prin amabilitatea doamnei Vasilica Mirza.

²⁶ Arhiva personală Demosthene Russo, scrisoarea din 7 februarie 1913. Originalul este în limba franceză, dar aici am dat traducerea românească, pentru fluentă textului.

²⁷ Vezi Leonidas Rados, *Preocupări de bizantinistică în România până la 1918*, București, Editura Omonia, 2005, p. 332-338.

ocupării catedrei de la Iași și, cum Demosthene Russo îl tot îndemna să revină în țară și să se ocupe serios de întreaga afacere, acesta își anunța plecarea de la Paris în martie 1913. O făcea cam fără chef însă, cel puțin aparent, și, în fond, pe bună dreptate; pierdea beneficiile Parisului academic, cu mediul său livresc strălucitor, și colaborările cu marii specialiști ai lumii, ca să nu mai vorbim de faptul că se căsătorise, în 1910-1911, cu pariziana Geneviève, care trebuie să fi fost prea puțin sau deloc dornică să schimbe centrul lumii pe Iași, un oraș plin de noroaie și necunoscut de la capătul Europei:

Vedeți, mi se cere să vin acolo. Mă supun cu resemnare. La patru sau cinci martie voi fi, cu ajutorul lui Dumnezeu, lângă prietenii mei. [...] Voi avea înaintea-mi o lună de zile. Cred că va fi suficient acesta pentru propaganda electorală de care pare că se simte nevoie²⁸.

A ajuns, într-adevăr, în timp util la București pentru a se ocupa de campanie, dar, într-o veșnică jenă financiară și nemulțumit că trebuie „să alerge” în „chestiunea numirii mele și a întreținerii mele aici”, cum scria chiar el, a fost aproape de a renunța la cariera universitară în țară și a lua înapoi „calea spre Paris”. În treacăt fie spus, se pare că acolo obținuse sprijinul unor profesori care-i implantaseră speranța de a ocupa, în condiții potrivite, un post didactic în învățământul superior francez. Nu știm dacă lucrurile au stat într-adevăr așa. Conexiunile sale cu lumea savantă de la Paris reprezintă o certitudine, dar scrisorile adresate lui Demosthene Russo nu ating decât vag chestiunea promisiunilor unei poziții universitare, așa că nu putem ști dacă era vorba despre convingerea intimă a „profesorilor săi” urmată de diligențe ori de simple politeturi adresate unui tânăr capabil și promițător, mai mult pentru a-l încuraja în cercetările sale. Această legendă a căpătat formă scrisă prin intervenția lui Ion Caragiani în ședința unită a Senatului Universitar și a Consiliului Facultății de Litere din 1 iunie 1913, unde glumețul „Junimii” spunea că „din informațiuni precise, pe care le dețin din izvor autorizat”, Oreste Tafrali „a fost solicitat să rămână în Franța”, însă doar iubirea față de țară și dorința de a se pune în slujba ei l-au determinat să se întoarcă²⁹. Ideea a fost preluată în textele care au apărut după dispariția arheologului și, apoi, în celelalte lucrări până în ziua de azi.

În schimb, corespondența reține o altă fațetă, necunoscută până acum, a relației dintre Tafrali și Diehl: plagierea de către profesor a unor părți din lucrările de doctorat ale ucenicului său, lăsate la verificat înainte de tipărire, lucru care l-a bulversat într-atât pe Tafrali, încât nu știa cum să procedeze la redactarea finală, dacă poate să mai includă respectivele părți, sau nu, în teze, pasibil el însuși de acuzația de plagiat. Voi detalia acest aspect într-un studiu viitor.

În orice caz, dacă nu s-a întors în Franța, aceasta se datorează, pare-se, aceluiași Ioan Kalinderu, care l-a ajutat din nou financiar, după cum i se

²⁸ Arhiva personală Demosthene Russo, scrisoarea din 8 martie 1913.

²⁹ ANIC, fond MCIP, dosar 2668/1913, f. 133 v.

destăinuia, într-o scrisoare din 6 aprilie 1913, filosofului Ioan Petrovici, de câțiva ani conferențiar, apoi profesor la Universitatea din Iași³⁰. Pe cel din urmă îl anunța că a trimis la Iași un memoriu de titluri și lucrări și, menționând că numirea sa la catedră „se poate discuta” pe baza articolului 81, îi cerea lista profesorilor din Consiliul Facultății de Litere și Filozofie și din Senatul Universității³¹. Bineînțeles, pentru a-și începe în forță „propaganda electorală” de care i se plângea anterior, atât de plictisit, lui Demosthene Russo.

Apele încă nu se despărțiseră, dar afacerea numirii se precipita, în sensul dorit de Tafrali, care își crease în mediul savant faima „celui mai învățat și mai considerat student român de la Paris”, după cum i-a fost prezentat lui Ilie Minea, la 1913, de către un prieten comun³². La 28 martie Octav Erbiceanu, suplinitorul catedrei, după ce abia își înmormântase, câteva zile mai devreme, influentul părinte (pe istoricul și teologul Constantin Erbiceanu, vicepreședinte al Academiei Române), solicita ministrului înscrierea la concursul ce urma să aibă loc la o dată ulterioară, atașând și un memoriu de titluri și lucrări. Cererea lui primea aviz favorabil („se va înscrie”), o zi mai târziu, dovadă că încă nu se luase o decizie la Universitatea din Iași sau la Minister³³.

Cum se știe, nu s-a mai ținut concursul pentru Catedra de Arheologie și Antichități, Oreste Tafrali reușind să obțină suportul celor mai influenți profesori de la Facultatea de Litere, pentru a fi numit direct profesor titular, prin „chemare”, pe baza amintitului articol 81. Decanul Petre Râșcanu, alături de colegii săi Ioan Caragiani, A. D. Xenopol și Garabet Ibrăileanu, alcătuind majoritatea profesorilor titulari, au făcut propunerea aducerii lui la catedră și au prezentat-o în Consiliul Facultății la 30 mai 1913, fiind aprobată de majoritate³⁴. La 1 iunie 1913, Senatul Universității din Iași, unit cu Consiliul Facultății de Litere, vota și adopta propunerea, pe care o transmitea Ministerului³⁵. Era apoi

³⁰ Ioan Petrovici nu îl putea sprijini direct, prin vot, la numirea pe baza articolului 81, dar l-a ajutat în timpul „campaniei electorale”. Petrovici a fost ridicat la rangul de profesor titular împreună cu Dimitrie Gusti, abia la începutul anului 1915, de către o comisie sub președinția lui A. D. Xenopol. Vezi AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”, Facultatea de Litere și Filosofie (mai jos: Litere), dosar 123/1915, f. 2.

³¹ BAR, fond Ioan Petrovici, S 17(1-4)/XXVIII, scrisoare din 6 aprilie 1913, expediată din București.

³² Ilie Minea, *op. cit.*, p. 37.

³³ ANIC, fond MCIP, dosar 2668/1913, f. 84.

³⁴ AN-Iași, fond Litere, dosar 95/1913, f. 8, concept. Documentul este reprodus ca original (sic!) și în volumul *Documente din arhive ieșene*, III, ediție și note de D. Ivănescu, București, Editura Minerva, 1988, p. 104 (citând cota veche, dosar 914/1913, f. 8) și, cu toate că actul nu poartă semnătura decanului Facultății de Litere, editorul îl trece pe Al. Philippide, fără a marca adăugirea în mod corespunzător. Cu alte cuvinte, dacă ar fi să dăm credit documentului editat de Dumitru Ivănescu, ar însemna să considerăm că Alexandru Philippide a semnat propunerea alături de Caragiani, Xenopol și de Ibrăileanu, când, de fapt, lucrul acesta îl făcuse decanul Petre Râșcanu. Oricum, nu este singura greșeală de acest gen din volumul citat, în mai multe documente apărând semnătura „decanului” Al. Philippide în loc de Petre Râșcanu.

³⁵ AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”, Rectorat, dosar 810/1913, f. 34. Conținutul discuțiilor și atmosfera sunt prezentate sintetic în Iuliana Asăvoaie, *op. cit.*, p. 37, așa încât nu are sens să le amintim aici.

numit, prin decret regal, profesor titular începând cu 1 septembrie 1913, numire publicată ulterior în „Monitorul Oficial”³⁶.

Ca o ironie a felului în care Catedra de Arheologie și Antichități și-a aflat titularul, fără concurs, și fără a i se da o șansă fostului suplinitor Octav Erbiceanu³⁷, în ședința din 1 iunie 1913, și, mai apoi, în actele care au luat calea Ministerului, anume adresa din 3 iunie 1913, apoi propunerea profesorilor de la Facultatea de Litere și, în fine, procesul-verbal al ședinței din 1 iunie³⁸, s-a strecurat o eroare, urmarea unui proces subconștient de sincretism onomastic, și încă unul vinovat: cel recomandat este un anume „Octav Tafrali”, ceea ce l-a făcut pe rectorul Constantin Stere să ceară telegrafic Ministerului, la 28 iunie 1913, corectarea erorii³⁹.

Primii ani la Iași: de la repulsie la acomodarea de conveniență

Trecând de această etapă a numirii, primele impresii ale lui Oreste Tafrali despre Iași, ca oraș, și despre Universitatea de aici au fost neplăcute. Firește, lucrul nu este o premieră, pentru că mulți dintre universitarii care au ajuns aici venind din sudul țării, oricum, școliți la București, suportau greu ostracizarea într-un oraș aflat în decădere continuă după 1862, dar care se încapățâna să supraviețuiască printr-o viață culturală remarcabilă. Mai toți ar fi dat, oricând, Universitatea din Iași pe cea din București, unii pentru că nu găseau urbea pe placul lor, alții pentru că doreau o recunoaștere mai largă, iar aceasta nu putea veni decât în capitală. Chiar anteriorul titular al catedrei, Teohari Antonescu, originar și el din sud (și tot dintr-o familie greacă), abia sosit la post, deși declara că „în fine, mă simt minunat de bine aici la Iași”, visa să schimbe locul cu Alexandru Odobescu la Universitatea din București, cum îi dăduse speranțe vestitul autor al lui *Pseudokinetikos*, sătul de concurența din capitală⁴⁰.

³⁶ ANIC, fond MCIP, dosar 2668/1913, f. 123.

³⁷ Comparând însă cele două memorii de titluri și lucrări trimise Ministerului de Octav Erbiceanu (o pagină), respectiv de Oreste Tafrali (șapte pagini și jumătate), se vede o diferență uriașă cantitativă dar și calitativă între cei doi candidați, în avantajul celui din urmă, care a știut să se prezinte pe sine mult mai detaliat și într-o lumină foarte favorabilă. Spre deosebire de el, Octav Erbiceanu, cel care abia republicase în 1912 excelenta carte *Ciclul troian* (ediția I, 1910), și el foarte bun cunoscător de limbă greacă, avea mai degrabă vocație de filolog; în plus, nu a știut să-și evidențieze nici opera, nici activitatea, înaintând un memoriu pur formal, întocmit la repezeală. Pe de altă parte, o nedreptate îi făcea memoriei lui Octav Erbiceanu (trecut și el în neființă) și Ilie Minea, care, în necrologul lui Oreste Tafrali, minimaliza meritele pedagogice și științifice ale suplinitorului Catedrei de Arheologie și Antichități de la Iași. Vezi Ilie Minea, *op. cit.*, p. 37.

³⁸ ANIC, fond MCIP, dosar 2668/1913, f. 127-134. Propunerea este semnată de Petre Râșcanu, A. D. Xenopol, Ioan Caragiani și Garabet Ibrăileanu.

³⁹ ANIC, fond MCIP, dosar 2668/1913, f. 121. Dincolo de nostimadă, episodul dovedește că Oreste Tafrali, în ciuda reușitei „propagandei electorale”, era mai bine cunoscut în străinătate decât la Iași. De vină pentru încurcătură este și obiceiul său de a semna de multe ori O. Tafrali, variantă care apare, altminteri, și în propunerea înaintată rectorului, de către decan, la care ne-am referit mai sus.

⁴⁰ Teohari Antonescu, *Jurnal (1893-1908)*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Lucian Nastasă, Cluj-Napoca, Editura Limes, p. 94.

Trebuie să admitem că absența unei vieți tumultuoase, cosmopolite, fremătând de elite, precum avea Bucureștiul, la fel ca lipsa bulevardelor largi, a magazinelor și localurilor cochete, a rezidențelor opulente, a clădirilor uriașe – comparativ cu restul țării, a „provinciei” – construite în capitală pentru a fi sedii de instituții publice, jucau un rol însemnat în formarea primelor impresii (de regulă negative) ale universitarilor ieșeni de adopție.

O frustă descriere a șocului vizual al Iașului epocii asupra unui cuplu universitar ne oferă, în stilul său controversat, dar plăcut, I. M. Marinescu (alias Paul), cel care, e drept, a ajuns în oraș împreună cu soția (Titi) în 1918, după experiența dramatică de capitală de război a Iașului:

Cât de triști și urâți i-au părut Iașii lui Paul, când i-a văzut pentru prima oară!

Era o zi de februarie rece și întunecoasă și trăsura înainta greoi pe străzile noroioase. Case mici și fără aspect, rar câte o clădire mai mare, oameni tăcuți și necăjiți, priveliștea nu era deloc mângâietoare. [...]

– Trebuie să recunoaștem, a grăit Titi, că orașul nostru e mult mai frumos decât acești Iași atât de lăudați.

– Gândește-te, dragă, că aici e vechea capitală a Moldovei, centrul de cultură intensă, locul unde s-a zămislit „Junimea” și de unde au pornit atâtea mișcări nobile și generoase.

– O fi, dar prima impresie nu prea e agreabilă⁴¹.

În corespondența cu Demosthene Russo, Oreste Tafrali se referă constant la climatul neplăcut din localitatea de adopție, la șicanele colegilor, la fondurile insuficiente primite comparativ cu omologul său din capitală, Vasile Pârvan, la coterii sau conspirații naționale orchestrate împotriva sa. Și, cel puțin până în deceniul IV, când aversiunile și „încăierările” aveau să se mai domolească întrucâtva, atmosfera sufocantă, de nesuportat, este nota definitorie a existenței lui Tafrali la Iași. Probabil că structura internă a profesorului accentua autoizolarea sa, împreună cu criticile, uneori fondate, alteori dimpotrivă, aduse operei și activității sale. Cert este că această corespondență inedită, mai ales din timpul specializării și din primii ani de profesorat, ne arată un spirit suficient de coleric și, totodată, îndărătnic, o combinație foarte nefericită. Pe de altă parte, mofturile, vanitatea și opiniile tari sunt întâlnite în proporții variate la majoritatea universitarilor români, așa încât micile războaie din dascălime, provocate arareori de concepții științifice diferite, ci mai degrabă de chimii și de interese personale, erau inerente universului academic autohton.

Așa că abia instalat în Iași, în toamna lui 1913, Tafrali îi scria lui Demosthene Russo, făcând referire la ambianța modestă a Iașului, dar și la intrigile colegilor, care păreau a-l deranja cumplit și-i îngreunau integrarea în corpul profesoral:

⁴¹ I. M. Marinescu, *op. cit.*, p. 153.

Deocamdată sunt foarte încurcat, deoarece nu mi-au sosit încă lucrurile din Paris. Totuși am luat casă – ce-am putut găsi –, cu o chirie enormă: 1.700 de lei anual. În Iași nu se găsesc aproape deloc case: niște chichinețe. În sfârșit, trebuie să am răbdare și resemnare. Cursurile universitare aici încep pe la 10 noiembrie. Sunt însă foarte plictisit cu chestiunile la ordinea zilei, de numirea unui suplinitor la catedra lui Râșcanu și cu alegerea unui decan. Sunt intrigi, cancanuri, solicitări făcute într-un chip cu totul displăcut. Vreau să mă abțin de la aceste discuții, dar sunt amenințat cu desconsiderare. Aici sentimentul primează rațiunea („c'est dégoûtant”, ar spune un Gavroche parisian)⁴².

Ne mai mirăm că, dezgustat de colegi și de urbe, Oreste Tafrali visa cu ochii deschiși la mutarea în capitală? Iar Demosthene Russo, care încă nu conștientiza trăirile extreme, aproape patologice, ale amicului său în mediul ieșean, îi scria în 1914, tocmai după o vizită a arheologului la București, zgândărindu-i involuntar obsesia și dându-i speranțe de viitor, fie și îndemnând la moderație:

Cred că v-ați întors la Iași nu fără o oarecare nostalgie pentru București, cu gândul de a vă întoarce în curând pentru a clădi casa proiectată, la șosea, cu grădină *basse cour, jardin potager* etc. Îmi închipui că Iașul vă pare acum mai mic și mai puțin atrăgător. Dar răbdarea aduce ... trandafiri⁴³.

Filologul atinsese o rană deschisă, un subiect despre care cei doi avuseseră ocazia să discute în amănunt, în atmosfera tihnită a casei lui Russo de pe Str. Viitorului, căci Tafrali i-a răspuns imediat, referindu-se la strategiile academice și la șansele reale, de pe teren:

Am primit scrisoarea d-tale, care m-a transportat în regiunea viselor: București, casă, *basse-cour*, grădină, atâtea lucruri cari gâdilă simțurile și te fac să uiți de mizeriile curente. Am aflat prin arhitectul Cegăneanu că I. Bogdan mi-ar fi favorabil, dar că liberalii au suprimat catedra de istoria artelor, așa că nu mai este nici o nădejde de vreo mutare. Deci resemnare în Iași.

În aceeași epistolă, autorul sintetiza mediul intelectual al Iașului, cu superioritatea nerăbdătoare a unui june savant abia întors din centrul universului și al științei, de la Paris: „Lectura curentă de aici e: *Opinia, Mișcarea, Facla*, câteodată *Universul*; când se citește *Adevărul* și *Furnica*, apoi atunci se chiamă lux și surmenare”⁴⁴. Cuvinte parcă prea tari, dar care reflectau în parte atât concepția unora că istoria adevăratei științei începe cu ei înșiși, cât și realitatea prea puțin optimistă a unui oraș tot mai timorat, nu doar social și economic, ci chiar cultural și științific.

Într-adevăr, La Belle Époque s-a simțit diferit la București și la Iași. O epocă de prosperitate și de dezvoltare în toate domeniile pentru capitală, și una

⁴² Arhiva personală Demosthene Russo, scrisoarea din 19 octombrie 1913.

⁴³ Arhiva personală Demosthene Russo, scrisoare nedată, din luna martie 1914.

⁴⁴ Arhiva personală Demosthene Russo, scrisoarea din 20 martie 1914.

mai degrabă tristă, plină de privațiuni și restricții pentru Iași, transformat dintr-o înfloritoare capitală de țară într-un oraș îndepărtat de provincie, conectat anemic la fluxurile financiar/bugetare, la piața națională și internațională și aproape total dependent de fondurile aprobate de birocrăția centrală. Pentru menajarea susceptibilităților, Iașul era însă numit „capitala școlilor și culturii”, un clișeu atât de prezent în discursul public de la sud și de la nord de Milcov.

Era clar că fixația Bucureștiului nu putea aduce nimic bun pentru nervii arheologului, așa încât Demosthene Russo se vedea nevoit să-l tempereze, să-i arate că până și capitala este, ca univers uman, asemănătoare Iașului: „Adevărul e că aici poți să păstrezi anonimatul, pe când în strâmtul cerc al Iașilor nici atâta nu poți. Dar altfel nu găsesc nici o deosebire”⁴⁵. Evident, nu a reușit însă; în condițiile unui mediu local perceput ca ostil, obsesia lui Tafrali pentru capitală o egaliza pe cea pentru cariera universitară.

În vara lui 1914, anunțându-l pe Russo de terminarea studiului asupra *Acatistului*, lucrare care va concura pentru premiul Năsturel al Academiei Române⁴⁶, ieșeanul de adopție revenea cu o descriere amănunțită și foarte personală a atmosferei locale, arătând mizeriile profesorilor Petre Mihăileanu și Charles Drouhet, dar și prefăcătoria slavistului Ilie Bărbulescu:

Eu aici sunt izolat. Nu pot lucra, căci n-am nici material de studiu, nici bibliotecă, nici atmosferă prielnică. Căci sunt înconjurat de dușmani din toate părțile. Să mă mănânce, frate, pentru că aici sunt socotit drept savant, mai ales în urma articolului lui Xenopol. Mihăileanu m-a condus alaltăieri până acasă, ca să-și verse tot veninul în fața nevestei mele. Mi-a arătat, că pentru D-sa, care posedă o cultură clasică puternică, știind la perfecțiune latina, greaca, istoria, arheologia, epigrafia, istoria artelor, eu sunt ridicul când mă pretind savant, și când cred că am făcut ceva știință. Că sunt un mandarin de reclamă, care a știut să agite galeria și că el îmi va arăta cine sunt, reluând chestiunea operelor mele, care nu sunt decât cel mult lucruri de începător. A fost de o grosolanie uimitoare. Și toate acestea pentru că Stere m-a lăudat în mijlocul profesorilor, punându-l la locul său când a pretins să i se dea lui cei 10.000 de lei destinați seminariilor clasice, pretextând că el are competența și capacitatea cerută pentru a comanda cărțile necesare și că ceilalți au venit târziu și ar putea să aștepte, ei cari de altfel nu prea cunosc chestiunile clasice și mai ales cele de bibliografie. Între altele a mai adăugat că latina e *totul*, pe când celelalte obiecte de la secția clasică, arheologia și greaca, sunt discipline neînsemnate. Furios, Stere l-a pus la locul său... Ei bine, de atunci Mihăileanu să mă mănânce. Spune în toate părțile că nu știu nimic, că fac lecții proaste, ceea ce a indignat în contra lui atât pe unii dintre profesori cât și pe studenții mei.

La București trebuie să mă lucreze numărul unu. Și în compania lui e Drouhet, care nu mă poate suferi, de când nu l-am votat pentru senatul universitar, deoarece ca o mahalagioaică spunea câte și mai câte pe comptul meu.

Acești doi nu-mi pot ierta reușita la catedră cu art. 81. Ei au fost protagoniștii luptei în contra mea cu prilejul acesta. Bărbulescu de asemenea nu e sincer. Îmi

⁴⁵ Arhiva personală Demosthene Russo, scrisoare nedată, din primul semestru al anului 1914.

⁴⁶ BAR, fond Ion Bianu, S 9/DXI, scrisoare din 23 decembrie 1914.

face pe prieten acum, dar nu-l vreau să-l cred. În sfârșit mă simt izolat, străin aici. Și lucrul mai teribil e, că nici nu-i pot evita. Și de aceea suspin după București. Acolo însă trebuie să am o presă detestabilă din cauza lui Pârvan. Soarta mea așa a fost să fie să mă înmormântez la Iași. Cred că și D-ta vezi lucrurile tot astfel. Nu-i așa⁴⁷?

De altfel, avea parțial dreptate. Relațiile interumane din mediul academic românesc erau destul de acide, pline de excese lingvistice, mai ales când era vorba de adjudecarea autorității într-un domeniu sau altul. Cu Vasile Pârvan, bunăoară, raporturile au fost cât se poate de proaste, cel din urmă considerându-l pe arheologul de la Iași un specialist „fără voie”, improvizat, opinie pe care o împărtășea și mentorul celui dintâi, Nicolae Iorga⁴⁸.

Criticat de amicul Demosthene Russo pentru reacțiile sale din presa anului 1914, pe care le considera de o violență excesivă, Tafrali se vedea dator să se explice, invocând în primul rând dreptul la imagine. El relua motivul atmosferei imposibile de la Iași și a lipsei de seriozitate a colegilor („Invidie, meschinării, guri rele, cancanuri, iată cu ce se frământă căpățâna colegilor mei!”), după care trecea la cei de la București, amintind pe Charles Drouhet, care ajungea acolo printr-un fericit transfer („să mărească acolo rândul și numărul dușmanilor mei”), apoi pe cel de-al treilea membru al „triadei critice”, Dimitrie Onciul, a cărui „ură” la adresa sa Tafrali nu o putea înțelege, și, în fine, pe Nicolae Iorga, cu care s-a ciocnit în legătură cu inițiativa primăriei de a deschide un muzeu dedicat lui Carol I. Cu acel prilej, Tafrali a cerut spații pentru colecțiile de artă și arheologie, dar nu a reușit decât să ostilizeze pe primarul Iașului, și, indirect, chiar pe Iorga, fiind acuzat de diletantism de cel din urmă.

D. primar mi-a răspuns că eu, ca și Xenopol, maestrul meu!, suntem antidinastici, că am o părere mare despre mine, dar lumea știe – te văd, te văd, Iorga! – că n-am cultură generală, că nu sunt artist, că sunt cel mult *piocheur* al cataloagelor muzeelor clasice [...]. Să studiez 14 ani arta și muzeografia, și să fiu tratat astfel! De, îmi va veni și mie apa la moară! Și când oi pune mână în păr, am să-i zgudui fără cruțare⁴⁹.

Cel puțin din perspectivă financiară, Oreste Tafrali începea totuși să-și revină. Fusese însărcinat cu suplinirea unei părți a catedrei lui Petre Râșcanu, decedat între timp, de Istorie Antică și Epigrafie⁵⁰. Chiar și în activitatea

⁴⁷ Arhiva personală Demosthene Russo, scrisoarea din 12 iunie 1914.

⁴⁸ La 23 ianuarie 1927, solicitându-i amicului său Traian Bratu sprijinul pentru candidatura lui Paul Nicorescu la Catedra de Istorie Antică și Epigrafie de la Facultatea de Litere a Universității din Iași, Vasile Pârvan anula în câteva cuvinte toată formarea și activitatea lui Tafrali: „Sunt sigur că după diletantismul feroce al bizantinologului vostru, devenit arheolog clasic *malgré lui* și fără cea mai elementară pregătire anterioară, Nicorescu va introduce o metodă serioasă, apuseană [...]”. Vezi Vasile Pârvan, *Corespondență și acte*, ediție îngrijită, cu introducere, note și indice de Alexandru Zub, București, Editura Minerva, 1973, p. 293.

⁴⁹ Arhiva personală Demosthene Russo, scrisoarea din 15 decembrie 1914.

⁵⁰ AN-Iași, fond Litere, dosar 104/1913, f. 1 și dosar 105/1913, f. 14. A. D. Xenopol primise cursul de Istorie antică, iar Oreste Tafrali, seminarul de Epigrafie.

didactică înregistra unele succese, în ciuda coteriilor, reale sau imaginare, o dovadă fiind aprobarea pe care o primise de la Minister în 1913 pentru înființarea unui seminar pe lângă catedra sa⁵¹.

Oricum, arheologul a fost nevoit să-și amâne câțiva ani planurile de „zguduire” a colegilor și inamicilor săi. A venit Marele Război, cu toate tragediile lui, așezându-se ca o pătură peste micile drame personale ale elitei intelectuale de la noi. Oreste Tafrali a reușit să treacă cu bine peste conflagrație, nefiind trimis pe front. La 1903 fusese dispensat dar, chiar dacă nu satisfăcuse „legea recrutării”, făcea parte oficial din Regimentul 33 Tulcea⁵². Odată cu intrarea României în război, la 1916, el a fost mobilizat în Biroul de Presă de la București, alături de Dimitrie Gusti și de încă un coleg de la Iași, spre nemulțumirea decanului Facultății de Litere și Filozofie, Al. Philippide. Ultimul se adresa iritat Ministerului Instrucțiunii, cerând întoarcerea la Iași a celor trei, argumentând că pentru patru catedre ale acestora (pe lângă catedra sa de Arheologie, Oreste Tafrali o suplinea și pe cea de Istorie Antică), ca și pentru altele cinci ale profesorilor plecați pe front (Petre Mihăileanu, Traian Bratu, Constantin Fedeleş), nu se pot afla înlocuitori, deoarece „la noi oamenii învățați sunt rari”⁵³.

Un an mai târziu, în 1917, Oreste Tafrali a fost unul din cei trei universitari ieșeni trimiși în Misiunea Universitară la Paris în 1917 (alături de Ioan Ursu și de Ioan Găvănescul)⁵⁴, de unde a revenit, aproape falit, în 1919⁵⁵. Între timp, locul îi fusese luat de Ion Andrieșescu, cu care a avut, de la acel moment, relații încordate, și care a fost nevoit să se retragă de la catedră după întoarcerea titularului. Nici raporturile cu Paul Nicorescu, „școlarul” lui Vasile Pârvan și titularul Catedrei de Istorie Antică, venit la 1927, pentru a cărui reușită Pârvan a uzat de toată influența sa, nu au fost prea fericite. În fond, prin mișcarea de la 1927, Pârvan reușea să-și impună un discipol în fieful lui Tafrali, în plus, lăsându-și inamicul fără leafă provenită din suplinirea amintitei catedre, pe care Tafrali și-o asumase singur, după boala și apoi dispariția lui A. D. Xenopol.

Probabil că a greșit și prin excesele la adresa slavistului Ilie Bărbulescu (și nu numai), pe care mai mulți l-au învinuit de colaboraționism și trădare. Unii colegi, care au făcut războiul cu arma în mână, au început să-l ironizeze pentru

⁵¹ AN-Iași, fond Litere, dosar 105/1913, f. 12.

⁵² Cf. adresei conținând situația satisfacerii stagiului militar a profesorilor de la Facultatea de Litere din Iași. AN-Iași, fond Litere, dosar 123/1915, f. 32.

⁵³ AN-Iași, fond Litere, dosar 136/1916, f. 64.

⁵⁴ Pentru activitatea Misiunii se poate consulta și Vasilica Mîrza, Alina-Cătălina Ibănescu, *Activitatea profesorilor ieșeni în cadrul Misiunii Universitare din Franța, reflectată în ziarul „La Roumanie”*, în „*Historia Universitatis Iassiensis*”, IV/1913, p. 81-98.

⁵⁵ Dacă în 1917 Tafrali apărea încă în statele de plată ale Facultății de Litere, așadar primea o leafă (ridicată personal de decanul Alexandru Philippide), în 1918 numele său este șters din state, de unde și dificultățile financiare majore de la Paris, la fel ca în timpul studenției (AN-Iași, fond Litere, dosar 141/1918-1919, f. 4 ș.u.).

„lupta” sa pe „frontul” de la Paris⁵⁶, așa că, pe termen mediu, nu a reușit decât să se izoleze, mai ales după ce Ioan Ursu s-a transferat la Cluj (dar și el voia să ajungă tot la București, precum Tafrali). Pe de altă parte, relațiile din Universitate și din Facultatea de Litere au avut o dinamică aparte, așa că, peste ani, taberele s-au amestecat, schimbându-se prietenii cu dușmanii. Fiecare dintre protagoniștii avea în vedere răul cel mai mic și depășirea unor situații de moment, așa încât în primul deceniu interbelic au apărut alianțe de neconceput înainte.

Oreste Tafrali se vedea, în continuare, nedreptățit de colegi, de mediul academic de la Iași, dar și de cel din București. Considerând că nu doar adevărul este cosmetizat, dar și că studenții săi sunt amenințați de respectiva „campanie”, la 1921 el s-a decis să iasă din nou public și să își apere imaginea. Aceasta este explicația imprimării unei broșuri concepută în linii groase, *Critica operelor arheologice și istorice*, în care acuza o coterie națională îndreptată împotriva lui. Chiar în introducere, autorul trimitea direct la ceea ce el numea „atacurile zilnice, metodice, tenace, repetite, venite din toate unghiurile Românei Mari, dirijate de mâini îndemânaticе, care știu ce vor și ce urmăresc”⁵⁷.

În această „coterie” l-a identificat, între alții, și pe Nicolae Iorga, cel care la 1915 i-ar fi cerut lui Rădulescu-Motru să nu-l mai publice pe arheologul de la Iași în revista sa, motiv pentru Rădulescu-Motru de a-l critica el însuși pe Iorga, dar și instituția „revistelor personale”. Avea să uite vreodată Iorga ieșirea lui Tafrali, un asemenea afront adus lui, în vreme ce tot mai mulți îl numeau „apostol al neamului românesc”? O jignire din partea unui „smead grec dobrogean” să rămână nepedepsită? Excluz!

În amintita broșură, pentru a demonta pilonii discursului împotriva sa, Tafrali a trecut în revistă, detaliat, numeroasele recenzii (evident, toate pozitive), pe care le-a putut afla asupra lucrărilor sale. Cel puțin la prima vedere, procedeul s-a dovedit util, surprinzând impactul, deloc de neglijat, mai ales când era vorba de un român, pe care opera lui Tafrali (publicată în limba franceză) a avut-o asupra breslei europene.

Demosthene Russo, care primise broșura, era oarecum deconcertat, neștiind ce să creadă. Fusesse convins că lucrurile se liniștiseră între timp și dădea glas nedumeririlor: „[...] nu cumva exagerezi? În orice caz, te credeam mai filosof [...]. De ce să-ți faci sânge rău și să-ți turburi liniștea de care ai absolută nevoie pentru a pregăti și alte lucrări științifice de valoare precum au fost cele publicate până acum?”⁵⁸. Apelul la calm și temperare nu a fost însă bine primit de Tafrali, ajuns, pesemne, la limită, care îi răspundea, afectat, într-o suflare, sintetizând atacurile împotriva sa și reacția mediului academic:

⁵⁶ Din acest motiv, Tafrali a și publicat două broșuri în care explica detaliat rosturile Misiunii Universitare și propriile acțiuni de la Paris: *Propaganda românească în străinătate*, Craiova, Editura Ramuri, 1920, respectiv *Apărarea României transdanubiene în străinătate*, Constanța, Tipografia Victoria, 1921.

⁵⁷ Oreste Tafrali, *Critica operelor arheologice și istorice*, Iași, Lumina, 1921, p. 3.

⁵⁸ Arhiva personală Demosthene Russo, scrisoare din noiembrie/decembrie 1921.

Ești și d-ta, ca și alții, pentru a suporta intrigile și atacurile cu filozofie. Da. E ușor însă de zis, când cineva n-a suferit cât mine. Mie mi se închid porțile pretundenți, și cele mari și cele mici, pentru ce? Pentru că sunt eu..., și eu sunt calomniat, prezentat în culorile cele mai negre, ca om de știință și ca om *tout simplement*. D-ta văd că te îndoiești că sunt atacat și că socotești că sunt prea susceptibil și cred în cântiri *imaginabile*.

Realitatea este însă alta.

Aici, la Iași, e litografiat un curs de slavistică în care, în peste 50 de pagini se atacă Tafrali, *omul eminent antiștiințific*. Pe elevii mei, cari nu răspund aidoma celor cuprinse în aceste 50 pagini, îi așteaptă represii. Aici, la Iași, doi alți profesori de la Litere vorbesc adesea de neseriozitatea d-lui Tafrali, ca om de știință. Ei țin conferințe ca să-mi dărâme teorii pe care nu le-am emis eu sau pe care nu le rezumă exact. Aici, la Iași, se trâmbează în toate colțurile că în străinătate n-am avut nici un succes în știință, că nu știu grecește deloc, afară de cea plăcintărească, că nu cunosc regula accentelor etc. și se face *bande de neige* care a cucerit spiritele tuturor.

Iorga susține sus și tare că nu-s nici istoric, nici arheolog, și colegii mei de la Științe, care voiau să mă ajute în anumite momente, se văzură dezarmați față de această gravă acuzațiune.

În *Revista Istorică*, d. Andrieșescu a publicat o notiță extrem de neexactă și răutăcioasă la adresa mea, acuzându-mă că nu mă pricep deloc în arheologie. În revistele ardelene, se strecoară zilnic notițe neexacte și răuvoitoare, care mă prezintă cu totul altfel decât sunt.

În revista dobrogeană *Analele* se strecoară linii insultătoare scrise de Bogrea, iar la Ministerul Artelor, funcționarii superiori îmi spun în surdină: *chestia d-tale, d-le, e desperată, ești prezentat ca un incapabil, nu putem face nimic*.

Și dv. voiți să nu ripostez, să nu mă apăr cât de puțin, și să rămân cu satisfacția că *Europa întregă și o parte din America mă apreciază*. Tocmai pentru că trebuie să muncesc mai departe, și în folosul științei, trebuie să înlătur cauzele care mă împiedică. De aceea, scumpe d-le Russo, am publicat broșura mea. Nu-s așa de inovat, cum mă crede lumea. Vedeți, eu nici să mă apăr n-am dreptul⁵⁹.

Dincolo de dramatismul trăirilor lui Tafrali, care țâșnesc atât de violent la suprafață, epistola descrie o pagină a tumultoasei vieți științifice românești, atipice până la un punct, în care critica operei este receptată ca un atac intim, la persoană, în care se amestecă, nu de puține ori, lumi diferite, chimii imposibile, strategii matrimoniale și interese financiare.

Obsesia capitalei: soarele de la București răsare

Este un fapt admis că marea majoritate a profesorilor Universității din Iași căuta să ajungă la Universitatea din București. De aceea, unii nici măcar nu-și mai cumpărau locuințe în oraș, ci închiriau vreo casă, sau locuiau la București împreună cu familia, venind o dată pe săptămână să-și țină cursurile. De altfel, migrația aceasta într-un singur sens (spre București) a fost sintetizată, prin

⁵⁹ Arhiva personală Demosthene Russo, scrisoarea din 12 decembrie 1921.

portretizarea profesorilor mutați de la o universitate la cealaltă, într-o carte apărută de curând la Iași⁶⁰. Fenomenul este prezent și în memorialistică, același I. M. Marinescu reușind chiar un tablou superb, povestind despre propriul păcat al „ambulantismului”, dar cel puțin nu unul ipocrit:

S-a împăcat [Paul] însă și cu ideea acestui ambulantism mai ales când a văzut că cei care se lăudau la Iași că ei iubesc acest locaș al intelectualității și că vor rămâne pururi acolo, când i-a văzut, vai, și i-a dovedit că mințeau, căci se mutau, când venea ocazia, pe capete la București. În fruntea lor era chiar președintele ligii pentru propășirea Iașilor [...]⁶¹.

Cum s-a văzut în paginile de mai sus, Tafrali nu relaționa bine nici cu mediul capitalei și el însuși resimțea acut urmările. Problema, așadar, nu mai era una a mediului local, provincial, prăfuit și înapoiat intelectual, incapabil să înțeleagă exigențele tânărului profesor întors tobă de carte de la Paris. Până la un punct, lucrurile sunt explicabile, întrucât în deceniile dinaintea și de după Marele Război exista o reală cultură a polemicii, fie ea și excesivă, atât în presă, cât și în mediul științific, cultură pierdută mai apoi. Cum am afirmat mai sus, de multe ori polemica aceasta reală, vie, condimentată, explodează, afectând relațiile personale. Știm prea bine cât de savurată a fost în epocă disputa titanică între „Junimea” ieșeană și bucureștenii din jurul lui V. A. Urechia, sau disputa unora și altora cu B. P. Hasdeu, sau criticile foarte dure ale lui Iorga la adresa instituțiilor de cultură (Ateneu, Universitate, Academie) și mai ales la adresa unor personalități proeminente, în viață sau decedate. În aceeași cheie trebuie lecturate cazurile profesorilor Grigore Tocilescu și Demosthene Russo, anulați barbar, atât științific cât și uman, pe catafalc, de Nicolae Iorga, cel care saluta dispariția lor fizică și limpezirea, în acest fel, a vieții științifice românești.

Dacă Nicolae Iorga avea o veșnică problemă cu „grecoteiul”, cu imperinentul Tafrali, cel din urmă nu suferea defel modul în care era favorizat Pârvan, discipolul lui Iorga și omologul său de la București, căruia i se aprobau perimetre de săpături interesante și fonduri suficiente, pe rând, de la Ministerul Instrucțiunii, Comisiunea Monumentelor Istorice, Muzeul de Arheologie. Aceasta a fost constanta relației Tafrali – Pârvan de la 1914 până în 1927, la dispariția arheologului de la București.

Chiar la începutul carierei, în 1914, Tafrali protestase la Comisiunea Monumentelor Istorice, care nu răspundea solicitărilor sale în ritmul în care dădea satisfacție colegului de la București și, iritat, îi scria lui Russo, destul de puțin credibil pe moment, că va schimba foaia și se va confrunta curând cu inamicul: „L-am cruțat pe Pârvan până acum, căci tot aveam speranță de a trece la București”⁶².

⁶⁰ Ion Toderașcu, Bogdan-Petru Maleon, Cătălin Botoșineanu, *Universitatea din Iași – Universitatea din București, mobilitate academică (1865-1948)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.

⁶¹ I. M. Marinescu, *op. cit.*, p. 178.

⁶² Arhiva personală Demosthene Russo, scrisoarea din 12 decembrie 1914.

Într-adevăr, Tafrali a schimbat foaia și a luat atitudine, luptând direct sau indirect cu Vasile Pârvan. Bunăoară, în ianuarie 1922, pe când era la Roma, cel din urmă a aflat cu stupeoare știrea că el însuși ar fi depus cerere pentru intrarea în Partidul Țărănesc. Considera afacerea drept o posibilă mașinațiune a lui Oreste Tafrali, pusă în scenă pentru a-i determina pe liberali să-i refuze fondurile necesare săpăturilor. Își amintea de un proiect depus de el însuși în 1919 și aprobat de Comisiunea Monumentelor Istorice, dar mai apoi „îngropat în cartoane” de ministrul Instrucțiunii Publice, care s-ar fi temut de reacțiile lui Oreste Tafrali, ce „se plânse lui Angelescu că îl asasinez științificește, luându-i orice posibilitate de a lucra”⁶³. Și tot Pârvan îi trimitea în aprilie 1925 lui Iorga, pe lângă două extrase ce puteau să-l intereseze științific, și un ziar în care destinatarul era tratat „într-un chip cu totul *désobligeant*”, la fel ca și expeditorul. Arheologul bucureștean se obișnuise probabil cu intervențiile profesorului ieșean și cu veșnica dispută dintre cei doi (sau chiar trei), căci concluzia pare una plictisită: „Iarăși eternul Tafrali!”⁶⁴

Lucrând asiduu, mai ales că visa să se impună la scară națională și să obțină eliberarea din calvarul ieșean, Tafrali îi scria în 1922 lui Cezar Petrescu, director la revista „Gândirea”, care îi solicitase un material pentru publicația sa, că elaborează un studiu asupra picturilor bizantine de la Curtea de Argeș, dar, pe moment, „cum sunt în divergență de opinie cu unii învățați din București, nu pot nimic divulga sau publica parțial”⁶⁵. De altfel, mai mulți „învățați din București”, cum spune el, i-au criticat metodele sau concluziile, atunci sau mai târziu, de la Dimitrie Onciul și Nicolae Iorga, la Gheorghe Balș și mai ales Alexandru Tzigara-Samurçaș, concurentul principal la mult-visata catedră bucureșteană.

În 1923, Oreste Tafrali întrevedea o rază de lumină: Catedra de Istoria Artelor din capitală, pe care o dorea încă de la întoarcerea în țară, urma să fie scoasă la concurs. De altfel, un an mai devreme fusese numit de Minister și suplinitor, cu începere de la 1 noiembrie 1922, al Catedrei de Istoria Artei de la Universitatea din Iași, dar de a cărei utilitate se îndoiau tot mai mulți⁶⁶. În luna mai a anului 1923 a mers, după tipic, la București pentru a-și prezenta „oferta”, a reînnoa vechi amiciții și a-și câștiga noi susținători. Din păcate, Demosthene Russo, care avea o oarecare influență, lipsea din țară, dar chiar și așa, plin de optimism, i-a scris acestuia la Atena, cerându-i sprijinul contra veșnicului contracandidat Tzigara-Samurçaș, introducându-l în chestiune: „S-a publicat vacantă Catedra de Istoria Artelor. Sfătuit de mulți prieteni și dorind să scap de calvarul pe care de la război încoace îl sufăr la Iași, în mijlocul atâtor uri teribile, am cerut transferarea la București”. Îi avea deja de partea sa pe Murnu, Mândrescu, Densușianu, Burileanu, Valaori, Antonescu, probabil Bianu, dar

⁶³ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 409, scrisoare către Marin Simionescu-Rîmniceanu, din Roma, 25 ianuarie 1922.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 270, scrisoare către Nicolae Iorga, din București, 27 aprilie 1925.

⁶⁵ BAR, fond Cezar Petrescu, S14 (2)/DCCCVIII, scrisoarea din 1 aprilie 1922.

⁶⁶ AN-Iași, fond Litere, dosar 192/1922, f. 14.

voia să-l atragă și pe Rădulescu-Motru „care știu că mă apreciază... , dar cred că va merge cu dl Tzigara”⁶⁷.

În vara anului 1927, aceeași poveste a Catedrei de Istoria Artei, după eșecul din 1923. De data aceasta Tafrali a avut parte de sprijinul, între alții, al influentului Cezar Petrescu, dar rezultatul a fost tot negativ. Sub bagheta lui Nicolae Iorga, Consiliul Facultății de Filozofie îi invalidase pe ambii concurenți. Într-o scrisoare de mulțumire către Cezar Petrescu, profesorul ieșean nota:

Mi s-a arătat rolul covârșitor, pe care l-ați avut cu acest prilej, și atitudinea dv. binevoitoare pentru mine, care n-aveam nici o șansă de reușită. Țin să vă mulțumesc sincer de aprecierile binevoitoare ce le-ați făcut în fața consiliului despre activitatea mea, în care cred că se poate vedea cel puțin un stoicism de resemnare și de curaj. Am fost un om fără noroc în viață, deși mi-am făcut datoria și către părinți, și către patrie, și către știință, pe cât am putut. Altoro, mai tineri ca mine, li s-au deschis largi porțile vieții și ale succesului. Eu n-am avut șansa și adesea am fost prezentat celor puternici altfel decât eram în realitate⁶⁸.

Voia să spună că universitarii, dar și funcționarii din Minister nu aveau răbdare să își formeze propriile opinii asupra sa, ci preluau fără spirit critic părerile unor inamici precum Nicolae Iorga. Iar autoritatea acestuia cântărea, se știe, foarte greu, putea ridica sau distruge destine.

Dar soarta îi surâdea din nou, e drept, pentru scurtă vreme. O posibilitate de transfer se întrezărea în același an 1927, prin dispariția profesorului Vasile Pârvan, care lăsa libere mai multe poziții dorite de Orest Tafrali și, mai important, toate... la București. Pregătindu-și armele și trecând în revistă eventualii sprijinitori, el îi scria Sabinei Cantacuzino, la 6 septembrie 1927, plângându-se de ura și calomnia împotriva sa, dar și de lipsa sprijinului liberal, mai ales din partea ministrului Constantin Angelescu (mulți dintre profesorii liberali de la Facultatea de Litere votaseră pentru Tzigara-Samurçaș în vara lui 1927). Îi cerea Sabinei să vorbească personal cu cei mai influenți (I. G. Duca, Ionel Brătianu, Constantin Angelescu), care puteau fi de folos în chestiunea ocupării pozițiilor deținute de defunctul Pârvan: Catedra de Istoria Antică, direcțiunea Muzeului și a Școlii de la Roma. „Nu cer decât înlăturarea calomniilor și a persecuțiunii, pe care o sufăr de 14 ani de zile! E de ajuns!”⁶⁹

Într-adevăr, o poveste fără sfârșit dorința profesorului de la Iași, de a evada din închisoarea moldavă. Ba chiar în 1929 a fost numit membru în comisia concursului pentru ocuparea amintitei Catedre de Istoria Artei, dar a considerat că ar fi mai bine pentru el să figureze în postura de candidat, afacere tot fără finalitate, altminteri⁷⁰.

⁶⁷ Arhiva personală Demosthene Russo, scrisoarea din 20 mai 1923.

⁶⁸ Nicolae Scurtu, *Restituiri: Oreste Tafrali și unii dintre contemporanii săi*, în „România literară”, 2013, nr. 21, scrisoare din 14 iulie 1927.

⁶⁹ *Ibidem*, scrisoare din 6 septembrie 1927.

⁷⁰ AN-Iași, fond Litere, dosar 296/1929, f. 19; vezi și Orest Tafrali, *Concursul pentru ocuparea catedrei de istoria artei de la Facultatea de litere din București. Răspuns unui referat pățimaș*, în „Arta și literatura”, 1930 (nr. 4), p. 49.

În amurgul existenței, în anii 1936/1937, Orest Tafrali părea să fi intrat într-o altă zodie, mai liniștită. Probabil că și mirajul Bucureștiului se estompase, sau măcar profesorul se resemnase la Iași. Tot atunci îi apărea un nou și amplu studiu în limba franceză, la Paris, despre generalul și basileul Nicefor al II-lea Focas, într-un volum dedicat oamenilor de stat, alături de savanți consacrați, care avea să mai tempereze crâncirile⁷¹. Avea nevoie de acest mic succes ca să uite de necazurile pricinuite de superbul său album *Monuments byzantins de Curtea de Arges*, Paris, 1931, și de procesul intentat de Alexandru Tzigara-Samurcaș (prin Fundația Carol) în 1932, pentru vina de a nu fi trimis Bibliotecii Academiei și bibliotecilor universitare exemplarul legal. Era pasibil de o amendă colosală, dar în mod aberant, pentru că editura era franceză, nu românească, de unde unicitatea cazului.

Vechile animozități ieșene din perioada 1915-1921 se domoliseră întrucâtva, componența taberelor beligerante se schimbase, unii dintre vechii inamici devenind aliați; iată înțelepciunea sfaturilor lui Demosthene Russo: timpul le rezolvă pe toate. Așa că în 1936 era propus membru corespondent al Academiei Române, intrând în conclav, e drept, pe o ușă laterală, la Secția Literară și nu cum ar fi trebuit, la cea Istorică, controlată cu mână de fier de Nicolae Iorga.

Cu acest prilej îi mulțumea, în mai 1936, colegului și filosofului Ioan Petrovici, fost decan de la Litere (1923-1925), ministru al Instrucțiunii Publice în 1926-1927 (apoi și al Culturii în mai multe rânduri), cel care l-a și propus ca membru, notând, cu recunoștință: „Din uitarea și disprețuirea în care trăiam, d-ta, scumpe prietene, ai voit să mă scoți cu orice preț și ai reușit”⁷². În cazul său se verifica perfect cutuma de fier a Academiei, potrivit căreia contează mai puțin realizările profesionale și mai mult relațiile în interiorul și în afara breslei.

În același context s-a discutat și despre o altă recunoaștere a lui Tafrali, anume alegerea ca decan al Facultății de Litere de la Universitatea din Iași. „Despre decanat – se confesează lui Petrovici – nu se mai aude nimic. Di Botez ar fi spus cui va vota. Să dea Dumnezeu! Cheia este însă tot la d-ta. Dacă o face, va fi ca să nu te supere prea mult. Eu sunt hotărât, dacă m-aleg, să nu mă ating de nici un coleg, oricât de ostil mi s-ar fi arătat”⁷³.

Într-adevăr, în 1936 era propus pentru șefia Facultății de Litere și nu de oricine, ci tocmai de dușmanul său cel mai aprig de la Iași, slavistul Ilie Bărbulescu. Dacă prima votare a fost neconcludentă, la a doua votare Oreste Tafrali a ieșit câștigător cu 9 voturi la 7. O altă ironie a sortii, dacă ne amintim că vocea cea mai insistentă în afacerea pedepsirii slavistului vinovat de „atitudine nepatriotică” în Marele Război, a fost tocmai a lui Oreste Tafrali, secondat, de drept, de Ioan Găvănescul⁷⁴.

⁷¹ *Nicéphore II Phocas*, în A. B. Duff, F. Galy (ed.), *Hommes d'état*, Paris, Desclée de Brouwer, 1936, p. 513-621.

⁷² BAR, fond Ion Petrovici, S17 (2)/XXVIII, scrisoare din 24 mai 1936.

⁷³ Idem, S17 (3)/XXVIII, scrisoare din 28 mai 1936.

⁷⁴ AN-Iași, fond Litere, dosar 144/1918, îndeosebi f. 3, 6, 9, 10 și dosar 149/1919, mai ales f. 2 și 4.

Nu înseamnă însă că acele zile deveniseră cu totul senine. Ieșeanul fără voie suferea de icter și, în ultimele sale zile de viață, în octombrie 1937, îi scria aceluiași Ioan Petrovici, care avea să se transfere și el la București în 1940, că toată vara a fost ocupat la decanat și în familie, și că veninosul domn Iancu Botez (specialistul în literatură engleză, numit profesor la Iași în 1925, dar coleg de generație cu Tafrali) îi face numai probleme⁷⁵. Cum se știe, la 5 noiembrie 1937 Oreste Tafrali se stingea la Spitalul Sf. Spiridon din Iași, Facultatea de Litere fiind închisă zilele acelea, în semn de omagiu față de unul dintre profesorii cei mai activi și mai bine receptați în afara țării.

Considerații finale

Cum s-a văzut, Tafrali nu s-a simțit în largul său la Iași, o fostă capitală de țară, oraș al „școlilor și culturii”, cum țineau să întărească politicienii din București, de fapt un centru provincial care, după Primul Război Mondial, avea să decadă și mai mult, locul secund fiind adjudecat, fie și prin prisma finanțărilor învățământului, de către Cluj.

Abia sosit la Iași, savantul visa la casă cu grădină în București și la o poziție universitară acolo, așa că a tot încercat să se transfere în capitală, locul unde se făcea și se desfăcea totul, orașul studenției sale, cu un mediu cultural și social mai apropiat de centrul formării sale ca savant, de Parisul cu care nu a rupt legăturile niciodată.

Lucrul nu poate fi decât regretabil pentru imaginea Iașului universitar, pentru că era, în fond, cel mai publicat și bine receptat în străinătate cadru didactic de la Facultatea de Litere, într-o perioadă numită și a „ambulantei universitare”, toxic flagel al Universității din Iași în deceniile interbelice, care se referă la modul în care profesori bucureșteni ocupau catedre la Iași doar pentru a veni să predea una sau două zile săptămânal, lăsându-și studenții fără îndrumarea pe care erau chemați, prin legi și regulamente, să le-o dea. Orest Tafrali a locuit în Iași, împreună cu Geneviève, soția sa, și nu la București, cu toate că nu și-a cumpărat o casă. Avea, se știe, câteva camere asigurate (și mai ales gratuite, lucru important pentru cineva într-o continuă foame de bani) în clădirea Muzeului de Antichități, iar lipsa investiției într-o locuință se poate explica și prin faptul că el considera șederea la Iași ca un provizorat, până la aflarea unei soluții definitive, salvatoare, în capitală.

În mediul universitar, marcat, am mai spus-o, de vanități, invidii, interese personale și materiale, Oreste Tafrali a avut mai degrabă inamici decât aliați fideli. Unul dintre cei care aveau motive să nu-l iubească prea tare era fostul coleg din studenție de la București, I. M. Marinescu, care, deranjat de intenția francofilului Tafrali de a-l înlocui la catedră cu un profesor francez, i-a compus și o gustată epigramă:

⁷⁵ BAR, fond Ion Petrovici, S17 (4)/XXVIII, scrisoare din 5 octombrie 1937.

La săpături n-o prea brodește
Deși-ncasează bani destui
În schimb mai bine-o nimerește
Săpându-și pe colegii săi!⁷⁶

Pe lângă meritele științifice incontestabile, Oreste Tafrali a fost destul de apăsat criticat în țară, de Dimitrie Onciul, Nicolae Iorga, Gheorghe Balș și chiar de Alexandru Tzigara-Samurcaș, perpetuul său contracandidat la visata Catedră bucureșteană de Istoria Artei. La 1940 bunăoară, deși îl portretiza frumos pe Tafrali, în special pentru lucrările acestuia despre Salonic, bizantinistul Vasile Grecu atrăgea chiar atenția că unele din concluziile arheologului medieval și istoricului de artă „trebuie primite cu toată rezerva”⁷⁷.

Să admitem, totuși, că meritele îi erau mai mari decât păcatele. Se știe că, în 1919, Tafrali publicase la Paris *Thessalonique des origines aux XIVe siècle*, că mai apoi colaborase la volumele omagiale dedicate unor titani ai bizantinisticii, *Mélanges Schlumberger* (1924) și *Mélanges Ch. Diehl* (1933), că ținuse în 1934 o serie de conferințe pe tema luptei românilor împotriva calvinismului din secolele XVI și XVII la Școala de Înalte Studii din Paris, publicând un an mai târziu rezumatul acestor lecțiuni în revista „Religio”. Moartea l-a surprins elaborând o lucrare în limba franceză, despre opera lui Meletie Syrigos (*La défense de l'orthodoxie contre le calvinisme aux 16 et 17 siècle, L'oeuvre de Meletions Sirigos*), căci cumpărase de la anticari câteva copii ale proceselor verbale ale Sinodului de la Iași 1642, care îl făcuseră curios și începuse să cerceteze mai adânc chestiunea⁷⁸.

Probabil că acesta a și fost punctul forte al arheologului ieșean, nuca tare pe care n-au putut să o spargă competitorii și inamicii săi de la Iași sau de la București: consistenta sa prezență în lumea savantă franceză, dar și activitatea febrilă de la Iași, unde avusese succese precum crearea seminarului, a Muzeului de Arheologie (fie el și sărăcăcios și mai puțin inspirat la început), a revistei de specialitate „Arta și Arheologia”.

⁷⁶ I. M. Marinescu, *op. cit.*, p. 166 și 167.

⁷⁷ Vasile Grecu, *Introducere în bizantinologie*, curs litografiat, Universitatea din București, Facultatea de Litere și Filozofie, București, 1940-1941, p. 94.

⁷⁸ Ilie Minea, *op. cit.*, p. 39.

**The “Torment” of Professor Oreste Tafrali at the University of Iași:
a Story about Vanities and Cultural Incompatibilities**

(Abstract)

Keywords: Oreste Tafrali, University of Iași, centre, periphery, academic milieu, archaeology, byzantine studies.

A former student of the professor Grigore Tocilescu at the University of Bucharest, Oreste Tafrali has specialized in archaeology and art history in Paris, along with great names in the field, such as Charles Diehl, Gabriel Millet, Edmond Pottier etc. He returned back home with a doctoral degree in humanities with professor Diehl in 1913, and was appointed immediately as professor of Archaeology and Antiquities at the Letters Faculty of the University of Iași. Despite his involvement in the life and well-going of his university and his field of science, he did not adapt at all to Iași, a fallen city with an intellectual environment that he considered superficial and even hostile. So, he dreamed his entire life to a viable transfer to the University of Bucharest, whoever without success.

He was not the only scholar in this situation, because Iași had become a city in economic and social involution after the establishment of Romania's capital in Bucharest in 1862. Even worse, due to the lack of sufficient funds, the city was left behind by Bucharest in areas considered to be its aptitude in the past, like cultural and scientific life.

Most of the teaching staff coming from the South had great adaptation problems. For them, moving to Bucharest was a matter of life and death, for only there, they thought, could achieve adequate academic recognition and social promotion. Some of them used the “ambulance” solution that is, living in the capital and coming to Iași for only 1 or 2 days for teaching courses, but violating that way the primary sense of the profession, the building of characters and training of future citizens.

My article follows the attraction of the named scholar toward Bucharest, as well as his “nightmare” in Iași, where he had bad personal relationships with some colleagues. Besides the specific literature, the documentary base is made up of Oreste Tafrali's correspondence with Demosthene Russo (unpublished), plus other correspondence funds or archive documents from both Iași and Bucharest.

**„Tăta creștinilor nu e pentru prunci evrei”:
segregarea forței de muncă în Iași (1867-1870)**

Mihai CHIPER*

În perioada 1867-1870, Iașul a fost terenul de încercare pentru aplicarea unor forme radicale de boicot al activităților economice evreiești, combinate cu măsuri de protecționism, prohibiție și segregare. Virulența discursului și duritatea acțiunilor antisemite au fost posibile într-un context economic și politic particular. Pe de o parte, în epocă se coagulau rapid ideile doctrinei naționalismului economic, conjunctură în care discursului antisemit autohton i s-au asociat ideile esențiale ale protecționismului occidental. Corifeii acestei doctrine economice erau Dionisie Pop Marțian, B. P. Hasdeu, Alexandru D. Holban și Simion Bărnuțiu, în dezacord cu avocații liberului schimb – Nicolae Suțu, Alexandru D. Moruzzi, Ion Ionescu de la Brad, Ion Ghica, Ion Strat, Alexandru D. Gheorghiu¹. Pe de altă parte, în Iași se manifestau puternic efectele inerent negative ale pierderii statutului de capitală, dublate de un proces susținut de centralizare. Din punctul de vedere al ponderii regionale, fosta capitală suferă un dezastru economic. Efectele cumulative ale falimentelor activităților productive, scăderea valorii activelor și prăbușirea schimburilor comerciale au condus la condiții de trai extrem de dificile, situație care explică suportul popular (puternic subestimat de istoriografie) pe care l-a avut și mișcarea separatistă de la 3/15 aprilie 1866. Unirea politică a Principatelor întârzie să producă efectele economice așteptate de ieșeni în particular, dar și de către moldoveni în general.

Acest articol aduce în discuție aspectele legislative, culturale și religioase referitoare la situația servitorilor români angajați la evrei, în contextul crizei economice și intensificarea politicilor antisemite. Vom aborda resorturile legislației segregării forței de muncă pe criterii etnice, sub efectul ideilor naționalismului economic, îmbrățișate de burghezia românească și autoritățile locale din Iași. Ne vom axa în special pe categoria considerată de „risc” a femeilor slujnice la evrei în calitate de doici, caz cu un substrat cultural mai

* Dr., cercetător științific la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași, e-mail: mihaichiper75@yahoo.com.

¹ Victor Slăvescu, *Vieța și opera economistului Dionisie Pop Marțian 1829-1865*, vol. I, București, Imprimeria Națională, 1943, p. 380.

larg, și vom urmări în ce condiții conviețuirea doicilor în comunitățile israelite ajunge să fie interpretată de autorități ca un pericol de pierdere a tradițiilor. De asemenea, vom pune în evidență rolul imaginarului metaforic xenofob de la jumătatea secolului al XIX-lea și proiecția națiunii ca o familie, dar mai ales ca mamă, în care „sânul patriei-mame” era o expresie obsesiv folosită în discursul patriotic, cultural, poetic și politic. Este o construcție metaforică și concepție patriotică în acord cu care, în ochii antisemiților, alăptarea copiilor evrei de către doicile românce ajunge asimilabilă unui act de deloialitate etnică și de subversiune a tânărului stat român.

Confrunțați cu dezastrul economic generat de efectele imediate ale unirii, liderii moldoveni și-au închipuit posibilă relansarea fostei capitale prin adoptarea unor măsuri compensatorii, plănuite a fi finanțate de guvernul de la București, conjugate cu măsuri de îndepărtare a evreilor din activitățile economice în vederea creării unui spațiu de dezvoltare a burgheziei românești. Comisia Consultativă înființată la Iași pentru redresarea economică a orașului, la inițiativa prim-ministrului Mihail Kogălniceanu, în octombrie 1863, sub președinția mitropolitului Calinic Miclescu, propunea la cap. II, *Îmbunătățiri comerciale*, punctul 3: „Stăvilirea evreilor de la comerțul mic de piață și de stradă, mâncări, băuturi etc., conform celor stipulate în Regulamentul Organic. Această chestiune este de viață sau de moarte pentru comerțul ce a mai rămas neînstrăinat în mâinile românilor”². Ulterior, după abdicarea lui Al. I. Cuza, se înregistrează o intensă acțiune petiționară centrată pe prezența economică a comunității israelite. Cea mai importantă petiție cu caracter popular din Moldova vremii a fost considerată *Petiția contra jidanilor*, scrisă în luna mai 1866³, în contextul dezbaterii Constituției în problema acordării drepturilor politice evreilor⁴, în timp ce altele au fost prilejuite de prima vizită a lui Carol I la Iași. De exemplu, petiția apărută în ziarul „Poporul”, condus de A. D. Holban, la 14/26 august 1866, înaintea sosirii lui Carol I la Iași, „îl conjură” pe domnitor: „Să faceți a opri jidanilor specula și fabricarea obiectelor de hrană și băutură pentru Creștini, și de a fi mărginiți în câtimele necesarii pentru coreligionarii lor”⁵. La rândul său, primarul Dimitrie Gusti, reprezentant al voinței Consiliului comunal, înmâna memoriul „Dorințele ieșenilor”, la 21 august, cerând ca proprietățile statului, care aduc până la 500 de galbeni venit, să se

² Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, Fundația Regele Carol I, 1939, p. 472.

³ Singura petiție cu caracter popular din Moldova a fost *Petiția contra jidanilor*, scrisă în 1866. Vezi N. A. Bogdan, *Regele Carol I și a doua sa capitală. Relații istorico-politice scrise din inițiativa primarului Iașului G. G. Mârzescu*, București, Institutul de arte grafice C. Sfetea, 1916, p. 86-88.

⁴ Silvia Marton, *La construction politique de la nation. La nation dans les débats du Parlement de la Roumanie (1866-1871)*, Iași, Institutul European, 2009, p. 111-122; Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, ed. a II-a, București, Editura Hasefer, 2006, p. 63-69.

⁵ N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 62.

vândă numai la „români creștini” (pct. 6), în scopul slăbirii „coalitiunii compacte a evreilor”; să se ia din mâinile evreilor „dreptul de a specula cu mâncări și băuturi” (pct. 7), considerat instrumentul cel mai puternic de „a demoraliza și a stoarce pe români”: „Când existența naționalității este în pericol față cu oricare libertate, atunci acea libertate trebuiește mărginită”⁶.

Așadar, încă din 1866, noua „direcție ieșeană” de acțiune propunea, în esență, suprimarea libertății comerțului, desconsiderând principiile eficienței și ale profitului economic. Punctul de cotitură se înregistra în luna august a anului 1867, echivalând cu o schimbare de paradigmă a regulilor economice și sociale. La presiunile burgheziei ieșene, în Consiliul comunal, condus de primarul Teodor Tăutu, se iau decizii menite să descurajeze concurența economică evreiască și să susțină economia „națională”. În câteva privințe, se ajunge la o legislație locală contrară spiritului Constituției și legilor organice. În primul rând, pentru evitarea *dumping*-ului forței de muncă produs prin valurile de emigranți evrei din Rusia și Galiția, la nivelul Primăriei se înființează o comisie antivagabondaj, după ordinul ministrului de Interne Ion C. Brătianu⁷. Dintre cei 90 de evrei declarați vagabonzi, opt erau proprietari de case și toți aveau o profesie, ceea ce nu a împiedicat ca 37 dintre ei să fie expulzați și 34 trimiși în judecată⁸.

Concomitent, era demarată o campanie împotriva comercianților evrei, Primăria impunând un boicot al creștinilor în privința comercializării cârnii cușer și trif; prin acest regim de prohibiție se bloca libertatea comerțului timp de aproape un an, prețul cârnii exploda și, din cauza scumpirilor, apăreau semne de revoltă socială. Într-un final, guvernul anula legislația Primăriei, consiliul local era demis în iunie 1868, revenindu-se la liberă concurență⁹.

Tot începând cu luna august 1867, evreii erau excluși de la licitațiile cu lucrări publice din Iași. La Botoșani, practica era valabilă de mai mult timp și se aplica strănerii impozitelor locale, la darea în antrepriză a cantariaticeii, harabagilăcului, taxei vitelor tăiate, curățării căminurilor, cărților de joc, făinii exportate din oraș ori a tutunului¹⁰. Ulterior, excluderea evreilor se aplica în Iași și antreprizelor. De exemplu, din noiembrie 1867¹¹ la licitația antreprizei accizelor pe băuturi spirtoase erau admiși numai creștini. Se poate spune că legislația

⁶ *Ibidem*, p. 37-42.

⁷ Telegrama nr. 8829 adresată prefectului de Iași din luna mai 1867 cerea autorităților comunale de peste Milcov să aplice dispoziții referitoare la vagabonzi din vechea legislație a Moldovei, deși acestea erau abrogate de Codul Penal. În esență, ele solicitau să se treacă cu vederea faptul că doar printr-o sentință judecătorească se puteau dispune măsuri împotriva persoanelor acuzate de vagabondaj. Vezi *Petițiune adresată Senatului și Adunării Deputaților a României de un număr de israeliți români din Iași*, Iași, Imprimeria H. Goldnerm, 1868, p. 28.

⁸ N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 85.

⁹ Vezi Mihai Chiper, „*Iașii sub cuțitul hahamului*”. *Antisemitism economic în prohibiția cârnii trif (1867-1868)*, în AIIIX, tom LII, 2015, p. 245-268.

¹⁰ *Ibidem*, p. 249.

¹¹ Vezi decizia nr. 989 a Comitetului Permanent al Județului Iași, în „Progresul”, 29 noiembrie 1867, nr. 90, p. 1.

ieșeană a fost o sursă de inspirație pentru cea națională. *Legea licitațiilor publice* din 3/15 februarie 1868¹² condiționa participarea antreprenorilor la licitațiile pentru lucrările publice de deținerea drepturilor politice și civile. Prevederea a lovit puternic în categoria întreprinzătorilor evrei și a fost un motiv de protest față de autorități. Din același set de măsuri ale programului antisemit local mai menționăm închiderea școlilor evreiești private la începutul anului 1868 din ordinul Primăriei, în ciuda faptului că așezămintele aveau autorizația comitetului de Inspecție școlară, iar instituția aleșilor locali nu era îndrituită cu o asemenea putere¹³.

Din pachetul legislativ antisemit făcea parte și decizia Consiliului comunal din 3 august 1867 de a impune o segregare pe criterii etnice a pieței muncii din Iași în ceea ce privește servitorii, o categorie socială numeroasă. Tradiția slugilor boierești avea o largă răspândire în societatea românească. O familie avea, în funcție de posibilități, între una și trei slugi, iar familiile avute de la trei în sus. De obicei, servitorii se aflau sub ascultarea soției, iar calificările erau diverse: doici, bone, bucătărese, fete în casă și menajere, pentru curățenie, pentru spălare, diverse târguieli etc. Legea și regulamentul servitorilor din 1892 (până atunci, administrațiile marilor orașe aplicau doar regulamente proprii ale servitorilor, neexistând o legislație națională unitară) enumeră în categoria servitorilor: bucătarii, vizitiii sau surugiii, camerierii, sufragiii, feciorii, servitorii de restaurante și cafenele, femeile de casă, camerierele, spălătoresele în curte, servitorii pentru tot serviciul casei, doicile, portarii, rândarii, isprăvniciei sau feciorii boierești, argații și chelarii, vierii (veghețor permanent la vii), păstorii de vite, păzitorii de heleșteie, de grădini, de vii și de livezi, servitorii angajați pe la autorități, stabilimente de binefacere sau utilitate publică etc.¹⁴. În Iași, situația legală a servitorilor fusese reglementată anterior anului 1867, prin introducerea unor manuale (acte similare cărților de muncă – n.n.) și a unui regulament liberal în prevederi, care se aplica fără dispoziții speciale legate de etnia ori religia servitorilor și stăpânilor¹⁵.

Motivații religioase și identitare

Consilierii ieșeni au luat în discuție, la 3 august 1867, petiția unui „cetățean român”, Dimitrie Evghenide, misivă unde se făcea caz de „fraudele comise în fiecare zi de evrei, ca unii ce nu se ocupă zi și noapte decât numai pentru a înșela pe creștini, contra legilor civile și spirituale”¹⁶. Petiția se folosea de argumente economice, dar menționa și considerente de factură religioasă:

¹² MOF, nr. 29, 7/19 februarie 1868, p. 175-176.

¹³ *Petițiune adresată Senatului și Adunării Deputaților a României de un număr de israeliți români din Iași*, p. 31-33.

¹⁴ *Vezi Legea pentru servitori din 16 iunie 1892*. Conform C. Hamangiu, *Codul General al României*, vol. II, *Legi uzuale (1860-1903)*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1903, p. 2507-2517.

¹⁵ *Vezi Manualul Clasei Casnicilor Slugi în Moldova pe anul 1864*, Iași, Tipografia Minervei, 1864.

¹⁶ AN-Iași, Primăria Iași, dosar nr. 161/1867, f. 2 (f.-v.).

[...] după ce sug pungile, mâncările și proprietățile cele mai frumoase de viață a creștinilor, sug și biata țită ce ne-au mai rămas, tocmeșc slugi creștine prin case, pe la osebite fabrici, mori, morminte și pe la cele mai grele și nesuferite a lor serviciuri, și întrebuințează mai cu samă în zilele de sărbătoare creștine spre mai multă batjocură noastră direct [...].

Principala preocupare a lui Evghenide erau „mancele [doicile – n.n.] creștine, ademenite de jidani”; el acuza faptul că erau ținute lângă copiii evreilor „ani întregi, fără libertate, [fără] ca cel puțin o dată pe an să poată merge la biserică și a-și face o cruce creștină, ca una ce în casă jidovească icoană nu poată ține”. Evghenide înainta o listă a doicilor și servitoarelor creștine, 23 la număr, aflate în situația amintită¹⁷, ceea ce provoacă întrebarea firească despre capacitatea unui simplu „cetățean român” de a strânge informații amănunțite în vederea alcătuirii unei asemenea statistici. Apreciem că audiența asigurată în Consiliul comunal, votul care a urmat rapid în urma lecturării petiției – o chestiune peste procedurile birocratice firești – indică, cel mai probabil, o acțiune premeditată, plănuită cu concursul consilierilor, constituind o parte a seriei de măsuri menite să lovească în prezența economică evreiască. Misiva lui Evghenide era preluată de întregul consiliu și, la propunerea consilierului Iorgu Iorga, se vota, în unanimitate, interzicerea oricărui „creștin să fie angajat în serviciu la jidani, precum și jidani la creștini”. Cei care contraveneau acestei dispoziții urmau să fie supuși unei grele amenzi¹⁸.

Pe fond, putem spune că măsura nu era o inovație, ci se inspira din realitatea socio-economică premergătoare unirii. Forme ale segregării ocupaționale pe criterii etnice fuseseră implementate la mijlocul secolului al XIX-lea în funcționarea breslelor din Moldova. În 1843, urmare a plângerii breslelor blănarilor din Botoșani, domnitorul Mihail Sturdza recomanda Sfatului Cărmuitor să ia o decizie, concretizată în hotărârea nr. 2998 din 20 octombrie 1843, prin care logofătul Theodor Balș interzicea calfelor creștine să fie angajate la evrei:

¹⁷ „Despărțirea a III-a. 1) Mancă creștină la jidovul cu magazinul din strada mare sub nr. 677 (dughenile Părlita); 2) Idem, numita Anica Tereza; 3) Anna Alecache slugă; 4) Balașa, idem; 5) Suliea, idem (la bancherul Bicu); 6) Catinca, idem; 7) Marghioala, idem (la Moisa Bucătarul); 8) Zamfira la Riven Moșcovici; 9) Alecsandra, la Mendel sin Ţoivic; 10) Catinca Lanago, la Marcu Goltman; 11) Smaranda la IŃic Leib Gant; 12) Sofiea, la Simon Siraga; 13) Catinca, la Moisa Leib la Visteriea veche; 14) Smaranda la Milaudro; 15) Mariea la Lupu Croitoriu; 16) O fată Ileana slujește la Isac safir, din strada din dosul Roznovanului la No. 284; 17) Ioana a lui Ștefan a Lucăi slujește la jidauca Haea Hafneru, din strada hanu Zoei; 18) Fata Margioala la jidauca Liza Ciora din strada hanu Zoei. Despărțirea a IV-a; 19) O fată creștină slujește la un jidan din casele D. Dimitrie Mihail; 20) Anica Podaschi la Herșcu Bade, vis-a-vis de casele D. Călin. Despărțirea a II-a; 21) O fată Catinca slujește la jidovul Altar din Barah, din strada Podu Roșu; 22) Margioala slujește la jidovul Ioili sin Altăr, din strada Podu Roșu; 23) Ileana lui Toader Gheorghiu, slujește la un jidov Solomon Raihorn vis-a-vis de Comisia a II.” *Vezi Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Încheierea sedinței de la 3 august 1867*, în „Progresul”, 16 august 1867, p. 3; AN-Iași, Primăria Iași, dosar nr. 161/1867, f. 3 (f.-v.).

¹⁸ *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Încheierea sedinței de la 3 august 1867...*, p. 3.

[...] calfă nu să poată cunoaște decât acela ce va fi atestuit de breaslă despre știința meșteșugului, și fiindcă până la agiungerea lui în poziție de a ține însuși dugheană trebuie a fi povățuit de breaslă în cugetări moralicești și în urmarea datoriilor legii, apoi asămine calfă creștine vor fi oprite a lucra la jidovi¹⁹.

Interdicția era introdusă în catastihurile ciubotarilor din Iași și Botoșani, orice încălcare fiind considerată „jăgnire la relighia domnitoare”, precum se afirma într-un raport către Departamentul din Lăuntru. Punerea în aplicare a interdicției calfelor creștine de a fi angajate la evrei avea o miză economică și concurențială. Încercând să diminueze concurența armenilor și evreilor, breasla blănarilor din Iași făcea plângere la Sfatul Cârmuitor la 9 noiembrie 1846, ocazie cu care poliția pune în vedere calfelor români că erau oprite să lucreze la evrei²⁰, în timp ce breasla cizmarilor se plângea că evreii luau forța de muncă pentru a o angaja²¹. Există, așadar, o legislație și o cutumă care funcționase anterior în epocă în spiritul ocrotirii intereselor breslelor, formă a cărei reactivare o considerau probabil necesară consilierii ieșeni din 1867.

Jurisprudența statutului doicilor

Relevantă era jurisprudența pe baza căreia s-au luat măsurile de a nu mai „tolera serviciul creștinilor și țită creștinelor la jidani”. Consilierii invocau puterea legiuirilor recomandate prin adresa Dicasteriei din Moldova (tribunalul ecleziastic ce funcționa pe lângă Mitropolie) către Poliția orașului, nr. 715, din 14 iulie 1850:

După legiuirile și lucrările de mai înainte, fiind cu totul nevoit femeilor de ritul drept slăvitoarei Noastre Biserici, a se afla întrebuințate cu serviții pe la jidani, din îndemnul acestia și Dicasteriul au fost în încredere că acea legiuire are a sa tărie și lucrare. Ispita înse a duhovniceștilor cazuri, ce s-au înfătoșat la acest Dicasteriu disvălind că numai odinioară asemenea dispoziție au fost actuală, ear acum nici măcar a ei umbră n-ar exista. Silit fiind, o și invită pe ea a face din nou stăruire poftitoare țitatelor urmate lucrări. Pentru care cinstita Poliție va și bine voi, ca nici cum se învoească pe viitorime unor astfelu de feță de a se mai afla ca slujire pe la jidovi, căci de la urmare mai mult a acestia devin mare scandale²².

Întrebarea care se pune este: de ce s-a luat în considerare în anul 1867 hotărârea unei instanțe religioase (care stabilea cazurile de divorț), din moment ce, din anul 1865, intrase în vigoare Codul Civil, deci se introdusese căsătoria

¹⁹ Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 461. Deși Pavlescu este un admirator al ideilor de economie politică susținute de A. C. Cuza, fundamental antisemite, lucrarea se bazează pe o solidă documentare arhivistică.

²⁰ *Ibidem*, p. 443.

²¹ *Ibidem*, p. 444-445.

²² *Colecțiune de diferite dislegări și instrucțiuni emanate din timp în timp în ramul spiritual de la Mitropolie și Dicasteriul său, adunat și format la 1864*, Iași, Imprimeria Adolf Bermann, 1864, p. 153.

civilă obligatorie, iar spețele de divorț au fost date în competența instanțelor civile?; dicasteriile din Principate au încetat să mai existe, întrucât activitatea lor rămăsese fără obiect²³. Prin urmare, o instanță religioasă nu mai avea *de jure* în anul 1867 nici un fel de autoritate de constrângere în chestiunile matrimoniale, intrate cu totul sub controlul instituțiilor laice.

În contextul legislației antisemite de la 1867-1868, o asemenea însăilare juridică nu era unică. La începutul lunii mai 1867, Ministerul de Interne prescria printr-o circulară (telegrama nr. 8829 adresată prefectului de Iași) autorităților comunale de peste Milcov să aplice dispoziții referitoare la vagabonzi din vechea legislație a Moldovei, deși acestea erau abrogate de Codul Penal²⁴ din 1864; decizia boicotului cârnii cușer și trif din 1867 invoca drept bază juridică o veche dispoziție din *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei* (1852)²⁵, reiterată prin adresa Ministerului de Interne nr. 22239 din 12 octombrie 1866²⁶. Observăm că principiile liberale ale Constituției de la 1866 redusese rău spațiul de manevră prin care se puteau impune măsuri abuzive îndreptate împotriva unei minorități, ceea ce a împins autoritățile să profite de confuziile juridice și să forțeze utilizarea unei legislații caduce.

În fond, de ce exista o sensibilitate de natură religioasă în situația doicilor? Cum a fost ea construită în mediile clericale și cum a ajuns pe agenda politică locală? Daniela Mârza, în cercetările privind arhiva Dicasteriei Mitropoliei Moldovei, documentează că doicile și servitoarele în Principat erau cu precădere femei divorțate, „angajate departe de soții pe care îi abandonaseră cu sau fără forme legale”. La mijlocul secolului al XIX-lea, fenomenul luase o asemenea amploare încât ajunsesă să trezească îngrijorările înaltului cler. În 1852, mitropolitul Sofronie Miclescu trimitea Departamentului Dinlăuntru o înștiințare cum că „din duhovniceștile profesuri dintre casnici s-au luat încredințare că unele din soțiile de clasa de jos, după oarecare neînțelegeri ce au cu bărbații lor în casnica viețuire, se prilejesc a pribegi prin târguri și sate”. Fuga de la domiciliul conjugal nu ar fi fost o problemă, considera mitropolitul, dacă acele femei nu s-ar fi dat drept văduve sau nemăritate „pentru înlesnirea traiului sau pentru apărare”. Ajunse în situații limită, femeile se angajau la un stăpân primind bani în avans, iar în cazul în care apăreau soții abandonați, intervenind împreună cu Dicasteria pentru întoarcerea lor acasă, se iveau nemulțumiri din partea stăpânilor păgubiți de acești bani²⁷.

²³ Ioan N. Floca, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, vol. II, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1990, p. 104.

²⁴ Vezi *Petițiune adresată Senatului și Adunării Deputaților a României de un număr de israeliți români din Iași*, p. 28.

²⁵ Vezi *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei, cuprinzătoriu legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855*, vol. II, Iași, Tipografia Buciumul Român, 1856, p. 45.

²⁶ Pe larg în Mihai Chiper, *op. cit.*, p. 245-268.

²⁷ Daniela Mârza, *Femeia între familie și societate în Moldova regulamentară*, în Alin Ciupală (ed.), *Despre femei și istoria lor în România*, București, Editura Universității din București, 2004, p. 20.

Aspectul cel mai iritant pentru înalții ierarhi ai bisericii erau femeile care slujeau la evrei, numeroase nu doar în orașul Iași. În ținutul Dorohoi, fenomenul avea o asemenea răspândire încât se afirma că „nu pot găsi creștinii să tocmească slugi cu anul, fiindcă jidov pe aicea nu se găsește care să nu aibă slugă femeie moldovancă în casă”. Răul cel mai mare era faptul că aceste persoane „atâta au venit a părăsi religia creștinească, încât țin cu jidovii sâmbăta, iar duminica lucrează, posturile mănâncă carne, nu se spovedesc, nici nu se împărtășesc, astfel încât pe cele mai multe nici le cunoști dintre evrei, că mai bine au deprins limba evreiască, dar limba lor au părăsit-o cu totul”. Toate încercările autorităților de a le interzice slujirea la evrei au rămas fără succes, căci femeile, odată izgonite de polițiști, se reîntorceau la stăpânii lor, de complicitatea cărora se bucurau. Dicasteria a considerat ca singură posibilitate de acțiune împotriva fenomenului limitarea numărului femeilor nevoite să se angajeze drept slujnice²⁸. Iar rezultatul a fost adresa către poliție din 1850, invocată și în hotărârea Primăriei Iași din 1867.

O altă problemă vizează percepția politică asupra doicilor ca o categorie aparte de servitori. Din ce motive constituiau ele o miză? Cu privire la situația doicilor și statutul lor socio-profesional există puține informații din epocă și studii dedicate. Se considera că ele prestau o „meserie” urbană²⁹, fiind angajate nu doar pe perioada alăptării, ci și câteva luni după aceea. Femeile care doreau să fie doici erau obligatoriu mame sănătoase. Statutul lor social era foarte sensibil la reglementări politice și interpretări masculinizate: femeile nu-și negociau singure slujba; obțineau încuviințarea soților și familiilor sau realizau acest serviciu ca o formă de exploatare din partea soților. Observăm că avem de-a face cu o ocupație exclusiv feminină asupra căreia bărbații aveau drept de veto exclusiv. În termenii juridici ai epocii, bărbatul oferea autorizația soției³⁰, el dicta nu numai clauzele înțelegerii, ci stabilea și conotația morală, socială și politică a acestui serviciu³¹. În plus, în contextul sensibilităților xenofobe din epocă, situația particulară a doicilor era subsumată unei cazuistici ample, a condiției servitorilor români intrați în slujba evreilor. Ierarhia stăpân – servitor reflecta o viziune asupra locului pe care evreii trebuiau să-l aibă în societate. Orice servitor creștin într-o casă evreiască inversa ierarhia stabilită de Dumnezeu între creștini și evrei³². Într-o solidă concepție premodernă, exista o amplă

²⁸ *Ibidem*, p. 20-21.

²⁹ Nicoleta Roman, „Deznădăjduită muiere n-au fost ca mine”. *Femei, onoare și păcat în Valahia secolului al XIX-lea*, București, Editura Humanitas, 2016, p. 225.

³⁰ Ioan C. Barozzi, *Repertoriul general de jurisprudență română a Înaltei Curți de Casație și Justiție, 1862-1906*, vol. II, D-L, București, Editura Ziarului Curierul Judiciar, 1908, p. 298.

³¹ Bărbatul era gardianul onoarei soției. „După instituțiunile noastre sociale, bărbatul este considerat cap al familiei; orice ultragiu adus unui membru al familiei de sub autoritatea sa morală se răsfrânge direct și imediat asupra lui și, în interesul ordinii sociale, bărbatul este chemat să alege la toate mijloacele pe care le crede mai nimerite pentru a repara onoarea familiei ultragiate” (*ibidem*, vol. I, A-C, p. 178).

³² John Tolan, *Of Milk and Blood: Innocent III and the Jews, revisited*, în Elisheva Baumgarten, Judah D. Galinsky (ed.), *Jews and Christians in Thirteenth-Century France*, Palgrave Macmillan, 2015, p. 143.

tradiție în căutarea unor argumente despre inferioritatea socială a evreilor în principiile teologice: ei trebuiau tolerați, dar menținuți obligatoriu într-o poziție socială de subordonare. Trebuia prevenită situația în care își puteau exercita puterea asupra creștinilor. De aici și formele de amenințare identificate. Inversarea ordinii sociale prin practici de camătă, prin care evreii dobândeau putere asupra libertății economice și poziției sociale, era în sine o formă de impertinență³³.

O primă explicație pentru măsurile excepționale luate de consiliul local constă, din perspectiva autorităților, în riscul deznaționalizării și al pierderii religiei în cazul doicilor. Contactele și traiul zilnic dintre femeile evreice și creștine au condus, cu siguranță, la o cunoaștere reciprocă intimă, chiar dacă relațiile nu puteau fi întotdeauna prietenoase ori aceste relații erau, într-o măsură determinantă, influențate de statutul de stăpân și servitori. Aceste relații informale, așa cum regulamentele bisericești deveneau conștiente, erau cruciale în definirea relațiilor dintre evrei și creștini și reprezentau forme complexe de socializare a mamelor și copiilor³⁴. Așadar, speța doicilor și a femeilor servitoare are un substrat religios și cultural mai larg. Se observă temerile clerului că împrumuturile culturale iudaice, conviețuirea în comunitățile evreiești, deveniseră un risc de pierdere a tradițiilor, a religiei, dar și un mijloc de deznaționalizare.

Prin măsurile întreprinse de biserică și autorități, femeile erau admonestate să-și îndeplinească „datoria” lor către stat și națiune, crescând și hrănind copiii etniei din care făceau parte, întrucât ele erau percepute nu doar având rolul de simple reproducătoare sociale, ci și pe acela al formelor culturale. Prin urmare, în contextul creșterii xenofobiei, funcțiile corpului feminin devin un câmp de luptă pentru strategii politice³⁵. Operațiunile de control al funcțiilor biologice ale femeilor, interzicerea sau direcționarea lor reprezentau o strategie de putere, menită să pună capăt periclitării existenței biologice a națiunii și se încadrează conceptului foucauldian de „bio-putere”³⁶. Așa cum vom detalia mai jos, ea era corelată cu temerile legate de demografia evreiască și declinul populației de etnie română din Iași.

Doicile creștine în concepția evreiască

Atitudinea societăților față de alăptarea copiilor este influențată de convingeri culturale profunde. În cazul nostru, o aparentă bizarerie o reprezintă deschiderea manifestată de comunitățile israelite, altfel recunoscute pentru

³³ *Ibidem*, p. 144.

³⁴ Elisheva Baumgarten, *Mothers and Children, Jewish Family Life in Medieval Europe*, Princeton University Press, 2007, p. 152.

³⁵ V. Spike Peterson, *Sexing political identities/nationalism as heterosexism*, în Sita Ranchod-Nilso, Mary Ann Tétrault (ed.), *Women, States, and Nationalism. At Home in the Nation?*, New York, Routledge, 2005, p. 65-66.

³⁶ Michel Foucault, *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France, 1977-1978*, Palgrave Macmillan, 2009, p. 1-4 și 24.

izolarea comunitară și închiderea aproape ermetică în prescripțiile tradițiilor neschimbate din antichitate, în a accepta ca hrană pentru nou-născuți laptele unor doici de religie și naționalitate diferite. În perioada medievală și premodernă, creștinii și nu evreii considerau alăptarea de către o etnie sau religie străină ceva excepțional³⁷. În această direcție, se evidențiază o întreagă tradiție catolică occidentală, care susținea forme de anti-iudaism, începând cu al XI-lea Conciliu Ecumenic (al treilea Conciliu de la Lateran din 1179), ce statua principiul că unui creștin nu-i era permis să locuiască într-o casă evreiască, chiar dacă era servitor sau doică³⁸. Cel mai cunoscut promotor al ideii a fost Papa Inocențiu al III-lea (1198-1216), considerat ierarhul care a împins Biserica Catolică la un adevărat război de ordin retoric împotriva evreilor³⁹, dar și prin efecte practice. Inocențiu al III-lea impunea *Constitutio pro Judeis*, act socotit un punct de cotitură dogmatic în ceea ce privește chestiunea purității și pericolele determinate de murdărirea/pângărirea/spurcarea care, chipurile, apăreau din contactul cu evreii; prin extensie, el se declara îngrijorat de efectele produse prin atingerea fizică a doicilor cu evreii și prin consumul cărnii și vinului evreiesc, în particular cel folosit la euharistie⁴⁰. Tema cunoaște o largă circulație; cu precădere în spațiul catolic englez⁴¹, în cel spaniol⁴² și polonez⁴³ se statuează, în diferite perioade, interdicții de angajare a doicilor creștine. Cel mai celebru act aparține Papei Paul al IV-lea, bula papală din 1555, cunoscută sub numele de *Cum Nimis Absurdum*, care reiterează dispozițiile Conciliului de la Lateran din 1179⁴⁴. Dar idiosincraziile religioase antisemite rămâneau insurmontabile în practicile politice și în plină epoca modernă. În 1843, cancelarul Metternich, având titlul de protector al Sfântului Scaun, îi scria Papei Gregorie al XVI-lea cu rugămintea să arate toleranță față de evrei în

³⁷ V. Spike Peterson, *op. cit.*, p. 136.

³⁸ Solomon Grayzel, *Jews and the Ecumenical Councils*, în „The Jewish Quarterly Review”, vol. 57, 1967, p. 293-294.

³⁹ John Tolan, *op. cit.*, p. 139.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 140.

⁴¹ Similar *Cum nimbus absurdum*, Episcopul de Worcester, William of Blois, a interzis angajarea de doici creștine de către evrei ori a servitoarelor creștine în casele evreiești. Vezi Anthony Julius, *Trials of the Diaspora. A History of Anti-Semitism in England*, Oxford, Oxford University Press, 2010, p. 133.

⁴² Elisheva Carlebach, *Fallen Women and Fatherless Children: Jewish Domestic Servants in Eighteenth-Century Altona*, în „Jewish History”, vol. 24, 2010, p. 295-308; Benjamin Ravid, *Cum Nimis Absurdum and the Ancona Auto-da-Fé revisited: their impact on Venice and some wider reflections*, în „Jewish History”, vol. 26, nr. 1-2, 2012, p. 85-100; Denise L. Despres, *Immaculate Flesh and the Social Body: Mary and the Jews*, în „Jewish History”, vol. 12, nr. 1, 1998, p. 47-69.

⁴³ Hanna Węgrzynek, *The Legislation of the Catholic Church in Poland relating to Jews*, în „Jewish History Quarterly”, 2009, nr. 4, p. 505; idem, *The Attitude of the Catholic Church towards Jews in Poland at the Beginning of the 18th Century*, în „Jewish History Quarterly”, 2006, nr. 4, p. 663.

⁴⁴ David Berger, *Cum Nimis Absurdum and the Conversion of the Jews*, în „The Jewish Quarterly Review”, vol. 70, nr. 1, 1979, p. 42-49.

chestiunea menționată; era refuzat cu răspunsul că, „potrivit prohibiției evreilor, poporului deicid și blasfemiator al lui Isus îi era interzis să angajeze servitori străini și doici”⁴⁵.

În tradiția ortodoxiei răsăritene nu am identificat cutume medievale referitoare la acest aspect descrise în istoriografia străină. Totuși, în perioada premodernă, în statele cu o prezență catolică dominantă, cum a fost Uniunea Polono-Lituaniană, sinoadele Bisericii Ortodoxe adaptează unele principii în ceea ce privește segregarea evreilor, incluzând prohibiția angajării servitorilor creștini la evrei și cumpărarea de mâncare furnizată de evrei etc.⁴⁶.

Pe de altă parte, prohibiția referitoare la angajarea doicilor creștine la evrei, inițiată în spațiul religios catolic, circumscria o practică obișnuită în rândul comunităților israelite. Discuțiile despre doici revelau nu numai ierarhiile din interiorul familiei și comunității, ci și relațiile dintre evrei și creștini, precum și pe cele dintre angajatorii evrei și angajații lor⁴⁷. În comunitățile israelite, alăptarea era, din punct de vedere legal, o responsabilitate a femeii către soț. Potrivit tradițiilor talmudice, rămase neschimbate în perioada medievală sau modernă, bărbatul, în calitate de cap al familiei, era cel care stabilea creșterea noului născut. Condițiile generale ale angajării unei doici cereau să fie responsabilă pentru copil o perioadă de 24 de luni și aceasta presupunea în primul rând să nu fie însărcinată⁴⁸. Perspectiva israelită în perioada medievală era bazată pe medicina greacă, în care procesul alăptării era perceput ca o parte a sistemului circulator. Când femeia alăpta, adesea nu exista menstruație. Apoi, exista o concepție antică, prelungită până târziu în epoca premodernă, potrivit căreia laptele matern era, de fapt, sânge menstrual prefăcut în sânge⁴⁹. Ideea, ca și convingerea că femeia însărcinată nu putea alăpta, era la fundația principiilor legale referitoare la alăptare⁵⁰.

Metaforele corpului în discursul naționalist

Dintre sensibilitățile manifestate în jurul speței doicilor creștine servitoare la evrei ar mai fi de adăugat un aspect referitor la imaginarul metaforic⁵¹ al discursului patriotic de la jumătatea secolului al XIX-lea. „Sânul patriei-mame”

⁴⁵ David I. Kertzer, *The Pope Against the Jews: The Vatican's Role in the Rise of Modern Anti-Semitism*, New York, Alfred A. Knopf, 2001, p. 82.

⁴⁶ Judith Kalik, *The Orthodox Church and the Jews in the Polish-Lithuanian Commonwealth*, în „Jewish History”, vol. 17, nr. 2, 2003, p. 229-230.

⁴⁷ Elisheva Baumgarten, *op. cit.*, p. 120.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 124.

⁴⁹ A se vedea și David Biale, *Blood and Belief. The Circulation of a Symbol between Jews and Christians*, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 2007, p. 114-115.

⁵⁰ Elisheva Baumgarten, *op. cit.*, p. 125.

⁵¹ În sensul conferit de Patrick Colm Hogan, *Understanding Nationalism. On Narrative, Cognitive Science, and Identity*, Columbus, Ohio University Press, 2009, p. 124-134. Vezi și Andreas Musolff, *Metaphor and Political Discourse. Analogical Reasoning in Debates about Europe*, Palgrave MacMillan, 2004, p. 9-13.

era o expresie obsesiv folosită în discursul cultural, poetic și politic românesc⁵² și nu numai⁵³. Înrudirea juca un rol central în simbolismul național, care tindea să proiecteze națiunea asemănătoare cu familia⁵⁴. În ordinea socială dezirabilă⁵⁵, cetățenii erau „fii ai națiunii”. Metafora „națiunii ca familie” era în mod obișnuit înlocuită sau suplinită de aceea a „națiunii ca femeie”⁵⁶. Fiii patriei erau crescuți, hrăniți, îngrijiți la sânul unei entități simbolice față de care aveau datoria să-și manifeste un atașament matern, cu tot ceea ce presupune o relație reciprocă de iubire necondiționată: gelozie față de concurenți, ură față de străini (cei care nu fac parte din familie), de unde și potențialul xenofob al acestei relații. Din luările de cuvânt în Consiliul comunal, liderii politici locali ieșeni s-au perceput ei înșiși ca pe niște fii crescuți la sânul patriei pe care trebuiau să o ocrotească de invazia străinilor⁵⁷. Dar discursul naționalist era unul masculin, aici în sensul că patriotul idolatrizează patria în termenii în care băiatul își divinizează mama. Metaforele corporale circumscriu această relație sacră. Într-un context mai amplu, gesturile, funcțiile tactile, auditive, vizuale ale trupului în relația mamă – copii se transferă politic asupra unei entități colective abstracte, umanizate. Ca atare, alăptarea nu semnifică doar asigurarea hranei, ci echivala cu protecția, iubirea necondiționată și responsabilitatea⁵⁸.

În subsidiar, sesizăm existența fricii funciare față de amenințarea sporului demografic evreiesc, un loc comun al îngrijorărilor manifestate de antisemiții secolului al XIX-lea. Mortalitatea infantilă mai scăzută în cazul comunităților israelite era o consecință a tradiției alăptării de lungă durată și a unei fertilități superioare față de creștinii ortodocși. Vorbim de stabilitate, de posibilitatea unei alimentații corespunzătoare, acesta fiind un factor determinat de creștere a șanselor de supraviețuire în primele luni de viață a nou-născuților.

O figură a lumii medicale ieșene din epocă, doctorul unionist Vasile I. Agappi⁵⁹, medic al Spitalului Pașcanu din Tătărași, atribuia sporul natural evreiesc tradițiilor cultural-religioase. Agappi, unul dintre primii exponenți ai

⁵² Vezi, de exemplu, frazeologia pașoptistă a Proclamației de la Islaz. *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente publicate cu ajutorul comitetului pentru ridicarea monumentului lui Ioan C. Brătianu*, I, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1902, p. 491.

⁵³ A se vedea perspectiva comparativă la Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Cambridge, Massachusetts, London, Harvard University Press, 1992.

⁵⁴ David A. Bell, *The Cult of the Nation in France. Inventing Nationalism, 1680-1800*, Cambridge, Massachusetts, London, Harvard University Press, 2003, p. 19; Anthony D. Smith, *National Identity*, London, Penguin Books, 1991, p. 79.

⁵⁵ Eric Ringmar, *Metaphors of Social Order*, în Terrell Carver, Jernej Pikalo (ed.), *Political Language and Metaphor. Interpreting and Changing the World*, London, New York, Routledge, 2008, p. 57-68.

⁵⁶ John Coakley, *Nationalism, Ethnicity and the State: Making and Breaking Nations*, Sage, 2013, p. 43.

⁵⁷ A se vedea pledoaria primarului Dimitrie Gusti din „Progresul”, Iași, 21 martie 1867, p. 4.

⁵⁸ Athena S. Leoussi, *Nationalism and Classicism. The Classical Body as National Symbol in Nineteenth-Century England and France*, New York, St. Martin's Press, 1998.

⁵⁹ Paul Mihail, *Dr. Vasile Agappi, un luptător pentru unire*, în RdI, tom 33, nr. 1, 1980, p. 163-167.

antisemitismului demografic, constata, într-o statistică proprie rezumată în teza de licență obținută la Universitatea din București, că, între anii 1869 și 1876, în Iași avuseseră loc 2.842 de căsătorii, din care 1.528 de rit creștin, în medie fiecare cu 5,5% nașteri, și 1.314 căsătorii israelite, cu o medie aproape dublă de nașteri – 9,69%. De aici și diferența de spor demografic; în perioada menționată se născuseră 7.642 de creștini și muriseră 13.057, deci un minus de 5.415, în timp ce în rândul evreilor fuseseră 12.727 de nașteri și doar 9.476 de decese, rezultând un spor natural de 3.251 de persoane⁶⁰. N. A. Alesandrini, singurul statistician calificat al autorităților ieșene, ajungea la cifre asemănătoare. Pe intervalul menționat de Agappi (fără anul 1869), Alesandrini înregistrează 12.612 nașteri și 8.779 de decese (un spor de 3.833) în rândul populației israelite, 7.266 de nașteri și 11.536 de decese (un minus de 4.270) în rândul ortodocșilor⁶¹. Alte voci, precum Alexandru Pilescu, oficiant al stării civile din Iași, într-un raport adresat Primăriei, valabil în perioada 1866-1871, surprindea aceeași dinamică, confirmată și de dr. Flaișlen, medic primar și vicepreședinte al Consiliului de Igienă din Iași, referitoare la intervalul 1866-1875⁶². Așadar, autoritățile erau avertizate asupra dinamicii negative înregistrate de „ginta latină”, fără a pune la socoteală emigrația evreiască masivă înspre oraș, care alimenta spaima lui Agappi, aproape generalizată în epocă, că „Iașul va deveni o nouă Palestină”.

Care erau, în viziunea medicului ieșean Agappi, explicațiile diferenței de spor demografic? Pe lângă alcoolismul, bolile venerice și profesionale de care sufereau românii în contrast cu evreii, considerați ocupați cu meseriile ușoare, Agappi pune mortalitatea ridicată în rândul românilor pe seama precarelor constrângeri provenite din convingerile moral-religioase; ele se cuantificau într-un grad incredibil de dezorganizare familială, cu efecte devastatoare asupra mortalității infantile. Între 1866 și 1876, erau înregistrați 2.876 de copii români nelegitimi dintr-un total de 10.082, adică aproape o treime din nou-născuții erau expuși mortalității premature⁶³, din lipsa îngrijirii și alimentației inadecvate. O asemenea situație, observă Agappi, era extrem de rară în comunitatea israelită. Inevitabil, alăptarea nou-născuților evrei de către doicile românce era privită ca un factor ce sprijinea direct dinamica pozitivă a populației evreiești și lovea în viziunile demografice ale autorităților⁶⁴. Politic vorbind, în ochii antisemiților alăptarea copiilor evrei de către doicile românce era asimilabilă unui act de

⁶⁰ V. I. Agappi, *Cercetări demografice asupra populațiunii României și în special a districtului și orasiului Jassi*, I, București, Tipografia laboratorilor români, 1876, p. 12-14.

⁶¹ N. A. Alesandrini, *Studiu statistic asupra mișcării populațiunii și asupra stabilimentelor de binefacere și divorțurilor din județul Iași pe deceniul 1870-1879*, Iași, Tipografia Dimitrie Gheorghiu, 1881, p. 5 și 48.

⁶² *Ibidem*, p. 15-16.

⁶³ *Ibidem*, p. 44.

⁶⁴ Preocupări similare, referitoare la declinul demografic în Rusia, sunt prezentate de Anna Kuxhausen, *From the Womb to the Body Politic. Raising the Nation in Enlightenment Russia*, Madison, University of Wisconsin Press, 2013, p. 61-62.

deloialitate etnică, având un potențial efect de subversiune a eforturilor de stopare a declinului demografic. Dar, dincolo de ideologie și de eșecul unui control regulator asupra populației pe care-l vizau de regulă naționaliștii, votul antisemit dat pe 3 august 1867 în consiliul local avea implicații etice. Inițiativa dovedea o condamabilă cruzime, fiindcă, aplicată intempestiv, risca să pună în iminent pericol nou-născuții de etnie evreiască. Retragerea alăptării avea un impact direct asupra șansei de supraviețuire și a sănătății lor. Era dificilă găsirea rapidă a unei înlocuitoare pentru o doică. „Profesiunea” de doică nu era una ca oricare alta. Ea nu îndeplinea sarcinile unui servitor în sensul clasic și orice plecare neanunțată însemna un atentat la viața copilului.

Eșecuri birocratice

Punerea în practică a măsurii de interzicere a angajării creștinilor la evrei și viceversa era însă o provocare dificilă pentru o administrație nu doar ineficientă și greoaie, dar și cu resurse reduse. Abia într-o ședință din 22 septembrie 1867, primarul Teodor Tăutu cerea redactarea unei placarde de anunțare a deciziei. În anunț, contravenienții erau înștiințați că urmau să fie deferiți justiției pentru a li se aplica penalitatea prevăzută prin legi⁶⁵. Decizia era transmisă judecătorilor de ocoale și agenților polițienești în vederea punerii în practică⁶⁶. Hotărârea semnată de edilul ieșean se referea la existența unor „legi canonice ale religiei domnitoare care oprea serviciul creștinilor la jidani”⁶⁷. Urmare a anunțului primăriei, se înregistrau plângeri ale unor soți care pretindeau că nu-și puteau scoate consoartele intrate slujitoare de la evrei⁶⁸.

Întrucât reglementările contractelor de muncă din epocă erau confuze, hotărârea autorităților locale a generat situații neașteptate și neînțelegeri care au dus la abuzuri. Printre altele, măsura a afectat categoria românilor angajați în pităriile evreilor, care s-au pomenit alungați de la slujbe de agenții forțelor de ordine. Ei se considerau „meseriași” și nu „servitori”⁶⁹, în aceeași clasă productivă cu angajații de la morile evreiești⁷⁰. Apoi, cetățenii creștini aflați sub protecție străină au încercat să obțină derogări. De pildă, consulatul Prusiei intervenea în sprijinul grădinarului prusac Carl Tacke, angajat la renumitul bancher Jacob de Neuschotz. Motivul era că „oprirea creștinilor de a servi la evrei este aplicabilă numai la creștinii de religie ortodoxă, căci hotărârea Mitropolitului și a Bisericii Ortodoxe nu poate fi obligatorie pentru creștinii de alt rit”, iar numitul Carl Tacke era de religie evanghelică⁷¹.

⁶⁵ *Lucrările comunei Iașii. Consiliul comunal. Ședința de la 22 septembrie 1867, în „Progresul”, 27 septembrie 1867, p. 4.*

⁶⁶ AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 161/1867, f. 10.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 4.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 25.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 15.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 16 (f.-v.), f. 17 (f.-v.), f. 18 (f.-v.).

⁷¹ *Ibidem*, f. 21, 23, 24, 30 (f.-v.).

O atitudine potrivnică era adoptată și de Guvern. Executivul condus de Ștefan Golescu solicita Primăriei, în noiembrie 1867, să renunțe la hotărârea privind-i pe servitori⁷²; fără succes, fiindcă dispoziția rămânea în vigoare în decembrie 1868, ignorând demersurile Guvernului⁷³. Însărcinat cu urmărirea cazului, prefectul Theodor Codrescu se oferea să-și „dea concursul” eforturilor Consiliului comunal de redactare a unui regulament în privința servitorilor⁷⁴. Situația tergiversează și, la presiunile publice, abia în septembrie 1868, maiorul Constantin Langa era invitat să prezinte proiectul în plenul consiliului. În plus, se înregistrează o nouă petiție adresată primarului (similară celei depuse de Evghenide în 1867), semnată de zeci de cetățeni, care solicita adoptarea imediată a unui regulament referitor la servitori. În fundamentarea petiției se regăsea aceeași viziune antisemită: evreii, profitând de slaba administrație, găsiseră „mijloc de speculațiune” în a-i trata pe servitori „ca pe niște animale imbecile, precum ei doresc”⁷⁵. Se arată că hotărârea fostului consiliu, dizolvat la 15 iunie 1868, care votase interdicția evreilor de a se folosi de servitori de cult creștin, rămăsese literă moartă, dovadă că, în continuare, „casele evreimii sunt pline de servi de cult creștin, din care cea mai mare parte putem a vă asigura că sunt doice”. Dorința reclamanților era ca noul consiliu, „în respectul demnității naționale, a onoarei, a vieții și a averii concetățenilor ce compun societatea română și în numele cărora subscrișii își arată suferințele lor, să ia dispozițiile necesare spre a pune capăt relelor descrise care cu pași repezi progresând aduc decadentă și corupțiunea demoralizatoare poporului incult și pauper”⁷⁶.

În cele din urmă, punerea în practică a proiectului antisemit era făcută prin înființarea unui *Birou al servitorilor casnici* la 13 decembrie 1868⁷⁷. Biroul funcționa conform unui regulament extrem de stufos, cu proceduri complicate, și intra în vigoare la 1 mai 1869. Angajații biroului – un șef, doi agenți și doi jandarmi – aveau obligația de a străbate orașul și de a intra prin case urmărind „purtările tuturor servilor”; ei urmau să-i invite să se prezinte la birou spre a intra în legalitate, conform regulamentului, să cerceteze toate cazurile de nemulțumiri dintre servitori și patroni⁷⁸. În patru luni – de la 18 mai până la 1 septembrie 1869 –, statistica arăta că fuseseră luați în evidență 942 de servitori, cu manuale și garanții legale⁷⁹. Cifrele le păreau mici până și membrilor biroului, care avansau o serie de explicații conjuncturale: angajările de la construcția căilor ferate, muncile sezoniere din agricultură și culesul viilor făceau ca o mare parte din servitorii bărbați sau chiar femeii să migreze spre alte locuri de muncă mai bine plătite.

⁷² *Ibidem*, f. 22.

⁷³ *Ibidem*, f. 32.

⁷⁴ *Ibidem*, dosar nr. 184/1868, f. 1.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 4.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 4 (v.)

⁷⁷ *Ibidem*, f. 276.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 276 (v.).

⁷⁹ *Ibidem*, f. 277.

Regulamentul urmărea să legalizeze relațiile și drepturile contractuale, frecvent încălcate de ambele părți. Se urmărea fiscalizarea muncii, prin taxe plătite autorităților locale, dotarea servitorilor cu acte, cărți de muncă, denumite „manuale”. Manualul era primit după achitarea unei taxe și obligația anunțării unui „garant”, cunoscut pentru bună purtare și cu avere, ce trebuia să răspundă pentru daunele provocate de servitor (art. 12). Membrii biroului, cu rol de supraveghere și inspecție a muncii, împărțiți pe „despărțiri”, aveau sarcina de a vizita o dată pe lună pe servitori, să le noteze plângerile către stăpâni sau viceversa (art. 19). Servitorii care nu-și exercitau meseria, deci nu se angajau la stăpâni și nici nu se apucau de vreo meserie, urmau să fie acuzați de vagabondaj, potrivit art. 216 și 217 din Codul Penal (art. 23, 44). Biroul se autofinanța din taxele plătite pentru manuale, deci era, teoretic, cointerestat în luarea în evidență și urmărirea servitorilor. Cei găsiți că slujeau fără manual erau pasibili de închisoare pentru o perioadă de trei zile (art. 52). Agenții biroului observau că așa-numita clasă a servitorilor – din care făcea parte orice individ, bărbat sau femeie, care, în schimbul unui salariu în bani sau produse naturale, își „năimește” serviciul brațelor sale pentru servicii casnice: doicile, spălătoresele, femeile din case, bucătarii, vizitii, feciorii, argații, servitorii din orice magazine sau hoteluri – „nedeprinsă încă cu avantajele libertăților individuale era imposibil a se aduce la rezon, numai prin cuvânt”, și a devenit „o plagă a societății prin pretențiunile absurde” în ceea ce privește lefurile, solicitate înainte⁸⁰. Din aceste motive, era foarte greu de găsit garanți, iar comisarii nu îi ajutau pe agenți.

Alături de reglementările generale, dispozițiile referitoare la evrei statuau segregarea forței de muncă. „Împiegații Biroului, agenții săi, străinii domiciliați în Iași și evreii nu erau primiți ca garanți; aceștia din urmă [evreii] puteau garanta numai pentru evrei” (art. 13). „Evreii sunt cu totul opriți de a găzdui pe servitori, fie chiar și pentru un scurt timp”, în timp ce românii aveau dreptul la un răgaz de 15 zile până să-i înscrie în registre (art. 14). „Servitorii și servitoarele creștine sunt cu totul opriți a se angaja la evrei și viceversa. Pentru orice călcare a acestei reguli, servitorii sunt pasibili de o amendă de 3 lei noi, sau la o zi de arest, putând a se mări aceasta după împrejurări, și nici stăpânii precum nici servitorii nu vor avea drept a se plânge pentru neajunsurile ce ar suferi de la asemenea servitori sau stăpâni” (art. 65)⁸¹.

În fapt, legislația avea lacune și, în multe cazuri, era încălcată. De exemplu, agenții biroului identifică în continuare cazuri de servitori români la evrei. În 18 martie 1871, era descoperită la evreul Volf von Orinștein sluga Maria lui Costachi Ficioru, fără manual⁸². Legislația din Iași rămânea în vigoare încă două decenii, până în anul 1892, când era promulgată o lege națională și un

⁸⁰ *Ibidem*, f. 299.

⁸¹ *Regulamentul servitorilor din municipiul Iași*, Iași, Tipografia Buciumul Român, 1870, p. 32.

⁸² AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 184/1868, f. 367.

regulament al servitorilor⁸³, un mixt de prevederi preluate din regulamentele birourilor existente la acea dată în orașe precum București, Ploiești, Craiova, Brăila și Bârlad. Din legislația unitară la nivel național dispăreau prevederile antisemite, însă nu și mentalitatea ori realitatea socială care o genera. Reținem, de pildă, în 1906, articole xenofobe legate de starea doicilor românce angajate la evrei apărute în presa antisemită din zona nord a Moldovei, unde în județele Botoșani și Dorohoi erau semnalate sute de cazuri⁸⁴.

Concluzii

Vorbind strict din punctul de vedere al impactului economic, segregarea pieței muncii din Iași în ceea ce privește servitorii nu avea o miză semnificativă. Am putea spune că dimpotrivă. Servitorii nu erau producători, ei prestau de obicei servicii slab remunerate, necalificate, în activități domestice fără valoare adăugată. Deci nu participau direct la competiția economică de bunuri și de comerț, pe care autoritățile locale și burghezia vizau să o lanseze împotriva evreilor. În ecuația generală, segregarea servitorilor nu afecta comerțul, domeniul în care evreii excelau, nici categoria meșteșugarilor și meseriașilor. De altfel, atunci când românii nu erau calificați pentru anumite domenii, autoritățile erau dispuse să facă compromisuri și să accepte angajați fără drepturi politice⁸⁵. Apreciem că apariția legislației referitoare la evrei era mai curând o chestiune culturală, de (re)stabilire simbolică a unor raporturi stăpân – servitori, aspect care ținea de „demnitatea națională” în viziunea exponenților ideologiei antisemite. În aceste raporturi de muncă – servicii, antisemiții aveau reprezentarea unor cazuri de subordonare etnică.

În ceea ce privește cazul particular al doicilor, aflat în epicentrul sensibilităților antisemite legate de situația servitorilor, distingem, pe de o parte, preocuparea pentru riscul deznaționalizării, determinată de socializarea și schimburile culturale petrecute în intimitatea caselor evreiești. Pe de altă parte, deși nu o afirmă explicit, măsurile administrative de control luate de autoritățile ieșene au avut ca scop să loializeze, în interes național, funcțiile biologice ale corpurilor femeilor de etnie română, în ideea ca acestea să nu mai contribuie la dinamica demografică a populației evreiești.

⁸³ *Legea pentru servitori din 16 iunie 1892*. Conform C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 2507-2517.

⁸⁴ Constantin Cihan, *Vrăjmașii crescuți cu sângele mamelor românce*, în „Moldova de Sus”, 1 noiembrie 1906, p. 1.

⁸⁵ *Decretul 1889 din 15/27 octombrie 1869 privind concesionarea farmaciilor*. La concursul pentru deschiderea unei farmacii, în lipsa înscrișilor români, se admiteau și străini (art. 2).

**“Christian Women’s Breast is not for Jewish Nurselings”:
Segregation of Labour Force in Iași (1867-1870)**

(Abstract)

Keywords: servants, wet nurses, breastfeeding, antisemitism, ethnic disloyalty.

The situation of the Romanian servants employed by Jews represented a problematic issue of antisemitism in the second half of the 19th century. The hierarchy master-servant reflected a standpoint about the position that the Jews were meant to have in society. The present paper approaches the legislative resources relating to the segregation of the labour force according to ethnic criteria, under the influence of the economic nationalism ideas embraced by the Romanian bourgeoisie and by the local authorities of Iași. The most reprehensible category was considered to be that of the women in the service of Jews as wet nurses, a case with a wider religious and cultural substratum. First the Orthodox clergy, then the local authorities estimated that the Jewish cultural borrowings and the wet nurses’ living in the Israeli communities represented a risk of losing traditions and religion, as well as a means of denationalisation. The situation highlights the essential contribution that the xenophobic metaphoric imagination played in the mid-19th century – the projection of nation as a family, and particularly as a mother, while the “breast of mother-country” was an obsessively used phrase in the Romanian patriotic, cultural, poetic and political discourse. Politically speaking, in the eyes of the anti-Semites, the breastfeeding of Jewish babies by Romanian wet nurses was comparable to an act of ethnic disloyalty, with subversive outcomes upon the national project.

A. C. Cuza – politicianul antisemit

Horia BOZDOGHINĂ*

Alexandru Constantin Cuza s-a născut la Iași, la 8 noiembrie 1857, ca fiu al lui Constantin Gheorghe Cuza, de profesie magistrat, și al Smarandei Coroi, fiica postelnicului Ioniță Coroi. Familia Cuza era de origine princiară română și una dintre cele mai însemnate ale Moldovei, aflându-se printre familiile de mari boieri din secolul al XVII-lea. După cum ne arată numele, originea familiei Cuza trebuie căutată în sudul Peninsulei Balcanice, unde în Evul Mediu – secolele XIII-XIV – trăiau cavalerii Cuzi de origine italiană, care s-au distins în luptele purtate de Imperiul Bizantin. Prin alianță, familia Cuza se înrudea cu familiile importante din boierimea moldoveană, cum ar fi familia Movilă și familia Calimachi. A. C. Cuza se înrudea cu domnitorul Alexandru Ioan Cuza¹. Referitor la relația de rudenie dintre el și domnitor, A. C. Cuza scria: „Între mine și fostul domn există următoarea relațiune de înrudire: tatăl meu Constantin Cuza și Vodă erau veri primari, prin urmare eu urmez a-i fi nepot de văr primar”². A. C. Cuza a fost căsătorit cu Maria Gane și a avut cinci copii.

Studiile primare le-a făcut la pensionul lui Anton Frey, pedagog german din Iași (1867-1871). Ulterior, A. C. Cuza și-a continuat studiile secundare la Dresda, în Germania. După absolvire a plecat la Paris, unde și-a luat bacalaureatul în Litere, la Sorbona (1878-1881). Între anii 1882 și 1886, A. C. Cuza a urmat cursurile Facultății de Drept din Paris, apoi ale celei de la Bruxelles, obținând următoarele titluri: bacalaureatul la Universitatea din Paris (diploma nr. 1318 din 20 octombrie 1880), doctor în Științe Politice și Administrative la Universitatea din Bruxelles (diploma din 27 iulie 1882), doctor în Drept la Universitatea din Bruxelles (diploma din 29 ianuarie 1886)³.

Ca student în Bruxelles, A. C. Cuza a aderat la grupul socialist condus de V. Gh. Morțun și Constantin Mille, redactori ai revistei „Dacia viitoare”.

* Dr., Liceul Tehnologic „Henri Coandă” Sibiu, e-mail: horia_bozdoghina@yahoo.com.

¹ Despre bibliografia lui A. C. Cuza, a se vedea BAR, Arhiva A. C. Cuza, Mapa XII (I), acte 362-369.

² A. C. Cuza, *Însemnări din viață și documente omenești*, text stabilit, prezentare și note de Marian Ștefan, București, Oscar Print, 2011, p. 25.

³ BAR, Arhiva A. C. Cuza, Mapa XII (I), acte 362-365.

Primele publicații ale viitorului patriarh al antisemitismului românesc ni-l prezintă pe junele A. C. Cuza ca un socialist ateu⁴.

Întors în țară, a intrat în cercul socialist al revistei „Contemporanul” din Iași, în care a publicat versiuni ce elogiau truda muncitorilor; articolele sale indicau o orientare socialistă, o coloratură protestatară față de nedreptățile sociale. Această atitudine protestatară se desprinde din prima lucrare publicată de A. C. Cuza, intitulată *Politice*, în anul 1887: „Problema socială e acea problemă de la a cărei dezlegare se așteaptă un trai mai însemnat în producție și împărțirea bunurilor produse”. În această lucrare, A. C. Cuza se arată – la acea vreme – un adept al cosmopolitismului: „Înfrățirea tuturor popoarelor, cosmopolitism, este o idee pornită din sentimentele nobile ale omului, ca și socialismul: partidele extreme sunt partide de opoziție, nu partide de guvern”⁵. De-a lungul vieții sale, A. C. Cuza nu a făcut nicio referire la lucrarea sa *Politice*, publicată în anul 1887, delimitându-se de ideile sale socialiste din tinerețe.

Între anii 1885 și 1895, A. C. Cuza a fost membru al Societății „Junimea”: „La școala «Junimii» – scria el – mi-am făcut și eu educația mea, la dezbaterile ei, la care participau cele mai alese spirite, se aduceau în discuție problemele variate ale culturii în general”⁶. Este perioada în care A. C. Cuza renunța la socialism și devenea un naționalist antisemit feroce. Această metamorfoză este surprinsă de Pamfil Șeicaru în lucrarea *Un junimist antisemit: A. C. Cuza*, în care scria: „O schimbare radicală a suferit A. C. Cuza în contactul lui cu Junimea, socialismul fiind înlocuit cu un conservatorism naționalist”⁷.

Transformarea lui A. C. Cuza, din socialist în naționalist antisemit, probabil a avut loc în anul 1888, întrucât, în anul 1889, el publică *Generația de la '48 și Era Nouă*, studiu în care a pus bazele viitoarelor sale acțiuni antisemite. În această lucrare, el scria:

Marele scop al meu a fost atunci, așadar, să lămuresc științific, cu o doctrină precisă, problema de existență însăși a națiunii românești, în lupta cu jidanii năvălitori, măsurile de apărare într-un program doctrinar lămurit [...]. Am scris atunci, în 1889, primul meu studiu politic. În acest studiu, eu am respins cu toată hotărârea directiva ideilor de umanitate și de liberalism, susținută de Titu Maiorescu față de jidani. Eu ceream, din contră, jidanii să fie eliminați ca unii pe care nu-i putem asimila și care, cum ziceam, că un corp străin înăuntrul unui organism poate să îi pericliteze existența⁸.

⁴ Cristian Sandache, *Doctrina național-creștină în România*, București, Editura Paideia, 1997, p. 7.

⁵ Lucrarea *Politice* a lui A. C. Cuza se găsește la BAR, Arhiva A. C. Cuza, Mapa I, mss. 9, f. 3.

⁶ *Cele două Junimi*, idem, Arhiva A. C. Cuza, Mapa 1 (I), mss. 5, f. 1.

⁷ Pamfil Șeicaru, *Un junimist antisemit: A. C. Cuza*, Madrid, Editura Carpați, 1957, p. 7.

⁸ BAR, Arhiva A. C. Cuza, Mapa V, mss. 51, f. 3.

În paginile lucrării *Generația de la '48 și Era Nouă*, A. C. Cuza ajungea la concluzia că numai o politică antisemită poate asigura dezvoltarea poporului român. În acest sens, el încerca să argumenteze ideea că și alte popoare din Europa se aflau în aceeași situație, de a recurge la politici antisemite, pentru a-și asigura independența economică: „Această direcție se impune, cu atât mai mult cu cât ea a intrat în drepturile tuturor statelor, care de o bucată de vreme revin asupra pașilor pe care i-au făcut către o civilizație astfel înțeleasă, îngrădindu-se cu strășnicie împotriva străinilor”⁹. De asemenea, A. C. Cuza era de părere că: „Egoismul cel mai aprig ni se impune astăzi și aceasta înseamnă, din punct de vedere al existenței noastre ca popor, exclusivism față de străinii pe care nu-i putem asimila”¹⁰. *Generația de la '48 și Era Nouă* a reprezentat actul de naștere al cuzismului.

Cuzismul sau doctrina național-creștină s-a manifestat în viața politică a României de la sfârșitul secolului XIX până la începutul celui de-al Doilea Război Mondial. Această doctrină antisemită a fost teoretizată de-a lungul anilor de A. C. Cuza în lucrările și articolele pe care le-a publicat, dar și în cuvântările sale politice. Prin termenul de cuzism se înțelege, de fapt, antisemitism. De altfel, chiar A. C. Cuza sublinia acest lucru:

Cuzismul s-a numit de la o vreme, la noi, ceea ce se numește de obicei antisemitism. [...] Mișcarea contra jidanilor în România i s-a zis „mișcarea cuzistă”, organizația care s-a constituit ca să o îndrumeze pe căile legale cu numele „Liga Apărării Naționale Creștine” este mai cunoscută ca „Liga cuzistă”. [...] Deputații aleși, la 1926, cu semnul ei au fost trecuți pe unele liste și chiar în Monitorul Oficial cu denumirea de „deputații cuziști”. Alegătorii, cu deosebire sătenii, își zic ei singuri „cuziști”. Studenții universitari asociați ca să apere cultura națională românească și creștină primejduită de jidani au devenit și ei, în vorbirea curentă, „studenți cuziști” [...]. Poporul nu prea știe ce înseamnă „antisemitism”, dar știe ce este când i se zice „cuzism”¹¹.

Cuzismul era prezentat de A. C. Cuza ca o ideologie ce cuprindea elemente de biologie, teologie, economie, sociologie, istorie și se pronunța pentru eliminarea totală a evreilor din societatea românească. În acest sens, A. C. Cuza dorea să evidențieze caracterul radical al cuzismului față de antisemitism:

Cuzismul și antisemitismul sunt în ființa lor asemănătoare, dar în efectele lor imediate două lucruri total diferite. Cuzismul este antisemitismul faptei imediate. El tinde fie pe cale violentă, fie pe cale legală, la expulzarea sau luarea drepturilor jidanilor. Antisemitismul, din contră, este o boală înceată, care cuprinde cercuri tot mai largi din societate¹².

⁹ A. C. Cuza, *Generația de la '48 și Era Nouă*, ed. II, Iași, Tipografia „Ath. Gheorghiu”, 1943, p. 60.

¹⁰ *Ibidem*, p. 69.

¹¹ „Apărarea Națională”, nr. 15 din 8 aprilie 1928, p. 1.

¹² *Ibidem*, p. 2.

Sinteza cuzismului este cuprinsă în tezele elaborate de A. C. Cuza. Accentul era pus pe naționalitate, privită ca o putere naturală, organică, spirituală a rasei umane înzestrată cu însușiri pozitive, dar care era amenințată de degenerare prin contact cu evreii. Aceștia erau considerați, de A. C. Cuza, „o nație corcită, degenerată, fără pământ”. Ca urmare a acestei idei, el era de părere că evreii erau sterili și că nu reprezentau un organism productiv, „întrucât le-ar fi lipsit organul principal al clasei producătoare rurale”, anume clasa mijlocie rurală. Într-o intervenție în Camera Deputaților din 5 martie 1893, A. C. Cuza făcea cunoscută dimensiunea rasială a antisemitismului său: „Dar este un argument științific de cea mai mare însemnătate, care dovedește că între rasa ariană și rasa semită există o prăpastie care nu este în putința noastră de a o înlătura, fiindcă sunt dușmăni rasiale așa de tari, încât nu se pot șterge în nici un chip”¹³. Câteva decenii mai târziu, A. C. Cuza scria: „Cuziștii se mândresc a fi fost prorocii urii de rasă în lupta lor contra jidanilor paraziți”¹⁴.

Între anii 1890 și 1891, A. C. Cuza a fost ales ajutor de primar al orașului Iași. În anul 1892 a fost ales pentru prima dată deputat junimist în Parlamentul României. Și-a exercitat mandatul de deputat până în anul 1895. În această calitate, el a folosit tribuna Parlamentului pentru a-și propaga ura sa împotriva evreilor. La 5 martie 1893, declara: „Eu protestez în contra cuvântului evreu pământean și nu recunosc că există evrei pământeni... Evreul venit aici de 50 sau de 100 de ani e tot evreu și pământean nu poate fi”¹⁵.

În anul 1895, A. C. Cuza s-a prezentat în alegeri pe listele Partidului Conservator, ca junimist, dar nu a mai reușit să obțină mandatul dorit. Rămas în afară Parlamentului, A. C. Cuza a înființat alături de A. D. Xenopol „Liga contra alcoolului” și a publicat, în acest sens, o serie de articole în care-i acuza pe evrei că se făceau vinovați de flagelul alcoolismului existent în societatea românească.

Din prima perioadă parlamentară a lui A. C. Cuza datează studiul său *Meseriașul roman*, în care se arată un partizan al protecționismului economic. Gândirea antisemită a lui A. C. Cuza este larg exprimată în lucrarea *Despre poporație*, străduindu-se să demonstreze că în Moldova avem de a face, la sfârșitul secolului al XIX-lea, cu o pretinsă creștere demografică a populației evreiești în defavoarea românilor.

În anul 1901, A. C. Cuza a fost numit profesor de economie politică la Universitatea din Iași. Se poate pune întrebarea: care a fost viziunea sa despre economia politică? În pofida studiilor sale solide atât de la Paris, cât și de la Bruxelles, încheiate cu obținerea a două doctorate, A. C. Cuza nu s-a ridicat la nivelul unui profesor universitar. Stăpânit de ura împotriva evreilor, lucrările în domeniul economic sunt dominate de clișee antisemite, de pseudoteorii economice care îi așază pe evrei ca obstacol în fața dezvoltării economice românești.

¹³ BAR, Arhiva A. C. Cuza, Mapa 3, mss. 4-7, f. 5.

¹⁴ „Apărarea Națională”, nr. 24 din 26 octombrie 1930, p. 1.

¹⁵ BAR, Arhiva A. C. Cuza, Mapa III, mss. 4-7, f. 2.

Într-un interviu acordat ziarului „Curentul” din anul 1937, A. C. Cuza se pronunță atât asupra scrierilor sale economice, cât și asupra statutului său de cadru universitar în următorii termeni:

Din această convingere științifică, fie-mi permis a arăta aici, pe scurt, acțiunea mea pentru rezolvarea problemei jidănești prin eliminarea jidanilor, ca să servească – mă refer la tinerime – studiul acestei probleme la noi de pe timpul când mă sileam să o introduc în preocupările conducătorilor noștri politici și să formulez conștiința națională ca singur organ capabil să o rezolve.

Cuza declară că lucrarea care i-a deschis porțile carierei universitare, *Despre poporație*, era „un studiu economic, cu scopul să lămuresc teoretic problema poporației, cu scopul de a înlătura scăderea populației creștine în România în contrast cu înmulțirea jidanilor”. Totodată, lucrarea *Naționalitatea în artă* era descrisă de A. C. Cuza ca fiind „un studiu estetic, ilustrând expunerea doctrinei naționaliste și formula rezolvării problemei jidănești prin eliminarea jidanilor”. Pe parcursul interviului, el recunoștea că a fost dat afară din Universitate în anul 1924:

[...] pentru că îmi făceam datoria de profesor de economie politică la Facultatea de Drept a Universității din Iași – în cadrul strict al specialității mele – să cercetez problema jidănească și eram și Președintele Ligii Apărării Naționale, cuprinzând în doctrină și programul ei: eliminarea jidanilor¹⁶.

De altfel, A. C. Cuza și-a definit cursul universitar de economie politică de la Facultatea de Drept a Universității din Iași drept o bază ideologică a demersurilor sale antisemite, „în care am căutat să lămuresc științific problema jidănească, învederând gravitatea ei în România”.

Începând cu anul 1907, activitatea lui A. C. Cuza a cunoscut o nouă etapă în urma colaborării politice cu Nicolae Iorga. Primele colaborări datează din perioada în care ambii scriau la revista „România Jună”¹⁷. La 10 mai 1906, a apărut primul număr al ziarului „Neamul Românesc”. A. C. Cuza a publicat articole începând cu luna iunie 1906. Articolele sale s-au caracterizat printr-un puternic caracter antisemit, fapt care și-a lăsat amprenta asupra publicației. Astfel, el a publicat în paginile ziarului rubrici permanente intitulate „Ches-tiunea țărănească și evreii noștri” sau „Anexă la jidanii din presă”.

Colaborarea politică dintre A. C. Cuza și Nicolae Iorga a avut ca rezultat întemeierea Partidului Naționalist Democrat, în anul 1910. Programul partidului prevedea formulări generale care militau pentru sprijinirea comerțului și industriei românești, reforme ce vizau clasa de mijloc, îmbunătățirea situației

¹⁶ Interviul publicat de ziarul „Curentul” a fost reprodus în „Apărarea Națională”, nr. 41 din 12 octombrie 1937, p. 2.

¹⁷ Nicolae Iorga, *România contemporană de la 1804 la 1930. Supt trei regi. Istoria unei lupte pentru un ideal moral și național*, București, 1932, p. 105.

țăranilor, combaterea analfabetismului, autonomia universităților, inviolabilitatea judecătorilor, autonomia clerului, ameliorarea sistemului educațional. La cererea lui A. C. Cuza, ultimele puncte ale programului naționalist-democrat aveau un caracter antisemit, la articolul 45 cerându-se eliminarea evreilor din viața social-economică a României¹⁸. Partidul avea, teoretic, o conducere bicefală: Nicolae Iorga – A. C. Cuza, însă puternica personalitate a istoricului a făcut că Partidul Naționalist Democrat să fie etichetat în opinia publică drept „Partidul lui Iorga”, iar membrii acestuia drept „iorghiști”. A. C. Cuza, deși pe o treaptă secundară, a rămas activ, propovăduind ura sa împotriva evreilor în paginile ziarului „Neamul Românesc”, oficiosul naționalist-democrat:

Jidanii înecă Moldova, ei sunt stăpâni nu numai ai comerțului mare și mic și ai industriei, dar unii dintr-înșii au și moșii în arendă. Această imigrație jidănească din Rusia și din Polonia readuce pe țăranul moldovean în ruină și mizerie, căci jidanul, care este fără milă și chiar feroce pentru creștini, nu se împlânzește cu bieții români decât pentru a-i exploata și adesea a-i lovi. Jidanii trebuie să fie alungați din Moldova sau, cel puțin, se cere ca legislația să se opună sporirii zilnice a imigrației care se revărsa asupra țării¹⁹.

În articolele semnate de A. C. Cuza apare și componenta rasistă a antisemitismului său. Astfel, el scria: „Rasa jidănească este o rasă degenerată, adică o rasă degenerată este o rasă care și-a pierdut însușirile ei primitive din cauza încrucișărilor și a selecțiunii vicioase și din cauza neîngrijirii”²⁰.

Antisemitismul era larg răspândit în mediile cultural-politice din România la cumpăna dintre secolul al XIX-lea și al XX-lea. În opinia lui Ștefan Zeletin, cauza acestui antisemitism românesc ar sta în procesul complex care a dus la destrămarea orânduirii feudale a societății românești, generând atitudini xenofobe în rândul diferitelor categorii sociale²¹. Motivația acestei stări de fapt este explicată de Ștefan Zeletin prin prisma puternicului atașament al intelectualității românești față de valorile societății tradițional-agrară, care, în perioada de trecere dintre secolul al XIX-lea și al XX-lea, se afla în plină disoluție ca urmare a pătrunderii capitalismului în România. Nicolae Iorga îi vedea pe evrei ca pe un pericol la adresa valorilor unui stat agrar românesc, în care tradițiile populare trebuiau să aibă un rol primordial. Istoricul era de părere că activitățile de comerț și cămăta erau neproductive, iar pentru faptul că existau evrei care activau în acest domeniu, ei deveneau astfel un pericol la adresa caracterului de stat țăranesc al României. La rândul său, Constantin Stere era convins că evreii s-ar fi împotrivit din punct de vedere politic și cultural emancipării românilor și de aceea măsurile antisemite erau justificate.

¹⁸ A se vedea, pe larg, Programul Partidului Naționalist Democrat în „Neamul Românesc”, an V, nr. 51 din 27 aprilie 1910, p. 814-816.

¹⁹ „Neamul Românesc”, an V, nr. 7 din 15 ianuarie 1910, p. 104.

²⁰ BAR, Arhiva A. C. Cuza, Mapa II (2), mss. 4, f. 1.

²¹ Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, Editura Humanitas, 2006.

De aceeași parte a baricadei îl găsim și pe Vasile Alecsandri. În perioada cât a fost membru al Senatului României nu a admis sub nicio formă revizuirea articolului 7 din Constituția României, care ar fi deschis calea împământării membrilor comunității iudaice din țară. Alte voci ale intelectualității antebelice s-au dovedit mai radicale în discursurile lor antisemite, precum Vasile Conta, care afirma în Parlamentul României: „Noi dacă nu vom lupta împotriva elementului jidănesc, vom pieri ca națiune”²². La polul opus, întâlnim și intelectuali care nu doar că s-au opus antisemitismului, dar au și criticat atitudinile antisemite, precum Titu Maiorescu sau Petre P. Carp.

România și Rusia erau singurele țări independente din Europa, de la cumpăna secolelor XIX-XX care se opuneau cu fermitate acordării evreilor a drepturilor depline de cetățenie.

În primii ani în calitate de copreședinte al Partidului Naționalist Democrat, A. C. Cuza a cunoscut eșecuri politice în încercarea sa de a fi ales în Parlamentul României. Pe lângă eșecul în alegeri, el a trebuit să facă față și unor acuzații de plagiat. În octombrie 1910, N. D. Cocea a publicat în revista „Facla” articole în care îl acuză pe A. C. Cuza de „furt literar”²³. Aproape simultan, Emmanuel Socor a publicat broșura *O rușine universitară: plagiatul domnului A. C. Cuza*. Socor îi imputa faptul că, în lucrarea sa *Despre poporație*, în care Cuza se străduia să demonstreze că, în Moldova, creșterea populației evreiești se făcuse în detrimentul românilor, îl plagiasse pe Thomas Malthus. La acuzațiile de plagiat, A. C. Cuza a recurs la binecunoscutele sale clișee antisemite: „Calomniile Cahalului împotriva mea se țin lanț. Ele sunt singurele mijloace prin care jidanii își închipuie că vor zdrobi mișcarea naționalistă, compromițând pe cei care o conduc”. Față de acuzația de plagiat formulată de E. Socor, A. C. Cuza a ripostat publicând broșura *Plagiatul poporației o calomnie „more iudaico” sau cum lucrează Cahalul în contra goimilor după Talmud*²⁴.

Pe fondul crizelor balcanice au apărut primele divergențe între N. Iorga și A. C. Cuza. Istoricul s-a arătat rezervat față de angajarea României în războaiele balcanice, în timp ce A. C. Cuza dorea o intervenție militară a României la sud de Dunăre. Apariția primelor neînțelegeri politice între A. C. Cuza și N. Iorga l-a determinat pe profesorul ieșean să editeze la Iași ziarul propriu intitulat „Unirea”. Gazeta purta subtitlul de „Foaia naționaliștilor-democrați ieșeni”, acreditând ideea că în cadrul PND există o grupare care se dorea distinctă de restul partidului și urma ideile lui A. C. Cuza. Ziarul era tribuna de presă a lui Cuza și a apropiaților lui din partid, precum Ion Zelea Codreanu și Corneliu Șumuleanu, antisemiți notorii. Ziarul „Unirea” dezvoltă un antisemitism radical, fapt ce reiese din articolele publicate:

²² Vezi V. Conta, *Discursuri parlamentare. Proiect de lege, articole de ziare (1878-1881)*, Iași, Tipografia „Dacia”, p. 68.

²³ „Facla”, nr. 30 din 2 octombrie 1910 și nr. 33 din 20 octombrie 1910.

²⁴ „Neamul Românesc”, an VI, nr. 38 din 1 aprilie 1911, p. 595.

[...] scriitorul acestor rânduri – nota A. C. Cuza – atrăsese atenția publicului în numărul trecut al ziarului nostru asupra manoperei jidănești cu „criza” pe care jidani, profitând de războiul îndepărtat din Balcani, o provoacă ei singuri la noi, ca prin mijlocul acesta să deprecieze valorile, să restrângă creditul, să rețină numeralul, să gătuie pe comercianți și arendașii creștini, să realizeze ei beneficii, ca întotdeauna din ruina goimilor blestemați – întocmai după prescripțiile Talmundului lor²⁵.

După adaptarea propunerii de revizuire a Constituției, Parlamentul a fost dizolvat, alegerile fiind fixate în perioada 18-26 mai 1914²⁶. Rezultatul alegerilor i-a conferit Partidului Naționalist Democrat două mandate în Parlament, N. Iorga fiind ales deputat de Prahova, iar A. C. Cuza deputat de Iași.

În perioada discutării proiectelor de reformare propuse în anul 1914 de Partidul Naționalist Liberal, atitudinea celor doi copreședinți ai Partidului Naționalist Democrat a fost diferită. În problema votului universal, ambii s-au pronunțat în favoarea proiectului, sperând că prin votul universal să crească numărul de voturi partidului lor, însă în problema împrumutării A. C. Cuza s-a opus, considerând-o un atentat la adresa proprietății în sine.

Izbucnirea Primului Război Mondial a generat noi contradicții între A. C. Cuza și N. Iorga. Istoricul și-a manifestat încrederea în guvernul liberal condus de Ion I. C. Brătianu și a acceptat propunerea de neutralitate adoptată de România la Consiliul de Coroană din vara anului 1914. În schimb, A. C. Cuza s-a pronunțat împotriva neutralității: „Această politică e cea mai absurdă, pentru că ea presupune că România nu are nici un interes în urmările acestui conflict”²⁷. El dorea o imediată angajare a României în război alături de Antantă.

Intrarea României în Primul Război Mondial a dus la suspendarea activității Partidului Naționalist Democrat. Decizia suspendării a fost luată de N. Iorga. A. C. Cuza nu a fost de acord, au urmat schimburi de replici acide între el și istoric, atât în presă, cât și de la tribuna Parlamentului. În final, A. C. Cuza a hotărât să acționeze împreună cu grupul său de susținători și a participat la alegerile organizate de guvernul Marghiloman în vara anului 1918. Candidații cuziști au participat la respectivele alegeri cu titlul de „candidați naționaliști democrați”, deși Partidul Naționalist Democrat își avea activitatea politică suspendată.

După Primul Război Mondial, România și-a dublat suprafața teritorială prin unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei. Desăvârșirea statului național unitar roman înfăptuită în anul 1918 a fost recunoscută pe plan internațional la Conferința de Pace de la Paris în anii 1919-1920. Astfel, România și-a mărit teritoriul de la 138.177 km² în 1913 la 295.049 km² în 1920. Populația a crescut de la 7.160.000 în 1912 la aproximativ 15.541.000 de locuitori în 1920. În felul

²⁵ „Unirea”, an I, nr. 42 din 15 octombrie 1912, p. 3.

²⁶ Anastasie Iordache, *Viața politică în România, 1910-1914*, București, Editura Științifică, 1982, p. 286.

²⁷ „Unirea”, an III, nr. 25 din 14 august, 1914, p. 2.

acesta, România devenea, dintr-un stat național relativ omogen în anul 1912, un stat cu minorități naționale relativ numeroase după 1918, în care românii reprezentau majoritatea populației, aproximativ 71,9%. Alături de majoritatea românească locuiau maghiari, sași, evrei și alte minorități mai puțin numeroase. Evreii reprezentau aproximativ 4,1% din populație, adică în jur de 750.000 de persoane²⁸.

Perioada anilor 1918-1920 a reprezentat pentru A. C. Cuza etapa finală a disputelor și neînțelegerilor politice cu N. Iorga. Formarea guvernului Averescu în 1920 a însemnat ruperea definitivă a relațiilor politice între A. C. Cuza și N. Iorga. Istoricul făcea cunoscută despărțirea sa de fostul prieten politic în următorii termeni: „De fapt, sunt ani de zile de când nu mai facem aceeași politică. Ura contra străinului pentru că este străin nu o primește conștiința mea. Capriciile politice ale domnului Cuza și apucăturile d-lui Codreanu îmi repugnă de mult”²⁹. A. C. Cuza a părăsit Partidul Naționalist Democrat însoțit de susținătorii lui, micul nucleu antisemit alcătuit din personaje precum Ion Zelea Codreanu și Corneliu Șumuleanu.

Abandonat de fostul prieten și partener politic N. Iorga, A. C. Cuza a fost îmbrățișat de Nicolae C. Paulescu, împreună cu care a pus bazele, în anii care au urmat, a două formațiuni politice antisemite: Uniunea Națională Creștină (1922) și Liga Apărării Național-Creștine (1923). Colaborarea politică între A. C. Cuza și Nicolae C. Paulescu a avut ca rezultat elaborarea așa-zisului „antisemitism științific”, o combinație de pseudoteorii biologice și teologice, care avea ca scop să îi prezinte pe evrei ca o populație inferioară din punct de vedere biologic și religios. În acest sens, statutul de savant în medicină al lui N. Paulescu era un paravan după care atât A. C. Cuza, cât și N. Paulescu au elaborat cele mai aberante teorii rasiste pretinse a fi rezultate ale cercetării medicale sau teologice. Astfel, în anul 1922, A. C. Cuza a publicat în ziarul „Apărarea Națională” un articol în care prezenta antisemitismul ca pe o știință. Pe parcursul articolului, A. C. Cuza scria: „Istoria constată de la început că jidanii sunt un popor rătăcitor, fără patrie, iar știința antisemitismului stabilește că acest nomadism este contrar popoarelor sedentare, agricole și nu poate fi tolerat de acestea”. La rândul său, „antropologia constată că jidanii sunt un amestec de rase diferite între dânsese, neînrudite, ca semiții, negrii, mongolii”, iar „sterilitatea nației jidănești în domeniul culturii” este „un efect al acestei corciri” și arată că „această corcitură nu poate servi cu nimic cultura celorlalte nații, pe care numai o falsifică, denaturând caracterul ei”.

Investigațiile teologice, afirma A. C. Cuza, „constată că religia jidănească este o religie particulară bazată pe legământul special încheiat cu Dumnezeu lor, o concepție care exclude posibilitatea oricărei conlucrări și oricărei asimilări cu jidanii”. La rândul ei, politica, potrivit demonstrației lui Cuza, dovedește că

²⁸ Carol Iancu, *Evreii din România (1919-1938) de la emancipare la marginalizare*, București, Editura Hasefer, 2000, p. 28.

²⁹ „Neamul Românesc”, an XV, nr. 65 din 2 aprilie 1920, p. 1.

„pretutindeni, în mijlocul celorlalte nații, jidanii au organizația lor socială deosebită, constituită stat în stat”, iar „știința antisemitismului conchide că jidanii sunt un element anarchic periculos pentru existența tuturor statelor”. Economia politică, în interpretarea lui A. C. Cuza, profesor de economie politică la Universitatea din Iași, „constată că jidanii au trăit în toate timpurile, chiar în Palestina, ca popor suprapus celorlalte nații, exploatănd munca lor, fără să fie direct productivi”. În sfârșit, Cuza era de părere că filosofia descoperă în concepția iudaismului despre viață un anacronism care este „în opoziție cu propășirea umană”. Concluzia acestei sinteze nu putea fi, în mintea lui A. C. Cuza, decât că „știința antisemitismului impune” ca „această monstruo-zitate” să fie înlăturată prin „silițele unite ale tuturor națiilor”. În sfârșit, A. C. Cuza făcea efortul științific să ne spună că „știința antisemitismului are ca obiect iudaismul ca problema socială, fiind astfel, în mod necesar, sinteza tuturor științelor care pot contribui la soluțiile ei”³⁰.

La rândul său, Nicolae Paulescu nu se lăsa mai prejos decât partenerul său politic, dezvoltând și el conceptul de „antisemitism științific”. El a ideologizat medicina în sens rasist, publicând o serie de cărți și broșuri în care îi prezintă pe evrei ca fiind inferiori biologic. În lucrarea *Degenerarea rasei jidănești*, publicată în 1927, inferioritatea biologică a evreilor era argumentată de N. Paulescu, profesor de fiziologie la Facultatea de Medicină din cadrul Universității din București, ca rezultat al unor anomalii neurologice congenitale cauzate de influența... diavolului. Astfel, Paulescu scria:

Există însă o altă categorie de oameni peste care Diavolul are o putere nelimitată. Aceștia sunt degenerații al căror suflet este împiedicat, în perioada creșterii, să lucreze cum trebuie – fie de o boală pătimașă a părinților (alcoolismul, sifilisul), fie de o intervenție a Satanei. Astfel, omul se naște cu un trunchi diform (craniu mic, frunte joasă, urechi blegi etc.) și mai ales cu organe importante, ca creierul, incomplet dezvoltate. Or, un asemenea individ, când nu moare în vârstă fragedă, devine ori imbecil, ori nebun, ori vițios. Degenerații sunt incapabili să priceapă „Cuvântul lui Dumnezeu” și, prin urmare, vițiile lor sunt incurabile. În această stare de spirit se aflau jidanii, care sunt toți degenerați. De aceea, Diavolul se servește de ei, ca să tortureze omenirea întregă³¹.

Pe parcursul acestui studiu pretins științific, Paulescu susținea că „jidanii formează în omenire o rasă particulară, ce este degenerată”. În continuare, fiziologul român explică: „Sub influența unor cauze morbide care provoacă leziuni în sistemul nervos, și mai ales în creier, rasa degenerată [...] intră în domeniul Patologiei”, pentru ca, în cele din urmă, să fie „compusă din schilozi,

³⁰ „Apărarea Națională”, nr. 16 din 15 noiembrie 1922, p. 23-24; Horia Bozdoghină, *Antisemitismul lui A. C. Cuza în politica românească*, București, Editura Curtea Veche, 2012, p. 163-165.

³¹ Dr. Nicolae C. Paulescu, Profesor de Fiziologie la Facultatea de Medicină din București, *Degenerarea rasei jidănești*, București, 1928, p. 10.

nebuni, epileptici, imbecili sau din monștri idioti”, la sfârșit ajungând la concluzia: „se știe că creerul jidanilor are o greutate mult mai mică decât cel al Arienilor”³².

Conceptul de „antisemitism științific” elaborat de A. C. Cuza și N. C. Paulescu era omagiat de presa cuzistă. Spre exemplu, ziarul cuzist „Înfrățirea românească”, afirma:

Valoroasa lucrare a d-lui profesor dr. N. C. Paulescu – Degenerarea rasei jidănești – vine să confirme în mod neîndoielnic, pe bază de argumente științifice, strict obiective, că neamul lui Israel este complet degenerat. Exemplele servite drept mărturie evidentă a părerilor sale în această chestiune sunt plastice și sugestive³³.

A. C. Cuza și N. C. Paulescu și-au bazat teoriile rasial-antisemite pe o biologie și o teologie contrafăcute, care au stat la baza așa-numitului „antisemitism științific”.

În anul 1922, A. C. Cuza și N. C. Paulescu au pus bazele Uniunii Naționale Creștine, prima formațiune politică exclusiv antisemită. În același timp, cei doi universitari au început să publice revista „Apărarea Națională”, oficios al noii formațiuni politice, care apărea bilunar, începând cu aprilie 1922. Ziarul avea să joace un rol important în formarea ideologică a viitoarelor cadre ale Mișcării Legionare. Acest fapt a fost confirmat de Corneliu Zelea Codreanu în cartea sa *Pentru Legionari*:

La 1 Aprilie 1922, apare revista bilunară Apărarea Națională, sub conducerea profesorilor Cuza și Paulescu. Oricine își poate da seama ce a însemnat pentru noi, în mijlocul gândurilor și frământărilor noastre, apariția acestei reviste... În ea găsim tot ce va trebui pentru o perfectă lămurire și înarmare a noastră... Numerele revistei erau adevărate transporturi de muniții prin care noi învingeam argumentele presei jidănești³⁴.

Semnul politic al Uniunii Naționale Creștine era svastica, în care A. C. Cuza vedea „semnul nostru de neam înrudit cu popoarele ariene”, dar și „semnul comun al luptei contra jidanilor”. Astfel, Uniunea Națională Creștină devenea al doilea partid politic din Europa care avea ca simbol politic svastica. Primul a fost Partidul Muncitoresc Național Socialist din Germania (NSDAP), care adoptase svastica (*Hakenkreuz*) în 1920 ca simbol politic. Programul Uniunii Naționale Creștine viza eliminarea completă a elementului evreiesc din societatea românească³⁵.

Activitatea politică a Uniunii Naționale Creștine a fost de scurtă durată întrucât, în anul 1923, A. C. Cuza a hotărât înființarea Ligii Apărării Naționale

³² *Ibidem*, p. 2.

³³ „Înfrățirea românească”, nr. 10 din 15 martie 1930, p. 117.

³⁴ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru Legionari*, Sibiu, Editura Totul pentru Țară, 1936, p. 93.

³⁵ A se vedea Programul Uniunii Naționale Creștine în „Apărarea Națională”, an II, din ianuarie 1923, p. 5.

Creștine. Întemeietorii LANC au fost A. C. Cuza și N. C. Paulescu. Un rol important la întemeierea Ligii l-a avut Corneliu Zelea Codreanu. Vorbind în numele Ligii, A. C. Cuza explica necesitatea întemeierii noii formațiuni politice prin faptul că „Tratatul de la Saint-Germain, semnat de guvernul inconștient al lui Alexandru Vaida-Voievod și Nicolae Iorga la 1919” sub „presiunea jidănimii internaționale”, „a impus desființarea articolului 7”³⁶. Prin urmare, Liga Apărării Naționale Creștine a apărut în viața politică a României din cauza atitudinii de respingere a acordării de drepturi cetățenești pentru evreii români. Programul LANC era exclusiv antisemit și se pronunța pentru eliminarea evreilor din societatea românească³⁷. Semnul politic al LANC rămânea svastica.

În campania electorală din anul 1926, A. C. Cuza își făcea cunoscute ideile antisemite prin intermediul ziarului „Apărarea Națională”. Astfel, el descria situația României în cele mai sumbre ipostaze: „Țara, cum o vede oricine după Tratatul de la Saint-Germain de la 1919, pe baza căruia s-a votat Constituția de la 1923, a ajuns un fel de hinterland african, un adevărat teritoriu colonial jidănesc, ocupat de jidanii paraziți care stăpânesc toate avuțiile și orașele”. Din articolul lui Cuza mai aflăm că „neamul lovit în inima lui [...] de către jidani este oprit din dezvoltarea lui firească”, că „partidele inconștiente de problemele mari de existența națională se sfășie între ele”, iar „în timpul acesta, țară va continua să fie stăpânită de jidani intrați în toate partidele”³⁸.

La alegerile din 1926, LANC a obținut un procentaj de 4,76% din totalul voturilor exprimate. Printre cei aleși în Parlament din partea Ligii se numărau: A. C. Cuza, ales la Iași, Corneliu Șumuleanu la Dorohoi, H. Vasiliu la Botoșani, Ion Găvănescu la Iași, Ion Zelea Codreanu la Rădăuți, Valeriu Pop la Satu Mare, M. P. Florescu la Fălticeni, P. Iliescu la Câmpulung, Iuliu Leca la Bacău, prof. Cârlan la Suceava. N. C. Paulescu a candidat pentru funcția de senator din partea filialei Ilfov a LANC, fără să obțină mandatul dorit.

În anii 1926-1927, LANC s-a confruntat cu două dizidențe. Sub conducerea profesorului C. Condurache s-a constituit LANC – statutar, urmată apoi de plecarea din Ligă a grupului condus de Corneliu Zelea Codreanu. Acesta din urmă, nemulțumit de faptul că A. C. Cuza rămânea un partizan al sistemului pluralist, a decis să pună bazale Legiunii „Arhanghelul Mihail”, formațiune politică antisemită și antipluralistă. Explicația părăsirii LANC de către Corneliu Zelea Codreanu ne este oferită de însuși viitorul șef legionar:

A face apologia partidelor pe care mișcarea națională le denunța ca pe o nenorocire abătută asupra României și în contra cărora luptă cu sacrificii dureroase, pentru a crea o nouă soartă acestei țări, alta decât cea hărăzită de politicienii partidelor, este totuna cu ce-ți condamnă la moarte propria mișcare³⁹.

³⁶ „Apărarea Națională”, nr. 1 din 15 noiembrie 1925, p. 1.

³⁷ A se vedea Programul LANC în „Apărarea Națională”, nr. 22 din 11 aprilie 1926, p. 4.

³⁸ „Apărarea Națională”, nr. 4 din 4 decembrie 1925, p. 1.

³⁹ Corneliu Zelea Codreanu, *op. cit.*, p. 216.

În alegerile din iulie 1927, LANC a depus candidaturi în 32 de județe. A. C. Cuza a menținut orașul Iași drept centru al campaniei sale electorale, iar N. C. Paulescu a candidat pentru Senat în județul Ilfov. Procentul total de voturi adunate de LANC în vara anului 1927 a fost de 1,90, adică 52.480 de voturi pe întreaga țară, insuficient pentru intrarea în Parlament⁴⁰. Eșecul înregistrat de LANC a fost efectul mai multor cauze: slabul ecou al antisemitismului în rândul electoratului român, disensiunile existente în cadrul Ligii în anii 1926-1927 și lipsei unui suport politic din partea guvernului liberal. De altfel, A. C. Cuza a denunțat, în paginile ziarului „Apărarea Națională”, pactul electoral dintre Partidul Național Liberal și Uniunea Evreilor Pământeni, că ar fi avut ca scop împiedicarea candidaților LANC să pătrundă în Parlament: „Pactul electoral pe care PNL l-a încheiat cu jidanii a avut ca scop, între altele, din partea jidanilor să înlăture reprezentanții «Ligii Apărării Naționale Creștine» din adunările legiuitoare”⁴¹.

Formarea guvernului liberal în anul 1927 a avut un impact important asupra activității didactice a lui A. C. Cuza. În anul 1925, el a fost dat afară de la Universitatea din Iași din cauza antisemitismului sau obsesiv. Ulterior a fost reintegrat în învățământul superior. Guvernul liberal a hotărât însă, în anul 1927, pensionarea lui A. C. Cuza.

În pofida eșecurilor pe plan politic și profesional, A. C. Cuza și-a continuat propaganda antisemită. În toamna anului 1928, el a efectuat un turneu electoral în nordul Moldovei și al Bucovinei, zone unde propaganda sa antisemită avea o mai mare aderență în rândurile electoratului, organizând o serie de interviuri politice. În urma unei întruniri electorale de la Rădăuți, A. C. Cuza a redactat o moțiune în care protesta față de ceea ce el numea „excluderea Ligii din Parlament de către liberali și jidani”, cerând dizolvarea forului legislativ și demisia guvernului condus de Vintilă Brătianu⁴².

În toamna anului 1928, guvernul liberal condus de Vintilă Brătianu și-a înaintat demisia, Regența investindu-l pe Iuliu Maniu, șeful Partidului Național Țărănesc, cu formarea noului guvern. La aflarea veștii formării unui nou guvern național-țărănesc, A. C. Cuza a reacționat cu stilul său caracteristic: „Bancherii jidani s-au servit de PNTȚ ca să răstoarne guvernul național-liberal, cu toate că acesta era cartelat cu jidanii. Dar le-a trebuit un guvern și mai mult în interesele jidănești”⁴³.

În vederea alegerilor, A. C. Cuza a convocat Marele Consiliu al LANC, la Iași, în sala Bejan, unde a fost rostit *Apelul către nația românească* și s-au făcut publice candidaturile LANC. A. C. Cuza candida la Iași, iar Nicolae Paulescu în Caraș Severin. Cu ocazia alegerilor, LANC a dat publicității un program care

⁴⁰ Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919-1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaților din anii 1919-1932*, Editura și tiparul Kraff Drotleft S.A. Sibiu, f.a., pagini nenumerate.

⁴¹ „Apărarea Națională”, nr. 15 din 17 noiembrie 1927, p. 1.

⁴² Idem, nr. 46 din 15 noiembrie 1928, p. 1.

⁴³ *Ibidem*, p. 2.

viza excluderea evreilor din societatea românească. Intitulat „Programul cuzist”, documentul prevedea că „Liga va retrage drepturile politice date jidanilor și va înlătura pe jidani de la împământenie”⁴⁴.

În urma alegerilor organizate de Iuliu Maniu în decembrie 1928, Partidul Național Țărănesc a câștigat un procentaj de 77,76% din voturi. În schimb, Liga condusă de A. C. Cuza și N. C. Paulescu nu a reușit să obțină pe țară decât un procent de 1,14, adică 32.273 de voturi⁴⁵. Acest procent nu a permis LANC să trimită niciun reprezentant în Parlament. Eșecul electoral suferit de Liga în alegerile din decembrie 1928 l-a determinat pe A. C. Cuza să scrie un rezumat în ziarul „Apărarea Națională”: „Rezultatul alegerilor din urmă pare să fi fost de deosebire nefavorabil și a însemnat un mare regres”⁴⁶.

Eșecurile electorale ale LANC la alegerile din anii 1927, 1928 dovedesc slabă aderență a propagandei antisemite în electoratul românesc la sfârșitul anilor '20. România depășise criza economică de la sfârșitul Primului Război Mondial, unirea din 1918 adunase pe români în granițele statului național unitar, reformele înlăptuite de către PNL au dus la unificarea administrativ-teritorială, iar nivelul de trai crescuse. Astfel, propaganda antisemită dezlănțuită de A. C. Cuza și LANC nu și-a atins scopurile. Procentele obținute în alegerile parlamentare dovedesc acest fapt.

În mod paradoxal, dacă extremismul antisemit al Ligii Apărării Naționale Creștine nu a avut rezonanță în electoratul român din anii '20, acest extremism antisemit a fost îmbrățișat în mediile studentești și cele intelectuale. Violențele antisemite din anii '20 s-au manifestat cu precădere în universități, iar Corneliu Zelea Codreanu a reușit să adune în jurul discursului său antisemit numeroși studenți. În cadrul LANC găsim numeroși profesori universitari, adepți ai lui A. C. Cuza, precum: Corneliu Șumuleanu, Nicolae C. Paulescu, Ion C. Cătuneanu, Ion Găvănescu sau Traian Brăileanu. Astfel, putem afirma că propaganda antisemită a lui A. C. Cuza avea succes mai cu seamă în rândurile studențimii și ale intelectualității decât în rândul electoratului. Nu trebuie să ne surprindă faptul că Liga avea succes în mediile universitare, în timp ce în alegerile parlamentare obținea sub 2%. Această realitate era surprinsă de Nicolae Iorga:

Ceea ce oglindește mai mult însă caracterul absurd al vieții noastre în momentul de față e faptul că rivalitatea pasională cu evreeii nu se observă atât pe țărâm comercial sau industrial, ci tocmai în domeniul intelectual unde vedem regretabile lupte între studenți⁴⁷.

În mediile intelectuale românești, antisemitismul avea o tradiție bine întemeiată încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, când o serie de intelectuali

⁴⁴ Idem, nr. 50 din 9 decembrie 1928, p. 1.

⁴⁵ Marcel Ivan, *op. cit.*

⁴⁶ „Apărarea Națională”, nr. 25 din 29 decembrie 1928, p. 1.

⁴⁷ ANIC, fond A.C. Cuza, dosar nr. 38/1886-1943, f. 4.

români, precum Vasile Alecsandri, Vasile Conta, Bogdan Petriceicu-Hasdeu, A. D. Xenopol, i-au prezentat pe evrei ca un pericol pentru societatea românească.

Marea criză economică din anii 1929-1933 a determinat pe scena politică europeană o creștere a curentelor de extremă dreaptă și o ascensiune a antisemitismului. Acest fenomen s-a petrecut și în România, unde a avut loc o dezvoltare a extremismului de dreapta, concretizată prin aderența tot mai multor categorii sociale la programele și acțiunile unor formațiuni politice extremiste precum Liga Apărării Naționale Creștine sau Mișcarea Legionară. Pentru A. C. Cuza, cauza crizei economice din anii 1929-1933 era reprezentată de evrei. În articolul *Ce este problema jidănească*, publicat în „Apărarea Națională” din 15 septembrie 1929, Cuza susținea că așa-numita „problema jidănească” era determinată de „parazitismul universal al jidanilor ca națiune fără teritoriu, suprapusă celorlalte nații”. În continuare, șeful Ligii postula: „Parazitismul jidănesc universal este parazitism de rasă, consacrat ca religie”. Aceasta, la rândul ei, se făcea vinovată, în logica lui Cuza, că avea la bază „dogma «legământului» pe care l-ar fi încheiat Iahve, Iehova, cu jidanii că «popor ales» de dânsul ca să-i fie lui «națiunea sfântă» cu jefuirea, robirea și uciderea celorlalte nații care nu i se închină, pentru că el să se sfințească astfel pe întregul pământ”.

Dimensiunea religioasă a antisemitismului lui A. C. Cuza îl plasează pe acesta în sfera ereziei marcionite. El a negat valoarea biblică a Vechiului Testament asupra căruia și-a vărsat întreaga ură. Astfel, el ajungea să considere că

Vechiul Testament este religia diavolească a unui popor blestemat. Iehova, Dumnezeuul iudaismului, este El Sadai care corespunde, și după nume și după faptele lui, cu Set, Șeitan, Satan – Spiritul întunericii, al răului, al urii, al minciunii, Dumnezeuul gelos care încheie legământul numai cu jidanii promițându-le că ei să devină națiuni prin stârpirea acestora⁴⁸.

Obsedat de originile istorice ale lui Iisus Hristos, A. C. Cuza ajungea la concluzia că acesta nu avea nimic de a face cu poporul evreu, ba mai mult era de „rasă ariană”, iar religia creștină nu ar fi fost altceva decât „antisemitism superior”. Potrivit demonstrației lui A. C. Cuza, „mesajul antisemit” al lui Iisus Hristos a fost ascuns de Apostolul Pavel, numit „jidan fariseu”, iar abordarea sa avea ca scop restabilirea „creștinismului integral”. În acțiunea sa de deziudaizare a religiei creștine și de restabilire a „creștinismului integral”, A. C. Cuza ne spunea:

Cercetările mele practice se rezumă în următoarele două măsuri [...]. Biserica să scoată din cărțile ei orice amintire a Vechiului Testament [...]. Școala să așeze învățământul religios pe baza Noului Testament, autonom, cu excluderea desăvârșită a Vechiului Testament, care nu este decât un conglomerat de prostii și

⁴⁸ A. C. Cuza, *Învățătura lui Iisus. Iudaismul și teologia creștină*, Iași, 1925, p. 13.

orori, împovărând mintea, falsificând judecata copiilor noștri, lăsându-i la urmă fără nicio religie⁴⁹.

La rândul său, vicepreședintele Ligii Apărării Naționale Creștine, Nicolae C. Paulescu și-a bazat antisemitismul pe religie. El a publicat în perioada interbelică lucrări antisemit-religioase precum *Sinagoga și Biserica față de pacificarea omenirii și Tălmăcirea Apocalipsului. Soarta uluitoare a jidănimii*.

În prefața primei lucrări, Paulescu scria: „Creștinismul dumnezeiesc abia născut a găsit în Jidănimul diavolesc un formidabil potrivnic – și lupte uriașe pe viață și pe moarte între acești dușmani neîmpăcați durează întreținându-se din ce în ce, de 2.000 de ani”⁵⁰. Din punct de vedere religios, în opinia lui Paulescu, evreii erau un popor satanic, ales de diavol pentru a nimici creștinismul și a înfăptui împărăția luciferică pe pământ: „Pentru a-și realiza scopul – scria N. Paulescu în cea de-a doua lucrare –, Satana se servește de un neam pervers, Jidănimia...”⁵¹. Ideile pseudoreligioase ale lui N. C. Paulescu se înscriu în sfera ereziei maniheiste.

În urma alegerilor din iunie 1931, Liga Apărării Naționale Creștine a obținut un procent de 3,89, adică 113.863 de voturi pe țară, având dreptul să trimită în Parlament opt reprezentanți⁵². A. C. Cuza a obținut fotoliul de deputat de Iași. Durata noului guvern condus de Nicolae Iorga nu a fost prea lungă, astfel încât, în anul 1932 au avut loc din nou alegeri, de această dată organizate de un guvern național-țărănesc, condus de Alexandru Vaida Voievod. La aceste alegeri, Liga Apărării Naționale Creștine a obținut un număr mai mare de voturi, aproximativ 159.107, adică un procent de 5,32, care i-a oferit posibilitatea de a trimite 11 reprezentanți în Parlament⁵³. A. C. Cuza și-a menținut calitatea de deputat de Iași.

Ascensiunea nazismului în Germania a fost salutăată de A. C. Cuza. Încă de la începutul anilor '30, el a publicat o serie de articole în care se străduia să arate asemănarea ideologică între nazism și cuzism. Astfel, el scria în „Apărarea Națională”:

Cuziștii sunt doar hitleriști – în adevăr – pentru că hitleriștii sunt cuziști. Adolf Hitler: marele Cancelar al Germaniei, aplica desigur programul său, dar programul său este același ca și programul cuzist formulat cu mulți ani înainte... Luptăm alături de Adolf Hitler ca să scoatem pe jidani din România cum i-a scos el din Germania⁵⁴.

⁴⁹ „Apărarea Națională”, nr. 46 din 11 noiembrie 1927, p. 1.

⁵⁰ Nicolae C. Paulescu, *Sinagoga și Biserica față de pacificarea omenirii*, București, Tipografia „Steaua”, 1924, p. 13.

⁵¹ Idem, *Tălmăcirea Apocalipsului. Soarta viitoare a jidănimii*, București, Institutul de Arte grafice „Oltenia”, 1941, p. 30.

⁵² Marcel Ivan, *op. cit.*

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ „Apărarea Națională”, nr. 26 din 11 iunie 1933, p. 1.

La 3 septembrie 1933, A. C. Cuza elogia pe șeful național-socialiștilor germani în următorii termeni: „Omul providențial A. Hitler nu este omul providențial al nației lui germane numai, ci omul providențial cu adevărat al tuturor națiilor și cu desăvârșire al întregii civilizații umane”⁵⁵.

În alegerile din toamna anului 1933, Liga Apărării Naționale Creștine și-a menținut relativ procentul obținut în anul 1932, reușind să câștige 4,47% din totalul voturilor, A. C. Cuza rămânând deputat de Iași⁵⁶.

Creșterea procentelor Ligii, generate de consecințele economice negative ale mării crize economice din anii 1929-1933, a făcut ca formațiunea politică condusă de A. C. Cuza să atragă atenția unor intelectuali români antisemiți. Astfel, în primăvara anului 1935, Nichifor Crainic a aderat la Ligă, urmat la scurt timp de Octavian Goga. La 14 iulie 1935, Liga Apărării Naționale Creștine a fuzionat cu Partidul Național Agrar, condus de Octavian Goga. În urma acestei fuziuni, apărea în viața politică românească Partidul Național Creștin.

Potrivit istoricului german Andreas Hillgruber, crearea PNC era opera Oficiului de Politică Externă al NSDAP:

Încă din anul 1934, Schickedanz a început să-și întindă tentaculele spre politicienii români și să stabilească primele contacte în acest scop, el făcând repetat călătorii în România. Drept „șef” al „mișcării populare” plănuită de Oficiul de Politică Externă era avut în vedere poetul Octavian Goga, susținut de micul Partid Național Creștin. După îndelungate eforturi, Schickedanz a reușit să-l aducă pe Goga alături de grupul mentorului mișcării antisemite din România, profesorul Alexandru C. Cuza⁵⁷.

Publicarea *Jurnalului politic* a lui Alfred Rosenberg, în anul 2015, ne oferă noi informații despre culisele fuziunii Cuza – Goga și despre scopul Partidului Național Creștin. Astfel, aflăm că însuși Alfred Rosenberg, ideologul național-socialismului german, se afla în spatele formării PNC și că el a redactat atât programul, cât și modul de acțiune a partidului. Scopul lui Rosenberg era: „Dacă Titulescu ar fi înlăturat de aici, atunci Mica Antanta ar fi distrusă, iar Germania ar respira în regiunea Dunării”⁵⁸. În paginile jurnalului său politic, Alfred Rosenberg face numeroase referiri la A. C. Cuza și Octavian Goga, subliniind faptul că Partidul Național Creștin acționează în viața politică a României după indicațiile primite de la el: „Schickedanz zboară la Zurich mâine să se întâlnească cu Goga. Ieri totul a fost discutat în detaliu aici, incluzând aspectul practic al problemei [...]. Schickedanz s-a întors de la Zurich. Lungi negocieri cu Goga cu privire la forma colaborării”⁵⁹. Interesul lui

⁵⁵ Idem, nr. 38 din 3 septembrie 1933, p. 1.

⁵⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 30 din 29 decembrie 1932, p. 7944.

⁵⁷ Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române, 1938-1944*, București, Editura Humanitas, 1994, p. 45.

⁵⁸ *The Political Diary of Alfred Rosenberg and the Onset of the Holocaust*, Rowman and Littlefield in association with the United States Holocaust Memorial Museum, 2015, p. 74.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 91.

Alfred Rosenberg era ca, prin Partidul Național Creștin, Germania nazistă să distrugă Mică Antantă și să pătrundă ca influență economică în regiunea Dunării. Acest fapt reiese și dintr-o altă însemnare a lui Rosenberg: „Tocmai acum am vorbit cu Göring, care a fost de acord cu mine să luptăm mai mult ca niciodată pentru o țară care este mult mai importantă decât multe altele pentru necesitățile noastre de hrană și petrol”⁶⁰. Alfred Rosenberg știa să se folosească de antisemitismul lui A. C. Cuza și al lui Octavian Goga pentru a urmări interesele economice ale Germaniei naziste în România.

În tot acest timp, A. C. Cuza își continua discursurile sale antisemite. În decembrie 1935 a susținut în Parlament discursul *Parazitismul jidănesc în România. Atitudinea partidelor politice – Partidul Național Creștin și ches-tiunea jidănească*. În acest discurs, el declara: „Nenorocirea problemei jidănești la noi în țara se datorește guvernării partidelor care nu numai că nu au luat nicio măsură pentru a ne apăra de jidani, dar au luat toate măsurile ca să susțină pe jidani în lupta de concurență cu creștinii”⁶¹.

În anul 1934, A. C. Cuza a participat la Congresul naziștilor de la Nürnberg, unde a avut contacte cu Alfred Rosenberg, Walter Funk și Rudolf Hess. Acuzat în România că ar fi imitat politica naziștilor, A. C. Cuza declara la 28 noiembrie 1936:

S-a spus că noi am imitat pe Hitler. Un singur fapt am să relev, anume că eu am scris primul meu studiu „Generația de la '48 și Era Nouă” în februarie 1889, iar Hitler s-a născut în același an, dar la 20 aprilie, presupun că nu aveam ce să luăm de la dânsul ca doctrină. Nu domnilor, noi suntem premergătorii lui Adolf Hitler, pentru că am venit cum am arătat, de la 1889, când el abia se născuse.

După ce trecea în revistă contactele pe care le-a avut cu diverși lideri naziști, A. C. Cuza revenea la Hitler, scoțând în evidență că „nimeni nu a avut acțiunea pe care a avut-o Adolf Hitler. Pentru aceea aveam pentru dânsul cea mai mare stimă și cea mai mare admirație, unită cu deplină recunoștință, pentru că, prin acțiunea sa, putem zice că ne-a salvat și pe noi”⁶².

Atitudinea politică pronazistă a lui A. C. Cuza nu le-a rămas indiferentă liderilor naziști. La Congresul național-socialist de la Nürnberg din 1937, Julius Streicher declara că: „Lui A. C. Cuza din România ar trebui să i se ridice, de fapt, o statuie, căci este într-adevăr extraordinar cum acest om luptă și azi împotriva pericolului mondial al iudaismului”⁶³. De asemenea, Alfred Rosenberg declara despre A. C. Cuza: „El este, totuși, mentorul antisemitismului european

⁶⁰ *Ibidem*, p. 134.

⁶¹ Discursul a fost reprodus în „Apărarea Națională”, nr. 1 din 1 ianuarie 1936, p. 1.

⁶² D. Prof. A. C. Cuza cere o politică externă a României alături de Germania. Declarațiile sale din Camera Deputaților de la 14 decembrie 1936 în *Discursuri parlamentare rostite în anii 1920-1936*, București, Editura „Cugetarea” – Georgescu Delafras, 1936, p. 140.

⁶³ A se vedea articolul *D-I Cuza elogiât la Congresul de la Nürnberg*, în „Apărarea Națională”, nr. 38 din 21 septembrie 1937, p. 4.

și are în urma sa decenii de luptă politică, a cărei cunoaștere este de o deosebită importanță”⁶⁴.

În anul 1937, Partidul Național Creștin condus de A. C. Cuza și Octavian Goga, formațiune politică dirijată din umbră de ideologul național-socialismului german Alfred Rosenberg, rămânea o voce influentă a antisemitismului românesc. În rândurile sale activau politic o serie de importanți intelectuali români. Amintim doar câțiva: Istrate Micescu, filosoful Ion Petrovici, istoricii Ioan Lupaș și Silviu Dragomir, teologul Nichifor Crainic, pedagogul Onisifor Ghibu, filosoful D. D. Roșca și tânărul gazetar Vintilă Horia.

La alegerile din decembrie 1937, național-creștinii au obținut 9,15% din voturi. Cu toate acestea, regele Carol al II-lea l-a însărcinat pe Octavian Goga cu formarea guvernului. Fără a analiza motivația acestei decizii, putem spune că guvernul Goga nu a fost unul național-creștin în ansamblul său, întrucât la Ministerul de Interne a fost numit Armand Călinescu, iar Ion Antonescu la Ministerul Apărării Naționale. A. C. Cuza a fost numit vicepreședintele Consiliului de Miniștri fără portofoliu.

Decizia de numire a lui Octavian Goga în funcția de prim-ministru a produs satisfacție lui Alfred Rosenberg. Acesta nota în jurnalul său politic:

Acești doi ani de muncă între mine și Goga – Cuza au trebuit să depășească multe obstacole: birocrăția noastră, apoi eliminarea caracterului de trișor al lui Goga, multe deplasări ale lui Arno Schickedanz la Zurich, vizitele lui Goga în Germania, etc. Acum un al doilea guvern antisemit a ajuns la putere în Europa întărind decisiv ritmul de disoluție a Micii Antante⁶⁵.

Rosenberg cunoștea faptul că legionarii nu aveau cum să ajungă la guvernare din cauza conflictului cu regele Carol al II-lea. Drept urmare, el a decis să se implice în viața politică din România prin intermediul lui A. C. Cuza și al lui Octavian Goga, întrucât aceștia erau fideli regelui, erau dominați de sentimente antisemite și se pronunțau în favoarea Germaniei naziste. În acest mod, Alfred Rosenberg dorea ca prin Partidul Național Creștin condus de A. C. Cuza și Octavian Goga să obțină disoluția Micii Antante și subordonarea economică a României. Planurile sale au fost însă date peste cap de decizia regelui Carol al II-lea, care a demis guvernul Goga – Cuza după doar 44 de zile.

Instaurarea dictaturii regale în primăvara anului 1938 a pus capăt activității politice a lui A. C. Cuza. De altfel, vârsta înaintată – avea 81 de ani – nu îi mai permitea vigoarea politică. În vara anului 1938, el a pus bazele, alături de Istrate Micescu, unei organizații cu caracter cultural: Uniunea Conștiinței Naționale.

După interzicerea partidelor politice, PNC a dispărut din viața politică a României. Mai mulți foști cuziști și-au continuat activitatea politică deținând poziții politice importante în guvernele Miron Cristea, Ion Gigurtu și Ion Antonescu, guverne care au perpetuat politica antisemită a guvernului

⁶⁴ Ottmar Trașcă, Denis Deletant, *Al Treilea Reich și Holocaustul din România*, București, Editura Institutului Național pentru Studiarea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, 2007, p. 750.

⁶⁵ *The Political Diary of Alfred Rosenberg and the Onset of the Holocaust...*, p. 167.

Goga – Cuza. Astfel, Silviu Dragomir a fost ministru de Stat pentru Minorități în Guvernul Miron Cristea, Stan Ghițescu și Dumitru Topciu au fost membri în guvernul Ion Gîgurtu și în primul guvern Ion Antonescu. Traian Brăileanu (fost cuzist, iar apoi legionar) a fost ministrul Educației Naționale în guvernele Ion Gîgurtu și în timpul guvernării național-legionare.

De asemenea, cuziștii au fost implicați în pogromul de la Iași din iulie 1941, contribuind la incitarea militarilor și civililor împotriva evreilor. Potrivit însemnărilor fostului consul german la Iași, Fritz Gebhard Schellborn, cu privire la pogromul din Iași, și publicate de Ottmar Trașcă și Dennis Deletant în lucrarea *Al Treilea Reich și Holocaustul din România 1940-1944. Documente din arhivele germane*, „pogromul a fost inițiat de români, inițial de cuziști și plebea străzilor, ulterior inclusiv poliția și militarii s-au implicat în asasinat”⁶⁶.

În anul 1939, A. C. Cuza a ocupat un loc în Consiliul Superior Național al Frontului Renașterii Naționale. Vârsta înaintată și regimurile dictatoriale din anii 1938-1944 au făcut ca el să nu mai desfășoare vreo activitate politică importantă. În anii celui de-al Doilea Război Mondial a rămas la Iași, unde și-a exprimat satisfacția față de alianța României cu Germania nazistă. După 1944 s-a refugiat cu întreaga familie la Sibiu, unde a murit la 3 noiembrie 1947. Avea aproape 90 de ani. A fost înmormântat în cimitirul municipal din Sibiu.

Concluzii

A. C. Cuza a debutat în viața politică a României la sfârșitul secolului XIX ca socialist preocupat de situația materială și spirituală a românilor simpli. Atenția acordată problemei naționale, în dauna celei sociale, a elitei politice românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea, făcea ca o mare parte din țărănimea română să trăiască în condiții precare. Nivelul spiritual și material al țăranilor români era redus. Acest fapt a provocat răscoale țărănești, atât în anul 1888, cât și în 1907. Impresionat de aspectul dezolant al societății românești de la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea, A. C. Cuza a găsit cel mai simplu răspuns la problema socială existentă în epocă: evreii. Pentru el, evreii au devenit cauza problemelor sociale românești. Lupta de clasă trebuia înlocuită cu lupta de rasă. Socialismul său a fost înlocuit cu un naționalism antisemit total.

Ca economist cu studii consistente la Paris și Bruxelles, A. C. Cuza ar fi trebuit să găsească o cale de a înlătura cauzele care provocau cutremurele sociale într-o perioadă de tranziție de la societatea feudală aflată în declin, la nașterea unei societăți noi, precum cea capitalistă. El era conștient de importanța unei clase de mijloc care în Moldova lipsea. Locul ei era ocupat de evrei, care, neavând dreptul de a se așeza la sate, locuiau în târgurile și orașele Moldovei. Treptat, acești evrei, a căror principale ocupații erau comerțul și meșteșugăritul, aveau să reprezinte clasa de mijloc. Mulți din evrei proveneau din Imperiul Rus și erau refugiați din fața puternicului antisemitism rusesc. Nici

⁶⁶ Ottmar Trașcă, Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 167.

În această situație, economistul A. C. Cuza nu a găsit soluția economică prin care să propună stimularea formării unei clase de mijloc românești. El s-a limitat la blamarea evreilor. Treptat, A. C. Cuza a dezvoltat un antisemitism care l-a făcut să susțină cele mai aberante idei în viața publică românească.

Ca profesor la Universitatea din Iași, A. C. Cuza a transformat Catedra de economie politică într-o tribună de unde și-a exprimat ura față de evrei. Astfel, și-a exercitat influența sa în rândul studenților, fiind principalul mentor al viitorului șef al Mișcării Legionare, Corneliu Zelea Codreanu, iar tribuna sa de presă, ziarul „Apărarea Națională”, a avut un rol important în formarea viitoarelor cadre ale Mișcării Legionare.

Ca politician, A. C. Cuza s-a întovărășit cu personalități importante ale culturii române dominate de sentimente antisemite. În anul 1910, A. C. Cuza a pus, alături de N. Iorga, bazele Partidului Naționalist Democrat. În anul 1920, pe fondul diminuării antisemitismului istoricului, căile politice ale lui A. C. Cuza și ale lui N. Iorga s-au despărțit definitiv. Noul partener politic al lui A. C. Cuza a devenit savantul rasist Nicolae Paulescu. Acesta a elaborat, alături de Cuza, teorii rasiale antisemite bazate pe o deformare a biologiei și a teologiei. Fascismul dezvoltat de cei doi ideologi antisemiți se baza pe o biologie și o teologie contrafăcute.

Colaborarea politică între A. C. Cuza și N. C. Paulescu s-a concretizat prin formarea a două formațiuni politice antisemite: Uniunea Națională Creștină (1922) și Liga Apărării Naționale Creștine (1923). Semnul politic al celor două formațiuni politice a fost svastica. Nicolae Paulescu a fost vicepreședintele LANC până la moartea sa survenită în anul 1931.

Între anii 1935 și 1938, A. C. Cuza a colaborat politic cu Octavian Goga. Împreună, cei doi au condus Partidul Național Creștin, partid îndrumat politic în viața politică românească de ideologul nazismului german Alfred Rosenberg. Atât A. C. Cuza, cât și Octavian Goga au acționat politic în conformitate cu interesele lui Rosenberg în România.

De-a lungul activității sale politice, A. C. Cuza a fondat trei formațiuni politice care au purtat în titulatura lor atributul „creștin”. Prin felul cum a conceput și propovăduit creștinismul, A. C. Cuza s-a dovedit un eretic marcionit. El a negat în mod brutal valoarea biblică a Vechiului Testament, cât și originea iudaică a lui Iisus Hristos. De asemenea, el l-a numit pe Apostolul Pavel drept „jidăna fariseu”, care – în concepția lui Cuza – a înlăturat mesajul „antisemit” al Mântuitorului. A. C. Cuza a propus deziudeizarea creștinismului și renunțarea la Vechiul Testament, considerat „carte diavolească”.

Guvernul Goga – Cuza a reușit trista performanță de a fi primul guvern din România ce a promulgat o legislație antisemită, ridicând antisemitismul la rangul de politică de stat. Instaurat și menținut de interesele regelui Carol al II-lea, acest guvern a fost înlăturat de suveran după doar 44 de zile. Însă spiritul său antisemit a fost perpetuat de guvernele Miron Cristea, Ion Gigurtu și cele ale Mareșalului Ion Antonescu.

Antisemitismul lui A. C. Cuza a fost influențat de personalități din viața publică și culturală din secolul XIX, precum Bogdan Petriceicu-Hasdeu, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu sau Mihail Kogălniceanu, care au cultivat sentimente mai mult sau mai puțin ostile prezenței evreilor în societatea românească. Însă influența decisivă asupra lui a avut-o filosoful Vasile Conta. Afirmarea acestuia: „Noi, dacă nu vom lupta împotriva elementului jidovesc, vom pieri ca națiune” a avut un puternic ecou în inspirația acțiunilor politico-antisemite ale lui A. C. Cuza. Subscriem la concluzia exprimată de Pamfil Șeicaru:

Dacă am reciti discursul rostit la Cameră de filosoful Vasile Conta, cu prilejul modificării articolului 7 din Constituție în 1878, conform obligațiilor ce ne-au fost impuse prin Tratatul de la Berlin, vom avea toate temele activității politice ale lui A. C. Cuza⁶⁷.

A. C. Cuza – the Anti-Semitic Politician
(Abstract)

Keywords: anti-semitism, fascism, minoritys, totalitarianism, extremism.

A. C. Cuza was the main anti-Semitic politician in interwar Romanian life. He began his political career as a socialist at the end of XIXth century. Soon he became a nationalist-anti-Semitic. He founded in 1923 National Christian Defense League, the first anti-Semitic party in Romania with swastika as political symbol. The party's program demanded the expulsion of the Jews from Romania. Along his political activity, Cuza collaborated with various Romanian intellectuals, followers of anti-Semitism. A. C. Cuza has denied the idea that the Jews can represent an ethnical or religious minority in Romania.

⁶⁷ Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 22.

Deficit pedagogic sau deficit democratic? Discursivitatea anonimă și negaționismul în spațiul culturii digitale românești

Florea IONCIOAIA*

Introducere

În ediția din 5 noiembrie 2010, cotidianul „Evenimentul Zilei” publica un reportaj relativ extins având ca subiect descoperirea unor gropi comune în apropierea localității Popricani, din județul Iași. Există suspiciunea că trupurile găsite aici, aparținând unor civili decedați prin împușcare, ar fi fost evrei uciși de către militari ai armatei române, în timpul verii anului 1941. Pentru versiunea electronică a publicației, articolul avea la sfârșit o notă prin care, contrar obișnuințelor, autorul, un jurnalist specializat în articole cu caracter memorial, printre cei mai talentați și serioși din peisajul mediatic românesc, anunța că, în mod excepțional, „comentariile la acest articol sunt dezactivate din motive care țin de igiena forumului”. Cititorii care doreau „totuși să-și expună un punct de vedere, oricât de neortodox”, o puteau face „pe adresa de mail a autorului”¹. Aceasta nu era însă afișată și nici nu cunoaștem ce anume înțelegea jurnalistul prin expresia „oricât de neortodox”.

Dacă ne plasăm în contextul acelor ani, în care internetul apărea ca spațiul libertății absolute și, în același timp, asigura o parte din rețeta comercială a publicației, decizia redacției este neobișnuită². Din perspectiva

* Dr., Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, e-mail: ioncioaia@yahoo.com.

¹ Vlad Stoicescu, *România se înșurubează definitiv pe harta Holocaustului*, în „Evenimentul Zilei”, 5 noiembrie 2010, <http://www.evz.ro/detalii/stiri/romania-se-insurubeaza-pe-harta-holocaustului-definitiv-911423.html/> (accesat la 26 mai 2011).

² Media digitală românească, în general gratuită, avea deja o dependență crescută în raport cu publicul care contribuia la rubrica de comentarii din subsolul unor articole. Numărul de accesări, de vizitatori unici, eventual de *like*-uri, ca și numărul de comentarii erau și atunci vitale de multe ori pentru publicația ori *site*-ul respectiv; de acestea depinde, într-o măsură deloc neglijabilă, rețeta de publicitate a ziarului/*website*-ului. În plus, accesările și comentariile au și un efect de marketing deloc neglijabil, întrucât influențează implicit interesul și opinia celorlalți cititori. Nu întâmplător, în noul peisaj mediatic configurat după introducerea curentă a tehnologiei digitale, predomină nu doar articolele telegrafice, ci și cele care, prin tematică, manieră de abordare, concluzii ori retorică, pot provoca reacții cât mai numeroase. Pentru o privire din epocă, vezi Cristian Delcea, *Goana după accesări. Ce face trafic în presa quality din România*, în

culturii democratice, decizia este încă și mai neobișnuită, mai ales că ziarul respectiv este cunoscut ca având, în acel moment, o reputație de publicație liberală, deschisă discuțiilor publice. Să nu uităm că, pentru mulți, potențialul emancipator al *world wide web*-ului pare a fi devenit aproape o dogmă³, iar imaginea forumurilor de discuții digitale se identifică într-o măsură semnificativă cu expresia vocii populare⁴. Este drept că între timp euforia a mai scăzut⁵. Totuși, nu se poate contesta că internetul a extins mult sfera publică și implicit libertatea în sens larg, după cum noua sferă publică digitală a devenit tot mai mult o componentă indisociabilă a democrației participative. Nu este oare aceasta o formă de cenzură, o limitare abuzivă a libertății de expresie și, implicit, nu suntem în fața unui abandon al valorilor democratice? Nu se reduce astfel gradul de încredere în discuția publică, liberă, critică, rațională, care este considerată peste tot fundamentul democrației ca și o formă privilegiată de învățare socială?

Se poate bănui că editorii au preferat să limiteze libertatea de expresie și mai ales să pericliteze interesele comerciale și prestigiul ziarului decât să fie asociați unor poziții negaționiste. De altfel, este un fapt că pozițiile negaționiste sunt rare și relativ marginale astăzi în spațiul public românesc reglementat. Fie din cauza legislației represive, fie din cauza interiorizării valorilor democratice, participării la disputele publice, interminabile, iar uneori de o extremă virulență, fac dovada unei vizibile rețineri atunci când abordează aspecte care privesc memoria Shoahului. Este adevărat că excepțiile sunt încă insuficient sancționate de către opinia publică. Totuși, se poate spune că, mai ales după apariția Raportului Wiesel, s-a produs o anume raționalizare a limbajului public⁶.

„Adevărul”, 5 mai 2012 (versiune digitală indisponibilă!); pentru o punere la zi, vezi Liana Ganea, Maria Popa, Răzvan Martin, Adrian Szelmenczi, *Raportul Freex. Libertatea presei în România, 2015-2016*, p. 7 ș.u., <http://www.activewatch.ro/Assets/Upload/files/FreeEx/rapoarte/Raport%20FreeEx%202015-2016.pdf> (accesat la 17 mai 2017).

³ Fred Turner, *From Counterculture to Cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the Rise of Digital Utopianism*, Chicago, University Of Chicago Press, 2006, p. 5 ș.u.; Victor W. Pickard, *Cooptation and cooperation: institutional exemplars of democratic internet technology*, în „New Media & Society”, vol. 10 (4), 2008, p. 625; Mats Hills, *Participatory Culture: Mobility, interactivity and identity; Case study: Social networking & Self-identity*, în Glenn Creeber, Royston Martin (eds.), *Digital Cultures*, Berkshire, Open University Press, 2009, p. 107-121.

⁴ Dominique Cardon, *La Démocratie Internet. Promesses et limites*, Paris, Editions du Seuil, coll. „La République des idées”, 2010.

⁵ Pentru o critică a „iluziei digitale”, vezi: R. Barbrook, Andy Cameron, *The Californian Ideology*, în „Science as Culture”, vol. 6, nr. 1, 1996, p. 44-72; Evgeny Morozov, *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*, PublicAffairs, 2011. Pentru o discuție mai largă, vezi de asemenea: Eszter Hargittai & Gina Walejko, *The participation divide: Content creation and sharing in the digital age*, în „Information, Communication & Society”, vol. 11, nr. 2, 2008, p. 239-256.

⁶ Publicațiile cu tendințe antisemite din anii nouăzeci („Azi”, „Europa”, „România Mare”, „Gazeta de Vest”) au dispărut între timp din spațiul public. Este posibil însă ca unii dintre cei mai vizibili antisemiți să fi devenit parte a ceea ce Michael Shafir numea „antisemitismul utilitar” (Michael Shafir, *Varieties of Anti-Semitism in Post-Communist East-Central Europe: Motivations and Political Discourse*, în „Jewish Studies at CEU”, vol. 3, 2004, p. 192 ș.u.), după cum este

Din acest punct de vedere, dorința de a evita o dezlănțuire violentă de pasiuni, ca și refuzul de a oferi spațiu de expresie unor pulsioni xenofobe, antisemite sunt salutare și pot fi înțelese, în măsura în care nu au o agendă ascunsă, ca o formă de atașament față de valorile democratice. În plus, este cunoscut faptul că funcționarea sistemului democratic este dependentă atât de libertatea spațiului public, cât și de prezența activă a unor valori care fac posibilă aceasta, printre care civilitatea, toleranța și recunoașterea reciprocă, inclusiv o anume disciplină a discursului public. Se nasc totuși de aici mai multe întrebări legitime: Ce-ar putea însă motiva aceste atacuri și ce rol joacă internetul aici? Care este ponderea negaționismului în acest context? Avem oare aici un caz de ruptură între elite (prescriptori) și public (popor)? Traduc acestea o tendință publică semnificativă sau exprimă opinii cu totul marginale, izolate, de ariergardă? În același timp, ne-am mai putea întreba dacă limitarea posibilității de a discuta un subiect public nu este oare o formă de neîncredere față de judecata publicului și paradoxal nu legitimează în fapt antisemitismul? Cu alte cuvinte, o practică nedemocratică poate avea efecte pedagogice în favoarea unor valori democratice?

În ciuda mizei sale, problema negaționismului popular și a legăturii sale cu diversele forme de violență simbolică este încă un subiect puțin abordat sistematic⁷. În general, cercetările se concentrează mai ales asupra prescriptorilor

posibil ca unele teme să fi fost interiorizate de către formațiuni politice din *mainstream*; vezi Victoria Stoiciu, *De ce nu avem partide de extremă dreaptă în România sau despre gândirea compulsiv-extremistă*, în „Contributors.ro”, 11 iunie 2014, <http://www.contributors.ro/politica-doctrine/de-ce-nu-avem-partide-de-extrema-dreapta-in-romania-sau-despre-gandirea-compulsiv-extremista-%C8%99i-un-raspuns-scurt-pentru-ca-il-avem-pe-remus-pricopie-co/?cfcc> (accesat la 12 iunie 2014). Se înțelege că nu trebuie uitat efectul disuasiv al legislației aici: prin *Ordonanța de Urgență* a Guvernului României nr. 31 din 13 martie 2002 (completată și aprobată între timp cu legea nr. 107/2006) se interzice printre altele „negarea în public a Holocaustului ori a efectelor acestuia”. Pedepsele pentru încălcarea prevederilor ordonanței variază de la amendă la închisoare de până la 15 ani (MOF, partea I-a, nr. 214/28 martie 2002). Vezi și cercetările cantitative din raportul *Climatul interetnic în România în pragul integrării europene*, Departamentul pentru Relații Interetnice, decembrie 2006, www.divers.ro, și *Intoleranță, discriminare și autoritarism în opinia publică: România, septembrie 2003*, București, Institutul pentru Politici Publice, 2003; Alexandru Florian, Cosmina Gușu, *Manifestări de antisemitism și negare a Holocaustului în mass-media din România. Analiză de mesaj, 2005-2006*, în „Caietele Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România «Elie Wiesel»”, nr. 2/2007, p. 19.

⁷ Literatura cu privire la problematica antisemitismului în România nu este foarte extinsă, dar este deja semnificativă din punct de vedere intelectual. Lucrările de antropologie culturală semnate de Andrei Oișteanu (*Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central european*, București, Editura Humanitas, 2001; ediția a II-a, Humanitas, 2004; ediția a III-a, revăzută, adăugită și ilustrată, Polirom, 2012) sau de Viorica Constantinescu (*Evreul stereotip. Schiță de istorie culturală*, București, Editura Eminescu, 1996) se completează cu abordări de istorie intelectuală sau politică cum sunt cele semnate de Victor Neumann, Carol Iancu, Jean Ancel, Leon Volovici, Z. Ornea sau Michael Shafir. La acestea se adaugă studiile și articolele apărute în publicații precum „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, „Studia Judaica” sau „Realitatea evreiască”. Cum este și natural, accentul acestora a fost pus mai ales pe deconstruirea miturilor antievreiești și analiza politicilor antisemite. Relația dintre conținut, prescriptori (cultura înaltă) și mediile populare este văzută în general ca fiind oarecum implicată și în sens unic.

(media, lideri de opinie, intelectuali, politicieni etc.), considerându-se că aceștia determină opinia publică, mentalul colectiv, publicul, în speță, care este văzut ca un agent pasiv: un simplu receptacol al ideilor care vin „de sus”. De mare utilitate sunt cercetările sociologice, care tratează problema extremismului, în general, sau a antisemitismului, în special, chiar dacă au un caracter intermitent⁸. Bazate pe surse statistice sau pe investigații de tip *survey*, acestea recurg la formule explicative uneori marcate ideologic, fără apelul la analize de conținut și mai ales folosind chestionare în care răspunsurile pot fi induse sau în care întrebările simplifică prea mult realitatea⁹.

Studiile istoriografice cu privire la mecanismele de generare a antisemitismelor populare sunt încă puține și disparate. Analizând societatea germană din anii '30, în special viața cotidiană din Bavaria acelor ani, istoricul britanic Ian Kershaw remarca rolul pe care l-au jucat în ascensiunea lui Hitler, mai ales în finalizarea programului său de distrugere a evreilor, două fenomene aparent contradictorii: replierea germanului obișnuit în sfera privată cu apatia politică implicită și antisemitismul latent, anonim¹⁰.

Expresie a unor investigații și reflecții sistematice asupra antisemitismului ca discurs și acțiune, *Raportul Wiesel* s-a ocupat mai ales de formele de negare a Holocaustului în cultura tipărită, respectiv, discursul negaționist al elitelor politice și intelectuale. Se poate vedea că autorii tratează ceea ce am putea numi „discursul identificabil”, discursivitatea anonimă fiind văzută cel mult ca un efect al acestuia¹¹. Fie și din acest motiv, rolul jucat de tehnologia digitală în configurarea și difuzarea negaționismului recent și care face din actorul mut, anonim și decerebrat din epocă dominației mediilor tradiționale o relicvă, este încă puțin conceptualizat.

Astfel, în cercetările amintite, internetul ne apare ca o extensie a canalelor media tradiționale, relativ extrase reglementărilor acestora, dar marginal, cel

⁸ *Fenomenul discriminării în România. Percepții și atitudini, Survey INSOMAR*, septembrie 2009, http://www.non-discrimination.net/content/media/RO-20-RO-LASH%20REPORT_Survey%20NCCD.pdf; de asemenea, sondajul de opinie cu privire la „extremismul în România” realizat de IPP/Gallup, *Intoleranță, discriminare și autoritarism în opinia publică*, septembrie 2003; pentru date și interpretarea lor, vezi: Ralf Melzer, Sebastian Serafin (Hrsg.), Friedrich-Ebert-Stiftung, Forum Berlin, *Projekt gegen Rechtsextremismus*, Berlin, 2013, p. 56 și 186, <http://library.fes.de/pdf-files/dialog/10031.pdf>.

⁹ Printre cele mai recente, a se vedea: European Commission against Racism and Intolerance, *Raportul ECRI privind România*, CR (2014)19, Strasbourg, iunie 2014, www.coe.int/ecri; capitolul IV, *Climatul de opinie și rasismul în discursul public* (p. 30-34), cu subcapitolul *Media și internetul*, p. 32-34.

¹⁰ Ian Kershaw, *Popular Opinion and Political Dissent in the Third Reich Bavaria 1933-1945*, New York, The Clarendon Press, Oxford University Press, 1983; vezi mai ales capitolul 9, *Popular Opinion and the Extermination of the Jews*, îndeosebi p. 359 ș.u., p. 372 și *passim*.

¹¹ Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România, președinte comisie Elie Wiesel, ed. Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu, *Raport final*, Iași, Polirom, 2004 (în continuare, *Raport final*); a se vedea mai ales capitolul *Distorsionarea, negarea și minimalizarea Holocaustului în România postbelică*, p. 339-386. Vezi, de asemenea, Michael Shafir, *op. cit.*, p. 175-210.

mult ca un simplu mijloc de comunicare între grupusculele care susțin teze negaționiste. Firește că trebuie să ținem seama de momentul elaborării acestor lucrări (prima parte a anilor 2000), când prezența contributorilor digitali era încă redusă ca pondere, iar sfera publică digitală nu era propriu-zis constituită ca vector autonom¹².

Printre primele lucrări în care se analizează la noi prezența negaționismului în „publicațiile online” este studiul semnat de Alexandru Florian și Cosmina Gușu¹³. Chiar dacă este evident că autorii au dificultăți în a încadra metodologic fenomenul (îl concep ca parte a analizei de impact a presei scrise), ei semnaleză deja destul de precis formele de manifestare ale negaționismului digital. Astfel, „fie prin intermediul forumurilor de discuții găzduite de unele publicații, fie prin intermediul diverselor publicații online” de felul „publicației AlterMedia, care a preluat articolele unor negaționisti celebri sau texte negaționiste ale exilului românesc”, temele negaționiste pătrund în spațiul digital. Pentru moment, pare a fi vorba mai ales de un ecou al presei scrise, un martor al influenței („popularității”) unor publicații („Puncte Cardinale”, „Rost”, „Permanențe”, „Lumea”), care cultivă teme „xenofobe, naționaliste, negaționiste”. Marginal, altminteri, conținutul acestora este recirculat de către „cititorii-participanți” de pe forumurile unor „publicații importante” precum „Adevărul”, „Evenimentul Zilei” sau „Ziua”, unde „participanții la aceste discuții online, la adăpostul anonimatului, reproduc mare parte a clișeeleor antisemite și negaționiste”, chiar dacă acestea au ca sursă „literatura antisemită internațională”. Acest fenomen nou, prin care publicațiile marginale intră în discursul de *mainstream*, folosindu-se de spațiul digital al unor publicații ca de niște tribune de propagandă, este văzut de către autori ca un produs de receptare și nu ca un fenomen autonom, cu propria sa dinamică.

În studiul de față, îmi propun ca, plecând la analiza comentariilor de pe forumurile unor articole informative cu privire la problematica Shoahului din media digitală, să explorez relația dintre posibilitățile oferite de tehnologia digitală cu privire la comunicarea publică și abuzurile libertății de expresie într-un cadru discursiv relativ nenormat. Voi urmări aici, pe de o parte, implicațiile liberalizării (în sensul dezvoltării interactivității și a participării democratice) spațiului public asupra discuției cu privire la o problematică memorială complexă, potențial neconsensuală și care a fost mult timp ocultată ca subiect public ori supusă acțiunii propagandei de stat. Iar pe de alta, este vorba de a

¹² Atât Michael Shafir, cât și relativ mai recent Radu Ioanid se ocupă de autorii care publică pe net, deci care folosesc internetul ca suport, dar care comunică în registrul tradițional, respectiv, sub propriul nume, în calitate de autori și sub responsabilitatea propriei identități (Michael Shafir, *Marginalization or Mainstream? The Extreme Right in Post-Communist Romania*, în Paul Hainsworth (ed.), *The Politics of the Extreme Right: From the Margins to the Mainstream*, London, Pinter, 2000, p. 247-267; Radu Ioanid, *Despre două cărți negre și doi negaționisti ai Holocaustului*, în „Revista 22”, 11 ianuarie 2011, <http://www.revista22.ro/despre-doua259-c259r355i-negre-351i-doi-nega355ioni351ti-ai-holocaustul-9683.html>.

¹³ Alexandru Florian, Cosmina Gușu, *Manifestări de antisemitism...*, p. 16 ș.u.

reconstitui maniera în care are loc agregarea reprezentărilor negaționiste cu privire la tragedia evreiască în spațiul public digital: temele și genealogia lor, mijloacele discursive, participanții și relevanța lor.

O analiză a manierei în care comentatorii anonimi din lumea digitală se raportează la problematica Shoahului deschide o discuție cu privire la felul în care poate fi combătută contra-memoria istorică, intoleranța și aversiunea față de valorile fundamentale ale unei societăți decente¹⁴. Argumentația negaționistă este o problemă prin ea însăși¹⁵: difuzarea unor teze contrafactice, insulta directă și lipsa de empatie față de victime, traduc, pe lângă o formă de asasinat memorial, o cultură politică totalitară. Acest demers trebuie văzut ca o contribuție la pedagogia Shoahului și a memoriei violențelor colective în general, precum și la studiul mecanismelor care mobilizează antisemitismele populare, îndeosebi al rolului noilor tehnologii digitale.

¹⁴ Iată ce spune un intervenient, care folosește pseudonimul Margicu, la un articol al istoricului V. Tismăneanu (*Cine se teme de Muzeul Dictaturii Comuniste? Din nou despre anti-anticomunism*, 13 septembrie 2011): „Domnule Tismaneanu, va apreciez munca de studiu și de demistificare a dictaturii comuniste. Și în legătura cu subiectul de față, construcția muzeului mi se pare necesară și justificată, se poate eventual discuta problema din punctul de vedere al priorităților bugetare [...]. Mi este greu însă să găsesc astăzi în 2011 încercări dogmatice de reabilitare a comunismului, a marxism-leninismului sau ale personalităților asociate. Nu văd admiratori ai Anei Pauker, ai lui Gheorghiu Dej sau chiar ai «greilor»: Castro, Mao, Ho Chi Minh. Nu spun ca ei nu există, dar «cota lor de piață» este totuși foarte redusă. Nu vreau să cad în păcatul concurenței memoriale, dar mă îngrozește nivelul de antisemitism și xenofobie al societății românești. Și aici nu mai e vorba despre vreo nostalgie mostenită de la bunici. Există în mediul online grupuri numeroase, organizate și vocale care propaga cultul lui Codreanu, sau al lui Antonescu. În anumite medii intelectuale, în special apropiate de Biserica Ortodoxă, este de bon ton să citezi din Crainic sau din Nae Ionescu. Cocktailul etnocentric mistic, anti-occidental mi se pare mult mai consumat la masa românilor decât «lupta de clasă». Discursul anticomunist este în mod sigur necesar și onorabil dar cred că discursul anti-legionar, anti-xenofob, anti-fascist este în cazul României urgent și insuficient în spațiul public” (comentariu din 13/09/2011, ora 14:13, pe platforma „Contributors.ro”); <http://www.contributors.ro/politica-doctrine/cine-se-teme-de-muzeul-dictaturii-comuniste-din-nou-despre-despre-anti-anticomunism/> (accesat la 12 octombrie 2013).

¹⁵ Discuția privitoare la definirea negaționismului este fatalmente polemică. Folosesc de aceea mai departe conceptul de negaționism în termenii definiți de autorii *Raportului Wiesel*, respectiv, ca fiind demersul de negare a „existenței Holocaustului și/sau negarea participării la genocid a unor largi segmente ale propriei națiuni” și care poate fi „directă și generalizantă sau indirectă și/sau particularistă”. După cum observă autorii acestui raport, „spectrul negaționismului este larg”, cuprinzând „mai multe categorii și subcategorii”. Avem astfel trei categorii principale. Cel mai cunoscut este *negaționismul integral*, respectiv, „respingerea a înseși existenței Holocaustului”. Se înțelege că această formă de negaționism a inspirat de o manieră sau alta și alte forme de negaționism, de care nu poate fi separat în practică. A doua categorie principală de negaționism este *negaționismul deflectiv*. Chiar dacă se acceptă, cel puțin ca ipoteză, existența Holocaustului, negaționismul deflectiv procedează la o deflecție (deviere, deplasare) sistematică a culpabilității. A treia formă principală este *negaționismul selectiv*, definit de către autorii amintiți drept „un hibrid între negaționismul integral și cel deflectiv”; negația se referă exclusiv „cazului specific al propriei țări”: o formă de exonerare a propriei comunități etnice, fie prin negarea completă, fie prin minimalizarea Holocaustului ca responsabilitate a națiunii respective. Vezi *Raport final*, capitolul *Distorsionarea, negarea și minimalizarea Holocaustului în România postbelică*, p. 341 ș.u. și *passim*.

Internet, discursivitate și anonim: o scurtă punere în problemă

Intervențiile din partea cititorilor, plasate în subsolul unor articole sau materiale media din spațiul digital, constituie deja o practică încetățenită de ani buni, iar rolul lor în structura mesajului mediatic nu încetează să crească și să deruteze¹⁶. Faptul poate însemna o mutație complexă, atât în ce privește poziția autorului și a redacției, ca instanțe prescriptoare, cât și cu privire la modul de configurare a demersului editorial în sine, care devine uneori un simplu pretext, un excitant al discursului din subsol¹⁷. Pe cine reprezintă această formă de discursivitate? Care este relația dintre direcția editorială și conținutul comentariilor? Care este influența acestora și cum pot fi raționalizate? Reactivă, prin excelență, fatalmente nestructurată, din punct de vedere formal, adesea, repetitivă, eterogenă și volatilă, în continuă mutație, în ce privește natura sa, poate fi oare această practică discursivă obiectul unei cercetări sistematice? Voi încerca mai departe să trec în revistă câteva aspecte care par a defini obiectul demersului de față, problemele pe care le pune cercetarea acestei forme de discursivitate și să ofer un cadru de analiză.

Atunci când vorbim de *comment*-urile din subsolul unor articole media avem în vedere o categorie foarte largă de forme discursive: de la simple gesturi abia exprimate grafic, reprezentări sau acte lingvistice până și la versiuni narative elaborate, uneori de o surprinzătoare calitate intelectuală și stilistică. Autonomia și consistența acestor practici este firește foarte variabilă: colportajul, repetiția, tentația delirantă sunt des întâlnite. Din acest punct de vedere, ceea ce numim discursivitatea anonimă¹⁸ se poate distinge mai ales prin două trăsături principale: (1) funcția lor eminentă secundă, relațională, corectivă și complementară, în raport cu formele de discursivitate acreditate, indiferent de calitatea, oportunitatea sau adecvarea lor ca structuri discursive¹⁹; (2) calitatea de angajamente publice neasumate plenary, fie că sunt anonime, fie că sunt asumate explicit, ale intervențiilor.

Cercetătorii care au abordat problematica discursivității populare²⁰ au privit-o mai ales ca mărturie a unei patologii a limbajului. Astfel, imediat după

¹⁶ Pentru o trecere în revistă oarecum la zi a literaturii problematice, se poate vedea: Frank Mungeam, *Commenting on the News: How the Degree of Anonymity Affects Flaming Online*, Washington, Gonzaga University, 2012, http://web02.gonzaga.edu/comltheses/proquestftp/Mungeam_gonzaga_0736M_10111.pdf (accesat la 7 februarie 2014).

¹⁷ Ariadna Ștefănescu, *Emoție și impolitețe în discursul și interdiscursul condamnării trecutului comunist totalitar din România*, în Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana Hoinărescu (ed.), *Dialog, discurs, enunț. In memoriam Sorin Stati*, București, Editura Universității din București, 2010, p. 73.

¹⁸ Folosesc aici adjectivul „anonim” pentru a mă referi la orice formă de identitate digitală care nu implică o sursă de autoritate, respectiv, existența unui capital simbolic atașabil „semnăturii” digitale, în care deci nu avem de-a face cu „autori”, ci cu actanți.

¹⁹ Avem aici o formă de interdiscurs (lipsă de originalitate, bricolaj permanent); vezi Nathalie Garric, Julien Longhi, *Atteindre l'interdiscours par la circulation des discours et du sens*, în „Langage et société”, vol. 2, nr. 144, 2013, p. 65-83.

²⁰ Folosesc termenul de discursivitate într-un sens apropiat de cel folosit de Marc Angenot pentru ceea ce el numea „le discours social”, respectiv: „tout ce qui se dit et s'écrit dans un état de

sfârșitul experienței totalitare naziste, romanistul Victor Klemperer propunea o deconstrucție masivă a formelor de expresie a gândirii totalitare, rasiste și antisemite, din perspectiva limbii *statului total* național-socialist²¹. Pe urmele sale, încercând să investigheze originile *limbajului totalitar*, în anii șaptezeci ai secolului trecut, Jean-Pierre Faye s-a ocupat de analiza discursului politic conservator german din anii '20 ai secolului trecut, văzut ca o prefigurare a ideologiei naziste, îndeosebi prin introducerea (și deci credibilizarea) în spațiul public a unor teme și termeni ce vor fi apoi exploatați de naziști²². Cercetătorul francez descrie astfel pe larg limbajul public ofensiv, care transformă discursul într-o formă de acțiune în sine.

Această tendință devine mai evidentă, în ultimele decenii, sub influența filosofiei limbajului (L. Wittgenstein, J. L. Austin) sau a teoriei discursului lui Michel Foucault. Mai recent, funcția performativă a limbajului a fost reiterată în contextul discuției cu privire la discursul public violent, discriminant: așa numitul discurs al urii, *hate speech*. După cum observa Judith Butler, limbajul poate provoca ceva similar cu durerea fizică și degradarea demnității: cuvintele sunt acte²³.

În același timp, este evident că interpretarea lingvistico-pragmatică supralicitează puterea cuvintelor și mai ales izolează fatalmente actele de vorbire de „contextul lor de performare”²⁴. Limba nu poate fi un martor sau un instrument absolut, decontextualizat, întrucât adesea implică simple intenții și nu acte propriu-zise²⁵. De asemenea, trebuie observat că, în general, cercetările

société; tout ce qui s'imprime, tout ce qui se parle publiquement ou se représente aujourd'hui dans les médias électroniques” (Marc Angenot, *1889: pourquoi et comment j'ai écrit ce livre – et quelques autres*, în „Médias 19”, 1989, p. 13, la adresa de internet <http://www.medias19.org/index.php?id=13856> (accesat la 5 octombrie 2013).

²¹ Victor Klemperer, *LTI. Lingua Tertii Imperii. Notizbuch eines Philologen*, Berlin, 1947; vezi și Ivan Jablonka, *Langue des bourreaux, langue des victimes. Rencontre avec Saul Friedländer et Pierre-Emmanuel Dauzat*, în „La Vie des idées”, 4 april 2008, la adresa internet <http://www.laviedesidees.fr/Langue-des-bourreaux-langue-des.html> (accesat în 12 noiembrie 2013).

²² J.-P. Faye, *Langages totalitaires*, Paris, Editions Hermann, 1972.

²³ J. Butler, *Excitable Speech: a politics of the performative*, New York & London, Routledge, 1997; vezi și Mari J. Matsuda *et alii*, *Words That Wound: Critical Race Theory, Assaultive Speech, And The First Amendment*, Bolder, Colo: Westview Press, 1993. Dintr-o perspectivă similară, Susan Benesch vede în limbajul de tip *hate speech* un substitut al violenței fizice, o prefigurare a violenței fizice, ca și o formă de violență simbolică. Cuvintele sunt arme, consideră cercetătoarea americană, fie pentru că sunt violente în sine (injurioase, agresive, traumatizante), fie pentru că sunt purtătoare de conținut violent (amenințări, mesaje calomniatoare etc.); vezi Susan Benesch, *Dangerous Speech: A Proposal to Prevent Group Violence*, <http://voicesthatpoison.org/guidelines/>.

²⁴ Cf., pentru o discuție mai largă, D. Crystal, *Language and the Internet*, în Luise Cummings (ed.), *Pragmatic Encyclopedia*, Abingdon/New York, Routledge, 2010, p. 234-256.

²⁵ Pe lângă conținut, așadar, mai avem câteva elemente care trebuie luate în considerare atunci când analizăm cuvintele în sine: contextul cultural și imediat/istorico-social al enunțării; identitatea culturală a enunțătorului: cine este, ce poziție ideologică are; mijloacele de difuzare a mesajului; contextul discursiv al enunțării: dacă este o replică, un atac neprovocat, un răspuns spontan sau premeditat. Cf. și Kagonya Awori *et al.*, *Umati: Kenyan Online Discourse to*

consacrate formelor de discursivitate publică s-au concentrat asupra discursului socialmente configurat, în care identitatea autorului este cunoscută și care respectă datele minimale ale unui discurs (coerență, structură formală, logică și politețe minimale etc.). În această schemă, în care mediile clasice (presa scrisă, radioul, televiziunea etc.) sunt vectori dominanți, prescriptorii orientează publicul, văzut ca o masă de anonimi, printr-un transfer natural de conținut și norme de la autor la receptor, în care conținutul se transformă automat în valori, forme de gândire și acțiune colective.

Comunicarea digitală a schimbat, cel puțin în aparență, această relație. Conectivitatea online a unui public extins implică posibilitatea oricărui utilizator de a interveni în aproape orice moment într-o discuție. Aceasta permite o multiplicare enormă a prescriptorilor, în sens tradițional. În al doilea rând, publicul nu doar că poate interveni în discuție direct și fulgerător, poate deci ignora cu totul argumentul implicit al autorității, dar poate influența, uneori semnificativ, compromite, deturna, supralicita mesajul autorilor, până la a produce o completă ruptură dintre autor și textul său etc. Astfel, direct, prin comentariile din subsolul diverselor „materiale” media difuzate pe internet sau prin alte mijloace (*like-uri*, accesări, intervenții în nume propriu, autoeditare etc.), publicul se imisciază în construcția mesajului mediatic.

Iruperea acestui „autor” (este vorba desigur de cei numiți în chipuri diferite drept *forumiști*, *postaci*, *intervenienți*, *comentatori* sau după expresia lui Pierre Assouline: *intervenantes*²⁶) în discursul public implică o provocare metodologică nouă, generată atât de incertitudinea identității participanților la discuțiile din spațiul digital, cât și de rolul tehnologiei, în ce privește relația dintre mijloace și conținut. Din acest motiv, în cercetarea acestor mesaje, conținutul este de cele mai multe ori secundar. În multe situații, scopul prim al acestor mesaje nu este de a transmite un conținut explicit, ci de a urmări eficacitatea retorică, respectiv, de a obține efecte performative, asemănător unei campanii militare, de a controla sau măcar amenința „teritoriul”, aproape fără nici o intenție persuasivă²⁷. În același timp, caracterul fulgurant al comunicării în sine face dificilă arhivarea extinsă a datelor, la fel ca și recuperarea contextului imediat, deci o cercetare de tip retrospectiv.

Se înțelege că este imposibil de configurat o anchetă sistematică asupra totalității intervențiilor cu caracter negaționist din spațiul digital românesc, fie și pentru că mesajele sau discuțiile de pe forumurile digitale asupra acestui subiect irump de o manieră imprevizibilă. Pentru o cercetare adecvată a acestei noi

Catalyze and Counter Violence, Proceedings of the 12th International Conference on Social Implications of Computers in Developing Countries, Ocho Rios, Jamaica, May 2013, p. 468-475. <http://www.scribd.com/doc/146349033/Umati-Kenyan-Online-Discourse-to-Catalyze-and-Counter-Violence>.

²⁶ <http://passouline.blog.lemonde.fr/2011/11/13/levy-darabie/>

²⁷ Emmanuelle Danblon, *La construction de l'autorité en rhétorique*, în „Semen”, vol. 21 (2006), <http://semen.revues.org/1983>; cf. și numărul special al revistei „Semen”, vol. 21, 2006, *Catégories pour l'analyse du discours politique*, <http://semen.revues.org/document1859.html>.

problematici, care să permită înțelegerea/punerea în evidență a specificului comunicării online, perspectiva de față adoptă un demers cvasi-etnografic, bazat pe observația directă. Această formă de etnografie online, denumită și *netnography* de către cercetătorii americani²⁸, este impusă de „transparența” comunicării online și deci de „accesibilitatea imediată a datelor”²⁹.

În cazul de față, cum era și natural, am plecat deci nu de la comentarii, ci de la textele mediatică care au generat aceste comentarii. Am folosit ca punct de plecare relatările de tip *news* privind deshumările de la Popricani, de la începutul lunii noiembrie 2010, timp de mai bine de șase luni (1 noiembrie 2010 – 31 mai 2011), cât a durat partea cea mai importantă a demersurilor legate de acest caz. Am orientat însă ancheta cu predilecție asupra *website*-urilor care au găzduit relatări directe, deopotrivă neutre și empatică, pentru a limita pe cât posibil efectul incitator al demersului editorial asupra cititorilor și pentru ca astfel imaginea să fie cât mai puțin parazitată de reacții conjuncturale. Finalmente, pentru analiza de conținut, atenția a fost concentrată asupra unei singure platforme, „Evz.ro”.

Ordinea discursului, ordinea lecturii

În media românească de astăzi, articolele consacrate Shoahului sunt relativ rare. În general, acestea au un caracter conjunctural, legat de evenimente memoriale ori scandaluri generate de nelipsitele „inadecvări/derapaje” ale unor figuri publice. Un aer senzaționalist bulversează deci la anumite intervale de timp neutralismul sec, pentru ca apoi totul să cadă în cea mai senină uitare. Reprezentarea mediatică a cercetărilor echipei conduse de Adrian Cioflâncă în pădurea Vulturi, Popricani, lângă Iași, a ieșit oarecum din această schemă. Este drept că obișnuitele materiale informative, redactate într-o manieră neutră, telegrafică, sunt dominante. Totuși, dacă ne rezumăm doar la presa scrisă, cu puține excepții („Ziarul de Iași”, „Adevărul”, „Evenimentul Zilei”), nu avem relatări directe, de pe teren, ci simple preluări sau prelucrări ale unor materiale de presă.

Am recenzat pentru perioada 1 noiembrie 2010 – 31 mai 2011 un număr de 38 de materiale aflate pe *site*-urile unor canale media de limba română care fac referire de o manieră sau alta la problematica în discuție³⁰. Dintre acestea, 21 se referă la exhumările de la Popricani, iar restul tratează aspecte care privesc problematica Shoahului mai mult sau mai puțin incidental³¹. Cele mai

²⁸ Vezi, mai ales, Robert Kozinets, *Netnography, Doing Ethnographic Research Online*, Sage Publ., 2009.

²⁹ Reiau aici, sumar, perspectiva propusă de Josiane Jouet et Coralie Le Caroff, *L'observation ethnographique en ligne*, în *Analyser le web en sciences humaines et sociales*, sous la dir. de C. Barats, Armand Colin, 2013, p. 147-165.

³⁰ Am ales acest interval din două rațiuni. Mai întâi, din rațiuni strict tehnice, respectiv, pentru a limita aria cercetărilor și a putea concentra analiza asupra unui număr relevant de cazuri; în al doilea rând, pentru a evita perioada comemorării pogromului de la Iași, din iunie 2011, care ar fi putut alerta în plus mediile negaționiste; am încercat în acest sens să văd starea negaționismului latent și mai puțin a celui militant.

³¹ În perioada de care vorbim, două evenimente au ieșit în evidență și au provocat controverse publice deschise. În noiembrie 2010, Banca Națională a României, în ciuda unor

multe articole sunt de tip *news*, în general, uneori știri mai dezvoltate sau reportaje, dar nu avem nici un comentariu care să exprime direct punctul de vedere al redacției. Astfel că, deși cel puțin trei publicații (marginale, este drept) își manifestă unele rezerve față de aceste cercetări³², singurele materiale media cu caracter narativ mai extins și în același timp vizibil empatic, posibil pretext al unor opinii divergente, rămân reportajele „Evenimentului Zilei”. Atenția acordată victimelor, căutarea de vinovați, grija pentru redarea suferinței umane, pe care le regăsim în aceste articole, sunt calități care ies în evidență.

Primul articol asupra cazului Popricani a fost publicat în ediția de vineri, 5 noiembrie 2010. După douăsprezece ore, articolul avea un număr de 289 de comentarii, 4.254 de vizualizări și 25 de voturi, pentru ca la finele lunii mai 2011 să atingă cifra de 8.496 de vizualizări și 70 de voturi³³. Pentru un articol de istorie, fie acesta și pe un subiect „controversabil”, aceste date traduc un interes care poate avea chiar accente nevrotice și care explică probabil atitudinea redacției/autorului de a opri postările și apoi de a șterge comentariile deja editate³⁴. La fel s-a întâmplat și cu articolul următor, semnat de același autor, din 15 noiembrie 2010, un *follow-up*, care, deși la final avea o notiță în care se preciza că „nu există comentarii la acest articol”, în capul paginii apărea că

proteste interne și internaționale, lansă, în seria de monede comemorative dedicată patriarhilor Bisericii Ortodoxe Române, o monedă dedicată patriarhului ortodox Miron Cristea, fost prim-ministru al unui guvern responsabil de măsuri antievreiești și care manifestase personal atitudini antisemite deschise. Cf. Adrian Cioflâncă, *Memoria inutilizabilă*, în „Ziarul de Iași”, 11.09.2010, <http://www.ziaruldeiasi.ro/opinii/memoria-inutilizabila-ni6m1r> (accesat la 14 decembrie 2014). De asemenea, un alt subiect care a putut motiva comentarii cu privire la Shoah în această perioadă a fost controversa cu privire la scandalul provocat de afirmațiile lui Ion Cristoiu într-un interviu la o apreciată emisiune de la principalul canal public TVR1 (*Profesioniștii*, realizator Eugenia Vodă, sâmbătă, 13 noiembrie 2010, ora 22:45); acesta îl numea pe fostul conducător al Gărzii de Fier, C. Z. Codreanu, un „erou romantic”. Pentru o prezentare destul de completă, este drept ușor partizană, vezi *Eugenia Vodă*, „*antisemita*”, 18 decembrie 2010, <http://amedeone.blogspot.com/2010/12/eugenia-voda-antisemita.html>; de asemenea, pentru o altă opinie, vezi și Nicolae Manolescu, *O emisiune TVR care nu trebuia difuzată*, în „Adevărul”, 11 decembrie 2010, http://adevarul.ro/news/societate/o-emisiune-tvr--nu-trebuia-difuzata-1_50a7b7957c42d5a66369d9b4/index.html.

³² Am remarcat astfel publicațiile „Bună Ziua Iași”, „IașiPlus” și „Tricolorul”. Primul, un cotidian tabloid local, pare-se din rațiuni conjuncturale (publicația se află într-un conflict cu ziarul rival, „Ziarul de Iași”, la care Adrian Cioflâncă este un vechi colaborator!) reia un articol din „Tricolorul”; cf. și *Deshumările de la Popricani pot afecta imaginea României*, „BunăZiuaIași.ro”, 16 decembrie 2010, www.6am.ro/iasi/deshumarile-de-la-popricani-pot-afecta-imaginea-romaniei [accesat la 1 iunie 2013]. Al doilea, „IașiPlus”, apropiat Primăriei PSD, datorită probabil publicului său conservator, tribalist. Oficiul Partidului România Mare, „Tricolorul”, a preferat să publice un articol în care se exprimau aparent poziții evreiești tradiționaliste contra deshumerii cadavrelor de la Popricani (<http://monitorul.com.ro/stiri-rotative/rabin-cere-sistarea-sapaturilor-la-popricani-17860.html> [accesat la 14 decembrie 2013]).

³³ <http://www.evz.ro/detalii/stiri/romania-se-insurubeaza-pe-harta-holocaustului-definitiv-911423.html#ixzz1WbSolKMv> [accesat la 26 mai 2013].

³⁴ Spre comparație: un articol de tabloid cu tentă sexuală pronunțată: „Șoc! Uite ce săni mici are acum Mama Natură! FOTO/VIDEO. Ieri ca doi pepeni, azi ca două mere!”, marți, 13 septembrie 2011, 15:37, 16.258 de afișări, http://www.click.ro/vedete/romanesti/Soc-Uite-sani-Mama-Natura_0_1248475196.html.

articolul avusese 3.054 de vizualizări, 289 de comentarii și 12 voturi³⁵! În lunile următoare, vor mai apărea încă două articole, cel puțin, pe această tematică, în registru similar, de același autor³⁶.

Comentariile la aceste articole au fost arhivate, prin hazard, probabil parțial. Este greu de găsit în media românească un corpus similar, în ce privește intensitatea discuției, care să nu fie motivat de caracterul (provocator) al articolului comentat ori care să nu reprezinte câmpul/tribuna de manifestare exclusivă a unui cerc sau altul. Spațiul acestor comentarii este adresat unui public nesegmentat, nu este deci supus unui control prealabil al editorului. În plus pentru perioada în discuție, intervențiile moderatorului sunt încă ne uzuale, dacă ignorăm poate forma radicală amintită deja.

Lectura lor ca un bloc (unitate discursivă), retroactivă, poate fi desigur riscantă. Mai mult de atât, aceste comentarii se constituie într-un sistem cvasi-autonom, dacă nu autist, în care relația cu textul-sursă este uneori complet absentă. Structura lor este labirintică, datorită mai ales faptului că site-ul „www.Evz.ro” nu permitea atunci distincția reală dintre mesaje și replici. Din acest motiv, principala problemă este reconstituirea ordinii lor. Este evident însă că nu avem un continuum discursiv, ci mai multe discuții suprapuse, temporal și tematic, care se desfășoară oarecum paralel, veritabile filiații discursive sau „structuri pragmatice” (formate din mesaj plus una sau mai multe replici). Putem distinge în fapt două tipuri principale de comentarii: 1) comentarii ca lectură la textul jurnalistic, „însemnări marginale”; 2) comentarii la alte comentarii, care sunt cel mai adesea comentarii complet independente de textul jurnalistic, militante, digresive, publicitare. Unele dintre acestea sunt polemici între intervenienți, fără o legătură directă cu subiectul articolului.

Nu voi discuta aici – se înțelege – veracitatea acestor opinii, ci funcția discursivă pe care o joacă, voluntar sau involuntar. Pentru a înțelege funcționarea acestui câmp, am procedat la o un decupaj *en miettes* a corpusului discursiv, respectiv, o descompunere în secvențe de comunicare, mici sertărașe discursive clasificate în funcție de rolul lor discursiv. Astfel, prima secvență se referă la postarea care generează discuția pe un segment: capul de coloană. Inițial, acest rol este jucat de textul articolului, pentru ca, pe parcurs, relaționarea la acesta să dispară uneori complet. Următoarea secvență, pasul doi al demersului, implică reconstituirea relațiilor dintre acestea, precum și impactul asupra spațiului de discurs respectiv: măsura în care o poziție este apreciată

³⁵ Vlad Stoicescu, *CONFIRMAREA MASACRULUI: Schelete de copii, în groapa comună din Pădurea Vulturi*, <http://www.evz.ro/detalii/stiri/confirmarea-masacrului-schelete-de-copii-in-groapa-comuna-din-padurea-vulturi-912458.html> [accesat la 26 iunie 2011].

³⁶ Idem, *Victimele mareșalului Antonescu primesc două camere în clădirea fostei Chesturi din Iași*, în „Evenimentul Zilei”, 24 ianuarie 2011, <http://www.evz.ro/detalii/stiri/victimele-maresalului-antonescu-primesc-doua-camere-in-cladirea-fostei-chesturi-din-iasi-919072.html>, (accesat la 2 iunie 2013); idem, *Victimele masacrului din Pădurea Vulturi, înhumate în Cimitirul Evreiesc din Iași*, în „Evenimentul Zilei”, 5 aprilie 2011, <http://www.evz.ro/detalii/stiri/victimele-masacrului-din-padurea-vulturi-inhumate-in-cimitirul-evreiesc-din-iasi-925944.html>.

(prin *like*-uri, de exemplu!) de ceilalți, comentată, asumată sau respinsă etc. În fine, pasul trei presupune analiza conținutului propriu-zis, mijloacele folosite, temele, obiectivele etc., respectiv, numărul de vizualizări, numărul de comentarii și voturi, în funcție de: 1) ordinea, cronologia intervențiilor, respectiv, liniajul (genealogia) lor; 2) numărul de voturi/*like*-uri primite; reprezentativitatea și efectul lor public; 3) caracterul și conținutul, respectiv, dacă reprezintă o replică la textul articolului sau la o altă replică, tipul de mijloace folosite, tema etc.

Bătălia nocturnă

Prima salvă este trasă imediat după miezul nopții: la 24 ianuarie, ora 00:09. Este vorba de comentariul semnat „xtc”³⁷. Comentariul este un reproș adus redacției, ca și presei din România, care ar oculta sistematic veritabilele subiecte: „inchinați monumente dusmanilor si eroii nostri zac necunoscuti. Ne mertam (sic!) otrava zilnica”³⁸.

Inițial, versiunea digitală a „Evenimentului zilei”, „Evz.ro”, se lansa după amiaza târziu, în momentul în care ediția imprimată era epuizată, cel puțin moral. Între timp, imprimatul a pierdut lupta în fața digitalului, iar această regulă n-a mai fost respectată. Astfel că nu cunoaștem precis momentul când articolul semnat de Vlad Stoicescu³⁹ a fost postat pe platforma digitală a publicației. Probabil, în jurul orei 12 noaptea.

Conținutul articolului cu caracter informativ se referă la intenția autorităților ieșene de a înființa în clădirea fostei Chesturi a poliției Iași un muzeu în memoria „celor aproape 15.000 de victime ale celui mai sângeros pogrom antievreiesc desfășurat pe teritoriul României, în vara lui 1941”. Potrivit indicațiilor din deschiderea forumului de discuții, articolul primise 748 de vizualizări, 111 comentarii și 5 voturi. Dar, în fapt, comentariile păstrate sunt mai numeroase: în jur de 180. De altfel, forumul va fi închis excepțional după nici zece ore (ultimul comentariu este de la ora 10:11)!

Fie și pentru că este primul, comentariul lui „xtc” primește trei răspunsuri și 33 de voturi. Cu alte cuvinte, are un rating moderat. Dar acesta deschide o serie, ca și cum ar declanșa o explozie în lanț. Dintre cele trei răspunsuri, primul iese din obișnuit. Redactat imediat, la ora 00:31, de către „Andrei Panait”, deși polemic, mesajul este totuși calm și pedagogic: „Un lucru trist, ca gandesti asa. In primul rand, victimele pogromului de la Iasi nu erau dusmani, ci doar presupusi sau suspectati dusmani, si in al doilea rand, nimeni nu ti-a oprit sa ridici monumente nimanui, decat poate in imaginatie”.

³⁷ Am pus *nick-name*-urile între ghilimele considerându-le convenții discursive! Am păstrat forma de transliterare din original, cu câteva modificări; am folosit italice atunci când trimiterea a fost fără text și între paranteze când este însoțită de text.

³⁸ Vlad Stoicescu, *Victimele mareșalului Antonescu primesc două camere în clădirea fostei Chesturi din Iași*.

³⁹ *Ibidem*.

„Andrei Panait” primește 2 voturi și un răspuns fulger la 00:43 din partea lui „Ionel”, în fapt o resemnificare prin accentuare a mesajului inițial: „Ba da andrei, nu s-a putut ridica un monument lui Antonescu. in schimb am avut 50 de ani monumentul evreului dupa mama Lenin”. Așadar: cultul lui Antonescu versus cultul lui Lenin, vitejia românească versus ocupația sovietică, regim național versus regim controlat de evrei veniți de la Moscova. Agenda discuției este deja schițată.

Mesajul lui „Ionel” primește 38 de voturi, mai multe decât mesajul primar, și trei răspunsuri. În primul dintre acestea, la ora 01:18, „ow” se păstrează în cadrele unui demers pedagogic, la fel ca și „Andrei Panait”: „Un gest de adevarata decenta civica. Pogromul din Iasi este o pagina groaznica din istoria Romaniei. Cetateni ai Romaniei au fost asasinati pe simplul motiv ca erau evrei. Copii au fost impuscati in mijlocul strazii, singele siroid pe caldarim. Oricine nu intelege monstruoizitatea acestei tragedii impartaeste trairi criminale. Omagii romanilor decenti pentru respectul fata de memoria sfinta a martirilor”.

Comentatorul „ow” primește 13 voturi, mai multe decât articolul în sine, ceea ce arată că taberele, deși inegale numeric, se configuraseră deja. De partea cealaltă, la 00:41, răspunde „Ionel”, care, pe un ton aparent moderat, reia tezele de serviciu: „De acord dar sa spunem tot adevarul. Marea majoritate a conducerii PCR in ani 1950 era formata din evrei. Atunci a avut loc macelul impotriva poporului roman. Dupa 90 conducerea Romaniei a fost acaparata de o sleapta care era forma din majoritatea evrei. Astazi progeniturile lor sunt cei ce franeaza progresul Romaniei. Ati aflat ce au facut evreii in 1940 cand Basarabia a fost ocupata de sovietici? Crime, turnatori impotriva romanilor. De aici a pornit atitudinea lui Antonescu. Desi istoria a fost rescrisa de ticalosi am ajuns la concluzia ca Antonescu a fost un erou”. Pentru această contribuție, „Ionel” primește trei răspunsuri și 38 de voturi.

Pentru moment, totuși, convenția deliberării democratice este respectată. Argumentele contează: de o parte, „români revoltați”, neliniștiți de starea conștiinței istorice naționale, de cealaltă, „cetățenii decenti” care apreciau articolul drept un act civic, elementar. Este o iluzie însă. Noua gardă, mai cu seamă, care apare la finalul dimineții, în jurul orei zece, cu misiunea de a da tușa finală, este fără concesi. Mai întâi, la 10:03, intervenientul „Saptamina Rosie” stabilește noile coordonate: „Inca o data se vede cit de utila este studiera cartii domnului Paul Goma, SAPTAMANA ROSIE, foarte documentata in ce priveste crimele iudainilor bolsevici din 1940, cind, punindu-se in slujba ocupantului sovietic, dupa uttimatumul dat Romaniei de Moscova, au palmuit ofiteri romani sau i-au impuscat, au spinzurat preoti de usile bisericilor, au batjocorit in fel si chip pe romanii basarabeni si autoritatile roamanesti in retragere /.../”.

Mai departe, „orwell”, care-i răspunde și el lui „ow”, la ora 10:15, ne proiectează direct pe teritoriul negaționismului profund: „Ne-ar fi placut sa fie cinspe mii (si chiar mai mult), dar, din pacate, nu au fost. Maxim citeva sute.

Umflarea gogosii de catre itzicii aushvitzici pentru a acoperi crimele comise, azi, de sionisti in Eretz”.

Ambele replici rămân fără voturi, fie poate și pentru că reprezentau ariergarda armatei nocturne care părăsise fizic câmpul de luptă. De altminteri, agresivitatea lor arată că teritoriul fusese luat în posesie exclusivă de cei care veghează la puritatea discursului. Măștile nu-și mai au sens. Este drept răspunsul dat la 10:34 de către „ginel” prezervă convenția inițială, aceea a unei pedagogii argumentative: „Si unul e prea mult. Daca tu maine ai fi omorat ca esti mai deschis la culoare de cetateni tarii in care locuiesti si nimeni nu ar fi vreodata pedepsit cum ar fi?”

Este însă prea târziu. De altfel, într-un panel paralel cu intervențiile celor dispuși să folosească argumente raționale, se deschisese un alt front în care pozițiile sunt de la început bine marcate. Pamfletul rasial apare prima dată în mesajul lui „Elias”, de la 00:35, o sinteză de esențialism antisemit din partea unui patriot și anticomunist informat, care se încheie apoteotic într-o revărsare de insulte antisemite tipice. Intervenția sa primește șase voturi și două răspunsuri, ambele favorabile, în fapt, scurte variațiuni aprobative pe aceeași temă: intervenția de la 00:47 semnată „@elias”, care primește trei voturi („Este o forma foarte profitabila de a face afaceri pe spinarea prostilor”⁴⁰) și alta de la 10:08, semnată „Voltaire”: „Vedeti numai ce spun eu despre ei, urechiatii clapaugi, in Essai sur les moeurs, si pe mine ma antisemitizeaza, nu numai pe Palestinieni, pe Libanezi, pe Sirieni sau pe Druzi”.

Vedeta acestui forum este „Carmen”; acest comentator readuce în atenție două teme intens discutate în aceste contexte: lașitatea românilor în fața evreilor și rolul evreilor în instaurarea comunismului, mai ales ca o forță obscură, disimulată, un veritabil inamic interior. Comentariul său de la ora 01:20, care primește șase răspunsuri și 33 voturi, inaugurează o nouă tactică de luptă. Disputa argumentelor, fie acestea și ireductibile în fond, dar care păstra aparența unei anume comunicări între adversari, este înlocuită cu șarja oarbă bazată mai ales pe insultele rasiale sau *ad hominem*. Este terenul pe care se dezvoltă fulgerător negaționismul radical, preocupat mai ales de afirmarea legitimității asasinării în masă a evreilor din România. În discuție nu mai este chestiunea contabilității morților, autenticitatea mărturiilor sau corectitudinea datelor, ci natura inevitabilă, igienică a Shoahului. Finalul comentariului semnat „Carmen”, care este în fapt un lung pamflet antisemit cu date, nume, citate (îndeosebi din Traian Golea), în termeni ireproductibili, este exemplificator: „Extremiștii de stânga și atrocitățile comise nu pot scăpa de verdictul: holocaust, genocid, crimă la adresa umanității împotriva poporului roman”.

Răspunsul la acest mesaj, postat la 01:36, aparține lui „cristi savu”; acesta încearcă să aducă discuția în registrul unei deliberări relativ normale, adoptând perspectiva simțului comun: „bun, hai sa zicem de dragul discutiei ca absolut toate datele prezentate de tine sunt corecte. dar nu pot sa nu ma intreb, carmen:

⁴⁰ *Ibidem*.

ce legatura au toate numele si cifrele tale cu faptul ca romanii, in uniforma sau nu, au ucis alti cetateni romani cu incuviintarea (tacita sau nu) a statului? ce legatura e intre conducatorii rusiei bolsevice si toti evreii din aparatul pnr/pcr si arestarea ilegala pe criterii etnice, uciderea copiilor si femeilor, executiile sumare in curtea unei autoritati a statului, deportarea in transnistria etc? poate ca din cei 15000 o suta sau o mie erau comunisti, asta justifică crima?"

Mesajul primește 17 voturi și nici o replică. De fapt, intervențiile ulterioare la acest mesaj se mulțumesc să aplaude comentariul fără a oferi argumente noi. Unele se remarcă prin antisemitismul lor brutal. Dar, din cele cinci, nici unul nu este votat. Însă tema culpabilității anticipate a evreilor revine insidios. De altfel, după atâtea ore de luptă este momentul pentru a scăpa de dușmanul infiltrat, printr-un curios efect de *mise en abîme*: unii dintre cei care semnează comentarii negaționiste sunt cu adevărat antisemiți sau doar evrei provocatori?, se întreabă „Blandul Ioanide”.

Astfel, reluând avertismentul său de la ora 01.37, cu privire la riscul infiltrării inamicului, „Blandul Ioanide” deschide, la ora 01:41, un nou front de luptă: „Mesajele «antisemite» sunt postate tot de evrei (vezi «MDD», «Bozgan» și alții) Ei scriu mesaje pro-israeliene, apoi tot ei isi dau replica. Sunt agenti provocatori evrei, situl e monitorizat de ambasada Israel si SRI. Trebuie lasata impresia ca romanii sunt un popor antisemit (de fapt nu antisemit, ci numai anti evrei, deoarece antisemit cuprinde si natia araba) iar institutiile de teroare din Romania (militia-politia, securitatea-sri) sa aiba motive de a face urmariri, dosare, liste, si arestari pentru «negationisti» (adica cei care neaga ca 2 2=6 milioane ;))”.

Evreii sunt deci peste tot. De aici până la punerea în discuție a legitimității morale a evreului nu este decât un pas. Cel mai votat mesaj de pe acest forum (trei răspunsuri, 68 voturi) editat la ora 02:35, sub numele de „Luci Seattle”, pescuiește în această direcție: „Bunicul mi-a povestit ca atunci cand cumparai ceva dintr-un magazin tinut de evrei, la cantar apareea 1 kg, dar in realitate iti vindea evreul numai 900 de grame. Si in vin, puneau apa, si asa il vindeau. Bunicul a trait in acei ani si stia ce vorbește, asa ca lasati-o balta, ca ne furau, ne-au adus comunismul pe cap, iar toate bancile, ziarele, farmaciile, dentistii, erau evrei. Bunicul mi-a spus ca nu vedeai un singur evreu muncitor, care sa lucreze in fabrica”.

Aparența de narațiune „populară” explică numărul excepțional de voturi primite de acest comentariu, care depășește probabil frontierele comunităților antisemite. De altfel, asprimea uneia dintre replici trebuie explicată de asemenea prin această grilă: „Si bunicul meu mi-a spus ca bunicul tau era un idiot si un prost. Si bunicul meu n-a mintit niciodata, asa ca avea dreptate. Iar nepotul bunicului tau este la fel, un handicapat mintal... O sti pe-aia cu aschia? Ai inteles-o?” (02:40. „expatriotul”: 1 răspuns, 10 voturi). Odată cu zorile, paradoxal, confruntarea ia accente tot mai inconcesive.

Panorama unui câmp de luptă

Ceea ce surprinde imediat aici este modul de concentrare a comentariilor: cele mai multe și semnificative (ca forță a mesajului!) intervenții sunt redactate sau măcar postate între orele zero și două noaptea, precum și între nouă și zece dimineața. Dar, în fapt, totul pare a se juca între miezul nopții și sfârșitul dimineții⁴¹! Astfel, nu doar din punct de vedere statistic, începutul și finalul par a fi cele mai importante momente, ceea ar putea sugera o veritabilă formă de agregare și acțiuni de tip militar. Majoritatea comentariilor (în jur de cincizeci) sunt postate între 00 și 03, cu un vârf de frecvență între orele 00 și 01 (peste patruzeci). La final, între 9 și 10 dimineața, avem de asemenea un maximum de frecvență a comentariilor: 49. Perioada cu cea mai redusă frecvență este între 4 și 8 dimineața.

Cele două valuri au însă caracteristici diferite. În primele trei ore se stabilește agenda și tonul: mesajele care impun temele și registrul atitudinal de-a lungul întregii desfășurări a intervențiilor de pe forum. Discuțiile din jurul orei zece au mai curând caracterul unei reglări de conturi finale. Este un mod de a încheia discuția pe un anumit subiect, de a avea „ultimul cuvânt”, ca un semn deopotrivă al capacității de a controla discursiv un teritoriu de conflict și de a-și impune din punct de vedere propagandistic mesajul final.

După cum este și natural, datorită perioadei mai lungi de expunere, comentariile cele mai votate sunt cele din primul val (mai ales între 00 și 02), care sunt cel mai adesea și „capete de coloană”, mesaje care fac agenda discuției. Între acestea, comentariile care par să exprime o privire „populară”, a omului „de jos”, indiferent de conținut, și cele care fac apel la teme cu potențial de recunoaștere universală (crima contra copiilor, crima contra unor „oameni la fel ca noi” etc.) beneficiază de un număr mai mare de voturi, chiar și în ciuda unui context ostil.

Comentariile negaționiste sau cel puțin antisemite sunt dominante statistic și ca număr de voturi, deci din punctul de vedere al impactului. După cum am arătat, nu avem propriu-zis comentarii neutre. Între orele 00 și 03, dintre cele 48 de comentarii, doar 11 sunt defensive (replaci la un discurs negaționist), deci o proporție de aproape 1 la 5 în favoarea comentariilor ostile perspectivei comune asupra Shoahului. Între orele 09 și 10 avem un număr de 49 de comentarii, dintre care doar nouă sunt defensive, adică aproximativ o proporție de 1 la 5. În ceea ce privește numărul de voturi, situația este relativ identică. Cele mai multe voturi (68 de voturi) le-a primit un comentariu negaționist („Luci Seattle”, ora 02:35). Un număr de alte 13 mesaje au primit peste zece voturi, respectiv un total de 212 voturi. În schimb, comentariul defensiv (antinegaționist) cel mai votat (33 voturi) este comentariul de la ora 01:11 semnat „Ezv. ziar antisemit

⁴¹ Faptul că intervențiile se opresc puțin înainte de ora 11 este surprinzător. Se datorează aceasta intervenției redacției? Probabil. Dar faptul este complet neuzual și greu de explicat. Foarte probabil, redacția a considerat că mesajele negaționiste depășesc un anumit nivel de suportabilitate și a întrerupt fluxul „discuțiilor”.

sau diversionist?”, care critică redacția pentru permisivitatea față de comentatori. Îi urmează mesajul de la ora 01:36, semnat „cristi savu” cu abia 17 voturi. De asemenea, numai șapte comentarii anti-negaționiste depășesc zece voturi, iar toate acestea cumulează puțin peste o sută de voturi. Între acestea, comentariile privitoare la Ion Antonescu sunt printre cele mai apreciate, ca și cele în care în care evreei sunt acuzați de susținerea comunismului. Comentariile de după ora 9 nu mai sunt votate, probabil pentru că interesul comunităților s-a redus ori poate pentru că forumul fusese deja închis votanților de către redacție.

Ne spun aceste cifre ceva despre dimensiunile comunității negaționiștilor sau a celor care se împotrivesc discursului negaționist de pe acest forum? Firește că nu se poate oferi un răspuns concludent la această întrebare. Totuși, aceste date ne pot da cel puțin câteva sugestii. Mai întâi, din numărul de accesări vedem că interesul publicului este evident, ceea ce nu este neobișnuit pentru un subiect de istorie relativ recent intrat în dezbateră publică. Dar acest public nu trebuie confundat cu participanții activi, cei care trimit mesaje, care votează ori recirculă de o manieră sau alta teme și argumente.

În fapt, dimensiunile publicului activ interesat de această problemă de o manieră suficient de semnificativă nu pare a depăși numărul comentariilor, ceea ce arată că este vorba de un public puternic implicat, dar redus numeric, respectiv, în funcție de diverse segmente orare, nu mai mare de câteva zeci de utilizatori, probabil puțin peste două sute, în total. De altfel, problematica în sine atrage de fiecare dată un public extrem de mobilizat, de unde poate și impresia de concentrare intensă, atipică.

Comentariile negaționiste sunt mai bine votate, în general, dar mai ales pentru că se asociază unei atitudini deculpabilizante a majorității, după cum o arată faptul că, în schimb, comentariile negaționiste cele mai violente sunt mai puțin votate. Foarte probabil, acestea sunt votate îndeosebi sau poate exclusiv de către membrii comunităților negaționiste din lumea digitală. Spre deosebire de comentarii denegaționiști, confreriile negaționiste sunt formate din ireducibili și nu par a fi cu adevărat semnificative numeric (probabil, din cinci-șase oameni, dacă ne luăm după numărul de voturi captivate); acestea pot fi relativ bine identificate mai ales prin suportul reciproc, dar și prin schimbul de teme. Unele solidarități se formează ad-hoc, dar este evident că altele sunt bine închegate. Faptul că adesea participanții la forum joacă scena spontaneității este desigur parte a unei convenții: pentru a sugera că ar reprezenta reacția ulcerată a unui cetățean majoritar, fapt care poate oferi mai multă legitimitate mesajului.

Un alt lucru important, care iese în evidență din analiza producției de comentarii amintită deja, este că avem în fața noastră panorama unui câmp de luptă. Imaginea unui forum ca un câmp de luptă nu este ceva nou. Adesea, subsolurile articolelor din media digitală sunt veritabile spații de confruntare, fie că este vorba de subiecte de actualitate politică, sportivă sau chiar culturală, fie că este vorba de teme istorice sau memoriale. Miza deliberativă este parazitată de dispute uneori iraționale, de mize personale sau de intenții vizibil instrumentale. Acest fapt generează evident excese, derapaje grave, de ordin lingvistic sau cu

privire la demnitatea și viața intimă ale unor persoane ori compromite grav un tip de problematică de mare interes.

Aici, diferența este dată, pe de o parte, de intensitatea mai mare a confruntării, fapt vizibil mai ales prin folosirea unor cuvinte tari, puternic semnificative, prin reiterarea agresivă a unor teme, clișee, argumente sau figuri discursive, prin apelul la orice fel de mijloace. Pe de alta, natura mizei aflate în joc o depășește pe oricare alta, pentru că implică un set de alegeri fundamentale lumii noastre.

Aparent, cele două tabere se supraveghează și atacă reciproc, ca și cum ar fi pe un câmp de luptă; vedem că atacurile sunt urmate de contra-atacuri, acțiunile individuale de grupări de trupe și șarje fără menajamente având drept obiectiv controlul teritoriului ca într-un clasic război de poziții. În același timp, strategiile de luptă sunt diferite de la o tabără la alta: paradoxal, majoritatea este cea care se află în postură de subversiune, în timp ce minoritatea apără discursul dominant, majoritatea este agresivă și injurioasă, în timp ce minoritatea încearcă să facă apel la o argumentație rațională, să evite insultele și supralicitarea retorică. Pentru unii, acesta este pretextul pentru a ataca „vulgata dominantă”, „ideologia Shoahului”, parte a războiului de gherilă pe care-l poartă de mult timp, pentru ceilalți este vorba de a apăra memoria victimelor, credința în justiție și uneori logica elementară, finalmente în fapt valorile fundamentale ale lumii în care trăim.

De altfel, nici nu este sigur că taberele sunt egale ca pondere, dar mai ales este evident că scopurile lor nu sunt egale din punct de vedere moral. În plus, unii sunt mereu în ofensivă, au inițiativa, deschid lupta, ceilalți sunt reactivi, defensivi. Din acest punct de vedere nu poate fi un război ca oricare altul, între egali. S-ar putea spune că este vorba mai curând de un război de gherilă specific comunicării digitale: un demers de subversiune din partea unor comunități sau indivizi izolați care au găsit în posibilitățile oferite de tehnologie un formidabil mijloc de propagandă și chiar de represiune simbolică.

Anatomia unei negații

Așadar, cel puțin din punct de vedere statistic, pe forumul „Evz.ro”, comentariile care neagă tragedia evreiască din anii patruzeci ai secolului trecut constituie nota dominantă. Mai mult decât atât, imaginea statistică este prin sine însăși incompletă: negaționismul este dominant atât în ce privește cantitatea, cât și în ce privește forța, agresivitatea, impactul comentariilor. Argumentele slabe, incoerența, chiar delirul, alături de agramatismul majorității comentariilor lasă publicul „neutru” perplex și, aparent, cel puțin, subminează puterea discursului. Totuși, ar fi probabil o eroare să considerăm negaționismul de pe aceste forumuri drept expresia unei patologii mentale, o speță exclusiv psihiatrică, chiar dacă adesea premisele nu lipsesc. Semnele unei gândiri tulburate pot fi însă de origine culturală, iar, pentru a încerca să înțelegem negaționismul ca problemă/expresie a societății, această ipoteză interesează mai departe.

Regăsim pe forumul „Evez.ro” toate tezele și pozițiile negaționismului militant, căruia îi este de altfel vizibil debitor. Mai ales pentru că, de obicei, în asemenea circumstanțe, este direct, nemascat, agresiv, simplist, negaționismul digital este evident mult mai ușor de identificat în cadrul discursului public. În schimb, întrucât stilistica și funcțiile sale sunt complet subordonate scopului militant, conținutul său intelectual fiind neverosimil de puțin elaborat (o sumă de clișee recirculate la infinit), distincția dintre mijloacele pur retorice și argumentația propriu-zisă este aproape imposibilă.

Prin urmare, este natural ca analiza acestui tip de discursivitate publică să plece nu atât de la conținut cât de la stilistica acesteia, de la mijloacele sale de expresie. Pe lângă datele tehnologice, care probabil joacă un rol-cheie în structurarea sa, îndeosebi în ce privește democratizarea accesului/expresiei și difuziunea de tip viral, această formă de discursivitate se bazează pe o serie de elemente oarecum noi, din punct de vedere cultural. Mai întâi, anonimatul, în termenii dați, deci absența obligației responsabilității. Chiar și atunci când aparent mesajele sunt semnate, nu avem certitudinea identității semnăturii cu identitatea reală a semnatarului. De fapt, cel mai adesea, semnăturile virtuale sunt folosite ca referințe în sine, recirculate ca atare de la un *site* la altul. În raport cu negaționismele predigitale, care erau în general asumate, iar circulația lor putea fi supusă unei anumit control, fie și simbolic, dacă nu și legal, acest tip de discursivitate pare extrasă oricărei forme de raționalitate⁴².

În al doilea rând, se poate ușor vedea fractura completă între autor/text și cititor/comentarii. Deși are un caracter informativ, neutru, materialul jurnalistic este supus unei lecturi adesea în totală contradicție cu textul-sursă, care se folosește de acesta ca de un simplu pretext. Prin urmare, sub forța comentariilor de subsol, textul articolului în sine dispare, în timp ce noul text rezultat devine un demers autonom, cu propriul referențial și cu propriile obiective.

În al treilea rând, în circumstanțele date, forumul, respectiv, spațiul destinat schimbului de idei și opinii, încetează de a mai fi un spațiu deliberativ: este o arenă de luptă. Discursul servește exclusiv la instrumentalizarea pozițiilor negaționiste, în care argumentația logică are o importanță nesemnificativă, intelectual și performativ. Autoscoopia, reflecția detașată, empatia, nuanțarea sau argumentația logică, pentru a nu mai vorbi de recunoașterea adversarului ca egal din punct de vedere simbolic, moral legitim, nu-și au locul aici. Ceea ce urmărește acest discurs este impactul, destructurarea inamicului și nicidecum veracitatea conținutului. Este un tip de discursivitate care mizează esențialmente pe posibilitatea oferită de tehnologia digitală de a controla spațiul de discurs printr-un tip nou de instrumentar marțial: verbiajul și retorica ofensivă.

⁴² D. E. Boeyink, *Anonymous Sources in News Stories: Justifying Exceptions and Limiting Abuses*, în „Journal of Mass Media Ethics”, vol. 5, nr. 4, 1990, p. 233; vezi și B. Reader, *An ethical „blind spot”: Problems of anonymous letters to the editor*, în „Journal of Mass Media Ethics”, vol. 20, nr. 1, 2005, p. 62-76.

În al patrulea rând, principiul recirculării este o componentă esențială a dispozitivului de luptă negaționist. Faptul nu este o surpriză: știm că, în general, originalitatea nu este oricum o valoare pentru negaționiști⁴³.

Ar mai fi de observat, de asemenea, că, fie și pentru că publicul digital este prin natura sa cvasi-indeterminabil, negaționiștii digitali ezită între enunțarea directă și cea indirectă. Enunțarea directă, care în mod obișnuit exprimă pozițiile cele mai vehemente, este aici mai puțin utilizată, fiind evident ineficace. Apelul la aceasta se face mai ales în momentele-cheie ale luptei, atunci când polemica atinge momentul culminant, sau ca discurs de ariergardă, în finalul disputei, ca expresie a „ultimului cuvânt”, în logica propagandei totalitare, atunci când miza este controlul adeptilor și nu atât convingerea publicului „neutru”. Uneori, acest tip de enunțare apare „neprotejat” (în diversele registre ale anonimatului digital), dar în mod obișnuit se folosesc *nick-name-uri* „de luptă”.

Registru indirect în schimb este preferat, mai ales atunci când aparent există un dialog între participanții la confruntare sau când situația luptei pare a fi sub control. Eficacitatea acestui registru este vizibilă îndeosebi atunci când ia forma unor narațiuni sentimentale, aparent neutre, dar în care este denunțată *sub specie aeternitatis* natura rea a evreului. În cel mai rău caz, acest tip de discurs se prezintă drept un „negaționism virtuos”, care acceptă existența Shoahului dar ca fiind cel mult un accident tragic, în condițiile războiului, și oricum limitat.

În aceeași categorie trebuie inclusă și retorica agresivă: insulta, categorială (rasială) sau *ad personam* (în fapt, cele două pot fi cu greu separate!), caricaturizarea, persiflarea, simplificarea, banalizarea, comparația deflectivă, inversiunea culpabilității și amalgamul⁴⁴. Astfel, chiar dacă negaționismul poate să nu fie exprimat direct, este denunțată în schimb orice formă de evocare a crimelor rasiale antisemite sau de apărare a tezelor care susțin Shoahul. În fine, elogiul unor dictatori și antisemiți notorii (Antonescu, Ceaușescu etc.), citarea unor referințe antisemite (roncea.ro, Traian Golea etc.), asocierea Shoahului cu o formă de hegemonie culturală, precum și cultivarea unei imagini romantice de justițiar singuratic atașată celor care pun în discuție Shoahul fac parte din aceeași categorie.

În linii mari, discursul negaționist de pe aceste forumuri urmează patru direcții de atac: a) punerea în discuție a faptelor; b) punerea în discuție a

⁴³ Cf. *Raportul Wiesel*, p. 381 și ș.u.

⁴⁴ Probabil că amalgamul este „metoda” favorită aici. Exemplele sunt atât de numeroase, încât orice alegere am face aceasta ar fi nerelevantă; de aceea, voi alege mai departe câte un comentariu pentru fiecare categorie de probleme, alături de trimeri la alte mesaje similare: „Traim într-o țară LIBERĂ să ne exprimăm și să credem ce vrem, așa că dacă acest om așa și-a dorit să aiba tabloul cu Maresalul Antonescu, de ce nu?... (CINSTE lui!) Nici eu NU cred în VRAJALA cu judeii în Rom. În Suedia, într-o carte despre al 2-lea ww. scrie: „Cu toate că politica anti-judeică se răspândise și-n România, România este singura țară care NU A PERMIS DEPORTAREA JUDEILOR ȘI TIGANILOR LA LAGARELE NAZISTE DE CONCENTRARE...” „(Ce-s ORGANIZAȚII judeii să-și facă jocul... RECUNOSC că au suferit chiar și-n Rom. DAR, CUM TI-ASTERNI ASA TE CULCI...)”. (24 ianuarie, 05:16. „Suedezu”).

modului de interpretare; c) punerea în discuție a oportunității; d) punerea în discuție a autorilor. Se înțelege că rareori comentariile se rezumă doar la una dintre acestea.

Punerea la îndoială a faptelor pare a fi cea mai rezonabilă, pentru că intenția sa nu este mereu vizibilă și adesea se prezintă drept o discuție pur tehnică, izvorâtă dintr-o simplă nevoie de căutare a adevărului. Aceasta se realizează prin mai multe modalități: critica surselor (de pildă, a fotografiilor), critica mijloacelor (arheologia contemporană), critica datelor rezultate (mai ales a cifrelor: în cel mai rău caz, numărul victimelor este exagerat!) etc. Desigur că nu critica în sine este aici în discuție, ci mijloacele sale (evident neprofesionale) și mai ales motivația acestui demers: lipsa de bună credință (vizibilă îndeosebi atunci când este asociată cu judecăți de valoare delirante și insulte)⁴⁵. Hipercorectitudinea, contabilă sau tehnică (discuții precum cele privind tipul de gloanțe folosite, direcția coloanelor de evrei din vara lui 1941 și unghiul luminii dintr-o fotografie), are rolul nu atât de a contribui la aflarea adevărului, ci de a contribui la parazitarea discuției⁴⁶.

Punerea în discuție a interpretării este partea cea mai consistentă din punct de vedere cantitativ și constituie desigur nucleul dur al discursului negaționist. Motivațiile sunt prezentate diferit: ca simplu joc, în numele libertății de expresie⁴⁷, pentru a proteja demnitatea națională, din dorința de căutare a adevărului (pentru a corecta unele erori inerente!), dar mai ales pentru a sparge monopolul și tendința spre exagerare a celor care conspiră pentru a instrumentaliza tragedia evreiască⁴⁸.

⁴⁵ Faptul este vizibil mai ales atunci când se discută cu privire la existența sau conținutul surselor, cum este cazul mesajului din 24 ianuarie, 02:50, semnat „fleosc”, care neagă existența ordinelor lui Antonescu și apoi numărul evreilor uciși în pogromul de la Iași; cf. de asemenea mesajele din 24 ianuarie, 09:31, „kiki”; 24 ianuarie, 10:39, „rationament de idiot”.

⁴⁶ „In Iasi in 1941 traiau 34,000 de evrei. In Iasi in 1944 traiau 40,000 de evrei. Daca asa zisul pogrom din Iasi ar fi eliminat 15,000 evrei socoteala ne spune ca din 34,000-15,000=19,000 de evrei. Datorita asa zisului pogrom e mai mult ca sigur ca evreii au fugit din Iasi. Cine ar sta intr-un astfel de loc? Asa ca, de la 19,000 de evrei la 40,000 in 3 ani, in acele conditii (ca sa nu mai vorbim ca in 1944 frontul a ajuns la Iasi) dovedeste cat de mare este minciuna /.../”. (24 ianuarie 03:10, „fleosc”). Vezi și comentariile din: 24 ianuarie, 05:17, semnat „harpoon”; 24 ianuarie, 01:34, „Bietul Ioanid”; 24 ianuarie, 02:00, „Ioanid”; 5 aprilie, 02:54, „MirceaS”; 5 aprilie, 06:38, „Ce nu intelege eu prea bine”; 5 aprilie, 06:07, „vuvuzela”; 5 aprilie, 11:42, „Numai oase”.

⁴⁷ Vezi mesajele din: 24 ianuarie, 05:16, „Suedezu”; 5 aprilie, 06:01, „Aline sau cum te mai cheama”.

⁴⁸ „Voi incepeti si tot voi vreti ca partea acuzata de lucruri atat de grave sa nu raspunda, sa nu deschida gura, sa nu aduca contraargumente sau contradovezi la minciunile si exagerarile voastre. Ca de, voi ati mai nascocit si impus o lege care sa va favorizeze in plan international: antisemitismul. Numai voi ati suferit, numai voi ati fost victime? Chiar asa numai voi aveti dreptate intotdeauna si numai voi sinteti intangibili? Cum deschide cineva gura sa vorbeasca despre un evreu si nu va convine ce spune, hait cu bita in cap a antisemitismului. Pt. farsori ca tine sufera numai romanii nevinovati dar si unii evrei nevinovati si respectabili. Nelasind loc de discutie si argumentare adevarul impus si nu dovedit are valoare de minciuna /.../” (5 aprilie, 04:04, „Bai vacare de Alin”).

Cele mai multe argumente negaționiste sunt variațiuni pe tema principală (*Shoahul este o ficțiune!*), cel puțin în datele sale care privesc lumea românească, respectiv:

1) Absența dovezilor irefutabile, ca și a girului unor autorități istoriografice recunoscute. Ceea ce am putea numi logica infernală a deficitului de autoritate are ca punct de plecare teza potrivit căreia dovezile sunt fie insuficiente, fie manipulate, fie spun cu totul altceva, în timp ce autorii sunt fatalmente lipsiți de orice credit, indiferent de numele și autoritatea lor profesională⁴⁹. Această teză are ca pandant apelul ritualic la căutarea istoriei adevărate!

2) Shoahul este o simplă instrumentalizare în scopuri patrimoniale⁵⁰, după cum antisemitismul a fost creat și întreținut de evrei⁵¹.

3) Vinovăția istorică a evreimii, care se manifestă indiferent de timp și loc, de fapte și de epoci. Specie a *negaționismului deflectiv*⁵², inversiunea culpabilității⁵³ este argumentată fie prin apelul la esențialismul antisemit (Shoahul a fost provocat de natura rea, demonică a evreului, fiind în fapt o formă de exorcizare!)⁵⁴, fie pentru că erau bolșevici, fie pentru i-au provocat

⁴⁹ Comentariul cel mai semnificativ din acest punct de vedere și care rezumă tezele principale ale negaționismului românesc de factură neolegionară este mesajul din 5 aprilie, ora 03:41, „Citit cu rabadare si atentie!”.

⁵⁰ „Doar atzi luat de la FMI 3.5 miliarde de dolari asa de sanchi sai avetzi in rezerva. Vedetzi cum or sa vina sa va ceara despagubiri in banii aia iar voi ca prostii o sa platitzi. Daca se dau desteptzi pentru fiecare numar de evrei ei zic ca au fost omoritzi sa vina cu dovezi. nu cu 6 cranii si sa spuna cam am facut holocaust” (5 aprilie, 06:00, „VuVuzela”); cf. printre numeroase altele și: 5 aprilie, 18:34, „Amintirea asta calda”; 5 aprilie, 13:06, „No chance”; 5 aprilie, 14:52, „@No chance”; 8 aprilie, 09:25, „Finkellieben”.

⁵¹ Vezi mai ales mesajele: 24 ianuarie 02:57, „fleosc”; 24 ianuarie, 09:34, „geo; 24 ianuarie, 10:22, „din iasi”.

⁵² Negaționismul deflectiv este considerat de către contributorii la *Raportul Wiesel* cea mai frecventă poziție a negaționismului românesc, mai ales prin recursul la „deflectarea culpabilității asupra germanilor în mod exclusiv”, apoi asupra unor „grupuri prezentate ca fiind marginale, accidente nesemnificative, aberații nerepresentative în cadrul propriei națiuni de exemplu, legionarii”. O a treia formă de negaționism deflectiv este mai diversă, dar esențialul se reduce la strategia de a întoarce culpa către victime: asasinarea în masă a evreilor fiind în fapt un demers de răscumpărare a acestora ca urmare a deicidului comis de înaintașii lor, prin răstignirea lui Hristos, ori chiar rezultatul unei sofisticate conspirații evreiești, care s-a folosit de Hitler pentru a-i compromite pe creștini; de asemenea, Holocaustul n-ar fi decât rezultatul provocărilor evreiești la adresa Germaniei și a lui Hitler, acesta procedând oarecum în legitimă apărare. Cf. *Raport final*, p. 341 sq.

⁵³ Teza potrivit căreia evreii au provocat în fapt Shoahul nu pare unora pe atât de absurdă pe cât ar părea simțului comun: „Evreii detin toate marile companii de film din SUA. Nu „puneti botul” la ce vedeti in productiile americane. Evreii au comis mai multe crime decat toate armatele lumii. Holocaustul= o poveste lacrimogena ce s-a vandut extraordinar. Maine auzim si de ororile impotriva tiganilor” (5 aprilie, 11:50, „obe”); de asemenea, 24 ianuarie, 02:57, „fleosc”; vezi și mesajul ireproductibil, 24 ianuarie, 04:05, „aurel ciorna”.

⁵⁴ Acest argument pleacă de la teza că Shoahul a fost posibil pentru că evreii sunt vinovați „ca evrei”, indiferent de timp, loc, individ. Vezi: 24 ianuarie, 00:35, „elias”; 24 ianuarie, 00:38, „Ionel”; 24 ianuarie, 02:35, „Luci Seattle”; 24 ianuarie, 10:15, „p.r Radu”; 24 ianuarie, 10:24, „Jew York”; 24 ianuarie, 09:11, „san”; 24 ianuarie, 09:47, „Mihai Timar”; 24 ianuarie, 10:26, „Un iudeu”.

pe agresori⁵⁵, fie pentru că, după aceste evenimente, unii dintre ei vor participa la sovietizarea României (culpa prin anticipație)⁵⁶.

4) Argumentul excepționalismului: spre deosebire de Ungaria, de exemplu, în România, evreii ar fi avut o situație net mai bună⁵⁷. Este argumentul deflecționist cel mai uzual, născut (sau reinventat) în „laboratoarele” național-comunismului⁵⁸, care neagă integral sau minimalizează responsabilitatea României în distrugerea evreilor din anii patruzeci ai secolului trecut.

5) Referința Antonescu. Este un argument oarecum subsidiar care rezumă sau susține alte teze negaționiste: de la absența dovezilor clare care să-l implice pe fostul conducător, devenit în fapt un salvator al evreilor⁵⁹, la evocarea comportamentului său de după 1943, care l-ar deculpabiliza oricum de orice intenție criminală la adresa evreilor⁶⁰. În fapt, cultul lui Ion Antonescu în sine

⁵⁵ „Ighioanele comunistoide venite pe tancurile sovietice au ucis si torturat mii de romani pe timp de pace. noi ca natie am participat in razboaie pentru ca suntem un popor darz. unele au fost castigate altele nu. important este ca am rezistat oricaror provocari” (24 ianuarie, 09:52, „tornado”); „/.../ in ce priveste crimele iudainilor bolsevici din 1940, cind, punindu-se in slujba ocupantului sovietic, dupa uttimatumul dat Romaniei de Moscova, au palmuit ofiteri romani sau i-au impuscat, au spinzurat preoti de usile bisericilor, au batjocorit in fel si chip pe romanii basarabeni si autoritatile roamanesti in retragere. Listele lor sint in carte... din care trebuie trimis un exemplar domnilor Ioanid, Vizel si Vizeltir” (24 ianuarie, 10:03, „Saptamina Rosie”); cf. și: 5 aprilie, 03:11, „MirceaS”; 5 aprilie, 23:38, „Sica”.

⁵⁶ „Nu ma bucur ca au fost impuscati atatia evrei, daca asa o fi, dar si evreii sa ceara iertare si sa recunoasca faptul ca ei au adus comunismul in Romania. ANA PAUKER, TEOHARI GEORGESU, VASILE LUCA... erau evrei. Romania v-a despagubit cu tot ce ati cerut pt. crime, voi cand o sa va cereti iertare ? Lasitatea nu va lasa!” (5 aprilie, 14:49, „daniela”); cf. și mesaje din: 24 ianuarie, 10:38, „Baraca”; 5 aprilie, 06:38, „Ce nu intelege eu prea bine”; 5 aprilie, 11:27, „Amerlocii si Hiroshima”; 5 aprilie, 20:04, „Adevaruri”.

⁵⁷ 24 ianuarie, 05:16, „Suedezu”;

⁵⁸ *Raport final*, p. 351 sq. Nicolae Minei, în prefața sa la o lucrare asupra pogromului de la Iași (A. Karetki și M. Covaci, *Zile însângerate la Iași 28-30 iunie 1941*, București, Editura Politică, 1978), a fost „prima voce publică din timpul comunismului care a afirmat că România, în timpul războiului, nu a exterminat evrei, ci i-a salvat în masă, creditând astfel ideea susținută de reprezentanții regimului Antonescu în timpul proceselor postbelice”. Exemplul său va fi urmat de istoricii oficiali din anii optzeci N. Fătu, I. Spălățelu, I. Ardeleanu, N. Mușat, Gh. Buzatu etc.

⁵⁹ 24 ianuarie, 02:50, „fleoasc”; *36 de schelete în groapa de la Popricani: 12 copii, 9 femei și 15 bărbați*, <http://www.newsiasi.ro/eveniment/Stirea-zilei/36-de-schelete-in-groapa-de-la-popricani-12-copii-5-femei-si-9-barbati.html> (accesat la 2 decembrie 2013).

⁶⁰ „/.../Adevarul istoric este ca o parte din evrei din Moldova, pentru a fi scapati de prigoana fascista si hortista au fost la ordinul lui Antonescu transportati in Basarabia. Atit ! Restul sint inventii!! La ultima vizita a lui Shimon Peres la Bucuresti el declara oficial: Shimon Peres la Bucuresti – 2010: Nu vom uita niciodata ca, in perioada cea mai intunecata a istoriei – perioada nazista – Romania a ajutat la salvarea a 400.000 de evrei de aici, care au venit in Israel, au ajutat la construirea Israelului, dar in acelasi timp nu si-au uitat iubirea pentru Romania, si-au pastrat cultura romaneasca” [...] (24 ianuarie, 09:17. „CEAUSESCU REABILITAT”); „[...] Si daca mi-e drag Platon, mai drag imi este adevarul, asa ca o voi spune apasat: maresalul Ion Antonescu a anulat, la 13 octombrie 1942, planul german de deportare a evreimii romane in lagarele de exterminare din Polonia, salvand astfel cele cateva sute de mii de evrei traitori in Muntenia, Moldova, Dobrogea, Banat si Transilvania de Sud (roncea.ro al lui Victor Roncea”); (# un iesean, 23-06-2011, 07:35); *36 de schelete în groapa de la Popricani: 12 copii, 9 femei și 15 bărbați*,

este un negaționism⁶¹. Se știe că mitul salvatorului Antonescu, care datează „încă din timpul regimului comunist și a cunoscut o mare circulație de la mijlocul anilor '90”, este o versiune de *comparație parohială*⁶². Acesta are ca sursă o interpretare „improprie a rațiunilor schimbărilor din politica regimului Antonescu față de evrei și romi, produse începând cu finalul anului 1942”. Astfel, „politica antonesciană din a doua parte a războiului este proiectată retroactiv și asupra primei părți a dictaturii Antonescu, pogromurile și deportările fiind ignorate sau minimalizate”⁶³.

Punerea în discuție a oportunității se realizează în două moduri: 1) există alte priorități mai importante pentru un jurnalist sau istoric „adevărat”, cel puțin în acest moment: priorități autentice naționale⁶⁴; 2) apelul la cinismul patriotic, un utilitarism vizionar: nu este un act patriotic să dezgropi vechile schelete din trecutul național. Este un argument care implică acuzația de instrumentalizare a Holocaustului, minimalizarea Holocaustului și comparația deflectivă⁶⁵.

În fine, *punerea în discuție a autorilor* este o atitudine dintre cele mai comune. Aici trebuie să includem mai ales insultele și atacurile la adresa autorilor și a tuturor celor implicați în reconstituirea Shoahului sau denunțarea negaționismului (istorici, jurnaliști, figuri publice). Acestea pot merge de la familiarisme injurioase, punerea în deriziune a numelui, până la subminarea autorității morale și epistemice, inclusiv prin referințe calomnioase la cariera profesională sau la biografia acestora⁶⁶.

<http://www.newsiasi.ro/eveniment/Stirea-zilei/36-de-schelete-in-groapa-de-la-popricani-12-copii-5-femei-si-9-barbati.html> (accesat la 2 decembrie 2013); „15.000 ??? Cifra umflata cu pompa. Poza arata evrei cu cazmale, care erau dusi la munca ,de obicei la sapat transeie. Stiu asta din discutiile cu batranii mei si nu-i omora nimeni . Au fost niste omoruri facute de legionari in putine localitati, dar li s-a pus capat din ordinul lui Antonescu si al Reginei Maria. Mai mult, Antonescu a fost cel care i-a salvat pe multi evrei fugiti din Transilvania ocupata de Horthy, care-i trimetea pe banda rulanta la Auschwitz . Antonescu a fost un erou al neamului romanesc” (24 ianuarie 10:13, „Markus”).

⁶¹ A se vedea comentariile: 24 ianuarie, 00:38, „Ionel”; 24 ianuarie, 01:59, „Blandul Ioanide”; 24 ianuarie, 07:34, „Radu”.

⁶² *Comparația parohială* se referă mai ales la „victimizarea și eroizarea românilor, substituirea acestora în postura de victime principale ale nazismului, deflectarea responsabilității, minimalizarea dimensiunilor atrocităților, excepționalismul flatant, reabilitarea lui Antonescu și altele...”; *Raport final*, p. 377.

⁶³ *Ibidem*, p. 378 sq.

⁶⁴ „[...] Poate ar trebui mai multe monumente eroilor anticomunitii ucisi miseleste de evreii comunistii si aci e vorba de sute de mii de oameni [...]” (24 ianuarie, 00:35, „elias”).

⁶⁵ „De acord! Asasinarea oamenilor indiferent de religie sau apartenenta este total gresita! Pe aceste forum-uri sunt o gramada de antisemiti! Dar in acelesi timp sunt foarte multi antiromani, multi dintre ei actuali sau fosti cetateni romani....Cand condamnam antisemitismul trebuie sa condamnam si antiromanismul cel putin la fel de vehement! Trebuie sa va reamintesc domnilor ca vederi total gresite antiromanesti, cat a suferit sfantul popor roman, sub atatea dictaturi?” (24 ianuarie, 02:26, „!!!!”).

⁶⁶ „A... si B... (N.B.: am înlocuit numele reale!), doi holocaustologi obraznici, cinici, pusi pe burse sorosiene si functii wieseliene bine remunerate, istorici de serviciu ai momentului. Maine, daca se schimba kalimera, or sa se readapteze, cu zimbetul pe buze si buzunarele pline:

Concluzii

Comentariile online implică o mutație sensibilă atât în ce privește regulile comunicării deliberative, cât și funcțiile sau natura discursivității. Identitatea imprecisă, violența de limbaj și argumentarul bazat pe recircularea unor scheme și secvențe discursive au fost, cel puțin la un moment dat, caracteristicile discursivității online. Mai ales, incertitudinea identității pune problema responsabilității și aceea a relevanței discursului, în ceea ce privește reprezentativitatea intervenienților. În același timp, pe cât de violent, repetitiv și lipsit de originalitate, din punctul de vedere al conținutului, acest demers este pe atât de surprinzător în ce privește capacitatea de regenerare, difuziune, agregare și performare. Eficacitatea sa performativă îndeosebi nu mai poate fi ignorată.

Plecând de la analiza intervențiilor de pe forumurile de discuții ale versiunii electronice a cotidianului „Evenimentul Zilei” ([www. Evz.ro](http://www.Evz.ro)) cu privire la concluziile unor cercetări privind gropile comune de la Popricani și la implicarea armatei române în represuniile antisemite din anii patruzeci ai secolului trecut, investigația de față a urmărit să reconstituie fenomenul negaționist ca problematică discursivă, să deconstruiască logica acestei forme de discursivitate și să investigheze particularitățile negaționismului digital și funcțiile sale. Adaptată la acest obiect epistemic nou, metodologia a propus un demers bazat pe o formă de etnografie a mediului online care presupune selecția materialului din punct de vedere cronologic și genealogic (al filiației discursive). Astfel, am procedat la descompunerea corpusului discursiv în *unități* autonome (mesaj plus replică/replici), care să permită reconstituirea fluxului discuției, recuperarea intensității polemice și sesizarea raporturilor de forță.

Rezultatele cercetării de față arată că:

1) Este cât se poate de facil de observat că anonimatul digital a mărit vizibilitatea discursului negaționist: i-a permis mai ales prezența în *mainstream media*, fie și de o manieră secundară. Internetul a permis de asemenea transgresarea unor bariere fizice (mai ales distanțele spațiale) și chiar temporale. Aceasta nu implică concluzia că asistăm la o anume recrudescență a discursului negaționist. În ciuda faptului că ponderea lor discursivă sugerează o copleșitoare

Kalimera, kokona! La B..., ucrainean din familie de veniti cu tancul sovietic, nu ne mira, dar A... e rrom de-al nostru, ce fudulie!” (24 ianuarie, 09:38, „Tranca Trancota”). „[...] Sa le fie rusine la acesti ticalosi cu propaganda lor sionista. Stiati ca X (N.B.: Nume șters!), care este director la IICMER (institutul care se ocupa cu studiul crimelor comuniste) pe banii IICMER-ului face studii holocaustiene? RUSineeeeeeeee!!!!!! Ne-am intors la inceput, Ne-am intors la 1945 si la instaurarea terorii evreilor comunisti! Rusineeeeeeee!” (24 ianuarie, 03:10, „flesc”).

Vezi și comentariile: 24 ianuarie, 07:34, semnat „Radu”; 24 ianuarie, 08:41, „chris”. De asemenea, se pot vedea și comentariile injurioase la adresa unor reputeate figuri intelectuale precum Vladimir Tismăneanu sau Radu Ioanid, pentru a nu mai vorbi de insultele la adresa jurnalistului Vlad Stoicescu, autorul seriei de articole din „Evenimentul zilei” cu această tematică: 24 ianuarie, 10:42, „Baraca”; 24 ianuarie, 09:31, „kiki”; 24 ianuarie, 09:17, „CEAUSESCU REABILITAT”; 24 ianuarie, 09:50, „delta city”; 5 aprilie, 18:34, „Amintirea asta caldă”; 5 aprilie, 21:53, „BOZGAN GHEORGHE”; 8 aprilie, 09:25, „Finkellieben”.

dominație numerică, negaționistii nu par a reprezenta decât o comunitate restrânsă de adepți, configurată ca o rețea, care-și recirculă texte și argumente și, mai ales, care se susține reciproc. Dacă examinăm repetiția pseudonimelor, intensitatea replicilor, modalitatea recirculării argumentelor și a mijloacelor retorice, vedem că foarte probabil membrii săi nu se cunosc direct, ci numai prin raportare la identitatea digitală (un fel de „nomme de guerre”!) și mai ales la conținutul mesajului. Uneori, membrii acestei comunități par a reprezenta o formă de reacție anti-sistem, impresie generată în special de fuziunea frecventă dintre negaționism, anti-liberalism, sub toate formele sale, și teoria conspirației. Este însă ușor de remarcat că avem mai curând aici o rebeliune în *trompe l'œil*: un populism, deopotrivă mărturie a unei culturi politice non-democratice, cât și mărturii ale unui imaginar tulburat, delirant. Peste toate însă este manifest adeziunea lor la modelul coeziunii sociale de tip tribal, bazată mai mult pe tabuuri și imagini diabolizante ale celuilalt decât pe discuții și recunoaștere reciprocă.

De cealaltă parte a frontului, adversarii taberei negaționiste nu pot opune decât o rezistență redusă. Numeric și discursiv sunt în inferioritate. În plus, nu se configurează ca un bloc și nici nu pot avea o strategie coerentă. Aceștia ezită între a răspunde cu aceleași mijloace și a alege o cale narativă mai elaborată. Poziția lor de inferioritate este potențată probabil de lipsa de suport din partea publicului neutru. De fapt, cazul aflat în discuție ne arată că absența unui negaționism public semnificativ nu are ca pandant un activism antinegaționist vizibil și influent. Lipsește o priză de conștiință publică asupra pericolelor negaționismului și a violențelor de limbaj⁶⁷. De asemenea, caracterul încă slab normat al spațiului digital românesc favorizează manifestarea pozițiilor negaționiste. Puține *website*-uri restricționează excesele de limbaj și derapajele negaționiste, practica moderării, care între timp s-a extins, este totuși puțin evoluată.

2) Miza deliberativă a acestor intervenții este foarte redusă: cele mai multe *comment*-uri folosesc subiectul și discuția în general ca pe un simplu pretext, fie pentru o confruntare cu adversarii tezelor pe care le susțin, prezenți sau absenți din orizontul digital imediat, fie pentru a-și propaga pozițiile, inclusiv cu scopul de a-și identifica adepți ori de a se agrega digital, în „comunități negaționiste”. Dacă examinăm cronologia comentariilor și logica intervențiilor, aspectul cel mai semnificativ pe care-l putem distinge este acela că funcționarea mecanicii discursive negaționiste pare orientată de la început către transformarea spațiului deliberativ într-un câmp de luptă. Faptul este vizibil dacă observăm concentrarea neobișnuită a comentariilor în anumite intervale orare, precum și violența mijloacelor retorice, în care insulta, sub toate formele sale, este uzuală. În această

⁶⁷ Orientarea publicului neutru poate fi greu decriptată, dacă nu intervine de o manieră sau alta în discuție. Potrivit teoriei celor 90-9-1, pentru fiecare mesaj există 9 posibile comentarii/replay, dar circa 90 la sută dintre cititori nu răspund; de asemenea, dintre utilizatorii de internet, 1% sau mai puțin creează conținut, în timp ce 99 consumă. Vezi Ben McConnell, Jackie Huba, *The 1% Rule: Charting citizen participation*, May 3, 2006, *Church of the Customer Blog*; http://web.archive.org/web/20100511081141/http://www.churchofthecustomer.com/blog/2006/05/charting_wiki_p.html (accesat la 17 aprilie 2013).

configurație, orice comentariu este o armă de luptă. Consecința principală a abuzului de mijloace ofensive, în care intervenienții nu-și transmit valori sau conținuturi, este că induce o atmosferă de violență civilă, care duce la parazitarea dezbaterii, compromiterea forumului ca spațiu public și implicit al conținutului.

3) Violența de limbaj este nota dominantă a intervențiilor și aproape fără excepție a celor negaționiste. În cazul comentariilor negaționiste, faptul arată că, pe de o parte, avem un discurs de compensație, care folosește spațiul digital, încă slab normat în contextul românesc al aceluși moment, pentru a-și exprima exasperarea în fața presiunii generale tot mai puternice care le cere să-și raționalizeze pozițiile; pe de alta, este reactualizarea unei anume culturi a violenței: o remanență a modului de manifestare favorit al nucleului antisemit dur din anii treizeci-patruzeci ai secolului XX. Această genealogie nu trebuie nici exagerată, căci, în multe cazuri, este vorba de o contaminare recentă, dar nici nu poate fi ignorată: foarte probabil, intensa febră antisemită din jurul Gărzii de Fier pare a fi sursa primară a multora dintre pozițiile exprimate în aceste intervenții, chiar dacă argumentarul este oarecum reînnoit.

4) Argumentul principal al acestor intervenții este insulta sub toate formele sale. Fie directă, fie sub forme narrative mai elaborate, insulta traduce o formă de asasinat memorial. Forma sa cea mai articulată este pamfletul rasial, de obicei un rechizitoriu care sfârșește invariabil prin apelul la esența evreiască, respectiv, la natura rea, demonică, a evreului. În același timp, insulta exprimă o slăbiciune argumentativă, dar și expresia unei forme anume de legitimitate implicită, căci, enunțarea frustă și directă, caricatura rasială, trivialitatea, în general, vrea să sugereze reactivitatea spontană, exprimarea unei stări îndelung reprimată, automat legitime, majoritare.

5) Conținutul intelectual al pozițiilor negaționiste este dramatic de precar și pare intim legat de autoritarism și antiliberalism. Pe lângă respingerea sub diverse forme a tezilor care susțin existența Holocaustului și a represiunii antisemite în trecutul românesc, ori cultivarea unui antisemitism primar, îndeosebi prin recircularea intensă a temei responsabilității evreilor pentru instaurarea totalitarismului comunist, se pot distinge ușor poziții ideologice în care conspiraționismul se asociază cu etnocentrismul și autoritarismul politic. În linii mari, structura negaționismului digital poate fi redusă la câteva tipologii discursive: comentarii care susțin legitimarea negaționismului în sine, comentarii care promovează negarea faptelor și a interpretărilor acreditate cu privire la Shoah, comentarii în care se combat orice formă de critică a negaționismului, comentarii în care se cultivă mitologia și „panteonul” legionar.

6) Deși, nici identitatea, nici numărul real al intervenienților negaționiști nu au făcut obiectul demersului de față, pare evident că putem vorbi de existența unor comunități digitale, care își dispută controlul „teritorial” al forumului. Din acest punct de vedere, impresia de coordonare și suport reciproc îndeosebi a pozițiilor negaționiste este greu de respins. Este vorba – se înțelege – de comunități extra-teritoriale, configurate mai curând temporal decât spațial; întrucât perioada de maximă expunere a intervențiilor pare a fi între orele 00 și 10,

respectiv, între miezul nopții și sfârșitul dimineții, probabil că avem în cea mai mare parte comunități aflate în diaspora transoceanică (SUA și Canada); rămâne a demonstra dacă acestea sunt organizate exclusiv digital sau dacă reprezintă cercuri și sociabilități politice care funcționează și în spațiul extra-digital.

7) Autonormativitatea este ca și inexistentă din acest câmp; la fel și pozițiile neutre. Este foarte posibil ca pozițiile raționale să fi fost îndepărtate de revărsarea de *hate speech* de pe forumurile aflate în discuție. Fie și din acest motiv, negaționistii domină ca număr și ca pondere spațiul intervențiilor. Opiniile neutre sunt cvasi-inexistente, în timp ce comentariile denegaționiste nu depășesc zece la sută din total. Este drept că observăm o serie de încercări de a raționaliza spațiul discursiv, fie prin apelul la argumente și reflecție analitică, fie pur și simplu prin refuzul acceptării violenței de limbaj. Totuși, această absență a pozițiilor raționale poate să indice o anume confuzie socială, o lipsă de claritate morală în societatea românească în general, în raport cu problematica negaționistă. Problematica genocidului evreilor pare pe de o parte nouă și abstractă, în raport cu agenda deliberativă națională, iar pe de alta impusă de sus, prin intervenția „aparaturii ideologice” al statului.

Poate fi acest fenomen cel puțin ponderat dacă nu complet eradicat? Este cu totul improbabil. Cea mai simplă soluție ar fi controlul forumurilor, prin moderarea mai agresivă a intervențiilor și represiunea directă a autorilor/proprietarilor *site*-ului. Această modalitate integral represivă, care a fost între timp oarecum pusă în practică, are – se știe – dezavantajele sale. Mai întâi, pentru că nu poate fi niciodată complet eficace și, apoi, pentru că nu exclude riscul unui abuz. Dar probabil că defectul său principal vine din faptul că nu este întru-totul pedagogică și poate duce la creșterea ecarterului dintre spațiul reglementat (implicit dintre prescriptori) și cel non-reglementat (public), poate radicaliza și legitima implicit violența de limbaj, dar mai ales pentru că nu atrage publicul majoritar.

Pedagogical or democratic deficit?

Anonymous discourse and negationism in Romanian digital space

(Abstract)

Keywords: “Evenimentul Zilei”, Popricani common graves, digital negationism, anonymity, political culture.

Readers’ interventions, placed in comments on several digital articles and editorials, constitute for years an already established practice, and their role in the structure of the media message does not cease to grow and lead to confuse. By using the commentaries on the forums of informative articles on the Shoah issue in the digital media as background, the present study aims to explore the relation between the possibilities of the digital technology on public communication and the abuse of freedom of expression in a relatively unpredictable discourse framework. More precisely, one should pursue, on the one hand, the implications of the liberalization (in terms of the development on

interactivity and democratic involvement) of public space on the discussion of a complex, potentially non-consensual memorial issue, that has been long obscured as public subject or subjected to the action of state propaganda. On the other hand, one should reconstitute the manner of the aggregation of negative ideas on the Jewish tragedy in digital public area, especially on themes, discursive means, participants and their relevance.

Thus, the present approach deals with several issues: 1) Digital anonymity has increased the visibility on negative discourse: it mostly allowed its presence in *mainstream media*, even though in a secondary manner. However, despite the fact that their discursive weight suggest an overwhelming numerical domination, the negationists seem to represent only a small community of followers, configured as a network, who recirculate texts and arguments and reinforce mutually; 2) The deliberative stake of these interventions is very small: most of the comments use the topic and the discussion as a mere context, either to confront the opponents (in or out of their immediate digital horizon) of their theses, or to propagate their positions, also so as to identify followers or to be agreed digitally into “negationist communities”; 3) Language violence is the dominant mark of interventions and almost without exemptions of the negationist one. The main argument of these interventions is the offense in all its forms; 4) The intellectual content of negationist positions is dramatically precarious and seems intimately linked to authoritarianism and anti-liberalism; 5) Self-discipline is almost non-existent in this field and so are the neutral attitudes.

**The History of Romanian Evangelicals, 1918-1989:
A Bibliographical Excursus**

Paul E. MICHELSON*

Introduction

The history of evangelical Christians in Romania has been a neglected and little known chapter in the complex and checkered history of this unique South East European country, both by Romanians and non-Romanians alike. In recent years Romanian scholars have begun to remedy this situation. Initially, despite the opening up of Romanian historiography and archives that was brought about by the fall of Communism in Romania a quarter of a century ago, relatively little appeared dealing with Romanian evangelicals.

This was not surprising given the general lack of specialists on the study of Christianity under the Communists, higher priorities for other ignored or heavily falsified areas of the Romanian past, and disappointing access to archives¹. In addition, evangelicals occupy a rather minor place in Romanian society² and the way in which such unauthorized religious minorities have been treated historiographically is symptomatic of an unfortunate tendency toward viewing the Romanian past in a monochromatic, triumphalist fashion; and the distinctly negative view of religious (and other) minorities in Romanian public discourse³.

However, the situation has rapidly changed for the better, particularly as a younger generation of Romanian scholars – many of whom have studied and

* Dr., Professor, Huntington University; e-mail: pmichelson@huntington.edu.

¹ For a suggestive survey, see Dorin Dobrinu, *Istoria bisericii și pericolul confesionalizării cercetării*, in “Xenopoliana”, vol. 7, nr. 3-4, 1999, p. 131.

² The complexities and difficulties of counting the number of members of religious denominations (some groups count children as members, others do not, and so forth) are well-known, so it is hard to determine the actual proportion of the Romanian population that is involved with evangelical denominations (i.e. adherents as opposed to actual members). A reasonable estimate would be 3-5% of the population or somewhat over 600,000. See Sorin Negruți, *The Evolution of the Religious Structure in Romania since 1859 to the Present Day*, in “Revista Română de Statistică”, Supliment nr. 6, 2014, p. 39-47.

³ See my *Orthodoxy and the Future of Post-communist Romania*, in “Xenopoliana”, vol. 7, nr. 3-4, 1999, p. 59-67.

done work abroad – has begun to affirm itself⁴. This survey aims to provide an annotated bibliographical introduction to historical work dealing with Romanian evangelicals, focussing primarily on academic work done in Romania or by Romanians since 1989.

This is not to say that Western scholars and writers did not have anything useful to say about Romanian evangelicals, especially during the Communist era, 1944-1989. Indeed, because of the totalitarian political situation in Romania – where one goal of the regime was the elimination or marginalization of all forms of religion – what few serious studies of Christianity in Romania that appeared prior to 1990 *per force* had to appear in the West. Pride of place should be given to the work of Keston College in the United Kingdom, headed by Michael Bourdeaux, which was critical in gathering and publishing important studies, documents, and materials on religion in Romania under the Communist regime between 1969 and 1989 in its journal, “Religion in Communist Lands” (continued after 1991 as “Religion, State, and Society”)⁵. The same may be said about the American journal “Religion in Communist Dominated Areas” (RCDA), and the work and publications of Radio Free Europe. Specific studies that deserve mention here include a number of excellent pieces by Stephen A. Fischer-Galați⁶, E. C. Suttner⁷, Alan Scarfe⁸, Trevor Beeson⁹, Janice Broun¹⁰, Earl A. Pope¹¹, and Paul Mojzes¹². However, this essay will concentrate on

⁴ For a general bibliographical survey of church history and religion under Communism, see Gheorghe Hristodol, *Istoria Bisericii și a religiilor în istoriografia română, 1944-1989*, in “Annales Universitatis Apulensis, Seria Historica”, vol. 7, 2003, p. 75-78; and since 1989, Felicia Hristodol and Gheorghe Hristodol, *Istoria Bisericii și a religiilor în istoriografia din România după 1989*, in “Annales Universitatis Apulensis, Seria Historica”, vol. 7, 2003, p. 79-83.

⁵ See Davorin Peterlin on the history of Keston College: *An Analysis of the Publishing Activity of Keston Institute in the Context of its Last Three Years of Operation in Oxford (2003-2006)*, in “Occasional Papers on Religion in Eastern Europe”, vol. 30, nr. 1, 2010, p. 2-3. Keston also published Philip Walters (ed.), *World Christianity: Eastern Europe*, Eastbourne UK: MARC/Monrovia CA: Missions Advanced Research and Communication Center, 1988, which included a chapter on Romania, p. 247-270.

⁶ Stephen A. Fischer-Galați, *Religion*, in idem (ed.), *Romania*, New York, Frederick A. Praeger and the Mid-European Studies Center of the Free Europe Committee, 1956, p. 132-147.

⁷ Ernst Christian Suttner, *Kirchen und Staat*, in Klaus-Detlev Grothusen (ed.), *Südost-europa-Handbuch*, vol. II, *Rumänien*, Göttingen, Vandenhoeck and Ruprecht, 1977, p. 458-483.

⁸ Alan Scarfe, *A Call for Truth: An Appraisal of Rumanian Baptist Church-State Relationships*, in “Journal of Church and State”, vol. 21, 1979, p. 431-449 (Scarfe was Keston’s principal Romanian expert).

⁹ Trevor Beeson, *Romania*, in his *Discretion and Valour. Religious Conditions in Russia and Eastern Europe*, revised edition, London, Collins Fount, 1982, p. 351-379. The first edition appeared in 1974.

¹⁰ Janice Broun, *Romania*, in idem, *Conscience and Captivity. Religion in Eastern Europe*, Washington DC, Ethics and Public Policy Center, 1988, p. 199-244, and appendices, p. 339-354.

¹¹ Earl A. Pope, *Protestantism in Romania*, in Sabrina Petra Ramet (ed.), *Protestantism and Politics in Eastern Europe and Russia. The Communist and Post-Communist Eras*, Durham NC, Duke University Press, 1992, p. 157-208.

¹² Paul Mojzes, *Romania: State Controls, Robust Religions*, in idem, *Religious Liberty in Eastern Europe and the USSR. Before and After the Great Transformation*, Boulder CO, East European Monographs, 1992, p. 311-338.

Romanian scholarship primarily because it is less accessible to Western scholarship and, therefore, less known.

What is an “Evangelical”?

A definition of “evangelical” is elusive, but essential¹³. George Marsden provides a helpful starting point: “Roughly speaking, evangelicalism today includes any Christians traditional enough to affirm the basic beliefs of the old nineteenth-century evangelical consensus.” This consensus involved an emphasis on the inspiration and authority of the Bible, the necessity for a personal saving relationship with a living Christ, the need to live a transformed life in this world but not of this world, and the importance of evangelism and mission¹⁴.

Another way of putting this is in the form of David Bebbington’s well-known “quadrilateral of priorities that is the basis of Evangelicalism,” namely the “four qualities that have been the special marks of Evangelical religion: *conversionism*, the belief that lives need to be changed; *activism*, the expression of the gospel in effort; *biblicism*, a particular regard for the Bible; and what may be called *crucicentrism*, a stress on the sacrifice of Christ on the cross”¹⁵.

At the same time, such descriptive and theoretical statements need to be tempered and complemented, as Alistair McGrath has argued, by “a distinctive *ethos*, an approach to Christian thinking and living that centers on a number of guiding biblical principles rather than specific doctrinal formulations. It is no dead orthodoxy, but a living faith”¹⁶. Thus, according to Mark Noll, evangelicalism should be seen as a movement defined by its relationships, activities, and “networks of communication” as much as by theology¹⁷.

¹³ For a sampling of the complexities, historical and theological, see Richard V. Pierard, *The Quest for the Historical Evangelicalism: A Bibliographical Excursus*, in “Fides et Historia”, vol. 11, nr. 2, 1979, p. 60-72; and Robert H. Krapohl and Charles H. Lippy, *The Evangelicals. A Historical, Thematic, and Bibliographical Guide*, Westport CT, Greenwood Press, 1999. Pierard’s *Evangelicalism*, in Walter A. Elwell (ed.), *Evangelical Dictionary of Theology*, Grand Rapids MI and Cumbria UK, Baker Books and Paternoster Press, 1984, p. 379-382, is a concise and useful presentation of both the theological and the historical senses.

¹⁴ George M. Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*, Grand Rapids MI, Eerdmans, 1991, p. 4-5. For additional clarification, see Kenneth S. Kantzer, *Unity and Diversity in Evangelical Faith*, in David F. Wells and John D. Woodbridge (eds.), *The Evangelicals. What They Believe, Who They Are, Where They Are Changing*, revised edition, Grand Rapids MI, Baker Book House, 1977, p. 58-87. Compare John T. McNeill, *Modern Christian Movements*, New York, Harper Torchbooks, 1968, p. 81 ff.

¹⁵ David Bebbington, *Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to the 1980s*, Grand Rapids MI, Baker Book House, 1989, p. 2-3. For a critique, see Brian Harris, *Beyond Bebbington: The Quest for Evangelical Identity in a Postmodern Era*, in “The Churchman”, vol. 122, nr. 3, 2008, p. 201-209.

¹⁶ Alister McGrath, *Evangelicalism and the Future of Christianity*, Downers Grove IL, InterVarsity Press, 1995, p. 57 ff.

¹⁷ Mark Noll, *American Evangelical Christianity. An Introduction*, Oxford, Blackwell Publishing, 2001, p. 12 ff. This is shared by Stephen R. Holmes, who “recalls Alasdair MacIntyre’s famous description of traditions of thought as continuities of conversation”. See Stephen R. Holmes,

Finally, there is Kevin J. Vanhoozer and Daniel J. Treier's profoundly edifying *Theology and the Mirror of Scripture. A Mere Evangelical Account*¹⁸, which calls attention to evangelicalism's failure to distinguish clearly between sociological and theological identity statements, where faith has been transformed by culture rather than *vice versa*¹⁹. Their book tries to get at a renewed evangelical theological perspective through retrieval of the evangelical tradition: "what ultimately defines evangelical is God's Word and God's act"²⁰. Their primarily theological approach fleshes out the historical and stipulative definitions above, asking evangelicals to consider if their theologies are "too small", and calling on them to focus on the unifying aspects of "mere evangelicalism" rather than letting controversy and polemic blow things out of proportion²¹.

Who are the Romanian Evangelicals?

All of this – personal faith in Christ, commitment to the Bible and its authority, living a transformed life in a hostile world, impelled to evangelism and mission, and utilizing community and networking – works pretty well in defining modern Romanian evangelicals, especially since almost all Romanian evangelical groups were founded or heavily influenced by Western evangelicals, thus making it easier to assimilate them into the Western definition of evangelical developed above.

Evangelicals in Romania were called "sectants" prior to 1944, with a pejorative sense intended. After 1944, they were usually called "Neo-Protestants", an umbrella label used to refer to non-conforming, non-magisterial, non-establish-

British (and European) evangelical theologies, in Timothy Larsen and Daniel J. Treier (eds.), *The Cambridge Companion to Evangelical Theology*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, p. 241, 255-256. The importance of communities is reflected in Marsden's stress on the importance of *Building Academic Communities* for evangelical historians, in his *The Outrageous Idea of Christian Scholarship*, Oxford, Oxford University Press, 1998, p. 101 ff.; and Jay Green's discussion of *Historical Study as Christian Vocation*, in his *Christian Historiography. Five Rival Versions*, Waco TX, Baylor University Press, 2015, p. 149-163.

¹⁸ Kevin J. Vanhoozer and Daniel J. Treier, *Theology and the Mirror of Scripture. A Mere Evangelical Account*, Downers Grove IL, IVP Academic, 2015. The scope of this deeply nuanced work goes far beyond what is discussed here. It should be noted that this work is a deliberate attempt to further the work done by Bernard Ramm's unjustly neglected 1973 *The Evangelical Heritage. A Study in Historical Theology*, reprinted with a Foreword by Kevin Vanhoozer, Grand Rapids, Baker Books, 2000.

¹⁹ See H. Richard Niebuhr's classic *Christ and Culture*, New York, Harper and Brothers, 1951; and D. A. Carson's thoughtful *Christ and Culture Revisited*, Grand Rapids MI, Eerdmans, 2008.

²⁰ Kevin J. Vanhoozer and Daniel J. Treier, *op. cit.*, p. 10-11.

²¹ The reference here to C. S. Lewis's *Mere Christianity* is explicit. The authors are also adamant, as was Lewis, that this is not a "lowest common denominator" watered-down tradition. "In my Father's house are many mansions", Christ said. Lewis argued that the Christian faith has many rooms or communions. See the Preface to C. S. Lewis, *Mere Christianity*, London, Geoffrey Bles, 1952.

ment Christian groups who reject state patronage and entanglements as well as the ecclesiastical formalism of traditional churches²². They were dubbed “neo” because they came to the Romanian lands relatively late, usually in the 19th and 20th centuries, thus being distinct from established, “historic” Protestant reform groups dating back to the 16th century, such as Lutherans and Calvinists²³.

However, many Romanian scholars now question the “Neo-Protestant” terminology which seems to have appeared only after 1944, and elsewhere is a term used to refer to 19th century German theological liberalism (!). They also point out that the vagueness of the term leads to grouping together Protestant groups that have little or nothing in common, either theologically or in shared common mission. Since 1989, there are signs of movement among Romanian evangelicals themselves toward using “evangelical” or even simply “Protestant” instead of “Neo-Protestant”²⁴.

In what follows, “evangelicals” will be used to describe the three principal Romanian protestant groups under discussion here: the Baptists (*Uniunea*

²² While one cannot ignore the presence in Romania of what might be called evangelical Christians within the framework of the Romanian Orthodox Church and other historic churches, e.g. the *Oastea Domnului* (Army of the Lord) and Ferenc Visky’s Bethanist revival movement in the Romanian Reformed Church, such movements and individuals are not usually considered part of Romanian evangelicalism *per se* nor are they usually referred to as “Neo-Protestants”. See Alan Scarfe, *The Evangelical Wing of the Orthodox Church in Romania*, in “Religion in Communist Lands”, vol. 3, nr. 6, 1975, p. 15-19; a document circulated by the Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC) in 1978, *A Limb of the Orthodox Church which Continues to Bleed: The Lord’s Army*, published in “Religion in Communist Lands”, vol. 8, nr. 4, 1980, p. 314-317 as *The “Lord’s Army” Movement in the Romanian Orthodox Church*; Nicolae Marini, *Istoria documentară a Oastei Domnului. Conflictul dramatic pr. Iosif Trifa, Mitr. Nicolae Bălan, 1923-1947*, București, Societatea Evanghelică Română, 1999; the memoirs of *Oastea Domnului* leader, Traian Dorz, *Hristos, mărturia mea*, Simeria RO, Editura Traian Dorz, 1993; Thomas J. Keppeler, *Oastea Domnului: The Army of the Lord in Romania*, in “Religion, State, and Society”, vol. 21, nr. 2, 1993, p. 221-227; and János Csongor, *Procesul membrilor mișcării de reînnoire spirituală “Bethania”*, in Cosmin Budeancă and Florentin Olteanu (eds.), *Forme de reprimare în regimurile comuniste*, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 318-339.

²³ “Historic” and “historical” in this context are code words for “historically privileged”. “Neo-Protestant” also doesn’t work as a synonym for “evangelical” because Romanians tend to sweep most non-evangelical Christian groups under the “Neo-Protestant” label.

²⁴ An additional complication is that in Romania the Lutheran Church is officially known as the “Evangelical Lutheran Church in Romania” (*Biserica Evanghelică-Luterană din România*), or “Evangelicals” for short. Such groups are not part of the “evangelicals” considered here, just as they were not considered part of the earlier “Neo-Protestant” taxonomy (nor were they considered a “sect”). There is also a tiny *Biserica Evanghelică Română* mentioned below. On terminology, see Dorin Dobrinco, *Religie și putere în România. Politica statului față de confesiunile (neo)protestante, 1919-1944*, in “Studia Politica”, vol. 7, nr. 3, 2007, p. 583-584; and Marius Silveșan, *Ce sunt bapțiștii – protestanți sau neoprotestanți?*, in “Revista România Evanghelică”, nr. 3, August 2015, <https://roev.wordpress.com/2015/09/01/ce-sunt-baptistii-protestanti-sau-neoprotestanti-marius-silvesan/> last accessed 27.09.2017. A term widely used among Romanian evangelicals themselves is “pocăiți,” which translates as “repentant ones,” but this term is used by non-evangelicals as well.

Bisericilor Creștine Baptiste din România), the Brethren (*Biserica Creștină după Evanghelie din România*), and the Pentecostals (*Biserica lui Dumnezeu Apostolică din România*). In addition, the term “Neo-Protestant” will be avoided as much as possible. The Romanian Baptists²⁵ and Brethren²⁶ are quite similar theologically, while the inclusion of Pentecostalism²⁷ among Romanian evangelicals is perhaps the product of a historical accident. Prior to 1944 – when Pentecostalism was prohibited in Romania – many of them simply joined the legally tolerated Baptist church²⁸. Thus, while evangelicalism in the United States

²⁵ For the Romanian Baptist constitutive documents, see www.culte.gov.ro/uniunea-bisericilor-crestine-baptiste, last accessed 1.03.2016. Their home page is located at www.uniuneabaptista.ro. For the history of the Romanian Baptists, see Ioan Bunaciu, *Istoria Bisericilor Baptiste din Romania*, Oradea, Editura Făclia, 2006; Alexa Popovici, *Istoria Bapțiștilor din România, 1856-1989*, 2nd revised edition, Oradea, Editura Făclia, 2007; the polemical work of Daniel Mitrofan, *Pigmei și uriași. File din istoria persecutării bapțiștilor*, Oradea, Editura Cristianus, 2007, and Pași. *Cultul Creștin Baptist din România în perioada comunistă*, second edition, București, Centrul de Istorie și Apologetică [c. 2009], who accuses practically everybody of being a collaborationist and Securitate informer; and the more nuanced Marius Silveșan, *Bisericile creștine baptiste din România: între persecuție, acomodare și rezistență (1948-1965)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012. Also useful are Silveșan’s *Identitatea bapțiștă și comunismul în România*, in Cosmin Budeancă and Florentin Olteanu (eds.), *Identități sociale, culturale, etnice și religioase în comunism*, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 386-402; and for the pre-1970 period, David Britton Funderburk, *Baptists in Rumania since World War I*, in “Baptist Quarterly”, vol. 24, 1971-1972, p. 135-139; and Teodor-Ioan Colda, *Utopia libertății religioase în România postbelică. Bapțiștii din România în perioadă de tranziție de la Monarhie la Republică între 1944-1953 (I)*, in “Jurnal Teologic”, vol. 12, nr. 2, 2013, p. 133-170.

²⁶ For the Romanian Brethren constitutive documents, see www.culte.gov.ro/biserica-crestina-dupa-evanghelie, last accessed 1.03.2016; and Bogdan Emanuel Răduț (ed.), *Documente și Acte Normative privind Biserica Creștină după Evanghelie din România*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2014. Their home page is located at www.bcev.ro. Though the label “Brethren” is slightly misleading, they are part of the Plymouth Brethren heritage. For Romanian Brethren history, see Ieremia Rusu, *Cine sunt creștinii după Evanghelie? Curente teologice care au influențat doctrinele specifice ale Bisericilor Creștine după Evanghelie din România în perioada interbelică și comunistă*, București, Editura Didactică și Pedagogică R.A., 2011; Bogdan Emanuel Răduț, *În căutarea identității. Eseuri despre Creștinii după Evanghelie*, Craiova, n.p., 2012; and idem (ed.), *Din istoria creștinilor după Evanghelie. Culegere de documente*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013.

²⁷ For the Pentecostal constitutive documents, see www.culte.gov.ro/uniunea-penticostala-biserica-lui-dumn, last accessed 1.03.2016. Their home page is located at www.cultulpenticostal.ro. For the history of Romanian Pentecostals, which has exploded in this decade, see Vasiliță Croitor’s controversial *Răscumpărarea memoriei. Cultul Penticostal în perioada comunistă*, Medgidia, Succeed Publishing, 2010. Many Pentecostals were offended by his naming the names of collaborationist church leaders that others thought should be kept quiet; Valeriu Andreiescu, *Istoria penticostalismului românesc*, vol. 1, *Evanghelia deplină și puterea lui Dumnezeu*, vol. 2, *Lucrările puterii lui Dumnezeu*, Oradea, Editura Casa Cărții, 2012; and Ciprian Bălăban, *Istoria Bisericii Penticostale din România (1922-1989). Instituție și harisme*, Oradea/Cluj-Napoca, Editura Scriptum/Editura Risoprint, 2016.

²⁸ Dorin Dobrinu, *op. cit.*, p. 586. See also Viorel Achim (ed.), *Politica regimului Antonescu față de cultele neoprotestante. Documente*, Preface by Alexandru Florian, Iași, Editura Institutului Național pentru Studiarea Holocaustului din România Elie Wiesel/Editura Polirom, 2013, p. 14.

has often come to be seen as a divisive force²⁹, repression actually promoted cooperation among evangelicals in Romania. On the other hand, Romanian evangelicals share some sociological stereotypes with evangelical Christians in America: anti-intellectualism (a suspicion of scholarship or “Don’t give me exegesis, just give me Jesus”), otherworldliness (avoidance of social issues), and a remnant mentality³⁰.

Some might be surprised that the Seventh Day Adventists (*Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea din România*)³¹ are not included among the Romanian evangelicals. Non-evangelicals consider them “Neo-Protestants,” but, as we have seen, that isn’t quite the same as “evangelical”. Most Romanian Baptists, Brethren, and Pentecostals find their differences with the Adventists too great, and the Adventists did not choose to be part of the post-1989 Romanian Evangelical Alliance (*Alianța Evanghelică*)³².

Chronological and Resource Limitations

A few words are needed to explain the focus of this paper on 1918-1989. Before World War I, Romanian evangelicals were more or less ignored because there were so few of them and the Romania in which they lived in was a pre-modern state that contained less than half of the Romanians in South Eastern Europe. Despite this, from time to time they suffered repression though not on a systematic basis. For example, in 1909, a founding leader of the

²⁹ Joel A. Carpenter, *The Fellowship of Kindred Minds: Evangelical Identity and the Quest for Christian Unity*, in Timothy George (ed.), *Pilgrims on the Sawdust Trail: Evangelical Ecumenism and the Quest for Christian Identity*, Grand Rapids MI, Baker Academic, 2004, p. 32 ff.

³⁰ See Richard J. Mouw, *What Evangelicals Can Learn from Fundamentalism*, in Timothy George (ed.), *op. cit.*, p. 46-47.

³¹ For the Romanian Adventist constitutive documents, see www.culte.gov.ro/biserica-adventista-de-ziua-a-saptea, last accessed 1.03.2016. Their home page is located at www.adventist.ro.

³² The Romanian Evangelical Alliance (*Alianța Evanghelică*), founded in 1990, was consciously modeled on the World Evangelical Alliance and the US National Association of Evangelicals. See Iosif Țon, *Ce este și cum a început Alianța Evanghelică din România*, on “Creștinul și Biserica, Alpha Omega.tv”, 2015, on-line at <http://alfaomega.tv/sectiuni-tematice/romania-puls-spiritual/3813-ce-este-si-cum-a-inceput-alianta-evanghelică-din-romania-de-iosif-ton#axzz4lvpou8Bd>. At an exploratory meeting in 1990, according to Țon, only three differences emerged – over gifts of the Spirit, ordination, and the second coming of Christ – which they agreed were far outweighed by what they had in common. See also Earl A. Pope, *The Significance of the Evangelical Alliance in Contemporary Romanian Society*, in “East European Quarterly”, vol. 25, 1992, p. 493-418; and Bogdan Emanuel Răduț, *Alianța Evanghelică din România. Istoric și documente*, Craiova, Editura Sitech, 2015, p. 15-32. In addition to the three primary groups, there were three other founding participants: the Biserica Evanghelică Română, (developed out of the work of Dumitru Cornilescu and Tudor Popescu called “Christians according to Scripture” [*Creștinii după Scriptură*], forcibly merged with the Brethren in 1939, who chose to go independent in 1990); several *Oastea Domnului* adherents; and the pastor of the Biserica Luterană Evanghelică in București. By 2008, only the Baptists, the Brethren, and the Pentecostals remained in the *Alianța*.

Brethren was expelled from the pre-War Romanian Kingdom for no other reason than that his work had become overly successful³³.

This paper does not deal with the pre-World War I history of Romanian evangelicals because of the sparsity of material available (scholarly literature dealing with pre-1918 Romanian evangelicals is practically non-existent), but also because of the fact that prior to World War I, the Romanians were geographically dispersed across multiple empires and countries in South Eastern Europe, a situation that changed significantly with the emergence of the post-war unitary Romanian national state³⁴.

It also does not deal with post-Communist Romania, which has dramatically evolved since the demise of the Romanian Communist regime in 1989 – becoming, for example, part of the European Union by 2007 – though the legacies of Communism will continue to plague the Romanians for the foreseeable future³⁵. As is usually the case with contemporary history, the study of post-1989 Romania is a little too close in time and is still very much a work in flux and progress³⁶.

Lastly, this survey is limited in terms of the scope of the materials reviewed. Publication on Romanian evangelicals between 1918 and 1989 falls into the following categories: published documents, scholarly works (monographs and articles), memorialistic works³⁷, Communist apologetics³⁸, and Romanian Orthodox polemics³⁹. The study will generally take into account only

³³ Constantin Cuciuc, *Religii care au fost interzise în România*, București, Editura Gnosis, 2001, p. 44.

³⁴ For the pre-World War I and pre-Communist history of Romanian evangelicalism, see Adrian Stănculescu, *Romanian Evangelical Christianity: Historical Origins and Development prior to the Communist Period*, unpublished Master's thesis, Trinity International University, Deerfield IL, 2002. In addition, denominational histories, such as Alexa Popovici's *Istoria Bapțiștilor din România*, which often include coverage of the pre-1918 era, especially in Transylvania, have been excluded from this survey. See below, p. 11.

³⁵ See my *Post-Communist Romania: A Dysfunctional Society in Transition*, in Adrian-Paul Iliescu (ed.), *Mentalități și instituții: caren'e de mentalitate și înapoiere instituțională în România modernă*, București, Ars Docendi, 2002, p. 61-97, in collaboration with Jean Michelson; and *Overcoming Communism's Dysfunctional Legacy: The Romanian Case*, in "Journal of Global Initiatives", vol. 6, nr. 2, 2011, p. 109-125.

³⁶ See my *Despre viitorul trecutului recent al României*, in *Politica externă comunistă și exil anticomunist*, "Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă", vol. 2, Iași, Editura Polirom, 2004, p. 13-39.

³⁷ For example, the numerous memoirs and first hand accounts relating to the Communist era – such as Richard Wurmbrand's widely circulated *Tortured for Christ* (1967) – which deserve careful study and would play a major role in telling the story of religious life in the period. Martyriology would need to be overcome, but these materials provide a rich vein for the historian.

³⁸ Marxist-atheist apologetics – that is various and sundry works published under the Romanian Communist government and mass media attacks dealing unfavorably with Christianity, particularly evangelicals – are revealing, though they were often painfully crude. Such lame critiques may even have encouraged the general population to give the evangelicals a second look, contributing to their exponential growth between 1948 and 1989.

³⁹ Romanian Orthodox critiques of Romanian evangelicals are usually sections in textbooks dealing with heresies, schismatics, "sects", and proselytism. A couple of recent examples of these

the first two of these sources – that is published documents and scholarly works (monographs and articles) – which provide the principal printed basis for scholarly consideration of Romanian evangelicalism. In addition, although reference occasionally will be made to denominational historical works, for reasons of space and their wildly uneven character, these are not included in the annotated bibliography. The other genres are excluded here, both for reasons of space and because they are not the product of historiographical effort as such. Of course, such materials have important and essential contributions to make to further study of the history of Romanian evangelicalism.

The most intense efforts dealing with the Romanian past since 1989 have focussed on Interwar Romania, World War II, and the Communist era. This is primarily because open investigation of and writing on these periods was virtually impossible for Romanian scholars functioning under one form of dictatorship or another between 1938 and 1989. The white pages in Romanian history are now being filled, including those concerning Romanian evangelicalism. The bibliographical portion of this paper, presented chronologically by publication date, is divided as follows: Romania between the World Wars, 1918-1938; Romania during the era of the Second World War beginning in 1938 and ending with its aftermath in 1947; and Romania during the Communist era, 1948-1989.

Romanian Evangelicals in Interwar Romania, 1918-1938

The post-World War I unification of the Romanian lands into a centralized national state, *România Mare* (Greater Romania) more than doubled the size and population of the pre-war Romanian Kingdom⁴⁰. This transformation brought large minority populations into Romania and created considerable religious, cultural, and developmental diversity within a hyper-nationalistic state hostile to nonconforming religious groups⁴¹.

are P. I. David, *Sectology sau apărarea dreptei credințe. Manual experimental*, Constanța, Editura Sfintei Arhiepiscopii a Tomisului, 1998, XIX + 428 p., decrying the existence of non-Orthodox “sects”; and Gheorghe Petraru, *Ortodoxie și prozelitism*, Iași, Trinitas, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 2000, 398 p., which is based on the premise that the proselytism of the “sects” is “Satanic”. On the issue of proselytism, see the Special Issue on Pluralism, Proselytism, and Nationalism in Eastern Europe of “The Journal of Ecumenical Studies”, vol. 36, nr. 1-2, 1999, especially the piece by Ion Bria, *Evangelism, Proselytism, and Religious Freedom in Romania: An Orthodox Point of View*, p. 163-183.

⁴⁰ The Romanian Kingdom went from 53,000 sq miles in 1912 to 114,00 sq miles in 1918 and from 7,200,000 people to 18,000,000. Ethnic Romanians went from over 93% of the population to less than 72%. See Lucian Boia, *Cum s-a românizat România*, București, Editura Humanitas, 2015, *passim*, on Romanian demographics and its implications in the Romanian development in the 20th century.

⁴¹ For Romania cultural/nationality issues after World War I, see Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918-1930*, Ithaca NY, Cornell University Press, 2000; and Lucian Boia, *op. cit.*, p. 53 ff.

Romanian evangelicals also did not fit well into a society in which church and state were inextricably interwoven, ethnicity and religious grouping were assumed to be synonymous, and the idea of “independent” churches was completely oxymoronic⁴². In a highly nationalistic environment, Romanian evangelicals were readily stigmatized as “foreigners” and “outsiders.” In Eastern Europe generally,

A person’s religion is a matter of ‘natural identity.’ That is, Romanians are said to be ‘naturally’ Orthodox... In other words, authentic Romanians... are Orthodox, and... Those who step outside their natural designations – for example, those who chose a new religion or minority religion – are deemed traitors to their group. Those who have long been outside the majority ‘natural’ designation are simply the ‘other,’ who may be tolerated but who need not be supported⁴³.

One other reason for the hostility directed against Romanian evangelicals by the established churches is to be found in its implicit critique of Romanian church and state. Andrew Walls writes that evangelicalism in some parts of the world “is a religion of protest against a Christian society that is not Christian enough”⁴⁴. Who wouldn’t be offended by the implication that he or she wasn’t Christian enough or that Christian alternatives were needed to the historic denominations? Interestingly, though Romanian Orthodox writers today recognize that evangelicals were persecuted by the Communists, they continue to propagate the myth that Romanian Orthodoxy is uniquely tolerant of religious “Others,” a mythology that was first enunciated in the middle of the 19th century⁴⁵.

The situation of Romanian evangelicals was graphically illustrated in the Interwar period by legislation which divided the religious landscape into “national” churches, the Romanian Orthodox Church (*Biserica Ortodoxă Română*) and the Uniate Romanian Greco-Catholic Church (*Biserica Română Greco-Catolică Unită*, today known as *Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică*); and recognized “minority” churches and groups (such as Roman Catholic, Lutheran, Reformed, Unitarian, Jewish, and Muslim) which were historically associated with a single ethnic group.

⁴² Even though “ethnophyletism” (the conflation of nation, state, and religion) was declared a heresy by the Orthodox Church at the Synod of Constantinople in 1872. See “Territorial Jurisdiction According to Orthodox Canon Law. The Phenomenon of Ethnophyletism in Recent Years, on *Eastern Orthodox Ecumenical Patriarch Home Page*, www.ec-patr.org/docdisplay.php?lang=en&id=287&tla=en, last accessed 10.02.2016.

⁴³ Julie Mertus and Kathryn Minyard Frost, *Faith and (In)tolerance of Minority Religions: A Comparative Analysis of Romania, Ukraine, and Poland*, in “Journal of Ecumenical Studies”, vol. 36, nr. 1-2, 1999, p. 65-66. Compare Lucian Boia, *History and Myth in Romanian Consciousness*, Budapest, Central European University, 2001, p. 9-11.

⁴⁴ Quoted in Joel A. Carpenter, *op. cit.*, p. 32.

⁴⁵ George Enache, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană (studii și eseuri)*, București, Editura Nemira, 2005; and Ionuț-Gabriel Corduneanu, *Biserica și Statul: două studii*, București, Editura Evloghia, 2006.

Revealingly, religious communities based on commitment rather than affiliation and ethnicity – and generally counter-culture to boot – were at first legally ignored. As an afterthought, some of these groups (such as the Baptists, Adventists, and a few others) were subsequently granted the status of “tolerated sects,” in 1925 and 1928, while yet others (such as Pentecostals, Nazarenes, and Jehovah’s Witnesses) were classified as “prohibited sects”⁴⁶. “Sect” is a pejorative in Romanian religious parlance indicating groups beyond the pale or close to it. The state did not interfere with the beliefs of national and minority churches, but specifically reserved the right to do so in regard to the “sects”.

Their statutory situation thus placed evangelicals at a legal disadvantage for most of the history of modern Romania after 1918⁴⁷. They were subject to a variety of “hindrances” ranging from the petty (refusals or slow responses to requests for building permits) to more severe (imprisonment). The success and persistence of Romanian evangelicals under such circumstances was testimony to the spiritual fecklessness of the established denominations and to a somewhat impoverished and barren religious milieu⁴⁸.

At the same time, the Romanian Orthodox Church pursued a monistic view of church-state relations.⁴⁹ In return, ruling elites used “the Orthodox establishment [...] as an instrument for validating” their “legitimacy [...] through historic explanations related to the relationship between Orthodoxy and Nationality in Romanian history”⁵⁰.

⁴⁶ Olimp Căciulă, *Culte în România*, in Dimitrie Gusti (ed.), *Enciclopedia României*, vol. 1, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 417-442. For the text of the 1923 constitution, see www.constitutia.ro/const1923.htm, last accessed 4.10.2016. Article 22 pertains to religion. See also Constantin Schifirneț (ed.), *Biserica noastră și cultele minoritare. Marea discuție parlamentară în jurul Legii cultelor*, 1928, București, Editura Albatros, 2000.

⁴⁷ On the legal framework, see also Dorin Dobrințu, *op. cit.*, p. 586 ff.; Constantin Cuciuc, *op. cit.*, p. 17 ff; and Virgil Pană, *Biserica Ortodoxă și cultele minoritare între cele două războaie mondiale*, in “*Angustia*” (Sfântu Gheorghe), vol. 6, 2001, p. 179-184. Pană has another study, *Aspecte privind situația cultelor minoritare din Transilvania în perioada interbelică*, in “*Revista Bistriței*”, vol. 8, 1994, p. 205-222, which does not mention evangelicals, “cultele minoritare” meaning here Hungarians and Germans.

⁴⁸ On the political and social deficiencies of Romanian Orthodoxy, see my *Orthodoxy and the Future*, in *loc. cit.*, p. 59-67. For a more optimistic view, see Al. Duțu, *Traditional Toleration and Modern Pluralism: The Case of Orthodox Europe*, in “*East European Quarterly*”, vol. 29, 1995, p. 142-155, republished as *The Challenge of Pluralism*, in his *Political Models and National Identities in “Orthodox Europe”*, București, Babel Publishing House, 1999, p. 163-175.

⁴⁹ Irwin T. Sanders, *Church-State Relationships in Southeastern Europe (with special reference to the Orthodox Church)*, in “*East European Quarterly*”, vol. 16, nr. 1, 1982, p. 65. In other words, they rejected a “dualism of church and state” promoting “a harmonious ideal of unity and solidarity of all forces in a society [...]”. This is the Orthodox Church concept of “*symphonia*”. Sanders also usefully applies Max Weber’s idea of “*hierocracy*” to the Orthodox Church (p. 60-61).

⁵⁰ Steven A. Fischer-Galați, *Autocracy, Orthodoxy, Nationality in the Twentieth Century: The Case of Romania*, in “*East European Quarterly*”, vol. 18, nr. 1, 1984, p. 27. He goes on to say: “It is indeed noteworthy that all national heroes of Greater Romania – all supporters of the Orthodox Church and all supported by the Church – were [...] valiant rulers of the component provinces of the Old Kingdom” (p. 27). Indeed, a number of them were sainted after 1989.

One symptom of this was the virulent integral nationalism which escalated throughout Europe as the 1920s and 1930s unfolded. Another was an obsessively centralized and bloated state apparatus, largely motivated by fear that the new state might easily be destabilized and that national unity would be threatened by the slightest local autonomy or initiative. This led to disproportionately large military and security expenditures for a country of modest size⁵¹.

Romanian evangelicals were viewed with alarm. For them,

[...] toleration was the exception, and persecution was the rule [...]. Generally speaking, in the interwar Romanian state, to belong to an evangelical church was risky, exposing one to repressions on the part of the state administration and the Romanian Orthodox Church, as well as to social marginalization [...]. Persecution came to be part of everyday life for members of religious minorities⁵².

At best Romanian evangelicals were heretics or a symptom of societal breakdown⁵³; at worst they were religious “anarchists” who might undermine the state apparatus and who ought to be suppressed in the interests of societal hygiene.

There are a small number of excellent works dealing with the situation of Romanian evangelicals between 1918 and the spiral into World War II, but as yet there is no comprehensive monograph or document collection. Iosif Țon’s 1995 sketch dealing with religious persecution between 1920 and 1944 was the first work to appear⁵⁴. A brief introduction is provided in Constantin Cuciuc’s 2001 study of “prohibited” religions in Romania, which covers the situation up to the Communist religious statute of 1950⁵⁵. Documentation is mostly lacking (except for a twelve item bibliography at the end and virtually no references), but the survey is helpful. The preface provides a general overview of religious persecution or hindrance in Romania, followed by three chapters dealing with recognized groups (Baptists, Adventists, and Brethren), prohibited groups (Pentecostals, Nazarenes, Jehovah’s Witnesses, and others), and parareligious groups (spiritism, Christian Science, theosophy, and Anthroposophy). The author gives some credence to the mythology that Romanians, at least before

⁵¹ For an overview of the period, see my *Romania (History)*, in Richard Frucht (ed.), *Encyclopedia of East Europe: From the Congress of Vienna to the Fall of Communism*, New York, Garland Publishing, 2000, p. 680-686.

⁵² Dorin Dobrinu, *op. cit.*, p. 602. According to Baptist historian Alexa Popovici, between 1918 and 1938, Romanian Baptists went through no fewer than six waves of persecution (in *op. cit.*, p. 347 ff.).

⁵³ The noted sociologist Ernest Bernea claimed that the appearance of “sects” was both a cause and a symptom of a breakdown in Romanian “village civilization”. Ernest Bernea, *Civilizația română sătească. Ipoteze și precizări*, București, Colecția Tară și Neam, 1944, p. 119 ff.

⁵⁴ Iosif Țon, *Persecuția religioasă între anii 1920-1944*, in idem (ed.), *Libertatea religioasă. Contribuția bapțiștilor la dezvoltarea acestui concept*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1995, p. 101-119.

⁵⁵ Constantin Cuciuc, *op. cit.*, p. 135.

the 20th century brought modernization and nationalism, were intensely religiously tolerant⁵⁶. He argues that the “over-reaction to the sects” after 1918 was primarily political not theological, based mostly on ignorance of the established churches and the authorities, and these groups shouldn’t have been seen as a problem. The legal and political context from 1928 to 1948 is reasonably surveyed, while the history of the main evangelical groups – the Baptists (p. 23-30), the Brethren (p. 41-48), and the Pentecostals, were prohibited until 1944 (p. 76-86) – is informative, but summary.

Dorin Dobrinu’s 2007 study⁵⁷ of state policy toward evangelicals between 1919 and 1944 is a superb, archival based overview that ranges from issues of historical nomenclature and conceptualization to Romanian legislative religious policies and realities between 1919 and 1944 to the impact of escalating religious nationalism on Romanian evangelicals⁵⁸. Dobrinu is probably the leading Romanian scholar currently concerned with such issues, and his work here is a model of its kind⁵⁹. His study begins with an untangling of the terminology related to “Neo-Protestants”, “evangelicals”, “sects”, and “sectants”, already referred to above, and estimates the approximate size of these groups, an issue complicated by the legal status of the Brethren and Pentecostals before World War II. This is followed by a comprehensive review of law and legislation impacting religion between the Constitution of 1923 and 1944.

The third section of his study is devoted to how Romanian religious nationalism and its influence on the state impacted evangelicals, with extensive notes. Romanian nationalists were not only concerned with the Jewish and Freemason threats, but also those of religious “sects”. Though Romanian democracy was problematic prior to 1938-1944’s dictatorial phase, Dobrinu argues for an undisputed continuity between the two periods in regard to policies *vis-à-vis* evangelical believers and the flagrant violation of religious

⁵⁶ Cuciuc’s bibliography cites B. P. Hasdeu’s *Istoria toleranței religioase în România* (1868) as evidence. Given Hasdeu’s ferocious antisemitism, this tolerance seems unlikely, and all of his examples date before the 19th century. For a clear restatement of the toleration myth, see David Pestroiu, *Religia ortodoxă – o disciplină a toleranței*, in Lucrețiu Vasilescu (ed.), *Cultură și religie. Statutul religiei și instrucția școlară*, București, Editura Universității din București, 2009, p. 82-94. Pestroiu defines toleration to include the “avoidance of proselytism”, which by definition would disqualify from toleration evangelical groups that seek converts to their beliefs.

⁵⁷ Dorin Dobrinu, *op. cit.*, in *loc. cit.*, p. 583-602.

⁵⁸ An additional area worth investigating has to do with issues of everyday life. For example, evangelicals in some locations had problems with burial locations. See Lucian Leuștean, *Diversitate etnică și confesională la Iași în perioada interbelică*, in Laurențiu Rădvan (ed.), *Iași – oraș al diversității. Categorii etnice și minorități în secolele XV-XX: aspecte sociale, economice și culturale*, Iași, Editura Ars Longa, 2015, p. 224.

⁵⁹ Though an evangelical (a Brethren), Dobrinu was the director of the Romanian National Archives from 2007 to 2012. See my *1,800 Days: The Romanian National Archives, 2007-2012*, in Ovidiu Pecican (ed.), *România post-comunistă: istorie și istoriografie. Analize istorice*, Cluj, Editura Limes, 2014, p. 101-118.

rights, actions in which the Romanian Orthodox Church was deeply implicated ideologically, politically, and administratively⁶⁰.

Typical was a public declaration in 1942 by the Patriarch of the Romanian Orthodox Church, Nicodim: “The Romanian [Orthodox] and the Romanian state are one. Where the State commands, the Church also commands. And where the Church advises, the State listens”⁶¹. A substantial majority of the population in interwar and World War II Romania saw little reason to disagree with that. For Romanian evangelicals, “toleration was the exception, and persecution was the rule”. The impact of this era on a Romanian evangelicalism still developing its theology and place in society, Dobrinicu concludes, was incalculable and served to make martyrdom a key part of the consciousness of Romanian evangelicals (something that was further ingrained during the Communist era).

A third study, as yet unpublished other than in abstract and resumé form, is Bogdan Petre Hrestic’s dissertation dealing with religious liberty in Romania between 1934 and 1938, including under Carol II’s royal dictatorship⁶². The author, a Romanian Orthodox priest and seminary professor, stresses the relationship between religious freedom and freedom generally in a Romania “in transition” that then headed off the cliff at the end of the 1930s. He begins with the problems of nationalization, regionalism, religion, and *kulturkampf* in the new, religiously and ethnically diverse Romania, which, on the other hand, was bound by provisions of the Paris Peace Conference of 1919. This led to the emergence of an aggressive integral nationalism, with ramifications in finance, education, and elsewhere. The Romanian Orthodox Church had the upper hand religiously and intended to maintain it. Evangelical groups “oscillated between recognition for the moment or prohibition” as “sects” and suffered from the “authoritarian tendencies” of both Church and State. In his view, “speculation” by the Orthodox Church among the simple folk with mystical ideas (such as the Maglavit episode) prepared fertile ground for Corneliu Codreanu and the Legionary Movement, and for King Carol II’s machinations and escalating violence (such as the assassination of the Prime Minister in 1933) and racialism. In 1938, Carol was aided in this by the Patriarch himself, Miron Cristea, with worse to come after the king was forced to abdicate and flee in 1940⁶³.

⁶⁰ Fischer-Galați writes “the state had been traditionally dependent on the church hierarchy for the conduct of certain local affairs”, in Fischer-Galați, *Religion*, in *loc. cit.*, p. 133. This not-so-benign relationship was considerably to the disadvantage of Romanian evangelicals. See the Church and interwar politics, see Hans-Christian Maner, *Confesiunile în viața parlamentară din România interbelică*, in AIIX, vol. 36, 1999, p. 113-124.

⁶¹ Dorin Dobrinicu, *op. cit.*, p. 600-601.

⁶² Bogdan Petru Hrestic, *Despre libertatea cultelor și libertate în societatea românească între anii 1934-1938*, dissertation abstract, Universitatea Valahia din Târgoviște, 2014, www.scoaladoctorala.valahia.ro/wp-content/uploads/2014/11/Rezumat-Hrestic-Bogdan.pdf, and dissertation resumé, www.scoaladoctorala.valahia.ro/wp-content/uploads/2014/11/Rezumat-Hrestic-Bogdan-Petru.pdf, both accessed 11.10.2016.

⁶³ Though Hrestic does not give the Romanian Orthodox Church a pass on integral nationalism, racialism, and support for the Legionary Movement, he does insist that it never went

Biblical translation was another issue during the 1918-1938 era. The publication in 1921 of a Romanian translation of the Bible by Dumitru Cornilescu, the version now most-widely used by Romanian evangelicals, was a major event and has elicited considerable attention, much of it vaguely reminiscent of disputes between advocates of the King James version and newer translations in the English-speaking world⁶⁴. In 1981, Alexandru Măianu wrote a popular/devotional life of Cornilescu that was reprinted in 1995⁶⁵.

This has recently been raised to a new scholarly level by the work of Emanuel Conțac, particularly in a 2014 book that demythologizes Cornilescu's work by publishing over 300 pages of documents, along with a biographical sketch and a discussion of the reception of the translation and its subsequent revisions⁶⁶.

Conțac, a Pentecostal scholar, had previously devoted considerable effort to the work of Cornilescu and translations, including a 2011 article on an influential precursor, the French Swiss Bible translator, Louis Segond, which argues that while Cornilescu was heavily influenced by Segond, the two differ considerably in a number of cases⁶⁷; a 2011 study of the Romanian Bible translation tradition⁶⁸; and a 2011 book (revised edition in 2015) on the problems of Biblical translation which analyses both linguistically and hermeneutically some thirty-five translations of the New Testament into

as far as some Germans (the German Christian Movement) in support of such ideas, which he considers aberrations fostered in large part by extraordinary external and internal developments that led to a "fracture" of Romanian society, and the adoption in 1938 of a constitution that abrogated political freedom and led to a decline in religious freedom.

⁶⁴ See D. A. Carson, *The King James Version Debate. A Plea for Realism*, Grand Rapids MI, Baker Books, 1978. For a trenchant analysis of a new (2010) translation (called FIDELA) of the King James text into Romanian, see Emanuel Conțac, *FIDELA, o traducere românească fidelă a Bibliei King James (1611)*, in Eugen Munteanu, Ana-Maria Gînsac, and Maria Moruz (eds.), *Receptarea Sfintei Scripturi între filologie, hermeneutică și traductologie, Lucrările simpozionului național "Explorări în tradiția biblică românească și europeană", ed. a II-a, Iași, 4-5 noiembrie 2011*, Iași, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 2012, p. 101-119. The motive force behind FIDELA was an American fundamentalist Baptist missionary: perhaps not the most beneficial kind of cultural exchange for Romanians.

⁶⁵ Alexandru Măianu, *Viața și lucrarea lui Dumitru Cornilescu. Traducătorul Bibliei în limba română modernă*, București, Editura Biserica Evanghelică Română, 1995. An online version is available at https://gospelfororthodox.files.wordpress.com/2013/03/viata_lucrarea_dumitru_cornilescu.pdf, last accessed 25.07.2017.

⁶⁶ Emanuel Conțac (ed.), *Cornilescu. Din culisele publicării celei mai citite traduceri a Sfintei Scripturi*, Cluj-Napoca, Editura Logos, 2014, 424 p. As recently as 2016, there were still legal disputes over the Cornilescu copyright.

⁶⁷ Emanuel Conțac, *Influența versiunii Segond asupra versiunii Cornilescu 1921*, in Eugen Munteanu, et al. (eds.), *Receptarea Sfintei Scripturi între filologie, hermeneutică și traductologie. Lucrările simpozionului național "Explorări în tradiția biblică românească și europeană", Iași, 28-29 octombrie 2010*, Iași, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2011, p. 122-145.

⁶⁸ Idem, *Tradiția biblică românească. O prezentare succintă din perspectiva principalelor versiuni românești ale Sfintei Scripturi*, in "Studii Teologice", nr. 2, 2011, p. 159-245.

Romanian both linguistically and hermeneutically⁶⁹. In addition, the Romanian Biblical tradition is the subject of two articles (2010, 2012) by Eugen Munteanu⁷⁰. Cornilescu's translation work has also been usefully examined in an article by Paul Negruț⁷¹.

Romanian Evangelicals under Dictatorship, World War II, and after, 1938-1947

In 1938, Romania abandoned its flagging pursuit of democratization with the installation of a royal dictatorship and the adoption of an authoritarian new constitution⁷². This was followed by the imposition of a joint fascist-military regime in 1940 and then a military dictatorship under General Ion Antonescu in 1941 that brought Romania into the Second World War alongside Nazi Germany⁷³. Antonescu's ouster in 1944 was followed by the Soviet occupation of Romania and the gradual Stalinization of what became a full-fledged Communist state in December 1947⁷⁴.

One doesn't have to be very perceptive to recognize that all of this did not bode well for Romanian evangelicals. They found their status moving from bad to worse owing to the fatal conjunction of renewed efforts by the Romanian Orthodox Church to "re-convert" evangelicals, soaring national chauvinism and totalitarianism in the 1930s and 1940s, and the acceleration of events which drew Romania into the genocidal cauldron of the Second World War. Paradoxically, in the face of this savage persecution, the number of evangelicals in Romania grew remarkably between 1918 and 1944⁷⁵.

⁶⁹ Idem, *Dilemele fidelității. Condiționări culturale și teologice în traducerea Bibliei*, Cluj-Napoca, Editura Logos/Risoprint, 2011, 320 p.; revised, 2nd edition: *Determinări culturale și teologice în traducerea Noului Testament*, Iași, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 2015, 328 p.

⁷⁰ Eugen Munteanu, *Sulla tradizione biblica romena. Dissociazioni di principio*, in "Quaderni della Casa Romana di Venezia", vol. 7, 2010, p. 15-26; and *A Brief History of the Romanian Biblical Tradition*, in "Biblicum Jassyense", vol. 3, 2012, p. 15-53.

⁷¹ Paul Negruț, *Cornilescu și traducerea Bibliei*, in his *Revelație, Scriptură, Comuniune. O interogație asupra autorității în cunoașterea teologică*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1996, p. 121-150.

⁷² For the text of the 1938 Constitution, see www.constitutia.ro/const1938.htm, last accessed 4.10.2016. The main general provisions of Article 19 dealing with religion were virtually unchanged from Article 22 of the 1923 Constitution. The rub lay in unspecified administrative regulations what that were to follow. The 1938 Constitution was suspended by General Antonescu in 1940. In August 1944, the 1923 Constitution was restored, more or less.

⁷³ See Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940-1944*, Houndmills UK, Palgrave Macmillan, 2006; and Vladimir Solonari, *Purifying the Nation. Population Exchange and Ethnic Cleansing in Nazi-Allied Romania*, Washington DC, Woodrow Wilson Center Press, 2010.

⁷⁴ See my *The East European Revolution Revisited (La révolution de l'Europe de l'Est revisitée)*, in "Revue Roumaine d'Études Internationales", vol. 27, nr. 1-2, 1993, p. 49-64, on the process.

⁷⁵ Dorin Dobrințu, *op. cit.*, p. 602.

The major new contribution to the 1938-1947 literature here was Viorel Achim's landmark 2013 collection related to the fate of the evangelicals under Antonescu⁷⁶. The editor, a highly-respected historian who has specialized in the study of ethnic and religious minorities, carefully selected and published in full over 500 mostly unpublished documents relating to the policies of the Antonescu dictatorship between 1940 and 1944 *vis-à-vis* two leading Romanian evangelical groups (the Baptists and the Brethren) as well as the Seventh Day Adventists.

What does this collection show? In 1940, Romania became officially defined as “a nationalist, Christian, and totalitarian” state⁷⁷ and all evangelical groups were even temporarily banned. Between 1940 and 1942, they were subjected to the old strategy of attrition: their meeting places were requisitioned to provide barracks for German soldiers; Baptist leaders were arrested for conducting “unauthorized” baptisms; and the Minister of Culture and Religion took to describing evangelicals as having “always been a dissolving agent of our national solidarity,” a constant threat to “our national imperatives”, and “Enemy Nr. 1 of our national Romanian unity”⁷⁸. By 1942, the regime was threatening the wholesale deportation of evangelicals to war-zone “bloodlands” – with the exception of able-bodied young men who were shipped off to the front lines of the war. In December 1942, the three groups were again banned, this time for good, their buildings seized, their members forced to convert to Orthodoxy or arrested, and their leaders tried in military courts and often executed⁷⁹.

The responsibility of the state-patronized Romanian Orthodox Church for this cannot be minimized since it both initiated and fully supported governmental policies toward Romanian evangelicals. Illustrative was a 1942 public lecture by a professor of “sectology” at the University of București's Faculty of Theology who described evangelicals as promoters of “a social anarchy which threatens the existence of the State”, and called for support of the campaign for religious homogenization under the slogan “One faith, one people, one king”⁸⁰. Small wonder that the editor compares the “drastic measures” taken by the Romanian regime against these relatively harmless non-conforming Christians unfavorably with the conduct of even the Nazis⁸¹.

Achim has made a further contribution to this subject in a 2014 article that publishes and analyzes a 1943 police inspectorate study of evangelicals in Bucovina, which is published in full. Officials summarized measures taken

⁷⁶ Viorel Achim (ed.), *op. cit.*

⁷⁷ Document nr. 4, 9.09.1940, in *ibidem*, p. 207.

⁷⁸ Document nr. 70, 5.07.1941, in *ibidem*, p. 288-289.

⁷⁹ On how this persecution was linked to horrific “special” government statutes for war-time Basarabia and Bucovina, see Viorel Achim's *Proiectul guvernului de la București vizând schimbul de populație româno-ruso-ucrainean (1943)*, in *RI*, vol. 121, nr. 5-6, 2000, p. 395-421.

⁸⁰ Document nr. 141, 5.03.1942, in *idem*, *Politica regimului Antonescu...*, p. 405-406.

⁸¹ *Ibidem*, p. 18. The Nazi legation in București, in fact, actually complained of the mistreatment of the Baptists (document nr. 22, 5.10.1940, in *ibidem*, p. 234-235).

against “religious sects” in North-Central Romania between 1941 and 1943, provided short histories of each group in general and in Romania (sometimes amusingly erroneous, such as identifying George Fox as the founder of Pentecostalism), listed the names of leaders and members, and set forth an agenda for action to be taken against each group in the future⁸².

Lastly, there is a 2015 piece by Dorin Dobrinicu dealing with the decline of diversity from the point of view of ethnic and religious minorities in Iași between 1944 and 1989⁸³. The study is organized into several parts, one of which includes a discussion of the fate of Romanian evangelicals in the context of Iași as a war zone hard hit by famine and refugee problems; subject to a brutal Soviet occupation and the Stalinization; and unparalleled social breakdown and change⁸⁴. Pointing out that evangelicals carried an almost pre-modern stigmatization, the author notes the irony that their treatment pulled evangelicals together, “contributing to the consolidation of an evangelical ethos”.

Romanian Evangelicals under Communism, 1948-1989⁸⁵

Though the end of World War II brought some hope for a better future (what could be worse than fascism?), such optimism proved illusory as the transition from fascist/military nationalism to Communist nationalism – the movement from black to red – meant renewed oppression for evangelicals⁸⁶. From December 1947 to December 1989, Romania was under direct Communist rule. Communist Romania had three constitutions: the 1948 constitution of the Romanian People’s Republic; a new RPR constitution in 1952 on the Soviet model to mark the completion of the Stalinization of Romania; and the 1965 constitution of the Romanian Socialist Republic⁸⁷. Each provided “guarantees” of religious freedom; each proved sterling instruments of repression.

⁸² Idem, *Situația “sectelor religioase” în Provincia Bucovina. Un studiu al Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți din septembrie 1943*, in ArchM, vol. IV, 2014, p. 351-427.

⁸³ Dorin Dobrinicu, *Declinul diversității. Minorități etnice și religioase în Iași, 1944-1989*, in Laurențiu Rădvan (ed.), *Iași – oraș al diversității. Categori etnice și minorități în secolele XV-XX: aspecte sociale, economice și culturale*, Iași, Editura Ars Longa, 2015, p. 278-375; p. 350-374 deal with evangelicals in Iași and the surrounding region.

⁸⁴ See Alexandru D. Aioanei, *Între ruine, foamete și normalizarea vieții cotidiene. Iașul în anii 1944-1948*, in ArchM, vol. VI, 2014, p. 89-118.

⁸⁵ Since the country was occupied by the Soviet Union in 1944, some studies of Romanian history begin the Communist era in 1944. Some of the works cited in this study obviously will overlap the periodization used here; they will generally be discussed under their chronological point of entry.

⁸⁶ George Enache, *Strategii de infiltrare și atragere la colaborare a cultelor religioase elaborate de autoritățile procomuniste din România în perioadă 1945-1947, cu o privire specială asupra cazului Bisericii Ortodoxe Române*, in “Caietele CNSAS”, vol. 1, nr. 1, 2008, p. 53, who identifies this as part of the Communist dialectic approach.

⁸⁷ For texts, see *Constituția Republicii Populare Române 1948*, on www.constitutia.ro/const1948.htm; *Constituția Republicii Populare Române 1952*, on www.constitutia.ro/const1952.htm; and *Constituția Republicii Socialiste România 1965*, on www.constitutia.ro/const1952.htm, all last accessed 4.10.2016.

Article 27 of the 1948 Constitution provided that

Freedom of conscience and religious liberty are guaranteed by the State. Religious groups are free to organize and function freely if their ritual and practices are not contrary to the Constitution, public security, or good morals. No religious confession, congregation, or community can open or maintain institutions of general education, only special schools for the preparation of the personnel of the religious group under the control of the State. The Romanian Orthodox Church is autocephalous and unitary in its organization. The mode of organization and functioning of religious groups will be regulated by law⁸⁸.

It does not take much imagination to see that seemingly minor and apparently reasonable exceptions (“freely if ...”) were big enough to drive a truck through by a regime that harbored little good will toward religion. The abolition of religious schools was another important element, as was direct state control of the training of church personnel. The final clause of Article 27 further revealed where real authority lay: in the issuing of manifold regulations which would easily subvert constitutional guarantees.

Article 84 of the 1952 Constitution was both similar and subtly different:

Freedom of conscience is guaranteed to all citizens of the Romanian People’s Republic. Religious groups are free to organize and function freely. Exercise of religious freedom is guaranteed to all citizens of the Romanian People’s Republic. Schools are separate from the church. No religious confession, congregation, or community can open or maintain institutions of general education; only special schools for the preparation of the personnel of the religious group. The mode of organization and functioning of religious groups is regulated by law.

“Freedom of religion” was now subsumed under “freedom of conscience”. The ominous “freely if ...” clause was omitted, but this merely meant that such matters would be dealt with outside of the constitution via tried and true methods of regulation. Exercise of religious freedom was now a specific right of citizens of the RPR, and the explicit control of the training of religious personnel was also moved from the constitution to the regulation book. References to the Romanian Orthodox Church were deleted. The rest of the article was the same as in 1948.

In 1965, as a self-recognition of Romania’s “progress” in “building socialism”, the name of the country was changed to the Romanian Socialist Republic and a new constitution implemented. The only changes in religious statutes under the new Article 30 came in the first part: “Freedom of conscience is guaranteed to all citizens of the Romanian Socialist Republic. Everyone is free to share or not share a religious belief. Exercise of religious freedom is guaranteed [...]”. The right to no religious profession at all was now made

⁸⁸ The clause about the Romanian Orthodox Church being autocephalous was an affirmation of the independence of the Romanian church from any outside authority, while the “unitary in organization” phrase marked the end of the Greco-Catholic church dating back to the 17th century.

explicit. Religious freedom was guaranteed, not by the State or for citizens, but somehow guaranteed. The rest was unaltered.

In addition to whatever mischief could be wreaked via regulations, the simple disregard of constitutional provisions and generally lawless behavior by the Romanian Secret Police (the Securitate) and the Ministry of Religious Affairs meant that religious repression continued to ramp up in Communist Romania⁸⁹. The further reality that the overwhelming majority of the Romanian population tended to see practice of religion as what one did inside the walls of a church on Sundays and holidays almost automatically brought Romanian evangelicals into conflict with the regime.

In 1947-1950, new statutes dealing with religious groups in Romania were adopted, the Orthodox Church was “purified” of uncooperative elements, the Greco-Catholic church was forcibly “re-united” with the Orthodox Church, and the three principal evangelical groups – the Baptists, the Brethren, the Pentecostals – and the Seventh Day Adventists were combined into “Federalized Cults,” and forced to break any connections with evangelicals outside of Romania⁹⁰. The federation seems to have been principally a device for forcing evangelical leaders to meet with authorities on a regular basis, but it did not involve any amalgamation of the groups and appears to have been more or less a dead letter very soon after⁹¹. A governmentally-manipulated “peace movement” was another primary instrument of control, presenting a Hobson’s choice between being part of the peace-loving “progressive” camp or part of the imperialist, war-mongering cabal⁹².

The Romanian communist regime pretty much toadied to the Soviet Union until the late 1950s, and then morphed into a national-Stalinist state which

⁸⁹ On the Securitate between 1948 and 1989, see Dennis Deletant, *Communist Terror in Romania: Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948-1965*, New York, St. Martin’s Press, 1999; and Ceaușescu and the Securitate. *Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, Armonk NY, M. E. Sharpe, 1995.

⁹⁰ For a survey, see Keith Hitchins, *The Romanian Orthodox Church and the State*, in B. Bociurkiw and J. W. Strong (eds.), *Religion and Atheism in the USSR and Eastern Europe*, London, Macmillan, 1975, p. 314-327; Marius Bucur, *State and Church in Post-War Romania, 1945-1948. A Few Considerations*, in “Transylvanian Review”, vol. 4, nr. 4, 1995, p. 122-133, who argues that the Orthodox Church benefited from its role in providing legitimization for the Communist regime; and Olivier Gillet, *Religion et Nationalisme. L'idéologie de l'Église orthodoxe roumaine sus le régime communiste*, Brussels, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1997. The official version of these events is put forth in Stanciu Stoian, et al., *Culte religioase în Republica Populară Română*, București, Editura Ministerului Cultelor, 1949, which argues that “Neo-Protestant” cults were the product of the disintegration of capitalist society, a situation that obviously was shortly going to change dramatically (p. 46-47).

⁹¹ The creation of this pseudo federation may have been when the term “Neo-Protestant” was officially adopted as an umbrella term to describe non-magisterial Protestant and evangelical groups regardless of their theological differences. The inadequacy of the term “Neo-Protestant” has been argued above, and the term “evangelical” is specifically taken in this paper to include the Baptists, the Brethren, and the Pentecostals, but not the Seventh Day Adventists. However, because of official terminology, the distinction cannot always be maintained.

⁹² See Lucian N. Leuștean, *Orthodoxy and the Cold War. Religion and Political Power in Romania, 1947-1965*, Basingstoke UK, Palgrave Macmillan, 2009, p. 96 ff.

eventually combined the worst features of nationalism and Communism⁹³. A key turning point for the regime was the withdrawal of Soviet military forces from Romania in 1958. For religious, political, and sociological reasons, the conflict between evangelicals (particularly the Baptists) and the Romanian state heated up in the 1970s. The key factor was a generational change in the church. These were the people who came to maturity after the 1950s who were tired of facile collaboration with the Communist regime, and were no longer content to remain passive in the face of a state that refused to observe its own constitution and laws. Of course, the logic of such dissent would have eventually undermined the foundations of the regime.

On this period, good historical studies dealing with Romanian evangelicals are the most plentiful, though there are no documentary works comparable to that of Achim on World War II, and a general history remains to be written. In 1955, Raoul Bossy, an émigré, former Romanian diplomat, published the first extended study of religious persecution in Communist Romania⁹⁴. Unfortunately, his premise is that Romanians have been victimized for twenty centuries, with Communism as just the latest misfortune to afflict them. Prior to this,

[...] the greatest freedom and autonomy was always enjoyed by all these different creeds [including evangelicals] in a country in which religious matters were never involved in political platforms nor caused controversies in a basically tolerant population [...]. It was left to the Communist régime in Romania to sow the germs of this new and hitherto unknown plague, religious persecution⁹⁵.

This mythology of the religiously tolerant Romania persists to the present. The bulk of the article is devoted to the fate of the Romanian Orthodox, the Uniate, and the Roman Catholic churches. Less than a third of a page deals with the evangelicals; this is devoted to their involuntary 1950 “federalization”. Bossy’s conclusion, that “it may be seen that no one particular religion is the target of Communism (sic!) attention in Romania, but that the régime treats them all alike and seeks to destroy them all, one after the other,” is considerably off the mark, though his conviction that “millions of men and women still cherish the eternal principles of religion and anxiously await the day when they will be free to proclaim them openly again” has proven accurate⁹⁶.

Emil Ciurea provided one of the earliest surveys of religious life in Romania in 1956, useful for spelling out the ideological stance of Marxism-Leninism on religion and for reviewing the changes in religious regulations in

⁹³ This sorry tale is well-told by Katherine Verdery, *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, Berkeley CA, University of California Press, 1991.

⁹⁴ Raoul Bossy, *Religious Persecutions in Captive Romania*, in “Journal of Central European Affairs”, vol. 15, 1955, p. 161-181.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 161.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 180-181.

1947 and after, which affected all religious groups. However, typically and symptomatically, evangelicals get scant direct mention⁹⁷.

In 1983, a volume on *Dissent in Eastern Europe*⁹⁸ included two chapters on Romania. Emil Freund's *Nascent Dissent in Romania*⁹⁹, briefly covers Romanian religious protest in the 1970s and early 1980s through the lens of dissent. He recognizes that such dissent "received little attention in the West since it has lacked the drama of Hungary in 1956, Czechoslovakia in 1968, and Poland in 1980," but its significance was quickly and brutally appreciated by the regime and Party. Freund discusses evangelical dissent, growing religious revival in Romania, and makes the point that "Due to the official atheism of the regime, religion has been a favorite mechanism for showing popular disapproval of the government... [and] is defined by the authorities as an act of defiance."

A second contribution, Vlad Georgescu's *Romanian Dissent: Its Ideas*¹⁰⁰, deals with those manifestations of Romanian dissent which take a philosophical approach, the question of why Romanian dissent was relatively later in coming than elsewhere in Eastern Europe (the false Romanian Spring of the late 1960s – early 1970s), and the Ceaușescu personality cult. He explains why attempts in Romania to exercise human rights were ipso facto suspect political acts, and how the "very real threat came from a variety of religious groups that appeared as the result of an unexpected religious revival". The Baptist demands for religious rights supposedly guaranteed in the Romanian constitution "were revolutionary enough", but "Evangelical Christians were clearly and boldly moving out into the field of politics, promoting reforms that would not only have changed Church-State relations, but the nature of the totalitarian state as well". However, Georgescu was not optimistic about the future of such protests "because of the lack of real popular support", noting that "Many dissident texts are in fact extremely bitter about the timidity of the population and its reluctance to join the movement". On the other hand, he concluded "Sooner or later, an explosion appears inevitable".

Iosif Țon's 1985 pamphlet *Religious Persecution in Romania*¹⁰¹ is an indictment of the Romanian Communist regime by one of its principal

⁹⁷ Emil Ciurea, *Religious Life*, in Alexandre Cretzianu (ed.), *Captive Rumania. A Decade of Soviet Rule*, New York, Praeger, 1956, p. 165-203. There is considerable detail on the horrific measures taken against the Romanian Orthodox Church, the Roman Catholic Church, and the brutal re-union of the Uniate Church with the Orthodox Church. (The contributors to this volume were all Romanian émigrés.)

⁹⁸ Jane Leftwich Curry (ed.), *Dissent in Eastern Europe*, New York, Praeger, 1983, p. 61-68. This book treats rising dissent in Eastern Europe in the 1960s, 70s, and 80s in terms of a breakdown of a kind of "social contract" between the communist regimes and their populations. (See especially p. 173 ff.)

⁹⁹ Emil Freund, *Nascent Dissent in Romania*, in Jane Leftwich Curry (ed.), *op. cit.*, p. 61-68.

¹⁰⁰ Vlad Georgescu, *Romanian Dissent: Its Ideas*, in Jane Leftwich Curry (ed.), *op. cit.*, p. 182-194.

¹⁰¹ Joseph Ton [Iosif Țon], *Religious Persecution in Romania*, Wheaton IL, Romanian Missionary Society, 1985, 39 p.

opponents in the 1970s and 1980s. The booklet helpfully lays out a number of key topics in regime repression of evangelicals: from outright persecution and imprisonment to more subtle items in the totalitarian playbook: refusal to allow building permits or renovations coupled with church demolitions and displacements, job discrimination against laymen and clergy, control of access to literature, and educational discrimination. The use of forced emigration is also considered. Top names names, and actual cases are discussed¹⁰².

Sergiu Grossu, Romanian Orthodox religious prisoner (imprisoned in 1959 as a member of the *Oastea Domnului* and forced to emigrate to France in 1969), was the editor (along with his wife Nicoleta Valeria Bruteanu) of a monthly magazine on Christianity behind the Iron Curtain: *Catacombes*, published from 1971 to 1992¹⁰³. In 1987, he published an account of the persecution of Romanian Christians of all confessions who functioned virtually “underground” as a “silent church”¹⁰⁴. Grossu stresses the culpability of the hierarchy of the Romanian Orthodox Church in the persecution carried out by the Communist regime and finds the justifications advanced by regime collaborators contemptible (such as claims that they were preventing worse people from becoming official church leaders, and thus deserved credit for “saving” at least some religious practice).

Grossu devotes an ample chapter (p. 103-207) to the fate of evangelicals and other non-magisterial, non-established Protestants, primarily from 1970 to 1985, based primarily on materials acquired by and published in *Catacombes*. His book is useful for an accounting of what might be called “penalties for being an evangelical believer in Communist Romania” and for details connected with major and minor episodes in the contest between evangelicals and the authorities. Among the former, the barring of evangelicals from any positions of authority across the board including upper level teaching, harassment of children in school or removing them from their families¹⁰⁵, the use of

¹⁰² Several non-evangelical cases are included, such as that of Father Gheorghe Calciu-Dumitreasa.

¹⁰³ On Grossu and his wife, see Sergiu Grossu, *L'Église persécutée entre goulag & société opulente: chronique de deux Roumains à Paris, "Catacombes", septembre 1971 – décembre 1992*, edited by Jean-Marc Berthoud, Lausanne, L'Age d'homme, 2002.

¹⁰⁴ Idem, *Le calvaire de Roumanie Chrétienne*, Paris, Editions France-Empire, 1987, 328 p., with Romanian editions in 1992 and 2006. Citations are to idem, *Calvarul României creștine*, s.l., Chișinău, Editura Convorbiri Literare/ABC Dava, 1992. On the earlier period, see idem, *Rezistența spirituală în România comunistă (1954-1960)*, in Romulus Rusan (ed.), *Anii 1954-1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului*, *Analele Sighet*, vol. 8, 2000, p. 158-169. Grossu is also the author of *The Church in Today's Catacombs*, translated by Janet L. Johnson, New Rochelle NY, Arlington House, 1976, a collection of news items from *Catacombes* with some references to Romania, but mainly important for consciousness raising in the West at the same time that Aleksandr Solzhenitsyn's *Gulag Archipelago* (1973) was opening people's eyes to the nature of Soviet systems.

¹⁰⁵ Including the use of school “questionnaires” with questions such as these: “How do you spend your free time on Sunday? Do you listen to [foreign] religious broadcasts? Do you go to church? Why do you go to church? What is a Christian? Are you a Christian? Do you belong to a

psychiatric hospitals to deal with dissidents, trumped up charges of homosexual activities and of financial fraud, confiscation of homes, newspaper campaigns designed to belittle or “expose” evangelicals, work place discrimination and loss of jobs, and a steady bombardment of fines equal to several months salary can be added to the usual staged “accidents”, arrests, beatings, imprisonments, and faked suicides¹⁰⁶. The director of a pedagogical high school in Arad put it well, addressing five evangelicals who were expelled in 1975 on the grounds that they were Baptists: “We don’t even consider you Romanians. You are traitors, elements to blame for the fact that our society has not advanced to the heights of progress”¹⁰⁷.

Grossu is especially good in showing how Decree 153 of 1970, supposedly directed against “hooligans” and “asocial youth” was used to target evangelicals for participating in Bible studies, prayer meetings, and fellowship, all of which amounted in official eyes to “disturbing the peace” and “social parasitism”. In one case, even a birthday party was judged to be a sanctionable illegal religious gathering. The other important legal innovation was the 1974 Press Law, which was used to crack down on “illegal printed matter”, materials published outside of Romania without permission, particularly Bibles. This was the basis for numerous cases, most importantly that of Vasile Rascol in 1974. A third legal problem for evangelicals was the 1975 loyalty oath to the Romanian state which included a pledge to support “socialist ethics,” a commitment that evangelicals would have difficulty acquiescing to. Finally, the use of emigration issues in regime strategy is explained and documented.

The other contribution of Grossu’s book is to provide details related to notorious 1970s and 1980s episodes of religious persecution including 1) the 1977 Iosif Țon-led protest, the “Letter of the Six”, which included Pavel Nicolescu, Aurel Popescu, Silviu Cioată, Constantin Caraman, and Radu Dumitrescu. Its Helsinki Human Rights-based approach was summarized in its motto, Proverbs 31:8-9: “You must defend those who are helpless and have no hope. Be fair and give justice to the poor and homeless” CEV); 2) the 1978 ALRC protests led by Pavel Nicolescu, Dimitrie Ianculovici, Petre Cocârțeu, and others; 3) the 1979 Prisoners of Conscience protest led by Nicolescu (mostly Decree 153/1970 cases); and 4) the 1982 letter of seventy Baptist pastors, among others¹⁰⁸.

sect? Where do you meet and for how long? Who are other students that you know belong to a sect? Do you believe in God? When were you last at church? (Recently – a long time ago – I don’t remember – I have never been – I no longer go) How do you see the future of religion in our country? (It will disappear – It is on the road to disappearing – Categorically it will disappear – It certainly will survive) How do you see the role of religion today? (Positively – Negatively – It doesn’t have any role)”. Sergiu Grossu, *Calvarul României creștine*, p. 192-196.

¹⁰⁶ Compare Dorin Dobrinu, *Declinul diversității...*, below for other examples.

¹⁰⁷ Sergiu Grossu, *op. cit.*, p. 132.

¹⁰⁸ A useful survey is provided by Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate...*, p. 224 ff. Țon’s account of the events of the 1970s and 1980s is found in Iosif Țon, *Confruntări*, Oradea,

In the end, the regime's hand was shown to an engineer and Baptist lay preacher, Aurel Popescu. Popescu told his Securitate interrogator that evangelicals were Christians and were not involved in politics. Colonel Constantin replied: "Mr. Popescu, don't give me any more crap. When we want to build an atheist society while you want a Christian one, you are engaged in politics, in fact the worst kind of politics because it is opposed to ours..." Popescu came to agree: "We all are engaged in politics, we carry on the politics of God in a world now ruled by Satan"¹⁰⁹. (Popescu was later forced to immigrate to the United States.)

The 1998 book edited by Paul Caravia, Virgiliu Constantinescu, and Flori Stănescu on the Romanian Gulag and the churches between 1944 and 1989¹¹⁰ is a dictionary of some 2,544 religious clergy (or leaders), including Jews and Muslims, imprisoned under Communism. It looks promising at first glance, but is disappointing because its title, *The Imprisoned Church*, is misleading and selectively leans toward the Romanian Orthodox Church¹¹¹. Why influential laymen are omitted isn't clear, and by concentrating on leaders, the work by definition ignores evangelical groups, who in general place less emphasis on hierarchical structures¹¹².

The 1978 Romanian Christian Committee for the Defense of Religious Liberty and Freedom of Conscience (ALRC) was the subject of a penetrating 2003 discussion by Dorin Dobrinu¹¹³. The work notes that studies of religion

Editura Cartea Creștină, 1999, 3rd edition, 2009, along with most of his writings from the era. Curiously, it did not include the 1977 *Culte neoprotestante și drepturile omului în România*. To this list should be added the Memoir of the fifty Baptist pastors to Ceaușescu in 1973. See Iosif Sărac, *Istoria "Memoriului celor 50" – Documente, relatări, amintiri, date biografice ale pastorilor semnatar ai "Memoriului" din 1973, adunate și păstrate de Iosif Sărac*, Arad, Editura Ramira, 2010. Also helpful is Alan Scarfe, *Romanian Baptists and the State*, in "Religion in Communist Lands", vol. 4, nr. 2, 1976, p. 14-20.

¹⁰⁹ Sergiu Grossu, *op. cit.*, p. 156.

¹¹⁰ Paul Caravia, Virgiliu Constantinescu, and Flori Stănescu (eds.), *Biserica întemnițată. România, 1944-1989*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1998, 464 p. An English translation appeared as *The Imprisoned Church. Romania, 1944-1989*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1999, 416 p.

¹¹¹ Possibly because its core is a similar work edited by Paul Caravia, Ștefan Iloaie, and Virgiliu Constantinescu on Orthodox clerics in Communist prisons, *Mărturisitori după gratii. Shujitori ai Bisericii în temnițele comuniste*, Cluj-Napoca, Arhiepiscopia Vadului, Feleacului, și Clujului, 1995, 85 p. The title is misleading because the work includes Jews and Muslims as well.

¹¹² Compare Dorin Dobrinu's withering commentary on this work: *Istoria bisericii și pericolul confesionalizării cercetării*, in "Xenopoliana", vol. 7, nr. 3-4, 1999, p. 130-136, which criticizes the tendentious foreword by Radu Ciuceanu and a methodologically weak introductory study by Caravia for perpetuating clichés about the Romanian Orthodox Church, disenfranchising millions of Romanian citizens who belonged to other denominations, and misrepresenting the anti-Communist resistance.

¹¹³ Dorin Dobrinu, *Libertate religioasă și contestare în România lui Nicolae Ceaușescu: Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC)*, in Romulus Rusan (ed.), *Anii 1973-1989: Cronica unui sfârșit de sistem, Analele Sighet*, vol. 10, 2003, p. 203-227. See also Alan Scarfe, *Dismantling a Human Rights Movement: a Romanian Solution*, in "Religion in Communist Lands", vol. 7, nr. 3, 1979, p. 166-170.

under the Communists in Romania have been rather modest during the first post-Communist decade. What attempts there have been often lack broader context and have been particularly focused on memorialistic work rather than anything else. His paper provides an antidote to this with an overview of religion and politics in the first part of the Communist regime, including the legal context, followed by an excellent précis of the history of evangelical Christians in Romania, including the problems caused by nationalism and attitudes toward minorities in general.

More detail is given by Dobrinu to the situation of evangelicals during the 1950s and 1960s. As the new generation of evangelical Christians came of age in the 1970s and 1980s, the Communist regime's problems seemed to increase, especially as Ceaușescu's cult of personality escalated. Iosif Țon, Vasile Taloș, and others became perpetual thorns in side of the regime as the international success of the human rights movement – promoted by US President Jimmy Carter, a devout and practicing Baptist – blindsided Ceaușescu and his henchmen, who by the early 1970s had bizarrely become enamored with North Korea's style of dynastic communism¹¹⁴. As the regime ratcheted up religious repression, this led to the Iosif Țon – Pavel Nicolescu – Aurel Popescu Radio Free Europe protest of 1977. All three were Baptists: they were subsequently joined by Radu Dumitrescu (Baptist), Constantin Caraman (Pentecostal) and Silviu Ciotă (Brethren).

The result was more repression, which was followed by further protests leading to the formation in 1978 by Pavel Nicolescu of the Romanian Christian Committee for the Defense of Religious Liberty and Freedom of Conscience (*Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință* or ALRC). The ALRC was a further radicalization: it was the first religious movement in Romania that went beyond religious concerns, and the first that actually dared to flatly question the right of the Romanian regime to control people's consciences. It launched a full scale public relations offensive both within Romania and internationally; its twenty-four point program dealt with nearly every aspect of Romanian life. This campaign led to division with some evangelical activists (such as Țon) who wanted to concentrate on religious issues. Others (such as the extremely cautious leadership of the Baptist Union) took the occasion to back off, declaring that the ALRC had transgressed the line between faith and politics. Dobrinu tells the story of the rigorous and brutal repression of the ALRC forcefully and clearly. Pavel Nicolescu, Petru Cocârțeu, and others were physically mistreated and hounded, banned from their

¹¹⁴ See Joseph Harrington and Bruce Courtney, *Tweaking the Nose of the Russians: Fifty Years of American-Romanian Relations, 1940-1990*, Boulder CO, East European Monographs, 1991, p. 415 ff.; the memoirs of Romanian Ambassador to the US, Nicolae M. Nicolae, *O lume așa cum am cunoscut-o. Amintirile unui fost ambasador al României*, București, Editura Pro Domo, 2000; and Ion Mihai Pacepa, *Red Horizons: Chronicles of a Communist Spy Chief*, Washington DC, Regnery Gateway, 1987.

churches, and eventually expelled from the country (Nicolescu went to the US in 1979).

Adrian Nicolae Petcu is the editor of a helpful 2005 volume on the Romanian Communist Party, the Romanian secret police (the Securitate), and religious groups between 1945 and 1949.¹¹⁵ Three of its articles – by Alexandru-Alin Spânu, the editor, and Elis Neagoe-Pleșa and Liviu Pleșa – deal with Romanian evangelicals. Spânu deals with reports found in the Army’s secret service from 1947¹¹⁶. He gets off on the wrong foot by asserting that Romania was noted for religious tolerance (which makes it hard to understand why smallish, “schismatic” groups came to be so feared as “perilous” and deserved repression) and attributes their success to economic hard times. It would be more accurate to say that such harmless groups furnished a pretext for diverting attention away from the real problems of Romania at the time and from the actual aims of Romanian elites. He does not distinguish between evangelicals and such groups as the Jehovah’s Witnesses and various extremist and aberrant Russian groups. Deviant behaviors included promotion of ideas that “defamed” the Romanian Orthodox Church, welfare work (merely an attempt to buy adherents), and proselytism (obviously dangerous). Army intelligence was also concerned with those groups that counseled pacifism.

The editor’s piece covers the dealings of the Securitate with all religious groups in Romania, including evangelicals, in the crucial year 1949, when the major outlines of Communist regime policies and legislation were set forth¹¹⁷. (Unfortunately, he also lumps evangelicals indiscriminately with others, such as the Jehovah’s Witnesses.) This article is important for setting forth the context of religious life in Romania between 1948 and 1989.

The Pleșas’ study of Romanian evangelicals and Adventists between 1975-1989 is easily the best and most useful of the three pieces in this book, and is thoroughly documented from the Securitate archives¹¹⁸. 1975 is their

¹¹⁵ Adrian Nicolae Petcu (ed.), *Partidul, Securitatea și cultele 1945-1989*, București, Editura Nemira, 2005, 428 p., under the auspices of the National Council for the Study of the Securitate Archives (*Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității*, CNSAS). The CNSAS archives and those affiliated with CNSAS have been responsible for a good deal of the documentation available since 1989. The archives at Popești-Leordeni outside of București, which house only a fraction of the dossiers created under the Romanian Communist regime, now have over 82,000 feet (15,5 miles) of files. The volume includes an extensive bibliography (p. 395-427) by the editor. On the document base, see Sorin D. Ivănescu, *The Documents of the Securitate (The Romanian Communist Secret Service) and the Historical Research*, in RRH, vol. 43, nr. 1-4, 2004, p. 303-313.

¹¹⁶ Alexandru-Alin Spânu, *Sectele religioase în rapoartele Serviciului de Informații al Armatei (1947)*, in Adrian Nicolae Petcu (ed.), *op. cit.*, p. 117-123.

¹¹⁷ Adrian Nicolae Petcu, *Securitatea și cultele în 1949*, in idem (ed.), *Partidul, Securitatea...*, p. 124-222. See Stanciu Stoian, et al., *Culte religioase în Republica Populară Română...*

¹¹⁸ Elis Neagoe-Pleșa and Liviu Pleșa, *Culte neoprotestante din România în perioada 1975-1989*, in Adrian Nicolae Petcu (ed.), *op. cit.*, p. 350-394.

starting point since this was when the Helsinki Accords went into effect with Romanian governmental support. This, of course, energized Romanian evangelicals' use of human rights appeals, which is usefully elaborated. The history of each of the three evangelical denominations (as well as of the Adventists) is reviewed as is the political and legal context of the Communist regime. The Department of Religious Affairs had already noted in 1958 that what was "particularly dangerous" about these groups is that "they do not have a static character, indeed it is one of their distinctives that compels each believer to gain new converts". The report called for hindering applications for new church meeting place constructions, cracking down on unauthorized meetings, unregistered groups, and activities outside of authorized meeting places, bringing to justice evangelists "illegally" roaming villages and towns, and reducing the number of meeting places and publications in the hope of reducing "proselytism."

These policies stumbled spectacularly. The late 1970s and early 1980s was a period of alarming (from the point of view of the Communist regime) growth among evangelicals: the Securitate was dismayed to find that the Baptists had grown by 500% in twenty-five years and the Pentecostals by 900% in the same period¹¹⁹. They were also convinced that contacts with foreign evangelicals were funded by the CIA. The Pleșas' discuss a number of Law 30/1978 cases futilely designed to cut off contact with the West as well as "impediments" to evangelicals (dubious military oaths, harassment in schools, building delays, and restricting access to religious literature, especially Bibles) and outright persecution (frame-ups, blackmail, arrests, trumped up prosecutions, punitive fines, and imprisonment)¹²⁰. Though the number of evangelicals was escalating, the number of building permits declined from 196 in 1968 to 55 in 1977-1984 and only 2 in 1984-1988. In 1979-1980, 175 evangelicals had emigrated and 500 families were waiting to emigrate. The authors conclude that "all the efforts of the Communist state to obstruct the activities of the neoprotestant groups failed lamentably [...] the atheist regime, with all the means at its disposal, could not prevent this phenomenon [...]". In the deteriorating conditions of Ceaușescu's Romania in the 1980s, many "sought refuge in religion," but because the Romanian Orthodox Church was compromised in the eyes of many, that religion was evangelical protestantism.

Dorin Dobrinu also published three archival-based works in 2004-2005 dealing the Securitate and communities of faith: a listing of religious people in the Romanian Gulag in the early 1960s, Securitate informers in Central Moldova, and a look at the Securitate's game plan *vis-à-vis* evangelicals in

¹¹⁹ In terms of baptized members, the Baptists went from 17,457 in 1940 to 189,850 in 1982; the Pentecostals from 4,564 in 1940 (when they were illegal) to 120,720 in 1982; and the Brethren from 6,414 in 1940 to 32,890 in 1982. The number of adherents (as opposed to members) was significantly higher. Elis Neagoe-Pleșa and Liviu Pleșa, *op. cit.*, p. 354-363.

¹²⁰ An illustrative case was from Arad in 1983, where an entire Brethren church congregation was arbitrarily arrested and given fines ranging up to several months income.

1949-1950. The first of these, which appeared in 2004¹²¹, provides two documents from the Ministry of Interior archives dating from 1960 and 1962 intended as a kind of census (including personal data) of imprisoned religious leaders. The catalogues are preceded by an excellent and suggestive description and analysis of regime religious policy between 1945 and 1960 (p. VII-XXXII), particularly on the work of the Third Service of the First directorate of the Ministry of Interior that dealt with religion. The most of this dealt with Orthodox, Uniate, and Roman Catholic churches and the overwhelming number of those who fell into the hands of the authorities for undermining the regime “under the mask of religion” were from those denominations, but much the same treatment applied to evangelicals as well. The second piece, also from 2004¹²², provides a case study of the work of Securitate informers in central Moldova in 1950 based on a Securitate “work plan” document (which is published in full). The third contribution along these lines was from 2005¹²³ and deals with the tasks of the Securitate in regard to religious groups in 1949-1950 based on five illustrative documents which comprise the bulk of the presentation. The documents lay out the agenda and strategies for dealing with various tasks, ranging from monastic unrest in the Orthodox Church to the Greco-Catholic resistance to problems with “historical cults, new cults, legal and illegal, as well as clandestine cults”.

Lastly, in 2005 Dobrinu published a study entitled “Richard Wurmbrand’s tours in Great Britain and their international echoes (1968-1972)”¹²⁴. This work is important as a brief but serious historical treatment of one of Romania’s most prominent and controversial evangelical figures of the Communist era utilizing memoirs, eyewitness accounts, and documents from the CNSAS Securitate archives. Though it focusses on two visits that Wurmbrand paid to Britain in 1968 and 1972 (p. 150-156), the story of his life is well told for the first time. This fascinating tale runs from his Jewish birth in 1909 to his Communist activism and imprisonment in the 1930s, and to his conversion, Christian activism, and imprisonment in the 1930s-1960s by both the fascists and Communists (p. 140-146). In 1965 he was ransomed out of Romania, eventually settling down in the United States, where he burst spectacularly on American and Western public consciousness with a vivid and unforgettable appearance before the US Senate in May 1966. Despite warnings that the Securitate would

¹²¹ Dorin Dobrinu (ed.), *Proba infernului. Personalul de cult în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1959-1962*, București, Editura Scriptorium, 2004, XXVI + 155 p.

¹²² Idem, *Informatorii Securității în comunitățile religioase din centrul Moldovei (1950)*, in *AIR*, serie nouă, vol. I, nr. 1, 2004, p. 223-232.

¹²³ Idem, *Sarcini ale Securității pe linia cultelor (1949-1950)*, in *AIR*, serie nouă, vol. II, nr. 1, 2005, p. 228-237.

¹²⁴ Idem, *Richard Wurmbrand’s tours in Great Britain and their international echoes (1968-1972)*, in Dennis Deletant (ed.), *In and Out of Focus: Romania and Britain. Relations and Perspectives from 1930 to the Present*, București, Editura Cavallioti, 2005, p. 139-162.

permanently “silence” him, he consistently spoke out against Communism and led the very effective and successful Christian Mission to the Communist world (p. 146-150; 156-161)¹²⁵, before passing away in 2001. Remarkably, Wurmbrand was selected as one of the top ten “Greatest Romanians” of all time in a 2006 Romanian television poll¹²⁶.

In 2006, the issuance online of the Final Report of the Presidential Commission to Analyze the Communist Dictatorship in Romania, edited by Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, and Cristian Vasile (widely known as the Tismăneanu report)¹²⁷, not only created a sensation, but included respectable sections dealing with “religious dissidence” (p. 376-381) and the contest between Romanian “Neo-Protestants” and the Communist Party (p. 467-472). In addition to precisely and forcefully summarizing much of the work already cited above, the Tismăneanu report brings the appropriate archival resources into view at every step. In addition, this major work gave the history of Romanian evangelicals under Communism visibility and put it on the map of public consciousness in ways not previously achieved. It would provide a basis for many subsequent investigations.

The choice between persecution and collaboration was the subject of a collection of documents published in 2007 by Carmen Chivu-Duță¹²⁸. Her introduction, p. 11-27, drawing heavily on the Tismăneanu report, reviews the development between 1945 and 1989 of the relationship between the Romanian state, the Securitate (created in August 1948), and Romanian religious groups. It is organized by denomination (p. 29-208) and includes sections on Romanian evangelicals – the Baptists (p. 113-123), the Pentecostals (p. 143-152), and the

¹²⁵ We were made personally aware of the astonishing outreach of this ministry in the 1970s and 1980s, which was also known in the US as Jesus to the Communist World. For a striking memoir of and, see the account by his Romanian Gulag friend Ion Ioanid in his now classic *Închisoarea noastră cea de toate zile*, București, Editura Albatros, 1991, vol. II (1953-1955), p. 200 ff., as well as Richard Wurmbrand’s own *Tortured for Christ*, 1967.

¹²⁶ See below, p. 57.

¹²⁷ Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, and Cristian Vasile (eds.), *Raport final. Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste în România*, București, 2006, 664 p., online at https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/RAPORT%20FINAL_%20CADCR.pdf, last accessed 8 ix 2016. The 2nd edition was the print version: Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, and Cristian Vasile (eds.), *Raport final. Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste în România*, 2nd revised and expanded edition, București, Editura Humanitas, 2007, 878 p. For a rebuttal by Romanian Orthodox scholars, see George-Eugen Enache, Adrian-Nicolae Petcu, Ionuț-Alexandru Tudorie, and Paul Bruszanowski, *Biserica Ortodoxă Română în anii regimului comunist. Observații pe marginea capitolului dedicat cultelor din Raportul final al Comisiei Prezidențiale pentru analiza dictaturii comuniste din România*, in ST, vol. 5, nr. 2, 2009, p. 7-103.

¹²⁸ Carmen Chivu-Duță, *Culte din România între prigonire și colaborare*, Iași, Editura Polirom, 2007. For a study of the “informer” through the eyes of Securitate documents, see Mihai Albu, *Informatorul. Studiu asupra colaborării cu Securitatea*, Iași, Editura Polirom, 2008. For a case study on informers, see Denisa Bodeanu, *Informatorii din cultul baptist între 1979-1989*, in Cosmin Budeancă and Florentin Olteanu (eds.), *Sfârșitul regimurilor comuniste: cauze, desfășurare și consecințe*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011.

Brethren (p. 183-190). Each section is illustrated by copies of Securitate documents held by CNSAS, informer reports, analytic notes, and such like.

The collection closes with a discussion of efforts by the Orthodox Church and others to restrict access to church-related materials at CNSAS. Patriarch Teoctist went so far as to argue that the law of access “seriously undermines the sacramental and holy character of the priesthood....even the Church itself”¹²⁹. Though the Church tacitly, but grudgingly conceded that some priests had been informers (other estimates had the number as high as 80-90%), it wanted to exempt them from public scrutiny, including on the grounds that priests had suffered enough before 1989, or at best, to let them be judged by church courts¹³⁰.

Gheorghe Modoran, an Adventist historian, published in 2007 a excellent study of non-magisterial Romanian protestants between 1945 and 1965, when the Romanian Communist Party was headed by Gheorghe Gheorghiu-Dej, based on primary sources¹³¹. The early days were less oppressive since the Communist Groza government thought church support could help relieve its lack of legitimacy¹³², but after the Communist takeover was complete in December 1947 things changed dramatically. The churches could no longer choose neutrality in politics and society. The evangelical churches benefitted from the relative loosening between 1944 and 1950 to extensively proselytize¹³³. This eventually alarmed both the government, since according to Marxist theory, religion is supposed to decline as a country builds socialism; and the Romanian Orthodox Church, since 95% of the evangelical converts were former Orthodox (though, of course, this was by being born Orthodox and not necessarily from any personal commitment). It also meant there were twice as many evangelicals in Romania than in the other East European Soviet satellite states of Poland, Hungary, Czechoslovakia, and Bulgaria combined. And the

¹²⁹ Carmen Chivu-Duță, *op. cit.*, p. 209.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 211-213. That the Orthodox Church distinguished itself in this fashion should have been no surprise. In January 1989, Patriarch Teoctist sent a congratulatory telegram to President Ceaușescu on his birthday, in appreciation for “the climate of complete religious liberty for all confessions in our country”. This was followed on 20 December 1989, shortly after the killings in Timișoara that were the beginning of the end for the Communist regime by another telegram congratulating Ceaușescu for his “outstanding activity” and “wise and far-seeing guidance” in creating a “golden age which justifiably bears your name and its achievements which will endure for thousands of years”, both quoted by Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate...*, p. 232-234. For an Orthodox defense of the Church and politics, see Ionuț-Gabriel Corduneanu, *op. cit.*

¹³¹ Gheorghe Modoran, *Confesiunile neoprotestante din România în perioada regimului comunist: 1945-1965*, in “Studia Politica. Romanian Political Science Review”, vol. VII, nr. 3, 2007, p. 655-674. It includes material from the Ministry of Religious Affairs archives, though, unlike at CNSAS, there was no reading room for their consultation. Materials for evangelical groups are even harder to obtain.

¹³² See also Cristian Vasile, *The Romanian Communists and the Churches, 1945-1948*, in AT, nr. 34-35, 2002, p. 131-135.

¹³³ The Baptists grew from 44,380 in 1948 to 52,942 in 1950; the Brethren from 6,113 to 13,805; and the Pentecostals from 3,061 to 33,274. Gheorghe Modoran, *op. cit.*, chart on p. 658.

unexpected growth of the Pentecostals (1654% between 1948 and 1958) was particularly troubling to the authorities since they were considered by far the most “mystical,” the most obscurantist, and the most bizarre of the Romanian evangelicals. An attempt to ban speaking in tongues, miraculous healings, and other exotic manifestations of Romanian Pentecostals failed¹³⁴.

Numerous measures were undertaken between 1950 and 1965 to restrict or suppress evangelical growth, most of which have already been detailed above. Some additional ones discussed by Modoran include creating alternative organizations and obligations for the youth (Young Pioneers, Communist Youth); scheduling cultural and athletic events to conflict with approved church meeting times; prohibiting the religious education of children and youth even in church; prohibiting the baptism of minors; the restricting of meetings on Sunday afternoon¹³⁵; reducing or prohibiting church choirs and orchestras¹³⁶; frequent changes in the personnel of the approved leadership of evangelical groups; arbitrary withdrawal of pastoral credentials¹³⁷; increasing the record keeping burden and the gathering and reporting of statistical and personal information (to fill the increasing number of dossiers so prevalent in Soviet-type socialist regimes); and restricting access to Bibles. Though these measures applied to evangelicals and Orthodox alike, many of them (such as Sunday Schools, Bible lessons, and Sunday restrictions) were of little or no concern for Orthodox practice. The idea of “equal treatment” also was used to reduce the number of ministers and meeting places of evangelicals, who had proportionately more of both than the Orthodox did (this occurred in 1951 and again in 1959, leading to the disbanding of over 40% of existing evangelical communities. Such measures also reduced governmental costs). There was also an increasing insistence that pastors support from the pulpit governmental initiatives, be they the collectivization of agriculture, peace campaigns, or other campaigns. Modoran also notes that because of their looser organizational traditions, evangelicals often found it easier to ignore injunctions from their officially-designated leaders, mitigating in practice escalating governmental ukases. On the persecution side, during the early 1950s, particularly brutal punishments

¹³⁴ Two contributing factors to Romanian Pentecostal growth were 1) the fact that when they had been outlawed, most of them became Baptists, who could now openly belong to the Pentecostals; and 2) Pentecostals had very large families (8-10 children). It must again be noted that statistics usually only included actual baptized members, not adherents, though occasionally the authorities tried to estimate the latter as well.

¹³⁵ Allowed to have a single meeting on Sunday mornings, the Baptists held a continuous four-hour long service that combined elements of Biblical study, hymn singing, choral and orchestral music, and preaching. They also used the rehearsal times for choirs and orchestras as covert religious gatherings.

¹³⁶ In 1961, the Baptists has 265 choirs and 132 church orchestras. One method of repression was to confiscate the instruments of church orchestras. Gheorghe Modoron, *op. cit.*, p. 667-668.

¹³⁷ In one case, a Pentecostal minister lost his credentials for weeping in the pulpit. Gheorghe Modoron, *op. cit.*, p. 667.

consisted of being sent to dig on the Danube-Black Sea canal project or being “re-educated” under extreme conditions, physically and psychologically at Pitești, both of which became synonyms for the most gruesome treatment¹³⁸. In contrast to the 1970s and 1980s, when human rights, protests, and emigration were the typical resistance to the regime, in the 1950s and early 1960s, evangelicals didn’t so much attack the regime as they evaded what they could and simply strengthened and lived out their faith, even into the valley of the shadow of death.

Denisa Bodeanu’s 2007 book on Romanian evangelicals in Communist Transylvania is narrower than the title promises – it is a case study of Baptists in *județul* Cluj, based on oral histories and documents – but is illustrative enough to merit inclusion here¹³⁹. An introductory study (p. 13-77) covers familiar ground from 1948 to 1989, but is usefully illuminated by oral history interviews with fourteen diverse individuals, though only one is a female. The interviews are published along with fifteen documents from CNSAS. An interesting feature is that many of the interviewees were converts to their evangelical faith.

In the 1980s, Romania came under considerable pressure from the US connected to economic (most favored nation relations and human rights issues including the Jackson-Vanik linking of religious freedom to trade)¹⁴⁰. More often than not, this turned the spotlight on Romanian persecution of evangelicals and kept the Romanian authorities discomfited a good deal of the time as American congressmen, evangelical clergy and laymen, and others brought such cases to the front pages of Western newspapers¹⁴¹. A 2008 article by Valentin Vasile dealing with the visit to Romania in December 1984 of a Anglo-American delegation led by Congressman Mark Siljander is an interesting case study of how the Securitate in the period tried to deal with religious issues with an international dimension¹⁴². The mission was code named “Denigrators-84” by the Securitate and produced five volumes of materials in the Securitate archives (including surveillance and informer reports,

¹³⁸ See Dobricu Dobrinu’s illuminating *Studiu introductiv*, in idem (ed.), *Listele morții: deținuți politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945-1958*, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 7-62.

¹³⁹ Denisa Bodeanu (ed.), *Neoprotestanții din Transilvania în timpul regimului comunist. Studiu de caz: Bapțiștii din județul Cluj. Mărturii și documente*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007. A similar study focussing on Romanian pentecostals in Cluj-Napoca was published by Monica Vlase, *Viața și practica religioasă a comunității creștin penticostale din Cluj-Napoca în perioada dictaturii comuniste*, in “Anuarul de Istorie Orală” (Cluj-Napoca), vol. III, 2002, p. 133-156.

¹⁴⁰ See Joseph Harrington and Bruce Courtney, *op. cit.*

¹⁴¹ The fact that the then-American ambassador (1981-1985), David B. Funderburk, was an evangelical Baptist and persistent critic of the regime was an additional factor. See David B. Funderburk, *Pinstripes and Reds: An American Ambassador Caught Between the State Department and the Romanian Communists, 1981-1985*, Washington DC, Selous Foundation, 1987.

¹⁴² Valentin Vasile, *Acțiunea “Denigratorii-84”*, in “Caietele CNSAS”, vol. 1, nr. 1, 2008, p. 23-36.

wire-taps, room searches, fake protest letters by alleged Romanian evangelicals against foreign meddling, and the usual panoply of secret police activities). This operation accomplished little.

A counter effort was the sending of a delegation of Romanian religious leaders to the US in April-May 1987, analyzed by Denisa Bodeanu in 2008¹⁴³. With the coming to power of Gorbachev in the Soviet Union in 1985, Romania's human rights record, including mistreatment of evangelicals, was increasingly aberrant even for Communist regimes, and in 1986, President Reagan informed Ceaușescu that time was running out on most-favored nation status for Romania in light of its religious freedom violations¹⁴⁴. "Operation Representatives" was launched specifically to "use religious leaders, including neoprotestants, to counteract certain members of the US Congress preoccupied with this area (Christopher Smith, Frank Wolf, Tony Hall, and others) and the leaders of hostile religious groups...engaged in a campaign of denigrating realities in our country". The delegation was comprised of leaders of most of the major religious groups in Romania, and included two Baptists and an Adventist. The mission failed because of poor timing (it arrived amidst a new flurry of anti-Romanian activity in Congress)¹⁴⁵, Romanian misunderstanding of how to carry out a propaganda offensive in the West, and the Romanians' failure to recognize that they lacked any kind of constituency in the US¹⁴⁶. Typically, an interview on Voice of America with one of the Baptists, who alleged that there were no religious freedom problems in Romania, was followed a week later by an interview with Iosif Țon (now in exile in the US), who contradicted everything the mission had been tasked with presenting. It was not difficult to see which side had the greater credibility. In the end, Ceaușescu unilaterally renounced the US most-favored nation clause in February 1988 to avoid the humiliation of having it revoked from the American side.

George Enache's 2008 study of religious policy between 1945 and 1948 as a preparation for the offensive against Christian groups in 1948¹⁴⁷ is focussed on the Orthodox Church, on the removal or "retirement" of recalcitrant

¹⁴³ Denisa Bodeanu, *Din culisele unei misiuni eșuate. Vizita întreprinsă în primăvara anului 1987 în SUA de reprezentanții cultelor din România*, in "Caietele CNSAS", vol. 1, nr. 1, 2008, p. 37-52.

¹⁴⁴ See Roger Kirk and Mircea Răceanu, *Romania versus the United States: The Diplomacy of the Absurd, 1985-1989*, New York, St. Martin's Press, 1994. Kirk was US Ambassador during this period.

¹⁴⁵ For the involvement of Smith, Wolf, and Hall in Romania, see Frank Wolfe with Anne Morse, *Prisoner of Conscience*, Grand Rapids MI, Zondervan, 2011, p. 29-51.

¹⁴⁶ The Ceaușescu regime's rapidly dwindling credibility in the West was finally put paid by the publication in 1987 of Ion Mihai Pacepa's sensational *Red Horizons: Chronicles of a Communist Spy Chief*, Washington DC, Regnery Gateway, 1987. Pacepa was a Lt. General in the Romanian Securitate, advisor to Ceaușescu, and acting head of Romania's foreign intelligence service at the time.

¹⁴⁷ George Enache, *Strategii de infiltrare și atragere la colaborare a cultelor religioase....*, p. 53-92.

Orthodox leaders, and on the maneuverings that led to the election of a new, pro-Communist Patriarch of the Romanian Orthodox Church, Justinian Marina. However, it contains some information on the treatment of evangelicals in this period in addition to providing an overview of the mechanisms of Stalinization in the field of religion, what the author calls a strategy of infiltration and inducements to collaboration. Mentioned among other things were that the Orthodox priest who was Minister of Religion in 1945-1946 continued to persecute evangelicals even though the Communist fellow-traveler Prime Minister, Petru Groza opposed it; that Gheorghe Gheorghiu-Dej, the defacto leader of the Romanian Communist Party, sought to instrumentalize the Orthodox Church in the traditional fashion; that religious legislation harked back to measures adopted under pre-1944 dictatorships and not more democratic regimes; and that church actions were taken which were later seen to be setting the stage for the forcible disbanding of the Uniate Church¹⁴⁸.

Also useful on the general level are three pieces by Adrian Nicolae Petcu on the the activity of the Securitate and the Department/Ministry of Religious Affairs (1970-1989), published between 2009 and 2013 by CNSAS¹⁴⁹. The Department of Religion had the mission of “oversight and control” which went back before 1944, though now on a considerably expanded level. Allegedly this was to ensure religious liberty; in practice it worked to the opposite end. The Department’s work was intertwined with the Securitate and often its agents were Securitate officers or informants. Petcu traces its functioning from 1948 on, including a new statute in 1970, modified in 1977 to coordinate its activities more closely with the Securitate. The story was one of increasing micro-management of even the most clearly religious activities in Romania. The Securitate was also interested in promoting international ecumenical activities of Romanian churches, including evangelicals, especially where these could be used to advance the foreign policies of the Romanian Socialist Republic or to favorably present the internal policies of the regime. The role of the Department of Religion was to prepare delegations going abroad or meeting internally with international delegations to give the correct responses to questions dealing with Romanian religious policies, and to energetically rebut foreign attacks on these policies. The Securitate, in turn, was responsible for monitoring these activities. In 1977, a Securitate informer’s report analyzing the work of the Department of

¹⁴⁸ On the fate of the Uniate Church, see Cristian Vasile’s collection of source materials *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul communist, 1945-1989. Documente și mărturii*, Iași, Editura Polirom, 2003, and his *Între Vatican și Kremlin: Biserica Greco-Catolică în timpul regimului communist*, București, Editura Curtea Veche, 2003.

¹⁴⁹ Adrian Nicolae Petcu, *Activitatea Departamentului Cultelor în atenția Securității (1970-1989)*, in “Caietele CNSAS”, vol. 2, nr. 2, 2009, p. 69-120; *Organizarea și funcționarea Departamentului Cultelor între anii 1977-1984*, in “Caietele CNSAS”, vol. 4, nr. 1-2, 2011, p. 85-108; and *Împuternicitul de culte între conformism și asigurarea libertății religioase*, in “Caietele CNSAS”, vol. 6, nr. 1-2, 2013, p. 7-82 (p. 7-37 is the study, p. 37-82 is a series of biographical sketches).

Religion in the 1970s conceded that the idea “that the problem of the church will resolve itself, that ‘it will die on its own’ had proven mistaken. Religious life is intense in our times. The isolation of the church has raised its authority”. In addition, the strategy of “encouraging the sects [...] to dissolve the traditional churches” had backfired, “creating new islands in the population religiously subordinate to Western agents (Baptists, Adventists, Pentecostals). Further, ecumenization abroad has strengthened them internally [...]. [T]here have appeared forms with great organizational ability, with a conspiratory functionalism and with ideological forms of the most subtle anti-communism”. In short, the traditional churches have been undermined while the evangelical “pastor, messenger, and so forth find open doors which allows them to enter conspiratorially in the factories, plants, and so forth to attract the people to his sect. They are not only not treated with the full rigor of the law, let alone the provisions of the constitution, rather frequently they are actually supported [...]”. The bottom line was that the Department of Religion was failing because of “superficiality with which it treats the religious phenomenon in principle”¹⁵⁰. This would probably have come as a considerable surprise to evangelicals who had lost their jobs, were arrested, beaten, incarcerated, or murdered, or were forced to emigrate in the 1960s, 70s, and 80s.

The controversial 1985 visit to Romania by Billy Graham is the subject of a 2010 study and collection of documents by Denisa Bodeanu and Valentin Vasile¹⁵¹. This event generated a considerable amount of debate in Romania and attracted international attention. The volume consists of a lengthy introductory study by Bodeanu, including a fairly balanced biography of Graham (p. 11-21) followed by a study of the event itself (p. 22-78), based largely on materials in the Securitate archives (much of which is published on p. 79-321). Included are extensive biographical notes on the main players. Though there are some dangers in viewing events from these kind of materials, the editors are aware of this and the “inside” view is revealing. Bodeanu considers the event to be a triumph for Graham’s principal negotiator, Alexander Haraszti, who was able to arrange the visit by playing on the illusions of Romanian officialdom. Graham, who, incidentally, had abandoned his fire-breathing anti-Communism in the early 1970s for the sake of trying to reach Iron Curtain audiences, was able to go beyond the boundaries that the authorities in București had carefully established, meeting with dissidents and modifying the program of his 11 day

¹⁵⁰ Idem, *Activitatea Departamentului Cultelor...*, p. 88-90. How ineffective these policies were is shown by statistics in Marius Silveșan and Bogdan Emanuel Răduț, *Culte neoprotestante și drepturile omului. Un strigăt la Radio Europa Liberă (aprilie 1977)*, Prefață de Iosif Țon (Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2014), p. 21, which showed that the Baptists went from 55,800 in 1967 to 75,000 in 1987, the Brethren from 20,400 to 28,500 and the Pentecostals from 38,800 to 87,000.

¹⁵¹ Denisa Bodeanu and Valentin Vasile (eds.), *Afacerea “Evangelistul”. Vizita lui Billy Graham în România (1985)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2010; see *Billy Graham in Romania*, Minneapolis MN, World Wide Publications, 1989.

visit in various ways. The Romanians, in return, she writes gained remarkably little, Graham's visit doing them little or no good on the international front and perhaps emboldening Romanian evangelicals. On the other hand, many Romanian evangelicals were disappointed that Graham seemed so irenic¹⁵², but even his presence in Romania brought many of the 1970s dissidents (most now in exile) back onto the pages and television screens of international media. In the end, the question remains "Who used Who?" Perhaps both sides.

In 2010 and 2012, a Brethren historian, Bogdan Emanuel Răduț, published two brief books that should at least be mentioned here: one covering church and state between 1948 and 1965, and another on evangelicals in Romania between 1965 and 1990¹⁵³. The works are a little too summary, and memorialistically based, but they do represent a useful perspective and introduction to the problematic. The former discusses the installation of the Communist regime in Romania and its effects on the churches, does a brief comparative study of religious legislation under the pre-Communist and Communist regimes, and then reviews church-state relations after 1948. The second volume covers the story from 1965 to 1989.

Another approach to the history of evangelicals in Romania is taken by Ligia Dobrinu's biographical study of Dănuț Mănăstireanu¹⁵⁴. The author uses the career of Mănăstireanu, born in 1954, to cast light on Romanian evangelicalism during the latter part of the Communist era, fruitfully so, since Mănăstireanu was connected to most of the 1970s and 1980s evangelical activists. Based on an extended interview with the subject, Dobrinu follows the typical peregrinations of working class youth and adolescence in Communist Romania. Things changed dramatically when Mănăstireanu was converted at the age of 18. The authorities looked askance at his questionable adherence to a "sect" (the Baptists), so his compulsory military service was doubly unpleasant for him as a higher education student and as an evangelical. He was subject to most of the petty and otherwise forms of persecution, under surveillance by the Securitate between 1973 and 1989, which produced some 2,000 pages of reports¹⁵⁵. Mănăstireanu's files show that the Securitate was not as all-knowing as it liked to convey: for example, they were apparently clueless about the formation of the 1978 ALRC even though Mănăstireanu was in close contact with Pavel Nicolescu (p. 257). Mănăstireanu worked with the Navigators in Romania from 1977; nothing about this appears in his files either, despite the

¹⁵² For a negative view, see *Reflections on Billy Graham's Trip to Romania*, in "Religion in Communist Lands", vol. 14, nr. 2, 1986, p. 224-227, by an anonymous Romanian Baptist.

¹⁵³ Bogdan Emanuel Răduț, *Statul și Biserica în România Comunistă (1948-1965). Între demnitate și compromise*, Craiova, Editura Sitech, 2010; and *Culte neoprotestante în statul socialist (1965-1990)*, Craiova, Editura Sitech, 2012.

¹⁵⁴ Ligia Dobrinu, *Evangelicii din România în anii comunismul târziu. Breviar biografic: Dănuț Mănăstireanu*, in ArchM, vol. III, 2011, p. 245-265.

¹⁵⁵ For details, see Dănuț Mănăstireanu's online blog, *Argument*, <https://danutm.wordpress.com/argument/>, last accessed 25.07.2017.

fact that the Navigators were (and are) a deeply committed American-based evangelical enterprise¹⁵⁶. This was a somewhat surprising *lapsus* on the part of the authorities, though in the 1970s they were primarily concerned with the actions of Romanian evangelicals. The Securitate was mainly after him because of his close contacts with Iosif Țon and Ferenc Visky as well as foreign religious luminaries. Interestingly, these contacts actually provided some protection for Mănăstireanu during the later years of Communism.

The widely publicized 1977 evangelical human rights protest memorandum (sometimes called the Letter of the Six) was published in 2012 with a detailed introduction and extensive commentary by Dorin Dobrinu¹⁵⁷. This protest came on the heels of a discussion by the Baptist Union of the relationship between the denomination, younger activists, and the Department of Religions. Dobrinu reviews the various evangelical protests in the 1970s and then succinctly presents the origins and development of the 1977 document, providing useful brief biographies of the six signers, and a review of its contents and distribution, and consequences. The document, published in May 1977, extensively documented governmental pressure on Romanian evangelicals between 1970 and 1977, particularly since 1975, and was broadcast in April 1977 by Radio Free Europe. The result was that all six signers (Iosif Țon, Silviu Cioată, Pavel Nicolescu, Aurel Popescu, Constantin Caraman, and Radu Dumitrescu) were immediately arrested and underwent months of grueling interrogation; subsequently four of them were forced to emigrate from Romania.

A regional trial of Brethren in Craiova in 1970 was the subject of an article by Bogdan Emanuel Răduț in 2013¹⁵⁸. Interesting as a case study based on interviews with participants, the trial showed the authorities responded to the unseemly growth of evangelicals by taking more or less illegal action against them. This was an early example of the Decree 153/1970 laws on parasitism and anarchy described above by Sergiu Grossu. Seventeen Brethren adherents were hauled before the authorities, mistreated, fined incredibly large sums, and fired from their jobs. Incidentally, Decree 153 was not abrogated until 1991.

In 2014, Marius Silveșan, a Baptist historian, and Bogdan Emanuel Răduț, a Brethren historian, published a new study, along with three relevant texts, synthesizing the 1977 “Letter of the Six” episode. They emphasized how this

¹⁵⁶ The Navigators is an international, interdenominational evangelical parachurch ministry established in 1933 whose motto is “To Know Christ and Make Him Known”. This is done “through building life-on-life mentoring – or discipling – relationships among Christ followers, equipping them to make an impact on the people around them for God’s glory”. Source: www.navigators.org, last accessed 24.09.2017.

¹⁵⁷ Dorin Dobrinu, “Culte neoprotestante și drepturile omului în România”. *Un memoriu din 1977*, in ArchM, vol. IV, 2012, p. 351-402. Cf. Alan Scarfe, *Dismantling a Human Rights Movement: A Romanian Solution*, in “Religion in Communist Lands”, vol. 7, nr. 3, 1979, p. 166-170.

¹⁵⁸ Bogdan Emanuel Răduț, *Creștinii după Evanghelie și Departamentul Cultelor. Din culisele unui proces public la Craiova*, in “Oltenia”, Series IV, nr. 1, 2013, p. 124-131.

action used Radio Free Europe to internationally expose the Romanian regime's continued descent into oppression of evangelicals through masked but very real persecution¹⁵⁹. Meanwhile, Ceaușescu blandly lied about religious conditions in Romania. The introductory study (p. 15-50) reviews the history and situation of evangelicals in Romania, the socio-politic and religious context in 1977, the unfolding of events, and the outcomes. This is followed by biographical sketches of the six signers (p. 51-67), the original "Letter of the Six", along with some supplementary pieces (p. 69-128), a bibliography (p. 128-132), and an index (p. 133-136). This book combined with Dobrinu's 2012 work¹⁶⁰ make the 1977 episode one of the best covered in 1970s Romanian evangelical history.

In addition to the list of "pressures" applied to religious troublemakers recounted by above by Sergiu Grossu, Dorin Dobrinu's 2015 survey of religious life in Iași from 1944 to 1989¹⁶¹ provides additional illustration, including repeated, usually forcible, changes in meeting places, impediments to construction, repairs or alterations (the Brethren in Iași did not get permission to build their own buildings until 1974); programmatic use of Securitate informers (most spectacularly when the Pentecostal Church in Iași was shut down from 1959-1968 because an informer had actually become secretary of the church board); involvement in risky literature distribution¹⁶², (one aspect of which was the use of Iași as a trans-shipment point for sending Bibles and other contraband evangelical literature into the Soviet Union a scant ten miles away); politically accused of being Communist agents (prior to 1944) and tools of Western Imperialism (after 1944); being labelled as "religious fanatics" (that is, people who did not restrict their religious activities to church buildings and fixed services) and "mystics" (that is, people with personal devotional lives and spiritual practices typical of evangelicals worldwide); being sent to psychiatric institutions because of their obvious mental problems; having their children harassed educationally, physically, and emotionally in school; losing their jobs and being expelled from universities; and suffering inexplicable fatal accidents, among other things.

Particularly edifying is Dobrinu's brief biography of the nearly legendary Baptist pastor Nichifor Marcu, who despite an excellent seminary education, spent a good deal of time as a chimney sweep during the Communist era, and his wife Ariadna, a conservatory graduate who was forced to support their family by mending socks and bee-keeping. Ironically, these accidental professions put them in contact with a far-wider circle of people (including

¹⁵⁹ Marius Silveșan and Bogdan Emanuel Răduț, *Culte neoprotestante și drepturile omului. Un strigăt la Radio Europa Liberă (aprilie 1977)*, Prefață de Iosif Țon, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2014.

¹⁶⁰ Dorin Dobrinu, *op. cit.*

¹⁶¹ Idem, *Declinul diversității...*, p. 350-351.

¹⁶² And even production of same. Some Iași Adventists worked in an enterprise that serviced photocopiers, which they were able to use to reproduce religious materials on the side. *Ibidem*, p. 373.

students and peasants) than otherwise would have been the case, and multiplied their ministry outreach.¹⁶³

Finally, in 2015, Dorin Dobrinu completed his 2003 study of ALRC¹⁶⁴ with the publication of an extensive collection of documents, accompanied by his usual excellent commentary and notes¹⁶⁵. With these materials, the 1978 ALRC episode joins the 1977 Letter of the Six as ground fruitfully plowed by modern Romanian evangelical historiography.

Conclusions

The picture of the history of Romanian evangelicals between 1918 and 1989 that emerges from our bibliographical excursus is on the whole very positive. Given that the history of a relatively minor segment of Romanian religious life would not be of primary interest to the majority of Romanian historians, what has been achieved in the last two decades is remarkable. Especially in the historiography of the Communist era, the history of Romanian evangelicalism has emerged from marginalization to occasional passing reference to consistent participation in various conferences and collective volumes dealing with 1948-1989. A new generation of scholars is affirming itself, their work is noticeably more professional, and they are no longer generally perceived by their peers as “outsiders”. At the most recent (2015) Society for Romanian Studies International Congress in București, there were several superb panels dealing with religious groups and minorities in Romania, including evangelicals. There is no reason to suppose that these trends will not continue, especially since many of the leaders in this area of research and study are relatively young and should have many fruitful years of scholarship ahead of them.

One problem that emerges from the above is a continued “confessionalization” of religious historiography in Romania, i.e. many or most of the studies of Romanian evangelicals are by Romanian evangelicals. And much of the work is still denominationally-linked, i.e. Baptist historians writing about the Baptists and so forth. This is neither shocking nor necessarily detrimental, and in some cases produces awareness of nuance that outsiders would miss or misunderstand as well as leading to the tackling of subjects that might very well have been ignored, but Romanian evangelical historiography will have truly matured when this is no longer as noticeable as it is today.

Overall, some confessionalism is not all bad, as Dorin Dobrinu has pointed out, since often scholars studying a Christian faith differing from their

¹⁶³ *Ibidem*, p. 356 ff.

¹⁶⁴ *Idem*, *Libertatea religioasă și contestare în România lui Nicolae Ceaușescu...*, discussed above.

¹⁶⁵ *Idem*, “*Noi nu suntem marxiști, ci creștini*”. *Actele constitutive ale Comitetului Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (1978)*, in *ArchM*, vol. 7, 2015, p. 275-294.

own vitiate their work through egregious errors or blatant but perhaps unintentional prejudice¹⁶⁶. On the other hand, people also are often blind to the prejudices of their own “side” or are overly sensitive to perceived slights.

Two other desiderata that emerge from the preceding catalogue. The first is the continued lack of international access to the history of Romanian evangelicals because most work is in Romanian. One solution would be to anthologize some of the more analytical articles mentioned above in Western languages, with the aim of providing an introduction to the history of Romanian evangelicalism from their 19th century origins to the present. In addition, there is a need for the continued production of source collections, along the lines of Viorel Achim’s volume described above¹⁶⁷.

Recently, a prominent, maverick Romanian historian, Lucian Boia, published a book on how Romania was “Romanianized”¹⁶⁸ in which he called for Romania to move from a tribalist/nationalist conception of its nationhood to a civic, political conception in which minorities are valued for their actual and potential contributions to Romanian life and culture rather than derided or discriminated against¹⁶⁹. This timely study came on the heels of the surprising election of an ethnic German as President of Romania in November 2014 over a heavily-favored demagogic candidate. Ironically, Boia argued that the ethnic theory of nationality which has dominated Romania since the 19th century has been the Germanic view of the nation. He called for a real integration of minorities into Romanian society... and into the historical study of Romania. One can hope that such minorities (including religious minorities) would come to be accepted, and even welcomed for their contributions to modern Romanian society.

In 1999, the political scientist Daniel Barbu lamented the sad reality that Romanian dissidence under the Communists was for all practical purposes non-existent and isolated... with a “single exception – which has remained both anonymous and unexplored politically in the 1990s”. This was the opposition by Romanian evangelicals, who went from moral recriminations of the Communist regime “to political denunciation of the totalitarian regime. Only for

¹⁶⁶ See Dorin Dobrinu, *Istoria bisericii și pericolul profesionalizării cercetării*, in “Xenopoliana”, vol. 7, nr. 3-4, 1999, p. 130-136. This theme number of “Xenopoliana” on *Confesiune, societate, națiune* contains a number of useful articles on religion and Romanian society, though relatively little on evangelicals.

¹⁶⁷ See Viorel Achim, *Politica regimului Antonescu...*

¹⁶⁸ Lucian Boia, *Cum s-a romanizat România...*

¹⁶⁹ For the relationship between Orthodoxy, the dominant Christian faith in Romania, and the state, see Steven K. Runciman, *The Orthodox Churches and the Secular State*, Auckland NZ, Auckland University Press, 1971; Olivier Gillet, *Religion et Nationalisme...*; Nikolas K. Gvosdev, *Emperors and Elections: Reconciling the Orthodox Tradition with Modern Politics*, Huntington NY, Troitsa Books/Nova Science Publishers, 2000; Paul Negruț, *Biserica și Statul. O interogație asupra modelului 'simfoniei' byzantine*, Oradea, Editura Institutului Biblic Emanuel, 2000; and Lucian N. Leuștean, *Orthodoxy and political Myths in Balkan National Identities*, in “National Identities”, vol. 10, 2008, p. 421-432.

members of these groups the affirmation of identity was invested in a systematic refusal to collaborate, under any form with the regime and with its flunkies¹⁷⁰. While this may be slightly hyperbolic, it is true that by preserving in some small way intellectual integrity in Communist Romania, Romanian evangelicals could provide a moral beacon and inspiration for a Romanian society after 1989 sorely in need of ethical guidance.

Secondly, as research on Romanian evangelicals during these unexplored or anonymous pages of Romanian history has expanded, it has also emerged that Romanian evangelical protests contributed in no insignificant measure to the international downfall of Nicolae Ceaușescu in the 1970s and 1980s. Looking back on this era in context and perspective, one can see that Romanian evangelicals played a much more important role in the undermining of Ceaușescu's position and imperial presumption than one would have guessed from their numbers and place in Romanian culture and society. It was another confirmation (of which we are constantly in need of reiterating) of Solzhenitsyn's Nobel Prize insistence on the importance of individual action and on speaking the truth to power, whatever the circumstances:

[L]et us not forget that violence does not live alone and is not capable of living alone: it is necessarily interwoven with falsehood [...] the simple step of a simple courageous man is not to partake in falsehood, not to support false actions! Let THAT enter the world, let it even reign in the world – but not with my help [...]. That is why, my friends, I believe that we are able to help the world [...]. Not by making the excuse of possessing no weapons, and not by giving ourselves over to a frivolous life – but by going to war! [...] ONE WORD OF TRUTH SHALL OUTWEIGH THE WHOLE WORLD¹⁷¹.

The truth of Solzhenitsyn's maxim seems to have been born out in 2006 in a small way, when Romanian Television (*Televiziunea Română*, TVR) conducted a vote to determine whom the general public considered the *100 Greatest Romanians* of all time, in a version of the British TV show *100 Greatest Britons*. Amazingly, the anti-Communist evangelical leader Richard Wurmbrand came in at number five. He was the only religious figure in the top ten¹⁷².

¹⁷⁰ Daniel Barbu, *Republica absentă. Politică și societate în România postcomunistă*, București, Editura Nemira, 1999, p. 53-54.

¹⁷¹ See Aleksandr Solzhenitsyn's Noble Address, reprinted in Leopold Labedz (ed.), *Solzhenitsyn: A Documentary Record*, enlarged edition, Bloomington IN, Indiana University Press, 1973, p. 302-320.

¹⁷² See *Mari români*, https://ro.wikipedia.org/wiki/Mari_români, last accessed 25.07.2017.

**The History of Romanian Evangelicals, 1918-1989:
A Bibliographical Excursus**
(Abstract)

Keywords: Interwar Romanian history, Romania during World War II, Communist Romania, post-Communist historiography, Romanian historical bibliography, history of evangelicalism, Romanian Baptists, Romanian Brethren, Romanian Pentecostals.

The history of evangelical Christians in Romania has been a little explored area of Romanian history, though this situation has changed since 1989 as a younger generation of Romanian scholars has come unto the scene. This article provides an annotated bibliographical introduction to historical work dealing with Romanian evangelicals. It begins by reviewing work done prior to 1989. This is followed by an attempt to define what an evangelical is and who the Romanian evangelicals are, recommending that the label “Neo-Protestant” often used to describe them since 1945 be abandoned. Then their history is surveyed bibliographically in three segments: Romania between the World Wars, 1918-1938; Romania during the era of the Second World War beginning in 1938 and ending with its aftermath in 1947; and Romania during the Communist era, 1948-1989. The review will consider only published documents and scholarly works (monographs and articles), leaving memorialistic, and other works aside, as well as denominational histories as such. These materials will be discussed chronologically by publication date to show the progression of study, rather than being organized thematically.

Polish Refugees in Câmpulung-Mușcel During World War II*

Marcin MAJEWSKI**

As a result of the aggression on September 1, 1939 by Germany against Poland, and then on September 17, 1939, by the Soviet Union, an ally of the Third Reich, the civil and military authorities of the Second Polish Republic, as well as some units of the Polish Army (*Wojsko Polskie*, WP) crossed the border into Romania over the next few days. At the same time, civilians escaping from the war followed them in that direction. As a result of this exodus, Poland's southern neighbour found itself hosting around 24,000 military and 26,000 civil refugees¹.

The Romanian authorities decided to quarter the Poles in the southern part of the Carpathians, in the historical regions of Oltenia and Muntenia, as well as on the delta of the Danube, where the river and its flood water area formed a natural barricade. In Oltenia eight camps were opened for soldiers and six for officers, while in Muntenia there were eight camps for soldiers: Buzău, Râmnicu Sărat, Urziceni, Pitești, Comișani, Câmpulung, Târgoviște and Rosiori de Vede. There was also one camp for officers (Târgoviște)². The nearby mountains, creating a hard-to-cross barrier, became the northern boundary for the placement of both military and civilian Polish refugees in Romania. By the beginning of 1940, due to unfavourable climactic conditions, the Romanian authorities had been forced to resign from the internment zone in the region of Babadag – Tulcea on the Danube delta. The decision was also made to liquidate most of the existing camps and concentrate the captive soldiers and officers in two internment zones at Târgu Jiu and Târgoviște in Muntenia. The goal of this manoeuvre was the desire to halt the mass decampment of Polish soldiers to

* A shortened version of the text (popular-scientific) appeared in the "Biuletyn IPN", no 3, March 2017.

** Dr., Institute of National Remembrance, Warsaw; e-mail: marcin.majewski@ipn.gov.pl.

¹ T. Dubicki, *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1945* [Polish Refugees in Romania, 1939-1945], Warszawa, 1995, p. 11.

² T. Dubicki, *Uchodźcy polscy w Rumunii 1939-45*, in *Rumuński azyl. Losy Polaków 1939-1945* ["Polish Refugees in Romania 1939-1945", in *Romanian Exile: The Fate of Poles 1939-1945*], comp. by A. Wancercz-Gluz, Warsaw, 2009, p. 186. There was one officers' camp in the territory of Banat.

Yugoslavia and other places from where they could go to join the Polish Army units in France and Palestine, where about eighteen thousand soldiers had already converged. In that same period, most of the civilians quartered in Romania were moved to Oltenia, which requires it being mentioned that at the beginning of 1940 they could be found in over ninety places in Romania. In the first few months of 1940, in an agreement with the Polish Government Delegation for Refugee Matters, the Romanians made the decision to transfer the civilian refugees to Oltenia, where, by January 1941, about two and half thousand of them could be found. The remaining interned officers and soldiers (about 1,600) were turned over to the Germans in February 1941 and sent to POW camps³.

Military Refugees (1939-1940)

The Prefecture in Câmpulung-Muşcel, a town in the south of Romania (under Prefect N. D. Nicolau or Vladescu), received the order to adopt the Polish civilian and military refugees on September 9, 1939⁴. In turn, at the end of September the local garrison received detailed instructions for interning the Polish soldiers. In accordance with these guidelines, the soldiers were settled in accordance with the allocations set by the Secretariat of the Ministry of the Armed Forces (MAN)⁵. The interned soldiers were already distributed among the various camps by September 28, and the transfers to their final destinations begun. However, the transports of WP soldiers to the garrison at Câmpulung-Muşcel (under Lt. Col. Mircea Bădulescu) arrived after some delay, in contrast to other points of internment such as Slatina and Calafat. The first Polish soldiers arrived in Câmpulung-Muşcel between September 28 and October 4, 1939, and were initially settled in private accommodation. At the beginning of October, 1,090 soldiers were recorded in the local garrison, including one senior officer, 45 junior officers and 1,044 NCOs & enlisted men. Ultimately, the estimated total placement of Polish soldiers was to have numbered 1,500. In contrast to other camps, no military families were settled there⁶.

³ *Ibidem*, p. 186-187.

⁴ Order no. 1 of the Interior Ministry on the adoption of Polish refugees, September 9, 1939, in *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty z Narodowych Archiwów Rumunii. Refugiații polonezi în România 1939-1947. Documente din Arhivele Naționale ale României* [Polish refugees in Romania, 1939-1947. Documents from the National Archives of Romania], ed. T. Dubicki, M. Majewski *et al.*, Warsaw/Bucharest, 2013, p. 3-11.

⁵ Guidelines from the Minister of National Defence concerning internment and the rules of procedure, September 28, 1939, in *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty...*, p. 141-149, p. 153.

⁶ Totals of military refugees in Romania, October 4, 1939, in *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty...*, p. 225; R. Najsarek, *Ucieczka Marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego z miejsca internowania w Rumunii, 20 IV 1942 r.* [Escape of Marshal Edward Śmigły-Rydz from his place of internment in Romania, 20 April 1942], in T. Dubicki, *Wielka ucieczka marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza z Rumunii w relacji ppłk. Romualda Najsarka* [The Great Escape from Romania of Marshal Edward Śmigły-Rydz as related by Lt. Col. Romuald Najsarek], Radomsko, 2013, p. 76; T. Dubicki, *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty...*, p. 201.

At the end of October 1939 the number of internees rose to 6 senior officers, 54 junior officers, 130 NCOs and 855 enlisted men. Within a month 59 of the NCOs & enlisted men had disappeared; they most likely escaped or were transferred to other camps. Meanwhile several civilian WP officials arrived – 63 in total. All in all, 1,108 people were interned at that time in the camp⁷. Câmpulung-Muşcel was one of 32 camps for Polish soldiers in Romania. The camps in Slatina, Caracal, Târgu Jiu, Craiova and Urziceni were slightly larger. Naturally the numbers of those interned underwent continual variation; soldiers were moved from place to place, and sometimes the Romanians turned a blind eye towards the soldiers' escapes. Those soldiers who succeeded in escaping headed for WP rallying points in France and Palestine⁸.

The camps were commanded by Romanians, as well as by Polish commanders who were known as the camp 'seniors'; these were usually officers of the rank of colonel. The Polish troops in the garrisons (camps) were also assigned officers (one junior officer for every 50 soldiers, one captain for every 200 soldiers, one colonel for every thousand), and this was also the case in Câmpulung-Muşcel. Each of the camps was nominally guarded by 50 Romanian soldiers, but in practice they probably deviated from this⁹. The commander of the Polish camp (known as the 'senior camp') in Câmpulung-Muşcel was Lt. Col. Romuald Najsarek (1897-1967), who before the war had briefly been head of the communications training centre in Zegrze near Warsaw; he arrived at the camp in October 1939. As of 26 September 1939, the chaplain was Father Maj. Antoni Kosiba (1892-1970). The Romanian commander was the above-mentioned Lt. Col. Bădulescu. Initially, soldiers from the air force were settled there, and according to some researchers, also communications (signal) officers¹⁰.

The conditions of internment in Câmpulung-Muşcel were definitely better than in other places in Romania, such as the Danube Delta, where the climate

⁷ Totals of war refugees in Romania, October 25, 1939, in *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty...*, p. 377.

⁸ T. Dubicki, *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1945*, in *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty...*, p. cv; T. Dubicki, *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1945*, Warszawa, 1995, p. 201. Between September and December 1939, 10,000 soldiers escaped from the camps.

⁹ Telegram from the Minister of National Defence to territorial commands and command garrisons, September 30, 1939, in *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty...*, p. 185.

¹⁰ T. Dubicki, *Wielka ucieczka marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza z Rumunii w relacji pplk. Romualda Najsarka*, p. 49; C. Leżeński, *Kwatera 139 [Hut 139]*, vol. 2, p. 102-104; M. Kornat, *Internowanie ministra spraw zagranicznych Józefa Becka i marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza w Rumunii w świetle rumuńskich dokumentów służb policyjnych z okresu II wojny światowej* [The internment of Foreign Minister Józef Beck and Marshal Edward Śmigły-Rydz in Romania in the light of Romanian police documents from World War II], in *W rumuńskiej pułapce. Internowanie Józefa Becka i Edwarda Śmigłego-Rydza w dokumentach rumuńskich służb specjalnych* [In the Romanian Trap. The Internment of Joseph Beck and Edward Śmigły-Rydz in Documents from the Romanian Secret Services], comp. M. Kornat, M. Morzycki-Markowski, Gdańsk, 2011, p. 66; in May 1940, Kosiba escaped from Romania and went to France, cf. B. Szewdo, *Niebanalne życiorysy [Extraordinary lives]*, *Nasza Służba* #10, May 16-31, 2015.

was definitely different from that in Poland; the people interned there were primarily exposed to malaria, but also typhus. In comparison, Câmpulung-Muşcel was actually a spa town, located at the foot of the Southern Carpathians (Wallachia). The interned soldiers remained in the camp until its liquidation in March 1940. Some of them were moved to the camps in Turnu Severin and mostly Târgu Jiu. However, still in November 1939, the Romanian authorities completed the construction of four camps for interned officers and enlisted men in the area, and began the process of concentrating the Polish soldiers there, gradually moving them from other camps. By the end of 1939, these four camps contained almost 9,000 soldiers. We must also bear in mind that some of the soldiers returned to their homes in Nazi-occupied Poland. In total, there were over 5,000 applications for repatriation to the General-Government, and in turn, more than 300 soldiers left for their homes which were under Soviet occupation. Others fled from the camp with the intent of escaping to France. To prevent this, though, the Romanian authorities ordered Polish officers to sign a declaration that they would remain in the camp. For example, in the internee camp in Caracal, Polish officers led by the camp senior Col. Tadeusz Wyszomirski decided to refuse to sign such a declaration, and as a result, the case went all the way to the Royal Court and King Carol II. In Câmpulung-Muşcel, however, this problem did not occur. Najsarek signed a declaration that his men would not escape, and persuaded all the officers who passed through the camp to sign it (a total of around 100). According to the correspondence of Lt. Col. Bădulescu (the garrison commander) addressed to the Romanian Foreign Ministry, no officer escaped during Najsarek's time in charge of the senior camp¹¹.

Civilian Refugees (1939-1945)

The first Polish civilian refugees arrived in Câmpulung-Muşcel in October 1939. It should be mentioned that the soldiers were not accompanied by their family members, as in the case of other officers' camps. After October 7, 1939 the camp was supposed to have received the civilian refugees Feliks Kopiński and Kazimierz Zjawiński, who had previously been resident in Botoşani and had there obtained permission to travel to Câmpulung-Muşcel¹². According to the register of October 24, 1939, only 23 Poles, including four women and two children, were to be found there. On October 28, it was reported that there

¹¹ AMAE [Archive of the Ministry of External Affairs], fond 71/1939, E9, vol. 93, Lt. Col. M. Bădulescu to MFA, 1940, in T. Dubicki, *Wielka ucieczka marszałka...*, p. 49-50; P. Super, *25 years with the Poles*, Trenton, NJ, [1947], p. 239; T. Dubicki, *Uchodźcy...*, p. 185-187; T. Dubicki, *Wojsko Polskie w Rumunii 1939-1941* [The Polish Army in Romania, 1939-1941], London, 1994, p. 259-260. On the Wyszomirski affair, see *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty...*, p. 285-289, 309-355, 373. On returning home: in November 1939, 26 soldiers from the Câmpulung-Muşcel camp requested to return home, declaring their German origin (T. Dubicki, *Wojsko Polskie...*, p. 258).

¹² List of Polish refugees arriving at Botoşani, October 1939, *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty...*, p. 557, 563.

were 28 Polish refugees in Câmpulung-Mușcel, including four women and two children¹³.

Thereafter, the number of Polish civilians generally rose. In April 1940, a group of more than 60 refugees from Ploiești arrived¹⁴. In the first half of 1943, according to police data, the number of refugees amounted to 280, while in September 1943, according to the Romanian Interior Ministry, there were only 166 people, including 36 women and 9 children. The October statement gives the figure of 168; meanwhile, a document from November 1943 showed that there were 167. According to data from January 1945 there were 182 refugees, including 16 children¹⁵. We must remember that Câmpulung-Mușcel was primarily a destination for refugees who were sick or required convalescence. For example, at the beginning of 1945 up to 75% of the Poles there were sick and unable to work¹⁶.

One of the most urgent problems for the Polish community as it organized itself after November 1939 was to ensure an education for the children in Câmpulung-Mușcel. In March 1940, a number of school-age children moved to Turnu Severin in order to be able to attend school¹⁷. In April 1940, a cultural and educational section was organised, headed by Dr. Jacek Jedliński, who before the war had been the headmaster of a middle school in Olkusz. One of its main objectives was to launch language courses and take care of the several preschool children. In order to do this, in spring 1940 a troop of Cub Scouts was created under Dr. Jedliński's care, and Father Col. Dr Antoni Zapała arrived in place of Father Kosiba; also, from September 1940 a preschool led by Maria Chudziak was established. Meanwhile in autumn 1941 a Polish elementary school was formed (under Henryk Misterski), which taught between

¹³ Totals of civilian refugees in Romania, October 24, 1939, in *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty...*, p. 371. Here there is an error in the total: the figure should be 73 instead of 23. Totals of civilian refugees, October 28, 1939, *ibidem*, p. 425.

¹⁴ Letter from the Commander of the CFR Gendarmerie Legion to the Gendarmerie Corps HQ, 13 April 1940, in *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty...*, p. 967; Gendarmerie report, April 23, 1940, *ibid.*, pp. 991-993; the Commander of the Gendarmerie Corps' report, the Director-General of Police and the Commissioner-General for Polish refugees to the Minister of Internal Affairs, before April 30, 1940, *ibidem*, p. 999; T. Dubicki, *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1945*, Warszawa, 1995, p. 81. Dubicki gives May as the date of the arrival of refugees from Ploiești.

¹⁵ Letter from the Polish refugees at Câmpulung-Mușcel concerning benefit payments, February 9, 1945, *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty...*, p. 1367; Note from the General Directorate of police, after January 20, 1943, *ibidem*, p. 1187; Total refugees in Romania, September 6, 1943, *ibidem*, p. 1247; Total refugees under house arrest; before October 27, 1943, *ibidem*, p. 1261; Report by the Inspection And Investigations Services of the Prime Minister's Office, 9 November 1943, *ibidem*, p. 1267, 1277.

¹⁶ Letter from the Polish refugees at Câmpulung-Mușcel concerning benefit payments, February 9, 1945, *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty...*, p. 1367-1369. Many of them had contracted tuberculosis, and some of those people died; they were buried in the local cemetery.

¹⁷ T. Dubicki, *Polscy uchodźcy w Rumunii*, p. 127. The Chairman of the Refugees' Committee was Eugeniusz Łomozik.

six and nine students. In comparison, the Polish school in Craiova was attended by one hundred students, and over 40 in Turnu Severin, but in Caracal there were only two. The educational facilities continued to function until June 12, 1945¹⁸.

During the summer holidays there were many more Polish children in Câmpulung-Muşcel, and summer camps were organized there. Polish students attending Romanian universities also attended. Moreover, a camp choir was organized by Stanisław Wislocki, the former conductor of the Poznań Philharmonic¹⁹. As Florin Anghel wrote, these summer camps were “places for the free discussion of history, literature, geography, culture and the Polish language”²⁰. In addition to organizing the choir Wislocki, who had previously conducted an orchestra of Polish refugees in Craiova in 1941, gave some recitals. This musician was a pupil of Prof. Georghe Simonis, director of the conservatory of music in Cluj, as well as conductor of the Philharmonic in Bucharest²¹.

Other famous Poles who passed through Câmpulung-Muşcel included the above-mentioned Father Zapala, who before the war had been the head of pastoral care of V Corps Command, and then in 1940-1 the pastor to the Polish community; and Lt. Col. Henryk Cianciara – doctor to Marshal Józef Piłsudski, and then to Marshal Edward Śmigły-Rydz – who treated the illnesses of Lt. Col. Najsarek and his wife and daughter Bożenna, who joined him in the spring of 1940 after escaping from Nazi-occupied Poland. Due to the state of his health Najsarek remained in Câmpulung-Muşcel as a civilian refugee after the liquidation of the soldiers’ camp. He lived there with his family until December 15, 1940, when he secretly fled to Hungary²². In March 1941, the ailing head of the pre-war intelligence section of the Interior Ministry’s Security Department, Stefan Szyborski, passed away in Câmpulung-Muşcel. In the 1920s Szyborski had been a police commissioner responsible for combating the subversive Communist movement. In the 1930s he had supervised a network of Interior Ministry agents across the country²³. Lt. Col. Józef Sierosławski, the deputy head of the Supreme Command’s 1st Human Resources Division during the Polish campaign (1939), stayed in Câmpulung-Muşcel throughout his time

¹⁸ *Ibidem*, p. 81, 201 and p. 131; here the 7 students are listed. For more on J. Jedliński see A. Makowska, *Jacek Jedliński (30 I 1899 – 20 VII 1965)*, in “Archeion”, vol. XVIV, 1966, p. 337-339. Jedliński later ran the local library. For more on Father Zapala see M. Gałęzowski, *Wierni Polsce. Ludzie konspiracji piłsudczykowskiej 1939-1947* [Loyal to Poland. The Piłsudski Conspirators 1939-1947], Warszawa, 2005, p. 874-877.

¹⁹ T. Dubicki, *Uchodźcy...*, p. 188.

²⁰ F. Anghel, *Dyktatura pamięci. Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1945* [The dictatorship of memory. Polish refugees in Romania, 1939-1945], in *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty...*, p. cxlix.

²¹ <http://aman.ro/betawp/wp-content/uploads/personalitati/S/simonis%20george.pdf>, May 7, 2016; *Rumuński azyl*, p. 148; T. Dubicki, *Polscy uchodźcy w Rumunii*, p. 83.

²² R. Najsarek, *Ucieczka...*, p. 158-163.

²³ See among others B. Gadowski, *Biografia agenta. Największy agent policji politycznej II RP. Józef-Josek Mutzenmacher (1903-1947)* [Biography of an Agent. The Biggest Agent of the Second Republic’s Political Police. Józef-Josek Mutzenmacher (1903-1947)], Warszawa, 2009.

in Romania. In February 1945, on behalf of the Polish community, he signed a petition for the amount of benefit payments to be raised in connection with the refugees' deteriorating situation. Leopold Unger, later a writer and journalist, was one of many to spend a summer there²⁴.

Marshal Śmigły-Rydz

It should be added that from 14 October 1939, Marshal Śmigły-Rydz, his wife, his valet, his aide-de-camp Jerzy Krzeczkowski, and deputy leader of the Parliament (*Sejm*) Col. Zygmunt Wenda, were held in a nearby internment place in Dragoslavele. Colonel Wenda, Krzeczkowski, as well as the Marshal's driver, accompanied by a Romanian gendarme, bought food in Cămpulung-Muşcel on a regular basis. Colonel Wenda was treated by a dentist there²⁵.

After receiving a report that Śmigły-Rydz was being held in nearby Dragoslavele, Najsarek established contact with him, and then (as he spoke excellent Romanian) became one of the main organisers of his escape. The liturgical service during holy masses on Sundays became a pretext for their regular meetings. Najsarek served at the altar and led the singing. At this time the Romanian security police had no illusions as to the nature of the contacts and understood perfectly that, thanks to them, Śmigły-Rydz was able to maintain constant communication with the Polish embassy in Bucharest. In addition to Najsarek, Cianciara and Father Zapala were involved in the plot. Śmigły-Rydz fled from the villa where was being held on the evening of December 15, 1940 and arrived in Budapest under the name of Stanisław Rogowski. The next day Wenda quietly left the villa. For two more days Major Krzeczkowski pretended that the Marshal was still in the building, until December 18, 1940, when his absence was discovered. The security police were immediately informed, and they ordered a search in Cămpulung-Muşcel, mainly in the places where Polish refugees were to be found. They also began questioning people (both Romanians and Poles) who could have had the information which would allow them to detect and capture the fugitives. This operation was overseen by the local police chief Gheorghe Andriţoiu. Lt. Col. Cianciara, Father Zapala and Krzeczkowski were all detained, but soon

²⁴ Letter from the Polish refugees at Cămpulung-Muşcel concerning benefit payments, February 9, 1945, *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty...*, p. 1373; *Rumuński azyl...*, p. 166; T. Dubicki, *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1945*, Warszawa, 1995, p. 82; B. Gadomski, *op. cit.*, p. 248.

²⁵ Note from the Gendarmerie Command, August 24, 1940, in *W rumuńskiej pułapce...*, p. 113, Note from the Gendarmerie's General Inspectorate, September 28, 1940, in *W rumuńskiej pułapce...*, p. 126; R. Najsarek, *Ucieczka...*; T. Dubicki, *Wojsko Polskie...*, p. 267; For more about the Marshal's internment, see C. Leżeński, *Kwatera 139*; A. Patterson, *Between Hitler and Stalin. The Quick Life and Secret Death of Edward Śmigły-Rydz Marshal of Poland*, Indianapolis, 2010; W. Wysocki, M. Wysocka, *Marszałek Edward Śmigły-Rydz. Portret Naczelnego Wodza* [Marshal Edward Śmigły-Rydz. Portrait of the Supreme Commander], Warszawa, Poland, 2013.

everyone apart from Krzeczkowski (who was released into Nazi German custody in January 1941) were released, thanks to the intercession of Dr. Alfred Holban to Gen. Ion Antonescu²⁶.

This article focuses on one of the many internment sites for Polish soldiers, as well as the civilian refugees in Romanian Muntenia. At the beginning of World War II there were over one thousand Polish soldiers interned in Câmpulung-Muşcel. As already mentioned, the camp was closed in 1940 and the soldiers moved to the internment zone in Târgovişte. From 1939 to 1945 anywhere from a few dozen to nearly three hundred Polish refugees could be found in that area. This was approximately 5-10% of the Polish civilian refugees in Romania. Regarding the civilians, it would seem that at least part of the reason for sending them to Câmpulung was their state of health. Refugees living in the town either were suffering from various illnesses or recuperating from them. The climate of the town was thought to hasten a quicker return to health.

In the autumn of 1940 an internment garrison was opened for Commander-in-Chief of the Polish Army in nearby Câmpulung. The question must be raised, why was Marshal Śmigły-Rydz placed in Dragoslavele? It would seem that this out-of-the-way mountain locality was ideal for this type of confinement, set off as it was from the one road that divided the town, far from the administrative centre. The villa where the Marshal was interned was situated outside the town itself, separated by a stream with a bridge. Anyone accessing the area would not be observed by the townspeople. Despite the surveillance of the Marshal by the villa guard and the security police from Câmpulung, the C-in-C was able to escape from his place of confinement thanks to the help of local inhabitants. Even though informed of the escape plans, the security police were unable to prevent them, unlike the case of Józef Beck. It should also be mentioned, that at Muntenia in Slănic the second highest-ranking officer of the Polish Army was interned: General Waclaw Stachiewicz, Chief of the General Staff.

When the war ended in Europe, most of the Poles still in Câmpulung-Muşcel decided to return to their country. Official repatriation began on 9 June 1945; the majority of them left on 28 August of that same year. By the end of April 1946 over three thousand Polish refugees had left Romania²⁷. Most of them remembered the friendly attitude of Romanians to the refugees from Poland, as well as the fact that they had shared what they had with them. Tadeusz Dubicki, who has researched Polish refugees in Romania wrote, "It must be highlighted, that in spite of the changing political-military situation,

²⁶ Letter from the General Director of the General Directorate of the Police to the District Police Inspector in Bucharest, November 11, 1940, in *W rumuńskiej pułapce...*; Report from the Chief of Police in Câmpulung-Muşcel for the General Directorate of the Police, December 29, 1940, *ibidem*, p. 222-223; R. Najsarek, *Ucieczka...*, p. 175-176; T. Dubicki, *Konspiracja polska w Rumunii 1939-1945* [The Polish underground in Romania, 1939-1945], vol. I, Warsaw, 2002, p. 370; T. Dubicki, *Wielka ucieczka...*, p. 23 and 33; T. Dubicki, *Wojsko Polskie...*, p. 277-278; A. Patterson, *op. cit.*, p. 209-210.

²⁷ T. Dubicki, *Polscy uchodźcy w Rumunii*, p. 137, 189, 203.

Romania had shown itself to be a real ally for Polish refugees, able to discharge the responsibilities of a host by giving shelter to defenceless refugees”²⁸.

Transl. Jim Todd & Sheri Togrison

Polish Refugees in Câmpulung-Mușcel During World War II

(Abstract)

Keywords: Poland, Romania, Polish Refugees, Câmpulung-Mușcel, World War II.

The following article focuses on the subject of Polish refugees who found themselves in the territory of neighbouring Romania in September 1939, due to the turmoil of war. After the German invasion (1 September 1939) and that of the Soviets (17 September 1939), the government of the Second Polish Republic, Polish military units and the multitudes of civilians accompanying them were forced to cross the southern border of the country and move into Romanian terrain. The soldiers and members of government were interned. In total, about 50,000 refugees found themselves in Romanian territory. They were quartered in various places from Banat through to Wallachia, and as far as Dobrogea. In Câmpulung-Mușcel, an internment camp for Polish soldiers existed from September 1939 to March 1940. In this place Polish refugees spent the entire war, in numbers of anywhere from a few dozen to as many as several hundred at a time.

One person who stayed in Câmpulung-Mușcel was long-serving functionary of the MSW (Ministry of Internal Affairs) Security Division, Stefan Szyborski, who died in 1941 and was buried in the local cemetery. A Polish preschool and school were in operation and in the summer there were musical concerts. The Commander in Chief of the Polish army, Marshal Edward Śmigły-Rydz was lodged in a special place in the nearby town of Dragoslavele from the autumn of 1939. In December 1940 he escaped from his place of internment and found himself in Budapest, where he lived under a false name. From there he managed to enter occupied Poland. Most of the Polish refugees left Câmpulung-Mușcel for their home country after the end of the war in Europe. Those who did not want to return to a country ruled by communists emigrated to Great Britain, the USA and South America.

²⁸ *Ibidem*, p. 189.

Demonizing Armed Anti-Communist Resistance: The Făgăraș Group in the Securitate Files*

Ioana HAȘU**

Introduction

Active in central Romania, the self-called “Grupul Carpatin Făgărașan” [Făgăraș Carpathian Group]¹ was one of the longest lasting groups of resistance against the Romanian communist regime. Political police reports from February 1952 note that the “terrorists” from the Făgăraș County occupied the first place in the “top three” most wanted “gangs” in the country². In the Romanian post-communist society, the same group became subject of movies, media reports, and public debates, being used and abused in accordance with various agendas. However, the growing attention did not translate into an abundance of works on the topic³.

* A first draft of this paper was written as part of a final paper for the course GENS/HIME 5005 – *Historiography: Themes in Its History and Approaches to Its Theory during the fall term 2014* at Central European University, during an MA program. Discussions with two of the instructors, István Rév and Ioana Macrea-Toma, and later with professor Constantin Iordachi led to the present structure of this research.

** MA, Central European University, e-mail: ioanahasu@yahoo.com.

¹ The members of the Făgăraș Group used to sign different messages under the name Grupul Carpatin Făgărașean. However, it is not the only term they used; according to the political police files, sometimes they used other names, such as “Păunașii Codrilor” [The Forests’ Peacocks], “Rezistența Națională” [National Resistance], “Partizanii libertății” [The Partisans of Freedom]. They did this to define themselves, but also to let the impression that there were many other groups in the mountains (which was not true). Notes signed under these names can be found in the ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 16, vol. 2, p. 379-382.

² See ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 16, vol. 10, p. 280.

³ The first history of the Făgăraș Group was written after 1989 by Ion Gavrilă Ogoranu in a series of four volumes called *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc* [Pine Trees Break, But They Do Not Bend]. Another volume dedicated to the group was published in 2007 by “The National Institute for the Study of Totalitarianism in Romania” and offers excerpts from the Securitate Archives. See Adrian Brișcă and Radu Ciuceanu, *Rezistența armată din Munții Făgăraș. Gruparea Ion Gavrilă Ogoranu. 1949-1955* [Armed Resistance in the Făgăraș Mountains. Ion Gavrilă Ogoranu Group. 1949-1955], București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2007. Scholarly works on the topic were authored by Dorin Dobrinu, *Historicizing a Disputed Theme: Anti-Communist Armed Resistance in Romania*, in Vladimir Tismaneanu (ed.), *Stalinism Revisited: The Establishment of Communist Regimes in East-Central Europe*, Budapest, New York, CEU Press,

Before analyzing the content of the political files, a description of the archive is necessary. The Securitate files were produced through the lenses of the communist ideological truth, with the aim of demonizing the partisans. The reports of high-ranking Securitate officers and the depositions of prosecutors during the trials reflect the working practices of the political police. The information in the files was later used as material in a museum for training purposes, while consolidating the communist propaganda. For instance, photographs of the partisans archived in the political files of the 1950s, became pedagogical material in an internal museum of the Securitate⁴. The files mirror the internal dialogue of the regime, which was reflected then in public

2009, p. 305-344; idem, *Începuturile rezistenței armate anticomuniste în România* [The Beginning of Armed Anti-Communist Resistance in Romania], in AIX, vol. 34, Iași, 1997, p. 111-136. Historians Dennis Deletant, Marius Oprea, Liviu Pleșa, Cosmin Budeancă, Romulus Rusan mentioned the Făgăraș Group in works dedicated to the armed anti-communist phenomenon. See Florica Dobre et al. (eds.), *Bande, bandiți și eroi. Grupurile de rezistență și Securitatea (1948-1968)* [Bands, Bandits, and Heroes. The Groups of Resistance and the Securitate], București, Editura Enciclopedică, 2003; Gheorghe Onișoru (ed.), *Mișcarea armată de rezistență anticomunistă din România, 1944-1962* [The National Armed Anti-Communist Movement in Romania], București, Editura Kullusay, 2003; Romulus Rusan (ed.), *Dennis Deletant la Sighet* [Dennis Deletant at Sighet], București, Fundația Academia Civică, 2014. See also Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu, Iulia Pop (eds.), *Rezistența anticomunistă – cercetare științifică și valorificare muzeală* [Anti-Communist Resistance – Scientific Research and Muzeal Usage], I-II, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2006; Cicerone Ionițoiu, *Rezistența armată anticomunistă din Munții României, 1946-1958* [Armed Anti-Communist Resistance in the Romanian Mountains], București, Editura Gândirea Românească, 1993. Names of the people who fought in the mountains are listed in the memoirs of Stanciu Stroia, a physician from Făgăraș who spent seven years in political prisons. See Stanciu Stroia (author) and Dan Dusleag (contributor), *My Second University: Memories from Romanian Communist Prisons*, Bloomington, iUniverse, 1995. The history of the Făgăraș Group is also revisited by Karl-Heinz Brenddorfer, who based his book on Ogoranu's memoirs and presented the partisans as heroes. See Karl-Heinz Brenddorfer, *Bandiți, spioni sau eroi? Rezistența armată anticomunistă în România 1948-1962* [Bandits, Spies, or Heroes? Armed Anti-Communist Resistance in Romania], Stuttgart, Manfred Schnek, Offsetdruck, Reutlingen, 2012. Victor Ioan Pica, Victor Roșca, Alexandru Salcă, and Teofil Mija, all former political prisoners from the Făgăraș County, wrote their own testimonies on the topic and looked at the movement as a fight for freedom and self-sacrifice. See Victor Ioan Pica, *Libertatea are chipul lui Dumnezeu (Lupta anticomunistă din Țara Făgărașului)* [Freedom Has the Image of God (Anti-Communist Fight in the Făgăraș County)], Târgu Mureș, Editura Arhipelag, 1993; Victor Roșca, *Moara lui Kalusek. Începutul represiunii comuniste* [Kalusek's Mill. The Beginning of the Communist Repression], București, Editura Curtea Veche, 2007; Teofil Mija, *Generația neînfrântă* [Unbridled Generation], Brașov, 2008; Ioan Eșan, *Vulturii Carpaților. Rezistența armată anticomunistă din Munții Făgăraș, 1948-1958* [Carpathian Eagles. Armed Anti-Communist Resistance in the Făgăraș Mountains], Făgăraș, RAR, 1997; Constantin Vasilescu, *Rezistența armată anticomunistă* [Armed Anti-Communist Resistance], București, Editura Predania, 2013. A more recent work on the topic discusses the motivation behind the anticommunist fight, taking Ogoranu Group as a case-study: William Totok, Elena-Irina Macovei, *Între mit și bagatelizare. Despre reconsiderarea critică a trecutului, Ion Gavrilă Ogoranu și rezistența anticomunistă din România* [Between Myth and Pejoration. On a Critical Reconsideration of the Past, Ion Gavrilă Ogoranu and the Romanian Anticommunist Resistance], Iași, Editura Polirom, 2016. The authors point to the political affiliation of Ogoranu and most of the partisans in his group, who were members or supporters of the Legionary Movement.

⁴ The information was obtained in October-November 2014 during personal discussions with Prof. Constantin Iordachi, who visited the Securitate internal museum based in Bucharest (Băneasa). The archival material was displayed and used during the training of new political police officers.

discourses, through different means. There is a relationship of dependency between the Securitate discourse and its source: the political files mirror the history of the movement insofar as the history is based on these files. When the information is confronted with other sources, contradictions appear. Critically analyzing the Securitate archive and reading the files beyond their content equates to understanding how the history of the so-called “enemies of the state” was constructed, by whom, with what purpose.

The Securitate used the term “enemy” interchangeably with the term “bandit” in the case of the partisans. Both labels forego evidence, meaning that people could be considered criminals before accusations against them were documented⁵. On the one hand, the suspicion of criminality projected on some persons forced them to go into hiding, even if they did not commit an act of opposition; the fugitives who were hiding were then considered guilty and searched for in order to be arrested⁶. A person's alleged fight against the regime, on the other hand, fuelled political repression. In this cycle, reality and fiction intertwined and influenced each other, mirroring the political apparatus' capacity “to turn the truth into a lie and the lie into a truth”, as Maria Los notes⁷. The *lie* was the propaganda and it became the ideological *truth* in which some people believed and others were forced to do so. From this perspective, the Securitate archive is anything but a chronicle of *what* happened.

By taking the Făgăraș Group as a case-study, this paper explores once again the Securitate files in order to transcend monolithic interpretations. The questions addressed include: What is the process of creating the political police archive and what is the agency of the files over time? What are the gaps, biases, and pitfalls of the files that shaped the history of the Făgăraș Group? Who are the actual people behind the image constructed around them, and how did they see themselves?

Besides the “objective” limitations linked to accessing the sources, there are personal biases to this research, such as the author's personal connection with the subject matter⁸. This is an aspect that brings a new level of subjectivity to the topic, but also a useful insight.

“Ethnography” of the files: the loquacity of the archive

The Romanian Securitate, as any secret police of a state aiming at total control over its population, can be seen as a form of “secret society”, a

⁵ Anne Applebaum states that during communism: “people were arrested not for what they had done, but for who they were”. See Anne Applebaum, *Gulag: A History*, New York, Doubleday, 2003, p. 45.

⁶ See ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 1210, vol. 6, p. 257, 261.

⁷ Maria Los, *Lustration and Truth Claims: Unfinished Revolutions in Central Europe*, in “Law and Social Inquiry”. *Journal of the American Bar Association* 20, no. 1 (1995), p. 117.

⁸ The author's paternal grandfather Gheorghe Hașu and his brother Andrei Hașu were members of the Făgăraș Group. They were both killed in the 1950s.

comparison suggested by Hannah Arendt among others⁹. It was a society with an obscure life, even though very present in all aspects of public and private space. The Securitate had its role in consolidating the newly created state structure by detecting and eliminating any form of opposition. In this frame, “the Securitate’s fundamental working assumption was that people are not who they seem”, notes Katherine Verdery¹⁰. Accordingly, some “dwellers” of the Securitate archives were in a sense constructed characters; not that they did not exist, but their real biographies melted into the more or less accurate accounts concerning their lives. People were labeled and thrown into a category: “the enemies”. Some of them were eventually killed, but all of them were somewhat eliminated from society by *being* turned into outcasts. The “enemies” were denied the right of being. Accordingly, the Securitate had to purge them; it was the case of the partisans, who had to flee their communities once they were labeled as “bandits”.

This is not a study about the history of the Securitate. However, some remarks about its activity are necessary in order to contextualize the information in the files¹¹. Created in 1948, the Romanian secret police was fighting various categories of “enemies” in the early 1950s. Among other tasks, its mission was to conduct campaigns against the kulaks and to put to silence peasants who were against collectivization¹². Nevertheless, while fighting the “enemies”, the

⁹ See Hannah Arendt, *Origins of Totalitarianism*, San Diego, Harcourt, Brace, Jovanovich, 1979, p. 435-437; Richard Pipes, *Communism: A History*, New York, Random House Publishing Group, 2001; Robert Conquest, *Reflections on a Ravaged Century*, New York, W. W. Norton & Company, 2001; Felix Patrikeeff, *Stalinism, Totalitarian Society and the Politics of 'Perfect Control'*, in “Totalitarian Movements and Political Religions”, vol. 4, no. 1, (Summer 2003), p. 4-31.

¹⁰ Katherine Verdery ethnographically explores the Securitate archive in a volume dedicated to her own political files. See Katherine Verdery, *Secrets and Truths: Ethnography in the Archive of Romania’s Secret Police*, Budapest, New York, Central European University Press, 2014, p. xiv.

¹¹ For works presenting the history of the Securitate see: Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, Armonk, M. E. Sharpe, 1995; idem, *Communist Terror in Romania: Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948-1965*, London, Palgrave MacMillan, 2000; Lavinia Stan, *Access to Securitate Files: The Trials and Tribulations of a Romanian Law*, in “East European Politics and Society”, vol. 16, no. 1 (2000), p. 145-181; idem, *Moral Cleansing Romanian Style*, in “Problems of Post-Communism”, vol. 49, no. 4 (July-August 2002), p. 52-62; idem, *Spies, Files and Lies: Explaining the Failure of Access to Securitate Files*, in “Communist and Post-Communist Studies”, vol. 37, no. 3 (2004), p. 341-359; Marius Oprea (ed.), *Securiștii partidului. Serviciul de cadre al PCR ca poliție politică* [The Securitate Officers of the Party. The Officers’ Department of the RCP as Political Police], București, Editura Polirom, 2002; Stejărel Olaru and Georg Herbstritt, *STASI și Securitatea* [STASI and the Securitate], București, Editura Humanitas, 2005; Marius Oprea, *Bastionul cruzimii. O istorie a Securității (1948-1964)* [The Bastion of Cruelty. A History of the Securitate (1948-1964)], București, Editura Polirom, 2008.

¹² For works discussing the process of collectivization in Romania see: Constantin Iordachi, Dorin Dobrinu (eds.), *Transforming Peasants, Property and Power: the Collectivization of Agriculture in Romania, 1949-1962*, Budapest, New York, Central European University Press, 2009; Gail Kligman and Katherine Verdery, *Peasants Under Siege: The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949-1962*, New Jersey, Princeton University Press, 2011; Constantin Iordachi and Arnd Bauerkamper (eds.), *The collectivization of agriculture in communist Eastern Europe: comparison and entanglements*, Budapest, New York, Central European University Press, 2014.

repressive apparatus had to recruit and train its staff. Gaps and errors in the files were produced by the Securitate workers while collecting information and conducting investigations. The result of their work – that is, documents, letters, reports, personal files – was part of the internal dialog within the institution and at the same time a source for the external propaganda discourse.

In the early 1950s, the authors of the Securitate files were “uneducated and brutal officers engaged in summary executions, illegal house arrests, imprisonment and deportations”, the historian Lavinia Stan points out¹³. She also emphasizes that only two percent of the some 3,500 full-time agents employed by the secret police in 1948 were intellectuals¹⁴. The inaccuracies of the archives are a result of the Securitate's working practices and they reflect employees' poor education and lack of experience. Errors and misinterpretations can also be linked to the pressure of “solving” as many cases as possible, which sometimes determined officers to report more than they did or they knew. For example, there are many discrepancies between what the Securitate reports on some events related to the Făgăraș resistance and what people who participated recall¹⁵.

In the case of the Făgăraș Mountains, the Securitate created an abundantly inhabited category of “enemies” by producing a large amount of files. The archives do not necessary reveal how many people from the Făgăraș County stood against the regime, but rather how many “enemies” the Securitate labeled. Some of the people who were under surveillance did not do anything against the regime, whereas some of the ones who were an active part of the resistance were never hunted down.

Even though there were only eleven to thirteen people fighting in the Făgăraș Mountains, the secret police archived over 180 dossiers concerning this “dangerous band”¹⁶. The first 124 of files sum up no less than

¹³ See Lavinia Stan, *Inside the Securitate Archives*, 2005, accessed online: <http://www.wilsoncenter.org/article/inside-the-securitate-archives> [May 1, 2015].

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ A Securitate report from January 1955 details how the authorities shall impose quarantine for alleged typhoid fever in Ludișor, the village where the wife and children of the partisan Gheorghe Hașu lived. It was supposed to be a trap in order to make the man come home and get arrested. Although from the Securitate archive one can imagine that the plan was carried on, neither Gheorghe Hașu's wife nor villagers with whom I discussed remember such an event. See ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 770, vol. 36, p. 26. Ion Gavrilă Ogoranu also claims that reports related to the clashes between Securitate troops and the partisans were often twisted in the favour of the Securitate to justify their failure (e.g., more partisans than in reality, less soldiers than were present, bad weather, etc.). However, it is impossible to check what is accurate in either reports or memoirs. The contradictions only support the idea that sources need to be questioned and confronted with other sources. See Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng*, vol. IV (a collection of Securitate documents annotated by the former partisan).

¹⁶ See ACNSAS, “Rețea” Fund, file no. 316608 (3 volumes), “Informativ” Fund, file no. 770 (124 volumes), file no. 149552 (10 volumes), file no. 149555 (2 volumes), file no. 149558, file no. 208772, file no. 2087786 (18 volumes), “Penal” Fund, file no. 16885, 690, “Penal” Fund, file no. 16 (18 volumes), 3616. All files were available to researchers in January 2015. However, there might be other (classified or declassified) files on the name of people who supported the resistance or, on the contrary, on the name of those who were informers.

50,000 pages¹⁷. Why this loquacity for such a small group of opponents in a country of 16 million at the time? The excess of files shows the amount of work the Securitate needed to make a case against the partisans and to trace them, but also the paranoid fear of the regime who invested a lot in annihilating armed resistance. The tens of thousands of files (arranged neither logically nor chronologically) do not focus only on the crimes of the people in the mountains; the accusations had been summarized in some five pages, during the prosecutor's depositions¹⁸. Neither do they present the biographies of the regime's opponents; some hundred pages would be a most generous space for all partisans and their families. Instead, the personal files mirror the identity of the persons who had been under surveillance: they present the biographies of the “enemies”.

In order to make fair use of the files related to the Făgăraș Group, it is necessary to understand the structure of the corpus data to which they belong. Created by the Securitate, the files are still scattered in various Romanian state agencies¹⁹. Since January 2000, most of them have been declassified and are now hosted and managed by the National Council for the Study of the Securitate Archive in Bucharest (CNSAS)²⁰. While analyzing these dossiers, one must keep in mind that it is impossible to establish how many files have been destroyed – during the Revolution in 1989 and before – and how many are still classified²¹. Moreover, the content of some files seems tainted: for instance, in the trial files of the Făgăraș Group, some pages are missing and there is a blank piece of paper inserted where the original document should have been²². No explanation is provided, only the page number of the missing page and its place in the file.

Another fence between the researcher and the files was erected by the institution supposed to offer access to the archive (CNSAS). In order to research a case, one must provide the following information of all the people related to it: name, date and place of birth, and the names of parents. The researcher must also justify the connection of each person to the case²³. There is no archival catalog to the archive, therefore one must research the topic from other sources beforehand to have an informed guess on what files one could ask for. Sometimes it is almost impossible, however, to obtain all information required

¹⁷ Karl-Heinz Brenndorfer, *Bandiți, spioni sau eroi?*, p. 9.

¹⁸ See ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 16, vol. 10, p. 280-285.

¹⁹ See Lavinia Stan, *Inside the Securitate Archives*, 2005, accessed online: <http://www.wilsoncenter.org/article/inside-the-securitate-archives> [Last accessed: May 1, 2015].

²⁰ The procedure of reaching the ACNSAS files was criticized over the years as heavily bureaucratic by researchers, journalists, and various NGOs. See Lavinia Stan, *Transnational Justice*.

²¹ Lavinia Stan, *Spies, Files, and Lies: Explaining the Failure of Access to Securitate Files*, 2004, accessed online: https://www.academia.edu/183566/Spies_Files_and_Lies_Explaining_the_Failure_of_Access_to_Securitate_Files [May 1, 2015].

²² An example can be found in the ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 16, vol. 2, p. 149.

²³ The electronic form that researchers must fill in order to have access to the files: <http://www.cnsas.ro/documente/tipuri%20de%20cereri/Completare%20la%20cererea%20de%20accesare.pdf>

before reading the files, for the files themselves disclose the data. Given these points, there is a limitation to any research based on Securitate files only, due to the gaps in the files, inconsistencies of documents, and restricted access to the archive.

In the first “personal files” related to the Făgăraș Group produced in 1949-1950, documents were classified as “top secret” even though they contained nothing more than wrong identification dates and misspelled names. In these documents, the partisans were already called “bandits”, “fascists” and “criminals”²⁴. There was no evidence or support provided for these accusations; in fact, when the Securitate first condemned the “bandits” in absentia, in 1951, neither the officers who handled the case nor the court that sentenced them had accurate information²⁵. In 1950, a head of a Securitate regional office wrote a report to his subordinates, asking and warning them at the same time: “We must find what criminal deeds these bandits committed and if they did not do anything, we shall find why”²⁶. In other words, by assuming that some crimes were already committed by the “bandits”, the Securitate created their new identity according to the way in which they were expected to act: the partisans must have committed some crime, since they were criminals.

The case of the partisan Ion Ilieiu (see Fig. 1) reveals the mechanism of adding details to the biographies of the “enemies”.

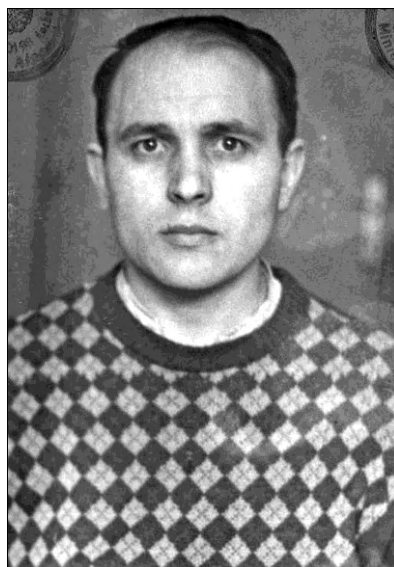

Fig. 1. Ion Ilieiu in arrest (1954)

(Source: ACNSAS)

²⁴ See ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 1210, vol. 1, p. 400-408.

²⁵ See Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng*, vol. IV, p. 62-63.

²⁶ See ACNSAS, “Informativ” Fund, file no. 208786, vol. 2, p. 175.

He was a high school student from the town of Făgăraș who fled into the mountains in 1950. In 1954, Ilioiu was wounded and caught during a clash with the Securitate troops in the mountains. A long series of interrogations followed his arrest²⁷. However, the goal of the Securitate was not only to find out what kind of a “terrorist” he was, but to add more negative features to his profile. After months of being “processed through specific methods” – as the Securitate used to refer to the beating and torture sessions – Ion Ilioiu ceased to react to any stimuli. The Secret Police did not give up on him, but instead continued to write his “biography”. Defying what was obvious, the head of the prison where Ilioiu was kept ordered a medical examination to establish what was wrong with the prisoner. The conclusion was that he was suffering from “detention psychosis”²⁸. The term was not explained, but the induced link between *detention* and *psychosis* probably did not look good in the eyes of the high official who ordered the examination in the first place. Thus, he called other experts for a counter-examination. The second team concluded that Ion Ilioiu was suffering indeed from “detention psychosis”, but also that “this mental condition was a late effect of the mystic education that he received, since he was born in a village close to the Sâmbăta Monastery, which is a well-known nest of mysticism”²⁹.

The condition of Ilioiu was not the issue here, but rather it was the fact that his “official” biography had to be completed with an explanation that would fit his criminal profile. For the communist state apparatus, an “unhealthy origin” had to have a negative consequence. From the Securitate's point of view, the “disease” here was his belief in God. According to his own statements, Ion Ilioiu was indeed a religious man. However, this “truth” was interpreted differently. Whereas in the framework of ideology it was a dangerous attribute, the partisan's wife saw it as a salvation: “he managed to stay sane in horrific conditions due to his strong belief that he was not alone; he spent four years in solitary confinement, but God was his cell mate”³⁰. Ilioiu himself weighted his deeds from a religious viewpoint (while addressing a Securitate officer): “I might be guilty according to your laws, but I did not do anything wrong in front of God or against my people. I did everything out of love. I wanted everybody to be well, no matter who they were”³¹. This case shows how a fact – Ilioiu's belief in God – acquired antagonistic meaning in two systems of interpretations.

The proliferation of documents in the Făgăraș case shows not only the effort of documenting acts of opposition, but also the amount of work the

²⁷ Between August and October 1954, he was interrogated twenty times. One session could last up to ten hours. See ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 16, vol. 2, p. 177-267.

²⁸ ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 16, vol. 10, p. 46.

²⁹ For the medical reports on Ilioiu's condition, see ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 16, vol. 11, p. 6, 22, 23-29.

³⁰ Author's interview with Ana Ilioiu, April 2012 (conducted in Romanian and translated).

³¹ Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc*, vol. II, Baia Mare, Editura Marist, 2009, p. 80.

Securitate needed to create profiles that would support the ideological “truth” regarding the “bandits”. Secret police officers tried to justify their work and their failure throughout the cases they were investigating. In many cases, the biographies in the files were twisted, not according to what had happened in real life, but to what the annotations of some Securitate officers were saying, suggesting a new path of research. For instance, in August 1989 a Securitate Colonel wrote in red on the margin of a report about Ion Gavrilă Ogoranu: “What about T.O.?”³² – the acronym for “tehnica operativă” [operational technique/method] which meant microphones installed in the house of a person under surveillance. The document was only reporting that Ogoranu retired, but the annotation led to a “plan de măsură” [action plan] with the purpose of installing the T.O. in the house of the pensioner who had already been followed³³. Nobody dared to reply that it might not be a necessary measure since Ogoranu was a stigmatized old man surrounded by agents who were constantly reporting on his everyday life. Nevertheless, the T.O. order reinforced the label “enemy” from Ogoranu's political profile and kept busy a team of agents who had to complete the operation; other Securitate workers had to listen and transcribe all conversations from that point on³⁴.

Ironically enough, the opinions of the subjects of the files cannot be easily found in this archival system. During the interrogations, the “bandits” had to obey an already created identity, so their statements were squeezed through the propaganda framework before entering their own “official” biography. “Enemies” did not have the right to write their own statements, but only to sign the minutes of their interrogations transcribed by some political officers in poor grammar, with misspellings and personal interpretations. In these documents, the partisans appear to be calling themselves “bandits” and refer to the Făgăraș Group as “the terrorist gang”. However, the Securitate archive kept the statement of Victor Metea, a member of the Făgăraș resistance, who is reported to have said during the interrogation that: “I have an objection to the minute that I have to sign: instead of using the term 'gang' it is more appropriate to say 'group,' because by 'gang' we understand an association of bandits, robbers, and common law criminals, which we are not”³⁵. There was no consequence to this remark: the term “gang” continued to be used in Metea's transcribed statements.

Even though difficult to track down in the files of the trial, the voices of the partisans appear in other sections of the Securitate files: for instance, in the notes they left at sheepfolds in the mountains (see Fig. 2 and 3). These handwritten receipts note what food the partisans had taken. Their goal was twofold. On the one hand, they were meant to protect the shepherds; they delivered the papers to the Securitate pretending that had been robbed, although

³² See ACNSAS, “Informativ” Fund, file no. 149552, vol. 1, p. 5.

³³ *Ibidem*, p. 9-10.

³⁴ *Ibidem*, p. 5-10.

³⁵ Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng*, vol. IV, p. 328.

they supported the resistance³⁶. On the other hand, the partisans communicated their messages through them, knowing that the shepherds will spread the word.

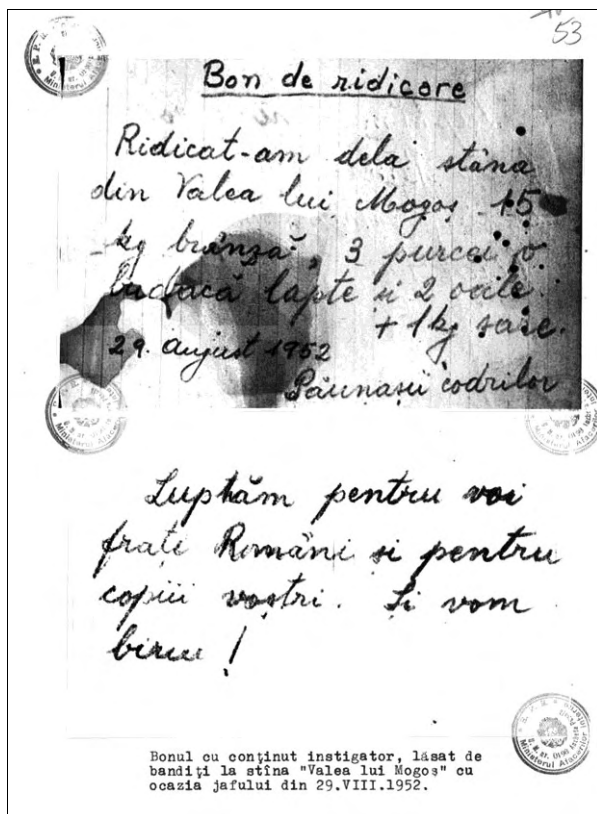

Fig. 2. Note left by the partisans at a sheepfold in the mountains on August 29, 1952 (Source: ACNSAS)

Translation: “We took from the sheepfold in The Mogos Valley 15 kg cheese, 3 piglets, a pot of milk, and 1 kg of salt. We fight for you, Romanian brothers, and for your children and we shall overcome!”

The “bandits” opinions are voiced by intermediates such as the undercover informants placed in the cells with them after arrest. The “bandits” confessed their thoughts in front of the “colleagues” with whom they thought they shared a similar fate. The Securitate conducted a parallel interrogation through these agents. Every evening, the “cell mates” were asked to write down the conversations of the day. They reveal partisans' perspectives on their interrogations, for this was the main topic of discussion in the cell³⁷. Among other recurrent

³⁶ See ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 16, vol. 2, p. 381-389; vol. 7, p. 32, 64, 227, 282, 303.

³⁷ See Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng*, vol. IV, p. 288-289, 294-298.

themes, many of the arrested express the fear that the history of the Făgăraș Group could be distorted through the trial files and the Securitate propaganda³⁸. The notes also bring in the informants' profiles and their own interpretations and language³⁹. The identity of the partisans and particularly their political affiliations generated radical controversies in the Romanian public sphere and historiographical works; this aspect will be explored in the next section of this paper.

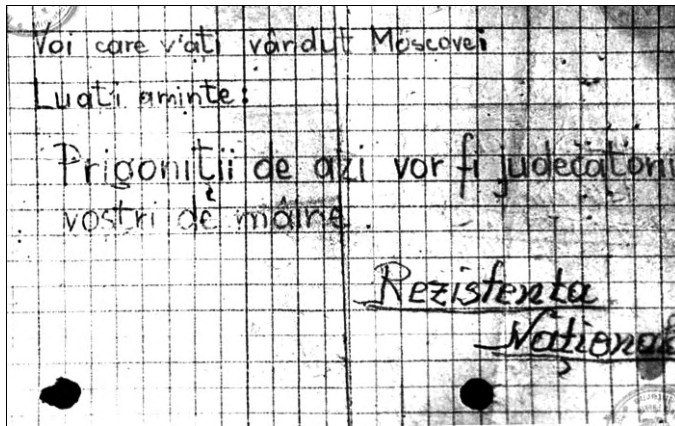

Fig. 3. Note left by the partisans at another sheepfold on June 24, 1953 (Source ACNSAS)

Translation: “You who sold your souls to Moscow, be aware: The persecuted of today shall be the judges of tomorrow. The National Resistance.”

Who were the “bandits”?

The first official accusation against the members of the Făgăraș Group was that they were Legionaries. Based on the fact that some of them have had indeed ties with the Legionary Movement, the Securitate called all of them

³⁸ Victor Metea's cell mates reports in October 1955: “Victor Metea is angry. He says that the Securitate tries to discredit them [the partisans] in the eyes of the public opinion. He thinks that it might work with people who do not know them. Metea says that there will be books written and they will be portrayed as promiscuous tramps. [...] He claims that they had a clear goal in their fight and that they were engaged in moral actions”. See Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng*, vol. IV, p. 289. An informant who shared the cell with Gheorghe Hașu reported: “He came in rage from the interrogations, saying: They want to destroy me with their lies. They plan to show in court that I had beaten my family. [...] I went into the woods knowing that there are real people who know how to fight for the truth”. See *ibidem*, p. 288.

³⁹ For instance, an undercover prisoner reported that “Harai Pavel is hiding in the cell an *anti-communist prayer book* written in Latin. He says that the only resistance now is through the Church”. See ACNSAS, “Informativ” Fund, file no. 770, vol. 85, p. 73.

fascists⁴⁰. Twenty-five years after the fall of the regime, the political identity of the Făgăraș Group is still the main point of controversy. Primarily based on the Securitate files, some studies produced both before and after 1989 claim that all members of the group were former members of the Legionary Movement⁴¹. There are also materials presenting a more nuanced picture of the partisans' political identity⁴². According to ideological beliefs of the interpreters, the Făgăraș movement was either demonized or praised, both before and after the fall of the regime. Balanced or nuanced accounts were almost absent. This section analyzes the political identity and the motivations of the members of the Făgăraș Group. The goal here is not to find the ultimate truth, but to point to the errors and contradictions of various accounts⁴³.

Before discussing the political affiliation of the Făgăraș Group, let us have a look at the general image of armed resistance in Romania. Even though some of the partisans were indeed members or sympathizers of the Cross Brotherhood, the youth organization of the Legionary Movement, historian Dorin Dobrinu states that “on the whole, the members of the resistance groups and their supporters were not politically affiliated”⁴⁴.

Dobrinu supports his argument by citing a Securitate report issued in 1949 which analyzed the political affiliation of more than eight hundred

⁴⁰ For the history of the Legion Archangel Michael and Iron Guard, see Roger Griffin (ed.), *Fascism*, Oxford, Oxford University Press, 1995, p. 169-170; Constantin Iordachi, *Charisma, politics and violence: the Legion of the “Archangel Michael” in inter-war Romania*, Trondheim, Program on East European Cultures and Societies, 2004; idem, *Charisma, Religion, Ideology: Romania’s Interwar Legion of the Archangel Michael*, in John R. Lampe and Mark Mazower (eds.), *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, Budapest, New York, CEU Press, 2004, p. 19-53.

⁴¹ Liviu Pleșa, *Apartenența politică a membrilor rezistenței* [The Political Affiliation of the Members of Resistance], in *Mișcarea Armată de Rezistență Anticomunistă din România 1944-1962* [The Romanian Anticomunist Armed Resistance in Romania 1944-1962], București, Editura Kullusys, 2003, p. 155; Adrian Brișca and Radu Ciuceanu, *Rezistența armată*, p. 17, 22; Constatin Vasilescu, *Rezistența Armată*, p. 53-69.

⁴² Dorin Dobrinu, *Historicizing a Disputed Theme*, p. 328; Iuliu Crăcană, *Rezistența anticomunistă din munții Făgăraș între anii 1948-1955, Grupul Gavrilă*, in *Mișcarea Armată de Rezistență Anticomunistă din România 1944-1962*, București, Kullusys, 2003, p. 9-44; Dennis Deletant, *Romania sub regimul comunist*, București, Editura Academia Civică, 2006, p. 110-112; Karl-Heinz Brenndorfer, *op. cit.*, p. 28-50. See Traian Golea, *Romania, Beyond the Limits of endurance: A Desperate Appeal to the Free World*, Miami Beach, Romanian Historical Studies, 1988, p. 95-99.

⁴³ In the case of the Făgăraș Group, there were situations in which the same person was first decorated for fighting against fascism, and after some years was condemned for being a fascist. This is the case of Olimpiu Borzea (July 13, 1921 – August 11, 2005), one of the main supporters of the Făgăraș Group. Borzea fought in the Second World War and was decorated in 1944 with the medal “Eliberare de sub jugul fascist” [Liberation from the Fascist Yoke]. After some years, he was sentenced to death for being a fascist and for helping a “terrorist band of fascist nature” (that is, the Făgăraș Group). The Securitate confiscated the medal and glued it as “evidence” on a blank page in Borzea's political file. See ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 16, vol. 17, p. 294.

⁴⁴ Dorin Dobrinu, *Historicizing a Disputed Theme*, p. 331.

arrested partisans. According to the political police, 56 per cent of them had no political affiliation, 11 per cent were members or sympathizers of the fascist Legionary Movement, while 16 per cent were members of the Communist Party or the mass organizations controlled by the Party (such as the Communist Youth Union and the Ploughmen Front). Based on this, Dobrinu cautions that:

Methodologically, we could not make an extrapolation on the resistance as a whole, but the number, for a precise interval, is sufficient to make us prudent in the face of mystification, of the interested exaggerations, and the attempts to politically confiscate the resistance⁴⁵.

The same Securitate report is quoted by Dennis Deletant, who highlights that “the partisans were by no means all Legionaries, as we can see from the Securitate statistics”⁴⁶. Liviu Pleșa scrutinized the political affiliation of the armed anti-communist groups in Transylvania – where the Făgăraș County is located – and came to the conclusion that the majority of partisans in this region were either from the National Peasant Party (PNT) or Legionaries⁴⁷. The author adds that in the case of the supporters “we cannot talk about prevalent political affiliation because all political parties were represented”⁴⁸. Supporting the idea that there is no massive mutation of Legionaries in the anti-communist movement, Nicoleta Spiridon points to a statement of Cornel Drăgoi, one of the supporters of the group on the southern slope of Făgăraș Mountains, who stated that:

Even if some of the partisans had been in the past members of former political parties or of the Legionary Movement [...], the partisan groups did not have a fascist character [...]. Their fight was not of legionary, Liberal, or National Peasant Party origin, but anti-communist and anti-Russian⁴⁹.

Within the Făgăraș Group, four partisans were active in the Legionary Movement. Ion Gavrilă Ogoranu, Andrei Hașu, Ioan Chiujdea, and Laurean Hașu were sentenced to prison after the Legionary Rebellion in January 1941, which marked the end of the short-lived National Legionary State government. They were released from prison during a general amnesty in 1944 and sent to the so-called “disciplinary battalions” as a measure of rehabilitation⁵⁰. After the war, all four were accepted to Cluj University, in different departments. The former Legionaries went into hiding in May 1948, in the context of a wave of

⁴⁵ *Ibidem*, p. 332.

⁴⁶ Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 78-79.

⁴⁷ Liviu Pleșa, *Apartenența politică*, p. 141-181.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 155.

⁴⁹ Raluca Nicoleta Spiridon, *Legenda Mișcării Naționale de Rezistență* [The Legend of the National Resistance Movement], in Gheorghe Onișoru (ed.), *Mișcarea Armată de Rezistență Anticomunistă din România 1944-1962* [The Romanian Armed Anticommunist Resistance Movement, 1944-1962], București, Editura Kullusys, 2003, p. 355.

⁵⁰ Ion Gavrilă Ogoranu, *La pas prin Frățiele de Cruce* [Walking Through the Brotherhood of the Cross], București, Editura Mișcării Legionare, 2006, p. 152-157.

arrests within Romanian high schools and universities⁵¹. Fearing that they would be again sent to prison, the four men returned to their parents in the Făgăraș region and avoided public spaces. Shortly after, they joined the resistance. Ion Gavrilă Ogoranu (January 1, 1923 – May 1, 2006) was the best known leader of the Făgăraș Group and the only partisan who escaped arrest (see Fig. 4).

Fig. 4. Ion Gavrilă Ogoranu (student), not dated
(Sources: ACNSAS)

In 1947, he became the coordinator of the Brotherhood of the Cross organizations in Transylvania⁵². After 1955/56 when the group in the mountains was annihilated, he hid alone for 21 years. Sentenced to death twice (in absentia), he was only arrested only in 1976, but was released after six months of interrogation. He was followed by the Securitate until 1989⁵³. Ogoranu was the only member of the Făgăraș Group who published his memoirs after

⁵¹ In the night of May 14/15, 1948 some thousands students were arrested across the country for being members or sympathizers of the Legionary organization The Brotherhood of the Cross. See Romulus Rusan, *Cronologia și geografia represiunii comuniste în România. Recensământul populației concentraționate (1945-1989)* [The Chronology and Geography of the Communist Repression in Romania. Camp Population Census], București, Fundația Academia Civică, 2007, p. 21.

⁵² Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc*, vol. I, Timișoara, Editura Marineasa, 1995, p. 51-56.

⁵³ See ACNSAS, “Informativ” Fund, file no. 149552, vol. 1, p. 9-10.

1995⁵⁴. He dedicated a volume to his legionary past, stressing that his political opinions had nothing to do with racism and anti-Semitism⁵⁵. In his volumes and in various public interviews he stated that the common goal of the armed resistance was the fight against communism and that partisans were not representing the Legionary Movement⁵⁶. While admitting his activity as a Legionary, he emphasized his religious, moral, and nationalist convictions⁵⁷. However, these statements do not prove that the Legionaries of the Făgăraș Group did not share the Legion's anti-Semitic creed. Even though Ogoranu's statement could be interpreted as a belated defense, sources on the topic suggest that such convictions did not play a role in forming the resistance.

The Securitate did not document during the two trials against the partisans – in 1951 and 1957 – any acts of anti-Semitism committed by the “band”. Ion Gavrilă Ogoranu stated in his memoirs that among those who helped the partisans on different occasions were Jewish doctors: Dr. Anore Schull, who was in contact with Gelu Novac's father and provided the group with medicines, Dr. Iosif Ziegler, who was in contact with another close supporter of the partisans, dr. Nicolae Burlacu, and Dr. Andrei Neuman, the leader of the Jewish Community in Făgăraș who was also in contact with Dr. Burlacu⁵⁸. According to the Securitate files, when interrogated about Dr. Burlacu, Dr. Ziegler provided a “good characterization”, even though it is fair to assume that he knew that the former was a Legionary. Ogoranu and other supporters of resistance interviewed by a journalist who co-authored the volume, all Jews mentioned were part of a group of intellectuals who supported the resistance. The network had been set by Prof. Mihai Novac, the father of the partisans Gelu Novac. The Securitate inquiry also mentions that the partisans tried to get in contact with different diplomatic missions, including the Israeli Legation in Bucharest⁵⁹. To author's knowledge, there was no public confirmation or denial of these statements from the part of the Jewish community in Făgăraș.

⁵⁴ After the fall of the regime, Ion Gavrilă Ogoranu became a prolific writer. Between 1995 and 2006, he published 10 books. The first four of them – *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc* [Pine Trees Break, but They Do Not Bend] – are dedicated to the history and the memory of the Făgăraș Group.

⁵⁵ On the same topic, Ogoranu added that “back then, nobody would ask you if you were member of a certain political party, but only if you were ready to fight and to die for this country”. See Liviu Pleșa, *Apartenența politică*, p. 181.

⁵⁶ Similar opinions were expressed by other participants in the Făgăraș resistance. See Dorin Dobrinu, *Rezistența armată anticomunistă din Munții Făgăraș – versantul nordic. Grupul carpatic făgărășan / Grupul Ion Gavrilă (1949/1950-1955/1956)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom XLVI, 2007, p. 441-444

⁵⁷ Ion Gavrilă Ogoranu, *La pas prin Frățiile de Cruce*, p. 123-124.

⁵⁸ Ion Gavrilă Ogoranu and Lucia Baki, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc*, vol. III, Timișoara, Editura Marineasa, 1999, p. 187-188.

⁵⁹ See ACNSAS, “Informativ” Fund, file no. 770, vol. 38, p. 145. See also Dorin Dobrinu, *op. cit.*, p. 482.

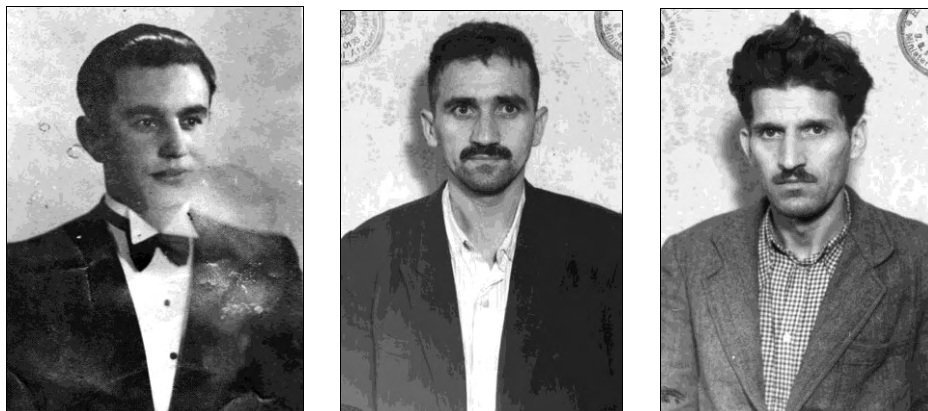

Fig. 5. From left to right: Andrei Hașu, student (courtesy of the Hașu family), Laurean Hașu and Ioan Chiușdea in arrest, 1955

(Sources: ACNSAS)

Andrei Hașu (June 15, 1917 – February 23, 1952) was the first leader of the Făgăraș Group, between May 1950 and February 1952, when he was killed by soldiers who surrounded the place where he was hiding (see Fig 5). His dead body was displayed at the entrance of the House of Culture [Căminul Cultural] in his home village. Adults and school children were sent to see him and to learn what happens to the bandits and to those who help them⁶⁰. Between 1944 and 1948, Andrei Hașu lived in Arad city; he returned to Făgăraș in 1948, fearing arrest. His father was already on the Securitate black list for being both a *chiabur* (i.e., a wealthy peasant or kulak) and a former member of the National Peasants' Party⁶¹. Laurean Hașu (October 22, 1921 – November 20, 1957) and Ioan Chiușdea (March 14, 1921 – November 20, 1957) had similar fates: former Legionaries and students at the emerge of the communist regime, they entered a clandestine life when the arrests of 1948 started (see Fig. 5). They were sent to trial together with four other members of the group in 1955-1957 and executed in 1957.

All four members of the group who had ties with the Legionary Movement were sentenced to death in absentia in July 1951, one year after the Făgăraș Group was formed. The accusations against them were poorly formulated and documented. Besides being “bandits”, they were condemned for having “hostile feelings against the democratic regime”⁶². However, their main crime was their political affiliation, for which they had already been convicted in the early 1940s. The deposition of the military prosecutor who pleaded against them pointed to the alleged intentions of the “bandits”, not to real criminal acts:

⁶⁰ Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng*, vol. IV, p. 89. The information was confirmed during oral history interviews with people from the village who witnessed the event.

⁶¹ ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 1210, vol. 5, p. 437.

⁶² *Ibidem*, vol. 1, p. 400.

These enemies of people went into the mountains with the intention of overthrowing the order and the security of the state. [...] The fugitive bandits were in contact with various dubious and reactionary elements that were hostile to our democratic regime and with whom they shared same feelings and hatred against the working class⁶³.

Regarding the rest of the partisans – besides the four former members of the Legionary Movement mentioned above – half of them were not politically affiliated, and the other half became members of the Brotherhood of the Cross in 1947-1948, right before the resistance began. During the Legionary events in 1940s, some of them were around ten years old. According to their own statements and to the Securitate files, the politically unaffiliated were: Gheorghe Hașu, Ioan Pop, Victor Metea and Toma Pirău.

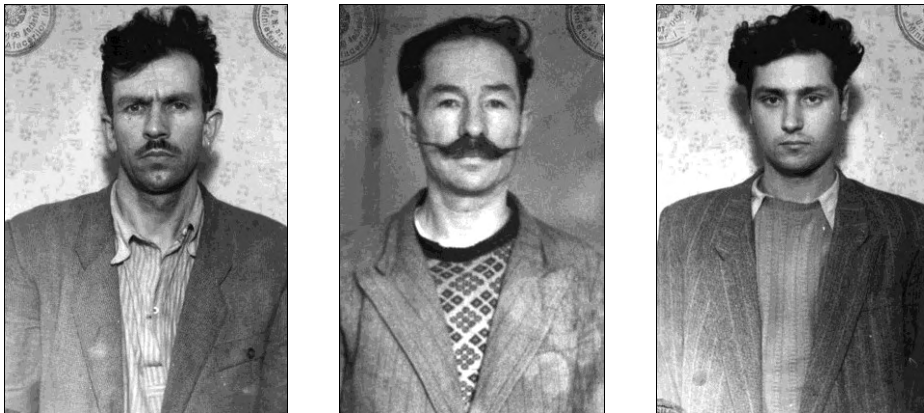

Fig. 6. From left to right: Gheorghe Hașu, Ioan Pop,
Victor Metea in arrest, 1955

(Sources: ACNSAS)

Gheorghe Hașu (April 29, 1921 – November 20, 1957) was Andrei Hașu's younger brother. He was a carpenter and roofer from a wealthy peasant family; after he was arrested in 1955 he declared that he was a sympathizer and supporter of the National Peasants' Party, since his father was a member of this party (see Fig. 6). During interrogations, he stated that he did not leave home for political reasons, but because of social injustice and terror⁶⁴.

Ioan Pop (January 21, 1908 – November 20, 1957) had both Romanian and American citizenship (see Fig. 6). He was born in the US to a Romanian immigrant family. Pop worked as a public servant at the Ministry for Economy and after getting married he returned to his home village, where he became a forester. According to his declaration, he was a voter and sympathizer of the

⁶³ See *ibidem*, p. 400-401.

⁶⁴ ACNSAS, "Penal" Fund, file no. 16, vol. 2, p. 336.

Peasants' Party. In his personal file the Securitate noted: "No political activity. Member of the Ploughmen's Front"⁶⁵. Victor Metea (March 21, 1929 – April 23, 1958) was a student who joined the Făgăraș Group during a summer vacation (see Fig. 6). He declared that he had no political affiliation and that during high school he refused to join the Brotherhood of the Cross:

I knew what had happened in the USSR with the Church, the family, and the private property and I was worried. My hatred towards the regime increased as I saw the burden and persecution of my father, who was considered a *chiabur* [kulak]. I was deprived of many rights myself, so I naturally befriended those who were persecuted. Members of my family had already been arrested for no reason. I made no politics of any kind; I was against the system and the new social organization⁶⁶.

The fourth non-politically active partisan was Toma Pirău (November 11, 1927 – December 19, 1950). He was a poor peasant who decided to join the group in the mountains while on leave from mandatory military service. Seeing the effects of brutal communization in his home village, he went into hiding following the example of a close childhood friend who was already a partisan, Victor Metea. Although he had no land, he spoke against collectivization during a public meeting and then joined the group. Hașu and Pop were executed in November 1957, after being sentenced to death. Pirău died in unclear circumstances in 1951, when asked to surrender by the Securitate forces who discovered the house in which he was hiding (see Fig. 7). Some Securitate reports state that he was killed, whereas witnesses who were interrogated by the political police mention suicide. The other three partisans – Gheorghe Hașu, Victor Metea, and Ioan Pop – were executed in November 1957, after being arrested, sent to trial, and sentenced to death.

Five other young men joined the Brotherhood of the Cross right before the resistance started: Ion Ilioiu (November 24, 1921 – October 31, 2012), Gelu Novac (January 15, 1931 – August 6, 1954), Gheorghe Șovăială (May 5, 1925 – August 6, 1954), Ioan Novac (February 23, 1939 – November 20, 1957), and Remus Sofonea (February 8, 1929 – June 1955). Gheorghe Șovăială and Gelu Novac were shot dead by Securitate officers during a clash, after the two of them went away from the Făgăraș County, probably planning to cross the border to Yugoslavia (see Fig. 8).

In 1954, Sofonea was shot by accident by one of his fellow partisans and died⁶⁷. The other two, Ilioiu and Novac I., were arrested in 1954-1955 and interrogated. All interrogations of partisans begin with a standard question: "What was your political activity before and after August 23, 1944?" According to the transcripts, the Legionaries fled home trying to avoid arrest. They knew

⁶⁵ ACNSAS, "Penal" Fund, file no. 16, vol. 2, p. 433. The Ploughmen Front was a left-wing agrarian political organization, founded in 1933 by Petru Groza, who later served as prime-minister under the communist regime.

⁶⁶ ACNSAS, "Penal" Fund, file no. 16, vol 2, p. 108, 114.

⁶⁷ See Dorin Dobrinu, *op. cit.*, p. 482-483.

about other anti-communist groups in the country and tried to get in contact with them – the reports claim⁶⁸. The men with no political affiliation entered the Securitate black lists for various reasons, in a context in which dropping a word of reproach against the regime, listening to an “imperialist” radio program, being a “kulak”, having an “unhealthy” origin or knowing someone wanted by the Secret Police was enough to make anybody a subject of surveillance⁶⁹.

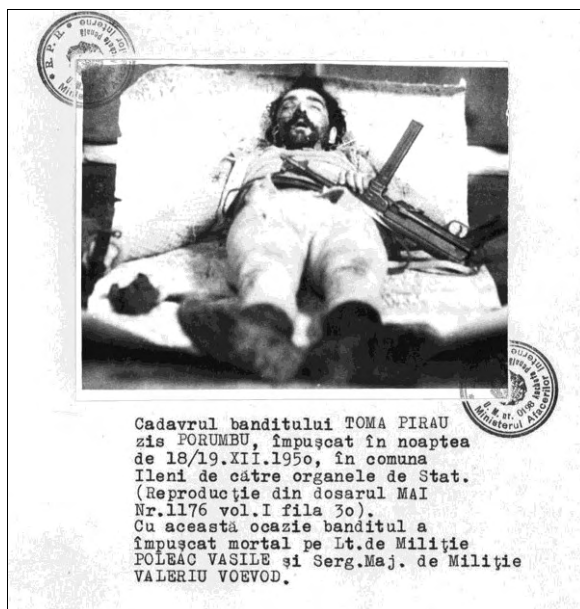

Fig. 7. The body of Toma Pirău, photographed by the Securitate after he was killed, according to the text under the photographed (or after he committed suicide, according to witnesses)

(Sources: ACNSAS)

The text notes the date of death, 18/19 December 1950, and the victims. According to his political file, Pirău was hiding in the attic of his uncle's residence in Ileni village, when the house was surrounded by night. The partisan refused to surrender, hence both sides opened fire. After some hours, the Securitate brought in Pirău's mother. An officer tried to approach the partisan, using her as living shield while going up to the attic. Witnesses claim that he killed himself when facing this situation.

⁶⁸ ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 16, vol. 2, p. 247. The information is confirmed by the partisans themselves. They tried to get in contact with the Arnăuțioiu Group, active on the southern slope of the Făgăraș Mountains, but they did not succeed. Other contacts were made with an organization of students in Cluj-Napoca city who were preparing to join the partisans in the Făgăraș Mountains. However, they were arrested before putting the plan in practice.

⁶⁹ ACNSAS, “Informativ” Fund, file no. 770, vol. 37, p. 91.

Fig. 8. The bodies of Gheorghe Sofonea and Gelu Novac, photographed by the Securitate, 1954

(Sources ACNSAS)

They were killed during an open exchange fire with Securitate troops, on a field near Alba, 200 km away from their home town. According to other partisans, they were probably planning to cross the border with Yugoslavia.

The “bandits” of the Făgăraș Group, therefore, did not form a monolithic group: they had different political affiliations and social positions and came from various backgrounds. Most of them indeed had ties with the Legionary Movement, something they never denied; others had never been politically active before. The supporting network of the partisans is even less homogeneous: among the people who actively helped them were Romanians, Jews, Roma people, Saxons, men, women, children, intellectuals, peasants, and members of various political parties, including communists⁷⁰.

Five years in the Mountains: facts, fictions, and controversies

As discussed in the section above, the opinions of the partisans are not easy to find in the Securitate archive. Consequently, their version about the history of Făgăraș Group is difficult to trace through the files. There is a preset

⁷⁰ In one of his books, Ion Gavrilă Ogoranu provides a list of over 800 names and identity details of people who supported the armed anti-communist resistance in the Făgăraș Mountains. See Ion Gavrilă Ogoranu and Lucia Baki, *Brazii se frâng*, vol. IV, p. 171-225. Statements of tourists of various social, political, and ethnical background who met the partisans in the mountains can be found in the archive. See ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 16, vol. 1, p. 348-352; vol 2, p. 61-64, vol. 3, p. 313.

pattern to the interrogations: the same questions for everybody, all answers reformulated by the Securitate officer who transcribed the dialogues. This section deals with the controversies of the files and the mystifications based on them. What is behind the practices of the Securitate when constructing a case? How can one distinguish facts from fiction based on reports full of inaccuracies? How did the legends related to the Făgăraș Group come into being?

Between 1950, when the group in the Făgăraș Mountains became active, and 1955/1956, when it was annihilated, the Securitate produced two sets of files meant to disclose the activity of the “bandits”. Each of them was related to a trial. The first trial of the partisans took place in 1951, one year after the “bandits” had fled into the mountains. The Securitate had little information about the resistance and the case was investigated based mostly on rumors and guesses. The files mirror not so much the activity of the partisans, but rather the chaotic organization of the secret police. As Lavinia Stan points out, “[o]ver the years, the Securitate's methods, goals and personnel changed”⁷¹. From its set-up in 1948 until 1965, before Nicolae Ceaușescu became the head of state, the activity of the political police was marked by violence and open abuses; these practices are reflected in the Securitate archive⁷².

Various branches of the Securitate and Militia investigated the Făgăraș case, opened in in November 15/16, 1950 when the Securitate arrested five supporters of the partisans (a sixth one was killed during the “operation”)⁷³. After this capture, the political police arrested and interrogated 50 more people. The purpose was to find out who were the partisans, since the authorities had vague information about them. Based on the testimonies of the arrested – none of whom had been in the mountains and most of whom did not meet the partisans – the Securitate built a case against the “bandits”.

A 1950 Securitate report summarizes well the activity of the officers who gathered the “evidence” for the trial against the partisans: “[f]rom the activities related to this case, the investigator does not understand anything”⁷⁴. Same document reproaches that:

We asked four copies of each document for four offices and instead of that, the original documents were split in four directions. Some investigators let the bandits write whatever they wanted to write and to use expressions that are not in line with our indications. The investigation is carried on by chance and not by plan⁷⁵.

Peasants, workers, pensioners, teenagers, and former soldiers who had never been in the mountains became, nonetheless, the primary source of

⁷¹ Lavinia Stan *Inside the Securitate Archives* (2005), accessed online: <http://www.wilsoncenter.org/article/inside-the-securitate-archives> [September 6th, 2017].

⁷² *Ibidem*.

⁷³ For the supporting network of the partisans, see Dorin Dobrinu, *op. cit.*, p. 448-450.

⁷⁴ See ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 1210, vol. 1, p. 415.

⁷⁵ See *ibidem*, vol. 3, p. 62-63.

information for the confused investigators⁷⁶. The arrested were forced to describe in detail how the partisans were living, where they were hiding food and weapons, and what the agenda of the “conspirational meetings” in the mountains were⁷⁷. In order to get them to tell the “truth” (that is, to confess what they did not know), they were “processed thoroughly” – as the heads of the Securitate ordered⁷⁸. High senior of the Securitate in Făgăraș and Brasov refer quite often to this so-called “processing” during the interrogations. Some survivors explained that it was synonymous with torture. Virgil Radeș, who was arrested in November 1950 and spent fourteen years in prison (until the general amnesty of 1964), recalled after the fall of the regime: “they would connect me to electric power until I fell down. It felt like my brain was dragged out of my head. It was an unimaginable agony that cannot be put into words”⁷⁹. A seventeen year old student had the same experience at the Securitate in Făgăraș where he was “processed” by Colonel Iosif Kalousek⁸⁰. Other methods used during the interrogations included beating the soles until one loses conscious, breaking internal organs through sledgehammer blows on a wood batten put on the prisoner, and pulling out teeth and/or nails⁸¹. Women suspected of having a link with resistance did not receive a different treatment. In 1951, a Securitate staff member set fire to the lower part of the body of a teenage girl who refused to speak during interrogation⁸². In short, the “methods” were up to the imagination of the officers who conducted the interrogations. There were no guidelines and no repercussions for abuses.

The testimonies gathered through these methods were used as evidence against the partisans. In July 16, 1951 the Military Court in Stalin town (formerly Brasov) deliberated in unanimity that all members of the Făgăraș Group were guilty of “forming a terrorist band of fascist character”⁸³. The four of the partisans who were former Legionaries – Ion Gavrilă Ogoranu, Ioan Chiujde, Andrei Hașu, and Laurean Hașu – were sentenced to death in absentia and the other six – Gheorghe Hașu, Gheorghe Șovăială, Victor Metea, Remus Sofonea, Ioan Novac, Gelu Novac, and Ion Ilieiu – were sentenced to 25 years of hard labor and 10 years of civic degradation⁸⁴. Some names and identification

⁷⁶ The minutes of some reports are almost illegible. High-rank Securitate officers note on the margins of some documents: “this cannot be read” or “I need a summary of this” or “type it!”. See ACNSAS “Penal” Fund, file no. 1210, vol. 3, p. 185, 186, 197.

⁷⁷ The files of the trial in 1951 are “Penal” Fund, file no. 1210 volumes 1 to 6 and “Penal” Fund, file no. 13618, vol. 1 to 3.

⁷⁸ ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 1210, vol. 6, p. 319.

⁷⁹ *Mărturia lui Virgil Radeș*, [The testimony of Virgil Radeș], in Ion Gavrilă Ogoranu and Lucia Baki, *Brazii se frâng*, vol. III, p. 86.

⁸⁰ See Victor Ioan Pica, *op. cit.*, p. 161-162.

⁸¹ *Ibidem*, p. 166, 168, Ion Gavrilă Ogoranu and Lucia Baki, *Brazii se frâng*, vol. III, p. 66-67, 113, 137, 163, 169.

⁸² See Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng*, vol. III, p. 294.

⁸³ See ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 1210, vol. I, p. 400-401.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 400-415, 472-437, 486-497.

dates were wrong (for instance, Gelu Novac is called Gheorghe Novac and Gheorghe Hașu's date of birth is wrong). Toma Pirău had died and Ioan Pop joined the group after this trial. Four other supporters of resistance were sentenced to death in 1951 and were executed shortly after. Over 50 other persons were sentenced to prison.

Facts and fictions intertwine in these files. Arrested suspects gave the Securitate false information based on which the officers came to false conclusions; the exact reason behind these misinterpretations is impossible to find⁸⁵. On the whole, the trial in 1951 created the image of the Făgăraș resistance and demonized the partisans. Popularizing the sentences, the state apparatus made sure that people in the Făgăraș County knew the risk of getting in contact with a “bandit”.

The second trial of the partisans took place in 1957, after the last six had been arrested: Victor Metea, Ioan Novac, Gheorghe Hașu, Ioan Pop, Ioan Ilieoiu, and Laurean Hașu. The others were already dead, with one exception: Ion Gavrilă Ogoranu. The interrogations lasted for over two years – between August 1955 and July 1957 – and the trial took place in August 1957. The 18 files of the trial run to more than 6,000 pages⁸⁶. The Securitate archived the minutes of all interrogations of the partisans and supporters who were arrested, the official documents related to the trial, the correspondence between various state institutions between 1955 and 1957, notes from informants, the personal files of all who were interrogated related to this case, family photographs confiscated, “intercepted” letters that never reached their destination, reports, orders, and action plans. In one of the files, one can find even a pressed edelweiss, the kind that grows on the top of the Făgăraș Mountains. No information in the dossier makes reference to the flower⁸⁷.

Each of the six partisans was interrogated at least twenty times. At the beginning of each session, the person who transcribed everything noted the time when the meeting started and when it ended, and also the names of the investigator. Many meetings took place during night and some lasted ten to

⁸⁵ Some of the people interrogated talk about 100 partisans in the Făgăraș Mountains (there were ten of them at that point) and about 12.000 fighters in the Apuseni Mountains. Others claim that they received flyers stating that 80% of the peasants are ready to organize and fight against the regime. None of this information was true. On the other hand, the Securitate made connections that seem to have never existed between the partisans in the Făgăraș Mountains and other anti-communist groups in Romania. See ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 13618, vol. 1, p. 43, 58-61, 84.

⁸⁶ ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 16, volumes 1 to 18.

⁸⁷ The flower can be linked to a house search at the residence of Eugenia Hașu, the wife of the partisan Gheorghe Hașu. According to her testimonies, her husband brought her an edelweiss in 1950, when he came home to see his new born son. The flower was found by the Securitate officers and was considered “evidence” that the “bandit” visited her. The women, her teenage brother and her parents were arrested and brutally investigated several days and nights. See Ion Gavrilă Ogoranu and Lucia Baki, *The Testimonies of Eugenia Hașu, the wife of the anti-communist fighter Gheorghe Hașu*, in *Brazii se frâng*, vol. III, p. 36-38. See also Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng*, vol. I, p. 117-118.

fourteen hours⁸⁸. In other cases, a meeting that lasted over six hours is transcribed in five pages with no explanation of what happened when nobody was talking⁸⁹. Many officers noted the time when the dialog started, but they omitted to note when it ended⁹⁰. Instead of questions, the investigator said only, “continue further!” [continuă mai departe] or “present the activities of the band” [prezintă activitățile bandei]⁹¹. At the trial in 1957 all partisans were found guilty of the “crime of conspiracy against the internal and external security of the state” and were condemned to death. Gheorghe Hașu, Victor Metea, Ioan Pop, Ioan Novac, Laurean Hașu, and Ioan Chiujdea were executed on November 20, 1957 at the Jilava prison near Bucharest⁹².

The Securitate produced several “legends” related to the Făgăraș Group. The term was used by the secret police when a fictional story was spread in the public sphere as part of an “action plan” [plan de acțiune]. The “legend” that could have twisted the history of the Făgăraș Group says that Ion Gavrilă Ogoranu betrayed his comrades in the mountains. He allegedly did it in order to save his life. The idea is based on the assumption (in fact, another “legend”) that if one had helped the Securitate, one would have been protected. Col. Gheorghe Crăciun, the head of the regional Securitate in 1955, was the one who had the idea and he refers to it in various internal documents⁹³. The goal was to discredit the resistance, but also to make sure that people from the Făgăraș County would not help Ogoranu when he would show up in the region. Many people in the Făgăraș County, even members of the family of the partisans, believe this legend or see it as a possibility⁹⁴. They cannot point to the moment when they learned that Ogoranu betrayed his friends or to any evidence supporting this story. However, they seem to think that this would explain why he was not arrested until 1976. There is no evidence of an alleged collaboration of Ogoranu with the secret police in the archive. Securitate officers compiled some 120 files while searching the country for Ogoranu, between 1955 and 1976. The files mirror also the period between 1976 and 1989, when he was followed round the clock.

The political files of people involved in the Făgăraș resistance show how the Securitate constructed a case against its “enemies”. Based on the archive and though it, the communist propaganda, created the image of the “bandits”. On the one hand, the reports point also to the internal organization of the

⁸⁸ ACNSAS, “Penal” Fund, file no. 16, vol. 3, p. 1.

⁸⁹ *Ibidem*, vol. 1, p. 324-329.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 104, 107, 109.

⁹¹ *Ibidem*, vol. 2, p. 20, 128 and “Penal” Fund, file no. 16, vol. 12, p. 7-12.

⁹² See Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng*, vol. IV, p. 331, 351, 352. See also Dorin Dobrinu, *op. cit.*, p. 487.

⁹³ See ACNSAS, “Informativ” Fund, file no. 691474, vol. 1, p. 6.

⁹⁴ The topic was brought up by supporters of the resistance and family members of the partisans during oral history interviews conducted by the author of this paper. Some of them still wonder if Ogoranu betrayed the group. Others strongly believe that this is true.

Securitate and to the way it operated. On the other hand, the archive offers a glimpse into the Romania's communist justice system during the 1950s. After the fall of communism, the Securitate files became the link that survivors needed in order to make sense of their own experiences; the next section explores the effect of the archive on the real lives of their subjects.

Securitate files and their “time bomb” agency

Seen as a site of knowledge, the Securitate archives can be mistakenly taken as relics of a dead secret society that once existed. If this were true, it would mean that they have no active role in the present, not more than the effect of an archeological site of a past locality. If one visits the ruins of an ancient city, one learns about the way in which life was organized, one can explore dimensions of living spaces and households, traces of building materials, patterns of city landscape and so on, but the ruins of the past do not interfere with one's life, they do not act. However, this is not the case for the Securitate files. There are two aspects to be discussed here: the agency of the files during communism and their late effect in post-1989 society.

Katherine Verdery⁹⁵ explores the idea that the political police files are “social agents”. Citing the work of Matthew Hull, Katherine Verdery points to a Pakistani bureaucrat who stated that “files are time bombs”⁹⁶. The “time bomb” agency of the archives is then described, noting, among other things, that the files “have wrecked lives, destroyed family relationships and friendships, made and broke careers in politics and other domains, sought and failed to achieve 'transitional justice' and 'democratization’”⁹⁷.

During their compilation the files of the Securitate covered in most cases a very long period of time in the lives of their subjects. Cristina Vatulescu argues that “while a typical police file is usually limited to recording one crime, the Soviet-style personal file is defined by its attempt to cover the extensive biography of the suspect”⁹⁸. These new biographies created through the files clashed over time with the real lives of the persons under surveillance. I do not point here to the practices of the Securitate, which indeed affected the lives of the people, but to the way in which the identity created by the Securitate impacted the “owner” of the files, in other words to the agency of the files. For instance, the children of the partisans and those of people who supported the group could not live as ordinary children, for they were made “children of the bandit”. Even though they were too young to have a personal file and a

⁹⁵ Katherine Verdery ethnographically explores the Securitate archive in a volume dedicated to her own political files. See Katherine Verdery, *Secrets and Truths: Ethnography in the Archive of Romania's Secret Police*, Budapest, New York, Central European University Press, 2014.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 72.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ Cristina Vatulescu, *Police Aesthetics. Literature, Film, and the Secret Police in Soviet Times*, Stanford, Stanford University Press, 2010, p. 13.

biography, their real identity was later drawn in the light of the political activity of their parents that followed them like a shadow throughout their lives. Ten or fifteen years after the resistance was annihilated, the children of the bandits became adults and faced the stigma: they were rejected from college and could not find jobs in a time when a “healthy origin was a requirement”⁹⁹.

Another example is the case of Elena Șofariu, a former school colleague of Ion Gavrilă Ogoranu. Even though she had no link whatsoever to any of the partisans or their families, she was made a “close supporter” of the group. At the beginning, she was made “a friend” of Ion Gavrilă Ogoranu, but as years went by, she “became” his mistress. The Securitate used undercover agents who pretended to be her friends, colleagues, and acquaintances, trying to reach Ogoranu through her. Various Securitate officers tried to seduce her just to find more information that she was believed to have (after promising to marry her, fake fiancés dumped her). She never got married and she died without knowing that she had actually lived the life of a character invented by the Securitate. Her story is revealed by Ion Gavrilă Ogoranu, who found her file and published her story, asking her to forgive him for ruining her life without intending to and without even knowing her. Everything started because she had been seen once in a group where Ogoranu was also present¹⁰⁰.

After 1989, the files were first seen as sources of truth by many people, including the only partisan who escaped the Securitate. He published a volume of excerpts from the Securitate's thick dossiers and summed up his findings:

Regarding the truth and the lies in the files: some of the reports are true, presented as they have happened; others were embellished to make them [the Securitate] look good, making up facts or excuses; there are also reports totally made up insofar as everything is presented in a way to make us guilty¹⁰¹.

According to Ogoranu, these files prove that there was resistance against communism and that the fight between the Securitate and its opponents produced severe changes in the life of the communities in the Făgăraș County. However, Ogoranu insists that it is dangerous to read the files looking for “historical truth”. He argues that even behind the facts proven to be true, there might be pitfalls. Ogoranu gives the example of the haunted “informants”, saying that it would be a great mistake to make all names public: “At least in our case, the fact that one signed an angajament [commitment] does not make one guilty [...]. Some of them had at the same time a commitment to us and they never broke it”¹⁰².

⁹⁹ The information in this paragraph refers to the children of Gheorghe Hașu and Ioan Pop, the two partisans who were married, and was obtained during interviews the author had with them between 2011 and 2014.

¹⁰⁰ Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng*, vol. IV, p. 15.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*, p. 13.

Conclusion

The Securitate archive mirrors the first image of the Făgăraș Group and reveals the features of a “terrorist band” during the first years of communism in Romania. The inaccuracies of the files point to the gaps and fictions of the propaganda discourse. Controversies linked to the identity of the partisans can be understood by looking at every particular case, by questioning each report. The archival system may not clarify who really were the opponents of the regime in the Făgăraș County and what exactly happened, but provides valuable information on how the resistance emerged and why, what was the reaction of the regime to it, and how the phenomenon was destroyed. It also offers an insight into the Securitate working practices in its fight against the “state enemies”. At the same time, the files disclose what the political police understood by evidence and investigation, what trial and justice meant during communism.

When only comparing the account of the Securitate on a particular issue with other historical sources, the reader of the Securitate archive stands on the Securitate's side, who claimed to produce a site of truth about a historical event. In this, the site is brought back to life with its original function, even if used in a different way: not to prove that the identities (or faults) of the characters in the files were true, but to claim they were false. The agency of the archive is defused when the files are explored beyond their content, as artifacts of the archival system which produced them. However, the propaganda discourse of the Securitate clashed over time and intertwined with other discourses on the Făgăraș Group. The first reaction was the Western counter-propaganda discourse of the 1950s. Another type of discourse was produced by the survivors of Făgăraș Group, families of the partisans and supporters, main actors of resistance often overlooked by the public and historiographical discourse.

Demonizing Armed Anti-Communist Resistance: The Făgăraș Group in the Securitate Files (Abstract)

Keywords: anti-communist resistance, Securitate, Făgăraș Group, propaganda, historiography, archive.

Active between 1950 and 1956, the Făgăraș Group is one of the most important and controversial movements of armed anti-communist resistance in Romania. Demonized by the communist propaganda, which called the partisans “bandits” and “terrorists”, the group was discussed from opposite perspectives after 1989. In post-communist historiographical works, media debates, fiction and documentary films, the partisans in the mountains are sometimes depicted as heroes, sometimes as extremists. In order to expose the biases of the post-communist discourses, this

research goes back to the archival systems of the 1950s and studies the gaps, inconsistencies, and pitfalls of the Romanian political police files. The text proposes a historiographical approach based on a critical reading of the primary sources – i.e. the Securitate files – which transcends the binary system with heroes and villains. Following Katherine Verdery's methodology of exploring the files as “ethnographical objects”, this paper reveals the working process behind the political apparatus and the viewpoint through which reality was perceived and recorded during communism. The working premise is that only by understanding how the archive was produced, can one critically read it and ponder its long-term effect. The conclusion of the research is that the communist archive cannot be taken as ultimate truth. A rounded view of the movement should be based on a critical reading and comparison of different kinds of sources.

Braşov 1989. Armata, Securitatea și revoluția*

Dumitru LĂCĂTUȘU**

Braşovul este cunoscut în literatura istoriografică despre regimul comunist mai ales pentru revolta muncitorilor din 15 noiembrie 1987¹, episod care se întâlnește în majoritatea lucrărilor referitoare la rezistența în comunism. Însă, în acest oraș, în decembrie 1989, au fost ucise 68 de persoane, 150 au fost rănite, iar 55 au fost reținute ca suspecte de terorism. Ulterior, acestea din urmă au fost eliberate. Cele mai multe dintre victime au fost ucise după 22 decembrie și după preluarea conducerii județului de către Armată și crearea structurii locale a Frontului Salvării Naționale. Astfel, istoria Revoluției Române în Braşov este practic necunoscută, neexistând până în prezent o lucrare despre acest subiect. În consecință, studiul² de față urmărește să reconstituie și să analizeze evenimentele care au avut loc în decembrie 1989 în Braşov.

Sursele articolului sunt documentele care au fost create în primele două decenii postcomuniste de Secția Parchetelor Militare și stenogramele produse de Comisia senatorială pentru cercetarea evenimentelor din decembrie 1989. Din punctul de vedere al surselor folosite, articolul pune în circuitul științific documente și informații care nu sunt încă disponibile pentru alte orașe în care au avut loc revoluții, ceea ce permite evidențierea măsurilor luate de autorități pentru prevenirea unor situații similare celor din Timișoara. Astfel, valoarea istorică a materialelor arhivistice rezidă tocmai în semnificația acestora: mărturii oficiale ale responsabililor brașoveni și civili implicați în desfășurarea evenimentelor. În vederea cuprinderii momentelor esențiale ale desfășurării revoluției în Braşov, studiul este structurat în trei părți. Prima secțiune analizează informațiile despre modul în care Revoluția s-a declanșat în Braşov și măsurile luate de autorități, iar cea de-a doua descrie activitatea Consiliului

* O primă variantă a acestui studiu a fost publicată inițial pe platforma www.contributors.ro. Textul poate fi accesat la adresa <http://www.contributors.ro/sinteze/brasov-1989-armata-revolutia-si-revolutionarii/> [februarie 2017].

** Dr., Centrul de Consultanță Istorică, e-mail: dumitru.f.lacatusu@gmail.com.

¹ Vezi Marius Oprea, Stejărel Olaru, *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987*, Iași, Polirom, 2002.

² Studiul de față are la bază o comunicare din noiembrie 2009 prezentată la Iași, în cadrul conferinței *După 20 de ani. Perspective asupra căderii comunismului în România: cauze, desfășurare, consecințe*.

Județean al Apărării. Ultima parte prezintă reacțiile celor care au participat la revoluția din Brașov în decembrie 1989. Totodată, în fiecare capitol al acestui articol, am încercat să evidențiez principalele similitudini între Brașov și alte orașe în care au avut loc evenimente similare.

În ultimii 28 de ani, Revoluția Română a fost unul dintre subiectele preferate ale istoriografiei române postdecembriste. În acest demers de recuperare a istoriei și memoriei evenimentului fondator al democrației române s-au implicat atât cercetători și istorici, cât și participanți sau jurnaliști. Rezultatul constă în numeroase articole, studii și cărți despre acest episod din istoria recentă a României. De asemenea, au fost realizate și un număr important de interviuri cu participanți civili sau militari. Din păcate, multe dintre acestea au fost publicate în tiraje infime și la edituri mici, nefiind întotdeauna disponibile cercetării științifice.

Valoarea lucrărilor diferă de la un autor la altul. Din punctul de vedere al informațiilor și analizei științifice, unul dintre cele mai valoroase volume despre subiect este cel al istoricului Peter Siani Davies³. Esențială pentru cunoașterea interpretărilor existente despre Revoluția Română este și cartea Ruxandrei Cesereanu⁴. Cercetătoarea prezintă și o analiză a lucrărilor existente în 2004 în funcție de teoriile asumate de diverși autori. Astfel, evidențiază trei mari interpretări: „teoria revoluției pure”, „teoria conspirației” și „teoria revoluției hibridate cu o lovitură de stat”. De asemenea, indispensabile sunt și lucrările lui Marius Mioc, unul dintre cei mai avizați cercetători ai Revoluției Române din decembrie 1989. O parte dintre contribuțiile sale despre acest subiect sunt accesibile și pe site-ul său personal⁵, unde pot fi de asemenea consultate și documente importante despre revoluție colectate și comentate de revoluționarul timișorean în ultimele decenii.

Chiar dacă au trecut aproape 30 de ani din decembrie 1989, în unele cazuri, literatura de specialitate produsă este caracterizată de căutarea senzaționalului în defavoarea unei analize științifice. Aceasta este determinată de profesia celor care s-au angajat în scrierea unor istorii ale Revoluției Române din decembrie 1989. Relevante sunt lucrările jurnalistului Grigorie Cartianu⁶, care au la bază articolele publicate de acesta și colaboratorii săi în cotidianul „Adevărul”. Nu în ultimul timp, o parte dintre studiile produse au o evidentă latură justificată, mai ales cele care au la bază interviuri cu foști ofițeri de

³ Peter Siani Davies, *Revoluția română din decembrie 1989*, traducere din engleză de Cristina Mac, București, Editura Humanitas, 2006.

⁴ Vezi Ruxandra Cesereanu, *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*, Iași, Polirom, 2004.

⁵ Pe acest blog, Marius Mioc are inclusiv o secțiune dedicată Revoluției Române din Brașov, vezi <https://mariusmioc.wordpress.com/revolutia-din-alte-orase/revolutia-din-brasov/> [1 septembrie 2017].

⁶ Grigore Cartianu, *Cartea Revoluției*, București, Editura Adevărul Holding, 2001; idem, *Crimele revoluției: sângeroasa diversiune a KGB-iștilor din FSN*, București, Editura Adevărul Holding, 2010; idem, *Teroriștii printre noi. Adevărul despre ucigașii Revoluției*, București, Editura Adevărul Holding, 2011.

Securitate/SRI, activi în 1989, sau chiar cu unii dintre ofițerii Armatei române. Exemplificatorii pentru acest tip de volume sunt lucrările lui Alex Mihai Stoenescu, printre care cel cu generalul Victor Atanasie Stănculescu⁷ sau interviurile despre revoluție⁸. Totodată, în 2004, s-a înființat, în subordinea Parlamentului României și sub patronajului lui Ion Iliescu, Institutul Revoluției Române din Decembrie 1989, al cărui „obiect de activitate” îl reprezintă:

[...] analiza științifică a premiselor, desfășurării și efectelor – în plan politic, economic, social – ale Revoluției Române din Decembrie 1989, în scopul realizării unei imagini documentare, obiective și cuprinzătoare asupra acestui eveniment cardinal din istoria contemporană a țării noastre⁹.

Dacă la nivel de eveniment național, revoluția română a fost subiectul mai multor lucrări, se poate constata, până de curând, lipsa unor studii științifice care să o analizeze în plan local. Desigur, cu excepția Bucureștiului și a Timișoarei, care se întâlnesc în majoritatea volumelor. Firește, acest lucru nu înseamnă că acestea lipsesc cu desăvârșire. În ultimii ani, au fost publicate câteva articole care tratează desfășurarea revoluției în Dobrogea¹⁰, Oradea¹¹, Lugoj¹², Craiova¹³, Covasna și Harghita¹⁴. Diferența de valoare a acestor contribuții este dată, în primul rând, de sursele la care au avut acces autorii și în baza cărora au fost scrise lucrările lor, precum și de familiaritatea acestora cu metodele cercetării științifice. În cazul Brașovului, o încercare de reconstituire a acestui eveniment pe plan local, în afară de articolele publicate imediat după 1989 în presa brașoveană, îi aparține lui Mircea Brenciu. Principala contribuție a lucrării constă în interviurile realizate de autor cu câțiva dintre participanții și revoluționarii brașoveni. Spre sfârșitul anului 2016, Mădălin Hodor a publicat în „Revista 22” mai multe articole care au legătură tangențială cu subiectul tratat în acest studiu. Cercetătorul CNSAS spune povestea unui postas brașovean care, în timpul revoluției, a fost confundat cu un „terrorist”¹⁵.

⁷ Alex Mihai Stoenescu, *Interviuri despre revoluție*, București, Rao International Publishing Company, 2004.

⁸ Idem, *În sfârșit, adevărul... Generalul Victor Atanasie Stănculescu în dialog cu Alex Mihai Stoenescu*, București, RAO, 2009.

⁹ Legea 556 privind înființarea Institutului Revoluției Române din decembrie 1989, accesibilă online la adresa <http://irrd.ro/institut/legi/> [februarie 2017].

¹⁰ Marian Cojoc (ed.), *Revoluția Română din decembrie 1989 în Dobrogea. Documente*, București, Editura Institutului Revoluției Române din Decembrie 1989, 2011.

¹¹ Gabriel Moisă, *Decembrie 1989 la Oradea*, în „Clio 1989”, an II, nr. 3-4, nr. 1-2/2006, București, Editura IRRD, 2006.

¹² Dumitru Tomoni, *Revoluția din decembrie 1989 la Lugoj*, în „Clio 1989”, an V, nr. 2(10)/2009, București, Editura IRRD, 2009.

¹³ Dinică Ciobotea, Daniela Osicac, *Evenimentele revoluționare din decembrie 1989 în Craiova*, în „Clio 1989”, an III, nr. 2(6)/2007, București, Editura IRRD, 2008.

¹⁴ Novák Csaba Zoltán, *Revoluția din decembrie 1989 în județele Mureș, Harghita și Covasna*, în „Clio 1989”, an IV, nr. 2(8)/2008, București, Editura IRRD, 2008.

¹⁵ Mădălin Hodor, *Postașul trage întotdeauna de două ori*, articole publicate în „Revista 22” în perioada 29.11.2016 – 6.12.2016, accesibile la adresa <http://revista22online.ro/70258419/postasul-trage-ntotdeauna-de-dou-ori-i-un-terrorist-cu-dosar-penal.html>, <http://revista22online.ro/70258601/>

Brașov: 16-21 decembrie 1989

În Brașov, primele informații despre situația din Timișoara au ajuns în după-amiaza zilei de 16 decembrie 1989, în jurul orelor 17:00-18:00. Atunci, comandantul Brigăzii de Vânători de Munte, generalul Ion Florea, a fost chemat la telefon de către ministrul Apărării, generalul-colonel Vasile Milea, care i-a spus că, în Timișoara, au „loc evenimente”, mai precis „o revoltă populară”. L-a atenționat că „vor trebui să fie pregătiți”. Totodată, ministrul Apărării i-a cerut generalului Ion Florea să ia măsuri suplimentare pentru paza cazărnilor și a principalelor obiective din orașul Brașov¹⁶. În aceeași zi, ora 20:00, au fost informate și unitățile Ministerului de Interne din județ. Potrivit locotenent colonelului Gheorghe Popeea, comandantul Grupului Județean de Pompieri, în timp ce se afla în Biroul șefului Securității Brașov, colonelul Claudiu Bucur, acestuia i-a fost transmis prin telefon ordinul ca la „Brașov să se stăpânească situația”. După terminarea conversației telefonice, Popeea a fost întrebat dacă a înțeles ce i s-a comunicat. În urma răspunsului afirmativ, i s-a ordonat să meargă la unitate pentru luarea măsurilor ce se impuneau. Gheorghe Popeea menționa, într-o declarație din 23 ianuarie 1990, că măsurile pe care le-a dispus atunci au fost: alarmarea unității, chemarea cadrelor la unitate și „pregătirea tehnicii pentru eventuala intervenție de restabilire a ordinii publice”¹⁷.

Un alt ofițer, maiorul Ion Brebenel, preciza, într-o declarație din martie 1990, că Biroul pază și ordine din cadrul Miliției, pe care-l conducea, a fost atenționat să fie pregătit pentru intervenție dacă în Brașov se vor produce „dezordini”. Înființat în 1988, în baza ordinului 2660 al Ministerului de Interne și după revolta muncitorilor brașoveni, plutonul avea în decembrie 1989 un efectiv de 30 de ofițeri și de subofițeri, organizați în grupe a câte zece persoane. Fiecare grupă mai dispunea de cinci cadre de rezervă. Încă din 16 decembrie 1989, acest pluton a intrat în alarmă, urmând să intervină „în cazul provocării de dezordini stradale, în autobuze și săli de spectacol”. Intervenția avea să se realizeze, după cum menționează acesta, numai după „alarmarea sa de către inspectorul șef al IJ MI [Inspectoratul Județean al Ministerului de Interne] Brașov”, generalul Gheorghe Zăgoneanu¹⁸.

Persoanele audiate după 1989 menționează că alarmarea unităților militare și ale MI din Brașov a fost determinată de evoluția situației din Timișoara,

postasul-trage-ntotdeauna-de-dou-ori-ii-un-terorist-cu-dosar-penal.html, <http://revista22online.ro/70258832/postasul-trage-ntotdeauna-de-dou-ori-iii-un-terorist-cu-dosar-penal.html> [februarie 2017].

¹⁶ Ministerul Public, Parchetul de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție, Secția Parchetelor Militare, dosar 97/P/1990 – Brașov, vol. 4 (în continuare: MP, PICCJ, SPM, dosar 97/P/1990 – Brașov), f. 39v. (Andone Dumitru, *Declarație de martor din 24 octombrie 2006*).

¹⁷ *Ibidem*, vol. 65, f. 83 (Locotenent colonel Gheorghe Popeea, *Declarație de martor din 23 ianuarie 1990*).

¹⁸ *Ibidem*, f. 118 (Maior Ioan Brebenel, *Declarație de martor din 2 martie 1990*). În decembrie 1989, maiorul de miliție Ioan Brebenel avea funcțiile de șef Birou pază și ordine din cadrul Miliției orașului Brașov și pe cea de șef al plutonului pentru restabilirea ordinii și liniștii publice.

ordinele transmise de la centru, dar și de temerile responsabililor locali de partid și de stat că în acest oraș s-ar putea repeta un eveniment similar celui din 15 noiembrie 1987. În mărturiile lor, cei audiați omit însă să spună că unul dintre principalele motive pentru care oficialii comuniști se așteptau să apară „dezordini” îl reprezentau problemele generalizate cu privire la aprovizionarea cu energie electrică sau cu alimente de bază, atât a „consumatorilor individuali”, cât și a unităților economice¹⁹. În decembrie 1989, acestea erau întâlnite în toate județele țării. În același timp, încă de la începutul anului 1989, decidenții brașoveni intraseră într-o stare de alarmare ca urmare a gestului extrem al electricianului și pictorului amator Corneliu Liviu Babeș. Pe 2 martie 1989, acesta s-a autoincendiat pe pârtia de schi Bradu din Poiana Braşov. După ce s-a prăbușit lângă un copac, a scos un carton cu următoarea inscripție în engleză: „Stop Murder. Braşov = Auschwitz”, ceea ce ar putea reprezenta un indiciu că prin acest act Liviu Babeș²⁰ a urmărit să capteze atenția turiștilor occidentali aflați în stațiune. Totodată, acest sacrificiu, care amintește de cel al studentului cehoslovac Jan Palach din ianuarie 1969, indică nu doar starea de nemulțumire generală existentă la nivelul întregii țării, ci și faptul că românii începeau să-și arate nemulțumirile. Toate acestea puteau reprezenta motive de îngrijorare serioase pentru decidenții locali. În opinia lor, Braşovul se putea transforma într-un alt loc „contrarevoluționar”. Din acest motiv, lideri locali din partid și din structurile militare se pregăteau de intervenție împotriva celor care aveau de gând să organizeze „dezordini”.

În același timp, alarmarea unităților militare din Braşov s-a produs după ce revoluționarii din Timișoara, aflați la casa parohială a lui László Tökés, s-au îndreptat spre sediul Comitetului Județean al PCR, chiar dacă acesta îi îndemnase să se întoarcă la casele lor. Pe traseu, protestatarii timișoreni au distrus mai multe magazine, iar cărțile lui Nicolae Ceaușescu găsite în librării au fost arse²¹. Acest *modus operandi* va fi preluat ulterior de toți cei care au demonstrat în diferite orașe ale României, inclusiv în Braşov. Răspunsul autorităților din Timișoara a fost prompt. Până la 17 decembrie, ora 4:40, dimineața, au fost arestați 180 de timișoreni²², ca urmare a ordinelor transmise de Nicolae Ceaușescu ministrului de Interne Tudor Postelnicu. Prin aceste ordine s-a solicitat ca, în scopul „dispersării” demonstranților, intimidării și supunerii lor, să se „acționeze viguros” și să fie organizată „o demonstrație de forță”²³.

¹⁹ Novák Csaba Zoltán, *op. cit.*, p. 42.

²⁰ Pentru mai multe informații despre Liviu Corneliu Babeș, vezi Mircea Brenciu, *Martirul: eseu despre torța vie care a întunecat torționarii*, ediția a III-a, București, Editura Institutului de Revoluție Române din Decembrie 1989, 2016.

²¹ Peter S. Davies, *op. cit.*, p. 92.

²² Arhiva Senatului României, Comisia senatorială pentru cercetarea evenimentelor din decembrie 1989 (în continuare: ASRCCED-1989), f. 39 (*Sinteza aspectelor rezultate din anchetele efectuate de Parchetul Militar, în perioada 1990-1994, în cauzele privind evenimentele din decembrie 1989*).

²³ Peter S. Davies, *op. cit.*, p. 96.

Cu toate măsurile represive luate, gestionarea situației din Timișoara și reacția autorităților locale au fost considerate de către Nicolae Ceaușescu, în ședințele Comitetului Politic Executiv al Partidului Comunist Român și în timpul teleconferinței cu responsabilii de partid și militari din teritoriu din 17 decembrie 1989, drept o trădare a intereselor țării, poporului și socialismului. Principalii responsabili au fost considerați ministrul de Interne, Tudor Postelnicu, ministrul Apărării, Vasile Milea, și comandantul Departamentului Securității Statului, Iulian Vlad. Motivul indicat era că nu au aplicat întocmai ordinele primite. Nicolae Ceaușescu a propus destituirea lor și preluarea directă a conducerii Armatei. Totodată, în timpul acestor ședințe, protestele timișorenilor au fost prezentate ca o acțiune „conjugată” a Statelor Unite ale Americii și Uniunii Sovietice, hotărându-se închiderea granițelor și sistarea oricărei activități turistice. Niciunui cetățean străin, inclusiv al statelor socialiste, nu îi mai era permisă intrarea în România, toți fiind considerați „agenți de spionaj”. Singurii turiști acceptați erau cei din Coreea, China și Cuba. Prezentă la ședința Comitetului Politic Executiv al PCR din 17 decembrie 1989, Elena Ceaușescu a afirmat că forțele de intervenție trebuiau „să fi tras în ei, să fi căzut și pe urmă luați și băgați în beci. Nu vi s-a spus așa? Unul să nu iasă”²⁴. În teleconferința din aceeași zi cu secretarii de partid din teritoriu și comandanții militari s-a ordonat înarmarea tuturor unităților militare cu muniție de război, constituirea de grupe de patrulare mixte din

[...] unități de miliție, de securitate și armată, cu organizații de partid și de UTC, cu grupele de gărzi patriotice, cu organizațiile de tineret, cu activiști de partid, bine verificați, cu poziție fermă, activă, instruiți bine! Și acestea nu pentru o zi! Acestea pentru perioada până când se va revoca acest ordin! Va rămâne în vigoare, practic, până după Anul Nou²⁵.

Imediat după teleconferință, în unitățile militare din Brașov a fost declarată alarma de luptă parțială „Radu cel Frumos”. Colonelul Cornel Vaida, șeful Biroului operații din cadrul Brigăzii de Vânători de Munte din Brașov, menționează într-o declarație din 11 iunie 2007 că a aflat despre declararea alarmei de la ofițerul de serviciu al unității și că inițial a crezut că este doar un exercițiu. Aflat în concediu, s-a prezent la comanda unității, unde colegii de birou i-au spus că „militarii din unitățile din Timișoara au fost agresați de persoane care manifestau în oraș și că au fost răniți atât din rândul civililor, cât și al militarilor”²⁶. Un alt ofițer arată că, în aceeași zi, generalul Ion Florea,

²⁴ ASRCCED-1989, f. 8-10, 15-16 (*Stenograma ședinței Comitetului Politic Executiv din ziua de 17 decembrie 1989*).

²⁵ Vezi *Stenograma teleconferinței din ziua de 17 decembrie 1989*, în Mihnea Berindei, *20 de ani de la revoluție. Ceaușescu, decembrie 1989*, accesibil online la adresa <http://www.revista22.ro/20-de-ani-de-la-revolu355ie-ceau351escu-decembrie-1989-7359.html> [1.07.2017].

²⁶ MP, PICCJ, SPM, dosar 97/P/1990 – Brașov, vol. 5, f. 2 (Colonel Cornel Vaida, *Declarație martor din 11 iunie 2007*).

comandantul Brigăzii, le-a „prelucrat motivul alarmei”, și anume: „situația turbulentă de la Timișoara, unde acționau elemente ostile regimului și că trebuie să fim pregătiți să intervenim”²⁷.

Intrarea în alarmă de luptă parțială a însemnat: 1) pregătirea tuturor unităților pentru intervenție; 2) convocarea la cazarmă a tuturor cadrelor, inclusiv a celor aflate în concediu sau în permise; 3) suspendarea tragerilor, aplicațiilor, convocărilor și cursurilor; 4) întărirea pazei la toate dispozitivele militare; 5) executarea tuturor ordinelor date de comandamentele constituite în această perioadă²⁸. Ordine similare au fost transmise inclusiv pe linie de Securitate de către „ministrul secretar de stat și șef al D.S.S.”, general-colonel Iulian Vlad. Acesta le-a cerut șefilor Inspectoratelor Județene și cei ai Trupelor de Securitate să raporteze „despre trecerea la executarea prezentului ordin”²⁹. Astfel, la scurt timp după primirea ordinelor, unitățile Armatei și cele ale Ministerului de Interne/Securității au dispus structurilor din subordine luarea măsurilor de mai sus. În același timp, au raportat despre îndeplinirea lor. Măsurile autorităților centrale și locale nu s-au limitat doar la transmiterea unor ordine și executarea lor imediată. În seara aceleiași zile, ministrul Apărării a emis un alt ordin prin care se dispunea pregătirea unor grupe de intervenție împotriva eventualelor „elemente destabilizatoare” și a coloanelor de manifestații. În acest ordin erau precizate armamentul care trebuia să fie folosit, modul de acțiune împotriva coloanelor de manifestații, precum și deschiderea focului la picioare, după efectuarea somațiilor regulamentare³⁰. În zilele următoare (18-19 decembrie 1989), în unitățile și subunitățile militare din Braşov au avut loc ședințe de înfierare a evenimentelor din Timișoara, la care au participat și ofițeri din cadrul Consiliului Politic al Armatei I³¹. Evenimentele de la Timișoara au fost prezentate soldaților ca rezultatul unor manifestații huliganice. Colonelul (r) Ioan Radu, fost ofițer la UM 01090 Predeal, indică într-o declarație din 18 noiembrie 2006 cum au decurs aceste *prelucrări* și modul în care a fost sfătuit să prezinte situația din Timișoara soldaților din subordine:

Mi-au spus ce trebuie să conțină cuvântarea mea în sensul că la Timișoara nu sunt adevărați demonstrații, care își cer drepturile, ci sunt niște huligani, iar în situația în care vom fi trimiși într-o misiune să executăm ordinele scrise. În legătură cu uzul de armă, le-am precizat că trebuie să respecte prevederile uzului de armă (Regulamentul de gardă și de garnizoană)³².

²⁷ *Ibidem*, vol. 4, f. 79v. (Maiorul Cornel Rusu, *Declarație de martor din 24 octombrie 2006*).

²⁸ ASRCCED-1989 (MI – Jandarmi, Organizare, ordine transmise. Misiuni, morți, răniți, situații, 36 file).

²⁹ Marian Cojoc (editor), *op. cit.*, p. 48, doc. 4, „Ordin de instituire a alarmei de luptă în data de 17.12.1989, ora 17:30”.

³⁰ ASRCCED-1989, f. 5-6 (*Sinteza aspectelor rezultate din anchetele efectuate de Parchetul Militar, în perioada 1990-1994, în cauzele privind evenimentele din decembrie 1989*).

³¹ Brigada de Vânători de Munte Braşov făcea parte din Armata I, condusă de generalul Gheorghe Voinea.

³² MP, PICCJ, SPM, dosar 97/P/1990 – Braşov, vol. 5, f. 21 (Colonel (r) Ioan Radu, *Declarație de martor din 18 noiembrie 2008*). În decembrie 1989, era maior în cadrul UM 01090

Acesta mai precizează că, la ședința din 18 decembrie 1989, a participat și un ofițer de la Consiliul Politic al Armatei I, care le-a explicat evenimentele din Timișoara, „în sensul că au ieșit huligani în stradă și au spart vitrinele”³³. La 19 decembrie 1989, a avut loc o ședință și la sediul Brigăzii de Vânători de Munte, militarii fiind informați de către colonelul Ionescu de la Consiliul Politic Superior, probabil același ofițer menționat și de Ioan Radu, despre „incidentele de la Timișoara”, și anume că, pe „fundalul unor manifestări stârnite de pastorul reformat László Tökés, populația s-a revoltat și a atacat unitățile militare”³⁴.

Trimiterea ofițerilor politici în unitățile militare din teritoriul a fost una dintre măsurile luate de Ministerul Apărării pentru „observarea” stării de spirit a militarilor, dar și în scopul prelucrării politice a evenimentelor de la Timișoara. Unul dintre ofițerii politici plecați în inspecție a fost chiar Ilie Ceaușescu, adjunct al ministrului și secretar al Comitetului Politic Superior al Armatei. În perioada 18-20 decembrie, fratele lui Nicolae Ceaușescu a participat la ședințele care au avut loc în unitățile militare din Timișoara, Arad, Cluj și Oradea. În timpul audierii sale de către Comisia senatorială pentru cercetarea evenimentelor din decembrie 1989, Ilie Ceaușescu susținea că misiunea sa a constat în a observa „atmosfera care era acolo”, fără a se insista în mod deosebit asupra situației din Timișoara. Fostul ministru menționează că la aceste ședințe nu le-a comunicat militarilor despre existența morților și răniților la Timișoara în urma deschiderii focului asupra civililor³⁵.

Afirmațiile lui Ilie Ceaușescu sunt reluate și de către fostul procuror militar Liviu Domșa. Potrivit declarațiilor sale, la unitatea militară 02565 din Cluj a avut loc, la 20 decembrie 1989, o ședință la care au participat Ilie Ceaușescu, generalul-locotenent Iulian Topliceanu, comandantul Armatei a IV-a, Ioachim Moga, prim secretar al Comitetului Județean de partid Cluj, secretarii de partid, șefii de Stat Major și comandanții de la unitățile militare ale Armatei a IV-a. Domșa menționează că Ilie Ceaușescu s-a aflat la Cluj pentru a se informa asupra modului în care „decurg activitățile, stadiul în cadrul «alarmei de luptă parțială» și pentru a face unele comunicări”, dar fără a se referi la situația din Timișoara³⁶. Totuși, similitudinile din declarațiile oficialilor comuniști despre modul în care au prezentat evenimentele din decembrie 1989 în ședințele de prelucrare politică organizate în mai multe orașe, inclusiv în Brașov, sugerează contrariul. De aceea, nu este exclus ca în timpul acestor întâlniri să se fi discutat

Predeal și avea funcția de șef de Stat Major, fiind totodată și prim locțiitor al comandantului unității, căpitan Nicolae Voichițu.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, f. 2 (Colonel Cornel Vaida, *Declarație martor din 11 iunie 2007*).

³⁵ ASRCCED-1989, f. 22-23 (*Stenograma ședinței de audiere din 25 ianuarie 1994 a generalului Ilie Ceaușescu*). În decembrie 1989, era secretarul Consiliului Politic Superior al Armatei și adjunct al ministrului Apărării.

³⁶ *Ibidem*, f. 5-6 (*Stenograma ședinței de audiere din ziua de 27 aprilie 1994 a procurorului militar Liviu Domșa*). În decembrie 1989, Liviu Domșa era prim-procuror la Procuratura Militară Cluj.

în primul rând despre Timișoara. Probabil, din anumite considerente care privesc responsabilitatea lor personală și riscul tragerii la răspundere pentru faptele lor, aceștia au ales o narațiune de justificare a evenimentelor la care au participat în decembrie 1989.

Întrunirea Consiliului Județean al Apărării

La 18 decembrie 1989, ora 17:00, în Braşov a avut loc o întrunire a Consiliului Județean al Apărării pentru a fi comunicate „indicațiile și măsurile” care au fost primite de la Comitetul Politic Executiv în urma ședinței din 17 decembrie 1989. La această ședință au participat secretarii organizației PCR Braşov și comandanții unităților militare din Braşov, precum și Gheorghe Pană, membru al Comitetului Politic Executiv al CC al PCR³⁷. Ședința a fost deschisă de către prim-secretarul Petre Preoteasa³⁸, care i-a informat pe cei prezenți despre situația existentă, ca urmare a evenimentelor de la Timișoara³⁹. Acesta le-a cerut comandanților militari să întocmească o hartă a municipiului Braşov pe care să fie reprezentate „focarele probabile de revoltă, forțele care intervin pentru blocarea și dislocarea grupurilor revoltate, variante de acțiune și de apărare ale sediului comitetului județean de partid”⁴⁰. Locotenent-colonel Gheorghe Toma, șeful Gărzilor Patriotice, precizează, într-o *Notă explicativă* din 22 ianuarie 1990, că această ședință a mai avut drept scop „stabilirea măsurilor ce se impuneau atunci, în vederea prevenirii și înăbușirii unei revolte a maselor din municipiul Braşov sau municipiul Făgăraș, deși despre Făgăraș nu s-a discutat”⁴¹.

În cazul județului Braşov, ca urmare a revoltei din 1987, exista încă din 1988 un „Plan unic de intervenție pentru stabilirea și menținerea ordinii publice”, ce fusese întocmit în baza ordinului Ministrului de Interne nr. 02600 din același an. Acest plan cuprindea, potrivit Declarației din 1 martie 1990 a maiorului Gheorghe Oprea de la Inspectoratul Județean al MI, „concepția întrebuintării forțelor și mijloacelor din unitățile MI și MApN la un număr de peste 70 de obiective din județ, la care s-ar fi produs acte de dezordine”. Ofițerul indică, în aceeași declarație, și măsurile care urmau să fie luate:

³⁷ MP, PICCJ, SPM, dosar 97/P/1990 – Braşov, vol. 65, f. 60 (Petre Preoteasa, *Declarație din 23 februarie 1990*).

³⁸ Petre Preoteasa, n. 17 septembrie 1930, com. Plenița, jud. Dolj. Membru de partid din 1957, a ocupat diferite funcții de conducere în aparatul de partid și de stat al regimului comunist. A fost numit prim-secretar al PCR Braşov în 1987. A mai fost membru supleant al CC al PCR (1979-1980), membru al CC al PCR (1980-1989), membru supleant al Comitetului Politic executiv al CC al PCR (noiembrie-decembrie 1989). Vezi Florica Dobre (coord.), *Membrii CC al PCR. 1945-1989. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 490-491.

³⁹ MP, PICCJ, SPM, dosar 97/P/1990 – Braşov, vol. 65, f. 31 (Locotenent-colonel Costică Diaconescu, *Declarație din 22 ianuarie 1990*). În decembrie 1989, Costică Diaconescu era ofițer 2 în Statul Major de apărare civilă județean Braşov.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 90v. (Colonel Constantin Joița, *Notă explicativă din 23 ianuarie 1990*).

⁴¹ *Ibidem*, f. 19 (Locotenent-colonel Gheorghe Toma, *Notă explicativă din 22 ianuarie 1990*).

Ca mod de acțiune era prevăzut în planul inițial să se execute niște cordoane de blocare de-a latul străzilor, pentru a împiedica deplasarea turbulenților în centrul orașului. După blocarea acestora trebuia să acționeze plutonul de intervenție al miliției [...] pentru împrăștierea turbulenților și reținerea elementelor mai periculoase sau instigatoare⁴².

Existența acestui plan de intervenție reiese și din declarația locotenent-colonelului Gheorghe Popeea din 23 ianuarie 1990, participant la ședința din 18 decembrie 1989, care menționează că, după deschiderea întrunirii, prim-secretarul Petre Preoteasa

[...] a dat întâi cuvântul la [lui] Gl. Zăgoneanu. Acesta a arătat că unitățile din subordinea IJMI [Inspectoratul Județean al Ministerului de Interne Brașov] pe baza unui ordin al MI *au pregătite planuri speciale* [subl. în original] pentru intervenție la restabilirea ordinii și liniștii publice și că sunt pregătite să acționeze în orice situație, în acest sens fiind făcute anterior și o serie de exerciții și aplicații în diferite locuri din Brașov. Totodată a arătat că organele MI nu pot face față în cazul în care au de înfruntat un număr mare de turbulenți, că organele MI pot rezolva situații în care se confruntă cu un număr de circa 200-400 de oameni, în rest fiind necesară intervenția și cooperarea cu unitățile MAPN și cu gărzile patriotice și, în acest sens, este necesar să se stabilească precis, amănunțit variante de acțiune și de intervenție pentru obiectivele importante din municipiu – cu forțe, aliniamente, loc de dispunere, de așteptare, timp de alarmare, de adunare, de intrare în dispozitiv și toate celelalte probleme legate de astfel de situații⁴³.

În timpul ședinței, Zăgoneanu⁴⁴ s-a referit și la revolta din 15 noiembrie 1987, asigurându-l pe prim-secretarul Preoteasa că „s-au luat măsuri privind modul de acțiune a trupelor de securitate și miliție”, iar dacă „va fi atacat sediul comitetului județean de partid, va fi apărat”⁴⁵. Cei prezenți la ședința din 18 decembrie 1989 îl indică pe generalul Zăgoneanu ca fiind autorului acestui plan. Totodată, aceștia mai menționează că definitivarea lui a fost realizată în zilele următoare de către ofițerii de la Birourile de operații și pregătire de luptă

⁴² *Ibidem*, f. 43 (Maior Gheorghe Oprea, *Declarație din 1 martie 1990*).

⁴³ *Ibidem*, f. 85v. (Locotenent-colonel Gheorghe Popeea, *Declarație de martor din 23 ianuarie 1990*).

⁴⁴ Gheorghe Zăgoneanu, n. 14 martie 1931, Mărculești, jud. Ialomița. De profesie lăcătuș, a fost încadrat în Securitate în 1961. Anterior, a fost ofițer de armată. În cadrul Securității, a avut numeroase funcții, printre care pe cele de locțiitor al șefului Direcției a IV-a Contrainformații Militare și șef al Serviciului Contrainformații de pe lângă Comandamente și Direcții Centrale MFA (1968-1970), șef al Serviciului de Pașapoarte al municipiului București (1970-1972), secretar de Stat în Ministerul de Interne (1978-1982), șef al Serviciului Independent pentru Problemele Secretului de Stat și ale Relațiilor cu Străinii (1985-1987). A fost numit șef al Inspectoratului județean de Securitate Brașov în data de 18 noiembrie 1987, după revolta muncitorilor (Nicolae Ioniță, *Șefii unităților centrale și teritoriale de Securitate. 1948-1989*, în „Caietele CNSAS”, an VII, nr. 1(13)/2014, p. 40, 96, 114).

⁴⁵ MP, PICCJ, SPM, dosar 97/P/1990 – Brașov, vol. 65, f. 31v. (Locotenent-colonel Costică Diaconescu, *Declarație din 22 ianuarie 1990*).

ale unităţilor MI şi MAPN din Braşov. Planul elaborat avea două variante, atac şi apărare, şi cuprindea „4 zone posibile de izbucnire a unor mişcări ale populaţiei”: 1) Comitetul Judeţean de partid; 2) Întreprinderea de Autocamioane Braşov „Steagul Roşu” până la intersecţia cu strada Bucureşti; 3) Tractorul Braşov cu stadionul şi parcul din apropiere; 4) Universitatea şi căminele studenţeşti de pe strada Memorandumului⁴⁶.

Un alt participant la şedinţa Consiliului Judeţean al Apărării detaliază, într-o *Notă explicativă* din 16 aprilie 1990, „acţiunile concrete” care au fost hotărâte în timpul întrunirii din 18 decembrie 1989⁴⁷. Conform colonelului Gheorghe Popescu, drept „acţiuni concrete” au fost stabilite:

[...] prelungirea măsurilor de pază întărită până după revelion; alungarea străinilor din judeţ, indiferent de pagube pe linia Turism; [...] constituirea unui comandament central judeţean şi municipal pentru conducerea tuturor forţelor; unităţile militare să treacă prin centrul oraşului la instrucţie; unitatea de elicoptere să execute zboruri asupra oraşului Braşov; paza fab.[ricii] de pâine, ulei; paza căminelor, cinematografele şi a sălilor de teatru; organizarea tp. [transportului] în comun corespunzător nevoilor; interzicerea întreruperii energiei electrice, mărirea debitului de gaze; asigurarea încălzirii locuinţelor în mod corespunzător; îmbunătăţirea radicală a aprovizionării populaţiei, aducerea de la Constanţa unei cantităţi de carne; controale riguroase în magazine⁴⁸.

S-a mai propus şi organizarea unei şedinţe cu „responsabili din comerţ”⁴⁹.

Aplicarea unor măsuri de prevenire sau de intimidare a populaţiei locale este indicată şi de către şeful Gărzilor Patriotice din Braşov, locotenent-colonel Gheorghe Toma. Măsurile pe care le enumeră sunt: „cercetare aeriană executată cu elicoptere de către ICA Ghimbav; deplasări de coloane militare pe diferite trasee din municipiu; patrulare ale armatei în principalele zone aglomerate din oraş”. Iniţiativa aplicării acestora este atribuită de către Gheorghe Toma fostului prim-secretar al organizaţiei judeţene de partid, Petre Preoteasa⁵⁰.

Se poate observa din măsurile propuse că responsabili de partid şi de stat erau conştienţi de lipsurile curente şi de nemulţumirile locuitorilor oraşului Braşov, fiind, probabil, încă vie în memoria lor revolta din 1987. De aceea,

⁴⁶ Pentru mai multe informaţii, vezi *ibidem*, f. 34-34v. (Ioan Băncilă, *Declaraţie de martor din 27 aprilie 1990*), f. 34 (Locotenent-colonel Ion Dragne, *Declaraţie de martor din 23 ianuarie 1990*), f. 35-35v. (Dudiţă Dumitru, *Declaraţie de martor din 27 aprilie 1990*), f. 42-43 (Maior Gheorghe Oprea, *Declaraţie din 1 martie 1990*); f. 37 (Colonel Gheorghe Popescu, *Notă explicativă din 6 aprilie 1990*); f. 21 (Locotenent-colonel Gheorghe Toma, *Notă explicativă din 22 ianuarie 1990*).

⁴⁷ Dintre toţi participanţii la şedinţa Consiliului Judeţean al Apărării, colonelul Popescu Gheorghe este singurul care consideră că aceasta a avut loc la 20 decembrie 1989, şi nu la 18 decembrie, după cum menţionează în declaraţii toţi cei prezenţi la această întrunire.

⁴⁸ MP, PICCJ, SPM, dosar 97/P/1990 – Braşov, vol. 65, f. 36 (Colonel Gheorghe Popescu, *Notă explicativă din 6 aprilie 1990*).

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 20 (Locotenent-colonel Gheorghe Toma, *Notă explicativă din 22 ianuarie 1990*).

planurile întocmite aveau două scopuri. Primul a fost satisfacerea nemulțumirilor brașovenilor pentru a nu da naștere unei ample acțiuni de protest, similară celei din 15 noiembrie 1987, iar al doilea era prevenirea sau intervenția în forță, dacă o revoltă anticomunistă ar fi avut totuși loc. În cadrul ședinței, s-a discutat inclusiv despre posibilele victime, care ar fi rezultat în urma intervenției unităților MApN și a MI. Referitor la acest aspect, Mircea Popeea menționează că, în timpul ședinței, Zăgoneanu le-a spus că, în „cazul în care vor fi victime, acestea să nu fie lăsate în stradă, ci să fie ridicate și transportate imediat de la fața locului”⁵¹.

După terminarea ședinței a avut loc o întrevedere între Petre Preoteasa, Gheorghe Pană⁵² și Gheorghe Zăgoneanu în biroului fostului prim-secretar al organizației județene de partid a PCR. Petre Preoteasa menționează, într-o declarație din 23 februarie 1990, că, în timpul acestei întâlniri, Zăgoneanu a fost întrebat de către Pană Gheorghe „ce alte măsuri suplimentare a mai luat pe linia inspectoratului MI”. Acesta a răspuns:

[...] printre altele „a asigurat și echipe din unitățile de securitate pentru paza clădirilor din apropierea comitetului județean Brașov al PCR” și după câte îmi amintesc a susținut că urmau să instaleze camere de luat vederi pe aceste clădiri. De asemenea, Gl. Zăgoneanu spunea că are asigurat la hotelul Capitol un apartament sau o cameră în care oamenii de ordine ai securității aveau acces și puteau să intervină la nevoie. De asemenea, susținea că și în clădirea Modarom vor fi instalați oameni ai securității pentru intervenție în caz de nevoie⁵³.

Asupra acestor afirmații, prim-secretarul revine într-un proces-verbal din 28 februarie 1990. În timpul confruntării sale cu generalul Zăgoneanu, Preoteasa menționează că s-a referit la „echipe de ordine pentru asigurarea securității clădirilor” și nu la „echipe speciale de cadre de securitate”. Totodată, menționa că toate măsurile discutate la ședința din 18 decembrie au fost propuse pentru prevenirea unor incidente cum ar fi „pătrunderea unor elemente turbulente” în clădirile din apropierea sediului județean de partid și nu „cu scopul de a trage în populație”. În același proces-verbal de confruntare, Zăgoneanu precizează că măsurile la care s-a „referit” față de Gheorghe Pană și Petre Preoteasa erau „cele existente, curente” pentru menținerea ordinii în zonă și anume: „patrulare mixte de miliție, gărzi și militari în termen”. Zăgoneanu a

⁵¹ *Ibidem*, p. 86 (Locotenent-colonel Gheorghe Popeea, *Declarație din 23 ianuarie 1990*).

⁵² Gheorghe Pană, n. 9 aprilie 1927, com. Gherghița, jud. Prahova. Intrat în Partidul Comunist Român în 1947, a ocupat în timpul regimului comunist mai multe funcții de răspundere în cadrul organizației comuniste și statului comunist: prim-secretar al Comitetului Regional/Județean de partid Brașov (1966-1969), membru al CC al PCR (1969-1989), membru al Prezidiului Permanent al CC al PCR (1972-1974), membru al Secretariatului CC al PCR (1972-1984), membru al Comitetului Executiv al CC al PCR (1969-1974), membru al Comitetului Politic Executiv al CC al PCR (1974-1989). Vezi Florica Dobre (coord.), *op. cit.*, p. 447-448.

⁵³ MP, PICCJ, SPM, dosar 97/P/1990 – Brașov, vol. 65, f. 60v. (Petre Preoteasa, *Declarație din 23 februarie 1990*).

negat că în clădirile din jurul sediului de partid ar fi existat camere de filmat sau „cadre MI cu scopul de a trage în populație, sau de a provoca panică și diversiune”. Întâlniri între conducerea de partid și comandații militari din Braşov au avut loc și în zilele următoare, 19-21 decembrie 1989, atât la sediul Comitetului Judeţean de Partid, cât și la comanda Brigăzii de Vânători de Munte.

La 19 decembrie 1989, ora 9:00, Ioan Băncilă, Dumitru Dudiță, angajați civili la Statul Major de Apărare Civilă din Braşov, și colonelul Diaconescu Costică s-au deplasat la comanda Brigăzii de Vânători de Munte, unde s-au întâlnit cu generalul Zăgoneanu. Cei doi ofițeri superiori au intrat în biroul generalului Ion Florea, comandantul Brigăzii, unde se mai afla colonelul Gheorghe Popescu, comandantul Școlii de ofițeri „Leontin Sălăjan”. După aproximativ 30-45 de minute, colonelul Costică Diaconescu a ieșit din biroul generalului Florea cu un plan pliat, cerându-le celor doi angajați civili copierea acestuia în cinci exemplare. Destinația planurilor era următoarea: câte un plan pentru prim-secretarul Petre Preoteasa, inspectorul șef al MI – generalul Gheorghe Zăgoneanu, comandantul școlii de ofițeri – colonelul Gheorghe Popescu, comandantul Brigăzii de Vânători de Munte – generalul Ion Florea și șeful Gărzilor Patriotice – locotenent-colonel Gheorghe Toma.

Aceste planuri trebuiau să fie semnate de către cei patru responsabili militari și aprobate de prim-secretar. Multiplicarea planului în cinci exemplare s-a realizat la sediul Statului Major de Apărare Civilă, unde cei doi angajați civili au fost transportați cu mașina colonelului Gheorghe Popescu. Ioan Băncilă și Dumitru Dudiță menționează, în declarațiile din 27 aprilie 1990, că planul pe care l-au copiat era o hartă a municipiului Braşov, la scara 1:10.000 și cu dimensiunile de 700/1.000 mm. Planul, numit „Forțele care intervin pe itinerarii stabilite”, cuprindea cinci „ipoteze de intervenție și anume: Consiliul popular judeţean, I.A.Bv. [Întreprinderea de Autocamioane Braşov], Tractorul, Complexul Studentesc Colină, Complexul Studentesc Memorandului”. Conform celor două declarații, la intervenții urmau să participe unități ale Ministerului de Interne (Miliție și Securitate), Școlii de Ofițeri, Brigăzii de Vânători de Munte și Gărzile Patriotice⁵⁴. Cele cinci planuri au fost ridicate la 21 decembrie 1989, ora 13:00, de către maiorul de securitate Gheorghe Oprea, care, potrivit lui Dumitru Dudiță, a spus următoarele: „Poate dă Dumnezeu că nu se aplică”⁵⁵.

Reacția braşovenilor. Confruntările cu autoritățile

În timp ce oficialii de partid și conducătorii militari ai județului Braşov se pregăteau să intervină în forță și să „nimicească” eventualele „dezordini”, locuitorii aflau prin diferite mijloace despre evenimentele de la Timișoara. Cum doar cu doi ani în urmă, aici avusese loc una dintre cele mai importante revolte

⁵⁴ *Ibidem*, f. 46-46v. (Ioan Băncilă, *Declarație de martor din 27 aprilie 1990*), f. 47-47v. (Dudiță Dumitru, *Declarație de martor din 27 aprilie 1990*).

⁵⁵ *Ibidem*, f. 47v. (Dudiță Dumitru, *Declarație de martor*).

împotriva regimului comunist⁵⁶, iar brașovenii au reacționat imediat la aflarea veștilor despre situația din Banat. Reacțiilor lor au variat. O parte dintre ele au fost prezentate de către participanți în declarațiile luate de Parchetul Militar. Astfel, ei menționează că, anterior zilei de 21 decembrie 1989, au avut loc acțiuni individuale de protest, iar forma cea mai frecventă era răspândirea de manifeste. Printre cei care au participat la astfel de acțiuni se numără atât localnici, cât și studenți.

Cosmin Câmpeanu, originar din Ploiești, student la o facultate din Brașov, menționează, într-o declarație de martor din 12 octombrie 2006, că a aflat despre evenimentele de la Timișoara de la Ciprian Arnauși, pe care l-a ajutat să distribuie manifeste în cutiile poștale ale blocurilor din zona gării Brașov și cartierul Steagul Roșu, în zilele de 18 și 19 decembrie. Aceste manifeste erau „confecționate din litere de ziar și aveau următorul conținut: «Români, treziți-vă!», «Libertate!», «Jos Dictatorul!»»⁵⁷. Gestul celor doi reprezenta una dintre principalele forme de proteste din ultimii ani ai regimului Ceaușescu. Amploarea și frecvența unor astfel de acțiuni nu au scăpat vigilenței Securității.

Din documentele interne ale aparatului represiv reiese că instituția represivă era într-o permanentă stare de alertă. Astfel, un raport al Direcției de cercetări penale a Securității din 5 iunie 1985 menționează că, în cursul anului 1984 și în primul trimestru al anului 1985, a avut loc o „intensificare a manifestărilor dușmănoase ale unor elemente din interior, o pondere însemnată în cadrul acestora având-o redactarea și difuzarea de înscrisuri anonime cu conținut ostil”. Conform raportului, aceste înscrisuri negau „realizările Partidului Comunist Român”, instigau la „nesupunere față de ordinea de drept statornică în R.S. România și chiar inițierea sau organizarea unor acțiuni violente, de teroare”. În anii 1984 și 1985 (primul trimestru), fuseseră descoperite 318 „elemente care au săvârșit astfel de fapte”. Cei mai mulți dintre autori erau din județele Dolj, Timiș, Iași, Bacău, Brașov, Argeș și municipiul București. Difuzarea acestora se realiza prin intermediul poștei. O altă formă o reprezenta realizarea unor inscripții în locurile publice⁵⁸.

21 decembrie 1989

Dacă în 18 și 19 decembrie 1989 principală formă de protest împotriva regimului Ceaușescu și de solidaritate cu protestatarii de la Timișoara a reprezentat-o răspândirea de manifeste, situația se va schimba radical în zilele următoare. După ce muncitorii din marile întreprinderi din Brașov au aflat despre situația din Timișoara, prin intermediul radiourilor „Europa Liberă” și „Vocea Americii” sau de la rudele și prietenii din orașul de pe malul Begăi, la

⁵⁶ Despre revolta brașovenilor din 1987, vezi Marius Oprea, Stejărel Olaru (ed.), *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987. Brașov*, Iași, Polirom, 2002.

⁵⁷ MP, PICCJ, SPM, dosar 97/P/1990 – Brașov, vol. 29, f. 17v. (Cosmin Constantin Câmpeanu, *Declarație de martor din 12 octombrie 2006*).

⁵⁸ ACNSAS, fond Documentar, dosar 8852, vol. 1, f. 78-79v.

21 decembrie 1989, în principalele fabrici au avut loc acțiuni revendicative și de empatie cu cei care se luptau cu trupele Armatei și ale Securității în Banat. Concomitent, autoritățile au încercat să controleze reacția muncitorilor și să împiedice participarea lor la acțiunile ce se prefigurau că vor avea loc. Din dispoziția Comitetului județean de partid, unii dintre cei mai de încredere activiști ai partidului au fost trimiși printre muncitori. Sarcina lor era să le prezinte evenimentele din Timișoara, în conformitate cu propaganda comunistă.

Astfel, la 21 decembrie 1989, ora 7:00, la întreprinderea Tractorul Braşov a avut loc o ședință în sala sindicatului cu muncitorii din schimburile I și III, unde conducerea a încercat să le explice acestora situația din Timișoara, spunându-le că „huliganii au devastat centrul oraşului”⁵⁹. Maistrul Vlad Vasile menționează, în Declarația din 12 octombrie 2006, că, în aceeași zi, dar la ora 15:00, a întrerupt energia electrică în secția în care lucra. Imediat, s-a adresat muncitorilor și a cerut solidarizarea lor cu protestatarii din Timișoara. Potrivit acestuia, din întreprindere au plecat apoi spre centrul oraşului aproximativ 300 de muncitori, unde se aflau deja cordoane de militari dispuși în jurul Comitetului Județean de Partid⁶⁰. Existența lor reprezintă un indiciu că planurile de reprimare a eventualelor „dezordini” erau deja puse în aplicare. Acțiuni protestatere au avut loc în după-amiaza aceleiași zile și la Steagul Roșu (Autocamioane Braşov), unde muncitorii s-au adunat în curtea întreprinderii, au scandat lozinci împotriva lui Nicolae Ceaușescu, iar după aceea s-au îndreptat spre centrul oraşului⁶¹. Mărșăluirea muncitorilor spre centrul oraşului, cu intenția clară de a ajunge la „instituția reprezentativă a puterii”⁶², este una dintre caracteristicile protestelor din acele zile care au avut loc în mai multe localități.

Dintre toate acțiunile de protest care au avut loc în 21 decembrie 1989, cea mai coagulată a fost cea la Întreprinderea de Construcții Aeronautice Ghimbav. Răzvrătirea muncitorilor a fost determinată de apariția unui zvon. Potrivit acestuia, de aici urmau să decoleze spre Timișoara mai multe elicoptere. În semn de protest, lucrătorii de la Ghimbav au întrerupt în jurul orei 11:30 lucrul, au ocupat pista întreprinderii și au cerut conducerii anularea tuturor zborurilor în acea direcție⁶³. La îndemnul unuia dintre ei, care striga că la Timișoara i-a fost omorât fratele, muncitorii au hotărât să se îndrepte spre Braşov, în semn de solidaritate cu timișorenii, precum și pentru a protesta în fața Comitetului Județean de Partid, ceea ce au și făcut. După ce angajații din Ghimbav au plecat spre Braşov, autoritățile comuniste au organizat două tentative de oprire a lor: prima la intersecția dintre Stupini și Braşov, dar trupele trimise au ajuns după

⁵⁹ MP, PICCJ, SPM, dosar 97/P/1990 – Braşov, vol. 29, f. 34-38 (Ioan Ovidiu Costea, *Declarație din 7 iunie 2006*).

⁶⁰ *Ibidem*, f. 3v. (Vlad Vasile, *Declarație de martor din 12 octombrie 2006*).

⁶¹ *Ibidem*, f. 29v. (Nicolae Miriuț, *Declarație de martor din 15 februarie 2005*).

⁶² Dinică Ciobotea, Daniela Osicac, *op. cit.*, p. 256.

⁶³ MP, PICCJ, SPM, dosar 97/P/1990 – Braşov, vol. 29, f. 54v. (Ștefan Ghioane, *Declarație de martor din 18 ianuarie 2007*), f. 137v. (Dumitru Caucă, *Declarație de martor din 8 noiembrie 2006*), f. 92 (*Sinteza aspectelor rezultate din anchetele efectuate de Parchetul Militar*).

trecerea coloanei⁶⁴, iar a doua la barajul Ghimbășel, situat la primul pod după intersecția dintre Ghimbav și Brașov. În această zonă fusese organizat un dispozitiv al Trupelor de Securitate⁶⁵, ca parte a măsurilor ordonate de către Inspectoratul Județean al Ministerului de Interne pentru a „împiedica afluirea” celor aproximativ 700-800 de muncitori de la ICA Ghimbav spre Brașov.

Unul dintre principalii organizatori ai măsurilor de reprimare a protestelor a fost generalul Gheorghe Zăgoneanu, șef al Inspectoratului județean al Ministerului de Interne, ofițer cu experiență în acțiuni de „pacificare”, conform limbajului comunist. La 21 decembrie 1989, în jurul orei 12:00, generalul Zăgoneanu i-a ordonat colonelului Ioan Lupu să se deplaseze cu plutonul antiterorist și compania de securitate la „reședința companiei securitate-obiective Metrom, pentru a interveni la nevoie în scopul restabilirii ordinii la St.[eagul] Roșu”. Șefului de stat major al Trupelor de Securitate, locotenent-colonel Nicolae Coceanu, i-a cerut să organizeze un dispozitiv, dintr-o altă companie de securitate și subunități ale miliției, în Parcul Tractorul, cu scopul de a menține ordinea în această zonă⁶⁶. Ioan Lupu menționează, într-o declarație din 22 ianuarie 1990, că, în jurul orei 12:30, Zăgoneanu i-a „ordonat direct” lui Nicolae Coceanu „ca împreună cu subunitatea din parcul Tractorul să se deplaseze [în direcția Ghimbav] cu misiunea de a împiedica afluirea unor demonstranți de la ICA Ghimbav către Brașov”⁶⁷. La apariția muncitorilor de la Ghimbav la barajul Ghimbășel, ora 14:30, soldații din dispozitivul condus de Nicolae Coceanu au deschis focul în plan vertical, trăgând trei focuri de avertisment, ceea ce a avut ca rezultat retragerea din coloană a unora dintre muncitori. Cei care au rămas au forțat spargerea dispozitivului, deși locotenent-colonel Nicolae Coceanu i-a atenționat că avea ordin să deschidă focul împotriva lor dacă nu se întorceau la întreprindere. În urma refuzului acestora, ofițerul susține că a ordonat soldaților ridicarea barajului și plecarea spre Brașov⁶⁸. Acest episod este relatat și în *Raportul privind rezultatele verificărilor*

⁶⁴ *Ibidem*, vol. 5, f. 2v. (Colonel Cornel Vaida, *Declarație martor din 11 iunie 2007*).

⁶⁵ Unitatea 28 de Securitate Brașov, subordonată direct Comandamentului Trupelor de Securitate, avea în componența sa șase companii securitate-obiective, trei companii securitate, o companie școală de gradați, o companie securitate miliție și o companie asigurare de luptă, aprovizionare și transport.

⁶⁶ MP, PICCJ, SPM, dosar 97/P/1990 – Brașov, vol. 65, f. 108 (Colonel Ioan Lupu, *Declarație din 22 ianuarie 1990*).

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, vol. 29, f. 54v. (Ștefan Ghioane, *Declarație de martor din 18 ianuarie 2007*). Redăm aici declarația lui Caucă Dumitru despre incidentul de la barajul Ghimbășel: „Noi am plecat [din întreprindere], iar la o intersecție (Ghimbav cu Brașov) au venit camioane cu soldați MApN dar care nu au intervenit să ne oprească, militarii rămânând în mașini. Ne-am continuat deplasarea iar la pod, la Ghimbav, unde se află două case, drumul era blocat de mașini cu soldați și scutieri. Un colonel, al cărui nume cred că este Lupu, ni s-a adresat spunând să ne întoarcem pentru că altfel are ordin să deschidă focul către noi. Înainte de a ni se adresa, dăduse ordin și militarii au tras cu armele rafale spre sus [în plan vertical] pentru a ne intimida. În acele momente, o parte dintre muncitori s-au întors din drum, alții s-au răsfirat pe câmp, iar cei care am rămas am refuzat să cedăm. Văzându-ne hotărâți, colonelul a dat ordin militarilor să urce în mașini și aceștia s-au întors spre Brașov” (*ibidem*, vol. 4, f. 138, Dumitru Caucă, *Declarație de martor din 8 noiembrie 2006*).

efectuate în legătură cu implicarea fostelor trupe de securitate în evenimentele din decembrie 1989. Potrivit acestui raport, cele trei focuri de avertisment au fost „executate” la 21 decembrie 1989, în jurul orei 14:30, sub presiunea manifestațiilor”, iar „în urma discuțiilor purtate cu reprezentanții acestora, subunitățile au ridicat barajul și au permis acestora afluirea către centrul municipiului Braşov”⁶⁹. După retragerea soldaților, muncitorii și-au reluat drumul ajungând în Braşov în jurul orei 16:00⁷⁰. În marşul lor spre Comitetul Judeţean de Partid, coloanei de muncitori i s-au alăturat locuitorii ai oraşului. În jurul orelor 17:00-17:30, muncitorii de la Ghimbav au ajuns în apropierea organizației judeţene de partid, care era apărată de soldați în termen de la Brigada de Vânători de Munte și de la trupele de Securitate⁷¹. Dispozitivul a fost organizat după eșecul celor două tentative de oprire a muncitorilor și în urma ordinelor primite de generalul Ion Florea de la ministrul Apărării, Vasile Milea, și comandantul Armatei I, generalul Gheorghe Voinea. Colonelul Ioan Lupu menționează, în Declarația din 22 ianuarie 1990, trupele care au fost trimise atunci să apere Comitetul Judeţean de Partid și care era amplasarea lor. Potrivit acestuia,

[...] subunitățile pe care le-am comandat au fost dispuse în punctele: între Modarom și Postăvarul, între liceul Unirea și căminul Universității și între construcția din spatele Comitetului judeţean de partid până la bifurcația între Gheorghiu Dej și alea din fața Comitetului judeţean de partid. În fața Comitetului judeţean de partid au acționat plutonul de intervenție al fostei miliții. Între punctele menționate au acționat subunități din școala de ofițeri Leontin Sălăjan și din brigada de Vânători de Munte. Acest dispozitiv s-a menținut până în ziua de 22.12.1989, când s-a anunțat fuga dictatorului și când toate forțele s-au retras și au permis demonstrațiilor să se grupeze în fața fostului sediu al Comitetului judeţean de partid⁷².

Potrivit Declarației generalului Ion Florea din 24 octombrie 2007, pentru apărarea sediului Comitetului judeţean de partid fuseseră concepute, de către el și generalul Gheorghe Zăgoneanu, două planuri. Primul prevedea apărarea acestuia fără ca soldații să tragă în populație, iar al doilea era un plan de intervenție directă împotriva protestatarilor din fața comitetului de partid, dacă

⁶⁹ ASRCCED-1989, f. 16 (Ministerul de Interne, Comandamentul Trupelor de Jandarmi, *Raport privind rezultatele verificărilor efectuate în legătură cu implicarea fostelor trupe de securitate în evenimentele din decembrie 1989*). Raportul a fost întocmit la solicitarea Comisiei senatoriale pentru cercetarea evenimentelor din decembrie 1989.

⁷⁰ La intrarea în Braşov era organizat un alt dispozitiv pe strada Lungă, dar pe care manifestații l-au ocolit: „Am dat peste alt baraj de soldați, un TIR bloca șoseaua, atunci am luat-o pe o stradă la stânga, vizavi de Restaurantul Caraiman, pe str. Morii. Am pornit pe str. Avram Iancu, la Hidromecanica și Bd. Lenin. Am continuat să înaintăm, nu s-au alăturat alți cetățeni, am ajuns în P-ța Sfatului [...], am spus rugăciuni și am coborât la Modarom – CJ. Aici erau mulți civili adunați ce scandau lozinci” (MP, PICCJ, SPM, dosar 97/P/1990 – Braşov, vol. 29, f. 55, Ștefan Ghioane, *Declarație de martor din 18 ianuarie 2007*).

⁷¹ *Ibidem*, vol. 4, f. 137-138 (Dumitru Caucă, *Declarație de martor din 8 noiembrie 2006*).

⁷² *Ibidem*, vol. 65, f. 109 (Colonel Ioan Lupu, *Declarație din 22 ianuarie 1990*).

se „împunea o asemenea măsură”⁷³. Astfel, la apropierea coloanei de manifestați, soldații din dispozitiv au deschis focul în plan vertical, fiind folosite pentru dispersarea muncitorilor și jeturi de apă. După deschiderea focului, demonștrantii s-au refugiat în parcul din apropierea Comitetului Județean de Partid, iar cei mai mulți s-au regrupat în fața Hotelului Capitol. De la Hotel, aceștia au mers în Piața „23 August” (actuala Piața Sfatului), unde au îngenuncheat și au spus rugăciunea „Tatăl Nostru”.

De aici, protestatarii au mers la magazinul „Universal”, situat în spatele Comitetului Județean de Partid, unde au rămas până în jurul orei 23:00, când cei mai mulți dintre ei au început să părăsească zona centrală a Brașovului. Referitor la acest episod, unul dintre participanți declara:

În timp ce ne apropiam de clădirea Comitetului Județean al PCR am văzut foarte mulți soldați și scutieri în jurul clădirii, autocamioane în care se aflau alți militari, în acestea aflându-se instalate mitraliere în poziție de tragere, TAB-uri. Când am ajuns relativ aproape s-a deschis focul foarte puternic, dar nu spre noi, ci în sus. Manifestanții s-a împrăștiat în parcul din apropiere⁷⁴.

Pe durata nopții, a rămas în continuare un grup de protestatari de aproximativ 100-150 de persoane. Unii dintre ei menționează că, pe timpul nopții, din clădire au ieșit mai mulți bărbați în civil care au început să-i fotografieze. Ca reacție, cei din fața sediului județean de partid s-au întors cu spatele⁷⁵. În timpul acestei acțiuni de protest a brașovenilor, au fost aruncate manifeste de pe platforma magazinului „Universal” cu referire la „masacrul de la Timișoara”. Manifestele erau „scrise pe caiete de dictando cu litere făcute din gumă” și care „au fost mobilizatoare pentru cetățeni”⁷⁶.

În acea zi, nu doar de la IAR Ghimbav au plecat muncitori spre centrul orașului, ci și de la întreprinderile Tractorul și Steagul Roșu. Pentru oprirea lor, a fost constituit un dispozitiv de blocare format din soldați de la Trupele de Securitate, Școala de ofițeri și Unitatea de Vânători de Munte în jurul Comitetului județean de partid⁷⁷. De asemenea, locotenent-colonel Staicu, comandantul Miliției, i-a ordonat maiorului Ioan Brebenel, șeful plutonului pentru restabilirea ordinii publice, să se deplaseze cu întreg efectivul în zona magazinului „Universal” din Brașov⁷⁸. În aceeași zi, orele 15:30-16:00, generalul Ion Florea a ordonat trimiterea în dispozitivul din zona Comitetului Județean de Partid a 500 de militari de la unitățile Predeal, Ghimbav și Halchiu, unități care făceau parte din Brigada de Vânători de Munte condusă de Florea⁷⁹.

⁷³ *Ibidem*, f. 16v. (Generalul Ion Florea, *Declarație de învinuit/martor din 24 octombrie 2007*).

⁷⁴ *Ibidem*, vol. 4, f. 137-138 (Dumitru Caucă, *Declarație de martor din 8 noiembrie 2006*); vezi și *ibidem*, vol. 29, f. 19 (Câmpeanu Cosmin Constantin, *Declarație de martor din 12 octombrie 2006*); *ibidem*, vol. 5, f. 11v. (Anișoara Oancea, *Declarație de martor din 5 octombrie 2007*).

⁷⁵ *Ibidem*, vol. 29, f. 19 (Cosmin Constantin Câmpeanu, *Declarație de martor din 12 octombrie 2006*).

⁷⁶ *Ibidem*, vol. 5, f. 23v. (Emilian Bratan, *Declarație din 3 mai 2006*).

⁷⁷ *Ibidem*, vol. 65, f. 108 (Colonel Ioan Lupu, *Declarație din 22 ianuarie 1990*).

⁷⁸ *Ibidem*, f. 118 (Maior Ioan Brebenel, *Declarație de martor din 2 martie 1990*).

⁷⁹ *Ibidem*, vol. 5, f. 2v. (Colonel Cornel Vaida, *Declarație martor din 11 iunie 2007*).

22/23 decembrie 1989

A doua zi, protestele au început încă de la primele ore ale dimineții, când muncitorii de la marile întreprinderi din oraș⁸⁰ și de la ICA Ghimbav⁸¹ au plecat din nou spre centrul Braşovului. Unele dintre lozincile scandate de către protestatari în timpul deplasării către sediul judeţean al Partidului Comunist, după cum susţin aceştia după 1989, au fost „Ceaşescu e un bou, nu apucă Anul Nou; dac-o face pe nebunul, nu apucă nici Crăciunul”, „Armata e cu noi”⁸². Mobilizarea muncitorilor a fost realizată atât de către protestatarii care au rămas pe durata nopţii în faţa sediului de partid, cât şi de către timişorenii care au venit în Braşov pentru a aduce mesajul revoluţiei.

Prezenţa timişorenilor, în zilele de 21-22 decembrie 1989, a fost semnalată în mai multe oraşe, inclusiv la mitingul din 21 decembrie din Piaţa Revoluţiei şi la barajul din 22 decembrie de la Hotelul Intercontinental din Bucureşti. Potrivit declaraţiei lui Victor Tofănică, în noaptea de 21/22 decembrie, orele 3:00-4:00, a mers împreună cu alţi colegi la Steagul Roşu pentru a-i convinge pe muncitorii din schimburile trei şi unu să li se alăture. În faţa cinematografului Tineretului, au întâlnit „un grup de 4-5 manifestanţi, venind dinspre gară, având asupra lor o cruce. Aceştia ne-au spus că sunt din Timişoara şi că vor să meargă la Steagul Roşu pentru a mobiliza muncitorii”. După ce le-a spus că lucrează la această întreprindere, cele două grupuri s-au deplasat împreună la uzină, unde au ajuns în jurul orei 5:00⁸³.

După venirea muncitorilor din marile întreprinderi din Braşov în faţa sediului judeţean de partid, cei prezenţi au hotărât constituirea unui grup din câte doi reprezentanţi de la fiecare fabrică care să prezinte prim-secretarului o listă cu principalele revendicări ale protestatarilor. Petiţia înmănată lui Petre Preoteasa cuprindea revendicări politice şi economico-sociale. Cele şapte puncte ale petiţiei erau: 1) demisia din toate funcţiile de partid şi de stat a lui Nicolae Ceauşescu; 2) alegeri democratice libere, iar pe liste să figureze atât reprezentanţi ai PCR, cât şi persoane fără apartenenţă politică; 3) libertatea de exprimare şi de expresie, accesul neîngrădit la mijloacele mass-media; 4) îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă

⁸⁰ Potrivit declaraţiei lui Dumitriu Mircea, la sediul Comitetului Judeţean de Partid au venit încă de la ora 4:30 un grup de aproximativ 100 de persoane de la întreprinderea Steagul Roşu, iar la ora 6:30 au mers la uzină pentru a mobiliza şi alţi muncitori. Vezi *ibidem*, vol. 19, f. 9v. (Dumitriu Mircea, *Declaraţie de martor din 14 noiembrie 2006*).

⁸¹ Potrivit lui Ghione Ştefan, electrician la ICA Ghimbav, a doua zi nu au mai întâlnit filtre în drumul spre Braşov (*ibidem*, vol. 29, f. 55, Ghioane Ştefan, *Declaraţie de martor din 18 ianuarie 2007*). O posibilă explicaţie a neaplicării acestor ordine este, așa cum precizează Rusu Cornel, absenţa unor ordine scrise, nu verbale (*ibidem*, vol. 4, f. 80v., Maiorul Cornel Rusu, *Declaraţie de martor din 24 octombrie 2006*).

⁸² *Ibidem*, vol. 4, f. 118-119 (Plutonier Vâlcu Ion, *Mărturie asupra evenimentelor din 21-25 decembrie 1989 din Braşov*).

⁸³ MP, PICCJ, SPM, dosar 97/P/1990 (Victor Tofănică, *Declaraţie din 6 decembrie 2006*). Această declaraţie face parte dintr-un dosar constituit de către Parchetul Militar şi care grupează declaraţiile în care se menţionează prezenţa timişorenilor în marile oraşe, în zilele de 21 şi 22 decembrie 1989. Dosarul nu este numerotat.

și desființarea tuturor formelor de raționalizare a alimentelor și a formelor de consum; 5) dezvăluirea adevărului despre demonstrația de la 15 noiembrie 1987; 6) încetarea imediată a urmărilor penale ale participanților la demonstrație și încetarea executării sentințelor date și 7) publicarea în ziarul local din 23 decembrie 1989 a acestor revendicări⁸⁴.

În acest timp, forțele militare dislocate în apropierea orașului erau pregătite să intervină. Potrivit declarației maiorului Cornel Rusu din 24 octombrie 2006, după confruntarea cu muncitorii din 21 decembrie 1989, în seara aceleiași zile, orele 18:00-19:00, locotenenți-coloneii Ion Opran și Mihai Paul au fost convocați de către șeful de stat major al Brigăzii de Vânători de Munte, locotenent-colonel Ionel Dumitru Popescu. Acesta le-a ordonat să se deplaseze la subunitățile din Bartolomeu și să organizeze în dimineața zilei de 22 decembrie 1989 un dispozitiv de luptă pe strada Lungă cu misiunea de a opri înaintarea coloanelor de muncitori de la ICA Ghimbav, iar dacă nu vor reuși, să execute foc asupra manifestațiilor. Cornel Rusu susține că același ordin a fost transmis și comandantului Batalionului de Vânători de Munte de la Ghimbav, maiorul Corcoțoi, care ar fi trebuit să organizeze un dispozitiv pe Drumul Ghimbavului cu aceeași misiune: de a opri înaintarea muncitorilor de la ICA Ghimbav spre Brașov⁸⁵.

Însă, această confruntare dintre militari și civili, ce se prefigura, nu a mai avut loc. Posibilul motiv ar fi deruta care s-a instaurat printre comandanții militari care, după fuga lui Ceaușescu, au ezitat să mai execute ordinele primite și pe care le îndepliniseră fără șovăială, cel puțin până atunci. Din documentele consultate, rezultă că aspectele cele mai semnificative ale datei de 22 decembrie, care au determinat cursul ulterior al evenimentelor din Brașov, au fost: retragerea militarilor din dispozitivul de apărare din jurul organizației județene de partid, constituit încă din zilele anterioare, ocuparea sediului de partid și a Securității de către manifestați, ordinele transmise prin TO (tehnică operativă) unităților militare și de securitate⁸⁶, înarmarea civililor și deschiderea focului în Brașov, în cursul nopții de 22/23 decembrie 1989.

⁸⁴ MP, PICCJ, SPM, dosar 97/P/1990 – Brașov, vol. 3, f. 79 (Dumitru Popa, *Memoriu către Asociația Luptătorilor din Brașov din decembrie 1989*, 12.10.1991). Fostul secretar, Petre Preoteasa, menționează, în Declarația de martor din 10 noiembrie 2008, că o petiție asemănătoare i-a fost prezentată în 21 decembrie 1989: „În data de 21.12.1989, la orele 17:00-18:00, Generalul Zăgoneanu mi-a spus că trei oameni doresc să stea de vorbă cu mine. I-am primit în biroul meu și le-am cerut să-mi spună ce probleme au. Unul din cei trei mi-a întins o petiție cu 7 revendicări, ultimele două fiind plecarea lui Nicolae Ceaușescu și demisia Guvernului. Le-am răspuns că primele 5 puncte cu referire la problemele sociale (căldură, alimente, lucru) pot fi rezolvate și că ultimele două nu sunt de competența mea să le iau în discuție. [...] Am acceptat ca petiția să fie trimisă la cancelaria lui Nicolae Ceaușescu, însă nu cunosc dacă a fost trimisă” (*ibidem*, vol. 65, f. 51-52, Petre Preoteasa, *Declarație de martor din 10 noiembrie 2008*).

⁸⁵ *Ibidem*, vol. 4, f. 79v-80v. (Maiorul Cornel Rusu, *Declarație de martor din 24 octombrie 2006*).

⁸⁶ Potrivit unei *Note de relații* a generalului Ion Florea din 14 mai 1990, în dimineața zilei de 22 decembrie 1989 a avut o convorbire telefonică prin TO cu ministrul Apărării, generalul colonel Vasile Milea, care i-a „transmis expres ca militarii MAPn să nu tragă sub nici o formă în

Ordinul de retragere din dispozitiv a soldaților din cadrul Brigăzii de Vânători de Munte a fost dat de către generalul Ion Florea, după anunțul fugii lui Nicolae Ceaușescu. În urma ordinului, militarii MAPN aflați în apropierea organizației județene de partid s-au retras la comandamentul Brigăzii de Vânători de Munte⁸⁷. La scurt timp după retragerea lor, protestatarii din primele rânduri au pătruns în clădire, fără să întâmpine rezistență din partea soldaților din Trupele de Securitate și a civililor din Gărzile Patriotice care se mai aflau în dispozitiv. Manifestanții au distrus materiale de propagandă din clădire, au ars tablourile și cărțile lui Nicolae Ceaușescu⁸⁸. De aici, o parte dintre ei au mers la sediul Securității, în special cei care intraseră în contact cu Securitatea locală și care fuseseră anchetați în anii precedenți pentru diferite „infrațiuni contra securității statului”. Referitor la intrarea civililor în sediul Securității, unul dintre participanți evidențiază gândurile de răzbunare ale unor persoane ce fuseseră reținute și anchetate în anii precedenți, precum și corecțiile fizice aplicate unora dintre anchetatori:

În data de 22.12.1989, după anunțul că soții Ceaușescu au fugit, la scurt timp m-am întâlnit în rândul mulțimii cu câțiva cunoscuți care avuseseră probleme anterior cu Securitatea, printre care Aranosi Ciprian, Boaca Sorin, și am plecat la sediul Securității. Noi am mers în acel loc în principal pentru a căuta anumiți anchetatori care îi cercetaseră anterior pe unii dintre cei din grup, dar și pe mine, care în 1988 fusesem anchetat pentru că în sala de clasă i-am desenat mustață gen „Hitler” lui N. Ceaușescu și zvastica pe obraz. În curte am întâlnit un grup de milițieni, dintre care îl cunoșteam pe Dobronel, pe care i-am dezarmat de pistoale și i-am introdus în sala de ședințe. Armamentul și cei 7-8 milițieni au fost predați Comitetului de revoluționari conduși de Dan Sarmasi care se întâlniseră în sediul Securității. Tot în sediu l-am găsit pe un maior pe nume Kramer, care era îmbrăcat în civil și se dădea drept angajat civil. Acesta a fost recunoscut de Aranosi Ciprian. A fost agresat de revoluționari și predat lui Sarmasi și Firoiu. Eu am revenit la Comitetul Județean al PCR. Am reușit să intru în clădire, la parter și am aflat că sosise în sediu Gen. Florea care coordona toată activitatea⁸⁹.

În aceeași zi, ora 13:30, la sediul Brigăzii de Vânători de Munte a avut loc o ședință, convocată de către generalul Ion Florea, la care au participat șeful de Stat Major, locotenent-colonel Ionel Dumitru Popescu, coloneii Emil Voinea și Aurel Stoian, locotenent-colonel Ilie Puran, maior Cornel Vaida și șefii de armă din cadrul Brigăzii. În timpul ședinței, generalul le-a comunicat că a primit

demonstranți”, informație pe care a transmis-o și lui Petre Preoteasa și Gheorghe Pană, prezenți la discuție, și lui Gheorghe Popescu, comandantul școlii de ofițeri. De asemenea, Ion Florea l-a informat și pe colonelul Lupu Ioan, căruia i-a „cerut să discute cu generalul Gheorghe Zăgoneanu pentru a vedea ce ordine au primit pe linia lor”. La puțin timp, Ioan Lupu i-a comunicat că și pe „linia lor s-a primit ordin să nu se tragă în demonstranți”. Vezi *ibidem*, vol. 65, f. 3 (Generalul Ion Florea, *Notă de relații*).

⁸⁷ *Ibidem*, vol. 5, f. 25 (Colonel (r) Ioan Radu, *Declarație de martor din 18 noiembrie 2008*).

⁸⁸ *Ibidem*, vol. 29, f. 19v. (Cosmin Constantin Câmpeanu, *Declarație de martor din 12 octombrie 2006*), f. 29v. (Nicolae Miriut, *Declarație de martor din 15 februarie 2005*).

⁸⁹ *Ibidem*, f. 14v. (Gabriel Daniel Aculov, *Declarație de martor din 11 decembrie 2006*).

ordin ca, începând cu ora 14:00, să ia în subordine Securitatea⁹⁰. În Declarația din 24 octombrie 2007, generalul Ion Florea menționează că acest ordin i-a fost transmis de către generalul Gheorghe Voinea, comandantul Armatei I⁹¹.

Potrivit maiorului Cornel Vaida, care l-a însoțit pe generalul Florea la sediul Securității, incinta era deja ocupată de către protestatari, care „vandalizaseră cărțile și tablourile” cuplului Ceaușescu. Cei doi ofițeri de armată s-au „informat asupra efectivelor de securitate prezente la aceea oră” și i-au cerut colonelului Bucur să convoace toate cadrele la sediu⁹². Unul dintre protestatarii aflați în fața Securității menționează, într-o declarație din 5 octombrie 2007, că generalul Ion Florea a ținut un discurs, în jurul orei 16:00, spunându-le că situația este sub control, iar „cadrele de securitate au fost reținute”⁹³.

În timp ce se afla în biroul șefului Securității, lui Florea i s-a ordonat prin telefon de la București să preia controlul asupra județului și să se deplaseze la Comitetul Județean de Partid. La sediul organizației județene au ajuns în jurul orei 17:30, găsind clădirea ocupată de „sute de oameni”, iar în fața ei se aflau câteva mii de protestatari. În urma ordinului primit de la generalul Ion Florea, Cornel Vaida a evacuat din incintă „toate persoanele care nu aveau ce căuta”, adică cei care nu dețineau ecuson FSN, a telefonat la comandamentul Brigăzii și a cerut trimiterea unui pluton pentru a asigura paza sediului⁹⁴. Atribuțiile lui Gheorghe Toma, șeful Gărzilor Patriotice, care se afla în clădire, au fost preluate de către generalul Ion Florea, „întrucât acesta nu era prea ascultat”. În noua sa calitate, de comandant al județului și al Brigăzii de Vânători de Munte, al Securității, precum și de șef al Gărzilor Patriotice, Florea a ordonat „mobilizarea luptătorilor din Gărzile Patriotice” și „înarmarea acestora pentru paza clădirii Consiliului Județean [Comitetul de Partid] și a principalelor obiective” din oraș⁹⁵. Referitor la preluarea conducerii de către generalul Ion Florea, fostul prim-secretar Petre Preoteasa menționează, în Declarația din 10 noiembrie 2008, că, „în data de 22.12.1989, în jurul orelor 17:00, la televizor l-a văzut pe Generalul Militaru, care afirmase următoarele: Brașov, Generalul Florea preiei comanda, Dolj, Generalul Roșu preiei comanda”⁹⁶.

Începând cu ora 21:00, Cornel Vaida a reorganizat din ordinul generalului Florea dispozitivul de apărare din jurul sediului PCR, cu misiunea de a opri orice atac. Dispozitivul erau unul de tip circular, fiind organizat în jurul Comitetului Județean de Partid, aceasta aflându-se aproximativ în centrul lui⁹⁷. Unul dintre

⁹⁰ *Ibidem*, vol. 5, f. 10 (Cornel Vaida, *Declarație de martor – completare – din 18 iunie 2007*).

⁹¹ *Ibidem*, vol. 65, f. 16v. (Generalul Ion Florea, *Declarație de învinuit/martor din 24 octombrie 2007*).

⁹² *Ibidem*, f. 10-10v.

⁹³ *Ibidem*, vol. 5, f. 11v. (Anișoara Oancea, *Declarație de martor din 5 octombrie 2007*).

⁹⁴ *Ibidem*, f. 3v.-4v. (Colonel Cornel Vaida, *Declarație martor din 11 iunie 2007*).

⁹⁵ *Ibidem*, vol. 65, f. 16v. (Generalul Ion Florea, *Declarație de învinuit/martor din 24 octombrie 2007*).

⁹⁶ *Ibidem*, f. 54 (Petre Preoteasa, *Declarație de martor din 10 noiembrie 2008*).

⁹⁷ Dispunerea unităților militare era următoarea: în parcul din fața sediului de partid se aflau militarii de la UM 1199, comandanți de locotenent Bana Florin, și militarii de la Reparati

ofițerii care a participat la amplasarea soldaților în obiectivele stabilite, maiorul Ion Radu de la UM Predeal 01090, menționează, într-un raport al unității din 12 martie 1990, că în seara zilei de 22 decembrie 1989, ora 23:30, a plecat în urma ordinului dat de comandantul unității cu un detașament de 150 de militari spre Braşov. Detașamentul avea în structura sa două companii, fiecare formată din patru plutoane. Misiunea a aflat-o la sediul Brigăzii de Vânători de Munte, și anume: participarea cu soldații din subordine la dispozitivul constituit de maiorul Cornel Vaida, cu scopul de „a interzice circulația autovehiculelor pe căile ce duceau către CJP⁹⁸ [și de] a nu permite accesul persoanelor înarmate în parcul din fața clădirii fostului CJP”⁹⁹.

În noaptea de 22 spre 23 decembrie, după ce Armata a preluat controlul oraşului și s-a alăturat Frontului Salvării Naționale, recent înființat, în Braşov s-a deschis focul. Ofițerii implicați aveau să reproducă în declarațiile date Parchetului Militar cadrul general al deschiderii focului împotriva civililor. Principalele cauze ce reies din mărturiile lor sunt: înarmarea civililor în noaptea de 22/23 decembrie 1989, lipsa de cooperare între diferitele unități și subunități amplasate în dispozitivul de apărare din zona centrală a oraşului, anunțul pe postul național de televiziune că la Braşov revoluția este în pericol, fiind atacată de către teroriști, și chemarea locuitorilor să o apere. Totodată, distribuirea armamentului s-a realizat numai în baza unui act de identitate sau legitimație de serviciu, fără a exista o evidență clară a armelor distribuite.

Conform plutonierului Ion Vâlcu, ordinul de distribuire a armamentului l-a primit în noaptea de 22/23 decembrie 1989 de la locotenent colonel Opran, șeful cazărmii din Bartolomeu¹⁰⁰. În Sinteza Parchetului Militar din 1994 se precizează că primul foc din oraşul Braşov a fost tras la 23 decembrie 1989, ora 2:30, asupra unor tineri care transportau o „bancă din parcul «9 Mai» spre Palatul Telefoanelor pentru a o întrebuița la amenajarea unei baricade pe str. Mihail Sadoveanu”¹⁰¹.

Tehnic și Armament, conduși de Mircea Dorian; la ONT (Oficiul Național de Turism) erau dispuși, sub comanda locotenentului Stoica Axente, militarii de la UM 1056; la Modarom se aflau militarii de la UM 1199, comandați de locotenent major Cernea Cristinel, și militarii de la 1090, conduși de locotenent Panac; la magazinul Universal erau militarii de la UM 1199, comandanți de locotenenții Constantin Precup și Căldăraru Grigore; la restaurantul Cina erau militarii de la UM 1932, Școala de ofițeri „Leontin Sălăjan”, în spatele sediului județean de partid se aflau militarii din UM 1072, comandanți de locotenent Vârjoaghe Valerică; pe strada Politehnicii, lângă liceul Unirea erau militarii de la UM 1090 Predeal, conduși de locotenent Pintea; în parcul din dreapta Comitetului județean de partid s-au mai aflat militarii de la UM 1090, conduși de locotenenții Nicolae, Andrei Iulian și Opreș Cornel (*ibidem*, vol. 5, f. 11v.-12, Cornel Vaida, *Declarație de martor – completare – din 18 iunie 2007*).

⁹⁸ Comitetul Județean de Partid.

⁹⁹ MP, PICCI, SPM, dosar 97/P/1990 – Braşov, vol. 5, f. 35 (Ministerul Apărării Naționale, Unitatea militară 01090 Predeal, *Informare privind evenimentele la care a participat din județul Braşov. 22.12.1989, orele 10.00 – 26.12.1989, orele 24.00*).

¹⁰⁰ *Ibidem*, vol. 3, f. 109 (Plutonier Ion Vâlcu, *Declarație de martor din 19 ianuarie 1990*). În decembrie 1989, Vâlcu era soldat la UM 01107 și avea funcția de șef magazie, armament și muniție în cazarma Bartolomeu.

¹⁰¹ *Ibidem*, vol. 29, f. 170-171 (*Sinteza aspectelor rezultate din anchetele efectuate de Parchetul Militar...*).

Această bancă a fost confundată de unul dintre civilii care însoțea unitățile militare cu o mitralieră. În Declarația din 19 ianuarie 1990, Emil Ivașcu rememorează contextul în care a deschis focul:

În acele momente, respectiv între orele 2-3 noaptea, m-am apropiat din nou de autoturismul lângă care se afla cpt. Mircea [Dorian], dar nu rețin dacă acolo se mai aflau ceilalți doi civili ce fuseseră percheziționați de militari și, atunci, am văzut venind, dinspre niște boscheți [boschete] din parcul de lângă consiliul municipal două persoane, doi bărbați îmbrăcați civili; alte semnalmente nu pot să dau deoarece nu era o vizibilitate prea bună în acea direcție, lumină fiind doar pe stradă în față la Capitol. Am observat că cei doi bărbați duceau o armă mare grea, cred că o mitralieră, oricum nu era un pistol automat. Atunci am strigat la cpt. Mircea „uite-te în stânga” și l-am întrebat „ce fac? trag?”, iar el a răspuns „trage!”. Cei doi bărbați cu mitraliera ajunseseră în zona trotuarului de lângă Palatul telefoanelor și atunci am tras două rafale de foc automat cu pistolul automat ce-l primisem anterior de la cpt. Mircea¹⁰².

Potrivit sergentului Alexandru Valentin, după tragerea primului foc, toți soldații aflați într-un bloc în construcție, situat între sediul județean de partid și restaurantul Cina, au deschis focul în direcția Modarom, deoarece „se spunea că acolo ar fi niște «teroriști», am deschis și noi foc în aceea clădire”¹⁰³. De asemenea, și soldații din celelalte dispozitive din zona centrală au început să tragă în clădirile din jur și în care bănuiau că se află teroriști. Ca urmare a deschiderii focului, în orașul Brașov au decedat 68 de persoane și au fost rănite 150. Din numărul total al victimelor, cele mai multe s-au înregistrat în noaptea de 22/23 decembrie 1989, fiind ucise 39 și rănite alte 82. Dintre cei uciși, 10 erau militari în termen la UM 01090 Predeal, iar 35 dintre răniți erau soldați la aceeași unitate¹⁰⁴.

Încheiere

Cercetarea Revoluției Române din decembrie 1989 în Brașov indică faptul că, la scurt timp după ce reprezentanții puterii comuniste de la București au informat oficialii locali despre evenimentele din Timișoara, aceștia au întreprins toate măsurile necesare pentru prevenirea unor eventuale „dezordini” și în vederea reprimării mișcărilor protestatere împotriva regimului comunist. În studiu am evidențiat un alt aspect trecut cu vederea, sau puțin analizat în lucrările de specialitate: rolul Securității în luarea măsurilor represive din timpul revoluției. Acțiunile de reprimare au fost rezultatul unei activități comune a așa-numitei „rețele instituționale de violență”, care cuprindea Comitetul

¹⁰² *Ibidem*, vol. 3, f. 54 (Emil Ivașcu, *Declarație din 19 ianuarie 1990*).

¹⁰³ *Ibidem*, vol. 19, f. 125-125v. (Sergent Alexandru Valentin, *Declarație de martor din 7 mai 1990*).

¹⁰⁴ *Ibidem*, vol. 29, f. 175 (*Sinteza aspectelor rezultate din anchetele efectuate de Parchetul Militar...*).

Judeţean de Partid, Armata, Securitatea și Gărzile Patriotice. Foarte probabil, astfel de reţele au funcţionat și în alte oraşe. Cel puțin până la 22 decembrie 1989, Securitatea judeţeană a avut un rol central în coordonarea măsurilor de reprimare împotriva protestelor la care se aşteptau autorităţile locale. Implicarea ei a fost o consecinţă atât a dispoziţiilor primite din partea organizaţiei locale de partid judeţene, cât și a celor ordonate de Departamentul Securităţii Statului. În același timp, structurile de putere braşovene erau pregătite pentru prevenirea unor „turbulenţe”, având elaborate planuri speciale pentru restabilirea ordinii. Nu doar că acestea au existat, dar pentru a-i convinge pe liderii locali ai partidului că unităţile Armatei și ale Securităţii erau capabile să „acţioneze în orice situaţie”, au fost organizate „anterior și o serie de exerciții și aplicații în diferite locuri din Braşov”. Totodată, în studiu am prezentat și un posibil motiv pentru care Armata și Securitatea au acţionat împreună: amploarea protestelor. Astfel, după cum am arătat în articol, șefii Ministerului de Interne din Braşov erau de părere că puteau „rezolva situații în care se confruntă cu un număr de circa 200-400 de oameni”¹⁰⁵. De aceea, liderii de partid și cei militari erau conștienți că pentru reprimarea unei ample mișcări de protest era necesară intervenția Armatei, ceea ce s-a întâmplat în cele mai multe orașe în care au avut loc mici revoluții. De asemenea, toți erau siguri că în urma acestor acțiuni de „pacificare”, după cum sunt numite în documentele forțelor polițienești actele represive, vor apărea și victime. Astfel, una dintre deciziile luate a fost „ștergerea urmelor”. Acest lucru însemna că victimele trebuiau „ridicate și transportate imediat de la fața locului”, un model care a fost aplicat în Timișoara¹⁰⁶. Totodată, încă de la 19 decembrie 1989, cu trei zile înainte de fuga lui Nicolae Ceaușescu, aceste planuri de intervenție elaborate de Securitate și Armată erau redactate. Modul de acțiune cuprins în ele arată și cine erau văzuți drept principalii instigatori și turbulenți: muncitorii și studenții din Braşov. Aceștia s-au mobilizat la scurt timp după ce au aflat de protestele din Timișoara. Mobilizarea lor a reprezentat și o formă de solidaritate cu cei din orașul de pe malul Begăi. De la acțiunile de protest caracteristice ultimilor ani ai regimului Ceaușescu, răspândirea de manifeste, ei au trecut treptat la acțiuni ample: marșuri spre centrul orașului, asedierea „instituției reprezentative a puterii”, Comitetul Judeţean de Partid, și distrugerea cărților și tablourilor lui Nicolae Ceaușescu identificate în clădire, precum și la confruntări cu trupele de intervenție ale Armatei și Securității. Totodată, acțiunile braşovenilor și „lista cu revendicări” prezentată de aceștia în 21 decembrie 1987 evidențiază atât faptul că au reușit să se mobilizeze într-o perioadă scurtă și să inițieze o mișcare de protest amplă împotriva regimului comunist care nu a mai putut fi reprimată, cât și aspectul politic al solicitărilor lor. Principalii factori au fost experiența revoltei din 1987, solidaritatea care exista printre lucrătorii din întreprinderi ca o

¹⁰⁵ *Ibidem*, vol. 65, f. 85v. (Locotenent colonel Gheorghe Popeea, *Declarație de martor din 23 ianuarie 1990*).

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 86.

consecință a traiului și greutăților comune și, firește, contextul internațional. Astfel, în zilele Revoluției Române din decembrie 1989, fabricile din mai multe orașe ale României, inclusiv cele din Brașov, s-au transformat în adevărate „centre de mobilizare” și de coagulare a nemulțumirilor, ceea ce i-a determinat pe muncitori și alte categorii socio-profesionale să se răzvrătească deschis, indiferent de consecințe, și să dărâme „toate vestigiile de rezistență militară pe care le-au întâlnit”¹⁰⁷. După cum observa Peter Davies, ele „au fost baza organizațională ce a stat la baza mobilizării de mase care l-a răsturnat pe Ceaușescu”¹⁰⁸.

În acest context de rebeliune generalizată, Armata și Securitatea erau decise să intervină, ordonându-se ca, în dimineața zilei următoare, să se „execute foc” în direcția manifestațiilor pentru oprirea lor. Cu toate că responsabilii militari susțin că acest ordin nu a mai fost dat, mai multe persoane au fost omorâte în următoarele zile. Toate victimele au fost ucise după ce oficial s-a anunțat fuga lui Ceaușescu, când Armata a preluat controlul asupra orașului, civilii au fost înarmați, iar Securitatea a trecut în subordinea generalului Florea. Ca urmare, din ordinul generalului Florea, au fost organizate dispozitive de apărare ale sediului Comitetului Județean, care respectau planul de intervenție elaborat din 18 decembrie 1989. Începând cu 23 decembrie 1989, desfășurarea evenimentelor este caracterizată de răspândirea zvonurilor privind omniprezența teroriștilor și generalizarea unei panici care au condus la deschiderea focului și omorârea a 68 de persoane din rândul revoluționarilor brașoveni. Însă, acest subiect va fi abordat într-un alt articol.

**The Army, “Securitatea” and the Romanian Revolution of December 1989
in Brașov
(Abstract)**

Keywords: The Romanian Revolution from December 1989, Brașov, Army, Securitate, repression.

Although the Romanian revolution from December 1989 is one of the main subjects approached in the post-communist Romanian historiography, there are few studies that analyze the conduct of the revolution in certain town, others than Timișoara and Bucharest. The aim of this article is to fill this void by reenacting and analyzing the ongoing of the Romanian revolution in Brașov in the basis of unpublished archive sources: the documents created by the Military Persecutor’s Office as a result of the hearings of participants at the events from December 1989 in Brașov. The study highlights the measures taken by the authorities against the revolutionists, which contradicts the official version that the Securitate wasn’t involved in the repression of eventual protests, and also of courageous actions of the people from Brașov against the local communist authorities and in favor of the revolutionists from Timișoara.

¹⁰⁷ Peter S. Davies, *op. cit.*, p. 71.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 72.

Leonida Boga: arhivistul, „macedoneanul”, „voshopoleanlu”*

Octavian DASCĂL**

La 15 ianuarie 2016, Întreprinderea de Stat „Poșta Moldovei” a emis și pus în circulație, într-un tiraj de 5.000 de exemplare și circumscris temei „Personalități ilustre”, plicul poștal cu marcă fixă în valoare de 1,75 lei moldovenești, intitulat „Leon Boga – Director al Arhivelor Statului de la Chișinău, al Liceului «Alexandru Donici»” și al ziarului «Cuvânt Moldovenesc». 130 de ani de la naștere¹. Un gest simbolic omagial al Basarabiei pentru fiul său adoptiv, la 42 de ani de la trecerea în eternitate, petrecută în România, unde o istorie a vieții și faptelor sale încă se lasă așteptată.

I. Activitatea științifică și didactică

Înainte de toate, primul și singurul director al Sucursalei Arhivelor Statului din Chișinău s-a făcut remarcat de contemporani, amici și neprieteni deopotrivă, prin prodigioasa activitate obștească, patriotică, culturală, pedagogică, publicistică și literară. „Un om-meteor...”, astfel stăruia prin 1939-1940 în memoria fostului său elev de la Liceul „B. P. Hașdeu” din Chișinău, scriitorul și pedagogul Constantin Bobeică (1924-2013)².

Întreaga sa operă științifică, monografiile, studiile, articolele, edițiile, lucrările în colaborare se leagă de istoria Basarabiei. L-au interesat în mod deosebit trecutul românesc al provinciei, vechiul drept local și instituțiile medievale moldovenești, obiceiurile, portul, limba și cultura basarabenilor. Meritul său exclusiv, izvorât din calitatea de director regional al Arhivelor Statului, a rămas acela de a fi scos la iveală mărturiile documentare ale Moldovei dintre Prut și Nistru și arhivele instituțiilor rusești din Basarabia, prin

* Această lucrare a fost rezumativ prezentată la Cercul Profesional al Arhiviștilor, 4 octombrie 2016, București, Arhivele Naționale.

** Dr., Arhivele Naționale ale României; e-mail: octav_dascal@yahoo.com.

¹ Chișinău, Tipografia Centrală (designer: Lilian Iațco).

² Site-ul Bibliotecii Municipale „B. P. Hașdeu” din Chișinău, <https://orasulmeuchisinau.wordpress.com/2011/03/25/leon-t-boga/>; Liceul „Al. Donici” a fuzionat în 1938 cu Liceul „B. P. Hașdeu”, preluându-i denumirea; vezi și Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută*, vol. II, Chișinău, Editura Museum, 1997, p. 66-71.

editarea, în deceniul 1928-1938, a douăzeci de volume de *Documente basarabene*, performanță neegalată în întreaga istorie ulterioară a structurii de arhivă statală din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Apoi, Leon Boga a făcut posibilă pentru literatura românească din Basarabia redescoperirea poezilor fabuliști de la mijlocul secolului al XIX-lea, Alecu Donici și Ion Sârbu, și tot el a editat *Poeziile...* poetului-martir Alexe Mateevici.

Cunoscut și ca prolific autor de manuale școlare pentru elevii claselor primare, de limbă română, geografie, istorie, Boga demonstrează credința în rolul primordial și civilizator pe care îl aveau în renașterea Basarabiei conceptul de *școală națională românească* și construirea unui model de educație și învățământ întemeiat pe valorile fundamentale ale culturii naționale, pornind de la învățământul în limba maternă, deopotrivă de la studierea istoriei, a geografiei naționale, a patrimoniului cultural. Pedagog prin vocație, Boga a promovat elementul intelectual local, crescut și educat în spirit național românesc. El a descoperit și încurajat o pleiadă de tineri basarabeni care au devenit exponenți marcanți ai culturii românești din Basarabia: Alexandru David, Sergiu Matei Nica, Alexandru Bardieru ș.a.

II. Itinerariul biografic și profesional

Portretizat în evocări drept

[...] puțintel la trup, mărunț, vioi, de o volubilitate rară, [...] învăluia [...] într-o privire caldă, prietenească, tonică. [...] era parcă numai frunte și ochi arzători, inspirând o cuceritoare *tinerețe fără bătrânețe*. Deși trecuse prin atâtea, și avea să mai treacă încă, în îndelunga lui viață cu puține, atât de puține bucurii [s.a.]³

și născut la 15/28 ianuarie 1886 în satul Veles (Titov Veles)⁴ de pe râul Vardar (în apropiere de Skopje, Macedonia otomană), Leonida (Nida/Leon) Teodor Boga a urmat primii doi ani de școală elementară în limba greacă, în localitatea natală, apoi liceul românesc din Bitolia (Monastir), focar de cultură panromânească în Balcani și punct de plecare pentru generații de români macedoneni veniți în România pentru continuarea studiilor. Din anii de școală datează primele încercări poetice în aromână ale „celui mai prolific scriitor aromân”⁵, publicate în numere din 1905-1908 ale revistei „Lumina” – periodic fondat de aromânii din Imperiul Otoman și tipărit la Bitolia cu susținerea financiară a statului român.

³ Hristu Căndroveanu, în Nida Boga, *Voshopolea*, transpunere în limba română de Hristu Căndroveanu, București, Editura Fundației Culturale Aromâne „Dimândarea Părintească”, 1994, p. 5.

⁴ Astfel se explică pseudonimul literar aromânesc „Veleșanlu”, cu care Boga și-a semnat unele manuscrise. Despre cultul nutrit de arhivist pentru Eminescu, începând cu detaliul biografic al coincidenței zilei de naștere, vezi Hristu Căndroveanu, în loc. cit.

⁵ George Carageani, *Scriitori aromâni (macedoromâni): Ce fel de literatură, ce fel de viitor?*, în idem, *Studii aromâne*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1999, p. 89.

În anul 1908, Leon Boga se află deja în Vechiul Regat, unde frecventează cursurile Facultății de Litere și Filosofie a Universității din București, secția Istorie – Geografie. În timpul studenției a alcătuit cea dintâi hartă a localităților aromânești din sudul Dunării⁶ și a scris o lucrare etnografică și statistică referitoare la aromânii din Peninsula Balcanică⁷, care „a servit drept document delegatului român” la Conferința de la Londra de după Primul Război Balcanic⁸.

Din diversele „chestionare”, „fișe de stat personal” ori „situații” pe care L. Boga le-a completat în anii următori ca șef al Arhivelor basarabene, reiese că la 1 noiembrie (stil vechi) 1912 „a intrat în serviciul statului”⁹, fiind „numit în funcție” la Direcția Generală a Arhivelor Statului¹⁰. Este posibil ca angajarea la Arhivele Statului să se fi făcut după obținerea cetățeniei române și satisfacerea serviciului militar: „Contingentul 1908. Sublocotenent. Regimentul 39 Infanterie”, conform unei situații din 1934¹¹. S-a căsătorit la 30 noiembrie 1914¹² cu „distinsa și afectuoasă” Constanța Socolescu (1896-1964) din Ploiești, „al cărei devotament i-a însuflețit condeiful”¹³ și cu care a avut doi copii (Silvia, născută în 1917, și Nicolae, născut în 1922).

Nutrind visul eliberării ținuturilor natale și al înființării la sud de Dunăre a unui mare stat al tuturor aromânilor, aidoma multor aromâni, Boga s-a înrolat voluntar în al Doilea Război Balcanic, apoi în Primul Război Mondial. A ajuns în Basarabia ca ofițer al Armatei Române la mijlocul lui ianuarie 1918, dar a rămas acolo mai bine de un sfert de veac¹⁴. A ocupat funcțiile administrative de secretar al Comisiei Științifice a Arhivelor din Basarabia, de director al Filialei Arhivelor Statului de la Chișinău și de profesor și director al Liceului nr. 3 de Băieți „Alexandru Donici” din Chișinău. S-a numărat printre organizatorii Asociației Corpului Didactic Moldovenesc și ai Congresului Învățătorilor din Județul Tighina. A fondat ziarul „Săptămâna”, revista literară și de cultură generală „Pagini basarabene”, revista „Școala” a Corpului Didactic din Județul Lăpușna, a redactat și condus „Cuvântul Moldovenesc”, săptămânal al „Astreii” basarabene, ulterior publicație a Fundației Culturale Regale „Principele Carol”. De asemenea, a colaborat la principalele publicații periodice și de cultură românească din Basarabia interbelică, printre care „Arhivele Basarabiei”, „Viața

⁶ Guillaume Marie Lejean, Heinrich Kiepert, Gustave Weigand, C. Noe, Leon T. Boga, D. Abeleanu, A. D. Atanasiu, *Carte ethnographique des Macédo-Roumains (Koutzo-Valaques)*, Paris, 1913.

⁷ L. T. Boga, *Românii din Macedonia, Epir, Tesalia, Albania, Bulgaria și Serbia: note etnografice și statistice*, București, Tipografia Vocea Poporului Al. Agapie, 1913.

⁸ *Figuri contemporane din Basarabia*, prefață de Nae Dunăreanu, Chișinău, Editura ARPID, 1939, p. 15.

⁹ ANIC, DGAS, dosar nr. 7/1924, f. 12, 19.

¹⁰ *Ibidem*, dosar nr. 7/1933, f. 8.

¹¹ *Ibidem*, dosar nr. 5/1934, f. 29.

¹² *Ibidem*.

¹³ Hristu Căndroveanu, în loc. cit., p. 4, 8; ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. I 211827 (Boga Leon), I, f. 151, 224 și II, f. 41.

¹⁴ *Figuri contemporane din Basarabia*, p. 15.

Basarabiei”, „Moldova de la Nistru”, „Școala Basarabiei”, „România Nouă”, „Sfatul Țării”.

Interesele socioprofesionale ale lui Leon Boga au intrat într-un explicabil con de umbră după schimbarea regimului politic din România la 23 august 1944. Mărturiile documentare despre viața sa în intervalul 1944-1958 sunt insuficiente, iar pentru perioada 1959-1967 sursele se limitează în cea mai mare parte la documentația pe alocuri tendențioasă produsă de organele de urmărire informativă. Ultimul său loc de muncă pare să fi fost Editura „Gheorghe Mecu” din București, unde în perioada 1945-1948 a deținut funcția de director adjunct („subdirector”)¹⁵.

III. Surse primare pentru reconstituiri biografice

1) Perioadele de început și de sfârșit ale vieții lui Leon Boga sunt reflectate în unitățile arhivistice din anii 1901-1971, ce intră în componența fondului personal „Boga Leonida (Nida Voshopoleanu/Veleșanlu), 1886-1974”, administrat de Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC). Inventarul nr. 1614, refăcut în 2013, vine cu o amplă *Prefață*, care dezvăluie istoricul instituțional al arhivei (preluate în 1973 și reîntregite cu un set de manuscrise în 2010), dar mai cu seamă, ca util element de noutate, adună la un loc întreaga bibliografie a lui Leon Boga. Fondul este structurat pe grupe de documente, și anume „Manuscrise”, „Corespondență” și „Documente rezultate din activitatea profesională”, cărora le-a fost adăugată, pentru o mai bună ilustrare contextual-arhivistică¹⁶, rubrica „Publicațiilor din Biblioteca Documentară” a Arhivelor Naționale, unde sunt înseriate titlurile a șapte cărți semnate de Leon Boga și primele opt volume din *Documentele basarabene* – lucrări catalogate până relativ recent în „fondul special”. Exceptând *Românii din Macedonia, Epir, Tesalia, Albania, Bulgaria și Serbia (note etnografice și statistice)*, editată la București în 1913, celelalte s-au tipărit la editurile „Cartea Românească”, „Dreptatea”, „Centrala Cooperativelor” și „Imprimeria Statului” din Chișinău și au ajuns la Arhivele Statului fie în 1944, în contextul evacuării Sucursalei Arhivelor Statului din Basarabia, împreună cu probabila ei bibliotecă, fie prin confiscarea lor de la Boga în timpul percheziției domiciliare din 1961¹⁷. Categoria „Manuscrise” cuprinde poemele în aromână, piesele de teatru, memoriile versificate, caietele de poezii și notițele lui „Nida Veleșanlu” sau *Voshopoleanu* și, mai presus de toate, manuscrisul aromânesc al epopeii în sonete *Voshopolea* – capodopera creației literare a lui Leon Boga, veritabila „istorie a creșterii și descreșterii” metropolei Moscopole, publicată în trei ediții de Hristu Căndroveanu¹⁸.

¹⁵ ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. I 211827 (Boga Leon), I, f. 151, 224.

¹⁶ Loredana Dascăl, *Inventarul fondului personal „Boga Leonida (Nida Voshopoleanu/Veleșanlu), 1886-1974”*, în *Prefață*, ANIC, 2013, p. 6.

¹⁷ Devastări majore ale bibliotecii lui Leonida Boga s-au petrecut și în 1940 și 1944, fapt reclamat de Hristu Căndroveanu, în loc. cit., p. 5.

¹⁸ *Antologie lirică aromână*, selecție de texte, transpunere și cuvânt înainte de Hristu Căndroveanu, București, Editura Univers, 1975 (primele 10 sonete); Hristu Căndroveanu, Kira

2) Serii consistente de documente provenite din activitatea profesională a lui Leon Boga pot fi delimitate în fondul „Direcția Generală a Arhivelor Statului”¹⁹: aproximativ 22 de dosare din perioada 1918-1940 tratează problematica Sucursalei Arhivelor Statului din Basarabia, punctându-se astfel cu câte un dosar fiecare din anii de administrație românească în provincie. Investigația a vizat în egală măsură corespondența DGAS cu Ministerul Instrucțiunii Publice și Comisia Arhivelor Basarabiei despre înființarea filialei Arhivelor Statului în Basarabia, corespondența Direcției Generale cu filiala despre aspectele cotidiene ale activității arhivistice – inventarierea, preluările de arhive, selecționarea documentelor, transcrierile de acte, preocupările științifice –, la chestiuni stringente – ca distrugerile de arhivă, vânzarea documentelor de către comercianții de hârtie, starea de conservare a documentelor, situația depozitelor, lipsa unui sediu adecvat pentru sucursală, dificultățile bugetare, cariera funcționarilor publici, concursurile, salariile, concediile și situația militară a personalului, părăsirea Chișinăului de către personalul filialei în vara din 1940, apoi reluarea activității un an mai târziu –, fără a ocoli actele redactate pe tema evacuării din 1944 a direcției regionale basarabene în comuna Bibești din județul Olt.

3) Stocurile arhivistice basarabene care au evitat restituirile ulterioare către autoritățile RSSM includ și cele 240 de fonduri deținute în prezent de Biroul Județean Ilfov al Arhivelor Naționale. Dintre acestea, fondul „Arhivele Statului din Chișinău. 1918-1945”²⁰ prezintă interes deosebit și cercetările proprii au vizat deja documentele despre reînființarea Comisiei Științifice a Arhivelor din Basarabia în anul 1918²¹, „dosarele stat personal” ale unor angajați ai direcției regionale și, desigur, actele ce oglindesc evacuarea arhivelor basarabene din 1944²².

4) Cercetarea circulară a biobibliografiei Leon Boga ar putea fi compensată în sincopile ei de după 1944-1945 doar prin abordarea documentației emise de organele de represiune din România comunistă. În acest sens, este demnă de semnalat apariția editorială de ultim moment (aprilie 2017) a volumului care culege materialul elaborat de organele Securității Statului pe parcursul urmăririi lui Leon Boga (începând din 1959-1960)²³, arhivat la ACNSAS în fondurile „Informativ”, „Penal” și „Rețea”.

Nu încapă îndoială că toate scrierile sale istorice despre Basarabia, funcțiile deținute în România veche și însăși originea sa macedoromână, cu

Iorgoveanu (editori), *Un veac de poezie aromână*, București, Editura Cartea Românească, 1985, p. 245-248; Hristu Căndroveanu, în Nida Boga, *Voshopolea*.

¹⁹ ANIC, DGAS, inv. nr. 2297 (I-II).

²⁰ AN-Ilfov, fond Arhivele Statului Chișinău, inv. nr. 175.

²¹ Octavian Dascăl, *Începuturile arhivisticii în teritoriul dintre Prut și Nistru: Comisia Științifică Gubernială a Arhivelor din Basarabia. 1898-1923*, în „Revista Arhivelor. Archives Review”, XL (2013), nr. 1-2, p. 65-83.

²² Idem, *Fonduri arhivistice basarabene la Arhivele Statului (1944-1954)*, în „Revista Arhivelor. Archives Review”, 2015 (în curs de apariție).

²³ Vadim Guzun, Cristina Preutu (editori), „Macedoneanul”. *Nida Boga în dosarele Securității (1959-1974)*, seria „Afaceri Orientale”, XXII, București, Mediadocs Publishing, 2017.

extensii de „rude în străinătate” (mai exact în Iugoslavia), l-au plasat pe L. Boga între personajele cel puțin incomode pentru regimul instaurat după 23 august 1944. Nici corespondența activă cu confracții aromâni, mulți aflați sub supravegherea organelor represive (Tache Papahagi, Sterie Diamandi, Virgil Vașotti, Dumitru Coșeli, Marcu Beza, S. Țovaru ș.a.), și nici faptul că a menținut contactele cu foștii săi elevi (Vasile Briceag, Andrei Adrian, Alexandru Borcea), cu prietenii și frunțașii basarabeni ori transnistreni (Pantelimon Halippa, Ioan Pelivan, Gherman Pântea, Ion Buzdugan, Grigore Cazaliu, Elefterie Sinicliu, Nichita Smochină, Sergiu Matei Nica, Pavel Guciujna, Nicolae Coban etc.) nu puteau ocoli atenția Securității, după cum atestă sumedenia de adrese, note, sinteze, referate, planuri de măsuri, procese-verbale de interogatoriu și fișele din fondul „Informativ”. Corpusul de documente intră în alcătuirea celor două volume ale dosarului de verificare nr. 4455 deschis pentru Leon Boga „Macedoneanul”.

Acțiunea informativă pentru documentarea „activității dușmănoase, de agitație și propagandă contrarevoluționară și spionaj în favoarea Iugoslaviei” puse în seama lui Leon Boga a fost inițiată la 15 iulie 1960 de Ministerul Afacerilor Interne – Direcția a III-a și s-a încheiat doar formal după aproape doi ani de verificări (la 28 martie 1962), întrucât supravegherea „Macedoneanului” a continuat chiar și după închiderea dosarului și clasarea lui „spre păstrare în arhiva Serviciului «C» din MAI”, petrecute la 28 februarie 1963²⁴. Resurse asociate sunt și materialele de urmărire penală a avocaților Traian Dumitrescu (fost comisar la Chestura Poliției Chișinău, șeful Biroului Siguranței, apoi, până în 1944, al Prefecturii Poliției Capitalei) și Petre Guciujna (fost ajutor de primar al orașului Orhei în intervalul 1941-1944, fiul lui Pavel Guciujna, preot, deputat în Sfatul Țării și parlamentar român în perioada interbelică), căci două procese-verbale de interogatoriu din 5 octombrie, respectiv 3 noiembrie 1961 îi atribuie lui Leon Boga calitatea de martor al acușării²⁵. Ambii ispășiseră pedepse cu închisoarea și erau supravegheați în stare de libertate.

5) Referiri la ultimii ani de viață ai arhivistului conțin dosarul de informator al Securității întocmit fiului acestuia, Nicolae Boga²⁶ (medic stomatolog în orașul Vaslui, la care Boga a locuit după decesul fiicei sale, Silvia Fezi, din Ploiești), și alte două piese din fondul personal SANIC „Tudorov/Tudor Gheorghe/Iorgu (1889-1975)”.

IV. Leonida Boga: arhivarul-șef al Sucursalei Arhivelor Statului din Basarabia

Dacă în linii mari împrejurările politice și militare care, la începutul anului 1918, au făcut posibilă unirea Basarabiei cu România sunt cunoscute, iar în acest context rolul fermentului intelectual din Vechiul Regat, Transilvania și

²⁴ ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. I 211827 (Boga Leon), I, f. 230.

²⁵ *Ibidem*, fond Penal, dosar nr. P 001100 (Guciujna Petre ș.a.), I, f. 100-102, 109-110, 198-203.

²⁶ *Ibidem*, fond Rețea, dosar nr. R 395706 (Boga Nicolae), I, f. 2-3.

Bucovina a fost valorificat de istoriografia românească, aportul aromânilor Nida Boga, Constantin Noe, Nuși Tulliu, Atanasie Popovici, Epaminonda Balamace, Dumitru Caracostea, Petre Atanasescu ș.a. la mișcarea națională basarabească din 1917-1918, îndeosebi la dezvoltarea scrisului basarabean și la clădirea școlii și educației românești, a fost pe nedrept trecut cu vederea.

Prima funcție administrativă ocupată de Leon T. Boga în Basarabia a fost aceea de secretar științific al Comisiei Arhivelor Basarabiei. Într-un studiu relativ recent am evidențiat principalele obiective ale „comisiilor guberniale științifice arheografice și arheologice” create în Rusia începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea: evaluarea minuțioasă a arhivelor instituționale ale statului, a arhivelor mănăstirești și nobiliare planificate pentru distrugere pe criteriul inutilității lor în fluxul activităților curente și, ulterior, constituirea documentelor respective în stocuri de arhive istorice²⁷.

În procesul de integrare „arhivistică” a Basarabiei, DGAS a rezervat Comisiei Științifice a Arhivelor Basarabiei misiunea de a spori și completa arhivele guvernamentale de la Chișinău cu fonduri și colecții deținute de diverse autorități publice sau instituții și persoane private. În cursul primei sale vizite oficiale în Basarabia, în vara anului 1918, Dimitrie Onciul, directorul general al Arhivelor Statului, a hotărât că organizarea unui serviciu al arhivelor la Chișinău și reluarea activității Comisiei Guberniale Științifice a Arhivelor Basarabiei – sub denumirea „Comisia Arhivelor Basarabiei” –, cu principala îndatorire „de a supraveghea serviciul arhivelor”, sunt „lucrările cele mai urgente”²⁸. Obiectivul major al Sucursalei Arhivelor Statului din Basarabia a fost, în primul deceniu interbelic, asigurarea suportului pentru instituțiile și autoritățile românești însărcinate cu integrarea noului teritoriu și cu modernizarea structurilor și serviciilor administrative la nivel local.

Principalele direcții de activitate ale Sucursalei Arhivelor Statului din Basarabia s-au canalizat spre: oferirea asistenței specializate pentru eforturile de unificare teritorial-administrativă, economică, culturală ș.a.m.d. întreprinse de statul român, asigurarea integrității fondului arhivistic, inventarierea/opisarea în limba română a materialului arhivistic emis de instituțiile statului rus în Basarabia, selecționarea documentelor, studiul aprofundat al arhivelor istorice ale Basarabiei în scopul evidențierii caracterului românesc al oamenilor și locurilor, publicarea documentelor, elaborarea monografiilor și studiilor istorice referitoare la Basarabia, eliminarea discrepanțelor din cariera și drepturile salariale ale funcționarilor Arhivelor din Basarabia, comparativ cu cele ale funcționarilor publici din DGAS.

O problemă deosebită în primii ani de după alipirea la statul român, dar nu numai atunci, fiindcă s-a perpetuat sub diverse forme și grade de amploare în toată perioada interbelică, a fost vânzarea actelor vechi „cu kilogramul” de către negustorii de hârtie. În 1919, Poșta Chișinăului și Primăria Municipală au

²⁷ Octavian Dască, *Începuturile arhivisticii...*

²⁸ ANIC, DGAS, dosar nr. 6/1918, f. 15.

anunțat în paginile ziarului „Sfatul Țării” că „au dosare vechi pe care le scot la vânzare prin licitație publică”²⁹. În anul următor, președintele comisiei interimare a județului Cahul a adus la cunoștința șefului sucursalei că nu poate executa ordinul de opisare a actelor vechi din cauză că toată arhiva rusă a fost distrusă, „fie în procesul mutării din vechiul în noul sediu, fie funcționarii au rupt condicele și dosarele rusești pentru a avea hârtie de scris și plicuri”³⁰. Tot pe atunci erau comercializate dosarele vechi deținute de Vama, Primăria, Poliția și Cercul de Recrutare din Cetatea-Albă³¹. Ulterior, Serviciul Statistic regional Chișinău scotea la vânzare „hârtii vechi” prin publicarea anunțului în „Monitorul Oficial” nr. 281/1921³², iar câțiva ani mai târziu noul director general Constantin Moisil îl anunța printr-o adresă pe L. Boga că „în piața orașului Cernăuți a apărut hârtie de împachetat, provenind din fragmente de dosare create de diverse primării comunale din Basarabia”³³. Pe tema vânzărilor de arhivă, Leon Boga obișnuia să concluzioneze că

[...] un control eficient amănunțit al arhivelor deținute de instituțiile statului este imposibil, deoarece pentru această activitate nu sunt alocate fonduri în bugetul Sucursalei, astfel că toate intervențiile Sucursalei au loc ca urmare a sesizărilor primite pe cale de corespondență, în plus, există și starea nelămurită încă a multor instituții și probleme de subordonare cari favorizează deținerea arhivelor vechi de către acestea. [...] Sucursala nu are fondurile necesare preluării acestor arhive³⁴.

În scopul limitării proporțiilor luate de înstrăinarea arhivelor, directorul general a solicitat filialei basarabene să dispună, imperativ, autorităților locale întocmirea în dublu exemplar a opiselor tuturor documentelor mai noi de 30 de ani, pe care să le înainteze Arhivelor Statului din Chișinău „pentru a se face alegerea celor ce prezintă interes istoric, juridic, economic, statistic etc., spre a fi păstrate [...]”³⁵. Boga acționa întocmai, ba uneori chiar mai mult, făcând intervenții pe lângă Secretariatul General al Instrucțiunii Publice din Chișinău pentru alocarea sumelor necesare *răscumpărării* documentelor de la comercianții de hârtie.

Potrivit statutului de organizare a filialei Arhivelor Statului din Basarabia de la finele lui 1918, Arhiva Directoratului de Interne al Basarabiei (fosta Arhivă a Administrației Regiunii Basarabia), alcătuită din material documentar mai vechi de 30 de ani, a fost declarată „Arhivă a Statului” și subordonată DGAS din București, adăugându-i-se succesiv actele mai vechi de 30 de ani provenite de la celelalte directorate și autorități³⁶. În raportul său din 30 noiembrie 1920,

²⁹ *Ibidem*, dosar nr. 7/1920, f. 8.

³⁰ *Ibidem*, f. 15.

³¹ *Ibidem*, f. 6-7.

³² *Ibidem*, dosar nr. 7/1921, f. 33.

³³ *Ibidem*, dosar nr. 7/1924, f. 10.

³⁴ *Ibidem*, dosar nr. 7/1920, f. 8.

³⁵ *Ibidem*, f. 6-7.

³⁶ *Ibidem*, dosar nr. 7/1921, f. 3.

L. Boga îl informa pe directorul general al Arhivelor Statului că filiala a preluat secțiile I-XVII din Arhiva Administrației Guberniei Basarabiei³⁷, cu acte create de instituții din perioada țaristă – Senatorii Președinți ai Divanurilor Moldovei și Valahiei (1808-1812), Înalțul Sfat (Consiliul Suprem) al Basarabiei (1812-1828), Guvernatorul Basarabiei (1812-1917), Administrația Regiunii Basarabia (1828-1865), Guvernatorul Militar al Basarabiei, Șeful Administrației Civile și al Administrației Speciale a Orașului Ismail (1834-1854, exclusiv mandatul lui P. I. Fiodorov), Administrația Specială a Orașului Ismail (1830-1836) și, parțial, cu documentele Secretariatului General de Agricultură și ale fostului Directorat al Controlului de Stat. În 1925, în conformitate cu prevederile *Legii Arhivelor*, la Arhivele Statului din Chișinău s-au depus 42 de dosare cu valoare istorică, create de instituțiile Republicii Democratice Moldovenești (Sfatul Țării, Comisia Agrară basarabească și Comisia de Lichidare a Sfatului Țării). Cu toate acestea, o cantitate substanțială din fondurile instituțiilor menționate a rămas la persoane particulare, la foști directori generali, deputați ai Sfatului Țării, funcționari publici și guvernamentali. Către sfârșitul anului 1923, sucursala basarabească a finalizat opisarea documentelor „Arhivei Istorice a Basarabiei” pentru Secțiile I-VIII. Tot atunci, ca efect al discursului senatorului Gheorghe Ghibănescu, care a pledat de la tribuna Parlamentului că „în interesul cultural al Neamului ar fi ca arhivele Nobilimii să intre în posesiunea Arhivelor Statului”³⁸, arhivarul-șef al Basarabiei s-a implicat personal în selecționarea arhivei Direcției Regionale de Statistică din Chișinău³⁹ și în depistarea și preluarea seriilor intacte din materialul documentar al fostei „Adunări a Deputaților Nobilimii basarabene”, rămase pe la diverse instituții ori persoane particulare.

Cunoștințele teoretice și deprinderile practice dobândite de L. Boga în anii petrecuți la DGAS și la filiala basarabească sunt sistematizate într-un memoriu pe care la mijlocul anilor '30 l-a supus atenției directorului general, intitulându-l *Propunerile pentru îmbunătățirea noului proiect de Regulament al Arhivelor Statului*⁴⁰. Proiecțiile și ideile sale novatoare pot părea pe alocuri radicale sau nerealistice, însă ele confirmă interesul și preocuparea acestuia pentru organizarea optimă și salvagardarea arhivelor. În elaborarea lor a ținut seama de „experiența direcției basarabene, de specificul local, de realitățile și problemele cu care se confruntă și necesitățile concrete din Basarabia”⁴¹. Patru capitole structurale acoperă paleta activităților desfășurate în Arhivele Basarabiei. Capitolul I, dedicat depozitelor, reglementează viziunea autorului despre modul de depunere la Arhivele Statului a documentelor mai vechi de 30 de ani, „importante pentru stat și cultura națională”: „pe cheltuiala proprie a instituțiilor și autorităților”, iar

³⁷ *Ibidem*, dosar nr. 7/1920, f. 11; Ioan N. Halippa (ed.), *Trudy bessarabskoj gubernskoj ucenoj arhivnoj komisii* [Lucrările Comisiei Științifice Guberniale a Arhivelor Basarabiei], Chișinău, E. Șliomovici – F. P. Kașevski, 1900, aici vol. I, p. 268-293.

³⁸ ANIC, DGAS, dosar nr. 7/1922, f. 64.

³⁹ *Ibidem*, f. 10, 21, 47.

⁴⁰ *Ibidem*, dosar nr. 5/1935, f. 23.

⁴¹ *Ibidem*.

„până la expirarea termenului prevăzut de lege, aceste documente nu pot fi vândute, înstrăinate”; „selecționarea și clasarea documentelor se efectuează la depunerea spre păstrare la Arhivele Statului”⁴². Caracter întreprinzător și adaptabil și „spirit mercantil”⁴³ de aromân, în condițiile în care era împins să semneze pentru sume bugetare derizorii alocate de la București, L. Boga găsea și o întrebuintare precisă banilor proveniți din vânzarea documentelor eliminate prin selecționare (vânzare făcută fără intermediari, „direct fabricilor de hârtie”): „vor fi folosiți pentru procurarea de materiale în administrarea Arhivelor”⁴⁴. În ceea ce privește arhivele particulare, Leon Boga propune în memoriul său ca, „dacă se constată de către directorul sucursalei valoarea istorică și științifică a documentelor respective, acestea să poată fi achiziționate pentru Arhivele Statului pe cale de învoială cu posesorul”⁴⁵.

La capitolul „Activitatea științifică”, Leon Boga propune schimbarea denumirii „Școlii de Paleografie și Arhivistică” în „Institut de Arhivistică”, for menit să pregătească funcționari pentru arhive, muzee, biblioteci și registratori-arhivari la ministere și autorități din municipii și județe, păstrându-se modul de organizare și funcționare al școlii, „fiind practic și util timpurilor actuale”. Pentru a putea fi înscriși la cursurile institutului, în viziunea autorului, „candidații trebuie să aibă cel puțin un an de frecvență la Facultatea de Litere și Filosofie”⁴⁶. Stabilirea subiectelor și temelor conferințelor științifice anuale era lăsată în seama direcției generale; directorii și arhivarii din provincie „vor ține conferințe cu subiecte istorico-literare la alegere, în cadrul societăților de cultură ale maselor”. În afară de aceasta, „arhivarii [locuitorii directorilor] vor pregăti sub îndrumarea directorilor materiale pentru «Revista Arhivelor», care va apărea la finele fiecărui an”. În sfârșit, „Direcția Generală va invita cel puțin o dată pe an la consilii generale pe toți directorii și arhivarii pentru schimbul de idei, propuneri și realizări practice în domeniul istorico-științific [și al] bunei funcționări a Arhivelor Statului”⁴⁷.

Din ultima secțiune a memoriului – „Raporturile cu autoritățile de stat și particulare” –, consacrată regimului de acces și de cercetare a documentelor din Arhivele Statului, este de reținut că orice activitate prestată de funcționarii Arhivelor pentru redactarea de acte scrise pe baza materialului arhivistic se cuvenea să fie plătită la ora de muncă. În afară de autoritățile și instituțiile statului, scutite de taxe în raporturile cu Arhivele Statului pentru solicitările circumscrise strict interesului statului, eliberarea actelor legalizate sau a

⁴² *Ibidem*.

⁴³ „Boga avea sonde la Ploiești, procurate în tovărășie cu un evreu, o tipografie în care se tipăreau lucrări de mic tiraj, dar aducătoare de venituri. Era pentru ridicarea elementului românesc de la sate, dar nu se dădea la o parte de la afaceri cu evreii, de unde avea câștiguri bănești” (Vasile Țepordei, *Amintiri din Gulag*, București, Editura Abeona, 1992, p. 38).

⁴⁴ ANIC, DGAS, dosar nr. 5/1935, f. 25.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 26.

⁴⁷ *Ibidem* (n.n.).

traducerilor realizate conform cu originalele ar fi fost prețuită cu 50 de lei, iar sumele astfel rezultate „se vor repartiza în mod egal între toți funcționarii Direcțiunii Arhivelor [...]”⁴⁸.

Memoriul concepe soluții interesante pentru stratificarea eficace a muncii de arhivă, în sfera operațiunilor împărțite *arhivarului* și *conservatorului* – angajați cu studii superioare, așadar funcții-cheie în sistemul Arhivelor:

[...] arhivarul întocmește registrul opis de secție, se îngrijește de legarea dosarelor, întocmește rezumatul și fișele dosarelor, iar conservatorul se preocupă de ordonarea dosarelor pe secții în depozite și, desigur, supraveghează și menține buna stare de conservare a arhivei, ține evidența dosarelor scoase din depozite pentru diverse lucrări într-un registru, document semnat zilnic de către arhivar la plecarea de la serviciu, și este responsabil de starea depozitelor, sub îngrijirea sa oamenii de serviciu mențin curățenia, șterg rafturile; fumatul în localurile Arhivelor este interzis cu desăvârșire⁴⁹.

Arhivarul era, în mod practic, locțiitorul directorului sucursalei, deși în schema de organizare nu a existat în epocă un post de adjunct; având în responsabilitate „selecționarea documentelor”, arhivarul „alcătuiește, la finele fiecărui an, un opis (listă) al documentelor ce urmează a fi distruse, pe care îl supune atenției spre aprobare directorului”⁵⁰. L. Boga își imagina recrutarea personalului superior al Arhivelor din rândurile licențiaților sau chiar ale doctorilor în Litere și Filosofie (Secția Istorie-Literatură), iar personalului inferior i-ar fi pretins „să aibă cel puțin bacalaureatul și absolvirea școalei de arhivistică și paleografie de pe lângă DGAS”.

Dincolo de proiecțiile directorului, Sucursala Arhivelor Statului din Basarabia nu a avut niciodată mai mult de 7-10 angajați, preponderent cu studii medii, după cum probează documentele. Într-un „tabel al personalului Arhivelor Statului de la Chișinău”⁵¹, din anul 1920, apar șapte funcționari: un *ajutor de arhivar* (anume aromânul muloviștean Mihai Dumbi⁵², numit *copist-paleograf* în 1919 și avansat în funcția de *conservator* în 1920), un *registrator* (Vasile Gavrilesco, din Călugăreni, județul Neamț), un *translator* (Haralambie Hopulete), un *conservator* (Nicolae Lănaru), un *copist-paleograf* (Gheorghe Chiselev), un *copist-caligraf* (Ilie Vasiliu, din Chișinău) și un *copist* (Arsenie Ungureanu, din comuna Colencăuți, județul Hotin). Ulterior, la Arhivele Statului din Basarabia au mai lucrat: Ștefan Covaldji, Ștefan Teodor, Emil Gane, Filimon Gane, Vladimir Șahlevici, Ilie Cojocar, Vladimir Botezatu, Ion Dumitrașcu ș.a. Cu excepția directorului sucursalei și a lui Mihail Dumbi (ultimul s-a și înscris de altfel în 1920 la Facultatea de Drept din Iași), ceilalți aveau numai studii medii,

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 24-25.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, dosar nr. 7/1920, f. 17.

⁵² *Ibidem*, dosar nr. 7/1922, f. 66.

după cum reiese din „foile de stat personal” de la Arhive⁵³: V. Gavrilescu avea patru clase la Seminarul „Veniamin” din Socola; Gh. Chiselev, Căpitan în rezervă, absolvise Liceul Militar; A. Ungureanu era absolvent al „școlii inferioare de agricultură”; I. Vasiliu terminase „4 clase comerciale”, iar Ion Dumitrașcu, din Grigoriopol (Transnistria), făcuse doar „școala primară superioară”⁵⁴. În 1924, cel mai vârstnic angajat al Arhivelor Statului din Chișinău era „arhivarul” Ion Romanovski, născut în 1866. Absolvent de „școală medie”, a fost detașat de la Arhiva Directoratului de Interne, unde fusese încadrat din anul 1886⁵⁵, an în care Leon Boga abia se năștea. Primul funcționar cu studii superioare își începe cariera la Arhivele Statului abia în 1935: arhivarul Emil Gane, basarabean din Cobâlca (județul Orhei), dublu licențiat în Litere și Filosofie la Universitatea din Iași (1930), apoi absolvent și deținător de doctorat în limbi slave la Universitatea din Praga (1935)⁵⁶.

Fondul DGAS oferă informații grăitoare despre condițiile de angajare la Arhivele Statului în acea vreme și etalează întreaga documentație de înscriere, de la cererea aspirantului la funcția publică, actele doveditoare ale studiilor și stării de sănătate, nu arareori subiectele de concurs, până la componența comisiilor, lucrările scrise ale candidaților, rezultatele obținute etc. Către sfârșitul perioadei interbelice, piesele pe care aspiranții le depuneau la dosar erau: extrasul după certificatul de naștere, diploma de studii universitare sau, după caz, de absolvire a Școlii de Arhivistică și Paleografie, certificatul de cetățenie română și de drepturi civile și politice, cazierul judiciar, certificatul medical potrivit căruia solicitantul postului era sănătos și nu suferea „în special de tuberculoză”⁵⁷. Conform procedurii, directorul sucursalei propunea numirea în postul declarat vacant, directorul general aproba scoaterea postului la concurs, comisia și subiectele la proba scrisă. Examinarea se desfășura la Chișinău, iar candidatul declarat admis primea la final numirea în funcție prin *Ordinul ministrului Instrucțiunii Publice*. În cazul lui Emil Gane, se păstrează „formularul de stat personal”, cererea de angajare împreună cu anexele (diplomele de studii, certificatul de naștere, certificatul de naționalitate, certificatul de bună purtare în

⁵³ *Ibidem*, f. 66-73.

⁵⁴ Vasile Isac *et alii* (editori), *Îndrumător al Arhivei Naționale a Republicii Moldova*, partea I (până în 1917), ediția a II-a revăzută și completată, Chișinău, Serviciul de Stat de Arhivă al Republicii Moldova – Arhiva Națională a Republicii Moldova, 2004, p. 167-171. Înființate în 1803 în orașele importante ale regiunilor și guberniilor din Imperiul Rus sub denumirea „уездные училища” (școli ținutale/județene), transformate în 1872 în „городские училища” (școli orașenești) și redenumite în 1912 ca „высшие начальные училища” (școli primare superioare), aceste instituții de învățământ, marcând treapta intermediară între școlile elementare și școlile medii (gimnaziale), au avut o largă răspândire în Imperiul Rus în secolul al XIX-lea, iar în Basarabia au funcționat cel puțin nouă asemenea școli în perioada 1912-1917.

⁵⁵ ANIC, DGAS, dosar nr. 7/1924, f. 9, 12.

⁵⁶ *Ibidem*, dosar nr. 7/1934, f. 34-40. Pentru biografia lui Emil Gane, vezi Iurie Colesnic, *Emil Gane... o viață în alb și negru*, în „Magazin bibliologic (revistă științifică și bibliopragiologică)”, Chișinău, nr. 1-4 (2012), 2012, p. 169-174.

⁵⁷ *Ibidem*, dosar nr. 6/1939, f. 8.

timpul serviciului militar, certificatul de sănătate), chiar textul „Jurământului de credință” depus la 15 februarie 1935 în fața unui preot și a directorului Direcției Arhivelor Statului din Basarabia:

Jur a fi credincios Regelui Carol al II-lea și intereselor Țării mele, de a observa în totul *Constituția* și legile Țării, de a executa cu onoare și conștiință funcțiunea ce-mi este încredințată, de a nu face nimic de natură a periclita ordinea de Stat și de a păstra secretul serviciului. Așa să-mi ajute Dumnezeu⁵⁸!

Un „proiect de buget al Sucursalei Arhivelor Statului din Basarabia pe exercițiul financiar 1921-1922” elucidează numărul angajaților (10), al funcțiilor și gradelor echivalente, apoi retribuțiile lunare și anuale, cu precizarea distinctă a sporurilor: *sporul special pentru Basarabia*, *sporul general de scumpete*, *îndemnizația de chirie*, toate defalcate lunar și anual⁵⁹. Astfel, directorul era retribuit lunar cu 1.050 de lei, la care se adăugau: *sporul special pentru Basarabia* de 700 de lei, *sporul de scumpete* de 400 de lei și *îndemnizația de chirie* de 262 de lei, întrunindu-se astfel un total al venitului lunar de 2.412 lei⁶⁰.

Pe lângă postul de director la Arhivele Statului, L. Boga l-a ocupat și pe cel de profesor de geografie la Liceul nr. 3 de Băieți „Alexandru Donici” din Chișinău, unde a fost numit în funcție la 1 septembrie 1919 (într-un anumit interval a și condus această instituție). În 1933, salariul său lunar brut colectat din ambele surse, fără îndemnizația de chirie și sporul de *ajutor de familie*, era de 9.950 de lei de la Arhivele Statului, respectiv de 10.800 de lei de la liceu⁶¹. Din documentele DGAS nu transpare și că directorul Arhivelor Statului din Basarabia ar fi cumulat funcția de director al Liceului „Alexandru Donici”, așa cum induce în cartea sa preotul Vasile Țepordei, pentru o scurtă perioadă coleg de corp didactic în aceeași instituție (unde „Profesorul care trăgea toate sforile [...] era Leon Boga [...]”⁶²), sau cum mărturisesc avocatul Petre Guciuja (în interogatoriul din 12 decembrie 1961 de la Securitate⁶³) și alți contemporani. Cu toate acestea, la începutul anului 1933, un anume „Nicolae Ianculov” din Chișinău a cerut, printr-o petiție înaintată ministrului Instrucțiunii Publice, nici mai mult, nici mai puțin decât ...exact postul de director al Arhivelor Statului din Basarabia ocupat de L. Boga, pe motiv că acesta era „funcționar la trei instituții deodată, la liceul «Donici», la Municipiul Chișinău și la Arhivele Statului”⁶⁴. Reclamațiile au continuat, astfel că directorul general C. Moșil a solicitat clarificări directorului filialei; de asemenea, o serie de verificări a

⁵⁸ *Ibidem*, dosar nr. 5/1935, f. 7 (s.n.).

⁵⁹ *Ibidem*, dosar nr. 7/1921, f. 30.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, dosar nr. 7/1933, f. 8.

⁶² Vasile Țepordei, *op. cit.*, p. 38.

⁶³ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. P 001100 (Guciuja Petre ș.a.), I, f. 54-55; vezi și fond Informativ, dosar nr. I 211827 (Boga Leon), I, f. 86.

⁶⁴ ANIC, DGAS, dosar nr. 7/1933, f. 2.

efectuat și „comisia pentru aplicarea legii cumulului”, iar rezoluția a fost că „Leon Boga are următoarele funcții: director regional al Arhivelor Statului cu leafă lunară *brutto* 8.950 lei, *netto* 7.312 lei, și profesor titular definitiv la liceul «Alexandru Donici» cu leafă lunară *brutto* 10.050 lei, *netto* 8.518 lei”⁶⁵. Pare dificil de crezut, de altfel, că Boga ar fi omis să facă declarații conforme cu realitatea în documentele interne ale instituției sau în corespondența cu directorul general, ori că s-ar fi putut sustrage prevederilor legale pentru interzicerea cumulului de servicii și salarii⁶⁶, în baza cărora n-ar fi putut ocupa „mai mult de două funcțiuni [...] exercitate în aceeași localitate și [...] în strânsă legătură de specialitate”⁶⁷.

Referitor la cariera profesională și la drepturile funcționarilor publici din Arhivele Statului, în rapoartele și adresele sale către directorului general Constantin Moisil, Leon Boga sublinia situația nedreaptă în care se găsea corpul profesional din Arhive, care nu avea posibilitatea de a avansa în funcții și în grade profesionale, „așa ca ceilalți funcționari publici din autorități și instituții de stat”⁶⁸. Mărturiile documentare devoalează tendința păguboasă și discriminatorie a ministerelor de a organiza promovări și avansări îndeosebi pentru angajații de la București și mai rar pentru colegii acestora din extensiile teritoriale. Prin urmare, funcționarii cu vechime din Arhive rămâneau adesea toată viața cu salariul stabilit la încadrare, ceea ce pentru L. Boga era inacceptabil. A pledat în memoriul său din 1935 pentru o modalitate de avansare în grad „din doi în doi ani, conform vechimii în muncă, după meritele și la propunerea organelor superioare”, iar „în cazul că nu se vor face avansări pe loc, să fie salariați după gradații din cinci în cinci ani”; totodată, a cerut uniformizarea salariilor din toate direcțiile teritoriale ale Arhivelor Statului⁶⁹. Confrunțați cu tergiversările aparatului central, factorii decizionali locali recurgeau însă la soluții proprii ce vizau frecvent interesul personal ori de familie, nu rareori imorale sau la limita legii, stimulând un nepotism care a ramificat rădăcini rezistente, infinit prelungite în timp în cultura organizațională.

Prin *Raportul* nr. 1421 din 24 noiembrie 1936, L. Boga a solicitat intervenția lui C. Moisil la Ministerul Instrucțiunii Publice pentru numirea în postul vacant de copist a propriei fiice, Silvia (căsătorită Gheorghiu⁷⁰-Boga), „născută la 18 ianuarie 1917 la Ploiești, bacalaureată” și poate inspirată în această predilecție profesională de venerația față de tatăl său⁷¹. Din răspunsul directorului general cu nr. 175/15 martie 1937 rezultă că ministerul aprobase la

⁶⁵ *Ibidem*, f. 7-8 și dosar nr. 7/1934, f. 21 (s.n.).

⁶⁶ *Decretul-lege* nr. 2420/1934 *privind prohibirea cumulului în funcțiunile publice*, publicat în „Monitorul Oficial” nr. 189, din 18 august 1934, partea I, p. 5237-5240.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 5238.

⁶⁸ ANIC, DGAS, dosar 5/1935, f. 25.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Căsătoria cu avocatul moldovean Leonard Gheorghiu s-a încheiat cu un divorț (Vasile Țepordei, *op. cit.*, p. 38); Hristu Căndroveanu, în Nida Boga, *Voshopolea*, p. 8.

⁷¹ ANIC, DGAS, dosar 7/1936, f. 38-39.

15 ianuarie 1937 „numirea provizorie, până la îndeplinirea formelor legale conform dispozițiilor din *Legea de organizare a Arhivelor Statului* și a[le] *Statutului funcționarilor publici*”⁷². În „tabloul” angajaților direcției din anul 1937, Silvia L. Boga apare la poziția nr. 7, ultima: „copistă, 5 luni vechime”⁷³. Cu doi ani mai târziu, prin adresa nr. 58 din 16 ianuarie 1939, Boga comunică DGAS că la sucursala basarabeană „a rămas vacant postul de copist caligraf” (post atribuit până în acel moment lui Filimon Gh. Gane, foarte probabil o rudă a arhivarului direcției, Emil Gane), drept pentru care se propune

[...] următoarea mișcare în personalul acestor Arhive: 1) înaintarea în postul de copist caligraf a d-nei Silvia Gheorghiu, bacalaureată și cu vechime în serviciu de la 15 ianuarie 1937; 2) rămânând vacant, prin această înaintare, postul de copist [ocupat până la acel moment de Silvia Gheorghiu], propunem a fi numită în acest post d-na Alexandrina Gane, bacalaureată⁷⁴.

„Mișcarea” ținea avansarea în funcție fără examen a Silviei Boga, care întrunea condițiile de vechime, și numirea prin examen sau concurs a Alexandrinei Gane pe postul rămas vacant. Semnatarii, arhivarul-șef Leon Boga și arhivarul Emil Gane, nu precizează însă în adresa lor esențialul, anume că persoanele vizate prin „mișcare” erau de fapt fiica primului și, respectiv, soția celui de-al doilea.

Ministerul Educației Naționale a aprobat componența comisiei de examinare a concursului pentru ocuparea postului vacant de *împieगत* (funcționar, copist caligraf) prin adresa nr. 27211, din 18 februarie 1939. Componența comisiei fusese stabilită de Boga, prin autodesemnarea sa ca președinte, alături de membrii: Toma Gh. Bulat (profesor universitar din Chișinău) și Emil Gane (arhivarul direcției). Noul director al DGAS, Aurelian Sacerdoțeanu, a aprobat la rândul său formula comisiei⁷⁵. Alexandrina Gane a fost unicul candidat la competiția fixată pentru 15 februarie 1939. Din cauză că ea nu îndeplinea condițiile de studii necesare pentru ocuparea postului (avea doar studii medii cu diplomă de bacalaureat), concursul nu s-a mai ținut la data fixată. Cu toate acestea, a doua zi, la 16 februarie, Boga a revenit, printr-o altă adresă către directorul general, cu rugămintea ca: „Fiind singura candidată, opinăm să fie recomandată locului în drept spre a fi numită împieगतă conform art. 11 din *Legea de organizare a Arhivelor Statului*”⁷⁶. Competiția a fost reluată la 18-20 martie 1939, când s-au prezentat cinci candidați, dintre care trei erau licențiați (în Teologie, Filologie Clasică, Filologie Modernă), după cum se observă din procesele-verbale ale desfășurării concursului. Cu numai o zi înainte de a debuta competiția, Emil Gane s-a retras strategic din comisia de examinare. Sesiunile

⁷² *Ibidem*, dosar 5/1937, f. 12 (s.n.).

⁷³ *Ibidem*, f. 25.

⁷⁴ *Ibidem*, dosar. 6/1939, f. 6 (n.n.).

⁷⁵ *Ibidem*, f. 14.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 15 (s.n.).

au constat în probe scrise la *Istoria Românilor* (un subiect din trei „la alegere”: „Ocupația rusească a Țărilor Române în sec. XIV-XVIII”, „Boierii în Moldova în sec. XIV-XVIII”, „Reforma lui Constantin Mavrocordat”) și la paleografie chirilică (transcrierea unui document), și o probă orală (din domeniile: *Istoria Românilor*, *Arhivistică*, *Bibliologie – Registratură*). Cea care a fost declarată „reușită, cu media de 7,50 (media minimă necesară pentru a fi declarat admis)”⁷⁷, a fost, în mod previzibil deja, nimeni alta decât Alexandrina Gane.

În ziua imediat următoare, L. Boga a transmis la DGAS dosarul concursului: „[...] rugându-vă a binevoi a interveni locului în drept pentru numirea în acest post a doamnei Alexandrina Gane, bacalaureată, reușită la examenul pentru ocuparea postului de împieगत cu media de 7,50”⁷⁸, reluând în plus solicitarea anterioară, „vă rugăm să binevoiți ca, odată cu această numire, să luați în considerare mișcarea propusă în personalul acestor arhive cu raportul nostru nr. 58 din 16 ianuarie 1939”⁷⁹. Răspunsul directorului general a întârziat vreme de o lună de zile, timp în care scandalul concursului și zvonurile despre nepotismul de la Arhivele Statului din Chișinău au luat proporții. Dosarul fusese expus ministerului cu adnotarea lui Sacerdoțeanu: „[...] din 8 funcționari, 4 sunt rude, și [rude] îndeaproape, tată – fiică, soț – soție; aducându-vă acestea la cunoștință, avem onoarea a vă ruga să binevoiți a decide”⁸⁰. Ministrul a decis anularea concursului la 4 aprilie 1939: „Suntem de părere să se țină un nou concurs, la care să se interzică prezentarea rudelor apropiate ale funcționarilor actuali, conform art. 6 din *Statutul funcționarilor publici*”⁸¹.

Un alt concurs nu a mai fost organizat, din cauză că în primăvara-vara anului 1939 au apărut noi priorități, determinate de șubrezirea poziției României pe scena internațională ca efect al reorientărilor din politica externă a aliaților, dar în special al Pactului Ribbentrop-Molotov, ale cărui consecințe asupra țării erau doar bănuite. Dacă în aprilie 1939, DGAS era interesată de „situația militară” a funcționarilor sucursalei basarabene, precum și de necesarul de vagoane în eventualitatea evacuării documentelor mai importante sau mai puțin importante, în toamna lui 1939 candidații la vreo competiție în Arhive erau mobilizați în concentrările militare ce începuseră. Fuseseră convocați de Centrul Teritorial de Recrutări Lăpușna inclusiv directorul Boga, sublocotenent în rezervă, și Vlad Șahlevici, arhivarul direcției, soldat⁸².

Asemenea problemei stopării distrugerilor și vânzărilor ilegale de arhivă, o altă chestiune care nu și-a mai găsit rezolvare nici în timpul stăpânirii țariste, nici în cei douăzeci și doi de ani de regim românesc în Basarabia, în ciuda stăruințelor directorului Leon Boga, a fost înzestrarea Arhivelor Statului din Chișinău cu un sediu adecvat. Instituția a continuat să funcționeze într-o clădire

⁷⁷ *Ibidem*, f. 18.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 22.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 20.

⁸¹ *Ibidem*, f. 44-45 (s.n.).

⁸² *Ibidem*, f. 66-68.

veche de la mijlocul secolului al XIX-lea, proprietate a Zemstvei guberniale a Basarabiei, aspect semnalat încă de I. Halippa și P. Gore la Comisia Arhivelor Basarabiei din 1909, apoi în 1918. Tema obținerii unui local pentru Direcția Arhivelor Statului din Basarabia a dominat corespondența dintre directorul sucursalei și DGAS, precum și interpelările directorului general către ministrul Instrucțiunii Publice. Începutul părea promițător când, la 25 iulie 1925, L. Boga telegrafia entuziasmat la DGAS: „Găsit local pentru arhive! Douăzeci și șase camere, sală mare pentru muzeu istoric, împrejmuire piatră, teren cultivabil șase hectare, din vânzarea cărora scade simțitor prețul. Rog comunicați dacă ministerul este dispus a cumpăra... Prețul trei milioane jumătate spre a veni cu oferta proprie”⁸³. Constantin Moisil a întărit cele spuse de subordonatul său în telegrama de mai sus, pe care a direcționat-o către cei în drept, la Ministerul Instrucțiunii Publice:

De mai mulți ani localul se găsește într-o stare de deteriorare atât de mare, încât nici birourile de lucru, nici depozitele unde se păstrează documentele Basarabiei nu mai corespund necesităților. Pericolul de incendiu amenință în orice moment acest local, construit în mare parte din lemn, cu instalație primitivă de lumină electrică și lipsit de orice mijloc de apărare în contra focului⁸⁴.

Situația a rămas neschimbată încă doi ani, de vreme ce directorul general a cerut fără succes de la forul superior permisiunea de a utiliza cuantumul obținute din vânzarea maculaturii provenite din selecționarea documentelor „pentru repararea și întreținerea localurilor de arhivă”⁸⁵. Mai mult decât atât, s-a complicat prin decizia ministerului din octombrie 1933 de a transfera sediul Arhivelor din Chișinău în patrimoniul nou înființatei Facultăți de Agronomie. Și aceasta fără a se identifica un nou local destinat celui luat sucursalei și fără a se aloca sume pentru mutarea arhivelor, demontarea rafturilor, montarea noilor rafturi etc., ba chiar fără încheierea tuturor formelor legale corespunzătoare retrocedării. Astfel, printr-o decizie pripită și necugetată și prin amânările și inactivitatea ulterioare, ministerul a declanșat o stare conflictuală de durată între Arhivele Statului din Basarabia și Facultatea de Agronomie de la Chișinău, manifestată prin plângeri, amenințări, somații de evacuare transmise direcției⁸⁶. Memoriile și ultimatumurile decanului A. Cardaș au făcut vâlvă în cursul anilor, mergând până la revendicarea de la Arhivele basarabene a enormelor sume de 30.000, 50.000, 100.000 de lei, care ar fi reprezentat „chiria anuală pentru cele 12 camere ocupate” în perioadele 1933-1934, 1934-1935, 1936-1937⁸⁷.

⁸³ *Ibidem*, dosar nr. 7/1924, f. 24. După patru ani, la începutul lui 1929, directorul regional se arăta mult mai ponderat, solicitând printr-un memoriu numai „80.000 lei pentru a face reparațiile urgente, sumare la acoperiș, tavane și lumina electrică”; sumele cerute de la buget s-au diminuat regresiv până la cuantumul de 20.000 lei, 12.500 lei ș.a.m.d.

⁸⁴ *Ibidem*, dosar nr. 12/1929, f. 14.

⁸⁵ *Ibidem*, dosar nr. 8/1931, f. 4.

⁸⁶ *Ibidem*, dosarele nr. 7/1933, f. 48-51, 5/1934, f. 10, 17-19 și 5/1935, f. 22.

⁸⁷ *Ibidem*, dosarele nr. 7/1936, f. 42 și 5/1937, f. 13-14, 17-18.

În raportul directorului Boga, de la mijlocul deceniului respectiv, starea financiară a filialei Arhivelor Statului din Basarabia se dovedea deosebit de gravă. Raportul însuși este un aspru și trist rechizitoriu împotriva politicii românești de neimplicare în treburile Basarabiei. Nepăsarea obișnuită a tuturor guvernelor României față de propriile instituții este expresia convingerii cvasi-generalizate în opinia publică și a factorilor politici cum că regimul românesc în Basarabia nu avea să dureze, implicit investițiile majore în economia și cultura provinciei ar fi fost lipsite de perspectivă.

De câțiva ani de zile, cu toate intervențiile repetate la cei în drept, această Direcție regională nu primește nicio sumă pentru cheltuielile de cancelarie, întreținerea localului, luminat, apă, tăierea lemnului etc. În acest an, suma destinată tuturor cheltuielilor se reduce la lei 1.750. Nici această sumă ridicolă nu se ordonânțează. Pe lângă aceasta, localul Arhivelor Statului – și așa impropriu și nesatisfăcător – a fost cedat de Ministerul Instrucțiunii Publice Facultății de Agronomie, care pretinzând mereu a intra în posesia lui, Arhivele Statului nu mai au siguranța zilei de mâine. Așezată într-un local ce nu-i mai aparține, lipsită de câțiva ani de sumele strict necesare întreținerii, Direcția Arhivelor Statului din Chișinău n-a putut întreprinde nimic în domeniul valorificării prețiosului material documentar ce posedă⁸⁸.

Mandatul lui L. Boga în Basarabia nu se încheie în zilele notelor ultimative sovietice din vara lui 1940, când s-au retras în România doar angajații Sucursalei Arhivelor Statului care își exprimaseră această opțiune, iar patrimoniul arhivistic al Basarabiei a rămas la Chișinău, potrivit condițiilor înțelegerii sovieto-române. În lunile care au urmat, Boga s-a preocupat de încadrarea colectivului refugiat din Chișinău la direcțiile DGAS din țară⁸⁹. După exact un an, la 28 iulie 1941, a plecat cu ordin de serviciu la Chișinău, pentru a „a constata starea în care se află arhivele Statului după ocuparea orașului de trupele noastre”⁹⁰. În raportul întocmit la 16 august 1941 a consemnat:

Localul Arhivelor Statului 1-am găsit în bună stare, deși mai toate localurile instituțiilor de stat fuseseră arse sau dinamitate de comuniști. În dimineața zilei de 30 iulie a.c., când am sosit la Chișinău, am găsit la arhive pe domnii Emil Gane, Andrei Damaschin, Vladimir Șahlevici, vechi funcționari ai arhivelor, Ion Furtună, angajat de Soviete, precum și pe Domnica Răileanu, vechi servitor, și Ilie Cojocar, angajat de Soviete. Din cercetările făcute rezultă că arhivele Statului au continuat să funcționeze sub ocupația sovietică. [...] Cum principalul rol al NKVD-ului era identificarea tuturor funcționarilor noștri rămași în Basarabia, precum și a persoanelor culturale și politice românești, la arhivele Statului au fost aduse în acest scop depozitele arhivistice ale următoarelor instituții: 1) Inspectoratul General de Siguranță al Basarabiei, 2) Chestura Poliției Chișinău, 3) Biroul Populației, 4) Penitenciarul Central, 5) Tribunalul Lăpușna, secția a III-a, 6) Judecătoria Mixtă,

⁸⁸ *Ibidem*, dosar nr. 5/1935, f. 22.

⁸⁹ *Ibidem*, dosar nr. 6/1940, f. 20.

⁹⁰ *Ibidem*, dosar nr. 8/1941, f. 2.

7) Judecătoria Urbană, Ocolul III, 8) Prefectura jud. Lăpușna, 9) Seminarul Teologic, 10) Liceu Mihail Eminescu, precum și arhivele particulare ale domnilor V. Cristi, fost ministru, maior Odobescu, avocat Grănescu etc. Alte arhive se aflau în încăperile unor biserici din Chișinău. Din cauză că sediul Arhivelor Statului era neîncăpător, autoritatea sovietică a grămădit în trei încăperi întreaga noastră veche arhivă, întrucât ea nu prezenta pentru scopurile urgente ale NKVD-ului nici un interes⁹¹.

Vreme de un an, L. Boga împreună cu angajații au supus întreaga arhivă operațiunii de fondare „pe secțiuni”, reconstituind fondul real al Arhivelor Statului și Biblioteca Sucursalei, iar la sfârșit a alcătuit materialul denumit *Inventarul Fondului Secțiunilor aflătoare astăzi la Arhivele Statului din Chișinău*⁹², exprimându-și ușurat „bucuria că vechea noastră arhivă este salvată, cu mici lipsuri ce urmează a fi constatate la o cercetare minuțioasă a fiecărei secții în parte”⁹³. Bucuria însă a fost de scurtă durată, deoarece în mai puțin de trei ani Armata Roșie a atins frontiera de stat din 1940 a URSS cu România. Pregătirile pentru evacuarea Direcției Regionale din Chișinău a Arhivelor Statului au debutat la 12 ianuarie 1944, prin ordinul DGAS către directorul L. Boga:

[...] având în vedere situația actuală, e bine să luați măsuri din vreme pentru asigurarea arhivei Dvs. Guvernământul [Basarabiei] urmează să vă pună la dispoziție fondurile necesare confecționării de lăzi și împachetării. Nu se poate evacua toată arhiva. Alegeți însă partea importantă, ca: tot ce e document, spiță de neam, arhivă senatorială și a unirii și ce veți crede de primă importanță. Îndată ce aveți asigurat transportul pe CFR, expediați totul la Arhivele Statului din Craiova⁹⁴.

Răspunsul a venit prompt cu telegrama din 17 ianuarie: „Lucrările toate pregătite. Așteptăm ordine pentru executare”⁹⁵. Ceea ce s-a întâmplat a fost ultimul act al Sucursalei Arhivelor Statului din Basarabia cu participarea lui Leon Boga: evacuarea în etape – în intervalul februarie-august 1944, în bune condiții și după un meticulos plan de evacuare conceput de același L. Boga – a întregii arhive istorice a Basarabiei în comuna Bibești din județul Olt⁹⁶.

V. Leonida Boga: „Macedoneanul” și „Voshopoleanlu”

Nu există documente care să ateste dacă, în primul deceniu al regimului de „democrație populară”, Leon Boga se afla în câmpul vizual al Securității, doar de nu am pune la socoteală câteva contacte pe care le-a avut cu oficiali sovietici din România, consilieri ori „specialiști” pe probleme arhivistice de pe lângă

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*, f. 18-20.

⁹³ *Ibidem*, f. 21.

⁹⁴ *Ibidem*, dosar nr. 6/1944, f. 1 (n.n.).

⁹⁵ *Ibidem*, f. 4.

⁹⁶ Contextul, circumstanțele, amploarea, oportunitatea și consecințele evacuării arhivelor Basarabiei în România în anul 1944 intră în structura *op. cit.*, *supra* nota 22.

Comisia Aliată de Control (Sovietică) ori Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului pe tema arhivei Sfatului Țării. Iată ce îi declara agentului „Vlaicu” la 19 noiembrie 1959:

Am fost cercetat și eu în legătură cu Sfatul Țării, am fost chemat la o comisie militară din 1947 și am fost întrebat unde sunt actele originale și ștampilele de la Sfatul Țării, fiindcă eu trebuia să știu, deoarece am fost Director. Le-am răspuns că nu știu, că pot să știe Frățiman⁹⁷, Damaschin⁹⁸ și alte nume de morți pe care le-am dat. Nu m-au crezut și m-au chemat iarăși și le-am dat același răspuns. Eu aveam însă ștampile și acte în copie, dar nu voiam să le dau. A fost chemat și Ion Pelivan în această problemă și el m-a felicitat pentru felul în care am întors chestiunea, cu numele morților. Până la urmă nu știu ce-au făcut, mi se pare că au găsit pe la Ministerul de Interne originalele actelor, dar numai o parte. Mai târziu însă, de frică, am luat și am predat la Arhivele Statului din București actele ce le posedam eu și ștampilele originale. Fostul Director al Arhivelor Statului [Constantin Moisil sau Aurelian Sacerdoțeanu], cu care m-am întâlnit, mi-a comunicat că stau acolo bine puse și că nimeni încă nu știe de ele⁹⁹.

În același registru, doi ani mai târziu, sursa „Moiseev” comunica într-o notă informativă din ianuarie 1961:

Boga a mai spus că pentru funcția de director la arhivele statului a fost cercetat de un căpitan sovietic care se interesa îndeosebi de actele originale ale fostului „Sfat al Țării”, dar că aceste acte el crede că se găsesc încă din 1940 în posesia URSS. A mai spus că, atunci când a fost cercetat, acest căpitan s-a purtat foarte frumos cu el și că era un om foarte inteligent¹⁰⁰.

Episoadele nu clarifică misterul care învăluie și astăzi arhiva primului Parlament al Republicii Democratice Moldovenești de la 1917, dispărută în împrejurările mutării ei la București (dispuse la ordinul Comisarului General al Basarabiei Arthur Văitoianu în 1918-1919), apoi în vara lui 1941 (în contextul retragerii trupelor Armatei Roșii din Basarabia), în schimb probează din plin că autoritățile sovietice din România căutau arhiva Sfatului Țării, a directoratelor basarabene, a instituțiilor și organismelor de administrare locală din perioada 1917-1918 și că i-au chestionat pe Leon Boga, Ion Pelivan, Gherman Pântea, Ion Buzdugan și pe alți basarabeni¹⁰¹. De asemenea, se confirmă că basarabeni, printre care Pelivan și Boga, au predat Arhivelor Statului documente privind

⁹⁷ Iustin Ștefan Frățiman (1870-1927), istoric basarabean, membru corespondent al Academiei Române.

⁹⁸ Dumitru Ioan Damaschin (1872-1942), membru al Partidului Național Țărănesc, deputat al Parlamentului României în 1929-1930, deportat din Basarabia și ulterior împușcat de organele NKVD la Sverdlovsk.

⁹⁹ ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. I 211827 (Boga Leon), I, f. 151 (n.n.).

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 138.

¹⁰¹ Ion Constantin, Ion Negrei, Gheorghe Negru, *Ioan Pelivan: părintele mișcării naționale din Basarabia*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2011, p. 229-230.

trecutul istoric al Basarabiei, ținute de ei în păstrare în așteptarea unor „timpuri mai bune”. Mai mult, cu concursul unor angajați ai Arhivelor Statului, „materialele documentare de importanță deosebită pentru cunoașterea evenimentelor istorice din Basarabia de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea” nu au fost luate în evidența arhivistică spre a nu fi trimise în URSS conform Convenției de Armistițiu din 1944 și dispozițiilor ulterioare, astfel că au putut fi păstrate în țară¹⁰².

Retras din viața publică, ca unul ce nu fusese membru al vreunui partid politic „burghez”, ministru ori parlamentar, și a cărui singură „activitate politică” de până la 1947 s-a rezumat la aceea de participant la toate scrutinele electorale, Leon Boga nu era un personaj familiar Securității în 1944-1959/1960. A scăpat de valul de arestări din noaptea de 5/6 mai 1950, declanșat prin *Decretul nr. 6/1950 al Prezidiului Marii Adunări Naționale pentru înființarea unităților de muncă*¹⁰³, în baza căruia la penitenciarul din Sighetu Marmăției au fost întemnițați, printre foștii demnitari, și fruntași basarabeni care au făcut unirea Basarabiei, iar ulterior au jucat un rol în politica românească (mai puțin Anton Crihan, fugit la timp din țară): Ioan Pelivan, Pantelimon Halippa și Daniel Ciugureanu.

După pensionare, L. Boga locuiește în continuare în apartamentul său din strada Maior Ion Racoțeanu nr. 18, situat în cartierul bucureștean Vitan, împărțindu-și timpul între treburile domestice, lecturarea presei, ascultarea posturilor de radio străine, activitățile scriitoricești (scrie poezii, studii literare, câteva piese de teatru în aromână, multe cu caracter autobiografic – pe care obișnuia să le prezinte apropiaților în atmosfera elevată a cenei literare ținut la propriul său domiciliu¹⁰⁴ sau în casa arhitectului Gheorghe Simotta) și activitățile etnoculturale (colecționează mărturii despre istoria, cultura, obiceiurile și literatura aromânilor).

Corespundează cu fiul Nicolae, cu fiica Silvia, cu rudele din Iugoslavia (Macedonia) – sora Vera (sau „Fănița”, cum apare în unele documente¹⁰⁵) și nepotul Vlado Obradovici –, cu prietenii aromâni și basarabeni, ale căror vizite la primește acasă ori adesea îi întâlnește la cafeneaua lui Tache Barsa din Pasajul „Blanduziei”. Restaurantul de la intersecția străzilor Academiei și Doamnei devenise după război un loc foarte popular printre aromânii bine situați material sau printre cei care urcaseră în ierarhia funcțiilor politice. În poezia-metaforă *Ma s'crisceam* (în traducere din aromână: „Dacă creșteam”), Boga a descris pe un ton ironic și aluziv discuțiile și polemicile din sânul comunității aromânilor ce frecventau localul, compusă din scriitori, oameni de știință, medici, avocați, artiști, negustori, bancheri și chiar „traficantți de bani și

¹⁰² *Ibidem*, p. 231-232.

¹⁰³ Vezi pe larg Claudiu Secașiu, *Noaptea demnitarilor. Contribuții privind distrugerea elitei politice românești*, în Romulus Rusan (editor), *Anul 1948. Instituționalizarea comunismului*, în colecția „Analele Sighet”, nr. 6, București, Fundația Academia Civică, 1998, p. 894-911.

¹⁰⁴ Hristu Căndroveanu, în Nida Boga, *Voshopolea*, p. 4, 191.

¹⁰⁵ ACNSAS, fond Informativ, dosarele nr. I 211827 (Boga Leon), I, f. 21 și II, f. 62-65.

valute străine¹⁰⁶. Subiectele politice aflate la ordinea zilei în 1947-1948 – războiul din Indochina, Planul Marshall, problema bombei atomice, încordarea politică internațională, ba chiar o pretinsă „problemă” a Cadrilaterului – au fost zugrăvite atât de plastic de scriitor, încât cu cincisprezece ani mai târziu Securitatea a dispus traducerea în română a caietelor sale cu versuri¹⁰⁷.

După deschiderea acțiunii de verificare din vara anului 1960, structurile de securitate i-au studiat dosarul de pensionare de la Direcția Pensii a Ministerului Muncii și Prevederilor Sociale. Un raport redactat în această privință prin 1960-1961 arată că „pensia lunară pentru 34 de ani de serviciu” ai lui Leon Boga era de 794 de lei și că, totodată, în dosarul de pensionare „nu există documentele pentru care s-au întocmit formele de pensionare și din care în mod normal ar trebui să rezulte locurile unde a lucrat pe perioade”¹⁰⁸. Raportul conchide că „singurul act de pe care s-a întocmit decizia de pensionare și au fost recalculate drepturile bănești este o decizie a Ministerului Muncii și Prevederilor Sociale, Direcția Pensii, din 16 august 1950, și din care rezultă că sus-numitul are o vechime de 34 de ani în câmpul muncii, timp în care a funcționat ca profesor”¹⁰⁹. Se ivesc motive de suspiciune că instituțiile abilitate nu au luat în considerare vechimea lui L. Boga și în calitatea sa de angajat al DGAS, începută la 1 noiembrie 1912, conform chestionarului completat de el încă în 1924¹¹⁰, și nici pe aceea din anii petrecuți la Editura „Gheorghe Mecu”, ci l-au încadrat „pensionar-profesor” cu o vechime calculabilă din 1916, când nu se găsea în Basarabia, fiind militar pe frontul din Moldova. Boga însuși conștientiza nedreptatea ce i s-a făcut, după cum îi mărturisește, la 13 mai 1961, agentului „Vlaicu”, care notează:

El personal a spus că are pensie vreo 800 de lei și că încă nu i s-au calculat toți anii pe care îi are ca vechime în câmpul muncii, încât ar fi putut face o întâmpinare, dar că nu a făcut așa ceva, deoarece lui îi ajunge pentru toate nevoile suma pe care o primește și mai ales acum, când *păstrează un sever regim*¹¹¹.

Leon Boga a intrat în obiectivul preocupărilor sistematice ale organelor de Securității abia în 1959/1960, când numele său este invocat în dosarele de anchetă inițiate în cazul foștilor deputați ai Sfatului Țării, înalți funcționari sau parlamentari români din Basarabia: Gherman Pântea, Ion Buzdugan, Grigore Cazacliu, Elefterie Sinicliu, Petre Guciujna, Traian Andreiescu. Pe numele său a fost deschis „dosarul acțiunii de verificare” nr. 4455/15.07.1960, instrumentat de locotenentul Aureliu Pasăre de la Ministerul Afacerilor Interne –

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 124-125.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 25.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ ANIC, DGAS, dosar nr. 7/1924, f. 12.

¹¹¹ ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. I 211827 (Boga Leon), I, f. 132 (s.n.). Expresia „păstrează regim” (*pro „ține regim”*) este calchiată din limba rusă (rus. *соблюдать режим*: a păstra/respecta regim).

Direcția a III-a (ulterior de căpitanul Gheorghe Jianu), prin doi agenți („surse”): „Moiseev” (coordonat de A. Pasăre) și „Vlaicu” (dirijat de locotenentul major Ion Zărescu).

Temeiul supravegherii operative a lui Boga este clarificat în documentele Direcției a III-a: „Planul de măsuri în acțiunea de verificare privind pe numitul Boga Leon din București”¹¹², „Nota privind acțiunea Boga Leon”¹¹³, „Referatul privind propuneri în acțiunea de verificare Boga Leon”¹¹⁴, „Referatul privind rezultatul anchetei în cazul numitului Boga Leon”¹¹⁵, „Propunerile pentru prelungirea acțiunii de verificare Boga Leon cu 6 luni”¹¹⁶. Operațiunea a vizat funcțiile îndeplinite de Boga în România veche și activitățile lui publicistice și literare: director al Arhivelor Statului din Basarabia, fondator și membru marcant al „Astrei” basarabene (secretar al Secției Etnografice, „Boga se ocupa [...] de administrația «Astrei»”, dar „conducea efectiv «Astra Basarabiei» deși președinte era Ion Pelivan”¹¹⁷), director al regionalei Căminelor Culturale din Basarabia, inspector al Serviciului Social – Regionala Nistru¹¹⁸, director al revistelor „Basarabia” și „Pagini Basarabene” și al ziarului „Cuvânt Moldovenesc” (în perioada în care ultima publicație devenise oficiosul Fundațiilor Culturale Regale din Basarabia și-l avusese pe Boga la conducere), corespondent pentru Basarabia al ziarelor „Curentul” și „România”, colaborator al multor altor periodice basarabene.

S-a plecat de la acuzația că, în pozițiile de funcționar al statului, de publicist și scriitor, Boga a desfășurat o „activitate naționalistă și antisovietică”¹¹⁹ și prin articolele sale „a făcut o aprigă propagandă anticomunistă și antisovietică”¹²⁰. În realitate, anchetatorii cunoșteau prea puțin biografia lui Boga – pe care l-au încadrat în evidența operativă, succesiv, fie ca „naționalist basarabean”¹²¹ ori „naționalist fugit de regimul sovietic”¹²², fie „la dosarul-problemă” denumit „Elemente dușmănoase albgardiste și alții”¹²³ – și mai nimic despre profilul și conținutul editorial al tipăriturilor românești din Basarabia, asupra cărora obișnuiau să se documenteze la Biblioteca Academiei Române¹²⁴. Într-un raport despre „rezultatul studierii colecției de reviste «Pagini Basarabene» la Academia RPR”, căpitanul Gheorghe Jianu concluzionează: „Activitatea revistei se rezumă la viața literară și de cultură generală. Din cuprinsul revistei

¹¹² *Ibidem*, f. 60-63.

¹¹³ *Ibidem*, f. 53-55.

¹¹⁴ *Ibidem*, f. 222-225.

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 219-221.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 57-59.

¹¹⁷ Vasile Țepordei, *op. cit.*, p. 38.

¹¹⁸ *Figuri contemporane din Basarabia*, p. 15.

¹¹⁹ *Ibidem*, f. 227.

¹²⁰ *Ibidem*, f. 53.

¹²¹ *Ibidem*, f. 154.

¹²² *Ibidem*, f. 3.

¹²³ *Ibidem*, II, f. 30.

¹²⁴ *Ibidem*, I, f. 61, 155.

nu au rezultat articole cu conținut naționalist și antisovietic care să fie folosit de noi în demascarea activității din trecut a lui L. Boga¹²⁵.

Însă acuzațiile au fost lansate, iar dovezile „activităților dușmănoase” trebuiau fabricate. „Ambii agenți”, remarca Securitatea, „se bucurau de încrederea obiectivului”¹²⁶, iar ofițerul coordonator avea grijă ca aceștia „să nu se intersecteze în timpul vizitelor la obiectiv”: „Vlaicu să fie dirijat în funcție de sarcinile și dirijarea agentului Moiseev și viceversa”¹²⁷. Din rațiuni conspirative, Securitatea nu dezvăluie identitatea lor, dar este de presupus că „Moiseev” și „Vlaicu” (care îl „cunoaște pe L. T. Boga din Chișinău din 1928”¹²⁸) erau din Basarabia; ei folosesc adesea în notele informative expresii și figuri de stil proprii vorbitorilor curenți ai limbii ruse, arhaisme și calchieri ale unor cuvinte și sintagme exclusiv rusești¹²⁹. „Vlaicu” putea fi și aromân sau cel puțin bun cunoscător al limbii aromâne, fiindcă a tălmăcit pentru Securitate o serie de versuri din caietele lui Boga; în tot cazul, era un cunoscut al cercurilor de refugiați basarabeni din București, alături de care a și participat, la 6 februarie 1960, la parastasul de pomenire a fostului Rezydent Regal al Basarabiei, Grigore Cazacliu¹³⁰. Cert este că ambii se aflau în relații foarte apropiate cu Boga¹³¹.

Autorii volumului de documente din ACNSAS susțin că sursele „Vlaicu” și „Moiseev” „erau aceiași informatori care au fost utilizați cu succes în acțiunea informativă «Nichita Smochină», liderul românilor transnistreni”¹³² (aceasta fiind încă o dovadă că erau basarabeni sau locuitori ai Basarabiei, unde l-au cunoscut pe N. Smochină), fapt plauzibil, dată fiind practica organelor de securitate de a „dirija” agenții pe lângă alte „obiective” atunci când condițiile erau întrunite. Însemnătatea operativă a lui „Vlaicu Petre” a sporit pe măsură ce „legăturile” lui L. Boga (adică cercul său de cunoscuți) s-au restrâns la puținele contacte cu persoane în vârstă, în special macedoromâni, apoi din cauză că asupra agentului „Moiseev” au planat la un moment dat suspiciuni de „nesinceritate”, întrucât unele fapte din informările sale „nu s-au verificat”¹³³.

În afară de notele celor doi agenți, în dosar mai există altele trei furnizate de „sursa Voicu”, un aromân, la care organele de urmărire operativă au apelat pentru a traduce fragmente din manuscrisele lui Boga¹³⁴, precum și un proces-verbal de interogare a unui licean din București, Teodor Șveț (zis „Relu”), basarabean după numele de familie, meditat de Boga „fără plată” în 1961¹³⁵.

¹²⁵ *Ibidem*, f. 24.

¹²⁶ *Ibidem*, f. 53.

¹²⁷ *Ibidem*, f. 148.

¹²⁸ *Ibidem*, f. 178.

¹²⁹ *Vezi supra* nota 111.

¹³⁰ *Ibidem*, f. 169.

¹³¹ *Ibidem*, f. 62, 119, 127, 130-133, 148.

¹³² Vadim Guzun, Cristina Preutu (editori), *op. cit.*, p. 22.

¹³³ ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. I 211827 (Boga Leon), I, f. 120.

¹³⁴ *Ibidem*, f. 121-125.

¹³⁵ *Ibidem*, f. 6-7.

În sfârșit, „prelucrarea” lui L. Boga s-a desfășurat nu numai „pe linie informativă”, prin „agentură”, dar și prin interceptarea scrisorilor și prin „T.O.” (tehnică operativă) instalată de Direcția a IV-a în apartamentul unui vecin cu care „obiectivul a purtat o discuție cu caracter dușmănos”¹³⁶. Însuși Boga îi spusese lui „Moiseev” la 13 mai 1961 despre „colonelul pensionar provenit din divizia «Tudor Vladimirescu», cu care se înțelege foarte bine și stau de vorbă prietenește”¹³⁷, și că uneori folosește postul telefonic din casa acestuia pentru a-i suna pe copiii săi, Nicolae Boga și Silvia Fezi¹³⁸. Colonelul se numea Ovidiu Tomescu și era supravegheat de Direcția a IV-a¹³⁹, numai că importanța convorbirilor ascultate cu dispozitivele instalate la domiciliul acestuia în ideea „demascării pozițiilor dușmănoase” ale lui Boga a fost una neglijabilă, de vreme ce chiar „organele” au recunoscut că a existat „numai o singură notă și aceasta nu spune prea multe”¹⁴⁰.

„Moiseev” și „Vlaicu” au primit sarcina principală de „a stabili legăturile de prietenie ale obiectivului în vederea identificării lor și a manifestărilor dușmănoase pe care obiectivul le are față de acestea”¹⁴¹. Odată fixat cercul cunoscuților, compus din macedoneni, basarabeni, transnistreni ori foști funcționari români din Basarabia interbelică – printre care Tache Papahagi, Sterie Diamandi, Dumitru Coșeli, Gheorghe Simotta, Costanda, Dimitrie Camboli, Demostene Hagileira, Zega Tașuli, Elie Carofoli, Pantelimon Halippa, Ion Buzdugan, Nichita Smochină, Dominte Timonu, Gherman Pântea, Elefterie Sinicliu, Petre Guciujna, Traian Andreescu, Nicolae Coban, Vasile Briceag, Adrian Andrei, Alexandru Borcea, Vasile Luțcan, Sergiu Matei Nica, Simion Neaga, Constantin Sinevici, Toma Rațiu, Haralambie Marchetti, Demir Emil Apostolescu, Vasile Orza ș.a. –, s-a recurs la verificarea și audierea unora dintre ei pentru a se demonstra că „sunt în relații apropiate cu Boga, cu care discută dușmănos la adresa țării noastre și a Uniunii Sovietice”¹⁴². Prin „discuții și manifestări dușmănoase”, Securitatea înțelegea comentariile insinuante ale lui Boga la adresa regimului, a politicii interne și externe a statului, a URSS etc., și posesia ori scrierea „lucrărilor cu conținut dușmănos pe care le difuzează la persoanele de încredere ce au deținut funcții de răspundere în administrația Basarabiei până în anul 1940”¹⁴³.

Pentru a proba „activitatea dușmănoasă” – „ce a mai scris, cui a citit ceea ce a scris și unde ține manuscrisele”¹⁴⁴ –, s-a propus efectuarea unei percheziții la domiciliu. În paralel, la finele lui 1959, Securitatea anchetează „activitatea

¹³⁶ *Ibidem*, f. 57.

¹³⁷ *Ibidem*, f. 132.

¹³⁸ *Ibidem*, f. 55.

¹³⁹ *Ibidem*, f. 223.

¹⁴⁰ *Ibidem*, f. 222.

¹⁴¹ *Ibidem*, f. 61 (n.n., s.n.); *pro „de” lege „cu”*.

¹⁴² *Ibidem*, f. 54-55.

¹⁴³ *Ibidem*, f. 57.

¹⁴⁴ *Ibidem*, f. 54-55.

dușmănoasă” a lui Nicolae Coban, Petre Guciujna și Traian Andreescu, în care Boga figurează ca „legătură”¹⁴⁵, și studiază posibilitatea recrutării lui ca agent¹⁴⁶. Primele note informative ale lui „Moiseev” și „Vlaicu” datează din noiembrie-decembrie 1959, prilej cu care se află că L. Boga a fost vizitat de nepotul său din Iugoslavia, Vlado Obradovici, secretarul general al Uniunii Tineretului Comunist din Iugoslavia¹⁴⁷, venit într-o deplasare de serviciu la București, în cursul anului 1960, astfel încât dosarul a dobândit consistență prin adăugarea acuzației de „spionaj”. De asemenea, s-a descoperit că Boga a mers la înmormântarea lui Grigore Cazacliu, „o adevărată manifestație românească” la care au participat „250 de persoane [...]: parcă vedeai Chișinăul de pe vremuri, de prin 1939, adunat la o serbare națională, toți măhniți în fața morții, dar bucuroși că se văd, că-și pot transmite nădejdi pentru un viitor mai bun, în care cred toți cu fermitate”¹⁴⁸.

Munca agenților era înlesnită de firea deschisă, sinceră și comunicativă a lui Boga. Încrederea lui în agenți era atât de oarbă, încât obișnuia să le relateze cu lux de amănunte discuțiile purtate cu anchetatorii în timpul interogatoriilor de la sediul Securității, precum și detalii despre percheziția suportată la domiciliu la 4 octombrie 1961, și o făcea încălcându-și propriul angajament de confidențialitate. Vizitele informatorilor la domiciliul lui L. Boga au relevat că principala sa ocupație în cele douăzeci de luni de verificări rămăsese scrierea versurilor în aromână, cu tematică din istoria, limba, tradițiile macedonenilor, din lupta lor pentru libertate și soarta grea în România, și compunerea a două piese de teatru „cu o inspirație cum n-a avut niciodată”¹⁴⁹. Organele Securității erau interesate îndeosebi de satirele sale – „foarte comice și în același timp opere de mare tensiune și naționalism”, în care autorul atingea problema educației școlare a tinerilor sau duritatea traiului de zi cu zi din RPR –, dar mai ales voiau să afle unde își păstrează operele scrise, cui le citește, cum le difuzează etc.¹⁵⁰. Informările dezvăluie că Boga abandonase preocupările istoriografice deoarece „zecile și sutele de cercetători din cadrul Academiei Române de astăzi nu mai tind să demonstreze în scrierile lor românitatea poporului român pe meleagurile locuite de ei”, inclusiv în Balcani, ci „urmăresc să dovedească idei contrare acestor fapte”¹⁵¹.

În 1960-1961, singur sau împreună cu Tache Papahagi, L. Boga a făcut demersuri la Academia RPR¹⁵² – memorii pe lângă academicienii aromâni ori filoaromâni prin relații de rudenie, ca Mihai Macrea¹⁵³ și Grigorie Moisil¹⁵⁴ –,

¹⁴⁵ *Ibidem*, f. 22 et seqq.

¹⁴⁶ *Ibidem*, f. 56, 167, 171.

¹⁴⁷ *Ibidem*, f. 148, 154, 157, 203.

¹⁴⁸ *Ibidem*, f. 171.

¹⁴⁹ *Ibidem*, f. 161.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ *Ibidem*, f. 156.

¹⁵² *Ibidem*, f. 135.

¹⁵³ *Ibidem*, f. 140.

¹⁵⁴ *Ibidem*, f. 146.

pentru a-și publica măcar o parte din materialul său istorico-literar scris în aromână, diligențe la care nu a primit niciun răspuns din cauză că, spunea el, „de obicei personalitățile se feresc de contactul cu oamenii care nu mai sunt pe firmamentul public”¹⁵⁵. Fiind încredințat că lucrările sale nu vor vedea niciodată lumina tiparului în România, a încercat apoi fără succes să-și transmită manuscrisele în SUA prin Vlado Obradovici¹⁵⁶, unde știa că „sunt o mulțime de români macedoneni bogați care ar publica de îndată această operă”¹⁵⁷, sperând că va contribui astfel modest la conservarea aromânei, pe care o considera amenințată de dispariție în România¹⁵⁸. Chiar și așa, a continuat să scrie aromânește poezii și proză „pentru a evidenția”, după cum consemnau agenții, „o problemă de mare importanță, complet abandonată de oamenii de știință de astăzi”¹⁵⁹. Este vorba, reluată insistent în toate scrierile sale, cum că:

[...] intelectualitatea românilor macedoneni se asimilează cu poporul în mijlocul căruia se găsește și încearcă să uite și să-și renege originea: intelectualii macedo-români din Bulgaria, bunăoară, se socot bulgari, cei din Grecia, greci, și așa mai departe, fapt care tinde la dispariția dialectului macedoromân și a unei ramuri românești cu o populație destul de numeroasă și destul de viguroasă¹⁶⁰.

Rapoartele agenților și interogatoriile luate „martorilor” Demir Apostolescu, Ion Buzdugan, Constantin Sinevici, Tache Papahagi, precum și „învinuiților” Nicolae Coban, Petre Guciuja și Traian Andreescu au scos la suprafață fapte suplimentare, și anume că Boga „ascultă și comentează dușmănos” știrile transmise de posturile de radio capitaliste, „se manifestă dușmănos” în discuțiile cu cei din cercul de cunoștințe, cu rudele de la Ploiești ori cu nepotul din Iugoslavia atunci când comentează realitățile social-politice și economice interne, ironizează realizările regimului democrat-popular¹⁶¹, face observații critice despre situația din URSS și din Moldova Socialistă, analizează evenimentele politice internaționale, scrie versuri „naționaliste”¹⁶² în aromână, pe care le citește apropiaților, cărora de asemenea le împrumută manuscrisele sale „cu conținut dușmănos” ori alte „materiale interzise”¹⁶³.

În afară de aceasta, agenții au aflat că fostul director al Sucursalei Arhivelor Statului din Chișinău deține acasă „toate documentele importante privind românitatea Basarabiei”, publicate de el de-a lungul anilor, dar pe care, contrar sfaturilor primite de la prietenii macedoneni, „le păstrează deoarece n-au

¹⁵⁵ *Ibidem*, f. 140.

¹⁵⁶ *Ibidem*, f. 161-162.

¹⁵⁷ *Ibidem*, f. 146.

¹⁵⁸ *Ibidem*, f. 130.

¹⁵⁹ *Ibidem*, f. 156.

¹⁶⁰ *Ibidem*, f. 157.

¹⁶¹ *Ibidem*, f. 227.

¹⁶² *Ibidem*, f. 223.

¹⁶³ *Ibidem*, f. 228.

fost înregistrate la Arhivele Statului¹⁶⁴. Mai mult de atât, s-a stabilit că „are la domiciliul său diferite manuscrise ale scriitorilor Cezar Petrescu și Ion Agârbiceanu și alții din anii 1945-1948”, păstrate din perioada când era director de editură și „pe care nu vrea să le predea la Academia RPR”, precum și „câteva sute de exemplare” ale cărții sale *Întomnare*¹⁶⁵ – culegere de „poezii care nu corespund timpurilor noastre, din care dă la prietenii care îl vizitează, câte un exemplar”¹⁶⁶.

Nu în ultimul rând, „sursele” au confirmat că Boga era în relații strânse cu „o serie de elemente dușmănoase urmărite de către noi prin acțiune informativă, cum ar fi Guciujna Petre și Coban Nicolae, pe care le apreciază pentru activitatea dușmănoasă pe care o desfășoară în prezent”¹⁶⁷. Toate sesizările se regăsesc în referatul „Privind propunerile în acțiunea de verificare Boga Leon” din 11 septembrie 1961, unde Boga este considerat „un element dușmănos, având manifestări ostile regimului democrat popular și Uniunii Sovietice”, iar pentru clarificarea acțiunii se impune „efectuarea unei percheziții domiciliare în vederea ridicării materialelor dușmănoase”, precum și „anchetarea asupra activității dușmănoase pe care a desfășurat-o, a legăturilor sale apropiate [...] în special cu Petre Guciujna și Nicolae Coban”, pentru a fi folosit ca martor al acuzării împotriva celor doi¹⁶⁸.

La solicitarea Direcției a III-a din MAI, în data de 25 septembrie 1961 a fost emisă „Ordonanța” Direcției a VIII-a („Anchete Penale”) de efectuare a unei percheziții la reședința din strada Maior Ion Racoțeanu nr. 18¹⁶⁹. Percheziția s-a concretizat la 4 octombrie 1961, sub comanda lui Aureliu Pasăre de la Direcția a III-a și a lui Ion Pârvu de la „Anchete Penale”¹⁷⁰. După trei ani, Boga a solicitat restituirea lucrărilor confiscate în timpul percheziției¹⁷¹ (cerere respinsă¹⁷²), astfel că Securitatea a întocmit „Referatul cu propuneri privind materialele confiscate de la Boga Teodor Leon” nr. 304/3/12.12.1964, din care reiese limpede că i-au fost luate atunci: 21 de cărți (în realitate douăzeci de titluri, deoarece opera *Regele Ferdinand I-iu și Basarabia*, editată în 1938, număra două exemplare¹⁷³), broșuri și reviste scrise de el și de autorii: Nicolae Iorga,

¹⁶⁴ *Ibidem*, f. 223-224.

¹⁶⁵ L. T. Boga, *Întomnare. Versuri*, București, Editura C. Ștefănescu-Cobălcescu, 1947; versurile din acest volum sunt în limba română, nu în „graiul matern aromân”, cum notează ediția realizată de Vadim Guzun și Cristina Preutu (p. 21).

¹⁶⁶ ACNSAS, fond Informativ, dosar I 211827 (Boga Leon), I, f. 224.

¹⁶⁷ *Ibidem*, f. 224.

¹⁶⁸ *Ibidem*, f. 225.

¹⁶⁹ *Ibidem*, f. 13.

¹⁷⁰ *Ibidem*, II, f. 9.

¹⁷¹ *Ibidem*, f. 16; vezi și Vadim Guzun, Cristina Preutu (editori), *op. cit.*, p. 262-263, 268. Scrisoarea lui L. Boga a fost subiectul adreselor redactate de Direcția Secretariat a MAI (nr. 23/95600 din 14.10.1964) și de Direcția a IV-a a MAI (nr. 4/BO/523601 din 22.10.1964), ambele înaintate spre rezolvare Direcției a III-a (cu nr. 23/95600 din 23.10.1964).

¹⁷² ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. I 211827 (Boga Leon), II, f. 18.

¹⁷³ *Ibidem*, f. 11, 14.

Ștefan Ciobanu, Ion Nistor, Radu Gyr, Ion Buzdugan, Dumitru Iov, A. Gheorghiu, Gheorghe Bezviconi, Paul Vataman, Nuși Tulliu, E. A. Zaharia – toate având „conținut dușmănos orânduirii de stat din țara noastră”¹⁷⁴, texte dactilografiate și manuscrise despre discursuri ale lui Ion Antonescu, Iuliu Maniu, Ion I. C. Brătianu, și încă 76 de caiete-manuscrise și foi volante¹⁷⁵ „în dialectul macedoromân, care în majoritatea lor reflectă concepțiile naționaliste dușmănoase ale autorului”¹⁷⁶.

O lună mai târziu (29 noiembrie), Boga i s-a arătat agentului „Vlaicu” îngrijorat de percheziție și i s-a confesat că din raza anchetatorilor au scăpat câteva materiale care l-ar fi putut compromite în cea mai mare măsură: un număr din „Cuvântului Moldovenesc”, alcătuit din articole semnate de aproape toți scriitorii basarabeni și dedicat tocmai propriei sale personalității, o revistă italiană fascistă în care fuseseră tipărite poezii ale lui Ion Buzdugan, șase caiete cu un roman despre pionierul-erou sovietic Pavlik Morozov, copilul care și-a trădat tatăl la NKVD (proslăvit ulterior de propaganda sovietică), precum și o mapă cu poeziile sale recente, „care cuprindeau tot felul de blesteme și de imprecășii la adresa comunismului” și care, „dacă era găsită, astăzi nu mai era liber”¹⁷⁷.

A doua zi după percheziție, L. Boga a dat primul interogatoriu la faimosul centru de anchete ale Securității de pe strada Uranus, devenindu-i astfel clar că adevăratul resort al percheziției fusese, de fapt, devalizarea conexiunilor sale cu Petre Guciuja¹⁷⁸. „Macedoneanul” a intuit tactica anchetatorilor penali ai Securității de a-l cerceta și „prelucra” în stare de libertate în legătură cu „acțiunile dușmănoase” ale basarabenilor Ion Buzdugan, Elefterie Sinicliu, Gherman Pântea, Nicolae Coban, Petre Guciuja și Traian Andreescu. S-a considerat că, „deși obiectivul avea manifestări dușmănoase și scria material cu conținut tendențios ce era difuzat”, era „prea bătrân”, implicit „mai indicat a fi folosit ca martor în documentarea activității dușmănoase a lui Guciuja Petre și apoi în proces și deci să se renunțe la arestarea lui”¹⁷⁹.

Despre soarta operei scrise și a cărților confiscate în timpul percheziției, în corespondența structurilor MAI din anii 1964-1965 s-a prevăzut „distrugerea prin ardere” a cărților și broșurilor, întrucât „ele nu prezintă importanță operativă”, în schimb caietele-manuscrise și foile volante „să fie predate spre păstrare la MAI, Serv.[iciul] C, conform ordinului rezolutiv al tov. Secretar General [al MAI] Dumitru Ion”¹⁸⁰. „Hotărârea de trecere în evidență”, formulată de Direcția a III-a la 20 aprilie 1965, arată că manuscrisele lui L. Boga fuseseră preluate în arhiva Serviciului „C” la 15 martie 1965, de unde au ajuns apoi la Arhivele Statului în 1973.

¹⁷⁴ *Ibidem*, f. 9.

¹⁷⁵ *Ibidem*, f. 6-7.

¹⁷⁶ *Ibidem*, f. 9.

¹⁷⁷ *Ibidem*, I, f. 115.

¹⁷⁸ *Ibidem*, f. 115-116.

¹⁷⁹ *Ibidem*, f. 119-120.

¹⁸⁰ *Ibidem*, II, f. 4, 6-7, 14, 17-18, 22 (n.n.).

În dosarul provenienței fondului personal „Boga Leonida (Nida Voshopoleanu/Veleșanlu), 1886-1974”, „Nota-Raport” nr. 1491, din 21 martie 1973, menționează că „organele Ministerului de Interne au predat Direcției Generale a Arhivelor Statului” nouă unități arhivistice (0,10 m.l., practic o cutie de arhivă), care au generat fondul personal „Leon T. Boga”; fondul, preconizau specialiștii arhiviști, „foarte probabil va fi îmbogățit cu noi documente”¹⁸¹. Cele nouă dosare care au constituit atunci fondul luat în evidențe în Registrul General de Arhivă cu numărul 569/21.03.1974 nu reprezintă totuși – exceptând monumentală epopee *Voshopolea* – cele mai importante creații din opera lui L. Boga. Primul inventar rezuma: „1. *Pomelnicul martirilor aromâni căzuți în lupta de apărare a graiului strămoșesc*”, „2. Poezii în dialect macedo-român de Nida Veleșanlu”, „3. Caiet cu poezii în dialect macedoromân”, „4. Cartea Liceului românesc din Bitolia (Cu reproduceri și fotografii originale)”, „5. Caiet cu versuri și însemnări”, „6. Caiet cuprinzând o piesă de teatru și versuri în dialect macedo-român”, „7. Copie dactilografiată a plachetei de versuri *Tablouri din Pind* de M. G. Samarineanu (Oradea, 1923)”, 8. o scrisoare a lui L. Boga și 9. trei cărți poștale¹⁸². În fondul personal, redenumit¹⁸³, au fost integrate în 2010 alte 30 de manuscrise din perioada 1901-1971¹⁸⁴, documente care fie n-au fost incluse în „Nota-Raport” din 1973, proiectându-se includerea lor în fondul arhivistic „special”, fie au fost preluate ulterior fără a se consemna predarea-primirea.

În pofida directivei MAI de a fi arse, cărțile confiscate în 1961 (printre care prețioase volume de istorie a Basarabiei) au ajuns la Arhivele Naționale în decursul timpului, fiind încadrate la rândul lor în fondul „special” al bibliotecii. Dacă Boga ar mai fi păstrat manuscrise, documente originale sau copii, ori ziare și reviste basarabene, cu certitudine el le-a predat la sfârșitul lui 1973 „delegatului din partea Arhivelor din București, ce era și ofițer superior de la Securitate”, după cum atestă „Nota” din 25 octombrie 1973 a informatorului „Tecuceanu” (agentul de origine basarabeană care se ocupa de Pantelimon Halippa), act reprodus în volumul *Macedoneanul*¹⁸⁵. La rugămintea lui Pan. Halippa, „Tecuceanu” l-a vizitat pe Leon Boga la Vaslui, solicitându-i să transmită pentru militantul basarabean documente și publicații despre istoria provinciei dintre Prut și Nistru, în caz că ar fi deținut asemenea materiale; răspunsul lui Boga a fost că „tot ce a avut le-a dat bucuros, deoarece nu avea trai cu fiul său”¹⁸⁶. Aceasta s-a întâmplat în contextul în care, la acea dată, fiul

¹⁸¹ ANIC, dosarul fondului nr. 1053, f. 3.

¹⁸² *Ibidem*, f. 4.

¹⁸³ Loredana Dascăl, *Inventarul...*, p. 7-12.

¹⁸⁴ ANIC, dosarul fondului nr. 1053, f. 5: „Proces-verbal de predare-primire nr. 9610 din 01.07.2010”. Numărul manuscriselor adăugate fondului personal este identic cu numărul total al manuscriselor lui Boga (cu excepția *Voshopolei*) din indicația lui Hristu Cândroveanu în secvența „În loc de postfață” a ediției din 1994 (p. 190); traseul celor câte 5 până la 10 copii caligrafiate de Boga după fiecare manuscris prototip și dăruite prietenilor reprezintă o pistă neexplorată încă.

¹⁸⁵ Vadim Guzun, Cristina Preutu (editori), *op. cit.*, p. 320-321.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 320.

scriitorului, Nicolae Boga, era informator al Securității, recrutat la 13 februarie 1973¹⁸⁷. În recrutarea lui contase și „sinceritatea care îl caracterizează”, calitate de care Securitatea își putuse da seama la 11 ianuarie 1973, când îl contactase în legătură cu unele materiale și scrieri avute de tatăl său, Leon Boga, „prilej cu care ne-a asigurat – traducând apoi în fapt promisiunea – de tot sprijinul său, determinându-l să ne predea toate aceste materiale”¹⁸⁸.

La etatea sa (75-76 de ani), Leon Boga se confrunta la mijlocul deceniului '60 cu o stare de sănătate precară¹⁸⁹ ce-i acutiza suferințe mai vechi, și din această cauză „de la un timp nu mai scrie”¹⁹⁰. Și totuși îi declara împăcat lui „Moiseev” că „nu se sperie de nicio boală, deoarece cât a trăit îi este de ajuns și apoi el privește moartea ca pe un fapt obișnuit [...]”¹⁹¹. Vârsta înaintată, problemele medicale și frica de închisoare l-au constrâns pe Leon Boga să accepte în 1961-1962 colaborarea ca martor¹⁹² în „demascarea” lui P. Guciujna, a lui T. Andreescu, N. Coban, Gh. Pânteia, E. Sinicliu ș.a.¹⁹³. Dacă în timpul primelor anchete s-a situat pe o poziție „de negare”, ulterior, „de teama de a nu fi arestat, a recunoscut unele aspecte privind activitatea dușmănoasă a lui Guciujna, de asemenea, a mai dat declarație și asupra lui Coban Nicolae, care este urmărit de noi prin acțiune ce se află în faza de lichidare”¹⁹⁴.

În consecință, după arestarea lui P. Guciujna și a lui T. Andreescu (octombrie-noiembrie 1961), L. Boga „a recunoscut” în timpul anchetelor că, începând din 1956, „a purtat cu aceștia discuții dușmănoase la adresa regimului din RPR, a cărui schimbare o preconiza”, „a adus calomniile și injuriile formei de guvernământ din RPR, preconizând schimbarea acesteia printr-un război mondial declanșat de puterile imperialiste în frunte cu SUA”¹⁹⁵. Șantajat și amenințat cu închisoarea de către anchetatorii penali, la interogatoriul din 5 octombrie 1961 „Macedoneanul” i-a făcut lui Guciujna portretul dorit de aceștia: „un element înrăit dușmănos regimului democrat popular”, care „a citit o serie de cărți cu conținut naționalist-șovin și antisovietic pentru hrana sufletului său” (cărți pe care de altfel a admis că i le împrumutase el însuși din biblioteca sa)¹⁹⁶. La rândul său, P. Guciujna a dovedit aceeași atitudine în fața anchetatorilor, confirmând că în perioada 1957-1960, în timpul vizitelor pe care i le făcea pentru a împrumuta cărți, „a comentat cu Leon Boga în mod dușmănos la adresa regimului democrat popular din RPR problemele de politică internă și internațională”: „[...] am discutat faptul că în regimul burghezo-

¹⁸⁷ ACNSAS, fond Rețea, dosar R 395706 (Boga Nicolae), I, f. 4, 12-13.

¹⁸⁸ *Ibidem*, f. 2.

¹⁸⁹ *Ibidem*, fond Informativ, dosar I 211827 (Boga Leon), II, f. 56.

¹⁹⁰ *Ibidem*, I, f. 130-131, 127.

¹⁹¹ *Ibidem*, f. 131.

¹⁹² *Ibidem*, fond Penal, dosar P 001100 (Guciujna Petre ș.a.), I, f. 203.

¹⁹³ *Ibidem*, fond Informativ, dosar I 211827 (Boga Leon), I, f. 119-120.

¹⁹⁴ *Ibidem*.

¹⁹⁵ *Ibidem*, f. 218-221 și fond Penal, dosar P 001100 (Guciujna Petre ș.a.), I, f. 100-102.

¹⁹⁶ *Ibidem*, fond Informativ, dosar I 211827 (Boga Leon), I, f. 94-95.

moșieresc condițiile de viață ar fi fost mult mai bune decât condițiile de viață create de regimul democrat popular din RPR [...], că în RPR nu ar exista drepturi și libertăți cetățenești depline, că alegerile nu ar fi libere și că nivelul de trai ar fi scăzut”¹⁹⁷ etc. Securitatea a aplicat proceduri identice și în scopul „demascării activității contrarevoluționare” a lui Traian Andreescu, confruntând în timpul anchetelor mărturisirile „martorului” Boga – de genul: „Guciujna Petre mi-a spus că împreună cu Andreescu Traian poartă o serie de discuții politice cu caracter dușmănos la adresa regimului democrat popular din RPR, pe care preconizau să-l schimbe prin declanșarea unui război militar din partea țărilor capitaliste”¹⁹⁸ –, cu confirmările „făptuitorului” Andreescu.

Contribuția lui Boga la „demascarea elementelor contrarevoluționare” Guciujna și Andreescu, din postura de „martor al acușării unde a dovedit sinceritate”, a condus în final la condamnarea celor doi la câte zece ani de închisoare corecțională, dar propria-i „activitate contrarevoluționară dușmănoasă” i-a fost trecută cu vederea. Securitatea a dispus închiderea dosarului de verificare nr. 4555 din 15 iulie 1960 și „să nu mai fie demascat în cartierul Vitan, unde avea influență asupra mai multor intelectuali-pensionari, ca un element dușmănos formei de guvernământ din RPR”¹⁹⁹ (decizie enunțată într-un referat din 26 martie 1962 „cu privire la rezultatul anchetei numitului Boga Leon”), ci „să fie numai avertizat și apoi menținut în evidența activă”²⁰⁰. Intenția ascunsă a organelor Securității de a-l folosi în continuare pe Boga ca sursă de informare transpare totuși în finalul referatului pomenit: „Având în vedere că sus-numitul este anturat în cartier de mai multe elemente, printre care și diferiți scriitori-istorici asupra cărora are influență, fiind considerat ca un element bine pregătit și adesea solicitându-i sfaturi asupra lucrărilor pe care le întocmesc [...]”²⁰¹.

Închiderea dosarului „Macedoneanului” și clasarea lui la arhiva Serviciului „C” (28 februarie 1963) nu au marcat nicidecum încetarea supravegherii de către organele de securitate. Direcția a III-a, prin agenții „Moiseev” și „Vlaicu”, și Serviciul III din cadrul Direcției Regionale MAI Ploiești îl țin sub observație pe L. Boga și atunci când se mută la Ploiești. După decesul soției sale Constanța, survenit în anul 1963²⁰² (sau, după alte surse, în 1964²⁰³), Boga își petrece majoritatea timpului la fiica Silvia Fezi, funcționară la Trulstul de Construcții Montaje Schele – Ploiești²⁰⁴, de unde revine doar periodic în capitală, și numai pentru a-și ridica pensia, pentru a perfecta acte legate de vânzarea apartamentului din Vitan sau pentru a-și vizita puținii prieteni ori

¹⁹⁷ *Ibidem*, fond Penal, dosar P 001100 (Guciujna Petre ș.a.), I, f. 54-55.

¹⁹⁸ *Ibidem*, f. 109-110.

¹⁹⁹ *Ibidem*, fond Informativ, dosar I 211827 (Boga Leon), I, f. 221.

²⁰⁰ *Ibidem*, II, f. 18.

²⁰¹ *Ibidem*, I, f. 221.

²⁰² *Ibidem*, II, f. 8, 28.

²⁰³ *Ibidem*, f. 29, 41.

²⁰⁴ *Ibidem*, f. 24-25, 52.

cunoștințe: persoane în vârstă, mai cu seamă „macedoromâni a căror identitate nu este cunoscută”²⁰⁵. Din informarea trimisă la București de Regionala MAI (1 iunie 1965), cu „date obținute de la persoane de încredere” (probabil vecini), se vedește că Boga venise la Ploiești atât pentru „a-i face menajul fiicei”, aceasta având mari probleme de sănătate, cât și pentru a-și continua la rândul său tratamentul la un spital din oraș²⁰⁶. Portretizarea continuă: L.T. Boga

[...] este un element retras, necomunicativ cu cei din jurul său, dar caută să le dea o atenție cuvenită, fiind respectuos. Până în prezent nu a fost semnalat cu manifestări ostile la adresa regimului nostru deoarece nu discută aspecte cu caracter politic. [...] La domiciliu, deși nu a reușit să cunoască bine vecinii, totuși față de ei are o comportare bună, fiind respectuos și fără vicii. Până în prezent nu a fost auzit ca să se manifeste dușmănos la dresa regimului nostru, fiind rezervat și retras în discuții cu caracter politic. La domiciliu nu este vizitat de către alte elemente în afară de fiica și ginerele cu care locuiește împreună. Mai are un fiu medic la Iași²⁰⁷.

În linii mari, rapoartele Regionalei MAI despre Boga vor rămâne în același registru. „Macedoneanul” nu a fost încadrat „cu agentură”, trecând drept inofensiv, dar a fost menținut sub observație prin intermediul unor „persoane de încredere [vecinii, printre care „A.I.”], evidențe și surse oficiale”²⁰⁸. În plus, Securitatea a făcut o „verificare”²⁰⁹ în imobilul situat la adresa din strada Calea Rahovei nr. 15 din Ploiești, unde locuia Boga, și a interceptat scrisorile lui către Nicolae Boga (fiul), Silviu Boga (nepotul), Mihail Sfetcu-Straja. În plus, „din controlul secret al corespondenței a rezultat că L. T. Boga a expediat un număr de 11 scrisori ce au conținut suspect următoarelor persoane: Năstăsescu Tache, Naum Ionescu, Șveț Eugenia, Sterie N. Petrașincu, Atanasie Caranaum, Tache Papahagi, S. Țovaru, Nicu Sarru, Sterie Diamandi, Boriaru Christofor, Vașotii Virgil”²¹⁰.

Interpretând în mod eronat unele indicii din raportul din 12 iunie 1965 al Direcției Regionale Ploiești a MAI, editorii volumului afirmă în *Introducere* că, după mutarea lui Boga la Ploiești, „recrutarea lui Gheorghe Fezi, ginerele obiectivului, se va adăuga mijloacelor de urmărire”²¹¹. În realitate, documentul citat a fost emis ca efect al unor verificări suplimentare făcute de Securitatea din Ploiești; ginerele lui Boga este amintit aici doar prin prisma unui episod petrecut cu aproape zece ani înainte. Astfel:

Numita Fezi Silvia, fiind căutată în evidențele noastre, a rezultat că este necunoscută. Aceasta este căsătorită cu numitul Fezi Gheorghe, șef serviciu tehnic la IPS Ploiești. [...] În cursul lunii mai 1953, numitul Fezi Gheorghe a fost recrutat

²⁰⁵ *Ibidem*, f. 28.

²⁰⁶ *Ibidem*, f. 56.

²⁰⁷ *Ibidem*, f. 52 (s.n.); *pro* „Iași” *lege* „Vaslui”.

²⁰⁸ *Ibidem*, f. 25-26, 28 (n.n.).

²⁰⁹ *Ibidem*, f. 49.

²¹⁰ *Ibidem*, f. 54.

²¹¹ Vadim Guzun, Cristina Preutu (editori), *op. cit.*, p. 33.

ca agent cu numele conspirativ „Comănescu Gh.”, iar în ianuarie 1957 a fost scos din rețeaua noastră informativă, întrucât refuza colaborarea²¹².

În dosarul lui L. Boga nu există niciun înscris semnat de „Comănescu”. De altfel, Direcția Regională MAI Ploiești furnizase Direcției a III-a, încă din anul 1961, date despre inginerul Gheorghe Fezi, și anume că era născut în 1907 în județul Orhei, că în perioada 1949-1951 a lucrat la Moinești (județul Bacău), iar din 1951 au locuit neîntrerupt în Ploiești (pe strada Calea Rahovei nr. 15, în chirie) și el și soția Silvia, cu care avea doi copii, Adrian și Ion, elevi (născuți în 1943 și 1947), în sfârșit, că era „neîncadrat politic, o fire retrasă, un element respectuos, cu comportări bune în familie și față de vecini, [...] nu a fost semnalat cu manifestări ostile regimului nostru”²¹³.

Ultimele mărturii ale perioadei petrecute de L. Boga la Ploiești datează din iulie-august 1967. În corespondența Direcției Regionale MAI Ploiești cu Direcția a III-a, amănuntele despre situația lui L. Boga sunt contradictorii. Dacă informarea nr. 72/701230, redactată de Regionala Ploiești la 8 iulie 1967, susține că Boga, „deși are o vârstă înaintată, se poate deplasa de la un loc la altul, face diferite deplasări, cumpărături, uneori deplasări pe la București pe la diferite cunoștințe”²¹⁴, în raportul următor, datat la nici măcar o lună, admite că același Boga „are o vârstă înaintată și nu se poate deplasa de la un loc la altul”²¹⁵.

Mai lămuritoare este scrisoarea destinată de L. Boga la 6 iulie 1967 fiului Nicolae, interceptată de Securitate²¹⁶, din care aflăm că scriitorul încerca să obțină de la Direcția Generală a Arhivelor Statului certificarea vechimii în muncă a Silviei Fezi ca fostă „funcționară la Arhivele Statului din Chișinău”, că se găsea „mereu pe drumuri” pentru a strânge actele notariale ce parafau vânzarea apartamentului din București, că se interesa de soarta unei proprietăți situate în Constanța și, în sfârșit, că făcuse revenire la o cerere, adresată anterior organelor competente, solicitând eliberarea pașaportului pentru străinătate, căci intenționa să facă o călătorie în Iugoslavia pentru a o vedea pe sora sa Fănița „poate pentru ultima dată”; solicitarea i-a fost respinsă, dar „Sisi [Silvia] și Iura [Gheorghe Fezi] au primit pașapoartele”²¹⁷.

Fără a putea fi reperată data exactă, Leon Boga a plecat să locuiască la fiul său Nicolae, în orașul Vaslui, la scurt timp după decesul fiicei Silvia, pe la începutul anilor '80. Ediția *Macedoneanul* reproduce textul unei scrisori a lui Alexandru Văleanu, pe care este aplicată adresa destinatarului L. Boga pe strada Rahovei nr. 15, semn că la 24 octombrie 1972 el încă locuia la Ploiești²¹⁸.

Răstimpul 1968-1974 din biografia sa nu mai are acoperire documentară, de unde se poate deduce că organele de securitate fuseseră satisfăcute în

²¹² ACNSAS, fond Informativ, dosar I 211827 (Boga Leon), II, f. 26.

²¹³ *Ibidem*, I, f. 16-17.

²¹⁴ *Ibidem*, II, f. 52.

²¹⁵ *Ibidem*, f. 51.

²¹⁶ *Ibidem*, f. 62-65.

²¹⁷ *Ibidem*, f. 62-65, 50 (n.n.).

²¹⁸ Vadim Guzun, Cristina Preutu (editori), *op. cit.*, p. 22.

misiunea ce-l viza pe „Macedonean”. Câteva scrisori expediate de Boga de la Ploiești în acea perioadă, al căror conținut este redat integral de Iurie Colesnic în culegerea *Basarabia necunoscută*, volumul al II-lea²¹⁹, clarifică însă preocupările și starea sa sufletească din ultimii ani de viață. Îi scrie lui Sergiu Matei Nica la 18 iunie 1967, încrezător în îndeplinirea pentru a treia oară a profeției sale din 1912: „Basarabia va fi din nou a noastră!”²²⁰. Lui Mihai Spiridonică i se scuză, la 18 decembrie 1969, pentru întârzierea răspunsului său:

Fiica mea s-a îmbolnăvit de gripă virotică, localizată la plămâni. Cum ginerele meu pleacă la serviciu cu noaptea în cap, eu trebuie să am grija fiicei mele. Doctorii i-au prescris injecții cu penicilină, siropuri și alte doctorii, pe care trebuie să le ia la ore fixe, iar eu nu mă mișc de lângă ea²²¹.

În această scrisoare, Boga destăinuie și intenția sa de a-și scrie memoriile:

Amintirile am început să le scriu, dar – așa cum scrii și dumneata – ele se vor referi mai cu seamă la problemele școlare, cultural-naționale, în primul rând la propaganda culturală desfășurată în primii ani de propagandistii culturali: M. Sadoveanu, Apostol Culea, D. V. Țoni, N. Dunăreanu. [...] Cu alt prilej îți voi mai împărtăși din planul amintirilor mele²²².

Într-o altă scrisoare către M. Spiridonică, datată la Ploiești, în 4 ianuarie 1971, îi spune acestuia:

Eu – Slavă Domnului! – îmi mai mențin moralul și scriu când pentru anii 1918-1940, 1941-1944 martie, când pentru îndepărtata mea copilărie din Macedonia, de unde primesc vești tot mai jalnice, căci dispariția graiului aromânesc din ce în ce se apropie. De aceea vreau să continui cu lucrările mele dialectale, paralel cu memoriile de care ți-am scris. Am ajuns la a XXXIII-a lucrare dialectală, ultima fiind o piesă de teatru cu subiectul *Sângele apă nu se face*²²³.

Ultima scrisoare a lui L. Boga reperată în acest stadiu al cercetării poartă data de 14 august 1973, este expediată de la Mănăstirea Agapia scriitorului basarabean Iorgu Tudor²²⁴. Expeditorul îl înștiințează pe vechiul său prieten despre recenta vizită a fostului său elev de la Liceul „Alexandru Donici”, inginerul Anatolie Draganciu, împreună cu soția – „revederea cu scumpii mei oaspeți a fost o zi de sărbătoare!” –, și totodată îl anunță că va rămâne la Mănăstirea Agapia până la sfârșitul lunii septembrie²²⁵. Se va stinge din viață în mai puțin de un an, în iulie 1974, când va fi înmormântat la Cimitirul

²¹⁹ Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 68-71.

²²⁰ *Ibidem*, p. 68.

²²¹ *Ibidem*, p. 70.

²²² *Ibidem*, p. 70-71.

²²³ *Ibidem*, p. 71.

²²⁴ ANIC, fond personal „Tudorov/Tudor Gheorghe/Iorgu (1899-1975)”, dosar nr. 24/1973, f. 1.

²²⁵ *Ibidem*.

„Eternitatea” din Iași. Ultimul poem ieșit din condeiul lui Nida Boga, *Cântic mănăstiresc*, trimite grăitor la atmosfera monahală funebră în care acesta își dizolva apropierea sfârșitului:

„În chilia mea pătruns,
Schimnic sunt tăcut, ascuns,
Adăstând în întuneric,
Somnu-n care să mă feric.
Încăpere afumată,
Închisoare scufundată;
Grinzile, lăsate greu,
Au să-mi fie copârșeu?...
Amintindu-mi că sunt viu...
O chilie, ca un jug,
Cu strâmtoare de coșciug.
Fără o rază de soare,
Unde învăț cum se moare!”²²⁶

Nu se știe data exactă a morții, dar cu certitudine a precedat ziua de 23 iulie, data notei informative a Securității, în care se comunică faptul că agentul „Buzoianul” i-a transmis cumnatului Gheorghe Fezi de la Ploiești „că tatăl său a decedat și l-a îngropat la Iași; după ceremonie obiectivul [Nicolae Boga] a mers la Constanța, unde a stat două săptămâni, timp în care s-a ocupat cu vânzarea casei”²²⁷.

La începutul anilor '70 și chiar după trecerea în neființă, Leon Boga încă mai era tentant pentru Securitate prin prisma arhivei personale pe care ar fi posedat-o, incluzându-se în ea și opera acumulată în intervalul scurs de la percheziția din 1961. Așadar, Securitatea și-a fixat obiectivul de a recupera întregul material cu ajutorul fiului acestuia. Direcția a III-a din MAI strânsese primele informații despre medicul vasluian încă din noiembrie-decembrie 1960, în scopul identificării „legăturilor” lui Leon Boga. La 4 noiembrie 1960, Direcției Regionale MAI Iași îi fuseseră solicitate lămuriri despre „situația familială, rudele apropiate și poziția lor în trecut, comportamentul la locul de muncă și la domiciliu, anturajul etc. ale lui Boga Nicolae, domiciliat la Vaslui, strada Vasile Alecsandri nr. 1, fiul lui Leon și al Constanței Boga”²²⁸. În răspunsul Regionalei Iași cu nr. 19321/CT/15152 din 14 decembrie 1960 sunt redată în linii mari etapele vieții și carierei medicale străbătute de Nicolae Boga²²⁹, descris în final ca „un element pregătit profesional, neîncadrat politic, având comportări

²²⁶ Varianta transunerii din aromână îi aparține lui Hristu Căndroveanu, în Nida Boga, *Voshopolea*, p. 8.

²²⁷ ACNSAS, fond Rețea, dosar R 395706 (Boga Nicolae), f. 38 (n.n.). Ziua decedului este eronat indicată în diverse referințe bibliografice.

²²⁸ Idem, fond Informativ, dosar I 211827 (Boga Leon), I, f. 18.

²²⁹ *Ibidem*, f. 19-21.

bune la locul de muncă”²³⁰. La modul serios, Nicolae Boga va intra în atenția Securității abia treisprezece ani mai târziu, în circumstanțele identificării în Spitalul Județean și în Policlinica Vaslui a „10 elemente suspecte, din care 7 legionari, unul fiind lucrat în cadrul supravegherii informative generale” și, deci, „se impune necesitatea recrutării unui informator care să corespundă atât din punctul de vedere al calităților personale, cât și al posibilităților de informare”²³¹.

Verificările făcute asupra lui Nicolae Boga (născut la 16 iulie 1922, în comuna Sărățeanca din județul Buzău) și „cunoașterea [lui] personală” s-au desfășurat în lunile ianuarie-februarie 1973, iar un prim „Raport de investigații” din 10 ianuarie descria în amănunt parcursul său biografic de după absolvirea Facultății de Medicină din Iași (în 1949). A reieșit că atunci locuia pe strada Ștefan cel Mare nr. 35 împreună cu familia: soția Georgeta (Gheorghiu, prin adopție Vasiliu, originară din Roșiești, județul Vaslui), fiul Silviu (născut la 2 mai 1952) și tatăl, Leon Boga²³². La 28 ianuarie 1973, Inspectoratul Județean Vaslui al MAI – Serviciul I a dresat „Raportul cu propuneri de recrutare în calitate de informator al numitului Boga Nicolae”. S-a considerat că Nicolae Boga este omul potrivit: „Bun interlocutor, bine pregătit din punct de vedere profesional și cultural, fire comunicativă, inteligentă și cu mult simț al realității, se bucură de încrederea și aprecierea celorlalte cadre medicale, fiind cotelat ca un bun coleg”²³³. Dovedise deja sinceritate și loialitate la 11 ianuarie 1973, după cum atestă „Raportul privind cunoașterea personală a numitului Boga Nicolae” – cunoaștere „prilejuită de contactarea sa în scopul de a sprijini organele noastre pentru a intra în posesia unor scrieri și alte materiale de acest gen deținute de tatăl său Boga Leon”²³⁴. Conform planului semnat de locotenentul Eugen Balint, abordarea subtilă a lui N. Boga trebuia să înceapă cu reluarea temei materialelor predate de tatăl său și a preocupărilor curente ale acestuia, și abia ulterior să fie abordate: domeniul profesional, situația lui N. Boga de la locul de muncă, starea de spirit din spital, aspectele negative din activitatea spitalicească, atitudinea cadrelor medicale față de pacienți²³⁵. Dacă în derularea convorbirilor s-ar fi constatat că N. Boga ar fi fost dispus să accepte colaborarea, „i se vor face propuneri în acest sens, luându-i-se un angajament scris”, în caz contrar, „dacă se va ajunge la concluzia că Boga Nicolae nu se pretează recrutării, se va reveni la subiectul primelor discuții, pentru a i se crea [sic!] impresia că acesta a fost motivul real al întâlnirii”²³⁶.

Recrutarea efectivă s-a produs la întâlnirea ce a avut loc pe 13 februarie 1973, iar temeiul discuției a fost oferit de nota completată în prealabil de N. Boga despre „relațiile ce are tatăl său în țară”; i s-a explicat că rolul notei

²³⁰ *Ibidem*, f. 21.

²³¹ Idem, fond Rețea, dosar R 395706 (Boga Nicolae), I, f. 4, 2-3.

²³² *Ibidem*, f. 5-6.

²³³ *Ibidem*, f. 2.

²³⁴ *Ibidem*, f. 4.

²³⁵ *Ibidem*, f. 3.

²³⁶ *Ibidem*.

informative fusese „pentru a-l feri de anumite neplăceri ce le-ar putea avea în eventualitatea unor legături ale tatălui său cu persoane cunoscute cu activitate potrivnică statului nostru”²³⁷. Odată canalizat dialogul spre problemele de serviciu, remarcându-se că N. Boga era potrivit pentru a fi recrutat, i s-a făcut propunerea, „pe care a acceptat-o fără nicio rețineră, adăugând că deși unii oameni nu au o părere prea bună despre cei care fac ceea ce el a acceptat să facă, este convins de utilitatea acestei colaborări și putem conta pe tot ajutorul său în problemele ce ne interesează”²³⁸. La finalul întrevederii a semnat angajamentul de colaborator²³⁹, apoi „i s-a făcut instructajul general asupra aspectelor ce interesează organele de securitate, indicându-i-se și unele persoane ce va trebui să le aibă în atenție, s-a fixat numele conspirativ și data viitoarei întâlniri, după care a furnizat material informativ despre unele persoane ce i-au fost cerute de noi”²⁴⁰.

După introducerea sa în rețea ca informator (16 februarie 1973), în perioada 30 ianuarie 1973 – 21 august 1989, Nicolae Boga „Buzoianul” a livrat Securității 235 de note informative, așa cum probează mapa-anexă nr. 3078 a dosarului de rețea – mapă „deschisă la 19.02.1973” și „închisă la 01.07.1991”²⁴¹. Prima notă se numește „Aspecte din Policlinică” (30 ianuarie 1973), iar ultima „Kaufman Carol”²⁴². În dosar nu există niciun înscris al lui „Buzoianu” despre tatăl său, Leon Boga, față de care probabil a dat dovadă de suficientă persuasiune spre a-l determina să cedeze toate scrierile și arhiva din păstrare. Printre cele 86 de „legături” ale sale – „pe linia Biroului «S», majoritatea din București și Ploiești, care nu au fost exploatate în interesul muncii noastre”²⁴³ – se numără mulți aromâni, prieteni ai tatălui său (V. Vașotti, D. Coșeli, D. Ciotti, S. Diamandi, Gh. Simotta, D. Camboli, S. Țovaru, E. Carofoli, T. Pinetta, H. Cândroveanu ș.a.), basarabeni (V. Orza, V. Harea, Iorgu Tudor ș.a.) și, nu în ultimul rând, maica Serafima (Chirică)²⁴⁴, Visarion Chirilă (sau Chirică) și Ion Anton, toți de la Mănăstirea Agapia, locul unde Leon Boga își petrecuse mai ales verile din ultimii ani de viață. Majoritatea persoanelor menționate nu au mai figurat deci în cercul cunoștințelor vizate de interesul operativ, cerc format cu prioritate din colegii de serviciu, „foști legionari, liberali, țărăniști [...]”²⁴⁵.

La 130 de ani de la nașterea sa și astfel revelat în ipostazele sale de arhivist și de „macedonean”-scriitor vibrant în filele Securității, Leonida Boga poate stăruii în eternitate atât în chipul circulat de plicul poștal emis în onoarea

²³⁷ *Ibidem*, f. 10.

²³⁸ *Ibidem*, f. 10-11.

²³⁹ *Ibidem*, f. 12-13.

²⁴⁰ *Ibidem*.

²⁴¹ *Ibidem*, II, f. I-IV.

²⁴² *Ibidem*.

²⁴³ *Ibidem*, I, f. 36 (s.n.).

²⁴⁴ *Ibidem*, f. 39-40.

²⁴⁵ *Ibidem*, f. 14.

sa, cât și ca un detaliu viu din tabloul de epocă lucid, de bună credință și nepărtinitor, făcut de basarabeanul Vasile Țepordei:

Nu făcea politică de partid, dar era un element aparte. El nu ținea relații prietenești cu colegii. Nu-l văzuse nimeni în vizită la cineva. Îl întâlneai adesea la cafenea Zamfirescu din Casa Eparhială, unde stătea la o cafea cu câte un prieten ore întregi. [...] Când era vorba de cultură, Boga sărea în sprijin. [...] A avut o bătrânețe și un sfârșit trist, deși activitatea lui de-o viață fusese bogată și frumoasă²⁴⁶.

Leonida Boga: the Archivist, “the Macedonian”, the “Voshopoleanlu”

(Abstract)

Keywords: “Leon Boga” biobibliography, Macedo-Romanians, unification of Bessarabia, State Archives, “Securitate” Archives, Aromanian literature, archivology, institutional history, manuscripts.

The only director of the State Archives in Chișinău, journalist, professor, and man of letters T. Boga (1886-1974) still does not have a complete biography. My paper examines, under a retrospective lens, the life, deeds, and experiences of the prolific Aromanian writer, summing up the evidence gathered from the investigation of archive documents, many of them inedited, and assuming the objective of reconstructing this biography for the general public, but particularly to serve exegetes interested in his works in Aromanian.

Aiming to go beyond a mere account of everyday events experienced by the individual and convinced that defining features reveal themselves only in exceptional circumstances, I have placed Leon Boga at the core of concrete contexts, observing how he manifested or how he influenced them, and then I have observed the sequence of limit moments and the consequences borne by the chosen protagonist. The impediments caused by archival silences have become surmountable by placing the character in the historical, geopolitical, and socio-cultural circumstances of his time. Through the filter of primary sources, the five sections of the study (the first three having an introductory role) outline the mark left by Leon Boga on his age, covering all the facets mentioned in the title: archivist-researcher, victim of the political persecution of the “popular democracy” regime, and militant writer for the identity specificity of Aromanians.

The destiny of the “Macedonian” bears the sign of his inclusion into the ethnos of the South-Danubian Romanity, which was generally common to the Aromanians in the Ottoman Empire who had retained their sense of belonging to their people and had refused ethnic alienation: attending primary school taught in Greek, then graduating from the Romanian high school in Bitolia, travelling to Romania, an idealising venture, completing his studies at the Faculty of Letters, enlisting as a volunteer in the Romanian Army in the 1913 war for the “liberation” of his Balkan homeland, then taking part in the global conflagration, the enthusiastic crossing over to Bessarabia to help, as a cultural propagandist, his brothers across the Prut river, who were just awakening to

²⁴⁶ Vasile Țepordei, *op. cit.*, p. 38-39.

national life. The problematics are governed by the concerted efforts of the Romanian governments of the years 1917-1918 to accomplish the conditions for incorporating Bessarabia, to legitimately realize the unification by the vote of the Country Council and to materialize the measures for integrating the province into the Romanian state.

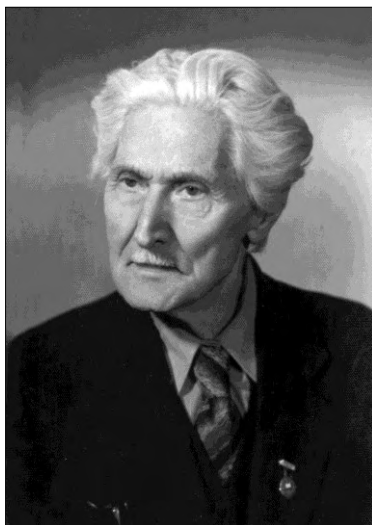
The extending of the Romanian forms of organization into Bessarabia also comprised the establishing of the State Archives regional branch. Leon Boga was among the practitioners of the educational model focused on the fundamental values of national culture. His entrepreneurial acumen helped him skilfully manage the State Archives for a quarter of a century, but he would have to account for these activities after 1944: his public, cultural and publishing activity, as well as the stigma of his ethnic origin resulted in dramatic consequences under the communist regime. As a “Bessarabian nationalist” or “a nationalist who was a fugitive from the Soviet regime” or “a hostile White Guard sympathizer”, he had to face the harassment, threats, and blackmail of the “Securitate”. The authorities seized his Aromanian books and manuscripts, restrained his freedom of writing, and eventually denied his request to visit his sister, one last time, in faraway Macedonia. Exploiting his advanced age, his medical issues and his fear of imprisonment, they forced him to be a “witness for the prosecution” in trials of other people, a fact that, after all, has no bearing on his image. Virtually, “the Macedonian” was not defeated, as his personality remained as emblematic as ever, and his writings – particularly his masterpiece, *Voshopolea*, complementary to his tumultuous life – have survived the passage of time.

Urmărirea de către Securitate a arheologului Neculai Zaharia

Mădălin-Cornel VĂLEANU*

Motto: *L'histoire n'est pas la morale.
L'historien n'a pas pour rôle d'exalter
ou de condamner, il explique.*
(Liberté pour l'Histoire, 2005)

Studiul de față își propune prezentarea urmării de către Securitate a arheologului Neculai Zaharia, o personalitate remarcabilă a arheologiei românești moderne prin contribuția sa rămasă de neegalat privitor la descoperirea vechilor așezări omenești din zona Moldovei. Plecând de la documentele din dosarul de urmărire informativă întocmit de către Securitate, păstrat astăzi în arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, ne-am propus o analiză a mecanismului pus în mișcare la adresa lui Neculai Zaharia și a efectelor asupra acestuia determinate de această acțiune. În același timp, am urmărit să prezentăm și să detaliem opiniile științifice și politice ale lui Neculai Zaharia, așa cum rezultă din documentele analizate, dar și să descriem atmosfera din anii în care acesta a fost urmărit, așa cum este ea surprinsă în documentele respective, cu conexiuni în mediul academic și universitar ieșean și românesc.

Câteva date biografice

Despre Neculai Zaharia au fost publicate mai multe studii și note biografice de-a lungul timpului¹, dar acestea sunt fie succinte, fie conțin

* Dr., Muzeul de Istorie a Moldovei; e-mail: madalinvaleanu@yahoo.com.

¹ Date biografice publicate în: J. Filip, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, 2, Praga, 1969, p. 1 656; Șt. Ștefănescu (coord.), *Enciclopedia istoriografiei*

erori². Astăzi, aceste referințe biografice sunt completate și corectate prin publicarea recentă a unor materiale și note autobiografice inedite și printr-o importantă donație făcută Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași³.

Neculai Zaharia s-a născut la 19 noiembrie 1899 în Botoșani, fiind fiul lui Constantin Scripcă și al Profirei Zaharia (Scripcă), și a decedat la 9 ianuarie 1984. A urmat școala primară nr. 3 din Botoșani, dar și secția reală a prestigiosului Liceu „A.T. Laurian” din aceeași localitate, pe care l-ar fi absolvit în septembrie 1923⁴. Frecventează apoi cursurile Facultății de Științe a Universității din Iași, inițial în cadrul secției de Științe ale Naturii și apoi în cadrul celei de Geografie, pe care o absolvă în anul 1927, susținându-și licența în 1931, cu calificativul „foarte bine”. Ulterior, urmează și Seminarul Pedagogic Universitar, obținând în anul 1933 diploma de capacitate. În timpul facultății, a fost coleg cu reputatul arheolog și profesor Nicolae N. Moroșan, de care l-a legat o prietenie profundă⁵. În anul 1929 se căsătorește cu Emilia Tăzlăuanu (n. 26 ianuarie 1903, Botoșani – d. 4 septembrie 1979, Iași)⁶, având ca martori (nași de cununie) pe Lucia și Grigore Ursian, membri ai unei familii cu renume în Botoșani. A fost profesor la școli și licee din Botoșani, Piatra Neamț, Râmnicu Sărat și Iași, fiind pensionat din învățământ în anul 1959⁷. Pentru activitatea sa didactică, Consiliul de Stat al RPR îi conferă titlul de „profesor emerit” prin Decretul nr. 604/26 iunie 1967.

românești, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 351; D. Gh. Teodor, *Profesorul Neculai Zaharia la 80 de ani*, în AIIAI, XVII, 1980, p. 885-887; idem, *Nicolae Zaharia*, în AIIAI, vol. 22, 1985, nr. 2, p. 1007-1008; I. Maftעי, *Personalități ieșene*, vol. V, Iași, Editura Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al Județului Iași, 1985, p. 295-296; I. Bejenaru, *Dicționarul botoșanienilor*, Iași, Editura Moldova, 1994, p. 271-272; M. Brudiu, *Deux Amis: Nicolae N. Moroșan et Nicolae Zaharia (Une page de l'histoire de l'archéologie roumaine)*, în „Studia Antiqua et Archaeologica”, III-IV, 1996-1997, p. 21-26; „Evenimentul”, Iași, 27 noiembrie 2004, p. 1.

² Anul morții este menționat eronat ca fiind 1983 în R. Popovici, *In memoriam Neculai Zaharia (1899-1983)*, în AMM, V-VI, 1983-1984, p. 575-578; V. Chirica, D. Aparaschivei, *Profesor Neculai Zaharia (1899-1983)*, în *Institutul de Arheologie Iași*, seria Biblioteca Arheologica Iassiensis, XIII, Iași, 2004, p. 259-261.

³ Un text ce cuprindea date autobiografice, cu adăugiri și completări făcute de Neculai Zaharia, care se afla în posesia familiei și a putut fi studiat pentru redactarea studiului M. C. Văleanu, *Donații primite de Muzeul de Istorie a Moldovei. Colecția Emilia și Neculai Zaharia*, în IN, s.n., XXXV, 2016, fiind redat în plș. 25-26.

⁴ Informația este redată în mai multe articole despre N. Zaharia (D. Gh. Teodor, *Profesorul Neculai Zaharia la 80 de ani...*; idem, *Nicolae Zaharia...*; R. Popovici, *In memoriam Neculai Zaharia...*), dar numele său nu se regăsește în tabloul absolvenților Liceului Laurian (a se vedea I. Mihai, S. Nistorică, I. Onofrei, *Istoria Liceului Laurian din Botoșani, 1859-1999*, Botoșani, Editura Axa, 1999, p. 341).

⁵ M. Brudiu, *op. cit.*. În patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei se află patru fotografii care îi înfățișează pe cei doi (inv. nr. 23684-23687), fotografiile donate muzeului de către d-na Ecaterina Olaru (a se vedea M. C. Văleanu, *op. cit.*, plș. 7/47-48, plș. 8/49-50).

⁶ Cei doi nu au avut copii, dar au crescut ca pe propriul lor fiu pe Gheorghe Olaru (n. 1 mai 1929 – d. 4 aprilie 2008), căsătorit cu Ecaterina Olaru (n. 7 octombrie 1930). Fotografia cu soții Zaharia și cu nașii, împreună cu certificatul de cununie se află acum în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei (a se vedea M. C. Văleanu, *op. cit.*, plș. 2/10, plș. 21/119).

⁷ Informații detaliate, M. C. Văleanu, *op. cit.*

Neculai Zaharia debutează în domeniul cercetării științifice în arheologie abia după cel de-al Doilea Război Mondial, la începutul anilor 1950, alături de soția sa Emilia, în calitatea de colaboratori externi ai Muzeului de Istorie a Moldovei, pe atunci parte a Filialei Iași a Academiei Republicii Populare Române. La începutul activității din domeniul arheologiei, a colaborat cu profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița, iar ulterior și cu C. S. Nicolăescu-Plopșor și Anton Nițu.

Este angajat la 1 decembrie 1957 ca cercetător principal la Muzeul de Istorie a Moldovei, urmare a Deciziei nr. 694/24/1957 a Academiei RPR, dar la 1 august 1958 i se desface contractul de muncă. Asupra acestui eveniment, N. Zaharia nota: „În urma hotărârii Biroului Prezidiului din 11 iulie 1958, conf. art. 8 HCM nr. 1049/1957, am pierdut postul prin desfacerea contractului de muncă, fără a ști nici astăzi pe ce motiv”⁸.

În anul 1960, Emilia și Neculai Zaharia au contractat cu *Comisia pentru studiul formării limbii și poporului român* o lucrare științifică despre vechile așezări din Moldova, bazată pe cercetările de teren efectuate de aceștia, care au avut ca rezultat identificarea a peste 1.300 de situri arheologice, o contribuție încă neegalată în arheologia românească.

Consecință a complexității descoperirilor arheologice, pentru elaborarea volumului soții Zaharia se vor asocia cu Mircea Petrescu-Dîmbovița, lucrarea fiind pusă sub redacția lui Ion Nestor⁹. Volumul vedea lumina tiparului în 1970, la Editura Academiei RSR, sub titlul *Așezări din Moldova. De la paleolitic și până în secolul al XVIII-lea*, constituind una dintre lucrările de referință ale arheologiei românești.

Informații despre Neculai Zaharia în Arhiva Securității

O fire glumeată, fin ironică, dar totuși rezervată¹⁰, Neculai Zaharia nu a atras atenția organelor de securitate, deși unele informații care erau vehiculate despre el ar fi impus-o¹¹.

Referiri la Neculai Zaharia și la activitatea sa în domeniul arheologiei sunt cuprinse în unele note informative aflate în Dosarul de urmărire deschis lui Mircea Petrescu-Dâmbovița¹², fiind legate de activitatea de realizare a amplei

⁸ *Ibidem.*

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ Mulțumirile noastre pentru sprijinul acordat în rememorarea personalității lui Neculai Zaharia se îndreaptă spre d-nele Ecaterina Olaru, Rodica Cezara Popovici și Stela Cheptea și spre d-nii Dan Teodor și Silviu Sanie.

¹¹ În epocă, circulau informații precum că Neculai Zaharia ar fi fost în perioada interbelică primar al Botoșaniului (informație precizată de d-nul Dan Teodor) sau membru al Partidului Național Țărănesc (a se vedea ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 9 – Adresa nr. 133/CGh/0010607/27.02.1976 a Insp. jud. Iași – Securitate către Insp. jud. Botoșani – Securitate, semnată de col. Ioan Cleju și locot.-col. Corneliu Popescu).

¹² ACNSAS, fond Informativ, dosar 004106. A se vedea lucrarea N. Zaharia, M. Petrescu-Dâmbovița, E. M. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la Paleolitic și până în secolul al XVIII-lea*, București, Editura Academiei RSR, 1970.

lucrări despre descoperirile arheologice de pe teritoriul Moldovei menționate anterior.

Astfel, sursa (informatorul) „Carp”¹³ raporta locotenentului-major C. Radu, la data de 28 februarie 1963, în casa conspirativă „Lidia” (fig. 1), că, „din cauza lipsei de spațiu și din cauza încălzirii insuficiente”, M. Petrescu-Dîmbovița lucra „la definitivarea monografiei *Așezări omenеști de pe teritoriul Moldovei* [...] acasă sau la soții Zaharia – str. K. Marx (soții Zaharia au adunat materialul arheologic cuprins în monografia respectivă, cca peste o mie de stațiuni și depășindu-i posibilitățile lucrează în colaborare cu prof. Petrescu)”¹⁴. Este necesară menționarea precizării ofițerului Securității făcută în cadrul notei de lucru operative că „agentul a fost instruit de a căuta să concretizeze poziția acestui element [M. Petrescu-Dîmbovița – n.n.] și să stabilească legăturile sale din țară și străinătate”.

În 15 octombrie 1963, sursa (informatorul) „Oprea Mărculescu”¹⁵ raporta locotenentului-major Constantin Bălănescu, în casa conspirativă „Rândunica” (fig. 1), că Mircea Petrescu-Dîmbovița lucra „la monografia *Siliști pe teritoriul Moldovei*, lucrare de cca 1.000 pagini, împreună cu prof. N. Zaharia și Emilia Zaharia”, volumul fiind aproape gata de tipar¹⁶. Ofițerul de Securitate relatează în cadrul notei de lucru operative că „Zaharia Neculai și Zaharia Emilia sunt colaboratori ai obiectivului [M. Petrescu-Dîmbovița – n.n.], dar nu sunt cunoscuți cu situații deosebite de către organele noastre”, completând cu faptul că agentului „Oprea Mărculescu” – n.n.] „i s-a dat sarcina de a-l urmări [pe M. Petrescu-Dîmbovița – n.n.] la facultate, muzeu, academie, cât și în afară, asupra comportării și discuțiilor pe care acesta le poartă în diferite ocazii [...], agentul fiind instruit de a ne semnală toate legăturile pe care și le creează de aici

¹³ ACNSAS, fond Rețea [microfilme], dosar 10786, dosar personal al agentului „Carp”. În dosar se regăsesc documente precum: f. 9: Declarație olografă datată 27 dec. 1960, semnată de Adrian C. Florescu de a colabora cu organele securității, în care se precizează că va semna informațiile pe care le va furniza sub numele fictiv de „Carp”; f. 7-8: Raport asupra felului în care a decurs recrutarea ca agent a numitului Florescu Adrian, cercetător științific la Muzeul de Istorie a Moldovei, datat 28 decembrie 1960, semnat de locot. major Constantin Frost. A se vedea și ACNSAS, fond Rețea [microfilme], dosar 11381, dosar personal al agentului „Oprea Mărculescu”, f. 18, unde în dreptul numelui lui Adrian C. Florescu este adăugată mențiunea „Agentul Carp”. A se vedea și ACNSAS, fond Informativ, dosar 910466 vol. 2, dosarul de urmărire informativă a lui Anton Nițu, f. 38, unde, în raportul său din 1 aprilie 1970, inspectorul principal maior Ioan Bîldigă preciza că Adrian Florescu a fost informator cu numele conspirativ „Carp”.

¹⁴ ACNSAS, fond Informativ, dosar 004106, f. 70.

¹⁵ ACNSAS, fond Rețea [microfilme], dosar 11381, dosar personal al agentului „Oprea Mărculescu”. În dosar se regăsesc documente precum: f. 9-10: angajament olograf datat 20 ianuarie 1963, semnat de Dinu Marin, de a colabora cu organele securității, în care se precizează că va semna informațiile pe care le va furniza sub numele fictiv de „Oprea Mărculescu”; f. 6-8: Raport asupra felului în care a decurs recrutarea ca agent a numitului Dinu Marin, lector la Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Facultatea de Istorie, datat 20 ianuarie 1963, semnat locot. major Ioan Nuță; f. 17, unde în dreptul numelui lui Dinu Marin este adăugată mențiunea „Agentul Oprea”.

¹⁶ ACNSAS, fond Informativ, dosar 004106, f. 46.

înainte pentru a vedea dacă nu cumva vreunul dintre aceștia sunt agenți și a vedea dacă cumva deconspiră contactul cu organele noastre”¹⁷.

În 22 februarie 1969, Securitatea interceptează probabil o scrisoare (telegramă?) expedită de Neculai Zaharia către Natalia Păun din Timișoara (Calea Lipovei 4)¹⁸, în care acesta menționa că „prin august avem de gând să petrecem o lună în Jugoslavia și Italia și pe urmă să facem o escală de 20-30 zile la Paris și Bonn”, iar informația este repartizată pentru a fi exploatată. În 14 aprilie 1969, locotenentul-major Vasile Silvestru informează Serviciul 3¹⁹ că „prin intermediul colaboratorului «Carp Dumitru»²⁰, persoană de încredere și sursă oficială”, a obținut date despre Neculai Zaharia cu domiciliul în Iași, str. Karl Marx, nr. 50, din care rezultă că acesta este pensionar, dar că „mai îndeplinește în mod facultativ unele sarcini atât la Muzeul de Botanică (sic!) din cadrul Palatului Culturii, cât și în cadrul Universității, fiind o fire rezervată, fără nicio relație cu vecinii din jur, și că nu au rezultat probleme deosebite privind comportamentul acestuia”. De asemenea, se precizează că „nu are rude în străinătate, dar că este abonat la diverse publicații din străinătate”, fără a se ști cu exactitate detalii în acest sens și că nu au rezultat alte aspecte care să intereseze Securitatea. Probabil, din acest ultim motiv, în 5 martie 1972 se aprobă clasarea materialului din 1969²¹.

În 31 martie 1970, Neculai Zaharia este însă unul din martorii disputei verbale petrecute în clădirea Institutului de Arheologie din Iași²² între maiorul de Securitate Ioan Bildigă și Anton Nițu²³, în urma căreia arheologul i se deschide un dosar de urmărire penală pentru infracțiunea de „divulgarea a unor secrete privind interesele obștești”²⁴. Imediat, Securitatea demarează o acțiune de verificare a persoanelor care au fost martori ai incidentului, în vederea

¹⁷ *Ibidem*, f. 46-47.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 906004, f. 11.

¹⁹ *Ibidem*, f. 12.

²⁰ Colaborator și sursă oficială era denumirea generică pentru agenții/informatorii organelor de securitate. Din modul cum este formulată nota, rezultă că, în fapt, sursa „Carp Dumitru” este informatorul „Carp” (vezi *supra*, nota 13).

²¹ ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 13.

²² *Ibidem*, dosar 910466 vol. 2, f. 38-40, raport olograf al inspectorului principal maior Ioan Bildigă din data de 1 aprilie 1970, privitor la acțiunea de contactare a lui Anton Nițu, fost ajutor de comandant legionar și condamnat, prevăzută în planul de muncă pentru a fi compromis (a se vedea f. 38).

²³ ACNSAS, fond Informativ, dosar 910466 vol. 2, f. 39-40, unde se descrie pe larg reacția lui Anton Nițu în fața provocării făcute de lucrătorul Securității. Raportul se termină cu propunerea de începere a urmăririi penale a lui Anton Nițu. Acestuia i se atașează o notă datată 1 aprilie 1970, semnată de Adrian C. Florescu, care însă nu a fost martor la incident, dar care relatează evenimentele așa cum i-au fost povestite de soția sa, Marilena Florescu, și în care furnizează informații despre persoanele care au fost martore (a se vedea *ibidem*, f. 41-42).

²⁴ A se vedea ACNSAS, fond Penal, dosar 045828, dosar de urmărire penală 818/ 3 aprilie 1970 privindu-l pe Anton Nițu. Pe referatul tehnoredactat al maiorului Ioan Bildigă, se află o rezoluție din 2 aprilie 1970 a șefului Biroului 1, prin care se solicită strângerea de probe și tragerea la răspundere penală a lui Anton Nițu, și o alta, din 3 aprilie 1970, de începere a urmăririi penale, semnată de maiorul Ioan Ciobanu.

organizării audierilor pentru acuzarea lui Anton Nițu²⁵. Astfel, aflăm faptul că Neculai Zaharia figura ca „necunoscut” (fig. 2), acestuia luându-i-se declarație asupra incidentului în data de 7 aprilie 1970²⁶. Trebuie să precizăm faptul că, în urma cercetărilor efectuate²⁷, Anton Nițu este scos de sub urmărirea penală în luna iunie 1970²⁸, deși, în fapt, este posibil ca acțiunea să fi fost stopată în urma altor intervenții²⁹.

Tot în legătură cu urmărirea informativă a lui Anton Nițu³⁰ mai apar și alte referiri la Neculai Zaharia, cum sunt cele din nota informativă furnizată de informatorul „Mărculescu” în data de 20 ianuarie 1973 maiorului Ion Ciobanu³¹; între cei doi, Nițu și Zaharia, aveau loc discuții profesionale, așa cum se reține și în nota de analiză a materialelor obținute prin acțiunea de urmărire informativă a lui Anton Nițu din 23 aprilie 1973 semnată de maior Gh. Popovici³².

O scrisoare interceptată

Începerea urmăririi informative de către organele de securitate a lui Neculai Zaharia are la bază o scrisoare... interceptată, pentru a parafraza titlul unei piese de teatru celebre.

În 6 februarie 1976, Neculai Zaharia transmite o scrisoare lui Mihai Brudiu³³ din Galați, fost deținut politic, condamnat la opt ani de pușcărie în urma

²⁵ Cereri de verificare la cartotecă din luna aprilie 1970 – ACNSAS, fond Informativ, dosar 910466, vol. 2, f. 47-55, în care se specifică expres motivul verificărilor: pentru audieri ca martori. Pe aceste cereri se specifică faptul că Ababei Elena (laborantă), Popovici Rodica (cercetătoare), Florescu Marilena (cercetătoare), Teodor Silvia (cercetătoare), Zaharia Elena (cercetător), Teodor Dan (cercetător), Șandru Dumitru (cercetător), Zaharia Neculai (pensionar) figurau ca necunoscuți în arhiva Securității. Excepție face Chirica Vasile (cercetător), pe fișa căruia se precizează că posedă dosar de arhivă nr. 9292 fond rețea informativă (a se vedea și ACNSAS, fond Rețea [microfilme], dosar 9292, dosar personal al agentului cu nume conspirativ „Petre Ovidiu”, f. 8 – angajament olograf semnat de Vasile Chirica la data de 24.02.1962; f. 6-7 – Raport asupra felului cum a decurs recrutarea ca agent a numitului Chirica Vasile, în clasa X-B la Școala Medie nr. 6 „Vasile Alecsandri” din Iași, semnat de locot. major Ioan Nuță, locot. I. Ștefănescu și aprobat de căpitanul Mircea Selig).

²⁶ ACNSAS, fond Penal, dosar 045828, f. 18-19.

²⁷ *Ibidem*, f. 17-28, declarații date în calitate de martor de Popovici Rodica Cezara (f. 17), Zaharia Neculai (f. 18), Teodor Silvia (f.19), Florescu Marilena (f. 22-24), Teodor Dan (f. 24), Ababei Elena (f. 26), Chirica Vasile (f. 20-21 și 27-28).

²⁸ *Ibidem*, f. 3-4, ordonanță de scoatere de sub urmărirea penală din 2 iunie 1970 semnată de procurorul militar șef, colonel Traian Alecse.

²⁹ A se vedea, în această direcție, ACNSAS, fond Informativ, dosar 910466, vol. 3, f. 128 – notă informativă olografă semnată de agentul „Roman” și furnizată maiorului I. Ciobanu în 5.04.1976, în care informatorul relatează că Silviu Sanie i-ar fi destăinuit că ar fi intervenit pentru a fi curmată ancheta. Contactat recent, d-nul Sanie ne-a precizat că cel care a încercat o rezolvare pozitivă în acest caz a fost prof. Corneliu Zolyneak de la Facultatea de Biologie și că persoana pe lângă care acesta a intervenit nu a dorit ca să-i fie cunoscut numele „nici acum, nici în viitor”.

³⁰ A se vedea ACNSAS, fond Informativ, dosar 910466, volumele 1-5 și fond Penal, dosar 048528.

³¹ ACNSAS, fond Informativ, dosar 910466 vol. 3, f. 50. A se vedea *supra* nota 15.

³² ACNSAS, fond Informativ, dosar 910466 vol. 3, f. 8.

³³ Mihalache/Mihai Brudiu, n. 10 aprilie 1934 în loc. Băneasa, jud. Galați, arheolog și profesor – a se vedea revista „Danubius”, XXXIII, 2015, număr omagial consacrat acestuia.

procesului din 4-7 iulie 1958 intentat așa-numitului grup a lui Alexandru Zub³⁴. În această scrisoare (fig. 3)³⁵, Neculai Zaharia ține să îi mulțumească pentru volumele trimise, mărturisind că „[...] după ce am scos cărțile de la poștă am și devorat 100 pagini cu soția, căreia îi citesc regulat, zilnic, câteva ore – pentru a nu se simți stingheră în lumea lecturilor”³⁶.

În continuare, Neculai Zaharia scrie:

Am început cu Caloianul³⁷. Îmi pun mereu întrebarea: Cum de a putut să apară o asemenea mărturisire a ingratitudinii omenești în mijlocul unei lumi de bestialitate în care înotăm ca într-o vermină puturoasă? Căci oricât am căuta să justificăm actele de barbarie trecute și prezente, numai cu ideea socializării și a omului de tip nou, nu putem a acoperi prăpastia dintre mentalități. Dar oricum, odată ce mărturisirile au apărut, e bine: să știe și cei care vin după noi, generația „lor”, cam prin ce valuri au înnotat înaintașii lor, aceea care au făurit o Românie mare, în „formă de medalie”.

La acestea mai adaugă mai jos și: „Despre noi, moșnegii de aici, mare lucru nu pot referi. Scriem mereu, citim și scriem! Scriem cu impresia că suntem înadușiți, căci știm că cele ce scriem vor rămâne «postume», azi toți ocupându-se de laude inutile, imnuri false și un șovinism acut care nu face plăcere nimănu”.

Alertă în sistem

Cele cuprinse în paragraful anterior au fost interpretate ca o demonstrație a faptului că Neculai Zaharia avea manifestări dușmănoase la adresa regimului, motiv pentru care se dă alarma în sistemul operativ al Securității, propunându-se măsuri de identificare a persoanei și de exploatare a informației³⁸.

Și mecanismul se pune în mișcare. Inspectoratul jud. Iași – Securitate solicită informații despre trecutul politic al lui Neculai Zaharia de la Inspectoratul jud. Botoșani – Securitate, prin Adresa nr. 133/CGh/0010607 din 25.02.1976, semnată de col. Ioan Cleju și locot.-col. Corneliu Popescu, întrucât „din unele materiale informative rezultă că ar fi fost membru PNȚ”³⁹. În aceeași

³⁴ I. Mitrea, *Academicianul Al. Zub la 75 ani*, în „Carpica”, XXXVIII, 2009, p. 400-412. A se vedea și volumul Al. Zub, *Alexandru Zub la Sighet*, București, Editura Fundației Academia Civică, 2012.

³⁵ ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 47-49, fotocopia plicului și a scrisorii expediate de Neculai Zaharia către Mihai Brudiu. În fotografie, scrisoarea apare desfăcută, pe plicul scrisorii este pus un bilet cu notația 930/SICE, iar timbrul poștal nu este ștampilat, ceea ce ne arată că scrisoarea a fost interceptată înainte de a fi triată de serviciul poștal din Iași.

³⁶ *Ibidem*, f. 48.

³⁷ Este vorba de romanul publicat de Ion Lăncrăjan, *Caloianul*, vol. I-II, București, Editura Albatros, 1975. A se vedea volumul *Ion Lăncrăjan. Interviu*, ediție îngrijită de Daniela Bolog și Ilie Rad, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2012.

³⁸ ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 4 - Nota nr. 001183/9. 02. 1976.

³⁹ *Ibidem*, f. 9.

zi, se remite Adresa nr. 0010592 și către serviciul T de „a se lua măsuri pentru interceptare a telefonului”, în vederea „stabilirii legăturilor acestuia”, dacă poartă „discuții cu caracter dușmănos” și dacă are „intenții de a transmite înscrisuri cu conținut suspect”, indicându-se expres durata acestor măsuri (între 26.02.1976 și 26.05.1976), precizându-se că persoana este urmărită de către locot.-col. Gh. Ceucă⁴⁰.

Prin Adresa F/2/002902/27.02.1976⁴¹ se remite răspuns către Serviciul I la Adresa nr. 113/C. Gh/0010549 din 21.02.1976, prin care se prezintă informațiile deținute la acea dată, informațiile transmise fiind în fapt cele deținute din anul 1969⁴², același lucrător al Securității, col. Vasile Silvestru, semnând documentul. Acest răspuns este completat ulterior, în 13.03.1976, cu informații similare, însă rezultate în urma unor noi investigații efectuate la domiciliul lui Neculai Zaharia, prin adresa semnată de același col. Vasile Silvestru⁴³.

La fel de prompt este și răspunsul Inspectoratului jud. Botoșani – Securitate, în care, prin adresa Compartimentului de Documentare și Informare nr. 0051599/5.03.1976, se precizează că Neculai Zaharia „nu este cunoscut să fi desfășurat activitate în PNT”⁴⁴.

Deschiderea dosarului de urmărire informativă: acțiunea „Geograful”

Prin Nota raport din 12.03.1976 a Serviciului I, Biroul III, semnată de șef serviciu locot.-col. Cornel Popescu și specialist locot.-col. Gh. Ceucă⁴⁵, se propune începerea urmăririi speciale a lui Neculai Zaharia, propunere aprobată, astfel lui Neculai Zaharia deschizându-i-se „Dosarul de urmărire informativă nr. 1817”, acțiunea primind numele de cod „Geograful” (fig. 4). Trebuie precizat că Securitatea și-a propus ca obiective atât stabilirea „activității dușmănoase” pe care acesta o desfășoară, stabilirea „legăturilor suspecte” ale acestuia, „motivul care îl determină pe cel urmărit să aibă o astfel de poziție”, cât și „dacă posedă scrieri cu conținut dușmănos sau dacă se preocupă de redactarea unor astfel de materiale”.

Măsurile propuse includeau „în primul rând încadrarea cu rețeaua informativă existentă”, în acest sens urmând să fie studiate „cunoștințele sale din perioada cât a funcționat în cadrul Universității Iași [sic!; nu a activat în instituție! – n.n.], inclusiv dosarul său personal”, dar și la relațiile de la domiciliul acestuia, „în special din rândul preoților care au posibilități informative”, stabilindu-se ca termen 1.04.1976. De asemenea, se propunea introducerea mijloacelor speciale în domiciliul suspectului sau folosirea alternativă de măsuri AMT, controlul corespondenței interne și externe,

⁴⁰ *Ibidem*, f. 46.

⁴¹ *Ibidem*, f. 8.

⁴² *Ibidem*, f. 12.

⁴³ *Ibidem*, f. 7.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 10.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 1-3.

operațiuni de filaj, dar și pătrunderea secretă în domiciliul acestuia pentru a se efectua o percheziție cu scopul de a stabili dacă deține „scrieri cu conținut ostil regimului sau alte materiale care interesează organele” și obținerea de „probe de scris pentru a fi comparate cu înscrisurile cu conținut dușmănos a căror autori nu au fost identificați”. Se mai propunea atât identificarea Nataliei Păun, cu care Neculai Zaharia a corespondat în 1969⁴⁶, cât și obținerea de date despre soția suspectului, precum și „marșrutizarea informatorului B. M. cu care obiectivul este în relații apropiate”, prin colaborarea cu Inspectoratul Județean Galați. Spre finalul documentului se menționa și măsura privind realizarea cunoașterii personale a lui Neculai Zaharia în mod legendat, pentru a stabili starea sănătății sale și în special dacă nu cumva prezintă unele afecțiuni neuropsihice⁴⁷. La dosarul de urmărire informativă a „Geografului” (fig. 4) se vor atașa toate documentele rezultate în urma implementării măsurilor specifice realizate, precum note de interceptare a unor convorbiri telefonice, alături de notele informative ale agenților/informatorilor Securității infiltrați pe lângă Neculai Zaharia, note de analiză și note raport, adrese etc.

Toate aceste documente le vom prezenta și analiza în continuare, în ordine cronologică, sub raportul informațiilor de interes, atât sub aspectul elementelor legate de mecanismul de urmărire pus în mișcare de către Securitate, cât și sub aspectele privitoare la mediul științific și academic ieșean din acea perioadă.

Urmărirea informativă, etapa I (martie 1976 – ianuarie 1977)

Prima discuție telefonică interceptată și transmisă către Serviciul I este cea din data de 17.03.1976⁴⁸. Neculai Zaharia este sunat de către Angelica [probabil Angela Răileanu din Botoșani – n.n.], care îi relatează despre faptul că la București a fost deschisă o expoziție de pictură de către Corina [de către Corina Nicolescu – n.n.]. Discuția din 18.03.1976 dintre „Geograf” și Gheorghies [probabil Gheorghe Olaru, fiul adoptiv al lui Neculai Zaharia – n.n.] este, de asemenea, de interes pentru Securitate⁴⁹, deoarece subiectul îl reprezintă lectura unor cărți împrumutate de la „Geograf”, care i-au plăcut interlocutorului foarte mult, precum și cea din data de 22.03.1976 dintre soția „Geografului” și Zizi, o apropiată a familiei, legată de o vizită pe care aceasta intenționa să o facă soților Zaharia⁵⁰.

În 30.03.1976, „Geograful” este sunat de Vasilică [Vasile Chirica – n.n.]⁵¹, care îi spune că nu i-a putut aduce extrasele, dar că le-a expediat pe adresa lui Victor [Victor Spinei – n.n.]. Acesta mai adaugă și faptul că a trecut pe la

⁴⁶ A se vedea *supra*, nota 18.

⁴⁷ În mod logic, acest aspect trebuia să fie primul verificat, dată fiind etatea suspectului, de aproape 77 de ani, înainte de declanșarea urmăririi informative.

⁴⁸ ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 50.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 51.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 52.

⁵¹ *Ibidem*, f. 53.

redacție, la d-na Stoaia [Adriana Stoaia – n.n.], care a spus că i-a trimis banii pentru articol⁵². „Geograful” răspunde că a primit banii și că, tot în aceeași zi, i-a trimis și lui Radu Crețeanu. În aceeași zi a purtat discuții cu Nicu [Nicolae Pușcașu – n.n.] despre un simpozion organizat la Academie privitor la originea indo-europenilor, dar și cu Gheorghită [Gheorghe Olaru – n.n.] despre repararea defecțiunii la instalația electrică⁵³.

Probabil tot despre manifestarea științifică de la Academie menționată anterior este și discuția telefonică din 2.04.1976 cu Mariana⁵⁴. În aceeași notă de interceptare telefonică este cuprinsă și o altă discuție avută de „Geograful” cu o persoană necunoscută (femeie). Aceasta afirma că i-a văzut lucrarea și îl felicită. Mulțumind pentru aprecierile primite, Neculai Zaharia spune că mai are o lucrare pentru tipar, dar că publicarea acesteia „depinde de cei de la București, «căpeteniile»”.

În data de 5.04.1976, Nicolae Pușcașu îl invită pe „Geograf” la vernisajul expoziției organizate la Palatul Culturii cu obiectele descoperite în săpăturile sale din toamnă și iarnă, precizând că vernisajul va avea loc marți, la ora 13:30 [marți, 6.04.1976 – n.n.]; ulterior, Gheorghită telefonează și se interesează dacă problema legată la instalația electrică s-a rezolvat⁵⁵. Nu sunt trecute cu vederea informațiile despre faptul că Emilia Zaharia îl contactează telefonic pe Gheorghită Olaru și îl roagă să îi ajute în obținerea unor bilete pentru stațiunea Sângeorz Băi sau invitația venită din partea d-nei Didina, deoarece permite Securității identificarea adreselor celor cu care s-au purtat discuțiile telefonice⁵⁶.

Nicolae Pușcașu îi invită pe soții Zaharia la o serată muzicală la Palatul Culturii, vineri 16.04.1976, de la ora 17:00⁵⁷, iar ulterior Neculai Zaharia vorbea cu d-ra Olga Necrasov, căreia voia să îi dea un exemplar din lucrarea nou tipărită despre Botoșani⁵⁸.

Securitatea interceptează în 18.04.1976 scrisoarea trimisă de profesoara Ileana Turușancu din Botoșani⁵⁹, în care îl felicită pentru noua lucrare publicată, arătând că „s-a mirat că în harta de la pag. 202 ați avut curajul să treceți dincolo de Prut și să menționați localități cu nume pur românesc”, dar că „cine face știință, așa trebuie să procedeze”.

Desigur, Paștele reprezenta în familia Zaharia un moment important, acesta fiind în 1976 în data de 25 aprilie, din interceptările telefonice rezultând

⁵² Probabil este vorba de sumele cuvenite pentru publicarea studiului Emiliei și Neculai Zaharia, *Les necropoles des IVe-Ve siècle de Botoșani – Dealul Căramidăriei*, în revista „Dacia”, n.s., XIX, 1975, p. 201-226.

⁵³ ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 54.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 55.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 56: transcrierea discuțiilor telefonice din data de 5.04.1976.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 57: transcrierea discuțiilor telefonice din 10-11.04.1976.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 58: transcrierea discuțiilor telefonice din 14.04.1976.

⁵⁸ A se vedea *supra*, nota 52.

⁵⁹ ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 59.

că familia Zaharia a primit musafiri de la Focșani și că s-a felicitat cu persoane apropiate⁶⁰.

Discuții telefonice cu caracter profesional-științific sunt cele mai multe interceptate de către Securitate, cum este cea cu Vasilică [Vasile Chirica – n.n.] din 5.05.1976, pe care obiectivul „Geograful” îl roagă să îi dea adresa lui Octavian Iliescu⁶¹, sau cea din 6.05.1976, când o persoană cu numele de Corlățeanu îl informează despre descoperirea la Bacău a unei comori de 2.500 de monede de argint, despre care s-a relatat în ziare⁶².

Prima notă informativă din dosar este primită la 17.05.1976 de către locot.-col. Gh. Ceucă în casa conspirativă „Stadion”, de la informatorul cu numele conspirativ „Cocor/Mitrea Cocor”⁶³. Nota informativă olografă este însă datată 16.05.1976⁶⁴ și în ea sunt cuprinse elemente cu privire la activitatea desfășurată de Neculai Zaharia în calitate de profesor la Seminarul Teologic „Veniamin Costache” din Iași, activitate apreciată și stimată de elevi, acesta fiind descris ca un profesor conștiincios, implicat în buna gospodărire a școlii, dar și „în buna desfășurare a programului de educație social patriotică a elevilor”. Este menționată pasiunea lui Zaharia pentru arheologie, dar și colaborarea cu profesorul M. Petrescu-Dîmbovița, precizându-se opinia celui urmărit „asupra vestigiilor care pun în lumină permanența și continuitatea populațiilor pe teritoriul nostru”. Se face mențiunea că, în pofida promisiunii de a redacta pentru revista „Mitropoliei Moldovei și Sucevei” „un articol despre vestigii religioase și eventual creștine”, Zaharia „nu a prezentat nimic”, motivat probabil că „din cauza vârstei a întrerupt activitatea cărturărească”.

În finalul notei informative, sursa „Cocor” menționează că „s-a reținut că la Botoșani ar fi fost înscris în Partidul Național Țărănist”, însă informatorul

⁶⁰ *Ibidem*, f. 60.

⁶¹ *Ibidem*, f. 61.

⁶² *Ibidem*, f. 62. A se vedea V. Mihăilescu-Bîrliiba, I. Mitrea, *Tezaurul de la Măgura*, Bacău, Bibliotheca Carpica, I, Muzeul Județean de Istorie și Artă Bacău, 1977.

⁶³ ACNSAS, fond Rețea, dosar 282904, dosar personal al agentului „Cocor”. În dosar se regăsesc documente, precum f. 33-37: Proces-verbal de interogatoriu al numitului Porcescu Scarlat, din 30 martie 1962; f. 6: Declarație olografă dată de preot Scarlat Porcescu „de a nu discuta absolut cu nimeni ceea ce a discutat în ziua de 30 martie 1962 la sediul Direcției Regionale MAI Iași”; f. 7-12: Raport asupra felului în care a decurs recrutarea ca agent a preotului Scarlat Porcescu, consilier la Mitropolia din Iași, semnat de căpitan Mircea Aldeailie și aprobat de căpitan Mircea Selig, în care se precizează faptul că, la cererea de a da angajament scris de colaborare, Scarlat Porcescu a arătat că se pune la îndoială încrederea în el și „dacă el și-a luat angajamentul verbal nu mai este cazul să dea și în scris”; f. 13: Raport întocmit în 9.11.1971 (semnătură și scris – locot.-col. Gh. Ceucă), în care, referindu-se la informatorul „Cocor”, se precizează că „datorită poziției și funcției sale, precum și a faptului că colaborează cu noi de o perioadă îndelungată în care s-a constatat că este sincer și obiectiv, considerăm că nu mai este cazul să îi luăm angajament scris”; f. 102: nota de analiză asupra informatorului „Cocor”, întocmită de locot.-col. Gh. Ceucă în 20.10.1976, în care se precizează activitatea acestuia în acțiunea „Geograful”; f. 104: nota de analiză asupra informatorului „Cocor”, întocmită de locot.-col. Gh. Ceucă în 10.10.1977, în care se precizează activitatea acestuia în acțiunea „Geograful”. Pe coperta dosarului 282904, dosar personal al agentului „Cocor”, este trecută mențiunea „Decedat act 3096/1991”, dosarul fiind microfilmă de UM 05054 Iași în 7.02.1992.

⁶⁴ ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 45.

arată că nu știe „să fi avut vreo atitudine dușmănoasă față de stat și față de orânduirea social-politică democrat socialistă din patria noastră”. În subsolul notei informative, locot.-col. Gh. Ceucă scria că „informatorul a fost instruit să ia legătura cu suspectul pentru a intra în relații mai apropiate cu el”, cerându-i-se să facă o notă cu persoanele care au relații cu acesta și să stabilească preocupările prezente ale acestuia.

În 21.05.1976, locot.-col. Gh. Ceucă primește o a doua notă informativă de la agentul „Cocor”⁶⁵, în care se precizează că acesta a discutat telefonic cu prof. N. Zaharia „în legătură cu starea sănătății soției prof. C. Turcu”, despre care se aflase că era grav bolnavă și care decedase între timp. Zaharia era rugat să treacă pe la cancelarie [cancelaria Mitropoliei Moldovei și Sucevei – n.n.], dar se precizează că nu a venit. Ulterior, informatorul află că acesta intenționa să plece în curând pe un șantier arheologic în județul Botoșani, unde se făceau cercetări și săpături „pe linia de apărare numită «Troian», care începe din Bucovina – Dorohoi – Nistru”. Prin nota de lucru, ofițerul de securitate trasa informatorului sarcina ca să-l invite pe suspect la el la birou pentru discuții pe teme arheologice, iar cu „această ocazie [vrem a] folosi mijloace speciale mobile, iar sursa va fi instruită ce probleme să abordeze în discuții”.

Față de metodele anterioare de urmărire, Securitatea încearcă să-și diversifice capacitatea de strângere a informațiilor prin plasarea în apropierea lui Zaharia a unor noi informatori. Prin Adresa nr. 113/CGh/0011729 din 2.06.1976, Inspectoratul Județean Iași – Securitate (semnată de col. Ioan Cleju și locot.-col. Corneliu Popescu) solicită Inspectoratului Județean Galați – Securitate informații despre Mihalache Brudiu, precizându-se că dacă „cel în cauză este sursă a dvs.”, trebuia analizată „posibilitatea trimiterii sale la Iași pentru a contacta suspectul nostru”⁶⁶. Acestei adrese i se formulează răspuns în data de 28.07.1976 de către locot.-col. George Florescu și locot.-col. Horațiu Cârlan⁶⁷, în care se detaliază că, într-adevăr, „numitul Brudiu Mihalache [...] este sursă a organelor noastre”, dar că acesta „circa o lună de zile a fost plecat din localitate, fiind coordonatorul unor săpături arheologice” și că „luna aceasta va pleca cu familia pe litoral la odihnă”. Se solicită detalii despre „când și în ce condiții s-ar putea realiza această combinație, pentru a nu se deconspira acțiunea, fiind necesar să ajungem la un consens”.

Scrisoarea expediată în 4.06.1976 de Neculai Zaharia către prof. P. Bădăluță din Botoșani este și ea interceptată⁶⁸, fiind redată în nota de interceptare pasaje semnificative, ca de exemplu:

M-am bucurat că nu ai depus armele în ceea ce privește originile Ringhileștilor a căror viață, după cele ce am văzut pe tăpșanul bisericii, trece mult peste 1583,

⁶⁵ *Ibidem*, f. 44.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 5.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 6.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 63.

atestare documentară. [...] Nu știu cum de s-a făcut că despre lucrarea de la Chișinău ai scăpat condeiul de a ajuns să redea apariția anului 1575. Am dedus însă că ea a avut loc în 1775, dată la care a apărut și harta Basarabiei și Moldovei la scară mică. [...] Intenționez să-l văd zilele acestea pe Const. Turcu și să-l întreb ce știe despre existența unei asemenea cartografii, căci el lucrează încă la arhive.

Prin adresa din 16.06.1976, UM 0947 Iași transmite către I.M.I. Iași/ Securitate un sumar al convorbirilor telefonice interceptate în perioada 4-16.06.1976⁶⁹, precizând că acesta a purtat discuții cu caracter familial cu Mihai Brudiu din Galați, Valeria Vornicescu din București, Doina și V. Abudăni, din Câmpulung Moldovenesc, cu Angela și G. Răileanu din Botoșani și cu caracter științific cu Octavian Iliescu.

Aceeași unitate transmite și o copie a conținutului scrisorii expediate de Neculai Zaharia soților Monica și Sorin Gorovei din București⁷⁰, în care se arăta:

Aseară am sosit acasă, reveniți de la Săveni, unde am avut ocazia să ne delectăm, în cadrul săptămânii culturale, o adevărată surpriză pentru noi. Am găsit multe lucruri schimbate, despre care nu știam aproape nimic. Dar ceea ce m-a regalat a fost contribuția unui ansamblu artistic (cânt și dans) sosit dintr-o comună de peste Prut: profesori și învățători din comuna Râșcani (Basarabia), care s-au prezentat la un nivel, cum cred că puține ansambluri – chiar din capitală – s-ar putea ridica. De aceea, au fost gogoliți și tratați ca atare, pe lângă faptul că sunt frații noștii furați, desprinși de lângă inima noastră. La echipele noastre am observat o exagerată aplecare spre spiritul satiric; și e natural să fie așa, după cum am văzut că toate subiectele se alăturau muncii și gospodăriilor conduse alandala. Contribuția noastră, prin comunicarea arheologică și etnografică în sprijinul ideii de continuitate umană și de viață românească în Moldova a fost primită cu osanale, așa că ne-am întors acasă cu un trofeu: mândria [...].

În 20 iulie 1976, în casa conspirativă „Crișana”, maiorul Florea Drăguț primește o primă notă informativă olografă de la agentul „Vasiliu/Vasiliu I.”⁷¹, în care relatează că, sub pretextul împrumutului de cărți, în data de 18.07.1976, l-a vizitat acasă pe Neculai Zaharia. L-a găsit împreună cu soția și „s-a arătat amabil și i-a împrumutat două cărți (*Delirul* și *Incognito*)”, ocazie cu care i-a prezentat și biblioteca, apreciată de informator ca fiind „modestă”.

Zaharia a relatat informatorului că se ocupă cu studii în domeniul arheologiei, că în toamna va face săpături în alte localități și că „a fost solicitat de foștii lui elevi să vadă lucruri interesante scoase la iveală cu ocazia săpăturilor pentru construcții care se fac în Piața Halei”. Mai susține că „în activitatea didactică a îndeplinit și funcția de director de școală” și opinează că „învățământul se face de-a valma” (informatorul subliniind că Zaharia nu a precizat „ce

⁶⁹ *Ibidem*, f. 64.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 65.

⁷¹ *Ibidem*, f. 43. Din cercetările efectuate până în acest moment, nu a fost identificat în arhiva ACNSAS dosarul acestui agent.

înțelege prin aceasta”). Informatorul adaugă că Zaharia i-a spus că în 20 iulie va pleca cu soția la tratament în stațiunea Sângeorz, unde va sta trei săptămâni, cu bilete obținute „cu ajutorul unei persoane care lucrează la partid”, apoi se va întoarce puțin în Iași, după care va pleca la Văratice.

Spre final, informatorul mai menționează că Zaharia i-a spus că „ascultă radio «Europa Liberă», de unde a reținut că acest post scoate la iveală unele lucruri care nu se comunică în presa noastră, referindu-se în mod special la expunerile de la Conferința partidelor comuniste și muncitorești din Europa”. Ofițerul de Securitate, în nota de lucru, subliniază că Neculai Zaharia este „în prezent urmărit prin DUI (Dosarul de Urmărire Informativă) pentru manifestări dușmănoase”, trasând informatorului sarcina „să caute să discute în continuare pe tema preocupărilor, cât și pe teme politice și probleme cu caracter general”.

În 15.08.1976, se fac completări la raportul cu propuneri de urmărire specială din 12 martie⁷², locot.-col. Gh. Ceucă semnalând că „o parte din sarcinile prevăzute în planul de măsuri nu au putut fi rezolvate datorită faptului că obiectivul a fost plecat în permanență de la domiciliu”, mai ales la Botoșani, unde a luat parte la „săpături *arhiologice* [s.n.]”, nefiind găsit de informatorul „Cocor”, cu care se are în vedere „organizarea unui moment operativ”. Se precizează că s-a reușit infiltrarea informatorului „Vasilii”, care „va putea rezolva o parte din sarcinile prevăzute în plan”. La final se consemnează că „s-a cerut marșrutizarea informatorului Gălățeanu din Galați”, dar că nu s-a putut realiza deoarece „obiectivul a fost plecat din localitate, sarcină care va fi rezolvată în luna noiembrie când va veni la Iași”.

În 21 august 1976, în casa conspirativă „Alexandru”, maiorul Florea Drăguț primește o a doua notă informativă din partea lui „Vasilii/Vasilii Ioan”⁷³. Sub pretextul înapoierii cărților împrumutate, l-a căutat în mod repetat pe Zaharia la domiciliul său – atât în data de 13 august, cât și în 2 septembrie –, când precizează că s-a conversat cu tovarășul Marin, împuternicitul blocului, care i-a spus că Zaharia s-a întors din vacanță, dar că este plecat la săpături arheologice, adăugând că până la 20 septembrie Zaharia încă nu revenise. Ofițerul stabilește ca sarcini informatorului să îl caute în continuare și să discute cu el, atât pe tema preocupărilor lor, dar și pe teme politice.

În 3 octombrie 1976, informatorul „Vasilii” reușește să îl găsească la domiciliu pe Neculai Zaharia⁷⁴ pentru a-i restitui cărțile împrumutate, ocazie cu care discută atât despre subiecte științifice, cât mai ales pe teme politice. Zaharia povestește informatorului că s-a simțit bine la băi și că, în luna septembrie, a fost cu o echipă de arheologi la Hănești, unde se află „un val de pământ din sec. IV-III î.e.n. construit de populațiile băștinașe înainte de venirea romanilor, val care se continuă și peste Prut”. Arheologul precizează că „i s-a

⁷² *Ibidem*, f. 1-3.

⁷³ *Ibidem*, f. 43.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 39: nota informativă olografă datată 19.10.1976, preluată de maiorul Florea Drăguț în casa conspirativă „Crișana”.

impus să scrie că valul a fost construit de romani”, dar că a refuzat „sub motivul că nu reprezintă un adevăr istoric”.

Informatorul mai relatează că „după aceasta, fără alte discuții, Zaharia N. a început să spună că în prezent omenirea se pregătește de război, situația internațională fiind încordată”, adăugând și că „Brejnev a fost recent în America, unde i s-a pus în vedere de către președintele SUA să se împace cu toate țările socialiste, în general, și cu China, în special”. Referindu-se la vizita conducerii de partid și de stat în URSS, crede că aceasta a fost „«prelucrată» de către Brejnev”, informatorul adăugând că Zaharia „nu a menționat în ce sens”. Informatorul „Vasilii” îl întreabă pe Zaharia de unde are informațiile, iar Zaharia răspunde întrebându-l pe acesta „dacă nu ascultă postul «Europa Liberă», căci acolo se comunică asemenea lucruri”. Informatorul răspunde că „nu ascultă posturi străine, fiind plecat pe teren”.

Pe marginea notei informative, ofițerul notează că informatorului i s-a dat sarcina să discute „pe teme politice” și să stabilească „dacă cele ce le ascultă la posturile străine le difuzează și altor persoane”, instruindu-l cum să procedeze.

În 12 octombrie 1976, ora 9:30, organele de securitate realizează în biroul informatorului „Cocor” momentul operativ propus cu mijloace speciale mobile, dialog rezumat în cadrul unei note extras⁷⁵. Conform documentului, Zaharia a relatat informatorului că după pensionare mai lucrează în cadrul Institutului de Istorie, secția Arheologie, că face cercetări atât în jurul Iașului, dar și în județul Botoșani, că a scris o lucrare cu prof. Dîmbovița. Menționează că în județul Botoșani „există un fel de ridicătură de apărare care după el este din sec. V î.e.n. și că această linie de apărare trece dincolo de Prut și că în unele localități s-au găsit vestigii romane, morminte destul de multe care atestă originea latină a noastră”. Zaharia este de părere că „linia de apărare s-a făcut de către sciți să se apere împotriva tracilor dinspre sud și apoi a romanilor care ajunseseră în nordul Moldovei”, precizând că „va continua săpăturile însă nu prea dispune de mijloacele necesare, deoarece are o pensie mică”. Zaharia mai arată că are intenția pe viitor să ajute pe învățători „în a crea muzee în localitățile unde funcționează”, fiind preocupat de asemenea și de problemele de limbă, „de asemănările și deosebirile între limba vorbită dincoace și dincolo de Prut”.

Asupra acestei întâlniri, dar fără a face vreo mențiune la momentul operativ realizat cu organele securității, și agentul „Mitreă Cocor” dă o notă informativă olografă, datată tot 12.10.1976, preluată de locot.-col. Gh. Ceucă în casa conspirativă „Unirea”⁷⁶, mai bogată în detalii punctuale decât nota extras sau precizând elemente neincluse în aceasta, precum cele referitoare la subiectul vechimii creștinismului în zona locuită de „românii moldoveni”.

Informatorul „Vasilii” îi face o nouă vizită la domiciliu lui Zaharia în data de 19.12.1976⁷⁷ sub pretextul împrumutului unui „manual de istorie a românilor”,

⁷⁵ *Ibidem*, f. 41.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 40.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 38: nota informativă olografă datată 21.12.1976, preluată de maiorul Florea Drăguț în casa conspirativă „Crișana”.

strategie utilizată cu succes pentru provocarea unor discuții pe teme politice. Astfel, informatorul „Vasilii” îl întreabă pe Zaharia „cum este corect, istoria României sau istoria românilor”, la care acesta răspunde că „este corect istoria românilor și nu istoria României, căci altfel se supără rușii”. Adaugă faptul că nu are „compendiul de istorie a românilor întrucât acesta conține minciuni”, opinând suplimentar că „sunt 80 volume [...] de lucrări ale istoricilor noștri [...] niște tâmpenii”. Zaharia mai mărturisește că are pregătite pentru tipar două lucrări cu caracter istoric, fără a furniza informatorului alte detalii.

Pe marginea notei informative, ofițerul de securitate adaugă că a trasat informatorului sarcina de a-l vizita în continuare „pentru a discuta pe teme politice pentru a vedea felul cum le comentează”, precum și ce scrie și unde trimite la tipar, pentru a stabili „ce relații are și cu cine...”. Urmând sarcina dată, „Vasilii” îl vizitează pe Zaharia în 3.01.1977⁷⁸, pe care îl felicită cu ocazia noului an, precizând că au fost discutate alte probleme fără importanță, fiindcă „de data aceasta [Zaharia – n.n.] nu s-a antrenat în discuții cu caracter politic”.

Urmărirea informativă, etapa II (ianuarie 1977 – februarie 1978)

La sfârșitul lunii ianuarie 1977, locot.-col. Gh. Ceucă întocmește prima notă de analiză asupra acțiunii informative „Geograful”⁷⁹, în care rezumă măsurile realizate până atunci (încadrarea în rețeaua informativă, ascultarea telefonului, interceptarea corespondenței – sursa „S”, momentul operativ cu sursa „Cocor”), menționându-se că obiectivul urmărit „are relații cu o serie de profesori universitari, însă acestea se rezumă la preocupările lor pe linie de *arhiologie* (sic!)”.

Deoarece persoana urmărită „este în etate de 78 ani și că din măsurile ce s-au întreprins nu au rezultat aspecte care să intereseze organele noastre”, se propune dirijarea în continuare a informatorilor „Vasilii” și „Cocor”, pentru a afla preocupările acestuia. Se mai recomandă „contactarea sub acoperirea unei legende [fals pretext – n.n.]” a celui urmărit de către locot.-col. Corneliiu Popescu și de către locot.-col. Gh. Ceucă pentru a stabili preocupările acestuia și dacă „va informa despre lucrările” sale, iar după această acțiune, urmărirea să fie închisă, iar dosarul să „rămână în atenția noastră în problema «activitatea unor persoane fără antecedente politice sau penale»”.

Nota de analiză este aprobată în data de 31.01.1977, pe rezoluție precizându-se că la sfârșitul lunii februarie se va prezenta raportul „pentru a stabili ce este de făcut – închidere sau continuare”.

Fidel misiunii primite, agentul „Vasilii” îl vizitează la domiciliu pe Zaharia în 21 februarie 1977⁸⁰, iar acesta îi relatează că are în elaborare trei

⁷⁸ *Ibidem*, f. 37: nota informativă olografă datată 25.01.1977, preluată de maiorul Florea Drăguț în casa conspirativă „Crișana”.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 14.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 36: nota informativă olografă datată 22.02.1977, preluată de maiorul Florea Drăguț în casa conspirativă „Crișana”.

lucrări de arheologie, „dintre care una referitoare la descoperirea unui cimitir antic din zona Hănești – Dorohoi – Prut”, prezentându-i cu această ocazie și volumul său *Așezări din Moldova*. Zaharia ar fi opinat că „lucrările actuale de istorie susțin niște aberații și că acei istorici care lucrează după metoda de acum 30 ani, merg pe calea bună”. Transferând discuția spre teme politice, informatorul relatează afirmațiile lui Zaharia:

Cei din Vest comentează că sovieticii și românii vor pierde clauza națiunii celei mai favorizate, întrucât actualul președinte al SUA în materie de politică externă pune mai presus de orice principiul libertății omului. Tabăra socialistă apreciază principiul american drept un amestec în treburile interne ale statelor socialiste, luând atitudine în consecință.

Pe nota informativă mai figurează mențiunea ofițerului de securitate, care trasează sarcinile informatorului: de a discuta cu cel urmărit pe teme politice și de a stabili cine îl vizitează la domiciliu.

În rețeaua informativă este introdus un nou agent, cu numele conspirativ „Ioan Stanciu”, care redactează o primă notă informativă olografă în 7.03.1977, predată în ziua de 10.03.1977 în casa conspirativă „Ciahlău” (sic!) către locot.-col. Gh. Ceucă⁸¹. Informatorul „Stanciu” relatează că l-a întâlnit în data de 6.03.1977 pe Zaharia, când acesta „a venit la Mitropolie să îl caute pe preotul Porcescu S[carlat]”, ocazie cu care a aflat despre preocupările sale în domeniul arheologiei, precum cercetările în jud. Botoșani, sau cele legate de redactarea unei cărți despre originea românilor. Pe marginea notei informative, ofițerul de Securitate adăuga că aceste informații se confirmă prin cele primite de la informatorii „Cocor” și „Vasilii”.

Noi informații apar într-o interceptare telefonică din 6.04.1977 realizată în cadrul acțiunii de urmărire informativă a obiectivului „Gherasim”⁸², convorbire avută de acesta cu Ion Popescu-Sireteanu, menționându-se că „Neculai Zaharia are frumoase amintiri despre [Nicolae] Iorga și că va scrie vreo 10 pagini”⁸³.

Complexitatea operațiunilor de strângere a informațiilor crește progresiv. În data de 10.05.1977, locot.-col. Gh. Ceucă adăuga, pe nota de analiză realizată în luna ianuarie 1977⁸⁴, că informatorul „Stanciu” va fi dirijat în continuare asupra obiectivului pentru a se apropia de acesta și a crea o legătură permanentă,

⁸¹ *Ibidem*, f. 35. Din cercetările efectuate până în acest moment, nu a fost identificat în arhiva ACNSAS dosarul acestui agent. Note informative olografe semnate de sursa „Stanciu Ioan” se regăsesc și în dosarul personal al agentului „Cocor” (în ACNSAS, fond Rețea, dosar 282904, f. 91-92, 103, 106), acesta fiind folosit și la verificarea agentului/informatorului „Cocor”.

⁸² ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 66.

⁸³ Contactat recent, profesorul Ion Popescu-Sireteanu ne-a relatat că, într-adevăr, a discutat telefonic cu Neculai Zaharia pe acest subiect, dar că nu a primit nici un material despre Nicolae Iorga de la acesta, precizându-ne că discuția interceptată este posibil să fi fost purtată cu Alexandru Andronic. A se vedea și volumul *Amintiri despre Iorga*, antologie de Ion Popescu-Sireteanu, Iași, Editura Junimea, 1980.

⁸⁴ ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f.14.

și că informatorul „Cocor”, pensionat la acea dată, a fost instruit să îl contacteze pe Zaharia și să îl invite la el acasă, sub motivarea de „a-l consulta în unele probleme (obiecte) arhiologice (!) de la Biserica Toma Cozma. Se precizează că, dacă vor apărea probleme mai deosebite din urmărirea informativă” sau din „contactarea sa de către noi”, se vor propune sarcini în continuare, în caz contrar se va propune închiderea dosarului.

Într-o nouă notă informativă olografă, agentul „Ioan Stanciu” relatează că în 14.05.1977 s-a întâlnit întâmplător în cartierul Tătărași cu N. Zaharia, cu care a discutat despre preocupările sale arheologice – „scrie mai multe lucrări”, că „este mulțumit din punct de vedere material”, dar că este bolnav, adăugând că „se apropie de 80 ani și este normal ca puterile să îl lase”. Pe marginea notei informative, ofițerul de securitate arată că s-a trasat sarcină informatorului ca să îl contacteze în vederea stabilirii poziției sale „conform instructajului făcut”.

În paralel, sub pretextul unei informații legate de un profesor de botanică, informatorul „Cocor” îl contactează telefonic pe Zaharia⁸⁵. Discută despre o vizită pe care cei doi ar fi trebuit să o facă profesorului C. Turcu, întâlnire neconcretizată, deoarece cu toții s-au întâlnit la sediul filialei Iași a Academiei, la o sesiune de comunicări consacrată centenarului Independenței. Sursa „Cocor” detaliază:

Prof. N. Zaharia era cu soția sa. Toți am vorbit despre moartea tragică la cutremurul din 4 martie a prof. Corina Nicolescu, o bună prietenă a familiei N. Zaharia și o cunoștință a mea. Ei, soții Zaharia, au spus că nu s-a găsit nimic din rămășițele pământești ale Corinei Nicolescu. Nu știu de unde aflaseră ei, Corina Nicolescu avea sentimentul unui sfârșit năprasnic și de aceea făcea mereu ordine în bibliotecă și în manuscrisele ei. Deoarece nu are un mormânt într-un cimitir, soții N. Zaharia au fost de părere că ar fi bine să se fixeze o cruce în cimitirul Mănăstirii Agapia, în amintirea acestei profesoare și critic de artă veche. Am înțeles că ei ar lua chiar o inițiativă în acest sens.

Pe marginea acestei note informative, ofițerul de securitate adăuga faptul că „informatorul a fost instruit să stabilească dacă Zaharia face comentarii tendențioase la adresa regimului, dacă ascultă sau colportează știrile posturilor de radio străine și ce legături are”.

Ulterior, în 15.06.1977, sub pretextul împrumutării lucrării *Așezări din Moldova*, informatorul „Vasilii” îi mai face o vizită la domiciliu lui Zaharia, pe care „l-a găsit lucrând la un manuscris în domeniul arheologiei”⁸⁶. Cei doi discută pe tema volumului solicitat, deoarece „Vasilii” dorea să se documenteze despre descoperirile făcute în comuna sa natală – Probota. Informatorul notează că Zaharia își cumpărase recent un televizor, însă acesta nu s-a antrenat

⁸⁵ *Ibidem*, f. 32: nota informativă olografă datată 12.06.1977, preluată de către locot.-col. Gh. Ceucă în data de 17.06.1977 în casa conspirativă „Unirea”.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 33: nota informativă olografă datată 16.06.1977, preluată de către maior Florea Drăguț în casa conspirativă „Crișana”.

în discuții pe teme politice, deoarece soția sa era de față, precizând doar că „ziarele critică și iar critică, dar se face tot ceea ce omenește este posibil”.

Pe nota informativă, ofițerul consemnează că informatorul urma să îl viziteze pe Zaharia la 19.06.1977, solicitându-i acestuia să „facă tot posibilul de a se ține de cuvânt și a-l vizita”. De asemenea, ofițerul consemna că i-au fost date informatorului și indicații exprese de a discuta pe „teme politice pentru a vedea felul cum le comentează” sau pe tema „scrierilor dușmănoase” etc. Ulterior, ofițerul de securitate adaugă că a rămas ca informatorul să dea telefon după 20.06.[1977].

În 20.06.1977, agentul „Cocor” informa Securitatea⁸⁷ că „s-a întâlnit cu N. Zaharia la conferințele prof. Radu Vulpe ținute în aula Bibliotecii Universitare M. Eminescu și la universitatea locală în Amfiteatrul II”.

Referindu-se la fostul preot C. Matasă din Piatra Neamț, care s-a preocupat cu pasiune de arheologie, N. Zaharia a spus că acest preot a învățat multe de la Radu Vulpe. În vremea când era protopop la Piatra Neamț, C. Matasă a cerut preoților să-i semnaleze locurile unde se găsesc vestigiile arheologice. Pornind de la ceea ce îi aduceau preoții, Matasă a încercat să tragă unele concluzii, să facă unele considerații, dar, a adăugat N. Zaharia, cercetările științifice ulterioare au dovedit că el a fost un fel de diletant. Întrebat dacă, în activitatea sa de cercetător, N. Zaharia a avut legături cu Radu Vulpe a spus că n-a avut legături directe cu el, n-a lucrat cu el, dar l-a consultat în unele probleme de ordin arheologic. În legătură cu situația prof. R. Vulpe după 23 august 1944, N. Zaharia a spus că a fost îndepărtat din învățământ, a fost chiar închis din cauză că totdeauna a susținut cu tărie trăsăturile caracteristice ale geto-dacilor, inferioritatea civilizației romane și continuitatea elementelor daco-romane pe teritoriul locuit de români. Ieșind din închisoare, R. Vulpe a lucrat cu hărnicie în domeniul arheologiei, a fost trimis la congrese de specialitate ținute peste hotare etc. Întrebat dacă în Moldova au fost daci, N. Zaharia a spus că în această provincie au fost daci liberi, anume carpi. Cei mai mulți locuitori din aceste regiuni moldovene sunt de origine celtică, a spus el că descoperirile arheologice arată urme celtice în Moldova. Comentând conferințele prof. R. Vulpe, mai cu seamă ceea ce a spus el cu privire la romanizarea geto-dacilor, N. Zaharia a spus că nu trebuie să exagerăm. Romanii au venit în calitate de cuceritori. Ei au adus o cultură, o mentalitate superioară aceleia a autohtonilor, o limbă, dar nu se poate susține că toți cei care au venit în Dacia erau latini. Referindu-se la luptele romanilor împotriva geto-dacilor, N. Zaharia, plecând de la un exemplu dat într-o conferință de R. Vulpe, a spus că aceștia, adică romanii, au urmărit exterminarea elementului autohton și aducerea unor coloniști din toate părțile imperiului. Întrebat dacă în Moldova se găsesc urme dacice, a răspuns afirmativ. Cerându-i-se părerea în legătură cu întăririle de la Cătălina – Cotnari, N. Zaharia a spus că, acolo este „un fel de cetate dacică”. La despărțire s-a discutat relativ la o eventuală recăsătorie a prietenului C. Turcu⁸⁸.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 31: nota informativă olografă datată 20.06.1977, preluată de către locot.-col. Gh. Ceucă în casa conspirativă „Stadion”.

⁸⁸ Ofițerul de securitate trasa în continuare ca sarcină informatorului să-l contacteze pe Zaharia și de a stabili preocupările sale, poziția față de regim, precum și persoanele cu care are legătură.

Două luni mai târziu, și agentul „Vasilu” informa organele de securitate⁸⁹ că în data de 9.08.1977, sub același pretext al împrumutului de cărți, l-a vizitat la domiciliu pe Zaharia, pe care l-a găsit împreună cu soția. Întrebat dacă a terminat lucrarea cu caracter istoric, Zaharia răspunde că nu, „deoarece mai scrie și poezii cu caracter filozofic”, citindu-i informatorului o serie din creațiile sale „dintr-un volum scris la mașină, cu multe pagini”, pe care „vrea să-l dea la legat”. Una dintre acestea era „o poezie adresată poeților actuali pe care [Zaharia] îi îndeamnă să scrie ceea ce simt și nu ceea ce li se impune de către conducerea de stat”, acuzând că „poeții actuali suflă în c[urul] conducerii de stat și că sunt interesați materialicește și din această cauză nu dau lucrări de calitate”. Întrebat de ce nu le publică, Zaharia răspunde că „nu le-ar primi nici o editură”.

Revenind la discuțiile privitoare la lucrarea cu caracter istoric, Zaharia „susține că migrațiile popoarelor au o cauză biologică”, și arată, referindu-se la trecutul îndepărtat al Saharei, că „acolo a existat o civilizație înfloritoare și datorită schimbărilor climatului, nefavorabil locuirii umane, popoarele au migrat în toate direcțiile globului în căutarea unor ținuturi cu condiții mai bune de viață”, informatorul adăugând că „această lucrare dorește să o termine și să o publice”.

Informatorul mai menționează că a discutat cu Zaharia și despre legea pensiilor, dar că acesta „nu a făcut nici un fel de apreciere” și nici nu a vorbit despre alte subiecte, remarcând doar că „altă dată vorbea despre cele ascultate la posturi de radio străine”. La finalul notei, se menționează că soții Zaharia intenționau să plece în luna august în vacanță pe Ceahlău și în luna septembrie la săpături arheologice⁹⁰.

În 30.08.1977, informatorul „Mitrea Cocor” furniza o nouă notă Securității, urmare a întâlnirii la sfârșitul lunii iulie cu soții Zaharia⁹¹. Cei doi au relatat că vor pleca pentru vreo două săptămâni la odihnă pe Valea Bistriței, iar apoi, dacă se vor reface, vor mai merge și pe șantiere arheologice. Întrebată dacă are rude în satul Tazlău – Neamț, dat fiind numele ei de domnișoară Tăzlăuanu, Emilia Zaharia a răspuns că nu, deși probabil că „strămoșii ei sunt originari din această localitate”. Discutând despre pensionarea sa, informatorul precizează că soții Zaharia i-au spus că au pensii mici, chiar dacă Neculai Zaharia mai primea în plus suma de 600 de lei, pentru titlul de „profesor emerit”. Pe versoul notei informative, ofițerul adaugă sarcinile trasate informatorului⁹².

La 20 septembrie 1977, locot.-col. Gh. Ceucă întocmește nota de analiză asupra dosarului de urmărire informativă „Geograful” cu propunere de

⁸⁹ ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 30: nota informativă olografă datată 20.08.1977, preluată de către maior Florea Drăguț în casa conspirativă „Crișana”.

⁹⁰ În subsolul notei informative, ofițerul de securitate nota că a trasat ca sarcini informatorului să discute în continuare cu obiectivul pe tema preocupărilor sale, pe teme politice și să observe starea acestuia de spirit.

⁹¹ ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 29: nota informativă olografă, preluată de către locot.-col. Gh. Ceucă în casa conspirativă „Stadion”.

⁹² Această este ultima notă informativă a sursei „Cocor”, ce se regăsește în dosarul de urmărire informativă de la acțiunea „Geograful”.

avertizare, referat asupra căruia a fost de acord și șeful Serviciului I, col. Corneliu Popescu⁹³. Se precizează că măsura de avertizare propusă în nota de analiză din luna ianuarie 1977 nu a fost realizată, deoarece „pe parcursul urmăririi informative au rezultat unele probleme mai deosebite, precum ieșiri cu caracter tendențios regimului actual, scrie poezii cu conținut tendențios [...] care nu pot fi publicate”, și, în pofida vârstei înaintate, „întreține legături cu multe persoane [...] față de care are aceeași atitudine și poziție ca și față de rețeaua informativă dirijată asupra lui”. De asemenea, „ascultă radio „Europa Liberă”, ale căror știri le colportează în mod tendențios”, iar coroborat cu „conținutul net dușmănos din scrisoarea adresată numitului Brudiu Mihai din Galați”, este apreciat ca „oportună avertizarea celui urmărit pentru a-l determina să-și schimbe poziția și să înceteze să mai poarte discuții cu caracter tendențios și calomniator la adresa regimului”.

Ofițerul de Securitate ia măsuri de prevedere pentru a nu deconspira rețeaua informativă, propunând:

[...] înainte de avertizare să se discute cu unele legături ale suspectului, respectiv Nicolae Pușcașu și Gheorghită Olaru, unele probleme despre obiectiv privind comportarea sa preocupări, etc. În acest fel, în procesul avertizării vom lăsa impresia că ceea ce i se impută în privința comportării și poziției sale sunt probleme rezultate din discuțiile purtate cu persoanele indicate mai sus.

La final, se propune ca avertizarea „să se facă la locuința suspectului și în prezența soției”, iar în procesul avertizării se va insista „să arate volumele de poezii pe care le-a scris și despre care a afirmat față de mai multe persoane că nu le poate publica”. Această notă de analiză a fost aprobată abia în data de 6.10.1977 de către conducerea Securității, specificându-se expres aprobarea avertizării.

Între timp, informatorul „Ioan Stanciu” raportează întâlnirea din data de 15.09.1977 cu Neculai Zaharia de la Piața Tărărași⁹⁴, relatând că acesta „lucrează la un tratat de arhiologie (!) și din când în când mai scrie câte o poezie (!), însă nu de genul de care fac poeziile (!) din ziua de azi, care au devenit niște lingăi și preamăresc lucruri neexistente”, precizând că „mulți poeți (!) și chiar scriitori sunt gata să scrie ce li se dictează, lucru pe care el nu-l va putea face și că a făcut bine că a ieșit la pensie, că altfel ar fi suferit și el de pe urma acestui decret”. Pe marginea notei, ofițerul de securitate scria că a trasat sarcină informatorului de „a permanentiza legătura” cu cel urmărit și de „a-l vizita la domiciliu”, pentru a putea stabili problemele de interes.

La rândul său, „Vasilie” informează despre vizita făcută, sub pretextul împrumutului de cărți, în 3.10.1977, la domiciliul lui Zaharia⁹⁵, pe care l-a găsit

⁹³ ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 18.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 28: nota informativă olografă din data de 21.09.1977, preluată de către locot.-col. Gh. Ceucă în casa conspirativă „Ceahlăul”.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 27: nota informativă olografă datată 4.10.1977, preluată de către maior Florea Drăguț în casa conspirativă „Crișana”.

„împreună cu soția bătănd la mașină o poezie cu caracter filozofic”⁹⁶. În cursul discuțiilor, referindu-se la vizita conducerii de partid și de stat la Iași, Zaharia a opinat că „județul Iași s-a prezentat mai bine decât la vizitele anterioare”. Susține că „politica desfășurată în prezent de conducătorul statului este asemănătoare cu cea dusă la timpul său de Titulescu”. Referindu-se la majorarea pensiilor, Zaharia a spus că „a primit majorarea, atât el, cât și soția, între 70-90 lei, după care a început să zâmbească ironic”, completând cu faptul că „în Valea Jiului minerii au făcut grevă, ceea ce a făcut ca conducerea de partid și de stat să se deplaseze în zonă pentru a lămuri problemele – despre greva din Valea Jiului s-a vorbit și la posturile de radio străine”. Zaharia ar fi lăsat să se înțeleagă că „va audia radio Europa Liberă [...] singurul post care redă adevărul lucrurilor [...], restul posturilor de radio străine fiind bruiate”, pentru a se informa asupra Conferinței de la Belgrad [Conferința post-Helsinki pentru Securitate și Cooperare în Europa – n.n.], care urma să înceapă în 4.10.1977. La finalul discuțiilor, Zaharia ar fi „comentat negativ eliberarea din detenție a tinerilor care încă nu se cumițesc și comit din nou fapte penale, chiar prin violență, din care cauză ți-e frică să ieși seara pe stradă”, și că faptele comise în ultimul timp „au băgat spaima în oameni”, informatorul precizând că în afară de fiul său, Olaru Gheorghe, îl mai vizitează doar „cetățeanul Turcu, pensionar de la arhivele statului”⁹⁷.

O piesă grea din dosarul de urmărire a lui Neculai Zaharia este furnizată de același informator „Vasiliu”, cu ocazia vizitei din ziua de Crăciun a anului 1977. Zaharia trebuia să-i restituie o carte împrumutată, *Japonia, un miracol?*⁹⁸, ediția a II-a, 1975, scrisă de Florea Țuiu. Informatorul notează:

[Cartea] a fost citită de către sursă și la anumite capitole și pagini a găsit adnotări făcute cu creionul de Zaharia N., în dreptul unor fraze după cum i-a convenit lui – arăt în continuare frazele și adnotările făcute:

– În partea a II-a a cărții (secolul Meiji), pag. 68-69, în dreptul frazei „forțele aliate au impus Japoniei o ordine politică nouă prin Constituția din 3 noiembrie 1946 (Constituția de pace)” – adnotare în creion cu mențiunea: *Ajutor american, nu jumuleală rusească*;

– În partea a III-a (cap. „Miracolul japonez și secretele lui”), pag. 114, în dreptul frazei „Monopolurile japoneze s-au dezvoltat însă în condițiile subordonării țării către SUA, ceea ce a făcut ca influența americană asupra Japoniei, îndeosebi tehnologică, să fie foarte puternică” – adnotare în creion cu mențiunea: *Foarte bine!*

⁹⁶ În procesul documentării pentru realizarea studiului, d-na Ecaterina Olaru ne-a pus la dispoziție un număr de 16 poezii scrise de Neculai Zaharia, însă printre acestea nu se regăsesc și poezii cu caracter politic.

⁹⁷ În subsolul notei informative, ofițerul de securitate nota că a trasat ca sarcini informatorului să discute în continuare cu obiectivul pe tema preocupărilor sale, pe teme politice și să observe starea acestuia de spirit și alte sarcini cu caracter general.

⁹⁸ ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 25-26: nota informativă olografă datată 3.01.1978, preluată de către maior Florea Drăguț în casa conspirativă „Crișana”.

– Pag. 141 – în dreptul frazei „În aceste condiții agricultura este fărâmițată și se bazează pe proprietatea individuală asupra acestor mici parcele și pe cooperarea capitalistă” – adnotare în creion cu mențiunea: *Foarte bine!*

– Pag. 145-146 – în dreptul frazei „Sistemul familiilor s-a menținut și astăzi, iar țărani duc poate cea mai grea viață din lumea țărilor industrializate. Chiar și aceia dintre japonezi care apasă pe butoane în fabrici ultramoderne, ori prestează alte munci mai complicate sau mai simple, intrând în categoria muncitorilor sau tehnicienilor, sunt evidente aceste urme ale trecutului, ei ducând o viață de supuși ai tehnocrației și ai consiliilor de administrație ale marilor companii” – adnotare în creion cu mențiunea: *Rahat cu perje!*

– Capitolul „Despre structura și ordinea socială japoneză” – pag. 150 – în dreptul frazei: Toate aceste firme și-au majorat capitalurile proprii în perioada 1956-1966 în medie de patru ori, făcând-o evident pe seama muncii neplătite a muncitorului – adnotare în creion cu mențiunea: *Ca la noi!*

În cursul întâlnirii din 25.12.1977, Zaharia îi relatează informatorului că „a fost vizitat nu de mult de milițianul sectorist care l-a întrebat dacă cărțile din biblioteca lui sunt și dinainte de 1944”, iar de la vizita sectoristului „nu mai ascultă posturi de radio străine deoarece postul de «Europa Liberă» este foarte sensibil și se aude foarte tare, de aud și vecinii, și că are doi vecini, Soare și Marin, care sunt oamenii securității”, motiv pentru care „nu mai poate fi la curent cu evenimentele din lume”.

Chiar și în aceste condiții, Zaharia se confesa către informator că „el nu crede în reducerea săptămânii de lucru, după cum nu poate crede că la noi nu este șomaj, iar dacă pentru moment se poate da de lucru majorității, în viitor nu toți oamenii vor avea de lucru și, în concluzie, războaiele sunt necesare, ca și bolile”. Pe ultima pagină a notei informative, ofițerul de Securitate menționa că a dirijat informatorul cu sarcini precise, similare cu cele anterioare, și că respectivele informații vor fi valorificate și la sinteza asupra acțiunii.

Avertizarea

La data de 9.02.1978, șeful Serviciului I – col. Corneliu Popescu și șeful Inspectoratului Județean Iași – col. Dumitru Gh. Ionescu raportau către Ministerul de Interne – Direcția I⁹⁹ faptul că a fost avertizat Neculai Zaharia, pensionar, fără antecedente politice, lucrat prin dosar de urmărire informativă, semnalat cu „manifestări dușmănoase la adresa regimului” și că „audiază posturile de radio străine a căror știri le colportează în mod tendențios”. Se menționează că acesta și-a recunoscut faptele, luându-și angajament scris ca pe viitor să aibă o comportare corespunzătoare.

Declarația lui Neculai Zaharia, dată în fața locot.-col. Gh. Ceucă (fig. 5) are următorul cuprins:

⁹⁹ *Ibidem*, f. 15.

Subs., Zaharia Neculai, născut la 19.XI.1899 în Botoșani, fiul lui Const. și Profira, de naționalitate română, de profesie profesor, cu domiciliul în Iași, str. Dr. Savini 7, bl. r, sc. D, ap. 2, astăzi 9 febr. 1978 am fost avertizat de către organele de securitate pentru faptul că am audiat posturi de radio străine a căror știri le-aș fi colportat; de asemeni, că am avut unele aprecieri necorespunzătoare la adresa unor scriitori actuali.

Am luat cunoștință de învinuirile ce mi se aduc și-mi iau angajamentul ca de astăzi înainte să nu mai discut probleme care pot fi interpretate ca tendențioase și de asemeni să nu discut cu nimeni știrile posturilor de radio străine. Îmi dau seama că în unele împrejurări poate am greșit, fapte care nu se vor mai repeta.

În ultimul timp, pe lângă lucrările de arheologie m-am preocupat și cu literatura, abordând genul liric. Am în prezent un număr apreciabil de poezii pe care le-am prezentat în parte pentru apreciere și eventual publicare, însă cu toate că au fost apreciate mi s-a spus că vârsta nu îmi mai permite să particip la noua mișcare tinerească¹⁰⁰.

Urmărirea informativă după avertizare (februarie-iulie 1978)

Rețeaua informativă continuă să-l urmărească atent pe Zaharia. În 27.02.1978, agentul „Vasilii” îl vizitează la domiciliu pe Zaharia¹⁰¹, pe care l-a găsit supărat, din cauză că soția lui suferise un preinfarct „cu câteva zile înainte”. Aceasta își revenise în urma tratamentului și „umbra prin casă”.

Profitând de faptul că a observat pe o masă revista „Inturist”, editată în limba română de RSS Moldovenească, informatorul folosește prilejul și îl provoacă la discuții pe Zaharia, care afirmă că „sudul Basarabiei este o porțiune de pe timpul Basarabilor din Muntenia, deținută de aceștia și de la care s-a extins denumirea asupra întregii provincii”, adăugând că „în cazul unei restituiri a Basarabiei, nu va fi restituită această porțiune care are ieșire la Dunăre [partea de sud – n.n.]”. Zaharia menționează că dr. Zăicescu, fost medic militar și fost coleg la Liceul Laurian¹⁰², „l-ar fi vizitat mai de mult”, lansându-se apoi în comentarii politice despre Conferința de la Belgrad („că nu va apărea nici un document în final deoarece sunt neînțelegeri”) sau despre situația din Orientul Mijlociu, afirmând că „dă dreptate evreilor” pentru ceea ce au făcut, fiindcă „teritoriile ocupate de ei în 1967 le-au aparținut din vechime”, astfel „evreii au și ieșire la mare”, completând cu faptul că „americani critică numai formal Israelul, dar în fapt ei îl sprijină și înarmează” și că „în Orientul Mijlociu este lupta pentru petrol”. În raportul întâlnirii, informatorul opinează că „Zaharia este la curent cu evenimentele, dar de data aceasta nu a mai amintit nimic de faptul dacă mai ascultă posturi străine” și nici dacă „a fost vizitat de vreo persoană care să-l întrebe de anumite lucruri sau de vreun milițian, după cum spunea altă dată”.

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 16-17.

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 24: nota informativă olografă datată 1.03.1978, preluată de către maior Florea Drăguț în casa conspirativă „Crișana”.

¹⁰² Gh. V. Zăicescu figurează ca absolvent al Liceului Laurian, promoția 1921-1922 (a se vedea I. Mihai, S. Nistorică, I. Onofrei, *op. cit.*, p. 341).

Peste puțin timp, în 7.03.1978, și agentul „Stanciu Ioan” se întâlnește cu Neculai Zaharia¹⁰³, care „i s-a plâns că nu simte prea bine cu sănătatea și că ar vrea să facă un control medical, dar că are teamă”. Întrebat de preocupări, Zaharia spune că „s-a lăsat de toate, nu-i mai trebuie nimic, decât sănătate și să fie pace și liniște în lume”, precizând că „atunci când era mai tânăr îl interesa totul, dar acum este mulțumit că se găsește în viață”¹⁰⁴. Același informator se întâlnește și în 22 martie 1978 cu Neculai Zaharia¹⁰⁵, ocazie cu care îi spune că „a fost chemat la Securitate și [indescifrabil] pentru mai multe chestiuni, dar că le-a promis că de acum își va căuta de necazurile lui, se va lăsa de toate și nu-l va mai interesa de absolut nimeni și de nimica, își va căuta de sănătate și de casa și cărțile lui care îl mai mângâie”¹⁰⁶.

Acesta era rezultatul așteptat de Securitate, deoarece, la 1.04.1978, locot.-col. Gh. Ceucă întocmește raportul cu propunerea de închidere a dosarului de urmărire informativă „Geograful”, raport aprobat și de șeful Serviciului 1, col. Corneliu Popescu¹⁰⁷, precizându-se că, după avertizare, cel urmărit „și-a schimbat poziția și nu se mai antrenează în discuții ostile regimului” și că este în etate de 79 de ani, bolnav, nemaifiind necesară urmărirea sa prin această formă. Se propune închiderea acțiunii, însă cel în urmărit să rămână totuși „sub supraveghere informativă, tabel anexă 6 = Dos. 1373/160”. Raportul în cauză este aprobat abia în data de 16.07.1978.

Ulterior, în 22.04.1978, același agent „Stanciu Ioan” relatează că s-a întâlnit pe stradă cu Neculai Zaharia¹⁰⁸, care i-a spus că „este bolnav și că urmează un tratament mai îndelungat”, adăugând și că „în prezent nu-l mai interesează absolut nimic în ceea ce privește politica, căci a ajuns la concluzia că mai bine este să-ți cauți de treaba ta și de necazurile tale, decât să faci politică sau aprecieri sau afirmații pe temă politică”. Zaharia ar mai fi spus:

Am hotărât definitiv să las această problemă ca să facă cei în măsură, iar eu să îmi caut de sănătate și de munca mea cu cele ale cărții. Am suferit destul de pe urma politicii și nu mai vreau să mai am absolut nici o neplăcere de nicăieri pentru acest lucru. De fapt, acest lucru l-am declarat și la securitate când am fost chemat și vreau să mă țin de cuvânt¹⁰⁹.

¹⁰³ ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 22: nota informativă olografă datată 8.03.1978, preluată de către locot.-col. Gh. Ceucă în casa conspirativă „Ceahlău”.

¹⁰⁴ Ofițerul de Securitate notează depunerea notei la dosarul acțiunii, fără a menționa alte sarcini trasate agentului.

¹⁰⁵ ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 21: nota informativă olografă datată 23.03.1978, preluată în data de 28.03.1978 de către locot.-col. Gh. Ceucă în casa conspirativă „Ceahlău”.

¹⁰⁶ Ofițerul de securitate face adnotarea că informatorul a fost instruit să stabilească în continuare poziția acestuia.

¹⁰⁷ ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 67.

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 20: nota informativă olografă datată 22.04.1978, preluată în data de 23.04.1978 de către locot.-col. Gh. Ceucă în casa conspirativă „Ceahlău”.

¹⁰⁹ Ofițerul de Securitate face adnotarea că informatorul a fost instruit să stabilească în continuare poziția acestuia.

Ultima notă informativă din dosarul de urmărire aparține sursei „Vasiliiu”, care relatează vizita făcută lui Neculai Zaharia în 19.06.1978¹¹⁰. „Vasiliiu” arată că la început a avut cu Zaharia discuții cu caracter general, precum cele despre starea de sănătate a soției („care suferise recent un infarct”) sau pe teme istorice (în legătură cu perioada migrației popoarelor sau despre intenția lui Zaharia de a merge pe Valea Bistriței pentru a face săpături la Hangu și Ceahlău). După acestea, discuțiile purtate au fost pe teme politice, „în legătură cu vizitele conducerii de partid și de stat în Asia și Anglia”, despre care Zaharia era de părere că pe lângă „scopurile economice au avut și scopuri politice”. Acesta opinează că „regina Angliei a vrut să se consulte cu șeful statului nostru în legătură cu crearea unor state unite ale Europei și izolarea URSS – în acest mod, statele baltice și-ar putea recăpăta independența, iar noi Basarabia și Bucovina”, Zaharia afirmând că „la chinezi harta României apare cu Basarabia și Bucovina”¹¹¹.

Ultima filă din dosarul de urmărire informativă la acțiunea „Geograful” este nota din 15.02.1984, cu ștampila UM 0880, prin care se consemnează decesul lui Neculai Zaharia la data de 9.01.1984¹¹², pe aceasta apărând mențiunea în creion: *avertizat* (fig. 6).

Concluzii

Am dorit să prezentăm în cuprinsul acestui studiu modul în care a fost supravegheat de către Securitate arheologul Neculai Zaharia, așa cum rezultă din înscrisurile aflate în dosarul acțiunii „Geograful”¹¹³. Aranjarea documentelor în ordine cronologică și conținutul acestora, prezentat pe larg în studiu, permit refacerea firului logic al întregii operațiuni de urmărire informativă și decriptarea mecanismului acesteia. Metoda ne revelează nu numai situația în care s-a aflat Neculai Zaharia pe parcursul urmăririi informative, dar în același timp avem și o descriere a atmosferei de la sfârșitul deceniului al optulea al secolului XX din societatea românească.

În realizarea documentării pentru redactarea studiului nostru am efectuat o serie de activități care se circumscriu demersurilor de istorie orală și am avut întâlniri cu mai multe persoane amintite în documentele păstrate la dosarul acțiunii „Geograful” sau în conexiune cu acest dosar, cât și în legătură cu familia lui Neculai Zaharia¹¹⁴. Reiterăm mulțumirile noastre speciale către

¹¹⁰ ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 19: nota informativă olografă datată 20.06.1978, preluată de către locot.-col. Drăguț Florea în casa conspirativă „Ceahlău”.

¹¹¹ Ofițerul de Securitate trasează sarcina informatorului de a discuta cu cel urmărit pe tema preocupărilor sale și pe teme politice, adăugând că informatorul trebuie să discute și cu „Balaș Ștefan și Luchian Const. despre care a mai avut sarcini”.

¹¹² ACNSAS, fond Informativ, dosar 906004, f. 68.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ În cadrul Simpozionului Internațional „ArheoVest”, *Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie*, ediția a III-a, *In Memoriam Florin Medeț (1943-2005)*, Timișoara, 28 noiembrie 2015, a fost prezentată comunicarea cu titlul *Sub lupa Securității: Arheologul Nicolae Zaharia*, realizată în colaborare cu d-na Elena Gherman.

doamnele Ecaterina Olaru și Rodica Cezara Popovici, atât pentru lămuririle necesare înțelegerii personalității lui Neculai Zaharia, cât și pentru importanta donație către Muzeul de Istorie a Moldovei de obiecte personale care au aparținut soților Zaharia, donație amintită anterior în text. De asemenea, o serie de informații utile documentării au apărut din discuțiile cu d-na Stela Cheptea sau cele cu domnii Dan Gh. Theodor și Silviu Sanie.

Pe de altă parte, d-nul Mihalache Brudiu a declinat într-o manieră politicoasă discuțiile cu noi pe această temă, sub motivarea vârstei înaintate și a faptului că a trecut de atunci o perioadă îndelungată de timp. Față de acest refuz manifestăm înțelegere, date fiind suferințele prin care acesta a trecut ca urmare a condamnării politice din anul 1958 și a reclusiunii la care a fost supus, deși suntem convingși că ne-ar fi putut furniza lămuriri necesare.

Investigațiile realizate ne-au oferit însă o altă surpriză: l-am întâlnit pe col. (rez.) Gheorghe Ceucă¹¹⁵, coordonatorul acțiunii de urmărire informativă a lui Neculai Zaharia, care a acceptat propunerea noastră de a discuta, invitându-ne chiar la domiciliul său. În cadrul unei prime întâlniri, i-am prezentat dosarul de urmărire informativă „Geograful”, punându-i la dispoziție o formă preliminară a prezentului material pentru o lectură amănunțită. În cadrul discuțiilor i-am precizat informațiile pe care le deținem, deoarece scopul nostru era și acela de obținere a sprijinului pentru identificarea în arhiva CNSAS a dosarelor de rețea a agenților „Stanciu/Stanciu Ioan” și „Vasilie/Vasilie Ioan”.

În cadrul celei de-a doua întâlniri, Gh. Ceucă ne-a prezentat o serie de elemente de interes privitoare la organizarea muncii operative și a rețelei de case conspirative, însă nu ne-a oferit acele detalii care să ne permită identificarea dosarelor celor doi informatori amintiți anterior, rezumându-se în a susține faptul că și-a îndeplinit „cu onestitate și corectitudine” atribuțiile de serviciu pe care le-a avut, ca mulți alții aflați în situația lui.

Ce reținem? Ca o consecință a urmăririi informative la adresa lui Neculai Zaharia și a rezultatelor obținute prin aceasta, organele de securitate au fost obligate să aplice măsuri specifice, în acest caz avertizarea lui Neculai Zaharia asupra activității sale și solicitarea de a-și revizui comportamentul. Prin chemarea în prealabil la sediul Securității a lui Nicolae Pușcașu (unul dintre cei mai apropiați prieteni, pe care Neculai Zaharia l-a ajutat într-un moment dificil al existenței sale) și a lui Gheorghită Olaru (copilul său adoptiv), organele de securitate au dorit protejarea rețelei informative prin inducerea eroare a lui Neculai Zaharia. Dar efectele acțiunii de inducere în eroare a lui Neculai Zaharia ne pun în conexiune directă cu „acțiunile de compromitere” realizate în acea perioadă de către Securitate. Modalitatea în care se propunea a fi realizată avertizarea de către organele de securitate, „la locuința suspectului și în prezența soției”, reprezintă un argument în plus că în realitate avem de a face cu acest tip de acțiune: o acțiune de compromitere a lui Neculai Zaharia.

¹¹⁵ Prin decizia Curții de Apel București în Dosarul 42918/3/2008 din data de 3.04.2009 s-a constatat calitatea acestuia de lucrător al Securității. A se vedea și *supra*, mențiunile de la nota 22.

Argumentul irefutabil că la adresa lui Neculai Zaharia a fost desfășurată o „acțiune de compromitere” vine dintr-o sursă bibliografică rămasă necunoscută publicului larg până în anii 2000 – periodicul „Securitatea”, revista de uz intern a acestei instituții. În numărul 2 (14)/1971, la paginile 25-29 se regăsește articolul cu titlul *Destrămarea grupării „Trecutul”*, în care este detaliată „acțiunea de compromitere” a persoanelor cu atitudini dușmănoase la adresa statului și regimului, cu o amănunțită descriere a implementării metodei, acțiune care a avut un efect devastator asupra persoanelor respective. Iar respectivul articol este semnat de ... maiorul Gheorghe Ceucă, aceeași persoană care a instrumentat și urmărirea informativă a lui Neculai Zaharia, ajunsă în anii 1976-1978 la gradul de colonel.

Avertizarea lui Neculai Zaharia de către Securitate, în realitate implementarea de către Securitate a unei acțiuni de compromitere, a avut un efect devastator asupra lui și a familiei sale. Nu avem informații asupra modului în care a decurs avertizarea, dacă Neculai Zaharia a fost chemat la sediul Securității sau dacă avertizarea s-a făcut în fața soției la domiciliu, așa cum a fost planificată acțiunea. Însă efectele sunt imediate: la puțin timp după avertizare, Emilia Zaharia suferă mai întâi un preinfarct¹¹⁶, apoi un infarct¹¹⁷, decedând un an mai târziu din cauza unor complicații cardiace. Aceste accidente medicale nu pot fi puse nici pe seama unei stări de sănătate anterioare, nici pe seama vârstei acesteia. Impactul emoțional al avertizării a fost cel declanșator, fiindcă Emilia Zaharia era o fire extrem de temătoare, așa cum ne-a precizat recent și d-nul academician Alexandru Zub.

Un al doilea efect al acțiunii de compromitere a lui Neculai Zaharia este acela că, după avertizarea sa de către Securitate, el pune punct oricăror activități științifice, deși avea încă în lucru unele studii. Cele cuprinse în dosarul de urmărire informativă a lui Neculai Zaharia ne obligă la o analiză mult mai complexă, cea a sistemului de reacție a structurilor de securitate față de ceea ce era definit ca pericol pentru statul și orânduirea socială din acel moment. De la primitivismul metodelor de anchetare și de reeducare din anii 1950-1960, fără a renunța complet la vechile practici, în anii 1970 organele de securitate au constatat că metodele proactive sunt mult mai civilizate și incomparabil mai eficiente. Astfel, Securitatea dezvoltă și rafinează o serie de activități numite în limbajul intern „acțiuni de compromitere”, exploatând vulnerabilitățile și personalitatea celui urmărit, a contextului social și uman etc.

¹¹⁶ A se vedea *supra*, nota 101.

¹¹⁷ A se vedea *supra*, nota 110.

**The Surveillance Action Conducted
by the Securitate against Neculai Zaharia**

(Abstract)

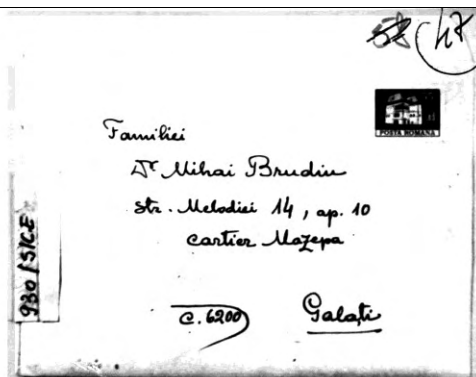
Keywords: Secret Police, communism, Romania, archives, archaeologist Neculai Zaharia.

The aims of the paper is to present the surveillance files of the romanian archaeologist, Neculai Zaharia, actions made by the Securitatea (the secret police) and carried out between February 1976 and June 1978, according to the documents kept in the archives.

The Securitate's surveillance action was started with the interception of a letter and it reveals a well-oiled mechanism for obtain the necessary information. But the same time, the answer of the Secret Service against Neculai Zaharia highlights the perfecting of the terror mechanisms and development of the so-called "the action of compromise".

The informative/surveillance note made by people who collaborated with the secret police offer us today information about the academic environment and relation between intellectuals, about that time was perceived by the simple citizens, useful information for the future studies about life in Romania during communist era.

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ

930/5KE

Zisq. 6. II 1976

Dragă Mihalache

Nu am curiozitate să îți multumesc pentru grija cu care ai păstrat în rufelele tale o obligație pe care m-ai neglijat-o. Aproape că uitasem de ea. Și totuși, bucuria cea mare a venit prin tine.

Acum, după ce am eșuat cărțile de la poșta am și devorsat 100 pagini cu scrierile care îți este regăsit zilnic câte ceva - pentru a nu se simți străgheși în lumea lecturilor. Am început cu Calosivul.

Îmi pun mereu întrebarea: Cum de a putut să apară o asemenea măturare a nepăsătoriei omenești în mijlocul unei lumi de bătălie în (mizofon) care înțeleg că într-o veninată puterose? Căci oricât am căutat să justificăm oțelul de barbarie trecut și prezent, numai ai idia socializării și a omului de timp nou nu putem acoperi prăpastia dintre mentalități.

Dar oricum, adesea se întâmplă să apară, și bine să fie și cei care vin după noi, generații, lor' cum forță se născu au înolat înaintașii lor, așa că au făcut o Românie Mare, în formă de medali.

Imediat după ce reușesc să parcurg ideile și termenul reflectez din cele trei volume, le ambalez și le revin cu, numma* multumindor cele mai afectuase.

Despre noi, omologii de aici, mare lucru nu pot referi. Scriu mereu, citim și scriem!

Scriem cu simpatie că simțim măduriți căci știu că cele ce scriu vor rămâne "postume" azi: tot cuprind-se de laude inutile, imnuri falșe și un optimism aut care nu face plăcere nimănui.

Cu toate că mihi lui ne mai orientăm și către mături, termometru, cutia de medicamente, fără a ne gândi la o prea mare longevitate de care, nici nu este nevoie în condițiile vieții actuale.

Și cu toate acestea căutăm să mai menținem, din forțele cedeză cu încredință. Dar, "Atta pagubă", Nu l' jericos pe Adrian care cred că o hantă din cauza relaxării noastre.

Dar m-au înțeles cum mult și de aceea regimul timpului vă spunem că adesea ne gândim la noi și că pe după Paște intenționăm să cădem pentru două zile la Galati unde mai avem și alte circumstanțe pe lângă neamurile care interesează mai puțin.

Până atunci, eu gândul vă îmbrățișeză

În și N. Zaharia

Fig. 3. Fotocopia plicului și a scrisorii lui Neculai Zaharia către Mihai/Mihalache Brudiu din 6.02.1976, extras din fond „Informativ”, dosarul 906004 de urmărire informatică a lui Neculai Zaharia, filele 47-49

81547

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ

MINISTERUL DE INTERNE

Unitatea MINISTERUL DE INTERNE

STRICT SECRET
(după completare)

- anexa 6 frontiera 160 - 1505

DOSARUL
ST MICROFILMAT AZI:
04.07.1983
De U. M. 547 Jasi
semnătura *[Signature]*

DOSAR DE URMĂRIRE INFORMATIVĂ Nr. 1817

privind „GEOGRAFUL”
(nume conspirativ)

1758758
I 906004

data de 20 IUL 1978
la data de F.I. 21547
Nr. _____

I 906004

Fig. 4. Coperta dosarului 906004, fond „Informativ”,
de urmărire informatică a lui Neculai Zaharia

Declarație

C.N.S.A.S.
DIRECȚIA ARHIVĂ CENTRALĂ

*Data me fata moartea
astazi 9-11 1978 felul
Cămin Jii. L. Zaharia*

Subs. Zaharia Neculai născut la 19.XI.1899 în Botoșani fiul lui Constantin și Profire, de naționalitate română de profesie profesor cu domiciliul în Iași Str. Dr. Savini 7. D. R. S. D. ap. 2. astăzi 9 febr. 1978 am fost avertizat de către organele de securitate pentru faptul că am audiat posturile de radio străine și căror glori le-aș fi colportat; de asemenea că am avut unele aprecieri necorespunzătoare la adresa unor scriitori actuali.

Cum luând cunoștință de învinuirile ce mi s-au adus și mi s-au angajamentul ca de astăzi înainte să nu mai discut probleme care pot fi interpretate ca tendențioase și de asemenea să nu discut cu nimănui conținutul posturilor de radio străine.

Îmi dau seama că în unele împre-

jurări poate am greșit, fapt ce nu se vor mai repeta.

În ultimul timp pe lângă lucrările de arheologie m-am ocupat și cu literatura abordând genul liric.

Cum în prezent am număr apreciazabil de poezii pe care le-am prezentat în parte pentru apreciere și eventual publicare, însă cu toate că au fost apreciate mi s-a spus că revista nu-mi permite să particip la nuna mișcare tinerescă.

N. Zaharia

9. II. 1978.

Fig. 5. Extras din fond „Informativ”, dosarul 906004 de urmărire informatică a lui Neculai Zaharia, filele 16-17

(68)

operti: Zor

U.M. 0880 Op. Fv. 1

MINISTERUL DE INTERNE
Inspectoratul Județean IAȘI
DATA 15 FEB 1978

N O T A

Numitul ZAHARIA NECULAI născut la 19.XI.1899 în comuna BOTOȘANI jud. _____ fiul lui Constantin și Profira a decedat la data de 9.01.84 decesul fiind înregistrat la Conciliul popular al localității Iai, act. 69/84 județul _____ Actualizarea în evidență a fost efectuată la data de 15.02.84 în baza filei din buletinul de identitate.

Nota se conexează la dosarul nr. F.I. 81597 existent la Inspectoratul județean Iai.

Gradul, numele și semnătura ofițerului (subofițerului) care a completat nota. *Plut. Arce*

Gradul, numele și semnătura ofițerului care a verificat nota _____

Fig. 6. Extras din fond „Informativ”, dosarul 906004 de urmărire informatică a lui Neculai Zaharia, fila 68

Negotiating Building Preservation and Urban Redevelopment in Socialist Romania. The Case of Dimitrov Street in Iași

Liliana IUGA*

In July 1969, delegates of five central institutions i.e., the State Committee for Construction, Architecture and Systematization¹, the State Committee for Local Economy and Administration², the State Committee for Culture and Arts³, the Department for Historic Monuments⁴, and the Romanian Academy, were invited to Iași for a two-days meeting with local authorities. The discussion concerned an urban redevelopment project aimed at reconstructing one of the city's main arteries, namely Dimitrov Street⁵.

The project prepared by the local Institute for Urban Design⁶ in 1968⁷ followed the usual approval procedure, being subjected for analysis to several central-level institutions responsible for diverse aspects connected to urban redevelopment. As the area contained historic and architectural heritage value⁸,

* Doctoral student in the Department of History at the Central European University, Budapest; e-mail: iuga_liliana@phd.ceu.edu.

¹ Comitetul de Stat pentru Construcții, Arhitectură și Sistemizare, abbreviated CSCAS.

² Comitetul de Stat pentru Economie și Administrație Locală, abbreviated CSEAL.

³ Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, abbreviated CSCA.

⁴ Direcția Monumentelor Istorice, abbreviated DMI, at that point part of CSCAS.

⁵ Arhiva Institutului Național al Patrimoniului București (Arhiva INP), fond DMI, dosar nr. 5630 Centrul Istoric Iași, doc. 2930/19.03.1971.

⁶ In Romanian, the institution was commonly known under the abbreviation DSAPC – Direcția de Sistemizare, Arhitectură și Proiectarea Construcțiilor [Department for Systematization, Architecture and Construction Design]. It was founded in 1957 as Institutul Regional de Proiectare [Regional Institute for (Urban) Design], and two years later reorganized as DSAPC [Department for Systematization, Architecture and Construction Design] (*DSAPC Iași, 10 ani de activitate* [DSAPC Iași – Ten Years of Activity], Iași, 1967, p. 10-11). The Institute was renamed several times during the socialist period, although it essentially performed the same tasks. For the sake of convenience, in this article I will use the denomination “Institute for Urban Design”.

⁷ Arhiva INP București, fond DMI, dosar nr. 5630 Centrul Istoric Iași, doc. 2930/19.03.1971.

⁸ The inventory of historic monuments in Romania was carried on in 1953, based on the work of local committees. A central committee of experts compiled the final list, which was promulgated as a law in 1955 (Academia RPR, Comisia Științifică a Muzeelor, Monumentelor Istorice și Artistice, *Lista monumentelor de cultură de pe teritoriul RPR* [The List of Monuments of Culture on the Territory of the People's Republic of Romania], București, Editura Academiei RPR, 1955). In the case of Iași, the list included 30 religious buildings and 38 examples of civil architecture – mostly palaces and aristocratic residences from the late eighteenth and early nineteenth century.

a copy of the project landed on the table of the Department for Historic Monuments' advisory board⁹, and was discussed during the meeting from July 19, 1969. After analyzing the proposal, the preservationists¹⁰ declared dissatisfaction with the treatment of historic monuments in the planned urban design scheme, as massive tower blocks would replace the low rise late nineteenth century buildings representing the bulk of built structures on the street. They criticized the unpleasant contrast between new and old architecture, emphasizing the tendency to “hide” historic buildings in the shadow of dominant verticals i.e., the tower blocks. Moreover, architect Eugenia Greceanu, who was working for more than a decade in the field of monument protection, complained about the large scale of demolition already taking place in Iași. She claimed that considering only those buildings listed by the 1955 legislation as worthy of protection was insufficient; the street accommodated several “objects with specific architecture”, which in her opinion had to be considered for restoration and integrated into the life of the contemporary city¹¹. The objections raised in this context contributed to the mobilization of other concerned institutions for an on-site analysis of the project.

In this article, I aim to focus on the debates around the reconstruction plans for Dimitrov Street in order to address broader questions regarding planning and preservation in the transformation of Romanian cities under socialism. The case study is particularly relevant not only because it involved lengthy negotiations between the above-mentioned institutions, but also because it captures the re-conceptualization of “historic monument” in the Romanian context. It addresses the following questions: Which circumstances determined the design of the project and what were the factors taken into consideration by planners? In which ways did preservationists challenge the initial proposal and which strategies did they use in negotiations with other state agencies? What does this case study tell us about the preservationist agenda in early 1970s Romania, the broader role of the DHM and the limits of its institutional power in confrontations with local authorities?

The State of Art. Planning and Preservation under State Socialism

During the last decade, the transformation of cities during state socialism has received increasing attention in the international¹², as well as the

⁹ The Commission for Historic Monuments founded at the end of the 19th century was dissolved in 1948. It reemerged in 1953 as the Department for Historic Monuments [Direcția Monumentelor Istorice] within the State Committee for Construction and Architecture. This expert body was composed mostly of architects, whose work focused on restoration of major monuments. Also, the advisory board had to grant its approval for all urban redevelopment projects that included listed monuments.

¹⁰ I use the term in an institutional context i.e., employees of the Department for Historic Monuments.

¹¹ Arhiva INP București, fond DMI, dosar nr. 5630, Ședința CTS/12 septembrie 1973.

¹² Kimberly Elman Zarecor, *Manufacturing a Socialist Modernity: Housing in Czechoslovakia (1945-1960)*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 2011; Krisztina Feherváry,

Romanian¹³ scholarship. The opening of archives brought under scholarly analysis previously unexplored aspects of the urban experience in former Eastern Bloc countries. Anthropologists, sociologists, historians, architectural historians, and urban geographers used a variety of methodological approaches in order to explore diverse aspects such as social change and everyday life, housing, urban design and architectural heritage¹⁴. The socialist urban experience was reframed from a broader European, global and implicitly comparative perspective, with particular interest directed towards social and

Politics in Color and Concrete: Socialist Materialities and the Middle Class in Hungary, Bloomington, Indiana University Press, 2013; Katherine Lebow, *Unfinished Utopia: Nowa Huta, Stalinism, and the Polish Society, 1949-1956*, Ithaca, Cornell University Press, 2013; Virág Molnár, *Building the State: architecture, politics and state formation in post-war Central Europe*, London and New York, Routledge, 2013; Brigitte Le Normand, *Designing Tito's Capital: Urban Planning, Modernism and Socialism in Belgrade*, Pittsburg, University of Pittsburgh Press, 2014.

¹³ Ana Maria Zahariade, *Arhitectura în proiectul comunist* [The Architecture in the Communist Project], București, Editura Simetria, 2011; Alexandru Panaitescu, *De la Casa Scânteii la Casa Poporului. Patru decenii de arhitectură în București 1945-1989* [From the Sparkle's House to the People's House. Four Decades of Architecture in Bucharest], București, Editura Simetria, 2012; Miruna Stroe, *Locuirea între proiect și decizie politică. România 1954-1966* [The Housing Program between Design Project and Political Decision. Romania 1954-1966], București, Editura Simetria, 2015; Mara Mărginean, *Ferestre spre furnalul roșu. Urbanism și cotidian în Hunedoara și Călan (1945-1968)* [Windows Toward the Red Furnace. Urbanism and Everyday Life in Hunedoara and Călan], Iași, Editura Polirom, 2015; Irina Tulbure, *Arhitectură și urbanism în România anilor 1944-1960: constrângere și experiment* [Urbanism and Architecture in Romania, 1944-1960: Constraints and Experimentation], București, Editura Simetria, 2016; as well as the doctoral theses of Raluca Maria Popa, *Restructuring and Envisioning Bucharest: the Socialist Project in the Context of Romanian Planning for a Capital, a Fast Changing City and an Inherited Urban Space 1852-1989*, PhD diss., Budapest, Central European University, 2004; Juliana Maxim, *The New, the Old, the Modern: Architecture and its Representation in Socialist Romania, 1955-1965*, PhD diss., Cambridge, Massachusetts Institute of Technology, 2006. There have been also published important contributions in the field of memorial literature, such as Viorica Curea Iuga (ed.), *Arhitecți în timpul dictaturii* [Architects in Times of Dictatorship], București, Editura Simetria, 2005; Ion Mircea Enescu, *Arhitect sub comuniști* [An Architect under the Communist Regime], București, Editura Paideea, 2006; Georgeta Pop (ed.), *Esența unui oraș. Despre demolări, case și oameni în București*, București, Editura Fundației Academia Civică, 2016. Last, but not least, I would like to mention the effort of local architects such as the ones in Cluj-Napoca, who collected and published their designs and projects from the period. See Eugen Pănescu, (ed.), *Cluj-Napoca în proiecte: 50 de ani: 1960-2010* [Cluj-Napoca in Projects: 50 Years: 1960-2010], Cluj-Napoca, Imprimeria Ardealul, 2011.

¹⁴ Apart from those mentioned in footnote 12, the list should include Timothy J. Colton, *Moscow: Governing the Socialist Metropolis*, Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press, 1995; Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*, Berkeley, Los Angeles and London, University of California Press, 1995; David Crowley and Susan E. Reid (eds.), *Socialist Spaces*, Oxford and New York, Berg, 2002; Stephen Bittner, *The Many Lives of Khrushchev's Arbat*, Ithaca, Cornell University Press, 2008; Mark B. Smith, *Property of Communists: The Urban Housing Program from Stalin to Khrushchev*, DeKalb, Northern Illinois University Press, 2010; Steven E. Harris, *Communism on Tomorrow Street: Mass Housing and Everyday Life after Stalin*, Washington, D.C., The Johns Hopkins University Press, 2013; Heather D. Dehaan, *Stalinist City Planning. Professionals, Performance, and Power*, Toronto, Buffalo and London, University of Toronto Press, 2013; Christine Varga-Harris, *Stories of House and Home. Soviet Apartment Life during the Khrushchev Years*, Ithaca, Cornell University Press, 2015.

cultural aspects as opposed to the political and economic focus of the Cold War period historiography¹⁵.

Much of this historiographical interest was directly connected to modernism and modernization. Starting with the late 1950s, communist governments in Eastern Europe embraced modernism as a convenient solution for translating into reality the goal of urban reconstruction. Ideological similarities, stressing the need of a radical break with the past, as well as the pragmatism and functionality promised by modernist schemes of urban design facilitated the adoption of a style that had initially been criticized for its cosmopolitanism. Not surprisingly then, the utilitarian architecture of prefabricated apartment blocks became one of the stereotype images associated with urban Eastern Europe during the Cold War¹⁶.

Recent research, however, has also pointed towards alternative visions for the management of the built fabric. In postwar Warsaw, Budapest and Sevastopol, architects reconstructed lost or heavily damaged historical structures. The material continuity of the built environment was seen as crucial for maintaining a sense of local or/and national identity, a necessary counterpoint to the devastating effects of the war¹⁷. In many cases, however, the destruction of built fabric invited to a fresh start; modernism dominated urban design projects in the 1950s and 1960s. Still, towards the end of the 1960s, urban design solutions proposed by modernist architects started to be questioned and even protested against, especially when they implied the razing of old districts, as it was the case in Moscow's Arbat¹⁸. This shift of attitude continued in the 1970s and 1980s. The value of historic areas began to be reconsidered, partially as a consequence of the new impetus on saving on energetic resources. Several urban design schemes implemented in cities such as East Berlin are indicative of the local architects' commitment to re-create "the old town atmosphere" by means of restoring historic buildings and even "inventing" a historicist architecture from prefabricated elements¹⁹.

This body of literature provides a welcomed comparative context for analyzing the approach to the relationship between redevelopment and built

¹⁵ Relevant for this approach are the essays published in R. A. French & F. E. Ian Hamilton (eds.), *The Socialist City: spatial structure and urban policy*, New York, Wiley, 1979.

¹⁶ Kimberly Elman Zarecor, *Socialist Neighborhoods after Socialism. The Past, Present and Future of Postwar Housing in the Czech Republic*, in "East European Politics & Society", vol. 26, nr. 3, 2012, p. 486-509.

¹⁷ Erzsebet C. Harrach, *The Reconstruction of the Buda Castel Hill after 1945*, in Jeffrey M. Diefendorf (ed.), *Rebuilding Europe's Bombed Cities*, London, Macmillan, 1990, p. 155-208; David Crowley, *Warsaw*, London, Reaktion Books, 2003, p. 24-53; Karl D. Qualls, *From Ruins to Reconstruction: Urban Identity in Soviet Sevastopol after World War II*, Ithaca, Cornell University Press, 2009.

¹⁸ Stephan V. Bittner, *The Many Lives of Khrushchev's Thaw: Experience and Memory in Moscow's Arbat*, Ithaca, Cornell University Press, 2008, especially chapter 5, *Preserving the Past, Empowering the Public*, p. 141-173.

¹⁹ Florian Urban, *Neo-historical East Berlin: Architecture and Urban Design in the German Democratic Republic 1970-1990*, Ashgate, Farnham, England; Burlington, VT, USA, 2009.

heritage in the Romanian context. More than in other countries of the Eastern Bloc, urban reconstruction during state socialism tended to be depicted in the Romanian public discourse after 1989 as the embodiment of a cultural trauma – one of the many faces of communism’s destructive ethos. The peak of demolition in the 1980s was denounced in numerous letters of protest, pamphlets and published works that reached a broad audience, despite the country’s isolation from the international community²⁰. Historian Dinu Giurescu captured the dimension of built environment destruction in the introduction of his book, *The Razing of Romania’s Past*, published in 1989: “At this writing the architectural urban fabric of at least 29 Romanian towns has been 85-90 percent demolished and replaced by apartment buildings with a completely different urban character. Large scale demolitions are underway in an additional 37 towns”²¹. The strong impact of such policies reinforced the interpretation of urban reconstruction solely in terms of top-down actions aimed at a purposeful destruction of the old fabric and the homogenization of cityscapes through the construction of de-personalized apartment blocks.

One of the few attempts to go beyond this mainstream interpretation belongs to Emanuela Grama. Her work focused on a very particular case study, namely the Old Court in central Bucharest²², which was designated as conservation area in the 1960s²³. Using institutional correspondence and the analytical tools of a well-trained anthropologist, Grama illuminated the conflicts between areas of expertise (i.e., architects and archaeologists), as well as the extent to which, in this particular case, heritage became part of the state’s strategies of self-representation.

In this article, I apply a similar methodological approach in order to analyze the topic of demolition and reconstruction. More precisely, I am interested in the institutional, conceptual, and legal frameworks that have informed urban redevelopment projects in early 1970s Romania. My analysis pays attention at the actors involved in the process and their agendas, as well as the extent to which such projects were negotiated between state agencies situated on uneven places in the official power hierarchies.

²⁰ Radu Ciuceanu, Daniel Barbu, Octavian Roske, *Condiția monumentului sub regimul comunist*, I [The Approach towards (Historic) Monuments under the Communist Regime], in *AT*, anul VIII, nr. 1-2, 2000, p. 234.

²¹ Dinu Giurescu, *Foreword to The Razing of Romania’s Past*, U.S. Committee, International Council on Monuments and Sites, Washington D.C., 1989.

²² Emanuela Grama, *Searching for Heritage, Building Politics: Architecture, Archaeology and Imageries of Social Order in Romania (1947-2007)*, PhD diss., University of Michigan, 2010, further developed in two publications: Emanuela Grama, *Letters, Plans and Walls: Architects and Archaeologists in 1960s Bucharest*, in “Anthropology of East Europe Review” vol. 27, nr. 2, 2009, p. 56-67; idem, *Impenetrable Plans and Porous Expertise: Building a Socialist Bucharest, Reconstructing its Past (1953-1968)*, EUI Working Papers, Max Weber Programme 2012/23.

²³ One initiative focused on excavating and preserving the archaeological remains of the 15th century princely court. The second one, promoted by architect Constantin Joja, aimed at re-imagining and reconstructing the old Bucharest using one particular 18th century building type presented as the expression of Romanian urban architecture.

My methodological approach builds on Stephen Kotkin's argument, which stated that the socialist city was shaped at the intersection of great visions and everyday constraints²⁴. In order to capture this duality, I use elements from James Scott's theory of high-modernism, as well as from the anthropological critique it has generated. Scott's analysis emphasized the abstractions and simplifications embedded in the modern state's strategies of creating legibility at local level. In this case study, the reconstruction of the street can be interpreted as a local implementation of the "great modernizing project" of the socialist state. The state-driven attempts of making the local legible involved two steps: first, surveys were used in order to map the social and architectural diversity of the old street. Then, the architects worked with the tools of urban planning in order to erase the material traces of the old fabric, and replace them with a cityscape embodying the proper image of a modern, efficient city: high-rise standardized blocks and new infrastructure²⁵.

However, implementing the project meant more than mere mapping, designing, and building anew. At micro-level, the approval process involved lengthy negotiations between various state agencies, which had to grant, apart from their formal consent, also a share from their budgets. In a critical review of Scott's arguments, Tania Murray Li stressed the importance of agency embedded in local practices, expressed in "skill and initiative", as well as "struggles to move from one conjuncture to the next one"²⁶.

As emphasized by Timothy Colton and R. A. French, pragmatism and agency can be seen as crucial factors in understanding municipal policies in the socialist city. Colton mapped the fragmentation of executive power, and the conflicting interests of various governmental agencies guided by the principle "look out for your own interest"²⁷. He emphasized the fragility of local administration when confronted with orders from the superior party apparatus, as well as its unwillingness to share welfare beyond the upper strata of society²⁸. In a re-evaluation of his previous work, R.A. French stressed that, even though the ideological commitment to great visions remained central for the socialist project, these were constrained by the divergent interests of various actors and scarce resources. Therefore, local decision-makers tended to follow short-term goals and accommodate all kinds of compromises²⁹.

As it will be shown further, the reconstruction of Dimitrov Street in Iași involved substantial negotiations, struggles to secure resources and meet the

²⁴ Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*, Berkeley, University of California Press, 1995.

²⁵ James Scott, *Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven, Yale University Press, 1998.

²⁶ Tania Murray Li, *Beyond "the State" and Failed Schemes*, in "American Anthropologist", vol. 107, nr. 3, 2005, p. 386, 389.

²⁷ Timothy J. Colton, *op. cit.*, p. 565.

²⁸ *Ibidem*, p. 565-566.

²⁹ R. A. French, *Plans, Pragmatism and People: The Legacy of Soviet Planning for Today's Cities*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 1995.

economic indicators, and efforts to obtain the approval of various state agencies. It took almost ten years, numerous meetings, and a natural catastrophe i.e., the earthquake in 1977 to complete the project.

Historic Cities, Regional Legacies, and the Goals of Socialist Reconstruction

At international level, questions of planning and preservation emerged in expert debates in connection to the concept of “historic city”. The broader recognition of the term is usually associated with the Venice Charter in 1964, which was the document that officially extended the definition of historic monument from individual buildings to ensembles of architectural and historical value³⁰.

Nonetheless, this issue had also been approached before the Second World War³¹. In the Romanian case, the question was quite clearly framed in terms of regional urban typologies. In a paper presented at the International Congress for Housing and Urban Design organized in Paris in 1929, Cincinat Sfințescu³², one of the few Romanian experts of urbanism, differentiated between two main typologies. The first one regarded “compact towns enclosed within defensive walls, currently constituting the central part of the contemporary city” (e.g., Brașov, Sibiu, Timișoara), while the second category contained somewhat ambiguously defined “towns with an irregular and diffuse development up to the present” (with no examples provided)³³. Sfințescu’s categorization implied that historical legacies mattered, and that the value of the old town was directly connected to its visibility, historicity, and monumentality. Towns in Moldavia and Wallachia, with an irregular street networks and a relatively recent building stock (i.e., from the turn of the 20th century) were not perceived as properly historic. They were rather described as large villages that have reached an

³⁰ For an overview of the “historic city” concept, see Michele Lamprakos, *The Idea of the Historic City*, in “Change over Time”, vol. 4, nr. 1, 2014, p. 8-38, and its relationship with planning – G. J. Ashworth, *Heritage planning: conservation as management of urban change*, Groeningen, Geo Pers, 1991.

³¹ *Ibidem*, p. 8-38.

³² Trained in Bucharest as an engineer, Cincinat Sfințescu (1887-1955) followed specialization courses in urban planning in Berlin before the First World War, and was interested in the garden town movement. During the interwar period, his professional activity was divided between the Municipality of Bucharest, where he served as head of the Planning Service, then director of the Public Works Department, and his teaching career at the Superior School of Architecture, where he was in charge with the course on Urbanism and Public Works. He published extensively on urban planning and participated in numerous international congresses in the field. A recent project initiated by Andreea Udrea at the University of Architecture in Bucharest aims to recuperate Sfințescu legacy, largely ignored after the Second World War. <http://www.sfințescu.ro/en/cincinat-sfințescu/> (accessed August 27, 2017).

³³ See Cincinat Sfințescu, *Congresul Internațional pentru locuințe și amenajarea orașelor* [The International Congress for Housing and Urban Design], in “Monitorul Uniunii Orașelor din România” [The Journal of Cities’ Union in Romania], anul VI, nr. 10-12, 1929, p. 3-28.

“urban” level only after the foundation of the modern state i.e., during the last decades of the 19th century. To the contrary, Transylvanian towns had a historic core of recognized value, which included fortifications, monumental buildings in consecrated styles, and a clear street layout³⁴.

At practical level, the municipalities’ capacity of controlling building activity and supporting preservationist measures during the interwar period was seriously constrained by scarce local budgets. Typically, requests of “freeing” major monuments from surrounding poor-quality construction were declined given the insufficient financial means. For example, when asked to facilitate the expropriation of the area around the Cuza Vodă Palace on Lăpușneanu Street, the Municipality in Iași declined the request. The official reply stated simply that “taking into account the numerous civil works that have to be done, and which are of urgent necessity for the health of the population, as well as the poverty and shortages we are struggling with, it is impossible for us to pay for the land mentioned above”³⁵.

In the postwar period, the conceptual differentiation previously stated by Sfințescu was largely maintained. A meeting regarding historic centers hosted by Architects Union in 1966 referred to the same two categories. The “towns with very valuable monuments in an established architectural style, and a housing stock in a relatively good state of maintenance” included the exclusivist group of Transylvanian towns founded by the Saxon colonists in the thirteenth century, e.g., Brașov (Kronstadt/Brassó³⁶), Mediaș (Mediasch/Megyes), Sighișoara (Schäßburg/Segesvár), Bistrița (Bistritz/Beszterce). The second category regarded “towns in which historic monuments, very valuable in themselves, are enclosed into a more recently constituted built environment, which does not display any particular interest from the point of view of architecture or built value”. Examples from this category included Târgoviște, Iași, and Suceava, ironically some of the oldest towns from Moldavia and Wallachia, former capitals of the corresponding medieval states³⁷. Moreover, stereotypical views describing the towns in the second category as “large villages” with a chaotic development were common in the historiography as late as the 1960s³⁸. According to the perception of politicians and planners alike,

³⁴ See Irina Băldescu, *Transilvania medievală. Topografie și norme juridice ale cetăților. Sibiu, Bistrița, Brașov, Cluj* [Medieval Transylvania. Topography and Legal Norms of the Citadels Sibiu, Bistrița, Brașov, Cluj], București, Editura Simetria, 2012. The appreciation of Transylvanian medieval cities combines the vision of the Marxist historian, for whom feudalism was essential in the historical development towards the socialist society with the traditional views on heritage, who treasured medieval monuments in particular.

³⁵ AN-Iași, fond Primăria Iași 1929-1939, dosar nr. 281/1939, f. 5.

³⁶ For Transylvanian towns, I added between parentheses the German and Hungarian names traditionally in use.

³⁷ Virgil Bilciurescu, *În dezbatere: sistematizarea și reconstrucția zonei centrale a orașelor* [Under Debate: The Systematization and Reconstruction of Urban Central Areas], in “Arhitectura”, anul XVII, nr. 6, 1966, p. 46-48.

³⁸ Critical observations regarding this aspect were formulated in the early 1980s by Eugenia Greceanu. Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Botoșani* [The Urban Medieval

such cityscapes embodied “the difficult legacy of the past” and had to be reshaped, since the relatively low housing densities, the “ill-regulated” street network, as well as the precarious condition of most of the housing stock were seen as incongruent with the modernizing goals of the regime³⁹.

The reconstruction of urban central areas was justified by ideological and pragmatic reasons. On the one hand, the theory of the “socialist reconstruction of cities”, based on the percepts of historical materialism, stressed the need of radical urban change translated into a profound, qualitative-oriented transformation⁴⁰. Politically-engaged preservationists argued that heritage protection should be guided by the principle of “selectivity”, which would take into consideration not only historical and architectural criteria, but also functionality. As architectural historian Gheorghe Curinschi put it in his book published in 1967: “Every city has a historical past, yet not every historical past is valuable”⁴¹.

On the other hand, the modernization of city centers was deemed as imperative given the traffic needs, the functional obsolescence of the built stock, as well as the desire to create more “representative” urban ensembles. Central areas had been also more adequately provided with modern infrastructure, which made them attractive candidates for interventions in the early 1960s. The “socialist reconstruction” of towns such as Suceava, Bacău and Craiova started with their central areas precisely for this reason⁴².

Ensemble in Botoșani], in “Muzeul Național de Istorie București”, 1981, p. 118-119, fn. 7. The author mentions quotations referring to the early 19th century, such as: “The chaos and caprice that determined the configuration of our towns was the expression of the arbitrary decisions of the ruling class, inconsiderate towards the citizens” (Andrei Oțetea, David Prodan, M. Berza, *Istoria României* [The History of Romania], vol. 3, București, Editura Academiei RSR, 1964, p. 679). The argument is problematic not only because its oversimplification, but also because it overlaps the critique of urban inequality and underdevelopment with an assumed lack of historical value of the built fabric.

³⁹ A series of articles published in “Arhitectura” approached this topic in relation to various case studies across the country. For a summary of the main theoretical arguments, see Marcel Locar and Titu Evolveanu, *Reconstrucția socialistă a orașelor din Republica Populară Română* [The Socialist Reconstruction of Cities in the People’s Republic of Romania], in “Arhitectura”, anul X, nr. 2, 1959, p. 5-7. The “heavy legacy of the past” was a leitmotiv in every socialist country. Florian Urban notes that in the case of East Berlin, this was identified with the 19th century “narrow, dark tenement quarters”. The author is making a valid point by emphasizing that cultural resentments against the old regime were presented under a functionalist form (Florian Urban, *op. cit.*, p. 39-40).

⁴⁰ Gustav Gusti, *Influența noilor forme colective de viață asupra trăsăturilor orașului socialist* [The Influence of New Collective Life on the Characteristics of the Socialist City], in “Arhitectura”, anul XIII, nr. 2, 1962, p. 3.

⁴¹ *Ibidem*, p. 8.

⁴² Numerous articles document such interventions. See Sarah Marcovici, C. Săvescu, *Detalii de sistematizare a centrului orașului Ploiești* [Systematization Details of Ploiești City Center], in “Arhitectura”, anul XII, nr. 1, 1961, p. 31-33; N. Scully, *Ansamblul de locuințe de la Suceava* [Housing Ensembles in Suceava], in “Arhitectura”, anul XII, nr. 1, 1961, p. 48-49; Mariana Vereanu, *Sistematizarea unor orașe din regiunea Bacău* [Systematization of Towns in the Bacău Region], in “Arhitectura”, anul XVI, nr. 1, 1965, p. 2-12.

Iași as a Case Study. Politics of housing, infrastructure and city expansion

Iași, the “old capital of Moldavia”, constitutes an appealing case study for the analysis of planning and preservation in socialist Romania given the existing tensions in its inherited built fabric. On the one hand, the pride in local history, culture and monuments represented a leitmotiv in the city’s strategies of representation. On the other hand, problems such as poor quality of the built stock and inadequacy of the premodern street system were continuously stressed by planners as elements that decreased the degree of “urbanity” of the city center.

Tourist guides describing the cityscape of Iași often singled out precious examples of medieval religious architecture and a lively commercial core developed in the area of the former princely court. “The city of Iași is in itself a national museum”, stated one city guide published in 1972. “Its monuments, widespread mostly in the old core and on the dominant hills – Galata and Cetățuia – represent one of the most important monumental ensembles in our country”⁴³. With an urban history going back to the fourteenth century, the city displayed indeed a rich array of late medieval churches and monasteries, all listed as “monuments of culture” by the first postwar heritage legislation adopted in 1955⁴⁴. The central area with traditional commercial functions displayed a physical layout developed during the 18th and 19th centuries on properties once owned by boyars and monasteries⁴⁵. The building stock, periodically renewed given the numerous fires, consisted of one or two-story buildings arranged in an irregular network of relatively narrow streets. Like most towns in the region, large parts of the central area had been rebuilt at the turn of the 20th century, and exhibited facades decorated with historicist elements.

⁴³ I. Șandru, V. Băcăuanu, *Județul Iași* [The County of Iași], București, Editura Academiei RSR, 1972, p. 79. Other similar references: *Monumente din municipiul și județul Iași – ghid bibliografic* [Monuments from the City and District of Iași], Iași, 1969, p. 7-9; *Întinerеști, bătrâna Iași* [You are Getting Younger, Old Iași], in “Flacăra Iașului” [The Flame of Iași], August 21, 1964, p. 2.

⁴⁴ Academia RPR ș.a., *Lista monumentelor de cultură de pe teritoriul RPR*, p. 69-72.

⁴⁵ Dan Dumitru Iacob, *Măsurі de sistematizare a zonei centrale a orașului Iași în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Demolarea “baratcelor”* [Systematization Measures in the Central Area of Iași in the First Half of the Nineteenth Century. The Demolition of the Barracks], in “Monumentul” (Lucrările Simpozionului național “Monumentul – Tradiție și viitor”, ed. X, Iași, 2008), p. 22, online at <http://www.monumentul.ro/pdfs/Dan%20Dumitru%20Iacob%2010.pdf>, accessed 20 July 2017. The structure of property in Moldavian towns was different from the one in Western and Central Europe. In medieval times, the prince was the legal owner of all urban land, granting concessions to boyars and monasteries. The plots were larger and usually accommodated the boyars’ residences amidst greenery. However, houses were not situated directly at the street, which allowed the construction of commercial buildings as the main type of street architecture. During the 18th and 19th centuries, the boyars gradually resettled on Copou Hill, leaving the densely-built historical area of Iași for commercial activities. See Doina Mira Dascălu, *Paralelă între caracteristicile urbane ale Iașilor și cele ale ariilor europene din centru și sud-est, în veacurile XVII-XVIII* [Parallel Between the Urban Characteristics of Iași and those of Towns from Central and Southeastern Europe during the 17th and 18th Centuries], in “Historia Urbana” anul XIV, nr. 1, 2006, p. 25-26.

Known for its cultural institutions and the commercial role promoted by the town's vibrant Jewish community⁴⁶, Iași entered in a period of relative decline already during the interwar period. The destruction produced first by an earthquake in 1940, and then by the war operations worsened the housing crisis. During the war, the town became an easy target due to its proximity to the Soviet border. Its central area in particular suffered significant building destruction from bombings and subsequent fires in March 1944⁴⁷. As to capture the contrast between the city's historic pedigree and the difficulties generated by the housing crisis, Geo Bogza wrote in an article published in 1964 that "In no other city has the socialist order inherited so many monuments of the past; and [...] no other city, such a large number of unsanitary dwellings"⁴⁸.

In 1947, local authorities estimated that approximately 12,000 apartments would have been necessary to house workers and public servants without a home⁴⁹. Through housing nationalization, carried on in 1950⁵⁰, approximately 700 buildings – representing 26% of the living space – were transferred under state ownership i.e., under the administration of the Municipality (Sfatul Popular). The increase in occupancy rates resulted in overcrowded apartments, offering an average value of 4.8 square meters of living space per inhabitant. Local authorities had few resources to invest in maintenance works, which led to the further building degradation. In 1959, it was estimated that 65% of these housing units required urgent repairs, while 10% should have been simply demolished, given their advanced state of degradation⁵¹.

One study conducted in the mid-1950s emphasized that the source of widespread building degradation in Iași was not mainly age, but dampness,

⁴⁶ During the interwar period, 75% of the shops, pubs, restaurants, and other similar spaces for consumerist socialization in Iași were Jewish-owned. Many Jews also occupied positions in public administration (Lucian Leuștean, *Diversitate profesională și etnică la Iași în perioada interbelică*, in Laurențiu Rădvan (ed.), *Iași, oraș al diversității. Categoriile etnice și minorități în secolele XV-XX. Aspecte sociale, economice și culturale* [Iași, City of Diversity. Ethnic Categories and Minorities in the 15th-20th Centuries. Social, Economic and Cultural Aspects], Iași, Editura Ars Longa, 2015, p. 227).

⁴⁷ The front line remained in the vicinity of Iași from March until August 1944. People and industry were partially evacuated, and the city remained without light and running water as its infrastructure was seriously damaged. On August 20, 1944, the Red Army entered the city. At the end of the war, Iași faced a heavy housing crisis as a result of building destruction. Also, the population suffered from typhus, drought, and hunger in 1946 (A. Loghin, *Iașul contemporan* [Contemporary Iași], Iași, Editura Junimea, 1969, p. 108-126; Ion Măitican, *Din Târgul Cucului în Piața Unirii: itinerar sentimental* [From Târgul Cucului to the Union Square: A Sentimental Itinerary], Iași, Editura Technopress, 2000, p. 237).

⁴⁸ A (subjective) comment formulated by Geo Bogza, quoted in "Flacăra Iașului" [The Flame of Iași], 21 August 1964, p. 2.

⁴⁹ AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, 1942-1950, dosar nr. 49/1947, f. 17.

⁵⁰ Liviu Chelcea, *The "Housing Question" and the State-Socialist Answer: City, Class and State Remaking in 1950s Bucharest*, in "International Journal of Urban and Regional Research", vol. 36, nr. 2, 2012, p. 286.

⁵¹ AN-Iași, fond Sfatul Popular al Orașului Iași, Secția de Arhitectură și Sistemizare, dosar nr. 17/1959, f. 52-54.

identified in 50% of the brick-made dwellings⁵². The report blamed local authorities for inefficiency in enforcing construction legislation, which had produced “chaotic development”. This was reflected in the lack of a unitary architectural style, the irregular street network, and the poor quality of the construction materials used. All these aspects, it was argued, considerably decreased the urban quality of Iași⁵³.

Postwar industrialization transformed the city’s profile, as industry gradually gained preponderance over the commercial and administrative sectors that had dominated local economy until the 1930s. In 1969, the city’s industrial area already included thirty-five units, the most important of which were the Mechanical Factory Nicolina, the Antibiotics Factory (1955), the Metallurgical Plant (1963), the Synthetic Fiber Plant (1969) etc. In this period, the city reached a population of 187,000 inhabitants, one third among which were workers⁵⁴. The increase was significant in comparison to the interwar period, when the working class counted approximately 10,000 persons⁵⁵. The prewar demographic balance was radically altered through migration from rural areas, combined with the massive emigration of the Jewish population to Israel⁵⁶.

If the economic strategy was quite straightforward, the visions regarding the city’s reconstruction shifted from decade to decade. At the end of the Second World War, local authorities envisaged a gradual transformation of the cityscape, with the central area preserving not only its commercial character⁵⁷, but also its relatively low-rise buildings. A maximum height of four-story was prescribed for new construction⁵⁸. In the 1950s, reconstruction was carried out on centrally-located parcels cleared from the rubble⁵⁹. Never-implemented plans

⁵² I. Șandru, C. Martiniuc, Șt. Paunel, S. Chiriacescu, *O variantă a schiței-program de sistematizare a orașului Iași* [A Version of the Systematization Proposal for the City of Iași], in “Analele Universității Al. I. Cuza din Iași”, Secțiunea II, Științe Naturale, tomul 1, fasc. 1, 1956, p. 340, 347. The increasing level of groundwater seem to have been a constant matter of concern in Iași during the postwar decades, as it was pointed out also by geographers. Architect Eugenia Greceanu noted that in the 1970s, this aspect contributed at considerable building degradation and even at the collapse of certain buildings. (Interview with architect Eugenia Greceanu, Bucharest, October 20, 2012). Moreover, the building of the National Theatre itself seems to have been endangered by the rising of groundwater, requiring urgent intervention by the Department for Historic Monuments in 1973. Arhiva INP București, fond DMI, dosar Comisia de avizare CTS XIV 1971-1973, Lista avizelor CTS (5 iulie – 20 august 1973), nr. 290.

⁵³ I. Șandru, C. Martiniuc, Șt. Paunel, S. Chiriacescu, *O variantă a...*, p. 344-345, 347.

⁵⁴ I. Șandru, V. Băcăuanu, *op. cit.*, p. 70-75.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 74.

⁵⁶ The emigration of the Jewish population started in 1947 and reached a peak between 1948-1951. A second wave was registered at the end of the 1950s (Dorin Dobrinu, *Declinul diversității. Minorități etnice și religioase în Iași 1944-1989* [The Decline of Diversity. Ethnic and Religious Minorities in Iași, 1944-1989], in Laurențiu Rădvan (ed.), *op. cit.*, p. 307-311).

⁵⁷ AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, 1942-1950, dosar nr. 48/1947, f. 81.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 49.

⁵⁹ The blocks were built on the place of buildings destroyed during the war bombings. It can be assumed that the owners of these plots have left Iași during the war or/ and lost their property rights as a result of the nationalization decree. For example, the owners of the buildings

for reconstruction according to a “monumental”, socialist realist vision, stressed the need to keep the low-rise scale for new construction, in order to emphasize the dominant verticals of historic monuments. However, this plan required for the demolition of “unordered and degraded” buildings, incompatible with the image of a modern town⁶⁰.

A different approach was adopted starting with the late 1950s, after the Party’s endorsement of industrialization and standardization of housing construction, echoing Khrushchev’s discourse in the Soviet Union⁶¹. Generously covered in the local press, the raising of new districts in the outskirts became the most visible image of urban modernization⁶². In the city center, the project attracting most attention in the 1960s was the remodeling of the main square, Piața Unirii (En: the Union Square)⁶³. Rejecting the initial idea of transforming this space into a civic center, the team of architects led by Gheorghe Hussar designed a multi-functional urban complex whose wide plaza delimited by apartment blocks could be used for Party-orchestrated mass ceremonies⁶⁴. Only two 19th century buildings were preserved, one accommodating a department store and the other one a restaurant, as their volumes could be conveniently inscribed into the new street layout⁶⁵. All the other historical buildings in the square were pulled down in order to enlarge the street or clear the space for the new apartment blocks with stores at the ground floor. In order to justify the modernization of centrally-located neighborhoods, local authorities often stressed problems related to the obsolescence of the building stock and the lack of amenities⁶⁶, arguing that their clearance and rebuilding would be crucial for

situated on Cuza Vodă Street (numbers 62 and 69-73) were reportedly living in Bucharest (AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, 1942-1950, dosar nr. 20/1945, f. 45, 68).

⁶⁰ G. Filipeanu, *Studii pentru sistematizarea orașului Iași* [Studies for the Systematization of Iași], in “Arhitectura”, anul VI, nr. 9, 1955, p. 1-10.

⁶¹ Ana Maria Zahariade, *op. cit.*, p. 55.

⁶² Gheorghe Hussar, *Iași, arhitectură nouă* [Iași, New Architecture], București, Editura Meridiane, 1967, p. 9. Many of the housing ensembles built in the 1960s (Socola, Ilie Pintilie, Uzinei) were located in the southern part of the city close to the industrial area, on a plain that allowed using industrialized construction methods.

⁶³ Created at the cross-road of commercial roads traversing the city, the Union Square was gradually widened by the Municipality through expropriation and demolition of surrounding buildings. The most important intervention of this type occurred in 1897, after the completion of a new master plan by engineer Bejeu. With its stores, restaurants and coffeehouses, the square functioned as a space of entertainment and leisure for the city’s middle and upper classes. In their promenade from the residential district of Copou to the area of the Princely Palace, the upper classes would always cross the Union Square. Also, the city’s first tramway line installed here in 1900, connected it with the railway station. See Doina Mira Dascălu, *Aspecte ale vieții cotidiene oglindite în evoluția Pieței Unirii din Iași* [Aspects of Everyday Life Reflected in the Evolution of the Union Square in Iași], in “Historia Urbana”, anul XX, 2012, p. 235-237.

⁶⁴ Gheorghe Hussar, *op. cit.*, p. 23, 27.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 28.

⁶⁶ For the analysis of the concept, and its usage in postwar planning, see Florian Urban, *op. cit.*, p. 37-45.

“increasing the degree of urbanization”⁶⁷. As observed by Liviu Chelcea in his work on 1950s Bucharest, state officials operated with simplified data on the social [and physical] reality of housing⁶⁸. At the end of the 1960s, the language of the planning documents described the central area of Iași as containing a “significant number of dwellings in dilapidated buildings or which have been severely damaged as a result of the [1940] earthquake”. Still, given the persistent housing crisis, architects argued for a moderate solution, recommending the replacement of particularly damaged buildings which “cannot be repaired” with in-fills⁶⁹.

Starting with the late 1950s, the construction of modernist districts at the city’s periphery was seen as an efficient solution for addressing the housing problem. Between 1959 and 1963, 6,270 apartments were built in Iași, most of which were situated in the southern districts along the river⁷⁰. However, in the late 1960s this approach came under criticism from Ceaușescu personally. Modernism was criticized for waste of resources, as the new housing districts had been situated on empty or poorly constructed fields situated at the periphery, allegedly on land otherwise meant for agricultural usage⁷¹. Central authorities insisted on limiting urban expansion⁷² by focusing instead on the redevelopment of centrally-located areas, and increasing building densities⁷³.

⁶⁷ Arhiva INP București, fond DMI, dosar 5811, Sinteză privind amplasarea locuințelor în județul Iași în perioada 1969-1971 și următorii ani. Memoriu de sinteză privind posibilitățile de amplasare de blocuri de locuințe în municipiul Iași etapa 1969-71 și 1971-75 [Synthesis regarding the location of housing in Iași County between 1969-1971, and in the following years. Synthesis regarding the possibilities of locating apartment blocks in the city of Iași, stage 1969-1971, and 1971-75], f. 7-8. In the planners’ reports, sanitation appears as the main reason justifying demolition. Although not preserved, the documentation apparently included also a photo album presenting the decrepit state of houses. It was specified that many of these houses suffered major damage during the earthquake in 1940 and were in danger of collapse (called self-demolition).

⁶⁸ Liviu Chelcea, *op. cit.*, p. 287.

⁶⁹ Arhiva INP București, dosar 5811, Sinteză privind amplasarea locuințelor, f. 8. These observations are perfectly consistent with R. A. French’s remarks on similar urban interventions in the Soviet Union: “To renew old central areas by whole microregions at a time would have involved the effort, time and cost of clearing larger areas, with the consequent diminution of existing housing stock. Renewal in inner areas has consistently tended to be limited point-sites in any one development” (R. A. French, *op. cit.*, p. 76).

⁷⁰ AN-Iași, fond Sfatul Popular al Orașului Iași, Secția Secretariat, dosar nr. 41/1965, Proces verbal 11 iunie 1964, f. 59. Modern apartment blocks were built in the following districts: 23 August, Piata Unirii, Tudor Vladimirescu, Splaiul Bahlui, Dimitrie Cantemir, Nicolina and Socola.

⁷¹ Arhiva INP București, fond DMI, dosar 5811, Sinteză privind amplasarea locuințelor, f. 6. A similar argument was made in the Soviet Union, although land availability was hardly a problem in such a large country. According to R.A French, such measures sought to diminish the costs of construction, in terms of length of infrastructure lines and transport routes. R. A. French, *op. cit.*, p. 80.

⁷² Arhiva INP București, fond DMI, dosar 5811, Sinteză privind amplasarea locuințelor, Scrisoare Corneliu Comănescu, f. 11. In a response to a letter written by a concerned citizen, one Iași-based architect patiently exemplified with the instructions of CSCAS regarding the efficient usage of the territory, the new instructions for increasing of densities and imposed savings of key construction materials such as steel, concrete and timber.

⁷³ ANIC București, fond CPCP-DSPC, dosar nr. 16433 (Acte normative privind activitatea de sistematizare), f. 20-27.

Also, traffic played an essential role in drawing plans for urban modernization. Most streets in the city center of Iași were quite narrow and crowded, being able to accommodate at best two circulation lanes. A study ordered in the early 1960s addressed precisely these issues, recommending the widening of the main arteries in order to facilitate car traffic⁷⁴. However, such operations could not be implemented easily, as they would involve the demolition of the buildings bordering the streets, and the relocation of a relatively high number of tenants⁷⁵.

Plans for Reconstructing Dimitrov Street

Dimitrov Street (nowadays Bulevardul Independenței) is one of the main roads in central Iași, connecting the eastern and western districts. Known as Ulița Târgului de Sus/Ulița Hagioaiei during the pre-modern period, and as Brătianu Street in the interwar years⁷⁶, the street constituted the northern limit of the historic town. Its central location, as well as its function as a transit road recommended it for commercial activities⁷⁷. Not surprisingly, starting with the late 18th century, it concentrated significant Jewish population. Statistical data between 1775 and 1830 recorded in the area an increasing number of Jewish families, two synagogues, and several Jewish-owned shops⁷⁸.

The reconstruction of the street in the 1970s was preceded by specific surveys and calculations, which investigated the spatial divisions of properties, the quality of construction materials, and the number of inhabitants to be relocated. According to data collected on the site, about half of the houses on the street were privately owned, still accommodating a significant number of

⁷⁴ Despite this seemingly great interest for infrastructure modernization, not much was done besides widening streets at the expense of the old houses bordering the street. In the case of Iași, many infrastructure projects that would have required more substantial founding and complex construction works (passages, bridges) were never implemented. Moreover, the widening of streets usually allowed heavy traffic to cross the city center, in the absence of a road ring to divert traffic from the city center. Interview with architect Gheorghe Hereș, 20 May 2013, Iași.

⁷⁵ The redevelopment of central areas and construction of *magistrale* (avenues) were mentioned as the main urban planning goals of the five-year plan 1976-1980 (Constantin Jugurică, *Mari artere bucureștene* [Large Boulevards in Bucharest], in "Arhitectura", anul XXVIII, nr. 6, 1977, p. 5-7). The reconstruction of the great boulevards was justified using the same slum clearance rhetoric as in the 1950s.

⁷⁶ The first documentary evidence regarding the street is dated 1634. It was known as Ulița Nouă (the New Street), Ulița Hagioaiei or Podul de Sus. The street developed as part of the commercial road connecting Lvov and Tighina. See *Reconstituirea planului Iașilor din veacul XVIII* [Reconstructing the Eighteenth-Century Plan of Iași], in "Historia Urbana", anul XIV, nr. 2, 2006, p. 317.

⁷⁷ Dan Dumitru Iacob, *Evreii din Iași în secolul al XIX-lea (aspecte demografice, sociale, culturale și urbanistice)* [The Jews in Iași during the 19th Century], in Laurențiu Rădvan (ed.), *op. cit.*, p. 121.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 117-120. The number of Jewish families residing on the street increased from 22 families in 1775 to 160 in 1830.

Jewish tenants and even a synagogue⁷⁹. The area necessary for the high-rise housing project was occupied by over 200 houses, among which one fourth were privately owned and inhabited by 140 families. The rest of the buildings had been turned into state property administrated by IGLL (Local Enterprise for Housing Management). Approximately 1,500 persons were accommodated in state-owned housing facilities⁸⁰. Surveyors also noted that about 80% of the buildings consisted of construction materials of fair quality, and that 77 houses stood on stone basements, probably of more ancient age⁸¹. The redevelopment project required for the demolition of 120 buildings: 65 for the apartment blocks, 21 for the installation of amenities and public services, while 24 built structures had to be sacrificed in order to widen the street.

A different survey carried on in 1973 at the specific request of the Department for Historic Monuments paid attention at the architectural and historical qualities of the buildings singled out for demolition. The architects conducting the survey observed that most structures on the street had been built between 1890 and 1930, although in most cases no information regarding the precise year was available. Most buildings were low-rise (up to two stories high), brick-built, had been provided with plumbing and electricity, and displayed decorated facades. A peculiar characteristic was the functional division between a ground-floor initially used for commercial or manufacturing activities, and a residential upper floor. In most cases, economic activities had been discontinued with the change of political regime. Despite the relatively good quality of construction materials, the buildings found themselves in a poor state of maintenance. In some cases, surveyors mentioned visible cracks in the foundations, partially fallen plaster, rotten carpentry, and even walls in danger of collapse⁸². However, pictures representing some of these buildings in the aftermath of the 1977 earthquake show, despite the collapsed roofs and damaged interiors, relatively sound exterior walls, with interesting architectural details. This type of evidence demonstrates not only the simplifications embedded in the surveyors' reports, but also the equivalence between the poor

⁷⁹ Arhiva INP București, fond DMI, dosar nr. 5811 zona Tineretului-Sărării, Anexa A1-1, f. 3.

⁸⁰ *Ibidem*, Tabel cu cartări. Although no data regarding the internal division of the houses was provided, one can infer the degree of overcrowding from the high number of families and the relatively small scale of buildings.

⁸¹ Unfortunately, no further data regarding the stone basements were provided. Many such remains of pre-modern origin could be found in the historical area of Iași. Probably the most famous discovery of this type was the one in the vicinity of the Metropolitan Church, excavated in the early 1980s by a team headed by archaeologist Nicolae Pușcașu. See Nicolae Pușcașu, Voica-Maria Pușcașu, *Mărturii de civilizație și urbanizare medievală descoperite în vatra istorică a Iașilor* [Testimonies of Medieval Civilization and Urbanization Discovered in the Historic Area of Iași], in RMM. "Monumente istorice și de artă" [The Review of Museums and Monuments. Historic and Artistic Monuments], anul XIV, nr. 2, 1983, p. 20-64.

⁸² Arhiva INP București, fond DMI, dosar nr. 5630, Consiliul Popular al Județului Iași/ Institutul de Cercetare și Proiectare (IPC), proiect nr. 4495/74, f. 12.

state of maintenance, and the buildings' (lack of) value, which arguably justified demolition. At any extent, from the planners' perspective it made little sense to judge the individual value of each structure, since the project clearly demanded for the wholesale clearance of the area.

Two main reasons were invoked as to justify demolition. The first one emphasized the decrepit appearance of old buildings in the city center, "strikingly dissonant with the new construction". The buildings on Dimitrov Street in particular were described as being in a "deplorable state, [and] in danger of collapse". The second motivation regarded the need to address traffic problems. Little explanation was required in this case. Given its functional role of connecting the eastern and western districts, the street had to become a boulevard (Ro: *magistrală*), with an adequate width and representative architecture⁸³.

Still, some buildings were singled out by surveyors as worthy of preservation: those of very recent date i.e., built after 1945, and listed historic monuments. The second category included Church Sf. Spiridon with the clock tower, churches Sf. Teodori and Vovidenia, Golia Monastery, as well as the Natural History Museum, the House Vasile Alecsandri, and the Institute for Medicine and Pharmacy⁸⁴.

The planning solution was designed to meet traffic needs, by widening the street from two to five traffic lanes, including the tramway lines. As the city was going to expand vertically rather than horizontally, architects aimed to equip the new street with high-rise apartment blocks of eight to ten-story, a solution considered appropriate given the central location of the new the housing development. Also, they aimed at the partial rendering of the old commercial street character, by creating a service area at the ground floor of the new buildings. The north front would be a continuously built, while ten-story high tower blocks were considered functionally more appropriate for the south, allowing for the penetration of the sunlight⁸⁵. The project aimed at reconstructing about 80% of the street, between Dimitrov Square at west and Sărăriei Street at east. The street's western extremity, in the vicinity of the Union Square, was to be kept intact given the higher concentration of historic monuments and architecturally-valuable buildings. Although local authorities recognized that these plans were too ambitious, and that it was virtually impossible to clear the entire area given the large number of residents to be relocated, no alternative solution with a more moderate impact was proposed.

⁸³ Arhiva INP București, fond DMI, dosar nr. 5811, Consiliul Popular al Județului Iași/IPC/proiect 3551/71, DS Bulevardul Dimitrov, f. 1-2.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 12. For a history of the listed monuments, see Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri: până la 1821* [The Old Buildings of Iași: until 1821], Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007: Golia Monastery, p. 193-222; Universitatea Veche, p. 346-352; The Church Sf. Teodori, p. 378-379, The Church Sf. Spiridon, p. 385-389.

⁸⁵ Arhiva INP București, fond DMI, dosar nr. 5811, Sinteză privind amplasarea locuințelor, f. 8-9.

Taking into account the existing constraints, it was simply argued that the plan would be implemented gradually i.e., starting with operations of “rational demolition”, as well as the construction on empty plots⁸⁶.

Planners estimated that a number of 1745 new apartments would be completed, accommodating with 60% more families than the existing housing stock⁸⁷. Significantly, the plans did not include the construction of any public spaces and services (e.g., kindergartens and schools, green spaces, sport fields), since the housing development did not constitute a neighborhood unit (Ro: micro-raion)⁸⁸. Also, although in theory centrally-located areas were considered privileged in terms of infrastructure provision, investment was necessary for this purpose, as well. Both the sewerage and heating systems were old and inadequate to the scale of the new construction⁸⁹.

Surveys were followed by expropriation. Private owners received the estimated cost value of the construction materials, calculated to an amount of 1.033.700 lei for all the buildings. However, as land was considered a socialist good and thus had no financial value, the cost of expropriation was significantly diminished. Authorities paid as little as 12.300 lei for the entire area, when the cost of one one-room apartment was 42.000 lei⁹⁰.

Consultations and Approvals

The consultations organized in July 1969 in Iași resulted in an agreement signed by Gustav Gusti, the vice-president of the State Committee for Construction, Architecture and Systematization, and Richard Bordenache, representing the Department for Historic Monuments. First, the agreement recognized the functional importance of Dimitrov Street, which, according to the systematization plan approved in 1966, “was meant to become one of the main traffic arteries of the city, with a corresponding profile”. Second, the report acknowledged the “advanced state of wear and tear” of the building stock. Third, it clearly stated that the street had been part of a valuable old commercial quarter, and that its western edge i.e., the segment between Lăpușneanu Street and Spiridoniei Hospital should be preserved and restored. The preservationists granted approval for the proposal under the condition that surveys would be prepared for the buildings to be demolished⁹¹.

The terms of the compromise reflected different visions and limitations for both preservationists and urban planners. The work of planners was guided by

⁸⁶ Arhiva INP București, fond DMI, dosar nr. 5811, f. 1-2.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 17.

⁸⁸ On the concept of micro-raion, see Juliana Maxim, *Mass Housing and Collective Experience: on the Notion of Microraion in Romania in the 1950s and 1960s*, in “The Journal of Architecture”, vol. 14, nr. 1, 2009, p. 7-26.

⁸⁹ Arhiva INP București, fond DMI, dosar nr. 5811, f. 25-39.

⁹⁰ *Ibidem*, Anexa A 1-1, f. 1-2.

⁹¹ *Ibidem*, dosar nr. 5630, Ședința CTS/12 Sept. 1973, f. 2.

calculations and parameters imposed by legislation. Once an area entered in process of systematization, a certain density of the overall area had to be obtained, regardless of the design solutions. Therefore, in case planners agreed on preserving an existing building (in case of historic monuments, it included also a protection area i.e., the space around the building), they had to increase the height of new construction, in order to maintain parameters constant. Preservationists criticized the effects of this approach, as it created greater contrast between old and new architecture in terms of style, age and scale. In the case of Dimitrov Street, planners anticipated this aspect and tried to turn the argument in their favor. They emphasized that the construction of high-rise blocks would allow for the preservation of protection areas around monuments⁹², which already meant a compromise from their side. Apart from that, about 20% of the street would be left untouched, with the recommendation for preservation and restoration.

In the following years, further discussions took place among the representatives of responsible institutions: the State Committee for Planning, the State Committee for Local Economy and Administration (CSEAL), the DHM, and the local authorities from Iași. The DHM insisted on diminishing building heights in the vicinity of listed monuments. For example, instead of a seven-story apartment block in front of Sf. Spiridon Church, preservationists proposed one with four floors only, with a façade containing elements that would harmoniously blend within the architectural context of the monument⁹³. The initial view expressed by the architects working for the Department for Historic Monuments was tributary to the concept of monument as individual building, in the spirit of the 1955 legislation. They appreciated the intention of preserving existing monuments, yet argued that the volumes of the apartment blocks would appear as overwhelming in comparison to the neighboring churches and the 19th century buildings such as the one of the Natural History Museum⁹⁴. Every consultation resulted in alterations of the original urban design proposal. For example, a sixth tower block was added on the place initially reserved for a public building. The DHM expressed dissatisfaction regarding this solution and insisted that the block would be immediately removed from the plans, since it was positioned too close to Golia Monastery⁹⁵. This experience probably convinced the preservationist camp on the necessity to take preventive action. For example, during consultations with local authorities taking place in 1971, the representatives of the DHM required that Costache Negri Street, the oldest in the city, would be preserved “with its specificity”, and the buildings restored⁹⁶.

⁹² *Ibidem*, dosar nr. 5811, f. 19-21.

⁹³ *Ibidem*, dosar nr. 5630, Ședința CTS/12 Sept. 1973, f. 4.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 1-2.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 6.

⁹⁶ *Ibidem*, f. 4.

Before construction works could be initiated, approvals and funding that had to be obtained from various state agencies. As a result, the process advanced with small steps. The first phase implied erecting two of the six ten-story tower blocks originally planned on the southern front. Other obstacles, such as the refusal of the State Committee for Planning to grant additional funding for public utilities, further delayed the process⁹⁷.

Attempts to Heritage-Making

In the summer of 1973, the DHM made further steps towards broadening the scope of building preservation in Iași. Following similar actions undertaken in other Romanian cities, on July 4, 1973, its delegates sent a proposal for the delimitation of the historic center of Iași. The area broadly overlapped the extension of the 18th century town, being delimited by the Youth Square and Dimitrov Street (north), Anastasie Panu Street and the Palace's Square (east), Ștefan cel Mare Street (south), and Banu Street (west). This initiative was part of a broader project pursued by the DHM in collaboration with the central institute for urban planning ISART, aimed at delimiting protected historic perimeters in ten Romanian towns⁹⁸. The proposal was based on field research undertaken by architect Eugenia Greceanu, who had initiated the idea of architectural reserves in Romania, and Titu Elian, the DHM delegate for the region of Moldova⁹⁹.

Preservationists also sought to win support from local architects, in that employees of the local Institute for Urban Design were asked to survey the buildings scheduled for demolition on Dimitrov Street. On the one hand, this request could have been motivated by the scarcity of trained specialists working for the Department for Historic Monuments. On the other hand, however, it was probably also an attempt to raise awareness among local specialists on the architectural and historical value of the area. From the perspective of local authorities in Iași, the surveys requested by the DHM were regarded as a favor made to the preservationist side, as this activity also required time and resources; it was not something to be taken for granted¹⁰⁰. The DHM demanded written and visual documentation of the demolished houses, including data regarding age, usage, and alterations of the initial structure, descriptions of the structural elements, decorations, and amenities, as well as detailed plans and drawings of the facades, with their characteristic elements¹⁰¹. This approach was

⁹⁷ *Ibidem*, aviz Comitetul de Stat al Planificării, nr. 86666/1973.

⁹⁸ *Ibidem*, doc. "Întocmirea releveelor tuturor imobilelor de interes istoric a municipiului Iași, prevăzute a fi demolate în trimestrul IV 1973 și în cursul anului 1974" [Survey of all buildings of historical interest, scheduled for demolition in the fourth quarter of 1973, and during the year 1974], f. 1-2.

⁹⁹ *Ibidem*, dosar nr. 5811, f. 1-2.

¹⁰⁰ *Ibidem*, dosar nr. 5630, doc. 8880/20 august 1973.

¹⁰¹ *Ibidem*, doc. "Întocmirea releveelor tuturor imobilelor de interes istoric a municipiului Iași", f. 2.

different from that of the urban planners, who typically inquired about the properties' surface, number of inhabitants, construction materials, age of buildings and existing utilities.

The initiative of delimiting a "historic center" in Iași demonstrates not only the increasing preservationist involvement in urban planning issues, but also a shift in the conceptual approach of the DHM delegates. The concept was extended in temporal and spatial terms, going beyond the medieval town, and thus beyond Transylvania. However, the areas proposed for preservation were defined with a different concept, that of "architectural reserve", which suggests that a differentiation of value was maintained. The appreciation of 19th century architecture, such as the one in Iași, was primarily based on aesthetic considerations, and thus not perceived as having the same historic weight as the medieval one. Still, the initiative of conferring heritage value to 19th century architecture was certainly congruent with international developments in the field¹⁰². The purpose of the project undertaken by the DHM and ISART was to insure a legal framework for the protection and valorization of areas threatened with comprehensive redevelopment, as well as to suggest a "harmonious integration" of new construction in areas rich in old architecture¹⁰³. The report sent by the Department for Historic Monuments featured a number of new notions, such as "historic center", "architectural reserve", and "old town atmosphere". Besides buildings traditionally recognized as historic monuments, one-story buildings with commercial ground floor were seen as a type of urban landscape characteristic for the Moldavian târg (En: market-town)¹⁰⁴ and therefore worthy of preservation. The shift of conceptualization was already implied in the negotiations taking place in 1969, and it was further developed in studies undertaken during the following years.

In November 1973, the Department for Historic Monuments submitted the to the approval of the local Systematization Commission a documentation for delimitating the historical area of Iași¹⁰⁵. Following long discussions, this proposal received the approval of local decision-makers within the People's Council of Iași County¹⁰⁶. Architect Greceanu recalled that it took substantial

¹⁰² In the 1980s, the value of 19th century districts started to be reconsidered in socialist countries, as well. The story of Kazimierz district in Cracow is illustrative in this regard. A former Jewish district, Kazimierz had been the object of several non-implemented urban redevelopment projects in the 1950s-1960s. However, in the 1980s, architects reconsidered its historical value and drafted alternative plans for "revalorization", although only as much as 10% of the buildings were considered to be in a good state of maintenance. Monika A. Murzyn, *Kazimierz, The Central European Experience of Urban Regeneration*, Krakow, International Cultural Centre, 2006, p. 120-136.

¹⁰³ Arhiva INP București, fond DMI, dosar nr. 5630, doc. 6961/4 iulie 1973.

¹⁰⁴ Commercial town, characteristic to the urban network of Moldavia before the Second World War (Per Ronnas, *Urbanization in Romania*, Stockholm, The Economic Research Institute at the Stockholm School of Economics, 1984, p. 169).

¹⁰⁵ Arhiva INP București, fond DMI, dosar nr. 5630, doc. emis de Consiliul Popular al județului Iași, nr. 8675/19 noiembrie 1973.

¹⁰⁶ Eugenia Greceanu, *Delimitarea zonelor protejate urbane din România în timpul regimului comunist* [Delimiting Protected Urban Areas in Romania during the Communist

effort to convince local authorities on the need to endorse this preservationist initiative. The measure implied requiring the DHM's approval in case of further interventions into the urban fabric, regardless of whether individual buildings had been already listed as protected monuments or not. However, this agreement had no national-level legal back-up; therefore, its efficiency fully depended on local authorities' willingness to enforce it¹⁰⁷.

By delimiting protected perimeters as "architectural reserves", DHM architects aimed at creating a legal base for negotiating the survival of what they considered as valuable architectural heritage expressing local specificity. In practical terms, this meant that the agreement of the DHM was necessary in case of major interventions, i.e., demolition, new construction, changes in street network, archaeological excavations, and public lightening. Meanwhile, the DHM experts were in process of compiling a new list of historic monuments, which included also the recently delimited architectural reserves¹⁰⁸.

The DHM report regarding the historic center of Iași shows the extent to which preservationists attempted to insert their own visions in negotiations on local spatial politics. The shift in DHM's own perspective was significant, not only because it initiated a process of heritage-making by incorporating compact areas of 19th century vernacular architecture, but also because it competed with the dominant vision of high-modernism and state-imposed restrictions on land use.

As previously mentioned, the most that preservationists could obtain in the case of Dimitrov Street was a visual documentation of those buildings scheduled for demolition, which was to be kept as an archival resource "expressing the inherited values of the historical area and the architecture of Iași"¹⁰⁹. Surveys were made by architects of the local Urban Design Institute¹¹⁰. The project's opening paragraph justified the necessity of such an action by quoting points expressed by both planners and preservationists: "In the historic center of Iași, through urban systematization, many degraded buildings that cannot be inscribed into the new street alignment are subjected to demolition. These buildings, which are not declared historic monuments, yet have 19th century architectural value and are included in the architectural reserve area of the city (my emphasis), have been surveyed in order to be preserved as an archival historical documentation, which could be used in the design of the future building fronts"¹¹¹.

Period], in "Arhitect Design", nr. 6, 1998, p. 28; Arhiva INP București, fond DMI, dosar nr. 5630, doc. emis de Consiliul Popular al județului Iași nr. 8675/19 noiembrie 1973.

¹⁰⁷ Interview with architect Eugenia Greceanu, București, 20 October 2012.

¹⁰⁸ Arhiva INP București, fond DMI, dosar nr. 5630, doc. 6961/4 iulie 1973.

¹⁰⁹ *Ibidem*, doc. Consiliul Popular al Județului Iași/Institutul de Cercetare și Proiectare, proiect 4495/1974, f. 7.

¹¹⁰ *Ibidem*, doc. nr. 8842 /30 octombrie 1974.

¹¹¹ *Ibidem*, aviz nr. 439/28 octombrie 1974 cu privire la lucrarea "Relevee pentru clădiri cuprinse în zona istorică a municipiului Iași" [Survey of the buildings included in the historic area of the city of Iași], nr. 4495/1973-1974, f.1. The documentation included four files with written documents and three folders with plans, sketches and photos – unfortunately only to a very small extent preserved in the INP archives.

Re-building Dimitrov Street

Despite their best efforts, preservationists in Romania could do little to prevent large scale demolition in the historical areas of cities like Iași, in a time when political authorities continued to favor the radical transformation of cityscapes through large-scale demolition and the subsequent rebuilding of high-rise apartment blocks. Caught in a strictly delimited urban perimeter, under the permanent pressure of building more and more apartments for the city's expanding population, planners were left with no other choice than to make intensive use of all available land, regardless of the quality and value attributed to existing fabric. The rhetoric of high-modernism, strongly endorsed by the state, could be only partially resisted with arguments of the preservationist agenda. Although the DHM was legally entitled to express its point of view regarding the redevelopment of the street, the same legislation restricted its competence to individual, listed monuments. Nonetheless, the negotiations in the early 1970s demonstrate the preservationists' attempts of expanding the institutional limits of their power. Despite the positive outcome initially reached in discussions with local authorities, the agreement regarding architectural reserves was entirely dependent upon the benevolence of local political leaders. No further step could be undertaken, since the updated list of historic monuments, which included architectural reserves, was never passed as a law and remained trapped for decades between layers of bureaucratic approval¹¹².

In 1977, pictures demonstrating the successful completion of the high-rise apartment blocks on Dimitrov Street, which re-emerged as Bulevardul Independenței, were featured in the local newspaper "Flacăra Iașului" (En: The Flame of Iași)¹¹³. The earthquake in March 1977 produced significant damage in Iași, providing authorities with the opportunity of a fast and decisive intervention. One well-known urban legend tells about the mayor's decision of sending the bulldozers for immediate intervention in the aftermath of the catastrophe, before any damage estimation could be made. As a side effect, the earthquake also brought into public attention the dilapidated state of many old buildings, legitimizing requests for demolition as public safety measure¹¹⁴. In addition, demolition work was carried out in another part of the historical area, on Costache Negri Street, which had been singled out already in 1971 in the DHM documents as perimeter worth of preservation due to its historical and architectural specificity¹¹⁵. As to 1977, documents reveal no opposition against razing this historical area; contemporary reports state in dry terms that "the demolition of old and unsanitary buildings [was] necessary for the construction of new blocks". Ten-story apartment blocks were constructed during that year, however, without complementary works for enlarging the street¹¹⁶.

¹¹² Interview with architect Eugenia Greceanu, București, 20 October 2012.

¹¹³ "Flacăra Iașului", 20 January 1977, p. 1; 15 April 1977, p. 1.

¹¹⁴ Interview with architect Gheorghe Hereș, Iași, 20 May 2013.

¹¹⁵ Arhiva INP București, fond DMI, dosar nr. 5630, Ședință CTS 12 sept. 1973, referat, f. 4.

¹¹⁶ "Flacăra Iașului", 5 July 1977, p. 1; 30 July 1977, p. 1; 10 August 1977, p. 1; 29 October 1977, p. 1; and 10 December 1977, p. 1.

Conclusion

This case study has demonstrated the opportunities and limitations embedded in the plans for urban redevelopment in socialist Romania. By planning the reconstruction of centrally-located areas such as Dimitrov Street in Iași, local authorities aimed to address the pressures of housing provisioning created by intensive industrialization, while creating a modern urban image for the city. Although they praised the city's older monuments, local decision-makers constantly disregarded the potential heritage value of late 19th century buildings situated on the city's traditional commercial streets. In the case of old buildings, the poor state of maintenance was perceived to be a sufficient reason for demolition. In addition, the survival of the pre-modern street system was considered an impediment for modern traffic, requiring immediate intervention for modernization. However, although actions of radical reconstruction were encouraged by legislation, they were also constrained by instances of material scarcity. The project's implementation was delayed not only by the need to relocate a large number of persons, but also by the difficulty of securing the necessary financial support.

Despite its fragile institutional authority, the DHM proved to be a determined player. Devoted preservationists such as Eugenia Greceanu and Titu Elian promoted the idea of historic center for towns in Moldova, as well, and aimed to create more space for negotiation on behalf of the DHM, the approval of which was legally requested only for listed individual monuments. The Dimitrov Street project proved to be an opportunity to develop and promote the new concept, and argue in front of local authorities for the heritage value of 19th century architecture. Such urban redevelopment projects brought the Bucharest-based experts in direct contact with local decision-makers, and their plans for addressing the consequences of urbanization in various provincial cities. In the case of Dimitrov Street, preservationists acknowledged from the beginning that they had little space for negotiation; the street was to be enlarged and the buildings bordering it demolished. However, they were vocal in expressing their opinion regarding the design and location of the new buildings, as well as the relation between old and new architecture. The importance of the project laid more in that it provided a context that opened a space for dialogue between preservationists and local authorities. The imminence of demolition in urban central areas challenged the DHM to redefine the concept of historic monument, reconsider the heritage value of the 19th century buildings, and to adopt a more interventionist approach. Preservationists attempted to expand their authority by advancing the notion of "historic center" and demanding that it would be recognized as a legally-protected area. However, despite granting their formal approval, local decision-makers were far from any change of perception. Their vision remained anchored in a functionalist perspective and a definition of modernization that disregarded the old. Also, the conceptualization of historic center proposed by the DHM was advanced quite late, when plans for radical redevelopment were already prepared and even in process of being

implemented. Given these narrow limits, the preservationist initiatives in early 1970s Romania seem nevertheless remarkable, testifying about the multiplicity of agendas co-existing under the umbrella of the socialist state.

Negotiating Building Preservation and Urban Redevelopment in Socialist Romania. The Case of Dimitrov Street in Iași

(Abstract)

Keywords: urban redevelopment, state socialism, architectural heritage, preservation, socialist reconstruction, 19th century architecture, demolition.

This article discusses the case of Dimitrov Street in Iași in order to explore the limits of negotiation in urban redevelopment projects concerning historic districts in 1970s Romania. This urban modernization project in Iași envisaged the demolition of most of the late 19th century buildings bordering this centrally-located street, and its reconstruction as a large boulevard equipped with high-rise apartment blocks. It shows how, given the imminence of demolition, preservationists were challenged to reconsider the traditional definition of historic monument, as well as to adopt a more interventionist approach. In an exercise of heritage-making, architects working at the Department for Historic Monuments questioned the modernization plans of the historic center, proposing instead to conserve the area as “architectural reserve”. Although these efforts were in the end defeated by the uncompromising attitude of local authorities, the case study is relevant for the opportunities and limitations faced by the actors involved in urban redevelopment projects in socialist Romania. It also constitutes a good example for understanding the legal, institutional, and conceptual constraints of the preservationist agenda in Romania.

Anexe

Fig. 1. The western edge of Dimitrov Street, with the clock-tower of the Sf. Spiridon Church, during the interwar period. This area was proposed for preservation in 1969 (Source: DJIAN, *Colecția de Stampe și Fotografii*, 1316)

Fig. 2. The building on Dimitrov Street 121 in the aftermath of the earthquake in March 1977 (Source: AN Iași, Colecția de Stampe și Fotografii, 5981, f. 17)

Fig. 3. Demolition on Dimitrov Street in the aftermath of the earthquake in 1977.
The tower-blocks are completed
(Source: AN Iași, Colecția de Stampe și Fotografii, 5981, f. 12)

Ministrul Cultelor Stanciu Stoian și activitatea sa în relația cu Biserica Ortodoxă Română (1947-1951)

Daniela CIOBANU-IONIȚĂ*

Stanciu Stoian, ministrul Cultelor numit de dr. Petru Groza, este unul dintre personajele vremii adesea neluat în seamă în studiile de specialitate, dar care a avut cu siguranță un rol important în derularea evenimentelor din timpul ministeriatului său. Deși o figură remarcabilă a perioadei 1947-1951, parcursul biografic și profesional al renumitului profesor de pedagogie nu a reprezentat subiectul unui studiu aprofundat până în prezent. Considerat dintru început un carierist fără scrupule sau o simplă unealtă în mâna comuniștilor români sau sovietici, interesat doar de foloase materiale, ministrului Stanciu Stoian nu i s-au acordat decât puține rânduri în lucrările apărute până acum și asta doar atunci când contextul o cerea în mod special sau când numele său apărea în vreun document.

Cercetarea de față evidențiază parcursul biografic și activitatea Ministrului Cultelor Stanciu Stoian în relația cu Biserica Ortodoxă Română, pornind de la informații regăsite în dosare ale Securității, respectiv în articole și discursuri susținute în perioada sa de ministeriat (1947-1951).

Studiul este structurat în trei părți, urmărind: detaliile biografice și ascensiunea profesională a lui Stanciu Stoian; activitatea ca ministru și decăderea sa, așa cum rezultă din dosarele de urmărire informativă existente în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, respectiv din dosarele de partid de la Arhivele Naționale ale României; teme predilecte și elemente ideologice în discursurile sale din 1949 referitoare la Biserica Ortodoxă Română. Acestea din urmă oferă o imagine grăitoare asupra tensiunilor create în sânul cultelor odată cu implementarea unei noi legislații.

Misiunea noului Minister al Cultelor

La 24 martie 1945, Monitorul Oficial publica Legea nr. 188 prin care Ministerul Cultelor și Artelor se desființa, creându-se două ministere de sine

* Drd., Universitatea din București, tema *Aspecte stilistice și pragmatice ale limbii de lemn în Documentele Securității*; e-mail: daniela.ionita90@gmail.com.

sătătoare, Ministerul Cultelor și Ministerul Artelor¹. Ministerul Cultelor a păstrat această denumire până în anul 1957, când a devenit Departament al Cultelor de pe lângă Consiliul de Miniștri. Prin Legea nr. 384 din 12 mai 1945 s-a stabilit și modul de organizare și funcționare a proaspătului înființat minister². Se poate observa cu ușurință din textul legii cât de extinsă era puterea pe care ministerul o putea exercita asupra Bisericii, având de cele mai multe ori un rol decisiv în aproape toate segmentele vieții religioase. Astfel, Ministerul Cultelor avea atribuții de supraveghere și control asupra tuturor cultelor și așezămintelor lor, precum și asupra asociațiilor și frățiilor cu caracter sau scop religios de orice fel. Era, de asemenea, răspunzător cu „organizarea, administrarea, controlul și îndrumarea învățământului religios din academiile teologice, seminariile teologice, școala superioară de artă religioasă și școlile de cântăreți bisericești, controlul și îndrumarea învățământului religios în școlile particulare cu caracter religios sau bisericesc”. Tot Ministerul controla și bugetele și gestiunea financiară a centrelor eparhiale, parohiilor și comunităților religioase din cultele fără ierarhie. Era necesară aprobarea ministerului și în cazul înființării de noi posturi (de preoți, diaconi, cântăreți etc.), al recunoașterii sau al transferului de personal. Ministerul Cultelor putea suspenda orice hotărâri sau măsuri de ordin administrativ, bisericesc, filantropic sau fundațional, dacă acestea contraveneau legilor de organizare, statutului cultelor sau legilor de administrație generală a statului. Ministerul trebuia să își dea acordul pentru înființarea parohiilor nebugetare dacă statul era absolvit de orice obligație asupra acestora, iar cultul asigura salarizarea clericilor nebugetari.

Conform *Legii de organizare și funcționare*, Ministerul Cultelor era condus de un ministru, care era „șeful Departamentului și care reprezenta Statul în chestiunile ce intră în domeniul atribuțiilor Departamentului său”³.

Administrația Centrală a Ministerului Cultelor cuprindea o serie de direcții și servicii: *Direcția Generală a Cultelor*, având în subordine *Direcția Cultelor ortodox și unit* și *Direcția Cultelor catolic, reformat, evanghelic-luteran, unitarian, armeano-gregorian, mozaic, mahomedan și baptist*; Direcției Generale i se adăugau *Direcția Învățământului Religios*, *Direcția Administrativă* și *Direcția Contabilitate*. Din structura ministerului făceau parte, de asemenea, și trei servicii: *Arhitectură*, *Contencios* și *M.O.N.T.-A.P.* Aceștia li se adăugau un *Serviciu al Asociațiilor Religioase* și un *Corp de Inspecție și Control pentru Culte*.

Ministerul Cultelor de la înființare și până la venirea în funcție a ministrului Stanciu Stoian

De-a lungul perioadei comuniste, în fruntea ministerului, respectiv a Departamentului Cultelor, s-au aflat: preotul Constantin Burducea (6.03.1945 – 30.11.1946), Radu Roșculeț (1.12.1946 – 29.12.1947), Stanciu Stoian

¹ MOF, anul CXIII, nr. 69, 24 martie 1945, p. 2218.

² MOF, anul CXIII, nr. 105, 12 mai 1945, p. 3822.

³ *Ibidem*.

(30.12.1947 – 23.04.1951), Vasile Pogăceanu (23.04.1951 – 2.06.1952), Petre Constantinescu-Iași (28.01.1953 – 19.03.1957), Dumitru Dogaru (1957-1975), Ion Roșianu (4.02.1977 – 7.05.1984) și Ion Cumpănașu (7.05.1984 – 18.01.1990)⁴.

Luând ca model alte state comuniste, guvernul Petru Groza a numit în funcția de ministru al Cultelor la data de 6 martie 1945 un preot, pe Constantin Burducea, urmărind prin acest gest încadrarea clerului în „noua ordine socială”⁵. Ca fiu de preot ardelean, Petru Groza susținea că este „unul dintre cei mai vechi luptători pe tărâmul bisericesc”⁶ și se declara fericit pentru numirea unui preot într-o funcție atât de înaltă. Alegerea lui Constantin Burducea în funcția de ministru nu era consecința unor merite pe care acesta le-ar fi avut, ci a faptului că era unul dintre prietenii lui Petre Constantinescu-Iași și, în același timp, o persoană șantajabilă din cauza trecutului legionar. În mai puțin de un an însă, preotul Burducea, prin lipsa sa de caracter și de inteligență și prin gustul afacerilor ilegale, a reușit să își atragă ura subordonaților de la minister, a prim-ministrului Petru Groza, a prietenului său Petre Constantinescu-Iași și chiar a sovieticilor.

În 1946, forțat de guvern, Constantin Burducea și-a prezentat demisia. Lupta pentru locul rămas vacant s-a disputat între Ion Vască și Gheorghe Iliescu, dar interimatul i-a fost acordat în cele din urmă lui Mihai Ralea, ministrul Artelor⁷, apărând astfel riscul reunirii celor două ministere. A urmat o perioadă plină de neclarități în interiorul Ministerului Cultelor, în care funcția de ministru a fost oferită mai multor profesori de la Facultatea de Teologie, care au refuzat însă să se implice în politică. Abia la 29 noiembrie 1946, funcția de ministru i-a fost acordată lui Radu Roșculeț, un avocat tătărescian⁸ din județul Constanța, care a reușit să stabilizeze pentru scurt timp situația ministerului.

Din iulie 1947 se zvonea însă venirea la Culte a unui nou ministru, un om de încredere al lui Petru Groza, și anume profesorul Stanciu Stoian⁹. El se aflase de mai multe ori în preajma lui Petru Groza, fiind cel care îl propusese în mod oficial în fața colegilor de partid ca președinte al Frontului

⁴ Secretariatul de Stat pentru Culte, *Viața religioasă în România. Studiu documentar*, București, Editura Paideia, 1999, p. 97.

⁵ Cristian Vasile, *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*, București, Editura Curtea Veche, 2005, p. 53.

⁶ *Ibidem*, p. 55

⁷ Dudu Velicu, *Biserica ortodoxă în perioada sovietizării României. Însemnări zilnice*, vol. I, ediție critică, îngrijită de Alina Tudor-Pavelescu, București, Arhivele Naționale ale României, 2004, p. 115.

⁸ Membru al Partidului Liberal – Tătărescu, fondat în 1944 de Gheorghe Tătărescu (membru ce fusese exclus din PNL în 1938 după ce se pronunțase pentru ieșirea din război a României și colaborarea cu URSS). PNL-Tătărescu a făcut parte din Guvernul Groza din 1945, iar activitatea sa s-a încheiat în 1948. (Ioan Scurtu, Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Stan Stoica, *Enciclopedia partidelor politice din România 1859-2003*, București, Editura Meronia, 2003, p. 89-90).

⁹ *Ibidem*, p. 281.

Plugarilor¹⁰. Profesorul se afla, de asemenea, printre pușinii care aveau curajul să intervină în favoarea funcționarilor din Front (al căror număr Groza îl dorea înjumătățit) sau să militeze pentru o bună înțelegere între colegii săi și prim-ministru¹¹. Acest lucru demonstrează încă o dată suportul consistent pe care Stanciu Stoian l-a avut din partea prim-ministrului Petru Groza. Mai mult, ca membru în Frontul Plugarilor – cum vom detalia în cuprinsul articolului –, se presupunea că Stanciu Stoian va fi expresia dorinței lui Petru Groza de a se opune numirii ca Patriarh a arhiepiscopului Justinian Marina¹².

Profesorul Stanciu Stoian

Profesorul Stanciu Stoian reprezintă o personalitate controversată și cu un trecut politic tulbure. Susținut de prim-ministrul Petru Groza, Stanciu Stoian a desfășurat o largă activitate în cei patru ani de ministeriat, reprezentând o adevărată interfață în relația stat – culte. Deși un pion important în situația cultelor din perioada de început a regimului comunist, Stanciu Stoian este astăzi cu mult mai cunoscut pentru cariera sa de pedagog, fiind considerat o personalitate de seamă în domeniul psiho-pedagogiei românești, alături de nume precum Constantin Pufan, Constantin Ionescu, Mihai Golu, Dorin Damaschin, Constantin Enăchescu, Paul Popescu-Neveanu, Mielu Zlate, Ion Gh. Stanciu, Ioan Cerghit, Ion T. Radu ș.a.¹³.

Dacă aportul științific al lui Stanciu Stoian în domeniul pedagogiei este relativ ușor de inventariat și apreciat, nu același lucru se poate spune și despre activitatea sa în calitate de ministru al Cultelor, despre acțiunile pe care le-a întreprins din această postură referitor la culte și la Biserica Ortodoxă Română. Inevitabil, Stanciu Stoian s-a aflat într-o poziție cheie la numeroase evenimente petrecute în sânul Bisericii Ortodoxe Române, luând hotărâri importante și interacționând în mod direct cu Sfântul Sinod și cu patriarhul Justinian Marina.

De aici și întrebarea: cât a servit ministrul intereselor partidului, cât s-a lăsat influențat de patriarhul Justinian și cât a servit propriilor interese? Rapoartele și notele informative ce se regăsesc în dosarele de la Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității și de la Arhivele Naționale ale României sunt, la prima vedere, departe de a oferi rezolvarea acestor dileme în fața cărora suntem puși. Prezentat în mod contradictoriu de persoane diferite, apreciat sau contestat, susținut sau atacat, Stanciu Stoian apare și dispare din funcția de ministru din motive încă neclarificate de istorici. Nici devenirea sa ca om politic nu a fost prezentată corespunzător până în prezent. Cine era Stanciu

¹⁰ Dorin-Liviu Bîftoi, *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*, București, Editura Compania, 2004, p. 296.

¹¹ *Ibidem*, p. 305.

¹² Dudu Velicu, *op. cit.*, p. 281.

¹³ Unul din amfiteatrele Facultății de Psihologie și Științele Educației din cadrul Universității București poartă numele profesorului Stanciu Stoian. Pentru mai multe detalii, vezi <http://fpse.unibuc.ro/despre-noi/prezentare/personalitati-alumni> (accesat 24.08.2017).

Stoian și cine l-a adus în funcție în 1947, dar, mai ales, din ce motiv? Ce conflict de interese a dus la înlăturarea profesorului din funcția de ministru și ce s-a întâmplat ulterior cu acesta?

La toate aceste întrebări voi încerca să răspund prin studiul de față, fără a avea însă pretenția de a epuiza subiectul. Dosarele aflate în Arhivele CNSAS și în Arhivele Naționale oferă informații care susțin ipoteze diferite și doar o cercetare de mare amploare ar putea lega indiciile atât de dispersate. În stadiul actual al cercetărilor, vom încerca să reconstruim *puzzle*-ul devenirii și activității ministrului Stanciu Stoian atât cât documentele descoperite în arhive ne pot permite, citind acolo unde va fi necesar printre rândurile diferitelor note și rapoarte și coroborând informațiile cu alte surse și documente deja publicate.

De la fiu de „plugar” la ministru al Cultelor. O ascensiune controversată

Documentele întocmite de Securitate oferă astăzi un material deosebit de prețios în mâna cercetătorilor ce vor să elucideze aspecte întunecate ale istoriei României în perioada comunistă. Mai mult decât istoria unei națiuni sau a unor instituții, dosarele Securității descriu adesea istorii individuale, destine mutilate sau ascensiuni nemeritate ale unor persoane, ce altfel s-ar fi pierdut probabil în negura vremii. Deși nu toate documentele sunt demne de a fi crezute, fiind de multe ori opera unor rău-voitori sau, din contra, supuse cenzurii și autocenzurii, îmbrăcate în cuvinte lingușitoare, ele pot fi sursa unei schițe, a unui cadru general care să reflecte realitatea. Privite și interpretate contextual, cu discernământ, ele pot fi baza reconstrucției istoriei și a destinelor individuale.

Un astfel de demers permite și reconstruirea parcursului biografic al ministrului Stanciu Stoian, făcând apel la documente din perioada ministeriatului, dar și a anilor '80, redactate de agenți ai Securității, de cunoscuți ai lui Stanciu Stoian, dar și autobiografiile scrise de mâna profesorului.

Stanciu Stoian s-a născut la 7 septembrie 1900, în comuna Vârteju-Nefliu, județul Ilfov, dintr-o familie de „plugari”, după cum el însuși menționează într-un chestionar completat în timpul ministeriatului său¹⁴. A absolvit școala primară din comuna natală în 1912 și s-a înscris apoi la Școala Normală din București pe care a absolvit-o în anul 1919. Între 1925 și 1928/29 a urmat cursurile Facultății de Litere și Filosofie din București, după care a ocupat diferite funcții în domeniul educațional: învățător la școala din satul natal, profesor suplinitor și titular la diferite școli din București și Ploiești, inspector în învățământul primar. Din 1932 a avansat în carieră, devenind subdirector în Ministerul Educației Naționale până la sfârșitul anului 1933, pentru ca, din 1938, timp de doi ani, să fie director al învățământului normal-primar în cadrul Ministerului Educației Naționale. Între anii 1933-1938 și 1943-1944, a fost redactor al unei reviste și director al școlilor țărănești. În tot acest timp, a fost și profesor titular

¹⁴ ANIC, fond CC al PCR, Colecția 53, dosar S/182, vol. 2, f. 10.

la diverse licee din Capitală, între care și Liceul „Sfântul Sava”. În anul 1943 a obținut titlul de doctor în filosofie sub coordonarea lui Dimitrie Gusti, specializat în sociologie și pedagogie socială. Iar din 1947 a fost numit ministru al Cultelor¹⁵.

Ascensiunea fulminantă a unui fiu de „plugari”, atât în perioada anterioară momentului 23 august 1944, cât și ulterior, constituie tema centrală a multora dintre notele informative, declarațiile și rapoartele ce se regăsesc între copertile celor patru volume de dosare de la Arhivele Naționale și de la Arhivele CNSAS. Prieteni sau dușmani, informatori profesioniști sau amatori s-au grăbit să își dea cu părerea asupra modului în care cariera lui Stanciu Stoian s-a creionat atât de strălucitoare, amestecând adesea între rânduri, invidia sau admirația pe care o nutreau față de cel ce avea să fie timp de aproape patru ani ministru al Cultelor.

În fața unui regim atât de sensibil la trecutul celor ce se aflau în fruntea sa, Stanciu Stoian purta probabil teama orientărilor sale politice anterioare, camuflete însă sub imaginea funcționarului cu o conduită ireproșabilă și, mai mult decât atât, cu un trecut de ilegalist. În ciuda acestui fapt, aproape nimeni nu credea în calitățile și acțiunile sale de comunist¹⁶. Salturile impresionante din cariera sa corespund adesea unor afilieri la anumite cercuri de oameni sau chiar unor schimbări în orientarea politică. Dacă în autobiografiile sale el se străduiește să își arate permanenta aspirație stângistă, impresiile apropiaților și unele gânduri mărturisite în intimitate îi dau în vileag de cele mai multe ori spiritul oportunist.

Momentul avansării sale la funcția de subdirector în cadrul Ministerului Educației Naționale a venit la doar un an după adeziunea sa la Partidul Național Țărănesc. În 1931, Stanciu Stoian s-a înscris în PNȚ, ca fiind „cel mai acceptabil dintre partidele legale”¹⁷, de fapt chiar partidul aflat la putere în acel moment. După un an în care Partidul Național Țărănesc s-a aflat în opoziție, revenirea lui la guvernare i-a facilitat lui Stanciu Stoian obținerea postului din cadrul Ministerului, dar doar până în 1933, când guvernarea a luat din nou sfârșit.

Convingându-se de lipsa de stabilitate a partidului ales, din 1933 Stanciu Stoian a încercat o apropiere față de Partidul Comunist aflat în ilegalitate¹⁸, apropiere întărită din 1935 prin afilierea la grupul lui Athanasie Joja. În tot acest timp, el nu s-a desprins din PNȚ, unde a mai avut diferite funcții fără prea mare importanță. În 1937 însă, când PNȚ a făcut pact de neagresiune electorală cu PNL și cu Garda de Fier, Stanciu Stoian susține că „s-a opus acestui cartel”, iar „mai târziu s-a desprins de PNȚ treptat”. Exact la timp, am putea zice, mai ales că, din 1938, pe parcursul dictaturii regale, toate partidele au fost dizolvate. În mod surprinzător, Stanciu Stoian a deținut în 1938 postul de Director General în cadrul Ministerului Educației Naționale, post „administrativ, nu politic”,

¹⁵ *Ibidem*, f. 25.

¹⁶ Dorin-Liviu Bîftoi, *op. cit.*, p. 302.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, ediția a 4-a, București, Editura Fundația Academia Civică, 2012, p. 11-22.

justifică el într-o declarație, și pentru care a obținut, se pare, și autorizații – a lui Virgil Madgearu, din partea PNT, și a lui Athanasie Joja, din partea PCR¹⁹. În timpul guvernării Ion Antonescu, Stanciu Stoian s-a afiliat grupului condus de Mihai Ralea, Uniunii Muncitorilor și a Țăranilor, fiind chiar secretar al acesteia alături de Lothar Rădăceanu²⁰. Toate acestea i-au permis ulterior să își revendice titlul de membru de partid cu stagiul în ilegalitate, cu toate că înainte de 1944, Stanciu Stoian nu a fost înscris propriu-zis în Partidul Comunist.

În declarațiile sale din anii 1945-1946, Stanciu Stoian omite să precizeze că din anul 1927 a devenit membru al grupării lui Petre Ghiață din cadrul Partidului Liberal, publicând diferite texte cu specific în publicațiile acestei formațiuni politice²¹. Referindu-se strict la activitatea publicistică, profesorul face autocritica tuturor acestor texte, despre care spune: „Este vorba de o activitate aproape numai de domeniul pedagogiei și școlii, destul de îndelungată. Ea cuprinde aproape un sfert de veac. A fost din plin timp atât pentru o activitate pozitivă, dar și pentru greșeli, unele din ele grave chiar”²².

Nici activitatea sa în relația cu Partidul Comunist în perioada de ilegalitate nu a fost, se pare, una sinceră și totală, așa cum lasă profesorul să se înțeleagă. În ciuda pregătirii marxiste cu care îi impresiona pe colegi, mulți dintre aceștia, în special cei cu care a avut relații mai strânse, îl suspectează de oportunism și de faptul că nu a fost niciodată dispus să meargă până la capăt cu susținerea partidului. Marin Sulică, un cunoscut al lui Stanciu Stoian, scria într-un referat datat 7 septembrie 1946: „Dacă la cultura lui ar avea și hotărârea necesară, și spiritul de jertfă, și dezinteresare revoluționară, ar fi un tovarăș de valoare. Din nenorocire însă, în practică, este spiritul cel mai arivist, cel mai oportun pe care l-am cunoscut în viața mea. Ambițios, orgolios, toată activitatea sa se rezumă la dorința fără margini de parvenire”²³. Ca argument, Marin Sulică vorbește despre un moment de după cutremurul din 1940: „M-am dus la el și i-am cerut să-mi dea obiecte de îmbrăcăminte pentru cei salvați de la Doftana. Mi-a spus că-i este teamă să nu afle soția lui că el are legături cu comunismul și m-a refuzat”²⁴. De asemenea, după ocuparea Basarabiei în 1940, Stanciu Stoian îi mărturisea „aproape plângând” lui Marin Sulică: „Vezi ce fac comuniștii? Ne-au răpit Basarabia”. Pentru toate acestea, Sulică conchide: „Nu văd în el un comunist”²⁵.

Mihai Levente are o părere asemănătoare despre implicarea lui Stanciu Stoian în viața Partidului Comunist în ilegalitate, mai precis că „a refuzat continuu să se angajeze în muncă”²⁶, iar relația întreținută cu Mihai Ralea a fost una foarte vagă.

¹⁹ ANIC, fond CC al PCR, Colecția 53, dosar S/182, vol. 2, f. 14.

²⁰ *Ibidem*, vol. 1, f. 11.

²¹ *Ibidem*, f. 20.

²² *Ibidem*, f. 31.

²³ *Ibidem*, f. 79.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, f. 81.

Athanasie Joja afirma despre Stanciu Stoian că perioada în care a făcut parte din Partidul Național Țărănesc și-a pus amprenta asupra gândirii și modului acestuia de acțiune, dar că este totuși un om de nădejde, care nu s-a sfiit să meargă la întâlniri, chiar dacă o relație cu un ilegalist îl putea compromite²⁷.

De fapt, Stanciu Stoian încerca, se pare, să facă o bună impresie tuturor celor cu care intra în contact, urmărind prin această metodă crearea unor relații ajutătoare. Indiferent de gradul de pregătire sau de verticalitate a celor întâlniți, profesorul vedea în fiecare persoană întâlnită o posibilă portiță spre parvenire. De asemenea, din relatările cunoscuților, Stoian nu ezita să ajute diverse persoane să obțină foloase sau funcții nemeritate în speranța că, la un moment dat, îi vor fi de ajutor la propria avansare.

Una dintre persoanele pe care le-a ajutat și care i-au fost la rândul lor de mare ajutor în cariera ulterioară este cu siguranță Petre Constantinescu-Iași. Din declarațiile acestuia, cei doi s-au cunoscut în anul 1935, când Stanciu Stoian încerca o apropiere de Partidul Comunist. Au urmat apoi scurte perioade în care Constantinescu-Iași a fost închis, iar Stanciu Stoian a ajutat-o pe soția acestuia să obțină un post în învățământ²⁸. Recunoștința lui Constantinescu-Iași se va reflecta mai târziu asupra lui Stanciu Stoian cu mare prisosință.

Activitatea sa de stânga s-a accentuat însă spre anul 1942, când, împreună cu Grigore Geamănu, Octav Livezeanu, Lothar Rădăceanu, a pus bazele „Uniunii muncitorilor și țăranilor”, sub președinția lui Mihai Ralea. Această grupare a devenit un an mai târziu Partidul Socialist Țărănesc (PST) și a aderat la Frontul Patriotic Antihitlerist, ce activa de fapt sub egida Partidului Comunist. Din 1944, PST a fuzionat cu Frontul Plugarilor al lui Petru Groza, Stanciu Stoian devenind cu această ocazie Secretar al Comitetului Central al Frontului Plugarilor. Din 1945, Stanciu Stoian a devenit membru al Partidului Comunist Român. A fost numit din această postură președinte al INCOOP-ului, iar apoi administrator la Banca Națională până în 1947²⁹.

Aceasta a fost ascensiunea impresionantă a profesorului Stanciu Stoian de la funcția de învățător, pe care o ocupa când a terminat facultatea, până în anul 1947, când a fost numit în funcția de ministru al Cultelor. Prezentate ca inofensive în autobiografiile sale, salturile dintr-un partid în altul, dintr-o grupare în alta, aveau ca scop avansarea în carieră și legarea unor prietenii ce îi puteau aduce la un moment dat beneficii. Obținerea fiecărei funcții sau din contră, decăderile sale, corespund într-un mod evident schimbării opțiunilor politice. Este de remarcat extraordinara intuiție de care a dat dovadă profesorul, alegând de fiecare dată variantele cele mai profitabile și prietenii cele mai avantajoase. Intuiția sa nu va funcționa însă la nesfârșit, iar lipsa de inspirație de mai târziu îi va provoca chiar decăderea din funcția de ministru și reîntoarcerea la stadiul de profesor la un liceu din București.

²⁷ *Ibidem*, f. 93.

²⁸ *Ibidem*, vol. 1, f. 47.

²⁹ ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. 1470, vol. 1, f. 6.

Activitatea și decăderea ministrului Stanciu Stoian în documentele Securității

La 11 noiembrie 1947, ora 12, în prezența prim-ministrului Petru Groza, era instalat noul ministru al Cultelor, profesorul Stanciu Stoian³⁰. Numirea neașteptată a acestuia la Culte, după ce funcția de ministru fusese disputată între alte personaje influente ale vremii, era urmarea prieteniei dintre Stanciu Stoian și prim-ministrul Petru Groza (liderul Frontului Plugarilor), respectiv ministrul Petre Constantinescu-Iași. Două zile mai târziu, Stanciu Stoian l-a vizitat și pe Patriarhul Nicodim la mănăstirea Neamț, unde s-a dus însoțit de Episcopul Iosif al Argeșului și locotenent-Mitropolitul Justinian al Moldovei, pr. Ioan Vască și secretarul V. Florescu. Aici, proaspătul ministru a prezentat urările de bine și sănătate din partea guvernului și a prim-ministrului și s-a angajat că „din partea sa va avea Biserica strămoșească toată înțelegerea și sollicitudinea pentru rezolvarea justă a doleanțelor acestei Biserici”³¹.

Activitatea ministerială este însă contrarie promisiunilor făcute înaltului cler ortodox. La doar câteva luni de la numirea ca ministru, Stanciu Stoian își impunea propriile reguli în interiorul ministerului, astfel că, de la sfârșitul lui februarie 1948, nici o persoană străină nu mai avea dreptul să intre în minister și să strice „liniștea funcționarilor”. Această măsură de ordine interioară avea drept scop limitarea imixtiunii clerului în treburile ministerului, preoții fiind opriți astfel să mai intre și să apeleze la diverși funcționari pentru aprobarea cererilor lor³².

Încercările lui Stanciu Stoian de a poza în funcționarul cu o conduită ireproșabilă nu aveau însă un ecou pozitiv în cadrul familial, vădind din nou duplicitatea profesorului. O notă informativă de la 17 aprilie 1948 consemna afirmațiile unei doamne, prietenă de familie, Margareta Oncescu. Aceasta povestea că, „din cauza activității politice din ce în ce mai de stânga a actualului ministru al Cultelor, în familie au fost conflicte din ce în ce mai mari”. Se pare că „fiul cel mare este categoric împotriva atitudinii și activității tatălui său, iar dl Stanciu Stoian în diversele explicații pe care le-au avut i-a adus supremul argument că «în definitiv l-au depășit evenimentele și că a intrat în această situație politică împotriva convingerilor sale intime»”. Acesta a continuat, apoi spunând că „înapoi nu mai pot să dau și îmi dau seama că am o situație pe care nici măcar eu personal nu mi-o invidiez”. În casă s-a ajuns astfel la „un trai de nesuportat”, membrii familiei împărțindu-se în tabere pro și contra atitudinii politice a tatălui³³.

Vizita delegației Bisericii Ortodoxe Române la Moscova în vara anului 1948 a reprezentat un motiv de discuții asupra caracterului ministrului Stanciu Stoian. Mai întâi au existat contradicții între patriarh și ministru, primul

³⁰ *Ibidem*, f. 5.

³¹ *Ibidem*, f. 6.

³² *Ibidem*, f. 14.

³³ *Ibidem*, f. 16.

nevrând ca Stanciu Stoian – un reprezentant al tuturor cultelor – să facă parte din delegația Bisericii Ortodoxe. O altă cauză a fost că ministrul, devenit în cele din urmă membru al delegației, nu a alocat suficienți bani pentru drum și escale, punându-i adesea pe membrii delegației în situații stânjenitoare. Mai mult decât atât, a întârziat la conferințele organizate de patriarhul Alexei, făcându-i de ras pe participanții români. Întârzierile au fost provocate de dorința ministrului de a vizita diferite obiective turistice din Moscova³⁴.

Și în domeniul întocmirii unui nou Statut pentru Biserica Ortodoxă Română Stanciu Stoian căuta să se implice pentru a-l putea ține la curent pe prim-ministrul Petru Groza. Patriarhul Justinian însă, profitând de sprijinul unor lideri politici cum ar fi Gheorghe Gheorghiu-Dej, în detrimentul Frontului Plugarilor, refuza să îi pună la dispoziție ministrului informațiile necesare³⁵. Se observă deja o slăbire a influenței grupării lui Petru Groza în interiorul statului. Frontul Plugarilor va deceda din ce în ce mai mult, până la interzicerea sa prin lege în anul 1952. Cu toate acestea, ministrul nu a cedat cu ușurință, având până la urmă un cuvânt greu de spus atât în domeniul noului statut al Bisericii Ortodoxe, cât și al desființării unor episcopii și a numirii profesorilor la Institutul Teologic, unde profesorul nu a ezitat să impună câteva cunoștințe de-ale sale, chiar dacă acestea aveau un trecut legionar.

Relațiile dintre Patriarhul Justinian și ministrul Stanciu Stoian au evoluat însă pe parcursul anilor de ministeriat ai profesorului în favoarea patriarhului. Acesta din urmă a reușit să se impună treptat în fața ministrului, astfel încât o notă din martie 1949 informa asupra mai multor acțiuni intimidante ale patriarhului Justinian. Acesta refuza frecvent să ofere ministrului actele ce i se cereau și își exprima fără nici o reținere nemulțumirile de orice fel. Spre exemplu, s-a arătat revoltat și chiar l-a jignit pe un funcționar care a dispus înlăturarea treptată a icoanelor din clădirea ministerului. A refuzat să comunice ministrului numele unor preoți catolici care erau dispuși la tratative pentru a se dezice de Papă, a refuzat să ofere o statistică cu numărul mănăstirilor și călugărilor din țară și nu a luat nici o măsură în privința lui Nicolae Colan, care scrisese un articol revoltător împotriva unificării bisericilor³⁶.

Stanciu Stoian considera că Patriarhul urmărea să fie singurul ierarh apreciat de Partid, iar strategia utilizată în acest scop era aceea de a-i denigra pe toți ceilalți ierarhi „democrați”, cum a făcut spre exemplu cu viitorul episcop al Oradiei, Valerian Zaharia. Ministrul se ferea însă să informeze Comitetul Central, afirmând că, pentru moment, Patriarhul este „prea solid în șea”³⁷. În schimb, în decembrie 1949, Justinian afirma despre Stanciu Stoian: „Esențialul este că dă în gropi de prost. Mai zilele trecute mi-a relatat secretarul Ambasadei Sovietice o serie de greșeli politice făcute de Stanciu Stoian. Am impresia că-i

³⁴ *Ibidem*, f. 21.

³⁵ *Ibidem*, f. 26.

³⁶ *Ibidem*, f. 82.

³⁷ *Ibidem*, f. 84.

cântă cucuveaua pe scaunul de ministru³⁸. Iar la începutul anului 1950, Stanciu Stoian afirma: „Patriarhul Justinian devine din ce în ce mai agresiv, astfel că se pune problema dacă se mai poate colabora sau nu în viitor cu el”³⁹.

Desele compromisuri pe care Stanciu Stoian le-a făcut în relația cu Patriarhul Justinian, trecutul pătat al profesorului și scăderea puterii Frontului Plugarilor au dus treptat la înlăturarea sa din funcția de ministru. O frântură dintr-un raport din decembrie 1950/ianuarie 1951 ne informează că:

[...] la Ministerul Cultelor tovarășul Stanciu Stoian a dat o decizie prin care puterile inspectorilor sunt limitate la minimum, întrucât Patriarhul Justinian a protestat contra imixtiunii ce s-ar face prin inspectorii de la Ministerul Cultelor. Dacă decizia dată de Stanciu Stoian se va aplica în litera și spiritul ei, statul nu va mai putea avea nici o influență și nici un control eficace în afacerile bisericești. Situația la care s-a ajuns prin această decizie, dă patriarhului Justinian un prestigiu și mai mare, el putând spune pe bună dreptate că el este adevăratul ministru de culte, Ministerul Cultelor fiind doar o registratură a Patriarhiei. Niciodată Ministerul Cultelor n-a renunțat în felul acesta la dreptul său de control⁴⁰.

Din păcate, nu putem ști cu exactitate proveniența acestei frânturi de raport și nici acuratețea informațiilor oferite. Cert este că, la doar câteva zile de la întocmirea sa, ministrul Stanciu Stoian a fost înlăturat din funcție și pus sub urmărirea Securității pentru politică țărănistă.

Deși nu putem ști cu exactitate dacă înlăturarea din funcție a ministrului a fost provocată în mod direct de această hotărâre privind împuternicirii de culte, putem considera că atitudinea permisivă și caracterul coruptibil al profesorului au reprezentat și ele motive importante ce au precipitat momentul înlăturării.

O altă ipoteză în problematica îndepărtării din funcție ar putea fi că aceasta a fost urmarea unui val întârziat al epurărilor din sânul Partidului Comunist Român⁴¹ și a decăderii Frontului Plugarilor⁴². La câteva luni de la înlăturarea lui Stanciu Stoian, respectiv la 22 august 1951, „i s-a deschis dosar de acțiune informativă din oficiu, fără aprobarea conducerii Direcției, pentru că a făcut parte din CC al Frontului Plugarilor și că, înainte de 23 august 1944, a făcut politică PNȚ”⁴³. Dosarul a fost închis abia în anul 1954, sub motivul că: „Din studierea materialului existent la dosar nu rezultă ca susnumitul să desfășoare vreo activitate dușmănoasă împotriva regimului nostru sau să aibă manifestări de acest fel care să constituie urmărirea în cadrul dosarului de acțiune

³⁸ *Ibidem*, f. 282.

³⁹ *Ibidem*, f. 312.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 382.

⁴¹ Datorz această idee istoricului Cristian Vasile, care mi-a sugerat să corelez punerea sub urmărire a profesorului Stanciu Stoian cu valurile de epurări din anii 1950.

⁴² Frontul Plugarilor a decăzut treptat după 1950 și s-a autodizolvat în anul 1953, membrii săi au căzut în dizgrație, au fost puși sub urmărire și chiar închiși.

⁴³ ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. 1470, vol. 1, f. 395.

informativă”, cerându-se așadar „a se aproba închiderea dosarului de acțiune informativă a susnumitului și clasarea materialului la dosarul problemă”⁴⁴.

Decăderea politică a lui Stanciu Stoian în 1951 a fost în mod iminent urmată de o decădere în planul profesional. Astfel, după înlăturarea din funcția de ministru al Cultelor, „a funcționat ca profesor la Școala profesională Vulcan”⁴⁵. Deja după patru ani de ministeriat, profesorul își făcuse faima unui „carierist fără scrupule”, care „ajuns în postul de ministru a căutat să numească în funcții de răspundere rude de ale sale, precum și alte persoane favorizate de el, în special învățători pe care-i strângea în jurul său organizând o mare rețea ce trebuia să-l prezinte ca pe un reprezentant de elită al membrilor corpului didactic”⁴⁶.

Stanciu Stoian și episcopul Valerian Zaharia al Oradiei

Stanciu Stoian nu a ezitat de-a lungul ministeriatului său să intervină în viața și deciziile Bisericii, impunându-și cunoștințele în fruntea ierarhiei românești. Un astfel de caz este acela al episcopului Valerian Zaharia, pe care Stanciu Stoian îl aprecia și îl susținea, fiind inspector-șef în cadrul Ministerului Cultelor. Ministrul l-a susținut, se pare, de-a lungul ascensiunii sale până când acesta a reușit să ocupe scaunul de episcop al Oradiei, chiar dacă acest lucru a presupus o permanentă confruntare cu Patriarhul Justinian.

În lumina cercetărilor recente, personalitatea lui Valerian Zaharia apare ca fiind una controversată, unii istorici văzându-l ca pe un oportunist, fost legionar ce a trecut de partea regimului pentru a obține foloase⁴⁷. Alte prezentări îl arată pe episcop ca fiind doar de fațadă un om al regimului, la fel cum a fost și cazul lui Justinian, iar în fond un bun apărător al Bisericii, fals etichetat ca legionar⁴⁸.

Multe dintre notele informative regăsite în dosarele Securității ne dezvăluie o relație conflictuală între Valerian și patriarhul Justinian Marina. Trecutul lui Valerian de legionar și oportunismul de care acesta dădea uneori dovadă constituiau două din motivele pentru care Justinian nu îl agreea pe Valerian. Un raport redactat, se pare, la cererea lui Justinian⁴⁹, ni-l descrie pe acesta ca „fost comandant legionar în Iași, director al Seminarului Teologic «Veniamin Costache» din Iași, cel care cu elevii Seminarului a dăruit în 1940 Sinagoga

⁴⁴ *Ibidem*, f. 395.

⁴⁵ *Ibidem*, vol. 2, f. 7.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 8.

⁴⁷ Adrian Gabor, Adrian Nicolae Petcu, *Biserica Ortodoxă Română și puterea comunistă în timpul Patriarhului Justinian*, în AFTO, 2002, p. 93.

⁴⁸ Pr. Dorel Octavian Rusu, protopopul Oradiei, *Episcopul Valerian Zaharia al Oradiei și epoca sa*, accesibil on-line, la adresa <http://www.bisericaculunaoradea.ro/episcopul-valerian-zaharia-al-oradiei-si-epoca-sa/> (accesat la 02.08.2017).

⁴⁹ Despre acest aspect, George Enache afirmă: „Din anumite elemente, ca defăimarea lui Valerian Zaharia, modul respectuos în care vorbește față de patriarh, modul în care e apărât Teoctist Arăpașu, ne face să credem că este vorba de un document inspirat chiar de Patriarhul Justinian” (George Enache, Adrian Nicolae Petcu, *Patriarhul Justinian și Biserica Ortodoxă Română în anii 1948-1964*, Galați, Editura Partener, 2009, p. 144, nota 307).

cea mare de la Râpa Galbenă, apoi a fost amnistiat de Antonescu⁵⁰. În cadrul aceluiași dosar se găsește și afirmația: „Numele lui Valerian Zaharia [...] este cunoscut de toți ierarhii, preoți de frunte ai BOR, ca agent al Securității, al Serviciului Secret, ocupându-se cu denunțuri mincinoase împotriva lor⁵¹”.

La acestea se mai adăuga și intensa activitate pe care episcopul o ducea în presa vremii și strânsa legătură cu ministrul Cultelor, Stanciu Stoian, care făcea tot posibilul pentru susținerea amicului său. „Inspector șef în Ministerul Cultelor, cu o deosebită activitate publicistică democratică după 23 august 1944⁵², Valerian îl aduce pe Justinian în situația de a-i cere „să se retragă din presă și din Partidul Național Popular⁵³ dacă vrea să fie numit vicar patriarhal⁵⁴”. Iar în ianuarie 1948, „tot arhimandritului Valerian i-a cerut să se ducă la Paris pentru ca să nu mai scrie în presă, fiindcă a speriat lumea și publicul cu articolele lui din «Națiunea» și «Universul»⁵⁵”.

În 1949, aflat printre candidații pentru scaunele vacante de la Iași, Roman și Galați, Valerian Zaharia nu a reușit să se impună, mai ales din cauza conflictului său deschis cu Patriarhul Justinian. Nu a reușit să obțină nici postul de vicar patriarhal la care candidase contra lui Antim Nica și Teoctist Arăpașu, câștigător fiind cel din urmă.

Patriarhul Justinian continuă să îl urmărească din umbră pe Valerian, asigurându-se că acesta nu reușește să obțină niciun post semnificativ în Biserică. „Dar Patriarhul nu-l vrea pe Valerian Zaharia, spune că nu-l va numi în vreun post de conducere bisericească, chiar de i s-ar tăia mâinile⁵⁶”. În timp ce viitorul episcop Valerian se plângea și el: „Guvernul mă susține! Mă sapă patriarhul. La Galați aș avea șanse, dar Antim Nica se pare că e susținut de Justinian⁵⁷”.

Un raport al Direcției Generale pentru Securitatea Poporului privind atitudinea Patriarhului Justinian până la 7 iunie 1950 ne indică faptul că acesta

[...] a îndepărtat pe arhimandritul Valerian Zaharia din postul de stareț al mănăstirii Antim, deși este inspector șef în Ministerul Cultelor, și redactor la ziarul „Universul”, fiind unul dintre cei mai buni preoți ce activează în câmpul democratic. [...] A uneltit și mai uneltește prin toate mijloacele ca Arhimandritul

⁵⁰ Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu, *Biserica Ortodoxă Română sub Regimul Comunist 1945-1958*, vol. 1, Academia Română, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2001, p. 237.

⁵¹ *Ibidem*, p. 238.

⁵² *Ibidem*, p. 225.

⁵³ Partidul Național Popular a fost fondat în anul 1946 de Mitiță Constantinescu, iar după moartea acestuia, între 1947 și 1949, a fost condus de Petre Constantinescu-Iași. Organul central de presă al partidului era ziarul „Națiunea”, condus de criticul și istoricul literar George Călinescu (Ioan Scurtu, Ion Alexandrescu *et al.*, *op. cit.*, p. 93-94).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 189.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 180.

⁵⁷ George Enache, Adrian Nicolae Petcu Petcu, *op. cit.*, p. 136, p. 155, nota 335.

Valerian Zaharia și Arhiepiscopul Emilian Antal să nu poată intra în Episcopat, pentru ca singur să fie ierarh democrat și regimul să nu poată lucra cu alte persoane⁵⁸.

Într-adevăr, Valerian Zaharia și Emilian Antal erau susținuți de ministrul Stanciu Stoian și, se pare, chiar de Securitate. Dar, în timp ce arhiepiscopul Emilian începuse să intre în dizgrația autorităților, Valerian era un nume în plină ascensiune, plănuit probabil chiar pentru funcția de Patriarh, dacă Justinian Marina nu ar mai fi fost o persoană dezirabilă⁵⁹.

Piedicile puse de Patriarhul Justinian în calea lui Valerian Zaharia nu se lăsau însă nerăzbunate, Arhimandritul Valerian plătindu-i polițe ocazional. Astfel, un referat al DGSP din 13 iunie 1950 arată că „Patriarhul intenționează să facă vinovat pe Arhimandritul Valerian Zaharia de răspândirea unui zvon, după care Radio Atena a anunțat că Patriarhul, din cauza unor neînțelegeri cu Guvernul, urmează să fie înlocuit cu Valerian Zaharia”⁶⁰.

Între timp, la cererea lui Petru Groza, episcopul de Oradea, Nicolae Popovici, a fost pensionat în urma ședinței sinodului BOR din 3 octombrie 1950 și exilat la Mănăstirea Cheia⁶¹. O notă informativă a DGSP, privind acțiunile Patriarhului și ale episcopilor ortodocși în septembrie-octombrie 1950, ne prezintă sub forma unor „observații” că în discuțiile despre eventualii candidați pentru scaunul de la Oradea se afla și Valerian Zaharia, caracterizat ca „inspector șef în Ministerul Cultelor, cu o deosebită activitate publicistică democratică după 23 august 1944”⁶². Rămas vacant, scaunul episcopal avea să fie ocupat de Valerian Zaharia abia după un an, numai prin mijlocirea ministrului Cultelor Stanciu Stoian. Pentru a obține locul, el a candidat contra lui Antim Nica, Teoctist Arăpașu și Nicolae Mladin. Dintr-o altă notă informativă din martie 1950, aflăm că „patriarhul îl vroia pe Antim Nica, iar ministrul pe Valerian Zaharia. Din această pricină, Sinodul s-a prorogată, iar Valerian Zaharia a dovedit, pentru a treia oară, că „buturuga mică răstoarnă carul mare”⁶³.

Un alt referat ne prezintă și un aspect mai interesant al personalității viitorului episcop, relevându-ne firea duplicitară și oarecum oportunistă a sa. Informatorul a surprins o discuție între mai multe persoane ce își făceau planuri despre ce vor face „măine”, când regimul va cădea. Unul dintre personaje, Ion Gheorghe, afirma cu fermitate: „[...] avem legături cu părintele Valerian Zaharia. Acesta nădăjduind să se salveze pentru ziua de «măine», ne aduce la cunoștință tot ce ne interesează din Ministerul Cultelor”⁶⁴.

⁵⁸ Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu, *op. cit.*, p. 186.

⁵⁹ George Enache, Adrian Nicolae Petcu Petcu, *op. cit.*, p. 136.

⁶⁰ Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu, *op. cit.*, p. 191.

⁶¹ Adrian Gabor, Adrian Nicolae Petcu, *Biserica Ortodoxă Română și puterea comunistă în timpul Patriarhului Justinian*, p. 107.

⁶² Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu, *op. cit.*, p. 225.

⁶³ *Ibidem*, p. 184.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 194.

O așa-zisă descriere făcută de Securitate lui Valerian Zaharia (de fapt inspirată de Justinian) o regăsim într-un raport privind cazul Episcopului Antim Nica:

Pentru pretinsele servicii ce zice că le-a adus regimului nostru, prin articolele din presă, este destul libertatea de care se bucură. Teama, mărturisită de el public, că trebuie să se facă Arhiereu cu orice preț, ca să scape de moarte când vin anglo-americanii, fiindcă pe arhierei îi vor cruța anglo-americanii, dar pe cei mai mici îi vor pedepsi cu moartea, justifică pe deplin care sunt convingerile lui Valerian Zaharia despre trăinicia regimului nostru⁶⁵.

Se pare că Patriarhul Justinian încerca să îl compromită pe arhiereul Valerian în fața regimului, chiar dacă asta însemna să îi facă false rapoarte pentru Securitate.

Deși Stanciu Stoian, susținătorul episcopului, a fost înlocuit între timp de Vasile Pogăceanu și apoi de Petre Constantinescu-Iași⁶⁶, Valerian Zaharia a rezistat totuși în fruntea Episcopiei Oradiei până în anul 1969 când, în urma unui conflict, a fost pus în retragere de Sfântul Sinod.

Implicarea lui Stanciu Stoian în alcătuirea și implementarea noului cadru legislativ

Noul regim al cultelor. Adoptarea unei noi *Legi a cultelor* a reprezentat unul dintre evenimentele de seama ale ministeriatului lui Stanciu Stoian, ministrul neezitând să își impună propriile idei și principii în redactarea acesteia. Noua *Lege a cultelor*, mai precis Decretul 177/1948, avea o profundă inspirație sovietică și, spre deosebire de legea precedentă (din 1928), pornea de la prezumpția de vinovăție a cultelor⁶⁷, specificând prin articolul 6: „Culte religioase sunt libere să se organizeze și pot funcționa liber dacă practicile și ritualul lor nu sunt contrare Constituției, securității sau ordinii publice și bunelor moravuri”⁶⁸. Prin decretul 178, care aducea ajustări legii de funcționare a Ministerului Cultelor, acesta devenea „serviciu public prin care Statul își exercită dreptul de supraveghere și control pentru a garanta folosința și exercițiul libertății conștiinței și libertății religioase”. Conform aceluiași decret, între atribuțiunile Ministerului se număra și dreptul de a avea delegați speciali pe lângă organele centrale sau pe lângă instituțiile și așezămintele cultelor religioase. Acești delegați speciali nu erau altceva decât împuterniciții de culte din teritoriu.

Împuternicitul de culte „nu e un simplu funcționar comunist, ci un individ cu o autoritate extinsă asupra domeniului pe care-l administrează, cel al

⁶⁵ *Ibidem*, p. 237.

⁶⁶ Stelian Neagoe, *Istoria Guvernelor României de la începuturi – 1859 și până în zilele noastre – 1995*, București, Editura Machiavelli, 1995.

⁶⁷ Cristian Vasile, *op. cit.*, p. 209.

⁶⁸ MOF, an CXVI, nr. 178, 4 august 1948, p. 6392.

cultelor”⁶⁹. Deseori el a intervenit deosebit de brutal în viața cultelor, răspunzând pentru acțiunile sale doar în fața ministerului sau mai târziu a Securității. În funcția de împuternicit al cultelor ajungeau deseori persoane cu un trecut șantajabil, ușor manipulabile, ce dovedeau cel mai adesea un exces de zel distrugător. Într-o primă fază (până în 1952), mulți dintre aceștia erau foști preoți, clerici caterisiți, studenți la Teologie, chiar și preoți în funcțiune, care după expirarea mandatului se reîntorceau la activitatea normală⁷⁰.

Între noutățile introduse de noul cadru legislativ se regăsesc, după cum am precizat, și idei inspirate de Stanciu Stoian, care își dorea un control cât mai extins asupra averilor Bisericii. Într-o ședință de guvern din 20 februarie 1948, ministrul preciza:

[...] o altă dispoziție care trebuie introdusă în legea cultelor este referitoare la dreptul Ministerului Cultelor să supravegheze modul cum sunt administrate averile bisericesti. Într-adevăr, dacă unele eparhii au averi provenite de la stat, sunt însă printre ele și unele care posedă bunuri a căror proveniență nu o cunoaștem⁷¹.

Această idee va coincide perfect cu textul articolului 29 introdus de noua lege. Ulterior, în virtutea acestui articol, în toamna anului 1948 a început inventarierea bunurilor mobile și imobile ale cultelor religioase, ale diferitelor părți constitutive, așezămintelor, asociațiilor, ordinelor și congregațiilor, mai întâi de către organele lor statutare și la puțin timp de către autoritățile statului, rezultatele urmând să fie comunicate Ministerului Cultelor⁷². Scopul nedeclarat, dar evident, al acestor inventarii a ieșit curând la iveală, în anii 1949-1950 organele Ministerului Agriculturii și ale puterii locale recurgând la rechiziționarea unor case parohiale și la alte abuzuri⁷³.

Noul Statut al Bisericii Ortodoxe Române. Alcătuirea unui nou statut al Bisericii Ortodoxe Române se înscrie, de asemenea, între evenimentele cardinale din timpul ministeriatului lui Stanciu Stoian. Între anii 1945 și 1947, Statutul de organizare a Bisericii Ortodoxe Române constituise „un scut ce a ferit Biserica Ortodoxă de imixtiunile brutale ale puterii procomuniste în alegerea ierarhilor și în structurarea corporațiilor bisericesti”⁷⁴, în 1948 însă autoritățile române și-au concentrat atenția asupra schimbării și reformulării vechilor statute.

Este important de remarcat faptul că statutul Bisericii Ortodoxe Române, finalizat și adoptat abia în anul 1949, a conferit numeroase drepturi ministrului

⁶⁹ Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport Final*, București, 2006, p. 450.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 451.

⁷¹ Cristian Vasile, *op. cit.*, p. 209.

⁷² *Ibidem*, p. 212.

⁷³ *Ibidem*, p. 213.

⁷⁴ Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport Final...*, p. 448.

Cultelor, în conformitate cu legislația în vigoare la acel moment în Republica Populară Română. Prin articolul 14, alineatul 3, ministrului Cultelor i se acorda dreptul de a asista și de a lua parte la dezbaterile Sfântului Sinod. Prin art. 130, al. 2, se prevedea că din Colegiul pentru alegerea Clerului Superior fac parte și Președintele Consiliului de Miniștri și Ministrul Cultelor, în timp ce art. 131 prevedea că „examinarea canonică a celor aleși se face de Sfântul Sinod, iar confirmarea se face prin decret al Prezidiului Marii Adunări Naționale, dat la propunerea Guvernului în urma recomandării Ministrului Cultelor”.

Iar în domeniul disciplinei clerului, articolul 158 prevedea: „Constituirea și competența organelor disciplinare, precum și procedura de judecată, se vor determina printr-un regulament special, întocmit de Sfântul Sinod și aprobat la propunerea Ministrului Cultelor, prin decret al Prezidiului Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Române”⁷⁵. Este evident faptul că și în acest domeniu Stanciu Stoian și-a impus opiniile și dorințele, imixtiunea sa și a viitorilor miniștri în viața bisericii fiind din ce în ce mai mare.

Politica anticatolică a lui Stanciu Stoian. Nu trebuie scos din discuție nici raportul dintre ministrul Cultelor Stanciu Stoian și Biserica Catolică. Conform istoricului Ovidiu Bozgan, în România s-a dus o „politică anticatolică dură, fără corespondent în alte state comuniste din Europa de Est, realizată și patronată de sinistrul ministru al Cultelor din anii 1948-1951, pedagogul Stanciu Stoian”⁷⁶. Începând cu anul 1948, un prim obiectiv a fost, se pare, eliminarea statutului concordar al catolicismului din România, acest lucru fiind îndeplinit prin decretul din 17 iulie, prin care Concordatul din 1927 (ratificat în 1929 și toate convențiile ulterioare) a fost denunțat⁷⁷ unilateral de către statul român.

O lună mai târziu, noua lege a cultelor afecta și ea în mod evident Biserica Catolică deoarece, prin articolul 41, interzicea organizațiilor ecleziastice din exterior exercitarea jurisdicției asupra vreunui cult din România, în timp ce ajutoarele primite din străinătate erau sub controlul ferm al organelor de stat⁷⁸. Altă hotărâre ce decurgea din Decretul 177 era „reducerea diecezelor de la cinci la două” și producea „un adevărat haos în ceea ce privește deținerea jurisdicției”⁷⁹. În 1950, Ministerul Cultelor arăta, printr-o dispoziție, că diecezele recunoscute erau cele de la Iași și Alba Iulia⁸⁰.

Scopul unor astfel de demersuri era, cu siguranță, reducerea ierarhiei și a clericilor cu prestigiu și influență în rândul credincioșilor. Astfel, în luna septembrie, printr-o simplă decizie, Ministerul Cultelor l-a pus în retragere pe

⁷⁵ Statutul Bisericii Ortodoxe Române, în BOR, an LXVII (1949), nr. 1-2, ianuarie-martie, p. 39.

⁷⁶ Ovidiu Bozgan, *Cronica unui eșec previzibil. România și Sfântul Scaun în timpul pontificatului lui Paul al VI-lea (1963-1978)*, București, Editura Curtea Veche, 2004, p. 55.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 38.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 13.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 55.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 39.

episcopul de Satu Mare, iar la câteva zile arhiepiscopul de București și episcopul de Timișoara au fost pensionați în baza unei legi din 1947⁸¹.

Tot prin legea din 1948 se stabilea faptul că recunoașterea oricărui cult se va face în urma întocmirii unui nou statut ce trebuia acceptat de Ministerul Cultelor și ulterior propus spre aprobare Marii Adunări Naționale. Episcopul romano-catolic Aron Marton și cel greco-catolic Iuliu Hossu au alcătuit un statut care se referea deopotrivă la cultul catolic de rit latin și la cel de rit bizantin. Din acest motiv, el a fost respins „cu indignare de Stanciu Stoian”⁸², precizează istoricul Ovidiu Bozgan. Episcopii care nu acceptaseră „dispariția Bisericii Unite prin reîntregirea cu Biserica Ortodoxă Română” au fost curând arestați. Din cauza acestui eveniment și a unui complex concurs de factori, Biserica Catolică nu a avut un statut până în decembrie 1989 și a rămas din punct de vedere juridic doar un cult tolerat⁸³.

Teme predilecte și elemente ideologice în discursurile lui Stanciu Stoian din anul 1949

A acțiunile statului comunist în toate domeniile vieții ajungeau în cele din urmă să fie reinterpretate și zugerite într-o aură pozitivă în cadrul discursurilor liderilor comuniști. Ministrul Cultelor reprezenta astfel o „interfață” între Stat și Biserică, prezentând diversele hotărâri sub forma unor mari oportunități oferite de noul regim Bisericii. Discursul lui Stanciu Stoian se încadrează perfect în tipul de discurs comunist menit să justifice ideologic opțiunile politice ale partidului, fiind caracterizat de utilizarea limbii de lemn. Conform cercetătoarei Françoise Thom, limba de lemn este un „vehicul al ideologiei”⁸⁴. Ea nu este doar o demagogie sau derivă stilistică, ci presupune o dedublare ideologică a realității; ea reprezintă o formă de discurs și de limbaj, învățarea sa fiind posibilă prin educație și prin propagandă. Pentru Françoise Thom,

Limba de lemn oferă exemplul unic și pasionant al unei limbi care a divorțat de gândire, dar care nu a murit în urma acestei rupturi, pentru că a fost menținută artificial în viață de o putere politică totalitară sau de ideologia care o îmbracă. O vorbire închisă în ea însăși devine în mod fatal propria ei parodie, și într-o societate normală ea se reformează sau dispare. De la început limba de lemn este pândită de parodie; doar teroarea, intelectuală mai întâi, politică apoi, și voința de putere împiedică acest element parodic să-și ruineze iremediabil mecanismul de mișcare perpetuă. Dar aici rămâne de văzut cum această limbă se fabrică și se conservă⁸⁵.

Tema revenirii greco-catolicilor la Biserica Ortodoxă. În urma mai multor evenimente ce s-au succedat pe parcursul anului 1948 în cadrul relațiilor

⁸¹ *Ibidem*, p. 39.

⁸² *Ibidem*, p. 40.

⁸³ *Ibidem*, p. 14.

⁸⁴ Françoise Thom, *Limba de lemn*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 35.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 78.

dintre uniți și ortodocși, dar mai ales între uniți și statul comunist, Biserica Greco-Catolică a fost desființată sub pretextul „revenirii la cultul ortodox”. Hotărârea a fost luată într-un simulacru de congres desfășurat în luna octombrie a anului 1948 la Cluj, urmat în zilele următoare de arestarea episcopilor uniți. Cu toate acestea, Biserica Greco-Catolică nu a încetat să subziste pe toată perioada comunistă, „coborând în catacombe în plin secol XX”⁸⁶, după cum se exprimă Marius Oprea.

Din toamna anului 1948 s-au făcut presiuni uriașe de natură fizică și psihică asupra preoților uniți pentru a reveni la Ortodoxie. Un număr important dintre aceștia au cedat, revenind la Ortodoxie, în timp ce alții au adoptat rezistența, chiar și cu prețul vieții⁸⁷.

Tema revenirii greco-catolicilor la Biserica Ortodoxă a reprezentat în cursul anului 1949 una dintre temele predilecte în discursurile lui Stanciu Stoian. Date fiind dese răbufniri și problemele apărute în urma acestei acțiuni brutale a statului comunist, Stanciu Stoian se simte nevoit să apere în discursurile sale opțiunea partidului. Ministrul nu a pierdut nici o ocazie – deschiderea cursurilor Institutului Teologic, a lucrărilor Adunării Bisericești, întronizări –, pentru a vorbi despre marea libertate oferită greco-catolicilor de a se întoarce la Biserica-mamă. De asemenea, ministrul îi denigrează pe toți cei care se opun încă revenirii, abuzând cu această ocazie de un limbaj stereotip: „moșieri”, „papistași”, „reacționari patentați”.

Ministrul Cultelor susținea că singurele libertăți juste sunt cele populare, iar nu libertățile celor care vor să atenteze la libertatea poporului. Greco-catolicii nu au avut libertatea de a reveni la Ortodoxie decât după 1948, suprimarea Bisericii Unite este, așadar, un act de libertate din partea credincioșilor⁸⁸.

Pentru ministru, „această măreață operă este într-adevăr un eveniment, care în istoria Bisericii nu s-a putut întâmpla decât la câteva sute de ani o dată sau cândva într-un mileniu. Astfel de evenimente apoi au loc, de obicei, la răscruci de veacuri”⁸⁹. Meritul cel mai mare aparține, în viziunea sa, Bisericii Ortodoxe Române, avându-l în frunte pe Patriarhul Justinian, care „din prima zi a păstoririi sale ca Patriarh și-a pus drept țintă această operă de reîntregire și de reparațiune”⁹⁰. De asemenea, un merit deosebit îl are și „Biserica Ortodoxă Română din Ardeal, în frunte cu Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Bălan care, după cum știm, și altă dată și acum nu a ostenit să lupte pentru această operă”⁹¹.

⁸⁶ Cristian Vasile, *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist 1945-1989. Documente și mărturii*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 5.

⁸⁷ Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final...*, p. 464.

⁸⁸ Olivier Gillet, *Religie și Naționalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist*, trad. Mariana Petrișor, București, Editura Compania, 2001, p. 198.

⁸⁹ Stanciu Stoian, *Discurs cu ocazia deschiderii lucrărilor Adunării Naționale Bisericești*, în BOR, an LXVII (1949), nr. 7-10, iulie-octombrie, p. 10.

⁹⁰ Idem, *Discurs cu ocazia deschiderii cursurilor Institutului Teologic Universitar din București*, în BOR, an LXVII (1949), nr. 1-2, ianuarie-februarie, p. 24.

⁹¹ *Ibidem*.

Tema revenirii Bisericii greco-catolice este reluată și de secretarul general al Ministerului Cultelor, cu ocazia înscăunării arhierului Iosif ca episcop al Râmnicului și Argeșului, unde spune:

Orice om de bună credință trebuie să aprecieze la justa valoare acest fapt de manifestare spontană a libertății religioase. Ceea ce vicleniile iezuiților și silniciile habsburgilor cu greu au putut forța în mai bine de două secole, iar uneltirile Hohenzollernilor au reușit să întrețină timp de trei decenii, s-a spulberat în curs de două luni prin voința poporului, liber manifestată sub regimul de democrație populară⁹².

„Ne-a rămas o vorbă din bătrâni”, spune ministrul, „Vodă da, Hâncu ba [...]. S-a răsturnat astăzi proverbul. Hâncu zice da, iar Vodă, – Unde e Vodă? Hâncu, adică poporul, a zis da. Și a fost da”⁹³. Deși ministrul consideră că „acei care au dorit și aceia care au manifestat dorința lor de a reveni în sânul Bisericii Ortodoxe Române au fost credincioșii, poporul credincios greco-catolic”, preoții reveniți nu au reușit însă să se acomodeze cu noua situație. Multă vreme au existat preoți uniți care refuzau revenirea la Biserica Ortodoxă Română, instigau la rezistență și nu voiau să părăsească vechile case parohiale. Lipsa unor misionari iscusiți și de o înaltă moralitate, dar și agresiunea romano-catolică au îngreunat demersurile revenirii. Referitor la aceștia, Stanciu Stoian afirmă:

Se mai agită astăzi sporadic, ici-colo, unii. Sunt reacționari patentati, care încearcă, în orașe, la colțuri de stradă, să învenineze atmosfera, cu veninul răsufării lor; sunt foști moșieri, bancheri sau mari fabricanți, care suspină după raiul lor pierdut; sunt suflete rătăcite, adevărate cadavre ambulante, în care nu mai sălășluiește picătura din viață și spiritul viu al vremii; sunt, în sfârșit, foști ierarhi, papistași cu trup și suflet, deși își zic, pentru a înșela poporul, că sunt de lege românească, adică răsăriteană⁹⁴.

Tema „omului nou”. Crearea „omului nou” a reprezentat un deziderat al regimului proaspăt instalat, dorindu-se pe această cale înlăturarea tuturor reminențelor regimurilor anterioare. „Omul nou” are o „gândire total diferită de cea a predecesorilor”, iar formarea sa se realizează prin „restructurarea concepțiilor, în deformarea relațiilor interpersonale, în distorsionarea proceselor imaginative, în recrearea sistemelor de norme morale și etice, în rescrierea istoriei, în dezvoltarea unor noi criterii de evaluare, în remodelarea sentimentelor. Controlul informațiilor este instrumentul de bază prin care se creează „omul nou”⁹⁵. Această inițiativă bolnavă se baza în special pe „disprețul față de

⁹² Ion Nistor, *Discurs cu ocazia înscăunării PS Iosif ca episcop al Râmnicului și Argeșului*, în BOR, an LXVII (1949), nr. 3-4, martie-aprilie, p. 24.

⁹³ Stanciu Stoian, *Discurs cu ocazia deschiderii lucrărilor Adunării...*, p. 11.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 11-12.

⁹⁵ Bogdan Ficeac, *Cenzura comunistă și formarea „Omului nou”*, București, Editura Nemira, 1999, p. 13.

ființa umană, considerând oamenii ca pe o masă amorfă, depersonalizată, gata de a fi remodelată pentru a da naștere șirurilor de supuși perfecți”⁹⁶.

Propaganda, denaturarea adevărului creau o „permanentă discordanță percepută între presiunea falsităților exterioare și simțămintele interioare”, aceasta discordanță „provoacă individului o stare de nesiguranță și perceperea unei profunde amenințări la adresa autonomiei sale”⁹⁷.

„Omului nou” i se cerea o puritate ideologică imposibil de atins, binele fiind clar delimitat de rău, după modelul: „Cine nu este cu noi este împotriva noastră!”. Orice abatere de la regulile stabilite de sistem trebuia imediat pedepsită. „Omul nou trebuie să aibă puritatea societății comuniste”, însă „standardele impuse indivizilor fiind imposibil de atins, fiecare dintre aceștia având, mai mult sau mai puțin instinctiv, un sentiment de vinovăție sau chiar de rușine. De asemenea, ei se așteptau ca, mai devreme sau mai târziu, să fie puși în situația de a fi pedepsiți pentru vina lor”⁹⁸.

„Gânduri noi, oameni noi sau înnoiți, iată ce e necesar în prag de noi realizări. Gânduri limpezi și oameni hotărâți, iată ce se cere înainte de orice în noua activitate”⁹⁹, spunea Stanciu Stoian în fața a zeci de studenți și profesori reuniți cu ocazia deschiderii cursurilor Institutului Teologic din București. Unul dintre „oamenii noi” era, în viziunea ministrului, proaspătul patriarh Justinian Marina, care părea că va urma voia regimului și va acționa în conformitate cu ceea ce partidul îi dicta. Acesta „înțelegea ritmul vremurilor noi”, „prin dânsul multe și mulți s-au schimbat, fie că și-au schimbat locul, fie că și-au schimbat felul de a vedea”¹⁰⁰. Interesul partidului era de a poziționa în rândul ierarhiei oameni supuși, oameni șantajabili sau cu o sinceră orientare procomunistă care să execute diversele ordine fără împotrivire și chiar să sesizeze organelor securității apariția unor eventuale nereguli.

Cu ocazia deschiderii lucrărilor Adunării Naționale Bisericești din anul 1949, Stanciu Stoian amintea despre dezideratul politicii comuniste în raporturile cu Biserica: „Un cler nou, un monahism nou, mijloace noi de păstorire și instituții noi pentru formarea clerului de mir ca și a monahilor”¹⁰¹. Aceasta fusese făgăduința Patriarhului anunțată la întronizare și se dorea ca ea să fie îndeplinită cât mai curând, dar, cum spunea Stanciu Stoian, „fără a se sminti ceva din dogme și canoane, [căci] trebuie să se dea o orientare nouă, spre un apostolat social cerut de oamenii vremurilor noi”¹⁰².

Tema laicizării învățământului. Problema învățământului reprezintă un alt aspect interesant discutat de ministrul Stanciu Stoian și de secretarul Ion Nistor.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 17.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 19.

⁹⁹ Stanciu Stoian, *Discurs cu ocazia deschiderii cursurilor...*, p. 25.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ Stanciu Stoian, *Discurs cu ocazia deschiderii lucrărilor Adunării...*, p. 8.

¹⁰² *Ibidem*.

În august 1948, Biserica primise o mare lovitură în domeniul misiunii¹⁰³. Decretul nr. 175 privind reforma învățământului prevedea naționalizarea acestuia și a avut drept efect scoaterea disciplinei religie din planul de învățământ și a tuturor obiectelor religioase din școli în vacanța de vară a aceleiași an. Dar, conform Statutului de organizare și funcționare a Bisericii Ortodoxe Române (aprobat în 1949), catehizarea în Biserică reprezenta o obligație a preoților. Aplicarea noii Legi a provocat nemulțumiri și chiar o serie de incidente între populație și autorități¹⁰⁴. Situația era tensionată, iar autoritățile nu puteau fi indiferente. Teohari Georgescu afirma că există tendința de a se face „școli în biserică”, ceea ce putea fi cu mult mai periculos, iar Ana Pauker se împotriva pe față catehizării: „Popii să fie împiedicați să facă școli în biserici și în casele chiaburilor”¹⁰⁵. Drept urmare, programul de catehizare a tinerilor în afara școlii, inițiat de Sinod la sfârșitul anului 1948, a fost blocat la cererea partidului, cu ajutorul organelor represive. Tot prin intervenția Securității, încercările repetate ale Patriarhului Justinian de a introduce ore de cateheză sâmbăta după-amiază la Biserică au eșuat. Abia în octombrie 1950 patriarhul reia în Sinod această problemă și, deși e votată în unanimitate, Securitatea își face treaba pentru a doua oară, împiedicând îndeplinirea ei¹⁰⁶.

„Biserica nu este lipsită nici ea de tentativele elementelor reacționare, din contră, acestea pierzând terenul în alte instituții caută să se retranșeze pe tărâmul religios”, spunea fățiș Ion Nistor în ziua de 27 martie 1949 la înscăunarea episcopului Iosif Gafton ca eparhiot al Râmnicului și Argeșului.

O astfel de agitație se întreține pe tema laicizării învățământului public. [...] Pentru aceasta, elementele reacționare iau înfățișarea de falși apărători ai Bisericii, într-o situație în care Biserica nu are nevoie de asemenea apărători și incită pe cetățenii credincioși împotriva școlii realist-științifice, îndemnându-i să ceară imixtiunea Bisericii într-o altă instituție, în școală, care are cu totul un alt rol în stat decât cel al Bisericii. [...] fiecare instituție în stat își are rolul său și nu este bine ca aceste roluri să se încalce. Școala are rolul de a împărtăși cunoștințele asupra stadiului actual al forțelor de producție, pentru a-i introduce pe tineri în modul de producție al timpului, ferindu-i de greutatea de a o lua de la capăt. Biserica este locul unde credincioșii își exercită credința religioasă¹⁰⁷.

Tema noului plan economic. Noul plan economic implica „naționalizarea întreprinderilor industriale, a băncilor și a societăților de asigurări, a minelor și a întreprinderilor de transport”¹⁰⁸, începută din iunie 1948, și colectivizarea tuturor proprietăților agricole, începând din martie 1949. Prin colectivizare se

¹⁰³ George Enache, Adrian Nicolae Petcu, *op. cit.*, p. 110.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 111.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 113.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 122.

¹⁰⁷ Ion Nistor, *op. cit.*, p. 25, 27.

¹⁰⁸ Denis Deletant, *op. cit.*, p. 91.

urmărea totodată „lichidarea fostei clase moșierești și a chiaburilor [...], țărani înstăriți”. Apelul pe care ministrul Stanciu Stoian îl adresează preoților devine astfel lesne de înțeles. Susținerea planului economic de către Biserică ar fi implicat de fapt o propagandă atât în sânul orășenilor, cât și a țăranilor care să ușureze procesul naționalizării și al colectivizării. Opoziția din rândul țăranimii trebuia înduplecată prin predici pentru susținerea colectivizării. Eventualele răscoale țărănești trebuiau aplanate de Biserică și nu încurajate. Țăranii înstăriți trebuiau convinși să își cedeze terenurile fără nici o recompensă din partea statului și apoi să le lucreze fără să primească mare lucru.

Biserica nu poate să fie împotriva unui astfel de țel, împotriva unor astfel de scopuri superioare. [...] Planul se realizează prin efortul coordonat al tuturor celor ce muncesc în folosul lor înșiși. Nu există om, nu există grup care să poată spune că el poate să rămână în afară de această muncă¹⁰⁹.

Deși planul economic nu spune nimic referitor la Biserică, aceasta nu poate rămâne indiferentă acțiunilor statului. „Respingând o Biserică ce s-ar opune noului sistem social, regimul comunist nu acceptă nici o Biserică care, fără să aibă atitudini ostile, se rezumă la a-l sluji pe Dumnezeu. Ar fi un corp exterior întregii societăți. Instituția Bisericii este cu adevărat utilă pentru popor dacă își aduce contribuția la construirea socialismului”¹¹⁰, explică istoricul George Enache viziunea regimului asupra rolului social al Bisericii în regimul comunist.

Se resimte chiar și un fel de amenințare la adresa Bisericii în vorbele ministrului, care o obligă la angajament:

Dacă aceasta este – și este însăși învățătura creștinismului, apoi acest fapt ne dă nouă speranță, nu numai că Biserica Ortodoxă promite, dar că își va onora cu prisosință promisiunea, pe care o face acum, de a fi alături de întreaga țară în lupta pentru consolidarea cuceririlor democratice. Cuceririle democratice de ordin economic, ca reforma agrară, reforma monetară și naționalizarea industriilor de bază, trebuie să fie în inima oricărui cetățean. Nu e, credem, în interesul vreunui cult să se opună pe poziții dușmănoase reformei agrare¹¹¹.

Cu alte cuvinte, orice încercare de a se opune hotărârilor statului va avea repercusiuni asupra Bisericii.

„Marea majoritate a preoților sunt la țară și ei, în primul rând, trebuie să-și apropie înțelesul acestei reforme adânci.” Deci care este, în acest context, rolul preoților?

Să înțelegă în primul rând superioritatea gospodăriei colective. Trebuie să risipim calomniile puse pe seama colhozurilor, care sunt mândria economiei sovietice și una din cheazășile regimului. Să nu se alătore apoi răspânditorilor de

¹⁰⁹ Stanciu Stoian, *Discurs cu ocazia deschiderii cursurilor...*, p. 23.

¹¹⁰ George Enache, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană*, București, Editura Nemira, 2005, p. 28.

¹¹¹ Stanciu Stoian, *op. cit.*, p. 27.

zvonuri. Să arate că intenția Guvernului nu este să silească pe cineva, pentru că nu se poate face colectivizarea în masă, dintr-o dată¹¹².

Cu alte cuvinte, preoții aveau datoria de a sprijini colectivizarea și să servească ei înșiși drept exemplu pentru enoriași.

Tema noii Constituții

Libertatea conștiinței și libertatea religioasă sunt garantate de Stat. Culele religioase sunt libere să se organizeze și pot funcționa liber dacă ritualul și practica lor nu sunt contrarii Constituției, securității publice sau bunelor moravuri. Nici o confesiune, congregație sau comunitate religioasă nu poate deschide sau întreține instituții de învățământ general, ci numai școli speciale pentru pregătirea personalului cultului sub controlul Statului.

Biserica Ortodoxă Română este autocefală și unitară în organizarea sa.

Modul de organizare și funcționare a cultelor religioase va fi reglementat prin lege [articolul 27 din Constituția Republicii Populare Române, 1948 – n.n.]¹¹³.

Prin acest articol cu un caracter democratic aparent desăvârșit se anunța în mod oficial începutul unei noi epoci în istoria Bisericii Ortodoxe Române, dar și a celorlalte culte, o epocă în care lupta pentru supraviețuire și păstrarea integrității a luat de-a lungul timpului diferite forme mai mult sau mai puțin criticate ulterior. Articolul din Constituție a fost completat în august 1948 prin Decretul nr. 177, pentru regimul general al cultelor religioase, iar spiritul în care legea privitoare la culte urma să fie aplicată avea să fie descris cu conștiinciozitate de ministrul Cultelor de la acea vreme, profesorul Stanciu Stoian, în cartea *Culele religioase în Republica Populară Română*¹¹⁴.

O analiză comparativă a textului constituțiilor¹¹⁵ din 1923, 1938 și 1948 ne relevă o serie de diferențe justificate în primul rând de diferitele contexte istorico-politice în care acestea au fost întocmite, de gradul de implicare și de luare în seamă a Bisericii și a cultelor în general la nivelul politic, al greutății cuvântului pe care acestea îl aveau de spus în interiorul Statului.

Articolul referitor la libertatea de conștiință și a cultelor apărea în Constituția din 1923 ca fiind deosebit de elaborat și cuprinzător (preluând, bineînțeles, textul Constituției din 1866). Libertatea de conștiință era văzută ca o valoare absolută, ce nu necesita alte precizări, iar toate cultele se bucurau de libertate și protecție garantate de Stat, „întrucât exercițiul lor nu aduce atingere ordinii publice, bunelor moravuri și legilor de organizare ale Statului”. Aceste două alineate au fost preluate întocmai și de Constituția din 1938. În ambele Constituții ele erau urmate imediat de precizarea că: „Biserica creștină ortodoxă și cea greco-catolică sunt biserici românești. Biserica Ortodoxă Română, fiind

¹¹² *Ibidem*, p. 29.

¹¹³ MOF, anul CXVI, nr. 87 bis, 13 aprilie 1948, p. 3381.

¹¹⁴ Apărută la Editura Ministerului Cultelor, București, 1949.

¹¹⁵ Ne referim aici strict la articolele privind libertatea de conștiință și la libertatea cultelor.

religia mării majorității a românilor, este biserică dominantă în statul român; iar cea greco-catolică are întâietate față de celelalte culte”.

Menționarea celor două Biserici ca biserici românești și calitatea oferită celei greco-catolice de a avea întâietate era urmarea directă a unui context istoric prielnic unei astfel de aprecieri, spre exemplu afirmarea intelectualității ardelenene și participarea ei la luarea deciziilor în stat.

Prin legea pentru regimul general al cultelor din 1928¹¹⁶ se făcea de asemenea distincția între cultele istorice și asociațiile religioase. Astfel, în cadrul cultelor istorice se numărau: Biserica Ortodoxă „a cărei organizare este stabilită prin lege specială”, Cultul român greco-catolic (unit), Cultul catolic (de rit latin, grec-rutean și armean), Cultul reformat (calvin), Cultul evanghelic-luteran, Cultul unitarian, Cultul armeano-gregorian, Cultul mozaic (cu diferitele sale rituri) și Cultul mahomedan. Cultele noi puteau fi recunoscute pe baza unui statut de organizare prezentat Ministerului Cultelor care, după examinare, îl supunea aprobării corpurilor legiuitoare și, de asemenea, tot astfel ele puteau fi și revocate. Toate celelalte culte apăreau doar ca niște „asociații religioase” ale căror drepturi și obligații erau de asemenea prevăzute prin lege.

Aducerea la un numitor comun a tuturor bisericilor și cultelor indiferent de vechimea, tradiția, numărul credincioșilor acestora era o lovitură destul de subtilă pe care noul regim o dădea Bisericii Ortodoxe și celorlalte culte istorice. Această schimbare lua practic valențele unei „reacreditări” a tuturor cultelor în fața noilor autorități, toate erau egale și niciunul nu avea o importanță mai mare între ele, toate porneau de la „zero”, fapt ce făcea ca nimeni să nu se mai simtă în siguranță în noua ordine a lucrurilor¹¹⁷.

După cum s-a observat din textul articolului 27 reprodus la începutul subcapitolului, Constituția din 1948 omitea recunoașterea Bisericii Ortodoxe Române ca Biserică majoritară. Mai mult decât atât, Decretul nr. 177, pentru regimul general al cultelor religioase din 4 august 1948, nu mai făcea niciun fel de diferență între cultele istorice și asociațiile religioase.

O astfel de poziționare era însă argumentată ferm de ministrul Stanciu Stoian în 1949, care caracteriza Constituțiile din 1866, 1923 și 1938 ca fiind discriminatorii și având doar o „strălucire [liberală – n.n.] de suprafață”¹¹⁸. Astfel, afirma prof. Stanciu Stoian, o primă discriminare este aceea care „statornicește că Biserica Ortodoxă este dominantă în Stat, iar Biserica Greco-Catolică este socotită un cult românesc național cu întâietate față de celelalte culte”, aceasta s-a făcut, în opinia ministrului, pentru „a măguli ierarhia bisericilor amintite și pentru a specula sentimentul național al acestora”. De fapt, „ea avea doar un caracter pur formal și provocator față de celelalte culte, pentru Biserica Ortodoxă Română, de pildă, n-a avut în fapt această poziție dominantă

¹¹⁶ MOF, nr. 89, partea I, 22 aprilie 1928, p. 3607.

¹¹⁷ George Enache, Adrian Nicolae Petcu, *Patriarhul Justinian și Biserica Ortodoxă...*, p. 30.

¹¹⁸ *Culte religioase în Republica Populară Română*, studiu introductiv de Stanciu Stoian, București, Editura Ministerului Cultelor, 1949, p. 7.

niciodată, din 1923 și până acum”¹¹⁹. Cea de-a doua discriminare ministrul o regăsește în împărțirea cultelor, făcută prin legea din 1928, în culte istorice și asociații religioase. În cele două precizări legislative, Stanciu Stoian identifică „sursa atâtor viitoare jigniri și persecuții”¹²⁰. În opinia sa „Legislația cultelor din această vreme este, după cum vedem, o legislație plină de contradicții ca și regimul social politic de la care emană, perfidă ca și regimul, condamnabilă și condamnată de fapt, ca și acesta”¹²¹.

Concluzii

Ascensiunea și decăderea profesorului Stanciu Stoian rămâne un subiect deosebit de interesant și, în același timp, dificil de elucidat. Urmând un drum sinuos, Stanciu Stoian a reușit să ajungă, dintr-un „fii de plugari”, un om de seamă în stat și un pion important în trasarea relațiilor Biserica – Stat în perioada 1947-1951. Deși inspirat și dispus la tot felul de permutări politice ce-i puteau aduce avantaje, Stanciu Stoian nu a intuit un eveniment de maximă importanță, respectiv înlăturarea de la putere a Frontului Plugarilor. Dacă în privința trecutului său de țărănist, Stanciu Stoian nu mai putea schimba nimic, opțiunea sa pentru apartenența la Frontul Plugarilor putea fi oricând modificată. Prietenii legate cu Petru Groza, Mihai Ralea și alții nu-i permiteau însă să renunțe cu ușurință la poziția în Front, ceea ce a făcut ca el să decadă odată cu această formațiune politică.

După închiderea dosarului de urmărire în anul 1954, fostul ministru a reușit să se reabiliteze și să ocupe din nou funcții importante, cum ar fi aceea de profesor universitar, deputat (până în 1975) și secretar general al „Ligii Române de prietenie cu popoarele din Asia și Africa” (din 1957 și până târziu la începutul anilor 1980), însă nici una nu a echivalat aceleia de ministru al Cultelor¹²².

În anul 1981, Stanciu Stoian scria un memoriu către Colegiul de Partid al CC al PCR, „privind activitatea subsemnatului în cadrul mișcării politice condusă de PCR înainte de înscrierea oficială în Partid”, prin care cerea o reconsiderare și o apreciere oficială a activității sale atât în ilegalitate, cât și după înscrierea în partid¹²³. Dacă prin ședința din 9 august 1972 se hotărâse să „rămână cu stagiul din partid pe care îl avea din anul 1945”¹²⁴, „Colegiul Central de Partid în ședința din 28 iulie 1981, examinând cererea tovarășului Stanciu Stoian de acordare a stagiului în partid dinainte de eliberare, consideră că întrunește condițiile stabilite de Congresul al IX-lea al PCR și propune să i se acorde stagiul în partid din anul 1943, dată de la care a îndeplinit sarcini direct încredințate din partea partidului comunist”¹²⁵.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 8.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ *Ibidem*, p. 9.

¹²² ANIC, fond CC al PCR, Colecția 53, dosar S/182, vol. 1, f. 12.

¹²³ *Ibidem*, f. 13.

¹²⁴ *Ibidem*, f. 18.

¹²⁵ *Ibidem*, f. 7.

Dosarele întocmite de Securitate pe numele lui Stanciu Stoian abundă în referințe redactate de cunoscuți ai săi, atât pozitive cât și negative, făcând deosebit de dificilă o evaluare obiectivă a vieții și activității sale.

În încercarea de a creiona parcursul său, am vrut să apelez și la metoda istoriei orale (fără rezultat însă), mai ales că, în mod absolut întâmplător, am întâlnit numele lui Stanciu Stoian într-o recenzie a cărții lui Cătălin Zamfir, *O istorie subiectivă în sociologia românească*¹²⁶. Cătălin Zamfir, sociolog renumit și fost decan al Facultății de Sociologie din cadrul Universității București, este, după propriile mărturisiri, fiul vitreg al profesorului Stanciu Stoian. Documentele din dosarele cercetate nu fac însă nici o referire la un fiu vitreg al profesorului, ci la alți doi fii, Aurelian și Gheorghe.

Cătălin Zamfir a fost crescut și a primit din partea lui Stanciu Stoian o educație riguroasă, motiv pentru care îi și dedică în cartea sa câteva pasaje grăitoare¹²⁷. Despre tatăl său, profesorul Cătălin Zamfir spunea:

Tatăl vitreg, Stanciu Stoian, era o persoană cu totul deosebită. Un intelectual de marcă. Avea stilul impunător al intelectualului vechi, cu o poziție importantă și după război. Avea o percepție moderată, rațională a evenimentelor. Senzația mea era că avea o înțelepciune a istoriei. Comunismul era pentru el o istorie care venise. Și față de istorie trebuie să ai un soi de resemnare, dar să-ți faci și datoria de intelectual. Bănuiam că multe lucruri nu-i plăceau, dar credea că timpul le va corecta. În textele sale nu era nici urmă din discursurile sfărăitoare ale timpului, cu un stil lucrat și foarte intelectual. Iar atunci când era invitat să țină o conferință, nu improviza, ci elabora migălos un text de înaltă factură intelectuală. Era ceva cu totul neobișnuit. Evita discuțiile critice în familie, dar nu avea nici poziții politizate. [...] Tata a evitat să îmi ofere o altă viziune, mai pozitivă, asupra stării societății. Nu știu ce a avut în minte când mi-a dat să citesc o broșură. Era o cărtică cu coperte roșii din piele, scrisă de Stalin. Cred că se numea *Materialismul dialectic și materialismul istoric*, considerată ca fiind o popularizare sintetică a concepției comuniste. Lectura acelei cărți a avut un efect neașteptat¹²⁸.

După lectura unor astfel de mărturisiri, trebuie să recunoaștem că este extrem de dificil, dacă nu imposibil, să refacem adevăratul parcurs al vieții unei persoane doar comparând o serie de informații provenite din diferite surse, fie

¹²⁶ Cristian Vasile, *O istorie personalizată a sociologiei postbelice. Recenzie*, în „Apostrof. Revistă a Uniunii Scriitorilor”, accesibil on-line, la adresa <http://www.revista-apostrof.ro/articole.php?id=1791> (accesat la 4.06.2014).

¹²⁷ Cătălin Zamfir, *O istorie subiectivă în sociologia românească din 1944 până în prezent*, Iași, Editura Polirom, 2009. Frazele pot fi identificate de-a lungul celui de-al doilea capitol al cărții, p. 18-38. Încercările repetate de a discuta cu dl Cătălin Zamfir despre tatăl său vitreg nu au avut niciun rezultat. După un prim răspuns pozitiv, dl profesor Zamfir nu a mai răspuns la niciunul dintre e-mailurile ulterioare pe care i le-am adresat. Cu siguranță o discuție cu domnia sa ar fi fost edificatoare, atât în ceea ce privește perioada de dinainte de 1944, cât și cea ulterioară instaurării regimului comunist și până la moartea profesorului Stanciu Stoian, care a survenit în anul 1984.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 21-22.

ele și oficiale. Subiectivismul unor informații cum sunt cele provenite din dosarele Securității, din relatările unor cunoscuți sau chiar ale fiului unei personalități, dublate de o notă de subiectivism inevitabil al interpretărilor unui cercetător arată că, în fond, orice biografie reconstituită nu poate fi decât o versiune, mai apropiată sau mai îndepărtată de realitate și care poate fi completată, schimbată, îmbunătățită, cu fiecare nouă descoperire care poate apărea pe parcursul unei cercetări. Complexitatea vieții unui om, a frământărilor sale interioare și a condițiilor externe care i-au influențat anumite decizii, nu poate fi cunoscută de nimeni niciodată, chiar și memoria individuală sau colectivă dând mereu noi și noi valențe amintirilor trecutului.

**The Work of the Minister for Religious Affairs Stanciu Stoian
in Relation to the Romanian Orthodox Church (1947-1951)**

(Abstract)

Keywords: Ministry for Religious Affairs, Stanciu Stoian, the Romanian Orthodox Church, informative surveillance, subjects and elements of speech.

Our research highlights the biography and work of the Minister for Religious Affairs Stanciu Stoian in relation to the Romanian Orthodox Church, as reflected in the Securitate files and in the articles and speeches that he delivered when he served as minister (1947-1951).

Professor Stanciu Stoian was a controversial figure with a troubled political past. Backed by the Prime Minister Petru Groza, Stanciu Stoian was fully engaged in his work during his four-year career as a minister, becoming a real interface between the state and the church. His speeches mirrored the tensions that occurred in the field of religion, caused by the implementation of a new law.

The paper is divided into three parts which focus on: biographical details and professional evolution of Stanciu Stoian; his career as a minister followed by his decay, as reflected in the informative surveillance files in the CNSAS archives and the National Archives; the main subjects and ideological elements that occurred in his speeches centred on the Romanian Orthodox Church in 1949.

**„Cheia rezolvării litigiilor din Balcani se află în România”.
Din corespondența lui Albert Südekum cu socialiști români,
1914-1915**

Flavius SOLOMON*

Krista Zach, In memoriam

La sfârșitul lunii ianuarie 1915, Albert Südekum îi trimitea o lungă scrisoare lui Otto Wels, în care îi relatează despre călătoria sa în România în toamna anului anterior. Chiar dacă îl avea ca destinatar doar pe Wels, la acea vreme membru în conducerea Partidului Social-Democrat German¹, epistola era, în realitate, adresată tuturor contestatarilor săi, fiind o încercare, destul de neconvingătoare de altfel, de a contracara acuzațiile de trădare venite atât din partea camarazilor germani, cât și din partea multor cunoscuți socialiști europeni.

„Așa-zisa istorie românească” era prezentată de către Südekum sub forma unei banale și lipsite de importanță călătorii, în continuarea unei misiuni în Austro-Ungaria, în calitate de reprezentant al Crucii Roșii germane. Prin Wels, activiștii de stânga germani și europeni ar fi urmat să afle că el, Südekum, s-ar fi pus la dispoziția Crucii Roșii la scurt timp după izbucnirea războiului și că, la mijlocul lunii septembrie 1914, avându-se în vedere conexiunile sale importante cu mediile politice de la Viena (în special prietenia cu Victor Adler), ar fi fost rugat de către conducerea militară a Reich-ului să efectueze o călătorie de inspecție în spitalele din Austro-Ungaria în care erau internați soldați germani. În contextul acestei vizite ar fi venit și rugămintea de a-și continua călătoria până în România, „dacă tot se afla în apropiere”, unde, la Predeal, erau blocate de către autoritățile române circa 200 de cisterne cu petrol. Südekum afirma în continuare că nu a făcut publice detaliile privind călătoria sa în România doar pentru că nu a dorit să provoace discuții inutile printre membrii partidului și că totul a devenit cunoscut din cauza „indiscreției specifice românilor”:

* Dr., cercetător științific la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași, e-mail: flavius.solomon@yahoo.de.

¹ Hans J. L. Adolph, *Otto Wels und die Politik der deutschen Sozialdemokratie. 1894-1939. Eine politische Biographie*, Berlin, De Gruyter, 1971.

Speranța unei șederi neobservate în București a fost, la foarte scurt timp, spulberată. Se pare că în acel oraș toată lumea știe totul. În hoteluri și cafenele se discută despre noii veniți și nu am fost deloc mirat când un om de afaceri german, care se ocupă acolo cu achiziționarea de cereale, mi-a relatat chiar a doua zi că s-ar fi întâlnit cu tovarășul Racovski, pe care îl cunoștea, căruia i-a și spus că m-aș afla în București.

Documentul citat mai sus se păstrează în prezent în fondul personal „Albert Südekum” de la Arhiva de Stat a Republicii Federale Germania (Bundesarchiv) din Koblenz, alături de alte scrisori, jurnale, documente de partid, articole publicate în diverse ziare, discursuri și diverse notițe². Partea epistolară a fondului găzduiește, pe lângă scrisori adresate sau primite de la importanți oameni politici germani (Hermann Müller, Philipp Scheideman, Georg Ledebour, Konrad Adenauer etc.), o parte a corespondenței din anii 1914-1915 cu socialiștii români Constantin Dobrogeanu-Gherea, Cristian Racovski și Dimitrie Marinescu, precum și cu diplomați, oameni de afaceri, profesori germani activi în acea vreme în România (trimisul Reich-ului la București, Hilmar von dem Bussche-Haddenhausen, consulul general Hans Tjaben, profesorul și inginerul Hermann O. Schlawe³, „directorul de la societățile Concordia și Vega” Rudolf Rössler, comerciantul Ludwig Roselius⁴.

Cine a fost însă Albert Südekum și de ce a devenit călătoria sa în România în toamna anului 1914 subiect de discuții aprinse în presa europeană de stânga?

Născut în anul 1871 la Wolfenbüttel, într-o familie burgheză, Südekum s-a bucurat de o excelentă educație, studiind economia și politica la universitățile din Geneva, München, Berlin și Kill. Apropierea sa de cercurile social-democrate s-a datorat și influenței lui Ferdinand Tönnies. A început să colaboreze de foarte tânăr la publicații importante de stânga, a înființat revistele „Kommunale Praxis” și „Kommunales Jahrbuch” și seria enciclopedică *Handwörterbuch der Kommunalwissenschaften* și s-a numărat printre cei mai importanți experți ai Partidului Social-Democrat German în domeniul dreptului administrativ și al administrației publice. Înaintea Primului Război Mondial a participat la elaborarea mai multor legi privind administrația centrală și locală, câștigându-și, printre social-democrații germani, reputația unui foarte bun cunoscător al politicilor sociale. Ajuns în Parlamentul de la Berlin pe listele Partidului Social-Democrat în anul 1900, a deținut, ani la rând, funcții atât în cadrul partidului, cât și în diverse comisii parlamentare. Declanșarea Primului

² Bundesarchiv Koblenz (în continuare: BAK), Bestand N 1190, Nachlass Südekum.

³ David Hamlin, *Germany's Empire in the East. Germans and Romania in an Era of Globalization and Total War*, Cambridge, Cambridge University Press, 2017, p. 120 ș.u. Lui Schlawe îi aparțin, printre altele, numeroase proiecte de depozite de cereale în gări importante și porturi românești (H. O. Schlawe, *Înființarea de magazii cu silozuri în stațiile căilor ferate și introducerea clasificării cerealelor*, București, Göbl, 1897). A fost membru în mai multe societăți pe acțiuni din domeniul petrolier.

⁴ Nicola Vetter, *Ludwig Roselius. Ein Pionier der deutschen Öffentlichkeitsarbeit*, Berlin, Verlag H. M. Hauschild GmbH, 2002.

Război Mondial l-a găsit pe Südekum în tabăra social-democraților „servitori ai patriei”, care au votat în Reichstag, la începutul lunii august 1914, în favoarea creditelor de război⁵.

Tocmai discuțiile de culise inițiate de către diferiți emisari ai guvernului cu lideri social-democrați l-au adus pe Südekum în proximitatea cercurilor de putere de la Berlin. După o întâlnire cu von Bethmann Hollweg la sfârșitul lunii iulie, Südekum își va oferi nu doar serviciile de mesager în comunicarea cancelariei Reich-ului cu liderii social-democrați germani, ci și cele de emisar al Berlinului în diferite acțiuni de influențare a stângii din țările neutre. La mijlocul lunii august, Südekum se deplasa la Stockholm, însă nu pentru a „rezolva niște chestiuni personale urgente”, așa cum le relata unor colaboratori de partid, ci pentru a încerca să mai reducă din accentele puternic antigermane ale discursurilor social-democraților suedezi⁶. Eșecul acestei călătorii, al cărei singur rezultat pozitiv a fost publicarea unui articol în ziarul „Socialdemokraten”, nu l-a descurajat însă pe Südekum în tentativa de a-i atrage pe socialiștii din statele neutre de partea Puterilor Centrale. Trecând peste acuzațiile de trădare a mișcării socialiste, formulate foarte vehement de către lideri importanți ai Partidului Social-Democrat German, în special de către Hugo Haase⁷ și Karl Liebknecht⁸, la sfârșitul lunii august Südekum a mers în Italia, unde s-a întâlnit și cu Benito Mussolini, la acea vreme încă redactor al ziarului socialist „Avanti”⁹. Propunerea făcută lui Südekum de către Mussolini de a insera un interviu în principala publicație socialistă italiană va fi interpretată ulterior de către Angelica Balabanoff¹⁰, cea care urma să publice „opinile unui agent al guvernului german”, drept o încercare a viitorului conducător al statului fascist de a o compromite nu doar pe ea, ci și întreaga mișcare de stânga din Peninsula¹¹.

Haase, Liebknecht și Balabanoff nu au fost singurele voci contestatatoare ale lui Südekum. Numindu-l „agent” și „comisar al guvernului”, stânga radicală

⁵ Max Bloch, *Albert Südekum 1871-1944. Ein deutscher Sozialdemokrat zwischen Kaiserreich und Diktatur*, Düsseldorf, Droste Verlag, 2009, p. 7 ș.u. De același autor, mai nou: *Albert Südekum. Genosse, Bürger, Patriarch: Briefe an seine Familie 1909-1932*, herausgegeben von Max Bloch, Köln, Böhlau Verlag, 2017.

⁶ Bloch, *Albert Südekum*, p. 141-144.

⁷ Dieter Engelmann, Horst Naumann, *Hugo Haase. Lebensweg und politisches Vermächtnis eines streitbaren Sozialisten*, Berlin, Edition Neue Wege, 1999.

⁸ Willy Kerff, *Karl Liebknecht. 1914 bis 1916. Fragment einer Biographie*, Berlin, Dietz Verlag, 1967; Helmut Trotnow, *Karl Liebknecht – eine politische Biographie*, Köln, Kiepenheuer & Witsch, 1980.

⁹ Bloch, *Albert Südekum*, p. 145-146; Paul O'Brien, *Mussolini in the First World War. The Journalist, the Soldier, the Fascist*, Oxford, Berg, 2005, p. 104.

¹⁰ Nancy G. Eshelman, *Angelica Balabanoff and the Italian Socialist Movement: from the Second International to Zimmerwald*, Diss. phil. University of Rochester, 1977; Maria Lafont, *The Strange Comrade Balabanoff: The Life of a Communist Rebel*, Jefferson NC, McFarland Publishers, 2016.

¹¹ Angelica Balabanoff, *Erinnerungen und Erlebnisse*, Berlin, E. Laubsche Verlh., 1927, p. 72; *apud* Bloch, *Albert Südekum*, p. 156.

germană i-a cerut, după călătoriile în Suedia, Italia și România, demisia din partid și fracțiunea social-democrată din Reichstag¹², iar refuzul conducerii revizioniste a partidului de a discuta despre aceste solicitări a constituit una din cauzele rupturii dintre aripile „internaționalistă” și „patriotică” (promotoare a *Burgfriedenspolitik*) ale partidului¹³. Georg Ledebour¹⁴, un pacifist reprezentativ, își explica, la începutul lunii ianuarie 1915, demisia din fracțiunea social-democrată din Reichstag inclusiv prin lipsa unei reacții ferme a partidului la călătoriile lui Südekum în țările neutre:

[...] următorul fapt a fost dovedit indubitabil. Tov. dr. Südekum, în continuarea unei călătorii pentru „Crucea Roșie” în Ungaria, a ajuns, din însărcinarea administrației Reich-ului, în România. Despre această misiune și călătorie el nu a relatat din proprie inițiativă instanțelor de partid, nici înainte și nici după. Toată istoria a devenit cunoscută la noi doar datorită nemulțumirilor exprimate de un tovarăș ajuns aici din România, nedumerit de descinderea în România a unui deputat soc.-dem. german în calitate de agent al Reich-ului. Abia după această relatare Südekum a fost chestionat de către conducerea partidului, recunoscând că a fost în România din însărcinarea guvernului. Această călătorie doar completează imaginea zelului față de guvern al lui Südekum. Faptele sunt atât de grave, încât ar fi trebuit să determine fracțiunea să clarifice rapid dacă astfel de legături cu guvernul sunt compatibile cu apartenența la fracțiunea soc.-dem. din Reichstag [...]

Confruntat cu tot mai multe critici, venite inclusiv din partea tovarășilor din tabăra „patriotică” a partidului, Südekum a căutat diverse canale pentru a se explica, scrisoarea către Otto Wels, amintită deja, fiind doar una din epistolele sale lămuritoare de la sfârșitul anului 1914 – începutul anului 1915. Recunoscând diverse detalii privind călătoriile în Suedia, Italia și România, el va insista însă că acestea au fost doar rezultatul propriilor inițiative și nu au fost inspirate și, cu atât mai mult, coordonate de către guvernul Reich-ului.

Că lucrurile au stat însă cu totul altfel și că descinderile lui Südekum au fost parte a unor acțiuni mai ample de influențare a opiniei publice din statele rămase neutre după declanșarea războiului, organizate și dirijate din birourile puterii de la Berlin (pentru România sunt de amintit în special „afacerile” Parvus¹⁶

¹² Bloch, *Albert Südekum*, p. 154-155.

¹³ Pentru disputele ideologice din cadrul social-democrației germane în timpul Primului Război Mondial: Susanne Miller, *Burgfrieden und Klassenkampf. Die deutsche Sozialdemokratie im Ersten Weltkrieg*, Düsseldorf, Verlag Droste, 1974; Wolfgang Kruse, *Krieg und nationale Integration. Eine Neuinterpretation des sozialdemokratischen Burgfriedenschlusses 1914/15*, Essen, Verlag Klartext, 1993.

¹⁴ Ursula Ratz, *Georg Ledebour, 1850-1947. Weg und Wirken eines sozialistischen Politikers*, Berlin, De Gruyter, 1969.

¹⁵ BAK, Bestand N 1190, Nachlass Südekum.

¹⁶ Original din Imperiul Rus, Alexander Parvus (numele adevărat: Israel L. Helphand) a studiat economia în Elveția. Stabilizat în Germania, unde își câștigă un bun renume în mediul social-democrat prin scrieri privind teoria și practica marxismului, Parvus a văzut în războiul mondial, care îl prinde la Constantinopol în calitate de consilier economic al Guvernului Otoman,

și Roselius¹⁷) o dovedește chiar corespondența sa din perioada amintită, invocată deja.

Dintr-o scrisoare din 13 noiembrie (31 octombrie stil vechi) 1914 a profesorului H. O. Schlawe rezultă că, în timpul șederii la București, Südekum l-a vizitat acasă și pe consulul Tjaben, unul dintre coordonatorii activităților de propagandă ale Germaniei în România, unde s-a discutat și despre modalitățile de subvenționare a presei socialiste¹⁸. O lună mai târziu, Südekum îi mulțumea trimisului german la București, von dem Bussche-Haddenhausen, „pentru primirea frumoasă la București, informându-l, indirect, printr-o copie a unei scrisori adresate lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, că banii pentru ziarul „Lupta” urmau să vină sub forma unei pretinse moșteniri lăsate de către militantul socialist german Ludwig Frank, mort pe front la scurt timp după începutul războiului¹⁹. Rudolf Rössler, implicat și el în acțiuni de culise ale reprezentanților diplomați germani din România, era rugat de Südekum, la începutul lunii decembrie 1914, să transmită lui Dobrogeanu-Gherea, în condiții de deplină siguranță, scrisoarea prin care se oferea să sprijine financiar publicațiile social-democraților români. Și în lunile următoare, Südekum va continua să apeleze la serviciile de intermediar ale lui Rössler în contactele cu C. Dobrogeanu-Gherea, C. Racovski și D. Marinescu. În sfârșit, merită amintit și faptul că de acțiunile lui Südekum a avut cunoștință și Ludwig Roselius.

Spre deosebire de Roselius și Parvus, Südekum a eșuat în totalitate în tentativa de a iniția în România un canal constant de finanțare a activităților

o bună ocazie pentru organizarea unui atac final asupra a ceea ce în mediile socialiste europene era considerat întruchiparea absolutismului și înapoierii – țarismul. Ideile sale mai vechi vor căpăta, la sfârșitul anului 1914, forma unui plan de destrămare a Rusiei, în special prin finanțarea mișcărilor ostile țarismului (Ehrenfried Pöbneck, *Lenin als Kontrahent von Parvus im Jahre 1917*, Berlin, GNN, 1997, p. 3-4; Alfred Erich Senn, *The Myth of German Money during the First World War*, în „Soviet Studies”, vol. 28, 1976, nr. 1, p. 83-90; Heinz Schurer, *Alexander Helphand-Parvus. Russian Revolutionary and German Patriot*, în „Russian Review”, vol. 18, 1959, nr. 4, p. 316-325; Winfried Scharlau, Zbyněk A. Zeman, *Freibeuter der Revolution. Parvus-Helphand. Eine politische Biographie*, Köln, Verlag Wissenschaft und Politik, 1965, p. 151-170).

¹⁷ Comerciant de cafea din Bremen, Ludwig Roselius s-a oferit la începutul războiului să organizeze în România și Bulgaria acțiuni de propagandă și de recrutare a oamenilor politici și a ziariștilor români și bulgari. În fondurile Arhivei Politice a Ministerului German de Externe din Berlin s-a păstrat un număr impresionant de documente, foarte puțin valorificate, privitoare la activitățile lui Roselius, alias „Rose”. La începutul lunii septembrie 1914, Arthur Zimmermann, secretar-adjunct de stat în Ministerul Imperial de Externe al Germaniei, îi comunica superiorului său, Gottlieb von Jagow, măsurile luate pentru influențarea opiniei publice și a oamenilor politici din România, amintindu-l și pe Roselius. Vezi Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin (în continuare: PA AA), dosar R 21204.

¹⁸ BAK, Bestand N 1190, Nachlass Südekum.

¹⁹ Ludwig Frank (1874-1914) – jurist, de origine evreiască. A susținut votarea de către fracțiunea social-democrată din Reichstag a creditelor de război. A plecat voluntar pe front la sfârșitul lunii august 1914, murind pe data de 3 septembrie 1914 în luptele de la Nossencourt lângă Baccarat (Saly Grünebaum, *Ludwig Frank. Ein Beitrag zur Entwicklung der deutschen Sozialdemokratie*, Heidelberg, Unterbadische Verlagsanstalt, 1924).

partidei considerate la Berlin a fi filogermană sau, cel puțin, în favoarea unei neutralități favorabile Puterilor Centrale²⁰, chiar dacă în luna octombrie 1914 trimisul german la București, responsabili din Ministerul de Externe și însuși cancelarul erau încă de cu totul altă părere²¹. Pentru a fi cât mai convingător, în scrisorile adresate lui Dobrogeanu-Gherea, Südekum reproduce, aproape *ad litteram*, din ideile expuse de către „patriarhul” și „teoreticianul” social-democrației române în diverse articole apărute în anii 1913-1915, în special în cele incluse în broșura *Război sau neutralitate*²². Urmându-l îndeaproape de Dobrogeanu-Gherea, Südekum vorbește despre posibilitatea ca, „printr-o atitudine înțeleaptă”, România să obțină „satisfacerea dorințelor și aspirațiilor sale naționale” în Transilvania²³ și să se pună la adăpost în fața pericolului „de a fi înghițită” de Rusia în cazul intrării în război de partea acesteia²⁴. În termeni asemănători, însă cu un accent în plus pe aspecte ale politicii din Balcani, Südekum îi scrie și „practicianului” Racovski, declarând că „cheia rezolvării litigiilor din Balcani” se află în România²⁵.

Eșecul „afacerii Südekum” în România nu se explică, desigur, prin lipsa talentului epistolar al social-democratului german sau prin apelul la argumente irelevante. Nici presupusa respingere *ab initio* de către liderii social-democrației români a oricărui posibil sprijin financiar nu poate explica vehemența cu care atât Dobrogeanu, cât și Racovski au reacționat la oferta cunoscutului tovarăș de luptă german. De altfel, Südekum însuși avea cunoștință de faptul că prin diverși alți intermediari, de pildă Parvus, editorii de la „Lupta” au acceptat anumite subvenții germane²⁶.

Prudența cu care au reacționat cei doi lideri ai social-democrațiilor români la vizita lui Südekum în România la începutul lunii octombrie 1914²⁷ și, mai

²⁰ În legătură cu lupta dintre Marile Puteri pentru influență în România în perioada neutralității, mai nou: *România și statele vecine la începutul Primului Război Mondial. Viziuni, percepții, interpretări*, volum editat de Flavius Solomon, Andrei Cușco, Mihai-Ștefan Ceaușu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016. Pentru perspectivele social-democraților români asupra politicii externe a României în ajunul Primului Război Mondial și în perioada neutralității: Флавиус Соломон, *Румынские социалисты и проблемы войны и мира на Балканах. 1910-1916 гг.*, în *Человек на Балканах накануне и во время Балканских войн (1912-1913)* [Socialiștii români și chestiunea războiului și păcii în Balcani, 1910-1916], ответственные редакторы Р.П. Гришина, А.Л. Шемякин, Москва, Институт славяноведения РАН, 2012, p. 241-252; Albert P. van Goudoever, *C. Dobrogeanu-Gherea and Romanian Neutrality in 1914*, în АИИАИ, том XIX, 1982, p. 135-139.

²¹ Pe data de 30 octombrie 1914, von Bethmann Hollweg îi mulțumea lui Südekum pentru serviciile aduse Reich-ului prin călătoria în România (PA AA, dosar R 20940). A se vedea și Bloch, *Albert Südekum*, p. 152.

²² C. Dobrogeanu-Gherea, *Război sau neutralitate*, București, Atelierele grafice Soccec & Comp., 1914.

²³ Scrisoarea din 21 mai 1915.

²⁴ Scrisoarea din 4 iunie 1915.

²⁵ Scrisoarea din 22 mai 1915.

²⁶ Scrisoarea din 21 mai 1915 către Dobrogeanu-Gherea.

²⁷ Bloch, *Albert Südekum*, p. 151.

ales, la oferta de sprijin financiar care a urmat acestei călătorii se explică, întâi de toate, prin temerile ca legăturile cu un personaj aflat în slujba guvernului de la Berlin, devenit subiect de scandal în presa internațională, să nu servească un motiv în plus de a fi acuzați de trădare de către presa și cercurile politice pro Antanta de la București. Inclusiv foști camarazi de partid, unii ajunși la „Adevărul”, au folosit călătoria lui Südekum în România ca pretext pentru campania de denigrare a liderilor social-democrați, campanie care venea în continuarea polemicilor de presă din timpul războaielor balcanice dintre C. Dobrogeanu-Gherea și C. Mille²⁸. De pildă, în numărul din 27 ianuarie 1915, în ziarul amintit era publicată o „corespondență” de la Milano, în care „soțialiștii lui Südekum”²⁹ din România, „acei care vor să trăiască liniștiți și bine”³⁰, erau acuzați că sunt finanțați de către guvernul german³¹. Suspiciunile vor fi preluate rapid și de către Direcțiunea Generală a Poliției, regăsindu-se în diferite dosare de urmărire a liderilor socialiști.

Pentru delimitarea demonstrativă a socialiștilor români de Südekum, trebuie avute în vedere desigur și aspecte ideologice, care țineau mai ales de poziționarea în dezbateră privind atitudinea stângii europene față de război și soarta Internaționalei II. La scurt timp după izbucnirea conflagrației, un congres extraordinar al Partidului Social-Democrat Român condamnase „războiul imperialist” și se pronunțase, prin rezoluția „Nici cu Austria, nici cu Rusia”³², pentru o neutralitate strictă³³, astfel încât orice legătură la vedere cu partida „patriotică” a social-democraților germani ar fi putut afecta puternic imaginea liderilor socialiști români, care aspirau, în special prin vocea lui Cristian Racovski, la rolul de mediatori în disputele dintre partidele membre ale Internaționalei II din statele beligerante³⁴.

*

Ordinea scrisorilor este cronologică. S-a intervenit prin corectarea tacită a unor greșeli de tipar și adaptarea la normele ortografice actuale ale limbii germane. Datarea este pe stil nou.

²⁸ Const. Mille, „*Epoca cadrilateră*”. Răspuns „amicului” C. Dobrogeanu-Gherea, București, Atelierele Societății „Adevărul”, [1913].

²⁹ A se vedea comentariul satiric *Răbdarea lor* din „Adevărul”, nr. 10132, joi, 28 mai 1915, p. 1.

³⁰ Rigoletto, la rubrica *Adevăruri*, în „Adevărul”, nr. 10130, marți, 26 mai 1915, p. 1.

³¹ *Rolul lui Südekum în România. Demascarea lui de către socialiștii germani*, în „Adevărul”, nr. 10013, marți, 27 ianuarie 1915, p. 3.

³² *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1910-1915*, coordonator Augustin Deac, București, Editura Politică, 1968, p. 814-815.

³³ *Ibidem*, p. 797-815; Alexandru Mamina, *Socialiștii români și Primul Război Mondial: perspective ideologice*, în RI, tom XVII, 2006, nr. 1-4, p. 202.

³⁴ *Die Zimmerwalder Bewegung. Protokolle und Korrespondenz*, herausgegeben von Horst Lademacher, 2 Bde., Den Haag/Paris, Mouton, 1967; R. Craig Nation, *War on War: Lenin, the Zimmerwald Left, and the Origins of Communist Internationalism*, Durham, Duke University Press, 1989, p. 46, 87-89; Соломон, *Румынские социалисты*, p. 249.

Documente

1. 1914 decembrie 7, [Berlin]. *Albert Südekum către Constantin Dobrogeanu-Gherea. Amintește de vizitarea câmpurilor petroliere de la Ploiești în timpul călătoriei sale în România la începutul lunii octombrie 1914. Îi relatează despre publicarea articolului Socialismul și războiul în ziarul „Chemnitzer Volksstimme” și despre poziționarea social-democraților germani în chestiunea războiului și îi face oferta de a sprijini financiar ziarul „Lupta” printr-un fond creat după moartea lui Ludwig Frank.*

Herrn C. Dobrogeanu-Gherea, Ploiești

Liebwerter Parteigenosse Gherea!

Diesen Brief lasse ich Ihnen durch gute Gelegenheit zugehen. Herr Dr. Rudolf Rössler, Direktor der Vega, mit dem ich seinerzeit bei Ihnen in Ploiești war, um die Ölraffinerie und die Ölfelder anzusehen, erhält morgen durch einen direkten Boten von Berlin aus Briefe und hat mich davon in Kenntnis setzen lassen, damit ich etwaige Nachrichten, die ich nach Rumänien gelangen lassen möchte, sicherer befördern kann, als durch die Post. Von diesem Anerbieten habe ich sehr gerne Gebrauch gemacht, weil ich in der Tat Ihnen heute manches zu schreiben habe, was ich der Post in einem offenen Briefe nicht ohne weiteres anvertrauen möchte. Herrn Dr. Rössler habe ich deshalb auch gebeten, diesen Brief entweder persönlich, oder durch einen sicheren Freund in Ihre Hände legen zu lassen.

Zunächst teile ich Ihnen mit, dass ich Ihren Artikel über die Sozialdemokraten und den Krieg, von dem Sie mir eine deutsche Übersetzung gegeben hatten, inzwischen in der „Chemnitzer Volksstimme“ veröffentlicht habe. Ich lasse Ihnen unter Kreuzband einige Exemplare der Zeitung zugehen und füge hinzu, dass auch andere Zeitungen Ihren Aufsatz beifällig abgedruckt haben, weil er genau die Stellung bezeichnet, die für uns Sozialdemokraten in Deutschland selbstverständlich ist. Kautsky wollte ursprünglich das Manuskript für die „Neue Zeit“ haben. Aber wir sind dann doch übereingekommen, es in einer Tageszeitung zu veröffentlichen, weil Sie selbst gewiss manches noch weiter ausgeführt haben würden, wenn Sie an eine Publikation in der „Neuen Zeit“ gedacht hätten. Ich bin überzeugt, dass Ihre Ausführungen bei unseren deutschen Parteigenossen ungeteilten Beifall fanden, zeugen sie doch von einem Verständnis für die tieferen Ursachen der jetzigen Weltkatastrophe, das man sonst bei wenigen sicher geschulten ausländischen Sozialisten gerade jetzt sehr selten findet.

Inzwischen haben wir in Deutschland mancherlei wichtige Ereignisse gehabt. Sie werden von der Sitzung des Reichstages am 2. Dezember bereits ausführlichen Bericht haben und daraus ersehen, dass die sozialdemokratische Partei, wiederum als selbstverständliche Konsequenz der Haltung vom 4. August,

die Kriegskredite bewilligt hat. Nur Karl Liebknecht hat sich für verpflichtet erachtet, gegen die Kredite zu stimmen, was wohl für ihn, nicht aber für die Partei, noch allerhand Folgen haben wird. Denn die Partei wird selbstverständlich von ihrem Standpunkt nicht abweichen, solange eine Gefahr für die Grenzen unseres Landes besteht. Und bis zur völligen Sicherung der Existenz Deutschlands wird leider wohl noch einige Zeit vergehen.

Nicht ohne Sorge schaut man hier auf den Balkan, und das Eingreifen der Türken in diesem Kriege ist keineswegs überall mit Freude begrüßt worden. Was in anderen Ländern dort geschehen wird, scheint einstweilen noch ganz in Dunkel gehüllt. Unter diesen Umständen ist eine klare und verständige Haltung der rumänischen Sozialdemokraten von großer Zukunftsbedeutung. Selbst dann, wenn es ihr unmöglich sein sollte, das Verhängnis des Krieges durch ihre Haltung von ihrem Land zu bannen. Dieser Umstand veranlasst mich, Ihnen ganz vertraulich Folgendes mitzuteilen:

Ein deutscher Parteigenosse, der Ihnen sicher dem Namen nach, vielleicht sogar persönlich sehr gut bekannt ist – Rakowsky kennt ihn auf alle Fälle – hat uns anlässlich des Todes von Ludwig Frank eine Stiftung gemacht, deren Verwaltung oder Verwendung er in meine Hände legte, da sein Gesundheitszustand zu schlecht ist, als dass er sich selbst um etwas kümmern könnte. In der Stiftungsurkunde, die mir vom Notar mitgeteilt worden ist, heißt es, dass der Stifter deshalb, weil Ludwig Frank als Deutscher, als Sozialdemokrat und als Jude bis zum letzten Augenblick seine Pflicht unter Aufopferung seines Lebens getan hat, die Bestrebungen denen sich jener unvergessliche Mann widmete, durch die Spende einer größeren Geldsumme fördern will. Er bat mich deshalb einen ansehnlichen Betrag aushändigen zu lassen, der in erster Linie für die bessere Gestaltung der Beziehungen zwischen den verschiedenen Völkern verwendet werden soll, ferner auch für kommunal-politische und andere Zwecke, für die sich der Verstorbene interessierte. In der Verwendung der Summe ist mir im Übrigen keinerlei Beschränkung auferlegt worden, ich kann sie vielmehr geben wohin ich will, wenn ich nur damit den Idealen diene, für die Frank gelebt hat und gestorben ist.

Bei meinem Aufenthalt in Bukarest habe ich gehört, dass Eure tapfere „Lupta“ auf sehr schwachen Füßen steht, was umso mehr zu bedauern ist, da sie doch als einziges Blatt wirklich ehrlich und furchtlos die Räuber- und Korruptionspolitik gewisser bürgerlicher Kreise bekämpft und die Neutralität Rumäniens aufrechterhalten wissen will, um nicht noch ein Land in das fürchterliche Unglück dieses Weltkrieges herab zu reißen.

Es würde mir eine große Freude sein, wenn ich Euch mit einem Teil des in meine Hände gelegten Geldes helfen könnte.

Dabei bin ich mit den Schwierigkeiten, die sich diesem Gedanken entgegenstellen, sehr wohl bewusst. Obschon die Herkunft des Geldes von einem alten deutschen Parteigenossen feststeht, würden noch die bürgerlichen Korruptionspolitiker, die nicht glauben können, dass jemand einer Idee auch

Opfer bringen kann, statt dass er die Politik nur benützt um sich zu bereichern, wohl behaupten, es sei „deutsches Geld“ und dazu bestimmt, die „Lupta“ zu kaufen. Nichts liegt indessen der erwähnten Stiftung und mir selbst ferner, als die zum Andenken an Frank gegebenen Spenden auch nur mit der geringsten Bedingung zu belasten. Ich würde es weit von mir weisen, wenn man mir zumutete, ich sollte irgendeinen Politiker oder eine Zeitung durch Geld in einem bestimmten Sinne beeinflussen, statt ihn oder sie durch Argumente zu gewinnen. Auf alle Fälle wäre es während des Krieges sehr peinlich, wenn sich an die Hergabe des Geldes irgendein Gerücht knüpfen würde. Deshalb sehe ich davon ab, Ihnen irgendeinen Betrag direkt zuzusenden; [ich] frage vielmehr erst bei Ihnen an, ob Sie nicht die Güte haben wollen, als Mittelsmann auszuhelfen. Ich würde Ihnen einen Teil des mir anvertrauten Geldes mit der Bitte übergeben, davon die „Lupta“ in ihrem Kampfe weiterhin zu unterstützen.

Der Weg dazu wäre wohl am besten so, dass entweder Sie selbst, oder Ihr Sohn vielleicht noch mit einem anderen zuverlässigen rumänischen Genossen (Marinescu – z.B.) mir nach Budapest oder Wien entgegenführen und von mir dort, nachdem ich urkundlich die einwandfreie Herkunft des Geldes dargetan habe, eine Summe in Empfang nehmen würden, über deren Höhe wir uns natürlich verständigen müssten. Ich bin der Ansicht, dass ich das mir anvertraute Geld gar nicht besser, als angedeutet, verwenden kann und daher mindestens die Hälfte Euch spenden sollte. Es würde dann Ihnen überlassen bleiben, die Art ausfindig zu machen, wie Sie selbst das Geld dem Pressefonds der „Lupta“ zufließen lassen wollten. Nachdem, was mir der Kassierer in unserer Besprechung in Bukarest sagte, als ich ihm schon damals einen kleinen Beitrag überreichen durfte, würde es wirklich nicht auffallen, wenn Sie selbst wieder größere Beträge dem Fonds zufließen lassen, da Sie ja ohnehin den Hauptteil der Unkosten der Zeitung tragen oder wenigsten getragen haben.

Wenn unser Parteiorgan in Bukarest inmitten des dortigen politischen Schmutzes die reine Fahne des Sozialismus aufrechterhalten und mit stärkeren Kräften als zuvor den Kampf gegen die Raubinstinkte gewisser Politiker und gegen die Korruption führen könnte, so würde das sicherlich im Sinne von Ludwig Frank liegen und ich bin überzeugt, dass es mir, wenn er noch unter uns weilte, für einen solchen Plan seine ganze Unterstützung leihen würde.

Dieser Brief wird wohl vor Freitag dieser Woche in Ihren Händen sein können. Ich bin am Freitag in Nürnberg, Hotel Victoria, wo ich eine Rede zur Gemeindevahl zu halten habe. Auch den Sonnabend und Sonntag 12. und 13. Dezember gedenke ich noch in Nürnberg zu verbringen. Wenn Sie geneigt sind, von meinem Anerbieten im Interesse unserer internationalen Sache Gebrauch zu machen, dann könnte ich von Nürnberg aus sofort nach Wien oder Budapest fahren und dort mit Ihnen oder Ihrem Sohne zusammentreffen. Dadurch würde diese Reise für mich etwas abgekürzt. Es bedürfte in diesem Falle nur eines Telegrammes an die angegebene Adresse, damit wir uns endgültig verständigen könnten. Sonst bitte ich um eine Mitteilung nach

Zehlendorf b. Berlin. Bis Weihnachten habe ich kaum noch etwas Dringendes zu tun, könnte also jederzeit Ihnen zur Verfügung stehen.

Ich brauche nicht ausdrücklich die Bitte an Schluss dieses Briefes zu setzen, seinen Inhalt auf alle Fälle als vertraulich zu betrachten. Aber ich bemerke schon jetzt, dass natürlich der deutsche Parteivorstand ins Vertrauen gezogen werden könnte, wenn Sie Wert darauflegen. Bis jetzt habe ich ihm darüber noch nichts mitgeteilt, weil ich ja nicht wissen kann, wie Sie sich zu der Sache stellen.

Ich gedenke noch immer mit Freude des herzlichen Empfanges, den Sie mir in Ploiești bereitet [haben] und der klugen Worte, die Sie über die Lage der Internationale sagten. Ich wäre dem Geschick wirklich dankbar, wenn es uns schon nach so kurzer Zeit irgendwo wieder zusammenführen wollte. In dieser Hoffnung und mit dem aufrichtigen Wunsch, dass ich Euch in Eurem schweren Kampfe ein klein wenig helfen könnte, bin ich mit bestem Gruß an Sie und alle anderen rumänischen Parteifreunde namentlich auch Ihren Sohn.

Ihr [Albert Südekum].

Traducere

Dragă și scumpe tovarășe Gherea,

Vă trimit această scrisoare profitând de o bună ocazie. Domnul dr. Rudolf Rössler, director la Vega³⁵, împreună cu care v-am vizitat atunci la Ploiești, pentru a vedea rafinăria și câmpurile petroliere, va primi mâine corespondență de la Berlin printr-un mesager și mi-a spus că aș putea trimite și eu scrisori în România în condiții mai sigure decât prin poștă. Am acceptat această ofertă cu mare plăcere, deoarece, într-adevăr, am a vă relata azi destule lucruri, pe care nu le-aș putea încredința fără rezerve poștei printr-o scrisoare la vedere. De aceea, l-am rugat pe domnul dr. Rössler să vă înmâneze această scrisoare fie personal, fie printr-un prieten sigur.

Mai întâi vă anunț că, între timp, am publicat în „Chemnitzer Volksstimme”³⁶ articolul Dumneavoastră despre social-democrați și război³⁷. Vă trimit un pachet cu câteva exemplare din acest cotidian, spunându-vă că articolul a fost preluat rapid și de către alte ziare, deoarece acesta discută chestiunea într-o manieră firească pentru noi, social-democrații din Germania. Kautsky³⁸ a dorit

³⁵ Rafinăria Vega din Ploiești. Fondată în 1905.

³⁶ Publicație social-democrată. S-a numit anterior „Chemnitzer Freie Presse” și „Die Presse”.

³⁷ Referire la articolul *Socialismul și războiul*, publicat în „Lupta”, vineri, 12/25 septembrie 1914. Ideile principale din acest articol au fost preluate și în *Cine a dat faliment?*, în „Lupta zilnică”, 19 aprilie 1915. A se vedea și Z. Ornea, *Viața lui C. Dobrogeanu-Gherea*, București, Cartea Românească, 1982.

³⁸ Karl Kautsky (1854-1938). Unul dintre reprezentanții curentului moderat din Partidul Social-Democrat German. La începutul războiului a încercat să modereze între aripa „patriotică” și cea „internaționalistă” (Repere biografice: Harald Koth, „*Meine Zeit wird wieder kommen*”. *Das Leben des Karl Kautsky*, Berlin, Dietz, 1993. Pentru relațiile cu social-democrații români: *Karl Kautsky und die Sozialdemokratie Südosteuropas. Korrespondenz 1883-1938*, hrsg. von Georges Haupt u.a., Frankfurt am Main, Campus Verlag, 1986, p. 317-407).

inițial să obțină manuscrisul pentru „Neue Zeit”³⁹. Am convenit însă ulterior să fie publicat într-un cotidian, deoarece chiar și Dumneavoastră ați fi preferat să dezvoltați mai mult unele aspecte, dacă v-ați fi gândit la o publicație ca „Neue Zeit”. Sunt convins că raționamentele Dumneavoastră s-au bucurat de o aprobare unanimă printre tovarășii germani, deoarece acestea pleacă de la o înțelegere mai profundă a cauzelor catastrofei mondiale actuale, înțelegere care poate fi identificată acum la foarte puțini socialiști străini bine instruiți.

Între timp, la noi în Germania, au avut loc câteva evenimente importante. Vă veți putea informa pe îndelete despre ședința din 2 decembrie a Reichstagului⁴⁰ și veți observa că Partidul Social-Democrat, ca urmare logică a poziției din 4 august⁴¹, a votat pentru aprobarea creditelor de război. Doar Karl Liebknecht s-a considerat obligat să voteze împotriva creditelor, fapt care va avea pentru el, nu pentru partid, destule urmări⁴². Evident că partidul nu va devia de la poziția sa, atâta timp cât există pericolul pentru integritatea teritorială a țării noastre. Și până la asigurarea deplină a existenței Germaniei va mai trece din păcate ceva timp.

Aici privim cu îngrijorare înspre Balcani, iar intrarea Turciei în acest război⁴³ nu a fost salutăată deloc peste tot cu bucurie. Ce se va întâmpla în alte țări rămâne până-una alta incert. În aceste condiții, poziția clară și inteligentă a social-democraților români este de o mare importanță pentru viitor. Chiar și atunci când nu le va fi posibil, prin atitudinea lor, să țină țara departe de nenorocirea războiului. Acest motiv mă determină să vă comunic, confidențial, următoarele:

Un tovarăș german, care vă este cunoscut cu siguranță după nume, poate chiar și personal – Racovski îl cunoaște în orice caz –, ne-a lăsat după moartea lui Ludwig Frank⁴⁴ o donație, pe care mi-a transmis-o mie în vederea administrării și folosirii, deoarece starea sa de sănătate este prea precară pentru a se mai putea ocupa și de alte lucruri. În actul de donație, care mi-a fost confirmat

³⁹ S-a mai numit și „Wochenschrift der deutschen Sozialdemokratie”. Revistă de teorie social-democrată fondată de către Karl Kautsky în 1883.

⁴⁰ Kruse, *Krieg und nationale Integration*.

⁴¹ Partidul Social-Democrat obținuse la ultimele alegeri parlamentare dinaintea războiului (1912) peste o treime din voturi. Pentru a preveni o posibilă opoziție în Parlament și eventuale proteste violente de stradă, conducerea armatei a propus, la sfârșitul lunii iulie 1914, arestarea principalilor lideri social-democrați. Cancelarul Theobald von Bethmann Hollweg a apelat însă la tactica negocierilor, reușind să obțină garanția sprijinului pentru eforturile de război. În timpul negocierilor, Albert Südekum a jucat rolul de intermediar între conducerea partidului și cancelaria Reich-ului (*ibidem*).

⁴² La mijlocul lunii ianuarie 1916 a fost exclus din fracțiunea social-democrată, iar la începutul lunii mai 1916 arestat pentru „trădare de țară” și condamnat la patru ani de închisoare.

⁴³ După atacarea la sfârșitul lunii octombrie 1914 de către marina otomană a unor nave rusești în Marea Neagră și a orașului Sevastopol, la 2 noiembrie 1914 Imperiul Rus a declarat război Imperiului Otoman, iar zece zile mai târziu guvernul turc a declarat război Antantei (Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, p. 153 ș.u., în special p. 178-187).

⁴⁴ A se vedea nota nr. 19.

de către un notar, se afirmă că donatorul dorește să-i sprijine cu o sumă mare de bani pe cei apropiați idealurilor acestui om de neuitat, deoarece Ludwig Frank, ca social-democrat, german și evreu, și-a făcut până în ultima clipă datoria, prin sacrificarea propriei vieți. De aceea, el m-a rugat să pun la dispoziție o importantă sumă de bani, care va fi folosită în primul rând pentru stimularea relațiilor dintre diferite popoare, dar și în scopuri comunitar-politice sau de alt gen, pentru care a fost interesat răposatul. De fapt, pentru folosirea banilor nu mi-au fost impuse nici un fel de condiționări, astfel încât îi pot folosi pentru orice scopuri, atâta timp cât acestea servesc idealurilor pentru care a trăit și murit Frank.

În timpul șederii mele la București, am auzit că ziarul vostru curajos „Lupta” stă pe niște picioare foarte șubrede, lucru regretabil o dată în plus, fiind singura publicație care combate deschis și fără frică politica de jaf și coruptă a anumitor cercuri burgheze și militează pentru păstrarea neutralității României, pentru a nu mai împinge încă o țară în această oribilă nenorocire a conflagrației mondiale.

Mi-ar face o mare plăcere, dacă v-aș putea ajuta cu o parte din banii puși la dispoziția mea.

În același timp, sunt foarte conștient de dificultățile provocate de aceste gânduri. Chiar dacă banii provin de la un tovarăș german, politicienii burghezi corupți, care nu pot crede că unii pot face și sacrificii pentru o idee, în loc să folosească politica doar pentru a se îmbogăți, ar putea afirma că ar fi vorba de „bani germani”, folosiți pentru cumpărarea „Luptei”. Pentru donația amintită și pentru mine personal nu este nimic mai străin decât de a condiționa în vreun fel folosirea banilor oferiți în amintirea lui Frank. Aș respinge orice tentativă, dacă s-ar încerca așa ceva, să influențez într-un sens sau altul vreun om politic sau un ziar cu ajutorul banilor, în loc să-i câștig cu ajutorul argumentelor. În orice caz, ar fi jenant ca în timp de război o donație să fie pusă în legătură cu tot felul de zvonuri. De aceea, exclud posibilitatea de a vă pune direct la dispoziție orice sumă; vă întreb mai întâi dacă nu ați binevoi să ajutați în calitate de intermediar. V-aș transmite Dumneavoastră o parte din banii puși la dispoziția mea, cu rugămintea de a-i folosi pentru sprijinirea „Luptei” în acțiunile ei combative.

Cea mai bună cale de urmat pentru aceasta ar fi ca Dumneavoastră personal, sau fiul Dumneavoastră⁴⁵, poate împreună cu alt tovarăș român (de exemplu, Marinescu⁴⁶), să veniți pentru a ne întâlni la Budapesta sau Viena, unde, după ce originea curată a banilor va fi certificată, să primiți o sumă asupra căreia mărimi ar trebui să ne înțelegem. Sunt de părere că banii încredințați mie nu ar putea fi folosiți mai bine decât așa cum am sugerat și că cel puțin jumătate ar trebui să vă fie donați vouă. Ar rămâne la latitudinea Dumneavoastră să decideți modalitatea prin care banii ar urma să ajungă la dispoziția „Luptei”.

⁴⁵ Alexandru (Sașa) Dobrogeanu-Gherea (1879-1937). Membru al Partidului Social-Democrat Român din 1910. După război a fost deputat în Parlamentul României. În 1932 emigrează în Uniunea Sovietică, unde (în 1937) este acuzat de „troțkism” și condamnat la moarte.

⁴⁶ Dimitrie Marinescu. A se vedea mai jos.

Așa cum mi-a spus casierul în timpul discuției pe care am avut-o la București, când am avut deja ocazia să-i pun la dispoziție o mică sumă de bani, ar putea fi eliminate orice suspiciuni, dacă Dumneavoastră ați alimenta din nou fondul cu sume mai mari, mai ales că suportați sau cel puțin ați suportat și până acum cea mai mare parte a costurilor pentru ziar.

Dacă organul nostru de partid din București reușește să țină ridicat drapelul curat al socialismului, în mediul politic murdar de acolo, și să continue cu puteri și mai mari decât înainte lupta împotriva instinctelor de prădători ale anumitor politicieni și împotriva corupției, atunci acest lucru s-ar întâmpla cu siguranță în sensul dorit de către Ludwig Frank. Sunt convins că, în cazul în care ar mai fi printre noi, el mi-ar oferi întregul său sprijin pentru un astfel de plan.

Această scrisoare va ajunge probabil la Dumneavoastră până în ziua de vineri a acestei săptămâni. Eu voi fi vineri la Nürnberg, unde voi susține, la hotelul Victoria⁴⁷, un discurs despre alegerile locale. Mă gândesc să petrec și zilele de sâmbătă și duminică, din 12 și 13 decembrie, tot la Nürnberg. Dacă sunteți dispus să dați curs ofertei mele, în interesul cauzei noastre internaționaliste, aș putea pleca de la Nürnberg imediat către Viena sau Budapesta, pentru a mă întâlni acolo cu Dumneavoastră sau cu fiul Dumneavoastră. În acest fel, călătoria mea ar putea fi scurtată. Ar fi nevoie, pentru aceasta, doar de o telegramă din partea Dumneavoastră la adresa indicată⁴⁸, astfel încât să putem conveni definitiv. În rest, aștept vești la Zehlendorf (Berlin)⁴⁹. Până de Crăciun nu am de rezolvat chestiuni urgente, așa încât vă pot sta oricând la dispoziție.

La încheierea acestei scrisori, nu este necesar, în orice caz, să-mi exprim dorința expresă de a interpreta conținutul ei drept confidențial. Vă pot spune însă de pe acum că, în cazul în care vi se pare important, puteți aduce discuția și în atenția conducerii germane a partidului. Eu nu am apucat încă să comunic acest lucru, deoarece nu pot ști care este punctul Dumneavoastră de vedere în acest sens.

Îmi aduc încă aminte cu bucurie de primirea caldă pe care mi-ați oferit-o la Ploiești și de vorbele pline de sens privind situația Internaționalei⁵⁰. M-aș bucura foarte mult dacă soarta ne-ar oferi ocazia de a ne revedea undeva. Cu această speranță și cu dorința sinceră de vă putea ajuta cât de puțin în lupta voastră dificilă, transmit cel mai cald salut Dumneavoastră și celorlalți camarazi români, în mod special fiului Dumneavoastră.

Al Dumneavoastră [Albert Südekum].

Filele 24-29.

⁴⁷ Inaugurat în 1896 de Carl Schnorr. La începutul secolului XX a găzduit importante evenimente mondene și politice.

⁴⁸ Este vorba de hotelul Victoria din Nürnberg.

⁴⁹ Casa lui Südekum se afla în Prinz Handjerystrasse nr. 39, Zehlendorf (bei Berlin). În prezent, acest cartier de vile este integrat în orașul Berlin.

⁵⁰ Referire la criza din Internaționala II, declanșată ca urmare a deciziei unei părți a mișcărilor de stânga din statele beligerante de a susține eforturile de război ale propriilor guverne (Georges Haupt, *Socialism and the Great War. The Collapse of the Second International*, Oxford, Clarendon Press, 1972. A se vedea și bibliografia de la nota nr. 13).

2. 1914 decembrie 6/19, cu ștampila poștei din Predeal. *Constantin Dobrogeanu-Gherea către Albert Südekum. Îi confirmă primirea scrisorii din 7 decembrie 1914 și îi comunică răspunsul negativ la oferta de finanțare a ziarului „Lupta”. Îl roagă să îl salute din partea sa pe Kautsky.*

Herrn Dr. Albert Südekum
39. Prinz Handjerystrasse Zehlendorf (bei Berlin)

Werter Genosse!

Ihren Brief vom 7. Dezember habe ich erhalten. Daraus ersah ich, dass Sie gesund und munter sind, worüber ich mich aufrichtig freue. Im Übrigen muss ich Ihnen eine entschieden negative Antwort geben. Wenn Sie Kautsky sehen, überbringen Sie ihm, bitte, meine herzlichsten Grüße. Sagen Sie ihm, dass ich sehnlichst wünsche, ihn zu sehen, sobald diese schrecklichen Zeiten vorüber sind.

Es grüßt Sie freundlichst, Ihr, C. Dobrogeanu.

Traducere

Scumpe tovarășe,

Am primit scrisoarea Dumneavoastră din 7 decembrie. Am dedus că sunteți sănătos și plin de viață, lucru care mă bucură nespus de mult. De altfel, trebuie să vă dau un răspuns negativ categoric. Dacă îl vedeți pe Kautsky, vă rog să-i transmiteți salutările mele cordiale. Vă rog să-i spuneți că sunt nerăbdător să-l întâlnesc, imediat ce vom trece de aceste timpuri groaznice.

Vă salută cu prietenie, al Dumneavoastră, C. Dobrogeanu.

Fila 19.

3. 1914 decembrie 30, [Berlin]. *Albert Südekum către Constantin Dobrogeanu-Gherea. Îi relatează despre controversele din sânul Partidului Social-Democrat German în chestiunea războiului. Îi scrie că o parte din „fondul Frank” a fost utilizată între timp pentru activități ale sindicatelor germane și îi reproșează lui Racovski că a făcut publice detalii ale discuțiilor avute în timpul vizitei la București.*

Herrn C. Dobrogeanu-Gherea, Ploiești

Liebwerter Parteifreund!

Ich habe nun das Ende dieses schweren Jahres herankommen lassen müssen, ehe ich wieder eine sichere Gelegenheit zur Beförderung einer Antwort auf Ihre letzte Postkarte fand. Aber eins beruhigt mich: Bei Euch Anbetern des Julianischen Kalenders kommt man mit den Glückwünschen zum Neuen Jahr

immer noch zur rechten Zeit! Lassen Sie mich zunächst Ihnen diese meine herzliche Wünsche sagen, dass das neue Jahr 1915 uns den Frieden wieder bringen möge, der allein eine Wiederannäherung der sozialistischen Parteien möglich macht. Wir lesen jetzt in englischen und französischen Zeitungen sehr viel Bitteres, woraus man den Schluss ziehen könnte, dass den internationalen Bestrebungen auf praktisch unabsehbare Zeiten hinaus die Todesstunde geschlagen habe. Bei uns in Deutschland erträgt man die Anklagen mit einer philosophischen Fassung, weil man der Überzeugung ist, dass ebenso wie Handel und Verkehr nach dem Friedensschluss wiedereinschicken, so auch die internationalen Beziehungen der verschiedenen nationalen Arbeiterparteien unter dem zwingenden Druck unverkennbarer Interessen wiederaufleben werden. Wenn die deutschen Sozialisten jetzt die Verteidigung der nationalen Selbständigkeit unseres Volkes allen ändern voranstellen und, wie Sie selbst in Ihrem Artikel so treffend nachgewiesen haben, voranstellen müssen, so ist uns Deutschen doch vielleicht im besonderen Masse die Gabe eigen, an jedem Ding und an jedem Vorgang auch „die andere Seite“ zu sehen. In einer wirklich meisterhaften Weise hat das der Vorsitzende des Metallarbeiter-Verbandes, Alexander Schlicke, vor einiger Zeit in Berlin in einer Sitzung der Beamten des Metallarbeiter-Verbandes klargelegt. Ich sende Ihnen direkt in besonderem Umschlag einen Ausschnitt aus einer deutschen Zeitung mit diesen Ausführungen. (Bei Gelegenheit eine Frage: Ich habe Ihnen neulich den Abdruck Ihres Artikels geschickt und zwar in zwei Exemplare, hoffend, dass wenigstens eins sicher in Ihre Hände käme: haben Sie die Zeitung erhalten?)

Beim Interesse, das Sie immer unserer deutschen Partei zugewandt haben, wird Ihnen eine kleine Mitteilung über die Stimmung in Deutschland vielleicht nicht unwillkommen sein. Es ließe sich darüber natürlich sehr vieles sagen, doch scheint es mir am zweckmäßigsten, wenn ich Ihnen ein Zitat aus einem unserer wichtigsten Parteiblätter gebe, nämlich aus dem „Hamburger Echo“ (Nr. 301 vom 25. Dezember 1914). Das „Hamburger Echo“ steht, wie Ihnen bekannt sein dürfte, in unserer Partei seit vielen Jahren auf einem vermittelnden Standpunkt, aber mit einer kräftigen Wendung nach links. Es heißt in diesem Artikel:

„Wir sprechen diese Hoffnung auf den Sieg der deutschen Waffen aus in der schon seit Beginn des Krieges von uns konsequent vertreten, unverbrüchlich festen Überzeugung, dass unser Volk für eine gerechte Sache kämpft, dass es in einem ihm aufgezwungenen Kriege seine nationale Selbstständigkeit und Wohlfahrt und damit auch seinen historischen Beruf in der Kulturmenschheit, seine Aufgabe als universeller Kulturfaktor zu verteidigen und sicherzustellen hat gegen eine Welt von Feinden. In weitest gehender, nimmer rastender Opferfreudigkeit muss unser Volk diesem Zweck seines gewaltigen Verteidigungskampfes gerecht werden. Wir haben einer seinen, unwandelbaren Notwendigkeit zu genügen, die sich deckt mit unserem Recht auf nationale Existenz. Hat uns die berechnende Gewissenlosigkeit der Dreiverbandspolitiker einmal vor

die Frage „Sein oder Nichtsein“ gestellt und steht die Frage nun einmal zur Entscheidung durch Waffengewalt, so kann unser Volk aus gesundem Denken und Empfinden heraus auf sie einmütig nur die Antwort finden. Wir sind, wir wollen sein und müssen sein! Wie müssen werden eine Nation im wahrsten und edelsten Sinne des Wortes, stark und groß in sich selbst; unabhängig von den Einflüssen der imperialistischen Unheimkräfte, die für diesen Krieg verantwortlich sind; berufen und unentwegt gewillt, andern Nationen, der ganzen Kulturmenschheit, ein gutes Beispiel zu sein im Wirken für echte und rechte Kultursolidarität. Das ist uns Evangelium zur roten Weihnacht. Im Bewusstsein der höchsten und ernstesten nationalen Pflicht, das sich engstens und untrennbar verbindet mit der Idee der Völkersolidarität und des Völkerfriedens, begehen wir die rote Weihnacht“.

So wie das „Hamburger Echo“ in diesen Worten ausführt, so denkt und fühlt unzweifelhaft die ganz überwiegende Mehrheit unserer Partei, wenn auch einige kleine Gruppen Liebnecht, dessen abweichende Haltung im Auslande einen viel zu großen Lärm erregt hat, anhängen mögen. Es ist sehr bezeichnend, dass die kapitalistischen Organe in Paris, London und wohl auch in Petersburg (was ich aber nicht weiß) die Haltung von Liebnecht als ein Zeichen des Zerfalls der deutschen Sozialdemokratie ansahen und daraus auf die Widerstandskraft Deutschlands weitgehende Schlüsse zogen. Ich glaube, dass das sehr irrig war, und dass die fixen Zeitungsschreiber ihren Irrtum schon noch einsehen werden.

Was nun die in meinem früheren Briefe angeregte und in Ihrer behandelte Angelegenheit angeht, so traf Ihre Antwort zeitig genug ein, dass ich von der mir anvertrauten Summe noch gerade zu Weihnachten einen Teil anders verwenden konnte. Ich habe das Geld zum Teil dem Parteivorstand, auch der Generalkommission der Gewerkschaften übergeben, damit davon im Sinne Franks ein guter Gebrauch gemacht werde. Ihre Ablehnung verstehe ich in der jetzigen Zeit vollkommen, auch ohne dass Sie sie eingehender zu motivieren brauchten. Bei den Zuständen in Rumänien von heute fürchten Sie wohl in vielleicht übertriebener Sorgfalt auch den entferntesten Verdacht, als ob die dortigen Sozialisten durch irgendetwas in ihrer politischen Haltung beeinflusst würden. Ich lege aber großen Wert darauf, noch einmal festzustellen, dass davon auch nicht im Geringsten die Rede sein sollte, wie ich auch in meinem ersten Schreiben ausdrücklich betont habe. Wenn friedlichere Zeiten Ihnen weniger Zurückhaltung aufzwingen, oder wenn sich die Umstände plötzlich ändern, dann können Sie mich ja immer an mein Angebot erinnern, an das ich persönlich mich auch weiterhin in dem oben angedeuteten Ausmaß gebunden erachte. Es ist notwendig, dass viel mehr als früher die gemeinsamen Friedensinteressen der Kulturnationen betont werden, und dass dabei die internationalen Kräfte in viel methodischerer Weise angesetzt werden. Ich bin von dem Gefühl durchdrungen, dass wir viel mehr als bisher das Wort zu Ehren bringen müssen, dass einer für alle und alle für einen einstehen sollen.

Aus einer Notiz der von Baumeister im Auftrage der Generalkommission herausgegebenen Internationalen Korrespondenz habe ich ersehen, dass Dr. Rakowsky sich in der „Lupta“ mit unserer Unterredung in Bukarest befasst hat. Wenn die Übersetzung richtig ist, was ich nicht kontrollieren kann, dann hat Rakowsky erstens den rein privaten Charakter unserer Zusammenkunft nicht scharf genug betont und zweitens wohl auch meiner Begründung für die Haltung der deutschen Sozialdemokratie eine etwas zu enge Auslegung gegeben. Es lohnt sich natürlich nicht, hier oder in Rumänien auf die Sache noch einmal einzugehen; ich wollte nur dabei bemerken, dass wir ja wohl eigentlich überreingekommen waren, in Rücksicht auf den Umstand, dass ich sozusagen dienstlich im Auftrage des Roten Kreuzes auf der Reise war, unsere angenehme Zusammenkunft wenn auch nicht gerade vertraulich zu behandeln (wozu kein Anlass vorlag), so doch auch nicht zum Gegenstand von Erörterungen in der Presse zu machen.

Ich lasse Ihnen diesen Brief wieder durch eine Gelegenheit nach Rumänien mitgehen und habe den Herrn Vertreter der Vega gebeten, ihn entweder in Ploiești selbst abzugeben oder aber in einem unauffälligen Briefumschlag mit rumänischer Adresse von Predeal oder Bukarest an Sie eingeschrieben zu senden. Herr Dr. Rössler steht uns parteipolitisch zwar vollkommen fern; ich kenne ihn aber aus seiner langjährigen Tätigkeit in dem Geschäft eines Verwandten meiner Frau als einen vollkommen vertrauenswürdigen Mann, dem ich unsere im Übrigen ja auch keineswegs der Verheimlichung bedürftige Korrespondenz ruhig anvertrauen kann.

Indem ich noch einmal für Sie und die anderen dortigen Bekannten die herzlichen Glückwünsche zum neuen Jahr wiederhole, bin ich mit aufrichtigem Gruß.

Ihr ergebener [Albert Südekum].

Traducere

Dragă și scumpe camarade,

Am lăsat să se apropie sfârșitul acestui an greu, înainte de a găsi din nou o ocazie sigură pentru a trimite un răspuns la ultima Dumneavoastră carte poștală. Însă un lucru mă liniștește: la voi, admiratori ai calendarului iulian, se poate ajunge de fiecare dată la timp cu urările de An Nou! Vă rog să-mi permiteți să vă transmit mai întâi urările mele cordiale; fie ca Anul Nou 1915 să ne aducă din nou pacea, singura care va putea face posibilă o reapropiere a partidelor socialiste. Noi citim în ziarele engleze și franceze foarte multe lucruri triste, de unde se poate deduce că aspirațiile internaționaliste au fost practic condamnate la moarte pentru o perioadă nedefinită. La noi în Germania acuzațiile sunt filtrate printr-o abordare filosofică, existând convingerea că după încheierea păcii, precum comerțul și transportul, relațiile internaționale dintre diferite partide muncitorești naționale vor fi revitalizate la presiunea imperativă a intereselor comune evidente. Chiar dacă în prezent socialiștii germani văd în

apărarea independenței naționale a poporului nostru o prioritate incontestabilă, așa cum ați și demonstrat foarte convingător în articolul Dumneavoastră, noi germanii avem probabil în mod special puterea de a ne gândi la fiecare detaliu și eveniment privitor la „cealaltă parte”. Recent, la Berlin, cu o adevărată măiestrie, președintele Asociației Muncitorilor Metalurgiști, Alexander Schlicke⁵¹, a demonstrat acest lucru într-o ședință a funcționarilor din Asociația Muncitorilor Metalurgiști. Vă trimit direct, într-un plic separat, un decupaj dintr-un ziar german cu acest expozeu. (Apropos, o întrebare. Eu v-am trimis recent reproducerea articolului Dumneavoastră, anume în două exemplare, în speranța că cel puțin unul va ajunge la destinație. Ați primit ziarul?)

Având în vedere interesul pe care l-ați manifestat mereu pentru partidul nostru german, cred că o scurtă știre privitoare la starea de spirit din Germania nu va fi de ignorat. Despre aceasta s-ar putea povesti, fără îndoială, foarte multe, dar mie mi se pare cel mai potrivit să exemplific cu un citat dintr-o publicație de a noastră de primă mână, în speță din „Hamburger Echo”⁵² (nr. 301, din 25 decembrie 1914). Așa cum probabil cunoașteți, „Hamburger Echo” se poziționează în partidul nostru de mai mulți ani ca o platformă de comunicare între diferite facțiuni, totuși cu o puternică înclinare spre stânga. În acest articol se afirmă următoarele:

„Sperăm în victoria armelor germane, cu convingerea susținută consecvent de la începutul războiului că poporul nostru luptă pentru o cauză dreaptă, că el își apără independența națională și bunăstarea într-un război impus lui, având misiunea istorică a lumii civilizate de a fi un factor civilizațional în confruntarea cu dușmanii săi. În disponibilitatea fără limite de a face sacrificii în lupta sa, poporul nostru trebuie să onoreze așteptările. Noi suntem obligați să îndeplinim o misiune de neevitat, care se suprapune peste dreptul nostru la o existență națională. Odată ce politicienii inconștienți ai Triplei Înțelegeri⁵³ ne-au pus în fața dilemei existențiale de «a fi sau de a nu fi», iar chestiunea în cauză nu poate fi rezolvată decât cu ajutorul armelor, poporul nostru nu poate găsi răspunsul decât apelând cu curaj la judecata și intuiția sa. Noi existăm, dorim să existăm și trebuie să existăm! Trebuie să devenim o națiune în cel mai adevărat și nobil sens al cuvântului, puternică și mare prin sine însăși; indiferent de influențele puterilor imperialiste nenorocite, care sunt responsabile pentru acest război, suntem chemați continuu să fim un exemplu pentru alte națiuni, pentru întreaga omenire civilizată, în lupta pentru adevărata și justa solidaritate civilizațională. Aceasta este Evanghelia noastră pentru Crăciunul roșu. Noi marcăm Crăciunul roșu cu cea mai înaltă și autentică datorie națională, care se împletește îndeaproape și indestructibil cu ideea solidarității popoarelor și a păcii între popoare”.

⁵¹ Franz Osterroth, *Biographisches Lexikon des Sozialismus*, Bd. 1, *Verstorbene Persönlichkeiten*, Hannover, Verlag J. H. W. Dietz Nachf. GmbH, 1960, p. 266-267.

⁵² Ziar social-democrat înființat în 1887. În octombrie 1918 a fost înlocuit de „Rote Fahne”, pentru a fi reluat ulterior cu numele vechi. A fost interzis de către naziști în 1933 și reînființat în 1946.

⁵³ Antanta.

Așa cum sunt prezentate lucrurile în „Hamburger Echo” gândește și majoritatea covârșitoare a membrilor partidului nostru, chiar dacă unele grupuri mici se solidarizează cu Liebknecht, a cărui atitudine deviaționistă a provocat în străinătate o zarvă mult prea mare. Este simptomatic faptul că ziarele capitaliste din Paris, Londra și, se pare, Petersburg (ceea ce eu nu cunosc însă) au interpretat atitudinea lui Liebknecht ca o dovadă a descompunerii social-democrației germane, trăgând, totodată, și concluzii largi privind capacitatea de rezistență a Germaniei. Eu cred că acest lucru a fost greșit și că scriitorii de la respectivele ziare, blocați în gândire, își vor recunoaște încă eroarea.

Cât privește chestiunea adusă în discuție de către mine în scrisoarea anterioară, la care faceți referire, răspunsul Dumneavoastră a venit suficient de repede, astfel încât am putut cheltui, înainte de Crăciun, în alte scopuri, o parte din suma încredințată mie. În parte, am pus banii la dispoziția conducerii partidului și Comisiunii Generale a Sindicatelor⁵⁴, astfel încât să poată fi folosiți util în sensul dorit de Frank. În condițiile actuale, înțeleg foarte bine refuzul Dumneavoastră, astfel încât nu este nevoie să-l explicați o dată în plus. În situația de acum din România, vă este frică desigur, poate și din cauza unei precauții exagerate, să atrageți asupra Dumneavoastră orice suspiciune, pentru a nu se crede că socialiștii de acolo s-ar lăsa influențați din altă parte în acțiunile lor politice. Țin să se sublinieze încă o dată că despre aceasta nu poate fi vorba în niciun caz, așa cum de altfel am accentuat, cel puțin, cât se poate de clar, în prima mea scrisoare. Atunci când timpuri mai pașnice vă vor permite o mai mică reținere sau dacă condițiile se vor schimba neașteptat, îmi puteți aduce aminte oricând de oferta mea, de care eu mă simt în continuare legat în aceeași măsură. E nevoie ca interesele comune pentru pace ale națiunilor civilizate să fie aduse în prim-plan mai mult decât înainte, iar potențialul internaționalist să poată fi folosit într-o manieră cât mai eficientă. Sunt pătruns de sentimentul că trebuie să ne respectăm mai mult decât până acum promisiunea de a acționa potrivit principiului unul pentru toți și toți pentru unul.

Am observat dintr-o însemnare din presa internațională publicată de către Baumeister⁵⁵, din însărcinarea Comisiunii Generale⁵⁶, că doctorul Racovski a amintit în „Lupta” despre discuțiile noastre de la București⁵⁷. Dacă traducerea este corectă, lucru de care eu nu pot să-mi dau seama, atunci Racovski nu a ținut cont, întâi de toate, de caracterul privat al întâlnirii noastre, iar în al doilea rând a interpretat la limită modul în care am explicat poziția social-democrației

⁵⁴ A existat între 1890 și 1919. În timpul Primului Război Mondial a sprijinit *Burgfriedenspolitik* a Partidului Social-Democrat.

⁵⁵ Albert Baumeister (1882-1953), sindicalist și publicist german.

⁵⁶ *Internationale Korrespondenz über Arbeiterbewegung, Sozialismus und auswärtige Politik*, hrsg. von Albert Baumeister, Berlin-Karlshorst, Verlag für Sozialwissenschaft, 1915-1919. Primul volum din respectiva serie se afla la vremea respectivă în pregătire.

⁵⁷ Despre călătoria lui Südekum în România în octombrie 1914 și încercările de a îi „îmbărbăta” pe socialiștii români, Racovski i-a relatat și lui L. Trotsky: A. B. Луначарский, К. Радек, Л. Троцкий, *Силуэты. Политические портреты*, Москва, Политиздат, 1991, p. 310.

germane. Desigur, nu merită să revenim aici sau în România încă o dată la această chestiune; am dorit doar să observ că noi am căzut de acord asupra celor discutate, ținând cont și de faptul că eu călătoream, să zic așa, la însărcinarea Crucii Roșii, iar întâlnirea noastră plăcută, chiar dacă nu putea fi considerată confidențială (lucru pentru care nici nu exista vreun motiv), nu ar fi trebuit să devină subiect de discuții în presă.

Profit din nou de o fericită ocazie pentru a trimite această scrisoare în România, rugându-l pe domnul reprezentant al Vega⁵⁸ să vă o înmâneze personal la Ploiești sau să o expedieze într-un plic obișnuit de la o adresă românească din Predeal sau București. Domnul doctor Rössler se poziționează departe de noi din punct de vedere politic și de partid; eu îl cunosc însă din activitatea sa de ani buni în afacerea unei rude a soției mele, ca pe o persoană în care se poate avea încredere deplină, căreia îi pot încredința liniștit corespondența noastră, care, în nici un caz, nu poate fi considerată confidențială.

Reînnoind urările mele din inimă pentru Dumneavoastră și alte cunoștințe de acolo cu ocazia Anului Nou, rămân cu cea mai sinceră salutare.

Al Dumneavoastră, supus, [Albert Südekum].

Filele 31-34.

4. 1915 ianuarie 6, [Berlin]. *Albert Südekum către Constantin Dobrogeanu-Gherea. Îl anunță că a primit de la Dimitrie Marinescu un număr al ziarului „Adevărul” în care este discutată vizita sa la București la începutul lunii octombrie 1914. Dezminte acuzele că ar fi agent al guvernului german și îi spune că majoritatea absolută a social-democraților germani sprijină decizia de a fi votate creditele de război.*

Herrn C. Dobrogeanu-Gherea, Ploiești

Lieber alter Parteifreund!

Von unbekannter Seite, der Handschrift nach von Marinescu, habe ich gestern eine Nummer des „Adevărul“ vom 13. Dezember 1914 erhalten. Jetzt verstehe ich erst recht die Gründe Ihrer Karte vom 6./19. Dezember und der darin enthaltenen Antwort auf meinen Vorschlag. Ich besitze kein rumänisches Wörterbuch und habe keine tiefe Kenntnis Ihrer Sprache, aber so viel verstehe ich doch, dass ich den Sinn des schimpflichen Artikels im „Adevărul“ verstehen konnte. Wenn ich ihn recht angefasst habe, so handelt es sich um folgendes: Es wird darin die Frage aufgeworfen, woher die rumänische Sozialdemokratie die Mittel für die tägliche Ausgabe des Parteiorgans habe. Da die Partei schwach sei, viele Mitglieder zum Herr einberufen und daher auch wenig leistungsfähig,

⁵⁸ Societatea petrolieră Vega.

so müssten diese Mittel von auswärts kommen. Ihr Ursprung sei nicht schwer zu erraten, wenn man sich erinnere, dass Dr. Südekum in Bukarest gewesen sei und in einer vertraulichen Sitzung mit der rumänischen Parteileitung gesprochen habe. Man kenne solche vertraulichen Sitzungen, und es sei ganz selbstverständlich, dass Südekum einen großen Geldsack von Herrn von Bethmann-Hollweg für die rumänische Sozialdemokratie mitgebracht habe.

Ich muss Ihnen gestehen, lieber Gherea, dass ich von einer solchen Gemeinheit beinahe entwaффnet werde. Wir sind ja vor dem Krieg in Deutschland auch gar manches gewohnt gewesen; aber mit derartigen „Waffen“ ist der politische Kampf in Deutschland in den Zeiten, die ich überschauen kann, denn doch nicht mehr geführt worden. Der korrupten Gesellschaft, die in „Adevărul“ ihr Unwesen treibt, geht es offenbar gegen jedes Verständnis, dass zwischen Sozialisten verschiedener Länder unbefangene und uninteressierte Beziehungen bestehen können. Weil sie selbst käuflich sind und sicher wohl auch gekauft werden, meinen sie, die ganze Welt stehe auf demselben Trinkgelderstandpunkt. Mit derselben Leichtfertigkeit und Gewissenlosigkeit schreiben sie mir eine Hausknechtsrolle bei Herrn von Bethmann-Hollweg zu, wie sie der rumänischen Parteileitung die Korruptions-Neigung andichten. Was soll man gegen eine derartige Verworfenheit tun? Ich weiß nicht, was Ihr auf den schmähhlichen Angriff seinerzeit geantwortet habt. Ich könnte mit dem reinsten Gewissen von der Welt Zeugnis dafür ablegen, dass ich nicht beabsichtigte, die rumänische Partei oder einzelne ihrer Mitglieder für den Dienst des Herrn von Bethmann-Hollweg zu kaufen. Aber hat es einen Zweck, sich mit der Lausubengesellschaft überhaupt in eine Erörterung einzulassen. Nach meinen Erfahrungen in allerdingst viel harmloseren Fällen wird man damit nicht fertig; hat man eine Verleumdung niedergeschlagen, dann taucht eine andere auf. Nicht einmal an der in ihnen enthaltenen Dummheit sterben derartige Verleumdungen. Wenn Herr von Bethmann-Hollweg das Bedürfnis empfunden haben sollte, die rumänische Sozialdemokratie „zu kaufen“, dann würde er sich für diesen edlen Zweck wahrscheinlich nicht gerade an jemand gewandt haben, der zu jener Zeit ganz gegen Wunsch und Willen in verschiedenen Ländern ein Objekt journalistischer Neugierde geworden war, ganz abgesehen natürlich von der unter uns gar nicht weiter zu erörternden anderen Seite, dass ich kein Agent der preußischen Regierung bin. Also, soll man überhaupt gegen die Nichtsnutzigkeit öffentlich protestieren? Ich möchte jedenfalls keinen Schritt tun, ohne zu wissen, was Ihr bereits getan habt und ohne Euer vollständiges Einverständnis.

Ich sagte schon umseitig, dass ich Ihre Ablehnung meines Vorschlages nunmehr noch viel besser begriffen habe, als bei meiner ersten Antwort auf Ihre Karte. Aber die Sache hat doch tatsächlich auch noch eine andere Seite. Ich meine, dass man sich aus Furcht vor dem schäbigen Vorwurf der Korruption doch auch nicht zu weit beeinflussen lassen darf. Hier stehen denn doch ganz andere Interessen auf dem Spiel, und wenn man bedenkt, dass die Entscheidung in der Frage, ob Rumänien in den Krieg hineingehen soll oder nicht, in hohem

Grade von der Schlagfertigkeit der sozialistischen Partei und ihrer Presse abhängt, dann will es mir beinahe zweifelhaft erscheinen, ob Sie das Recht hatten, eine Ihnen von reinen Händen angebotene und an keine einzige Bedingung geknüpfte Unterstützung so kurz abzulehnen. Die Triebfeder meines Angebots war der Wunsch, dass die Kriegstreiber in Rumänien im Schach gehalten werden, weil wir hier wissen, was Krieg heißt, und weil wir das unschätzbare Glück für ein Volk würdigen können, wenn es vor dieser grausamen Prüfung bewahrt bleibt. Unser Frank ist heute nicht mehr vereinzelt, sondern ist der Führer einer beinahe unabsehbar gewordenen Schar von braven Parteigenossen geworden; allein in der „Bauarbeiter-Zeitung“ stand am Jahresschlusse eine Liste von sieben Seiten mit je drei Spalten in kleinen Druck, viele Tausende und Tausende von Namen umfassend. So könnte jedes Parteiblatt und jede Gewerkschaftszeitung Seiten um Seiten füllen. Und die Zurückgebliebenen – trotz allen Hilfeleistungen und allen zum Teil vorzüglichen Organisationen leiden sie doch unsäglich. Was aus der europäischen Kultur werden soll, wenn dieser schreckensvolle Krieg noch durch ein ganzes Jahr hinziehen sollte, das kann niemand übersehen. Das ist es eine einfache Menschenpflicht, alles zu tun, um diesen furchtbaren Brand nicht noch mehr um sich greifen zu lassen. Und soll man sich in diesem Rettungswerk durch die Schmähungen und Verdächtigungen einer Bande von Räuber-Politiker behindern lassen, wie sie im „Adevărul“ ihr Unwesen treibt? Das ist eine Frage, auf die nicht ich, sondern Sie schließlich die Antwort finden müssen, aber eine Frage, die ich nicht nur im Zorn stelle, sondern die aus der klaren Erkenntnis von der Wichtigkeit gerade Eurer Haltung und Eures Einflusses diktiert ist.

Ihren Neujahreswunsch an Kautsky habe ich weitergegeben. Er wird Ihnen wohl direkt dafür gedankt haben. Von hier ist im Übrigen nicht viel Neues zu melden. Sie wissen ja, dass eine kleine Gruppe um Liebknecht in einigen ausländischen Zeitungen unausgesetzt Proteste gegen die Reichstagsfraktion und den Parteivorstand loslässt. Es wiederholt sich einmal wieder, was wir zu Zeiten des Sozialistengesetzes auch schon erlebt haben. Aber wie damals die Arbeiterbewegung die Irrungen und Wirrungen überwand, so wird sie es auch jetzt tun. Ich kann nur immer wieder auf den Grundgedanken Ihres Artikels zurückgreifen, der nach meiner Meinung in jeder Beziehung das Richtige traf und die Gesamthaltung unserer Fraktion und unseres Vorstandes glänzend rechtfertigt.

Mit der Bitte, mich den rumänischen Parteifreunden, namentlich Ihrem Sohn bestens zu empfehlen, bin ich Ihr Sie herzlich grüßender, [Albert Südekum].

Traducere

Dragă și vechi camarad,

Am primit ieri de la un expeditor necunoscut, după scris pare a fi Marinescu, numărul din 13 decembrie 1914 din „Adevărul”. Abia acum înțeleg cu adevărat motivele cărții Dumneavoastră poștale din 6/19 decembrie și

răspunsul conținut acolo la propunerea mea. Eu nu posed nici un dicționar românesc și nu am cunoștințe ample în limba Dumneavoastră, dar atât de mult pot desluși totuși, pentru a înțelege sensul articolului injurios din „Adevărul”⁵⁹. Dacă am surprins totul corect, acolo este vorba despre următoarele: este pusă întrebarea de unde face rost social-democrația românească de mijloace pentru publicarea zilnică a organului său de presă. Deoarece partidul ar fi slab, foarte mulți membri fiind recrutați în armată și, deci, inactivi, aceste mijloace ar trebui să vină din afară. Originea lor nu ar fi greu de ghicit, dacă ne aducem aminte că dr. Südekum ar fi fost în vizită la București și ar fi discutat într-o ședință confidențială cu conducerea românească a partidului. Se afirmă acolo că aceste ședințe confidențiale sunt cunoscute și că, bineînțeles, Südekum ar fi adus de la Bethmann-Hollweg un sac plin cu bani pentru social-democrația românească.

Trebuie să vă mărturisesc, dragă Gherea, că mă simt aproape dezarmat în fața unei astfel de răutăți. Înainte de război am fost și noi în Germania obișnuiți cu lucruri asemănătoare, dar, totuși, cu acest gen de „arme” lupta politică din Germania, cel puțin în timpurile pe care le-am prins eu, nu a mai fost purtată. Societatea coruptă, care își face de cap în „Adevărul”, nu este în stare să înțeleagă că între socialiștii din diferite țări pot exista legături necondiționate și dezinteresate. Deoarece ei înșiși sunt coruptibili și cu siguranță cumpărați, cred că toată lumea se învârte în jurul bacșișului. Cu aceeași ușurință și lipsă de conștiință, ei îmi atribuie mie rolul de servitor de curte al domnului Bethmann-Hollweg, la fel cum impută și conducerii românești a partidului aplecarea către corupție. Ce se poate face însă împotriva unei astfel de depravări? Nu știu cum ați răspuns voi la acest atac infam. Eu aș putea depune cu cea mai curată conștiință mărturie în fața întregii lumi că nu am intenționat să cumpăr partidul românesc sau membrii săi pentru servicii față de Bethmann-Hollweg. Are oare însă sens să intri în genere în dispute cu această societate de infanțili neinstruiți? Din experiența mea, adevărat în cazuri mult mai simple, nu se poate ajunge nicăieri; dacă ai combătut o calomnie, atunci apare cu siguranță alta. Astfel de calomnii nu mor nici măcar din cauza tâmpeniilor pe care le conțin. Dacă domnul Bethmann-Hollweg și-ar fi propus „să cumpere” social-democrația românească, atunci nu s-ar fi adresat pentru acest scop nobil către cineva care, împotriva dorinței și voinței sale, a reprezentat în diferite țări un obiect de atracție pentru curiozitatea ziaristică, făcând cu atât mai mult abstracție de faptul că nici nu putem pune între noi problema că aș fi agent al guvernului prusac. Ar mai trebui să se protesteze deci public împotriva gestului lipsit de sens? În orice caz, eu nu aș vrea să întreprind nimic, fără să știu ce ați făcut voi deja și fără acordul vostru deplin.

Am spus deja că am înțeles și mai bine decât în primul răspuns la cartea Dumneavoastră poștală respingerea de către Dumneavoastră a propunerii mele. Însă întreaga chestiune mai are, într-adevăr, încă o fațetă. Eu nu cred că este

⁵⁹ Greșit. Numărul din 13 decembrie 1914 nu conține nici un articol despre vizita la București a lui Südekum. Pentru comparație: notele nr. 29-31.

cazul să vă lăsați intimidati prea mult de acuzația murdară de corupție. În joc sunt aici cu totul alte interese, iar când te gândești la faptul că decizia ca România să intre sau nu în război depinde în mare măsură de puterea de exprimare a partidului socialist și a presei sale, atunci mi se pare destul de neplăcut că ați putut refuza atât de ușor sprijinul necondiționat oferit din mâini curate. Motivația ofertei mele a fost determinată de dorința ca ațățătorii războiului din România să fie ținuți în șah, deoarece noi, cei de aici, cunoaștem ce înseamnă războiul și am fi foarte fericiți dacă un întreg popor ar fi ferit de această încercare groaznică. Frank al nostru nu mai este singur astăzi, ci a devenit conducătorul unei numeroase armate de bravi camarazi; doar în „Bauarbeiter-Zeitung”⁶⁰ a apărut la sfârșitul anului o listă de șapte pagini, cu trei coloane și litere mici fiecare, conținând mii și mii de nume. Astfel ar putea umple paginile sale orice publicație de partid și orice ziar de sindicat. Iar cei rămași, cu toate ajutoarele și organizarea în cea mai mare parte exemplară, suferă fără a mai putea fi consolati. Ce ar trebui să se întâmple cu civilizația europeană, dacă acest război oribil ar mai trebui să dureze un an întreg, nu știe nimeni. Este o simplă datorie omenească de a face totul pentru a nu permite ca acest incendiu să se extindă în continuare. Și, în această operă de salvare, ar trebui să te lași împiedicat de denigrările și bănuielile unei bande de politicieni tâlhari, de genul celor care își fac mizeriile în „Adevărul”? Este o întrebare la care nu eu, ci Dumneavoastră ar trebui să găsiți răspunsul, o întrebare pusă nu doar din supărare, ci dictată de conștientizarea clară a importanței poziției și influenței Dumneavoastră.

I-am transmis lui Kautsky urările Dumneavoastră de An Nou. Se pare că el v-a mulțumit direct pentru aceasta⁶¹. De aici nu există prea multe lucruri de relatat. Știți deja cu siguranță că un mic grup format în jurul lui Liebknecht publică neconținut în ziare străine proteste împotriva fracțiunii noastre din Reichstag și împotriva conducerii partidului. Se repetă din nou ceea ce am trăit în timpurile Legii privind socialiștii⁶². Însă, așa cum a depășit atunci mișcarea muncitorească erorile și rătăcirile, așa va face și acum. Nu pot decât să revin de fiecare dată la articolul Dumneavoastră, care a lovit din punctul meu de vedere perfect ținta și justifică atitudinea generală a fracțiunii și a conducerii noastre de partid.

Rugându-vă să transmiteți salutări din partea mea tuturor camarazilor români, în special fiului Dumneavoastră, vă adresez și Dumneavoastră urările mele de bine, [Albert Südekum].

Filele 39-43.

⁶⁰ Publicație a muncitorilor germani din domeniul construcțiilor.

⁶¹ Pe data de 14 ianuarie 1915 Kautsky îi scria lui Dobrogeanu-Gherea, rugându-l să-i trimită un articol despre situația politică din România și poziția social-democraților români față de războiul european (*Karl Kautsky und die Sozialdemokratie Südosteuropas*, nr. 206).

⁶² Lege adoptată în Germania în 1878, completată și prelungită de mai multe ori până în 1890, prin care erau interzise activitățile „socialiste”, „social-democrate” și „comuniste” (Wolfgang Pack, *Das parlamentarische Ringen um das Sozialistengesetz Bismarcks, 1878-1890*, Düsseldorf, Droste, 1961).

5. 1915 mai 21, [Berlin]. *Albert Südekum către Constantin Dobrogeanu-Gherea. Își cere scuze pentru faptul că nu și-a putut respecta promisiunea de a-i scrie mai des, din cauza faptului că a fost plecat voluntar pe front. Îi spune că în Germania se face tot mai mult simțită o stare de spirit pacifistă, dar că o încheiere a războiului nu este posibilă fără ca Germania să aibă garanția că îi vor fi respectate interesele. Discută despre posibilele urmări ale intrării Italiei în război și își exprimă speranța că România își va păstra neutralitatea.*

Mr. C. Dobrogeanu-Gherea, Buffet de la Gare, Ploiești

Lieber alter Parteifreund!

Mein Ihnen bei dem Besuch in Ihrem gastlichen Hause gegebenes Versprechen, Ihnen von Zeit zu Zeit von hier aus Berichte zu senden, habe ich nicht immer so halten können, wie ich selbst gewünscht hätte, zuletzt deshalb nicht, weil ich seit Wochen als Soldat im Felde stehe und jetzt nur zu den Sitzungen des Reichstages nach Berlin zurückgekehrt bin. Ich benütze den glücklichen Zufall, dass ein alter Schulfreund von mir, Herr Adolf Müller (nicht zu verwechseln mit dem Münchener Gesinnungsgenossen gleichen Namens, den auch Sie kennen), im Auftrage einer industriellen Firma nach Konstantinopel fährt, um durch ihn ein paar Briefe in Rumänien auf die Post und Ihnen auf diese Weise wieder einmal Nachricht zukommen zu lassen. Wenn die Zeit ausreicht, werde ich auch Marinescu und Rakowsky ein paar Zeilen senden.

Nachdem ich in der vorigen Woche von der Front in die Heimat zurückgekehrt bin, habe ich mich natürlich bemüht, mir so rasch und so gründlich wie möglich ein klares Bild von der Situation im Allgemeinen und von der Partei im Besonderen zu machen. Es bot sich bei den ausgedehnten Erörterungen in unserer Fraktion und bei den Verhandlungen der Budgetkommission des Reichstags die beste Gelegenheit dazu. Als Ergebnis kann ich feststellen, dass in den weitesten Kreisen Deutschlands (nicht bloß in den Reihen der Sozialisten) eine starke Friedenssehnsucht herrscht, die ja auch bei der langen Dauer und den zahlreichen Opfern des Krieges durchaus begreiflich ist. Aber diese Friedenssehnsucht hat nichts mit Schwäche gemein: man wünscht einen Frieden, aber nicht einen Frieden um jeden Preis, sondern einen solchen, der nach Möglichkeit die Wiederkehr einer so fürchterlichen Prüfung verhindert. Damit ist aber schon gesagt, dass die Mehrheit bei uns von allen Eroberungsplänen weit entfernt ist und nichts weiter haben will, als eine zuverlässige Sicherung unserer Grenzen. Ich glaube auch nicht, dass die kleine, wenn auch rührige Gruppe der Alldeutschen, die unter dem Eindruck der im allgemeinen durchaus günstigen militärischen Lage Deutschlands ihren Gedanken einen sehr weiten Spielraum lassen, mit ihren Annexionsplänen irgendwelche Erfolge erzielen werden. Nicht nur in der jetzigen Regierung, sondern auch im Volke selbst stößt sie damit auf viel zu ernste Gegnerschaft. Im klaren Gegensatz zu den Stimmungen, wie sie noch aus dem letzten offenen

Brief Vanderveldes an Scheidemann in der „Humanité“ hervorleuchten, steht die nüchterne und ruhige Auffassung der Dinge in Deutschland. Wenn das auch im Ausland bisher nicht so recht bekannt ist, wie man aus der dortigen Presse ersehen kann, so ist es doch nichts desto weniger eine Tatsache. Man redet viel von den imperialistischen Grundlagen dieses Kriegs; von einer imperialistischen Stimmung kann im deutschen Volke überhaupt gar keine Rede sein.

Die Ruhe und Sachlichkeit, die in der letzten Zeit die Haltung des deutschen Volkes (und zwar aller Klassen und Kreise) gekennzeichnet hat, tritt bei der Erörterung des italienischen Problems besonders deutlich zu Tage. Der Grundton in den Zeitungen und in den Gesprächen ist nicht die Wut über den Angriff des alten Verbündeten in dieser schweren Stunde, sondern das herzliche Bedauern mit dem irregeleiteten italienischen Volk, das den Krieg will, weil die Schreier auf der Straße und die gefährlichen Imperialisten ihn wollen und weil es ihn nicht kennt. Für Italien wird dieser leichtfertige Krieg ein schreckliches Erwachen nach sich ziehen, das ist hier unsere ganz allgemeine Überzeugung.

Auch in unserem engeren Kreis beurteilt man die Entwicklung dieser Dinge sehr kühl und gelassen. Vor Italien fürchtet sich niemand und man glaubt nicht, dass sein Eingreifen eine wirklich entscheidende Verschlechterung unserer Lage mit sich bringen könnte. Dagegen blickt man mit viel größerer Spannung auf Rumänien, dessen Haltung zur Stunde noch einigermaßen zweifelhaft erscheint. Man kann wohl annehmen, dass die deutsche Regierung einige Zusagen wegen Aufrechterhaltung der Neutralität Eures Landes erhalten hat, doch weiß ich und die Parteileitung davon nichts Näheres. Es würde eine große Tat sein, wenn es den rumänischen Sozialisten besser als den italienischen gelänge, ihr Volk vor den Gefahren und den Leiden eines Kriegs zu bewahren, von dem man immer nur wissen kann, wie und wann er anfängt, nie aber wie und wann er aufhört. Unsere Freunde in Italien haben sich am Anfang alle Mühe gegeben, den Widerstand gegen die Kriegstreiber zu organisieren, aber schließlich hat doch ihre Kraft nicht ausgereicht und sie haben sich auf ein paar nicht sehr wirkungsvolle Worte des Protestes beschränkt; das Bild der Kammerverhandlungen ist so, dass es auf eine gewisse ausdrückliche oder stillschweigende Verständigung zwischen den Sozialisten und der Mehrheit hindeutet: man hat ihnen die Möglichkeit des stillen Protestes gelassen, weil man voraussetzen durfte, dass sie weiter nichts unternehmen würden. Wir hier haben das auch nicht anders erwartet. Nur steht es im Widerspruch zu den großen tönenden Redensarten, mit denen mich der römische Parteivorstand im August vorigen Jahres empfangen hat und über die ich Ihnen wohl auch in Bukarest seinerzeit einiges angedeutet habe. Wenn der Krieg nun wirklich im Gang sein wird, wie es sich dann mit der italienischen Partei verhalten wird, das können wir hier nicht einmal vermuten. Wir fürchten nur mancherlei Überraschungen dabei zu erleben und nicht gerade die angenehmsten. Wir deutschen Sozialisten haben uns inzwischen schon daran gewöhnt, dass man bei anderen Völkern als ganz selbstverständlich ansieht, was man uns zum heftigsten Vorwurf zu machen jederzeit bereit ist.

Soweit wir die Dinge von hier aus einigermaßen richtig zu überschauen vermögen, scheint uns, als ob nicht nur das Schicksal der Balkanvölker, sondern noch weit mehr jetzt in den Händen von Rumänien liege. Rumänien kann die Flammen niederhalten oder sie zur furchtbaren Glut anfachen, je nachdem seine eigene Entscheidung fällt. Durch das Eingreifen Italiens ist die Stellung der verschiedenen Balkanvölker in diesem Weltringen beinahe über Nacht doch erheblich verschoben worden. Die Serben, die bisher naturgemäß in Österreich ihren schlimmsten Gegner sahen und, um gegen dessen Macht ihre Existenz zu behaupten, diese Existenz beinahe zerstört haben, empfinden plötzlich den Druck von der Seite Italiens sehr schmerzlich und scheinen auch bei Russland kein rechtes Verständnis für ihre schwierige Lage zu finden. Wenn jetzt kluge und tatkräftige Staatsmänner in Österreich und Serbien die Frage einer Verständigung auf Grund gegenseitiger loyaler Zugeständnisse in die Hand nehmen würden – ich glaube, dass sich an dieser Stelle, wo das ganze Unheil seinen Anfang nahm, auch der erste Schritt zur Heilung machen ließe. Dann könnten auch die Beschwerden, die jetzt Bulgarien gegen Serbien hat, geordnet werden, und Griechenland brauchte keine kriegerische Auseinandersetzung mit Italien wegen des südlichen Teils von Albanien für jetzt oder für die Zukunft ins Auge zu fassen, könnte sich vielmehr wohl mit seinem größeren Nachbarn verständigen. Und auch Rumänien, das eben durch seine ruhige und zielklare Haltung dieser günstigen Gestaltung der Dinge die Wege geebnet hätte, würde Anspruch auf eine weitgehende Berücksichtigung seiner Wünsche und seiner nationalen Bestrebungen beanspruchen können, namentlich insofern die innere Politik Ungarns in Frage kommt. Ganz anders aber, wenn Rumänien auch vom Kriegstaumel erfasst wird und über Österreich-Ungarn herfällt. Dann ist natürlich sofort der Stein im Rollen und eine friedliche Behandlung der vielen Balkanfragen nicht mehr zu denken. Daher können wir hier auch gerade im Interesse der Balkanvölker selbst nichts so sehnlich wünschen, als dass es gelingen möge, in dieser ernsten Zeit wenigstens in Rumänien die „Straße“, das heißt die schlimmen Kriegshetzer, von jenem Einfluss fernzuhalten, den sie in Italien in so verhängnisvoller Weise zu erringen wussten. Die rumänische Sozialdemokratie wird sich tatsächlich ein unvergängliches Verdienst erwerben, wenn sie diesen Erfolg an ihre Fahnen fesseln kann. Aber ob es gelingen wird? Wir haben in dieser schweren Zeit so manche Hoffnung mit stiller Wehmut scheitern sehen, dass man allmählich mehr resigniert wird, als es in eigenem Naturell und in der Lage der Dinge begründet liegt.

Unlängst hatte ich einen [für] mich etwas überraschenden Besuch; es kam nämlich Parvus aus Konstantinopel hier an, um durch meine Vermittlung mit dem zentralen Reichseinkauf in Verbindung zu kommen, das heißt der Zentralstelle, die auch in Rumänien Getreide für Deutschland zu erwerben bemüht ist. Er brachte mir Grüße von den bulgarischen und von den rumänischen Gesinnungsgenossen und erzählte mir unter anderem auch, dass er Euch für die „Lupta“ eine starke Subvention zu geben in der glücklichen Lage gewesen sei. Ich habe daraus die notwendigen Konsequenzen gezogen und

hoffe, dass es Eurem Blatte nun möglich sein wird, sich gegen die andere Presse mutig wie bisher zu behaupten.

Ich hoffe, dass diese Zeilen Sie bei guter Gesundheit treffen mögen und bitte Sie, verehrter alter Gesinnungsgenosse, mir doch auch einmal wieder ein Lebenszeichen zu senden. Am Schluss der kommenden Woche gehe ich auf den Kriegsschauplatz ab und zwar an eine Stelle im Westen, von der in der letzten Zeit sehr viel die Rede war. Aber jeder Brief, der entweder an den Reichstag oder nach Zehlendorf bei Berlin adressiert ist, erreicht mich auch dann, wenn ich im Felde stehe, sicher, denn meine Frau, die mir als treue Mitarbeiterin zur Seite steht, besorgt alles aufs Beste.

Vergessen Sie bitte nicht, lieber Gherea, Ihren Sohn und die anderen Freunde vielmals von mir zu grüßen und seien Sie selbst herzlichst begrüßt von Ihrem [Albert Südekum].

Traducere

Dragă și vechi camarad!

Nu am putut să respect promisiunea făcută Dumneavoastră, în timpul vizitei în casa Dumneavoastră plină de ospitalitate, de a vă trimite din când în când relatări de aici, așa cum mi-aș fi dorit, mai întâi din cauza faptului că mă aflu de câteva săptămâni ca soldat pe câmpul de luptă și am revenit la Berlin abia acum, pentru ședințele Reichstagului. Apelez la o întâmplare fericită, anume că un vechi prieten de-al meu de școală, dl Adolf Müller (a nu fi confundat cu tovarășul din München cu același nume, pe care îl cunoașteți și Dumneavoastră) călătorește la Constantinopol din însărcinarea unei firme industriale, pentru a depune la poștă câteva scrisori, inclusiv pentru Dumneavoastră, cu o nouă relatare. Dacă îmi permite timpul, voi scrie câteva rânduri și pentru Marinescu și Racovski.

După ce am revenit acasă de pe front săptămâna trecută, am încercat, evident, să-mi creez cât se poate de repede și sistematic o imagine clară asupra situației de aici, în general, și asupra celei din partid, în special. Dezbaterile din fracțiunea noastră privind negocierile din Comisia pentru buget din Reichstag au oferit cea mai bună ocazie pentru aceasta. Drept rezultat, pot spune că în cele mai largi cercuri din Germania (nu doar în rândul socialiștilor) domnește o puternică dorință pentru pace, fapt care, ținând cont de prelungirea războiului și nenumăratele victime, este de înțeles pe deplin. Această dorință pentru pace nu are însă nimic de a face cu slăbiciunea: se dorește pace, dar nu o pace cu orice preț, ci una care va împiedica posibilitatea repetării acestei încercări oribile. Prin aceasta am și spus deja că majoritatea de la noi este foarte departe de planurile unor cuceriri și nu își dorește nimic altceva decât o securizare garantată a granițelor noastre. Nici nu cred că micul grup al „Tuturor Germanilor”⁶³, chiar

⁶³ Este vorba despre „Asociația Tuturor Germanilor” (Alldeutscher Verband). Creată în 1891, cu o ideologie marcată puternic de darwinismul social, aceasta a militat pentru unirea tuturor teritoriilor locuite de vorbitori de limbă germană (inclusiv a Elveției, Olandei și Belgiei)

dacă foarte vocal, influențat de situația militară în general destul de favorabilă Germaniei, poate lăsa un spațiu prea mare gândurilor de a obține oarecare succese, apelând la planurile lor anexioniste. Nu doar actualul guvern, ci și poporul însuși resping cu foarte multă fermitate astfel de idei. În opoziție clară cu starea de spirit care transpare și din ultima scrisoare deschisă a lui Vandervelde⁶⁴ către Scheidemann⁶⁵, publicată în „Humanité”⁶⁶, situația din Germania este marcată de clarviziune și liniște. Dacă acest lucru nu a fost cunoscut atât de bine până acum și în străinătate, așa cum se poate observa în presa de acolo, aceasta nu influențează cu nimic situația adevărată. Se vorbește mult despre premisele imperialiste ale acestui război; despre o stare de spirit imperialistă la poporul german nu poate fi însă deloc vorba.

Calmul și obiectivitatea care au marcat în ultimul timp atitudinea poporului german (și anume la toate clasele și în toate cercurile) se reflectă foarte clar în felul în care este dezbătută chestiunea italiană. Tonul principal din ziare și discuții este dat nu de furia față de atacul fostului aliat în această clipă de încercare⁶⁷, ci de regretul din inimă pentru poporul italian, trimis pe o cale greșită, care își dorește războiul doar pentru că acesta este cerut de scandalagiii din stradă și imperialiștii periculoși și doar pentru că nu îl cunoaște. Există aici printre noi o convingere generală că acest război nesăbuit va însemna pentru Italia o trezire groaznică la realitate.

Inclusiv în cercurile noastre restrânse, această evoluție a lucrurilor este analizată cu mult calm și relaxare. Nimănui nu îi este frică de Italia și nimeni nu crede că intrarea ei în război va conduce cu adevărat la o înrăutățire decisivă a situației noastre. Pe de altă parte, se privește cu multă încordare înspre

într-un singur stat. În timpul Primului Război Mondial, ideologii acestei mișcări au pledat pentru formarea, sub control german, a unei Uniuni Vamale a Europei Centrale (Roger Chickering, *We Men Who Feel Most German. A Cultural Study of the Pan-German League, 1886-1914*, Boston, Allen & Unwin, 1984; Michael Peters, *Der Alldeutsche Verband am Vorabend des Ersten Weltkrieges (1908-1914). Ein Beitrag zur Geschichte des völkischen Nationalismus im spätwilhelminischen Deutschland*, Frankfurt am Main, Lang Verlag, 1992; Rainer Hering, *Konstruierte Nation. Der Alldeutsche Verband 1890 bis 1939*, Hamburg, Christians, 2003).

⁶⁴ Émile Vandervelde (1866-1938), social-democrat belgian, unul dintre conducătorii Internaționalei II.

⁶⁵ Philipp Heinrich Scheidemann (1865-1939), social-democrat și publicist german. A susținut decizia conducerii Partidului Social-Democrat German de a vota creditele de război, încercând însă și o conciliere între aripile „patriotică” și „internaționalistă” ale partidului.

⁶⁶ Parte a unei polemici de presă purtate între cei doi. A fost publicată în „Humanité” pe data de 14 mai 1915.

⁶⁷ N.B.: Scrisoarea este datată 21 mai 1915, iar Italia a declarat oficial război Austro-Ungariei la 23 mai 1915. Intrarea în război a Italiei era însă așteptată încă de la sfârșitul lunii aprilie – începutul lunii mai 1915, după semnarea la Londra a unui acord secret cu statele Antantei și denunțarea vechiului tratat de alianță cu Germania și Austro-Ungaria. Declarația de război a fost precedată de discuții în Parlamentul de la Roma (Alberto Monticone, *Deutschland und die Neutralität Italiens, 1914-1915*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1982, p. 179 ș.u. Ediția originală: *La Germania e la neutralità italiana. 1914-1915*, Bologna, Il Mulino, 1971). Pentru datarea scrisorilor lui Südekum către socialiștii români la sfârșitul lunii mai 1915, vezi și Bloch, *Albert Südekum*, p. 164.

România, a cărei atitudine pare a fi în prezent încă destul de incertă⁶⁸. Se poate bănuî că guvernul german a obținut unele concesii pentru păstrarea neutralității țării voastre⁶⁹, însă nici eu și nici conducerea partidului nu cunoaștem nici un fel de detalii despre aceasta. Ar fi un lucru mare, dacă socialiștii români ar reuși să facă mai multe decât cei italieni pentru protejarea poporului vostru de pericolele și suferințele unui război, despre care se poate ști doar când începe, nu însă cum și când se termină. Prietenii noștri din Italia au făcut la început totul pentru organizarea rezistenței față de război, dar, într-un sfârșit, forța lor nu a fost suficientă, iar protestul s-a rezumat la doar câteva discursuri fără prea mare rezonanță; impresia generală din timpul dezbaterilor din Cameră este că s-a ajuns la un anumit acord sau înțelegere tacită între socialiști și majoritate; lor li s-a lăsat posibilitatea unui protest calm, știindu-se că nu vor întreprinde nimic în continuare. Nici noi aici nu ne-am așteptat la altceva. Dar totul este în contradicție cu vorbele pretențioase cu care am fost primit de către conducerea de la Roma a partidului în luna august a anului trecut⁷⁰ și despre care v-am relatat câte ceva la București la timpul respectiv. Acum încă nu putem anticipa aici care va fi atitudinea față de partidul italian atunci când războiul va fi cu adevărat în plină desfășurare. Ne este frică doar de a avea parte de destule surprize, și nu chiar dintre cele mai plăcute. Noi, socialiștii germani, ne-am obișnuit între timp cu astfel de lucruri, că ceea ce la unele popoare este văzut cu totul firesc nouă să ni se incrimineze în cel mai vehement mod.

Dacă putem avea o perspectivă cât de cât corectă de aici, ni se pare că nu doar soarta popoarelor balcanice, ci mult mai mult se află acum în mâinile României. În dependență de decizia pe care o va lua, România poate ține focul sub control, sau îl poate transforma într-un incendiu oribil. Prin intrarea în război a Italiei, situația diferitor popoare balcanice în această încleștare mondială s-a schimbat radical peste noapte. Sârbii, care au văzut până acum, într-un mod natural, cel mai rău adversar al lor în Austria și care, pentru a-și putea afirma existența împotriva puterii acesteia, și-au pus la grea încercare chiar propria lor existență, resimt deodată cu foarte multă durere presiunea din partea Italiei și nu par a găsi nici în Rusia compasiune pentru situația lor grea. Dacă oameni de stat inteligenți și responsabili din Austria și Serbia ar aborda acum frontal chestiunea unei înțelegeri pe baza unor concesii reciproce, cred că anume în acest loc, unde a și început această întreagă calamitate, ar putea fi făcut primul pas către vindecare. Astfel ar putea fi depășite și plângerile pe care le are Bulgaria față de Serbia, iar Grecia nu s-ar afla în față unor confruntări militare cu Italia, nici acum și nici în viitor, din cauza părții de sud a Albaniei, și ar putea ajunge la o soluție cu vecinul său mai mare. Și România, care ar netezi

⁶⁸ O posibilă intrare în război a României în primăvara anului 1915 era pusă în cercurile diplomatice din țările beligerante în legătură cu atitudinea Italiei (A se vedea, de pildă: *I documenti diplomatici italiani*, quinta serie, 1914-1918, vol. 3, 3 marzo – 24 maggio 1915, Roma, Istituto poligrafico dello stato, 1985).

⁶⁹ Este vorba de concesii solicitate Austro-Ungariei de către Germania.

⁷⁰ Referință la călătoria lui Südekum în Italia la sfârșitul lunii august 1914.

calea către o astfel de aranjare a lucrurilor prin atitudinea sa calmă și bine gândită, ar putea avea dreptul la o satisfacere a dorințelor și aspirațiilor sale naționale, în măsura în care acestea țin de politica internă a Ungariei. Altfel se vor prezenta însă lucrurile în cazul în care România va fi cuprinsă de nebunia războiului și va ataca Austro-Ungaria. În acest caz, spirala violenței nu va mai putea fi oprită și nici nu va fi posibilă o rezolvare pașnică a litigiilor din Balcani. Este și motivul pentru care nouă nu ne rămâne decât să ne dorim, chiar în interesul popoarele balcanice, să se reușească, cel puțin în România, ținerea „străzii”, adică a ațățătorilor războiului, departe de orice influență, pe care aceștia au reușit să o obțină, într-un mod atât de fatidic, în Italia. Social-democrația românească va reuși să-și revendice cu adevărat un merit de neuitat, dacă va putea să înscrie acest succes pe drapelul ei de luptă. Se va reuși oare acest lucru? În aceste timpuri grele noi urmărim cu tristețe cum se risipește mica doză de speranță, astfel că devii mai degrabă resemnat, în ciuda mediului propriu și a stării lucrurilor.

Recent am primit, cumva pe neașteptate, o vizită; a ajuns pe aici, venind de la Constantinopol, Parvus, pentru a fi pus, prin intermediul meu, în legătură cu societatea Zentraler Reichseinkauf, cea care încearcă să achiziționeze și în România cereale pentru Germania. Mi-a transmis salutări din partea tovarășilor de idei bulgari și români și mi-a spus, printre altele, că a fost fericit să vă poată transmite o subvenție importantă pentru „Lupta”. Am tras din aceasta concluziile necesare și sper că ziarul vostru va reuși să se opună mai curajos decât până în prezent celeilalte părți a presei.

Sper că aceste rânduri vă vor găsi într-o stare bună de sănătate și vă rog, mult stimate vechi tovarășe de idei, să-mi trimiteți un semn de viață din partea Dumneavoastră. La sfârșitul săptămânii viitoare voi pleca din nou pe teatrul de luptă, și anume într-un loc în vest despre care s-a vorbit foarte mult în ultima vreme⁷¹. Însă orice scrisoare, expediată fie la adresa de la Reichstag, fie la aceea de la Zehlendorf – Berlin, va ajunge la mine chiar și dacă voi fi pe câmpul de luptă, deoarece soția mea, care îmi este și o colaboratoare de încredere, are grijă ca lucrurile să meargă cât mai bine.

Vă rog să nu uitați, dragă Gherea, să-l salutați din partea mea pe fiul Dumneavoastră, la fel ca și pe ceilalți camarazi. Cu cele mai sincere urări de bine și pentru Dumneavoastră, [Albert Südekum].

Filele 67-72.

6. 1915 mai 22, [Berlin]. *Albert Südekum către Cristian Racovski. Îi scrie că se află de mai multe săptămâni pe Frontul de Vest și îl întreabă ce părere are despre decizia Italiei de a intra în război. Amintește de importanța României pentru situația din Balcani și își exprimă speranța că țara va rămâne neutră.*

⁷¹ Pe Frontul Francez (*The Cambridge History of the First World War*, vol. 1, *Global War*, ed. by Jan Winter, Cambridge, Cambridge University Press, 2014, p. 65 ș.u.).

Herrn Dr. C. Rakowsky, Bukarest

Wertgeschätzter Parteifreund!

Ich benutzte jetzt die nicht häufige Gelegenheit, dass ein persönlicher Freund von mir nach Konstantinopel reist, um den rumänischen Freunden wieder einmal ein Lebenszeichen zu senden. In diesem Falle kann ich mit besonderem Nachdruck von „Lebenszeichen“ reden, weil ich schon seit Wochen als Soldat an der Westfront stehe und man sich ja dort an den besonders exponierten Stellen jeden Morgen aus neue wundert, wenn man aufwacht und noch lebt.

Was sagen Sie nun zu der Entwicklung der Dinge in Italien? Es ist doch wirklich schon mehr als Hohn, wenn nun auch von dort aus der Krieg gegen den deutschen „Imperialismus“ geführt wird! Mit einiger Besorgnis blicken wir alle auf Rumänien, das jetzt den Schlüssel der Balkanfrage unzweifelhaft in der Hand hat. Wenn es Euch gelingt, den Kriegseifer der Ionescu und Filipescu, und wie sie alle heißen, jetzt niederzuhalten, dann wird das Eingreifen Italiens auf der Seite der Entente-Mächte keine ernsthaften Folgen für den Stand der Dinge in Europa haben. Wenn aber Rumänien (nach meiner Überzeugung in völliger Verkennung seiner eigensten Interessen) auch noch über Österreich herfallen sollte, dann werden die Flammen auf dem ganzen Balkan empor lohen, und es ist dann wirklich schwer abzusehen wo noch ein Halt geboten werden kann. Auch in der deutschen Parteipresse kommt dieser Gedanke naturgemäß kräftig zum Ausdruck, allerdings nicht im „Vorwärts“, der seine völlige Ratlosigkeit in Sachen der internationalen Politik auch diesmal nicht verbirgt.

Es wäre mir wirklich außerordentlich angenehm, wenn ich von Ihnen einmal ein kurzes Wort über Ihre eigene Auffassung von der Lage erhielte.

Mit freundlichen Grüßen und mit den besten Wünschen, Ihr [Albert Südekum].

Traducere

Prețuite camarade!

Apelez acum la o ocazie rară, prilejuită de călătoria unui prieten la Constantinopol⁷², pentru a le trimite, din nou, prietenilor români, un semn de viață din partea mea. În acest caz pot să vorbesc la modul cât se poate de direct despre „un semn de viață”, deoarece mă aflu ca soldat de mai multe săptămâni pe Frontul de Vest, unde te trezești în fiecare dimineață, în locuri foarte expuse, mirându-te că mai trăiești încă.

Dar, ce ziceți Dumneavoastră despre evoluția lucrurilor în Italia? Este, într-adevăr, mai mult decât o ironie, dacă și de acolo se duce război împotriva „imperialismului” german! Privim cu toții cu o anumită îngrijorare înspre România, în mâinile căreia se află în prezent, fără îndoială, cheia rezolvării

⁷² Adolf Müller. A se vedea scrisoarea din 21 mai 1915 către C. Dobrogeanu-Gherea.

litigiilor din Balcani. Dacă veți reuși să-i stăpâniți pe ațâțătorii războiului, Ionescu⁷³ și Filipescu⁷⁴, sau cum îi mai cheamă pe toți ceilalți, intrarea Italiei în conflagrație de partea statelor Antantei nu va avea urmări semnificative pentru situația generală din Europa. Dacă însă România (ignorând, după părerea mea, interesele sale cele mai profunde) va ataca și ea Austria, atunci focul războiului va cuprinde în întregime Balcanii și va fi, așa este, foarte greu de anticipat unde se vor opri lucrurile. Aceste gânduri se regăsesc în mod firesc și în presa de partid germană, adevărat nu și în „Vorwärts”⁷⁵, care nu-și poate ascunde nici de această dată ignoranța totală în chestiuni privitoare la politica internațională.

Mi-ar face, într-adevăr, o mare plăcere, dacă aș primi din nou de la Dumneavoastră un punct de vedere laconic referitor la situația actuală.

Cu salutări prietenești și cele mai bune urări, al Dumneavoastră [Albert Südekum].

Filele 73-73 verso.

7. 1915 mai 22, [Berlin]. *Albert Südekum către Dimitrie Marinescu. Îi scrie că nu a putut trimite de mai mult timp colete pentru ziarul „Lupta”, deoarece a fost plecat pe front. Se întreabă care va fi deznodământul conflictului dintre susținătorii din România ai Antantei și cei care militează pentru păstrarea neutralității.*

Herrn D. Marinescu, Bukarest

Wertgeschätzter Parteifreund!

Meine früheren gelegentlichen Sendungen für die „Lupta“, die ich immer unter Ihrer Adresse abgeben ließ, habe ich seit einiger Zeit nicht mehr fortsetzen können, weil ich als Soldat an der Westgrenze stehe und andere Dinge zu versenden habe, als nur Briefe und Zeitungen. Aber jetzt bin ich aus Anlass der Reichstagsverhandlungen nach Berlin für eine Weile zurückgekehrt und benutze die gute Gelegenheit der Reise eines alten Schulfreundes nach Konstantinopel, um auch Euch wieder einmal ein paar Zeilen gelangen zu lassen.

Freilich denke ich dabei weniger daran, Ihnen ein Bild der hiesigen Zustände zu geben, als Sie zu einer Äußerung über Rumänien zu veranlassen.

⁷³ Take Ionescu, considerat în cercurile diplomatice germane drept unul dintre cei mai mari susținători ai intrării României în război de partea Antantei.

⁷⁴ Nicolae Filipescu, reprezentant de marcă al curentului antantofil.

⁷⁵ Unul dintre cele mai importante ziare social-democrate din Germania, fondat la Leipzig în octombrie 1876. La începutul războiului s-a situat în opoziție cu majoritatea social-democrată din Reichstag (Volker Schulze, *Vorwärts 1876-1933*, în *Deutsche Zeitungen des 17. bis 20. Jahrhunderts*, hrsg. von H. D. Fischer, Pullach, Verlag Dokumentation, 1972; Axel Weipert, *Das Rote Berlin. Eine Geschichte der Berliner Arbeiterbewegung 1830-1934*, Berlin, Berliner Wissenschaftsverlag, 2013, p. 126-129).

Denn von hier ist wirklich nichts Neues zu melden; auch das Eingreifen Italiens in den Weltkrieg kann die ruhige Sicherheit, die bei uns herrscht, nicht stören und bekräftigt noch unsere Überzeugung, dass es sich in diesem Kampfe wirklich um Sein oder Nichtsein für unser eigenes Land handelt. Die Konsequenzen, die sich darauf für unsere gesamte äußere und innere Politik ergeben, liegen auf der Hand, und ich brauche sie Ihnen daher nicht noch einmal zu schildern.

Ganz anders ist es aber jetzt mit Rumänien. Dessen Haltung können wir von hier in gar keiner Weise klar übersehen. Werden die Kriegshetzer, die das Land auf die Seite von Russland treiben wollen, Erfolg haben oder nicht – das ist die große Frage. Wenn man den letzten Nachrichten aus Italien Glauben schenken dürfte, dann wäre zwischen Italien und Rumänien vor einiger Zeit ein festes Bündnis abgeschlossen, das den einen Staat im Falle des Krieges unbedingt an die Seite des anderen zwingt. Von anderer Seite wird das allerdings bestritten. Was ist nun die Wahrheit? Was haben die Filipescu und Ionescu, die Diamandi und wie sie alle heißen schließlich doch durchgesetzt oder was hat ihnen der ruhige und klare Teil der rumänischen Bevölkerung an Widerstand in den verhängnisvollen Weg gelegt? Soll auch in Bukarest in der kritischen Zeit die Straße ebenso zur Herrschaft gelangen, wie sie in Rom und in Mailand in den letzten Tagen geherrscht hat? Das alles sind die Punkte, die wir hier mit größter Besorgnis erwägen. Denn wir würden es als eine unabsehbare Vermehrung menschlichen Unglücks ansehen, wenn nun auch noch der Balkan in das Verhängnis hineingerissen würde. Da liegt ja auch die große Aufgabe des rumänischen Sozialismus, der vielleicht vor allen anderen Mächten berufen ist, in dieser Schicksalsstunde ein großes Werk zu vollbringen.

Wenn es Ihnen Ihre Zeit erlaubt, dann schreiben Sie mir doch bitte einmal ein paar Zeilen. Aber Sie dürfen nicht mehr zu lange damit warten, weil ich voraussichtlich in den ersten Tagen des Monats Juni wieder an die Front zurückkehren muss.

Mit herzlichen Grüßen auch an die anderen Parteifreunde in Bukarest, Ihr Ihnen ergebener [Albert Südekum].

Traducere

Prețuite camarade!

Deoarece mă aflu ca soldat la granița de vest și sunt ocupat cu alte lucruri decât cu scrisori și ziare, nu am putut trimite în continuare noi colete pentru „Lupta”, pe care le ceream mereu să fie aduse la adresa Dumneavoastră. Acum am revenit însă pentru o vreme la Berlin, cu ocazia negocierilor din Reichstag, și profit de călătoria unui prieten de școală la Constantinopol pentru a vă trimite din nou câteva rânduri.

Desigur, mă gândesc să vă solicit mai degrabă un punct de vedere privitor la România, decât să vă creez o imagine despre starea lucrurilor pe la noi. De

aici nu e nimic nou de relatat; nici intrarea în războiul mondial a Italiei nu poate deranja siguranța calmă care domnește la noi, dimpotrivă, ea ne întărește convingerea că în această încleștare miza pentru țara noastră este de a Fi sau de a Nu Fi. Învățămintele care se desprind de aici pentru politica noastră generală externă și internă sunt la vedere și, drept urmare, nu este necesar să vi le dezvolt și Dumneavoastră încă o dată.

Cu totul altfel se prezintă însă lucrurile acum în cazul României. De aici nu putem deduce deloc care va fi poziția ei. Vor avea sau nu succes ațâțătorii războiului, care vor să împingă țara de partea Rusiei, – aceasta este marea întrebare. Dacă ar trebui să li se dea crezare ultimelor vești venite din Italia, ar însemna că între Italia și România a fost semnată deja o alianță, prin care, în cazul unui război, una dintre țări este obligată să se alătore celeilalte. Este adevărat că dincolo acest lucru este dezmințit. Care este atunci adevărul? Ce au impus până la urmă Filipescu și Ionescu, Diamandi⁷⁶ și cum i-ar mai chema pe ceilalți, sau cum li se opune partea liniștită și vizionară a românilor pentru a nu fi dusă pe acest drum al pierzaniei? Ar trebui ca și în București strada să preia conducerea, așa cum s-a întâmplat în ultimele zile la Roma și Milano? Acestea sunt chestiunile despre care discutăm aici cu multă îngrijorare. Vom fi martori la o creștere fără limite a tragediei omenești, dacă și Balcanii vor fi atrași în această catastrofă. În aceasta și constă misiunea măreață a socialismului românesc, care, în această clipă a destinului, poate înaintea altora, ar trebui să realizeze marea sa operă.

Dacă vă permite timpul, scrieți-mi vă rog totuși câteva rânduri. Dar nu ar trebui să așteptați prea mult pentru aceasta, deoarece voi reveni probabil în primele zile ale lunii iunie pe front.

Cu salutări prietenești și pentru alți camarazi din București, al Dumneavoastră supus [Albert Südekum].

Filele 74-74 verso.

8. 1915 iunie 4, [Berlin]. *Albert Südekum către Dimitrie Marinescu. Confirmă primirea unei scrisori din 24 mai 1915 și își exprimă îngrijorarea față de veștile care vin din România. Apreciază curajul cu care social-democrații români continuă să militeze pentru păstrarea neutralității și invocă pericolul rusesc în cazul intrării României în război de partea Antantei.*

⁷⁶ Constantin Diamandy, la vremea respectivă ministru plenipotențiar al României în Rusia. A susținut aderarea României la Antanta și intrarea în război împotriva Puterilor Centrale. Mai nou, pentru rolul jucat de către Diamandy în apropierea României de Rusia: Iana Balan, *Rusia și neutralitatea României. Convenția din 1914, în România și statele vecine la începutul Primului Război Mondial. Viziuni, percepții, interpretări...*, p. 135-155.

Herrn D. Marinescu, Str. Sf. Ionica 12, Bukarest

Lieber Parteifreund!

Ihr Brief vom 24. Mai, für den ich Ihnen vielmals danke, trifft hier mit sehr schlechten Zeitungsnachrichten aus Rumänien gleichzeitig ein. Ich lege Ihnen einen Ausschnitt aus dem „Berliner Tageblatt“ von heute bei, woraus Sie sehen können, dass der Verfasser den unmittelbaren Anschluss Rumäniens an den jetzigen Vierverband gegen Deutschland und Österreich voraussieht. Es ist ein wirklicher Trost in dieser schweren Zeit für uns, aus Ihrem Briefe und der beigelegten Nummer der „Lupta“ erneut den Beweis zu erhalten, wie tapfer und nachdrücklich die rumänische Sozialdemokratie gegen den Krieg arbeitet. Mir ist aber allmählich doch zweifelhaft geworden, ob es möglich sein wird, die Kriegslust gewisser Kreise in Schranken zu halten. Da wird es Sie interessieren, dass neuerdings sehr nachdrücklich darauf aufmerksam gemacht wird, Schweden werde aus seiner Neutralität zu Gunsten Deutschlands heraustreten und Russland angreifen, wenn Rumänien sich auf Russlands Seite stelle. Ich glaube nicht, dass das nur eine haltlose Vermutung ist, denn ich persönlich habe die Nachricht von einem Parteifreunden in Stockholm erhalten; die Schweden glauben nämlich, dass durch den Eingriff Rumäniens in den Weltkrieg die Gefahr eines Sieges Russlands (vielmehr der Koalition gegen Deutschland) immerhin gegeben sei; dann würde aber Russland auf dem europäischen Kontinent übermächtig werden und seinen Drang nach einem eisfreien Hafen am Weltmeer dadurch zu befriedigen trachten, dass es sich schwedische und norwegische Häfen aneigne. Außerdem sprechen für Schweden natürlich auch noch Rücksichten auf die Stammes- und Glaubensgemeinschaft mit dem größten Teil von Deutschland mit. Jedenfalls ist so viel klar: wenn Rumänien jetzt zu den Waffen greift, so wird die Gefahr eines ganz allgemeinen europäischen Brandes akut. Und was nachher aus Ihrem Vaterlande werden würde, das kann man doch auch noch nicht absehen. Vorläufig haben sich die Zentralmächte der gegen sie anstürmenden feindlichen Koalition militärisch überlegen gezeigt; das Eingreifen Italiens wird an diesem Sachverhalt für längere Zeit ganz bestimmt nichts ändern; ob Rumänien eine schnelle Entscheidung herbeiführen könnte, darüber gehen die Meinungen sehr weit auseinander. Übereinstimmung herrscht aber bei uns in Deutschland über die wahrscheinlichen Folgen eines (an sich unwahrscheinlichen) russischen Sieges. Für Rumänien und uns ist deshalb die Notiz im „Universul“ über die Äußerungen des bisherigen russischen Gouverneurs in der Bukowina, Jefrainow⁷⁷, sehr interessant, worin er sagt, dass Russland nach dem Mittelmeer ziele und es für sein Lebensinteresse erachte, jeden Fremdkörper, der sich zwischen Russland und das Ziel seiner Wünsche stellen würde, zu entfernen. So würde es wohl auch kommen: statt der erwarteten Vereinigung aller Rumänen im Königreiche würde das Königreich in drei Jahren zu einer russischen

⁷⁷ Corect: Ewreinow.

Satrapie herabgesunken sein. Russland will den Balkan beherrschen. Deshalb hat es sich auf Österreich gestürzt. Und da sollte es zugeben, dass sich ein mächtiger rumänischer Staat unabhängig von seiner Macht am ganzen Unterlauf der Donau etablierte? Diese Frage aufwerfen, heißt sie doch auch schon beantworten, wenn man die russische Ausdehnungspolitik kennt.

Doch ich will mich in dieses Thema nicht weiter verlieren, zumal ich jetzt wirklich wenig Zeit habe. In einigen Tagen geht es wieder an die Westfront. Ein wenig meiner freien Zeit werde ich auch zu einer Gratulation an Gherea benutzen.

Mit vielen freundlichen Grüßen an alle Bekannten und Freunde in Bukarest, [Albert Südekum].

Nachschrift.

Gerade während ich diese Zeilen an Sie verfasste, verbreitete sich bei uns die Nachricht von dem Fall von Przemyśl. Dieser neue Sieg der deutschen und österreichischen Armeen wird vielleicht mehr zur Beruhigung aufgeregter Rumänen beitragen, als alle sonstigen Überredungskünste vermöchten. Er zeigt doch deutlich, welche Kraft noch nach zehn Kriegsmonaten den Zentralmächten innewohnt und welches verwegene Abenteuer ein Krieg für Rumänien darstellen würde.

Traducere

Dragă camarade,

Scrisoarea Dumneavoastră din 24 mai, pentru care vă mulțumesc foarte mult, ajunge aici în același timp cu știrile foarte proaste de presă din România. Vă trimit alăturat un extras din „Berliner Tageblatt” de azi, de unde se poate observa că autorul anticipează o alăturare iminentă a României la cvadrupla alianță actuală împotriva Germaniei și Austriei. Așa cum o dovedește scrisoarea Dumneavoastră și exemplarele alăturate din „Lupta”, pentru noi o adevărată consolare în aceste vremuri grele este modul exemplar în care se angajează împotriva războiului social-democrația românească. Între timp, am început să mă îndoiesc însă că va fi posibil să fie ținut sub control apetitul pentru război al anumitor cercuri. Vă va interesa cu siguranță să aflați că în ultima vreme se discută despre renunțarea de către Suedia la neutralitate în favoarea Germaniei, în cazul în care România se va poziționa de partea Rusiei. Eu nu cred că aceasta este doar o bănuială fără temei, deoarece am primit personal informația de la un camarad din Stockholm; suedezii consideră că, prin intrarea României în războiul mondial, există pericolul unei victorii a Rusiei (mai mult decât a coaliției împotriva Germaniei); în acest caz Rusia va deține o putere prea mare pe continentul european și va încerca să-și satisfacă pornirea de a pune mâna pe un port în apele neînghețate ale oceanului, prin însușirea porturilor suedeze și norvegiene⁷⁸. În afară de aceasta, în cazul Suediei trebuie avută în vedere și

⁷⁸ Pentru relațiile dintre țările nordice și cele două blocuri beligerante în timpul Primului Război Mondial: *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, ed. by Patrick Salmon, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, p. 83-168.

înrudirea de gintă și religioasă cu cea mai mare parte a Germaniei. În orice caz, atâtă este clar: dacă România apelează acum la arme, pericolul declanșării unui incendiu european generalizat devine iminent. Și ce se va întâmpla după aceea cu patria Dumneavoastră, nu se poate încă anticipa. Până în prezent, Puterile Centrale s-au dovedit militar superioare coaliției care luptă împotriva lor; cu siguranță, intrarea în război a Italiei nu va influența pentru mult timp de acum înainte această stare a lucrurilor; dacă România este capabilă să contribuie la un deznodământ rapid, părerile sunt foarte împărțite. Există însă în Germania o unanimitate în legătură cu posibilele urmări ale unei (totuși improbabile) victorii rusești. Pentru România, dar și pentru noi, este de interes comentariul din „Universul”⁷⁹ privitor la declarațiile guvernatorului rus de până acum din Bucovina, Evreinov⁸⁰, potrivit căruia Rusia, care vizează accesul la Marea Mediterană, pe care o consideră parte a interesului său vital, va îndepărta orice corp străin care s-ar situa între ea și ținta dorințelor sale. Așa și se va întâmpla, de fapt: în locul unirii tuturor românilor într-un singur stat, Regatul se va topi în trei ani într-o satrapie rusească. Rusia dorește să stăpânească Balcanii. De aceea a și atacat Austria. Și tocmai în aceste condiții ar trebui ea să permită afirmarea unui stat puternic românesc independent pe toată lungimea Dunării de Jos? Doar punerea acestei întrebări ar însemna să i se și dea un răspuns, dacă ai cunoștințe despre politica expansionistă rusească.

Însă nu vreau să mai discut despre această temă, mai ales că acum am puțin timp la dispoziție. În câteva zile plec din nou pe Frontul de Vest. Voi folosi însă ceva din timpul meu liber pentru a trimite o urare de bine și lui Gherea.

Cu multe salutări pentru toate cunoștințele și toți prietenii din București, [Albert Südekum].

Post-scriptum.

În timp ce redactam aceste rânduri către Dumneavoastră, a ajuns la noi vestea căderii orașului Przemysł⁸¹. Această nouă victorie a armatelor germane și austriece va contribui probabil și la calmarea românilor înfierbântați, mai mult decât ar putea face orice artă a convingerii. Este o dovadă clară a forței pe care o dețin Puterile Centrale după zece luni de război și ce aventură nesăbuită ar reprezenta pentru România un război.

Filele 76-79.

⁷⁹ În perioada neutralității, unii ziariști de la „Universul” au primit „subvenții” atât din partea agenților francezi și ruși din România, cât și din partea celor germani și austro-ungari (Flavius Solomon, *Țară inamică, neutră sau aliată? România în viziune rusă în anii premurgători și la începutul „Marelui Război”*, în *România și statele vecine la începutul Primului Război Mondial. Viziuni, percepții, interpretări...*, p. 255).

⁸⁰ Serghei D. Evreinov (1869-1931). Înainte de Primul Război Mondial a lucrat în administrația Basarabiei, iar în anii 1914-1915, în timpul ocupației rusești, a fost guvernator la Cernăuți și Przemysł.

⁸¹ *The Cambridge History of the First World War*, p. 72.

9. 1915 iunie 4, [Berlin]. *Albert Südekum către Constantin Dobrogeanu-Gherea. Îl felicită cu ocazia împlinirii vârstei de șaiszeci de ani și îl elogiază pentru devotamentul față de cauza social-democrației. Revine la posibilele urmări pe care le poate avea pentru România intrarea în război a Italiei.*

Herrn C. Dobrogeanu-Gherea, Ploiești

Lieber alter Gherea!

Ein Brief von Marinescu und ein kurzer Artikel in der „Wiener Arbeiterzeitung“, die beinahe gleichzeitig in meine Hand kamen, brachten mir die Kunde, dass Sie vor wenigen Tagen Ihren sechzigsten Geburtstag und gleichzeitig Ihr vierzigjähriges „Dienstjubiläum“ in der rumänischen Sozialdemokratie gefeiert haben. Wenn ich auch im Chor der Gratulanten fehlen musste, so bitte ich doch mir die nachträglichen aber umso herzlicheren Wünsche brieflich zu verstaten.

Ich hätte Ihnen den Eintritt in das Patriarchenalter in einer stilleren Zeit gewünscht, wo Sie wohlgefälligen Auges das Heranreifen der von Ihnen gelegten Saat in stillen Friedensjahren zu beobachten Gelegenheit gehabt hätten. Aber jetzt ist alles so ganz anders. Gerade heute bringen die deutschen Zeitungen höchst alarmierende Nachrichten aus Rumänien, wonach eigentlich der Kriegsausbruch nur noch eine Frage weniger Tage sein könnte. Ich sträube mich mit allen Gedanken und Gefühlen gegen die Annahme, dieses Unglück könnte nun Wirklichkeit werden. Wir haben hier alle niemals die Hoffnung aufgegeben, dass es namentlich dank der entschlossenen Haltung von Euch Sozialisten möglich sein werde, die rumänischen Kriegsschreier zu Ruhe zu bringen. Aber nach dem Verrat Italiens sind unsere Hoffnungen, wenn auch nicht aufgegeben, so doch zweifellos etwas herabgestimmt worden. Es ist ja auch ungeheuerlich, was der Vierverband den rumänischen Imperialisten verspricht: Transsylvanien, die Bukowina und das Banat, womöglich noch das Komitat Marmaross – das ist allerdingst mehr wie sich wohl auch die ausschweifendste Phantasie der Herren Take Ionescu und Filipescu haben träumen lassen. Nur einen einzigen kleinen Haken sehe ich bei der Geschichte: diese Gebiete sind noch nicht in den Händen des Vierverbands und der rumänischen Imperialisten, sondern sie müssten immerhin erst erobert werden. Und ob das so leicht ist, wie sich die Schreier auf den Bukarester Straßen vorstellen, will mir immerhin zweifelhaft erscheinen. Vorläufig ist die militärische Situation Deutschlands und Österreichs selbst nach dem Angriff Italiens keineswegs ungünstig; was die Westfront anlangt, so kann ich das selbst beurteilen, denn ich habe wochenlang auf den schlimmsten Stellen gefochten; was die Kämpfe in Galizien angeht, so haben wir aus Mitteilungen verantwortlicher Regierungsstellen im Reichstag die Überzeugung gewinnen können, dass sich wahrscheinlich dort eine ganz gewaltige Niederlage der Russen vorbereitet.

Es ist aber noch etwas anderes, was in dieser Zeit nicht ohne Bedeutung sein kann. Wie mir von einem Parteifreund aus Schweden mitgeteilt worden ist, mach sich dort eine lebhaftige Bewegung geltend, die skandinavischen Reiche könnten bei einem Eingreifen Rumäniens auf der Seite von Russland gegen Deutschland nicht untätig bleiben. Rumäniens Bündnis mit Russland würde (ganz gleichgültig wie es letzten Endes auf Rumänien selbst wirkt) die Gefahr einer dauernden Vorherrschaft Russlands auf dem europäischen Kontinent heraufbeschwören. Russland dränge nach eisfreien Häfen am Weltmeer und werde sich nicht mit dem Ausgang aus dem Schwarzen Meer in das ebenfalls von England zugespernte Mittelmeer begnügen, sondern schwedische und norwegische Häfen zu erlangen trachten. Damit würde aber der Selbstständigkeit Schwedens und Norwegens das Rückgrat gebrochen. Um das zu verhindern, müssten Schweden und Norwegen auf die Seite von Deutschland für den Fall treten, dass Rumänien in den Krieg gegen Deutschland eingreife.

Soviel über diese schwedische Mitteilung. Angesichts der starken Abhängigkeit der skandinavischen Länder von England und der ökonomischen Vorteile, die namentlich Schweden von seiner jetzigen Neutralität durch einen mächtigen Handel nach Russland genießt, mag diese Strömung zunächst nicht sehr stark sein; wenn man aber bedenkt, dass das schwedische Volk durch Abstammung und namentlich durch den gleichen religiösen Glauben mit dem größten Teile Deutschlands sich ziemlich eng verwandt fühlt, so darf man eine solche Strömung in der jetzigen aufgeregten Zeit immerhin nicht außer Acht lassen.

Für Rumänien würde sich aus einer solchen gewaltigen Ausdehnung des Krieges eine sehr schwierige Lage ergeben können, denn es würde, wenn Russland Kräfte noch mehr nach dem Norden abgezogen werden, unter Umständen die ganze im Südosten aufgestellte deutsch-österreichische Macht auf sich fühlen können. Und dieser Stand zu halten, ist immerhin ein etwas schwierigeres Unternehmen, als im Café eine Schokoladenschlacht zu schlagen und unter den Konfitüren die fürchterlichsten Verheerungen anzurichten.

Nun, wir wollen hoffen, dass es zu allen diesen neuen Verschärfungen des fürchterlichen Unheils nicht kommen möge, sondern dass auf die eine oder andere Weise dem entsetzlichen Blutvergießen Einhalt geboten werden könnte. Ihnen, lieber und verehrter Veteran, gönne ich eine solche Krönung Ihres Lebenswerks, wie sie sich aus einem Sieg der Sozialisten über die Imperialisten ergeben würde.

Mit vielen guten Grüßen auch an Ihren Sohn, Ihr [Albert Südekum].

Nachschrift.

Gerade während ich diese Zeilen an Sie verfasste, verbreitete sich bei uns die Nachricht von dem Fall von Przemyśl. Dieser neue Sieg der deutschen und österreichischen Armeen wird vielleicht mehr zur Beruhigung aufgeregter Rumänen beitragen, als alle sonstigen Überredungskünste vermöchten. Er zeigt doch deutlich, welche Kraft noch nach zehn Kriegsmonaten den Zentralmächten innewohnt und welches verwegene Abenteuer ein Krieg für Rumänien darstellen würde.

Traducere

Dragă bătrâne Gherea,

O scrisoare de la Marinescu și un scurt articol din „Wiener Arbeiterzeitung”⁸², care au ajuns la mine aproape în același timp, mi-au adus vestea că, acum câteva zile⁸³, ați aniversat șaiszeci de ani de viață și, totodată, patruzeci de ani de „serviciu” în cadrul social-democrației românești. Dacă tot am lipsit din corul urătorilor, cu atât mai mult, vă rog să-mi permiteți să vă adresez retroactiv, în scris, urările mele cordiale de bine.

V-aș fi dorit să intrați în vârsta patriarhală în timpuri mai liniștite, când, în vreme de pace, ați fi putut urmări cu satisfacție dezvoltarea seminței plantate de Dumneavoastră. Acum însă totul este atât de diferit. Chiar astăzi, ziarele germane aduc vești foarte alarmante din România, potrivit cărora intrarea acesteia în război ar putea fi doar o chestiune de zile. Refuz să cred, cu toate gândurile și simțămintele, că această tragedie ar putea deveni realitate. Noi nu am renunțat aici la speranța că, grație anume atitudinii voastre hotărâte, a socialiștilor, va fi posibilă calmarea ațățătorilor români ai războiului. Însă, după trădarea Italiei, chiar dacă nu s-au risipit cu totul, speranțele noastre s-au diminuat, fără îndoială, semnificativ. Este cu adevărat revoltător ce promite cvadrupla alianță imperialiștilor români: Transilvania, Bucovina și Banatul, poate chiar și comitatul Maramureș – aceasta este de fapt mai mult decât ar fi putut visa în fanteziile lor desfrânate domnii Take Ionescu și Filipescu. În toată această poveste eu văd însă doar un mic obstacol: aceste teritorii nu se află în posesia cvadruplei alianțe și a imperialiștilor români, ci ar trebui să fie mai întâi cucerite. Iar dacă acest lucru este atât de ușor de făcut, așa cum își imaginează agitatorii de pe străzile Bucureștiului, mi se pare totuși discutabil. Momentan, chiar și după intrarea în război a Italiei, situația militară a Germaniei și Austriei nu este deloc defavorabilă; în ceea ce privește Frontul de Vest, pot să fac personal aprecieri, deoarece am participat la lupte săptămâni în șir, în locurile cele mai groaznice; în legătură cu confruntările din Galiția, din rapoarte ale unor servicii specializate ale Guvernului, ne-am putut crea în Reichstag convingerea că acolo se pregătește probabil o înfrângere de răsunet a rușilor.

Mai există însă ceva ce nu este lipsit de importanță în aceste zile. Așa cum mi-a relatat un camarad din Suedia, acolo se ia tot mai mult în calcul posibilitatea ca statele scandinave să nu rămână impasibile la intrarea României în război împotriva Germaniei de partea Rusiei. Alianța României cu Rusia (indiferent de implicațiile acesteia asupra României însăși) aduce cu sine pericolul unei dominații de durată a Rusiei pe continentul european. Rusia își dorește să obțină acces la un port în apele neînghețate ale oceanului și nu se va mulțumi cu ieșirea din Marea Neagră în Marea Mediterană controlată de Anglia, ci urmărește să pună mâna pe porturile suedeze și norvegiene. În acest fel va fi

⁸² Ziar social-democrat austriac.

⁸³ 21 mai.

însă ruptă coloana vertebrală a independenței Suediei și Norvegiei. Pentru a împiedica acest lucru, în cazul în care România ar intra în război împotriva Germaniei, Suedia și Norvegia ar trebui să se alătore Germaniei.

Atâta doar despre această știre din Suedia. Având în vedere dependența mare a țărilor scandinave de Anglia⁸⁴ și avantajele economice ale Suediei de pe urma comerțului puternic cu Rusia în condițiile menținerii neutralității⁸⁵, această mișcare poate părea puțin probabilă la o primă vedere, dacă ne gândim însă la faptul că, prin origine și aceeași credință religioasă, poporul suedez se simte destul de înrudit cu o mare parte a Germaniei, atunci o astfel de posibilitate nu trebuie exclusă întrutotul în aceste vremuri foarte tensionate.

Pentru România, o extindere la astfel de dimensiuni a războiului ar putea crea o situație foarte complicată, deoarece, dacă Rusia ar fi obligată să deplaseze mai multe resurse către nord, ea se va confrunta cu toată forța germano-austriacă dislocată în sud-est. Și pentru a face față acesteia este nevoie de mult mai mult decât de a te bate într-o cafenea la mâncat de ciocolate și de a lăsa în spatele cutiilor cu dulcețuri cele mai oribile distrugerii⁸⁶.

De aceea, ar trebui să sperăm că nu se va ajunge la toate aceste groaznice nenorociri, ci că, într-un fel sau altul, vărsarea îngrozitoare de sânge va putea fi prevenită. Dumneavoastră, vă doresc, dragă și respectate veterane, să vă încununați opera vieții așa cum va rezulta din victoria socialiștilor asupra imperialiștilor.

Cu multe urări de bine și pentru fiul Dumneavoastră, al Dumneavoastră [Albert Südekum].

Post-scriptum⁸⁷.

În timp ce redactam aceste rânduri către Dumneavoastră, a ajuns la noi vestea căderii orașului Przemysł. Această nouă victorie a armatelor germane și austriece va contribui probabil și la calmarea românilor înfierbântați, mai mult decât ar putea face orice artă a convingerii. Este o dovadă clară a forței pe care o dețin Puterile Centrale după zece luni de război și ce aventură nesăbuită ar reprezenta pentru România un război.

Filele 80-83.

⁸⁴ A se vedea nota nr. 78.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ Într-o discuție cu influentul ziarist Theodor Wolff de la „Berliner Tageblatt”, după călătoria din România, la începutul lunii octombrie 1914, Südekum se referea în termeni depreciativi la ofițerii români, „care își părăsesc serviciul pentru a petrece timpul prin *cafés chantants* și saloane de dans”, în timp ce pentru soldații de rând găsea cuvinte de laudă (Theodor Wolff, *Tagebücher 1914-1919. Der Erste Weltkrieg und die Entstehung der Weimarer Republik in Tagebüchern, Leitartikeln und Briefen des Chefredakteurs am „Berliner Tageblatt“ und Mitbegründers der „Deutschen Demokratischen Partei“*, Erster Teil, hrsg. von Bernd Sösemann, Boppard am Rhein, Harald Boldt Verlag, 1984, p. 108).

⁸⁷ Identic cu scrisoarea anterioară.

**“The Key for Solving Balkan Conflicts is in Romania”. Excerpts from
Albert Südekum’s Correspondence with the Romanian Socialists, 1914-1915
(Abstract)**

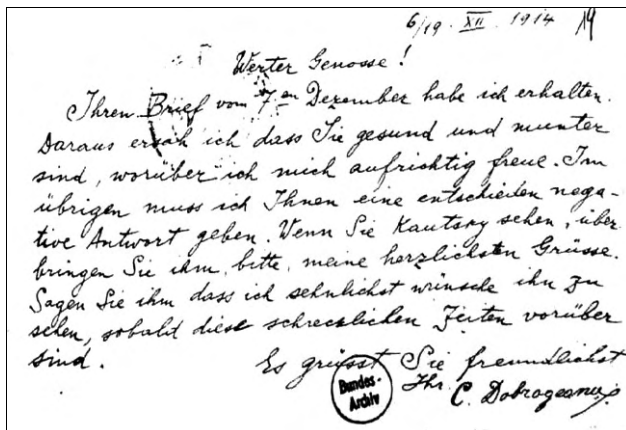
Keywords: World War I; German Propaganda in Neutral Countries; German and Romanian Social Democracy; Albert Südekum; Constantin Dobrogeanu-Gherea.

The letters published in this volume, currently held at the State Archive of the Federal Republic of Germany in Koblenz, represent a fragment of Albert Südekum’s written correspondence with the leaders of the Romanian Social-Democratic Party during the early stages of World War I. These documents reveal certain pieces of information that are especially important for examining the history of the European left-wing movement, the German propaganda in neutral countries, as well as the relations between the German Social Democratic leaders and their Romanian counterparts.

Anexe

Anexa 1 la documentul 2

Anexa 2 la documentul 2

Vladilen Nikolaevici Vinogradov (1925-2017)

La 11 februarie 2017 s-a stins din viață la Moscova, la 92 de ani, Vladilen Nikolaevici Vinogradov (1925-2017), cel mai important specialist în istoria României, din Uniunea Sovietică, iar după prăbușirea acesteia, din Federația Rusă. Foarte probabil n-o să aibă parte de nici un necrolog la București sau Chișinău, din motive care ar trebui explicate aici. Într-o carieră atât de îndelungată, profesorul Vinogradov a văzut și auzit multe lucruri, în diverse contexte istorice. Cu o memorie prodigioasă, Vladilen Nikolaevici avea obiceiul, calificat cinic de către unii, să le amintească interlocutorilor săi – cu o lipsă incredibilă de delicatețe – că ei spusese/scriseseră ceva total diferit, dacă nu chiar opus, cu altă ocazie, în altă împrejurare. Era și un fel de a riposta la șicanele și reproșurile care i se făceau, mai ales la București, și de care știa prea bine, că ar fi „tot stalinist”. În fond, el rămăsese doar coerent cu sine însuși, așa încât întreaga sa producție intelectuală, peste 500 de cărți și articole, scrise în nu mai puțin de 60 de ani, n-are colțuri, ci mai degrabă o anume rotunjime. Ceea ce spune foarte multe despre omul, nu doar despre savantul Vinogradov.

Vladilen Nikolaevici era diferit de majoritatea istoricilor ruși pe care i-am întâlnit. Aparținea primei generații postbelice de absolvenți ai Institutului de Relații Internaționale al Universității din Moscova, astăzi Universitatea de Relații Internaționale, de pe lângă Ministerul de Externe al Federației Ruse. Tot la Institutul de Balcanistică și Slavistică a Academiei Ruse de Științe, unde lucra de la înființare, am mai cunoscut-o pe Irina Stepanovna Dostean (1920-2012), colegă de generație și de institut cu prof. Vinogradov. Erau făcuți dintr-un alt aluat, aveau valoare și aveau conștiința valorii lor. Ei apucaseră să învețe meserie de la marii savanți ruși, recuperați de către Stalin. Cum a fost Evgheni Tarle (1874-1955), pentru care cei doi, poate și pentru că-l avuseseră profesor, nutreau un adevărat cult. Mai mult, Vinogradov avea aroganța savantului care știa că nu trișase, nici puterea, nici pe sine. Și avea un dispreț imperial față de colegii care-și schimbau opiniile profesionale, în funcție de musonul politicii. Nu era un stalinist, ci mai degrabă un veliko rus. Prăbușirea Uniunii Sovietice n-o vedea într-o cheie ideologică, ci într-una geopolitică, teritorială.

Prima mea întâlnire cu prof. Vinogradov a fost un dezastru. Am început prin a-i spune că are un nume ciudat. Prenumele lui e forma abreviată de la Vladimir Ilici Lenin, Vlad. I. Len., Vladilen. M-a trimis să învăț bine limba rusă și să revin apoi. Însă, din momentul în care am început să lucrez la radio BBC World Service, biroul din Moscova, atitudinea lui s-a schimbat. Era interesat de politică, mai ales de Marea Britanie. N-am înțeles atunci de ce. Mă gândeam că poate a descoperit în mine calități pe care nici eu nu le bănuiam. Am înțeles mult mai târziu că era altceva. Și el lucrase la radio, între 1948 și 1952, imediat după absolvirea Facultății de Relații Internaționale a Universității din Moscova. Și lucrase chiar la secția în limba engleză a Radioului sovietic, cunoștea în detaliu istoria diplomației britanice în ultimele două secole și urmărea scena politică

de la Londra. Un alt amănunt care facilita contactele noastre era interesul comun pentru Napoleon și epoca sa. Am susținut teza despre politica externă a Rusiei în Balcani în vremea lui Napoleon, la câteva luni după ce prof. Vinogradov a publicat cartea *Александр I, Наполеон и Балканы* [Alexandru I, Napoleon și Balcanii]. Pe lângă sprijinul regretatei cercetătoare Lidia Semenova, de la Balcanistică și Slavistică, recenzent oficial al tezei, excepțională cunosătoare a arhivelor epocii, am avut parte și de susținerea prof. Vinogradov, intervenind ferm în favoarea mea la susținerea doctoratului. Citise teza, îmi făcuse observații, mi-a recomandat să nuanțez unele paragrafe, să extind și adâncesc argumentația, în legătura cu politica otomană, în special.

Când l-am cunoscut mai bine și am purtat suficiente discuții, am înțeles că prof. Vinogradov nu mai avea nici o simpatie pentru România sau Republica Moldova. Când nu erau de față istorici de la Chișinău sau București, nu ascundea acest lucru. Pentru Vinogradov, românii erau „o profesie”, nu o națiune, citându-l pe cancelarul Bismarck pe care-l admira mult.

L-am întâlnit pentru ultima dată cu 10 ani înainte să moară. Citea la Arhiva de Politică Externă a Imperiului Rus (AVPRI), de pe Balșaiia Serpuhovskaia nr. 15, unde-l văzusem adesea în anii 1995-98, în perioada studiilor mele. Își lipsea documentele de nas, aproape că nu mai vedea nimic, din cauza unui diabet agresiv apărut după o mare tragedie familială. Se mișca cu mare dificultate prin sală, pipăia cu pantofii podelele. Custodele m-a lămurit. Cu doar o zi în urmă, profesorul se împiedicase de firele de veioze de la mese și de prelungitoare și căzuse cât era de lung. L-au ridicat cu greu, era bătrân și neputincios.

La Moscova, pensiile acestor mari savanți erau atât de mici că n-ar fi putut supraviețui. În institutele Academiei Ruse de Științe au rămas să lucreze, cu mult peste vârsta de pensionare, uneori până la moarte, mulți oameni de știință, mai ales din domeniile umaniste, ceea ce a ținut ridicată calitatea cercetării în meserii în care formarea specialiștilor durează mulți ani. Așa se explică de ce, spre deosebire de alți foști colegi care-și creșteau nepoții, profesorul Vinogradov a fost implicat în multe proiecte științifice în ultimii 25 de ani, toate sub egida Academiei Ruse de Științe.

În ultimul deceniu de viață, prof. Vinogradov a scris mult despre istoria secolului al XVIII-lea, a fost editorul unor volume de studii, despre politica balcanică a Ecaterinei a II-a și a coordonat *Istoria Balcanilor, secolul al XVIII-lea*. Au urmat alte volume dedicate istoriei Balcanilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea, până la Războiul Crimeii, apoi între Războiul Crimeii și Congresul de pace de la Berlin. Aceste volume erau, în fond, o continuare a celor din anii 1980, intitulate toate *Международные отношения на Балканах...* [Relațiile internaționale în Balcani], doar perioadele cronologice diferind, de la unul la altul. Istoria sud-estului Europei, de la asediul Vienei și până la anexarea Basarabiei, a fost una dintre preocupările de seamă ale profesorului Vinogradov. Dar nici pe departe singura.

Prima lui dragoste a fost istoria Marii Britanii. La care s-a întors de câte ori a avut ocazia. Dar existau suficient de mulți experți în istoria Marii Britanii. În 1952, când a plecat de la radio și s-a dedicat științei, tânărul cercetător Vinogradov a fost trimis ca să se specializeze în istoria României, pentru sectorul „țărilor cu democrație populară”, abia înființat. Ceea ce nu l-a oprit să-și continue cercetările în istoria britanică și să publice câteva cărți importante în literatura sovietică de profil. Poate cea mai valoroasă este monografia despre formarea partidului laburist. Politica externă britanică, mai cu seamă cea din Balcani, s-a aflat constant în centrul preocupărilor sale. Astfel, în 1985, prof. Vinogradov a publicat lucrarea fundamentală *Великобритания и Балканы: от*

Венского конгресса до Крымской войны [Marea Britanie și Balcanii: de la Congresul de la Viena la Războiul Crimeii]. Multe din cercetările vechi vor fi reluate după 1992, sub forma altor cărți, în care rescrie pasaje vechi, latura publicistică fiind mai pronunțată, de unde și succesul la public. De altfel, asta rămâne una dintre scăderile operei prof. Vinogradov, istoricul reia cam aceleași subiecte, modifică titlurile și rescrie unele paragrafe. În cazul său, volumele de referință nu sunt, cum s-ar presupune, cele mai recente, ultimele producții, care însumează noile descoperiri, ci primele volume scoase pe subiectul respectiv. E un procedeu foarte răspândit și în România care creează o falsă impresie despre o presupusă efervescentă istoriografică, care de fapt nu prea există.

Pleiada de cercetători sovietici în istoria României de la începutul anilor 1960, din Moscova, îi număra pe L. Semenova, A. Iazkova, T. Pokivailova, V. Grosul, M. Muntean, A. Moșanu. De departe, cel mai interesant cercetător, a cărui operă a exercitat cea mai mare influență asupra istoriografiei mondiale, este profesorul Vinogradov. Atuurile sale au fost: perioada cronologică mai mare cercetată, ceea ce i-a asigurat o perspectivă mai amplă asupra istoriei României, secolele al XVIII-lea, al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea; buna cunoaștere a mai multor limbi străine (germană, engleză, franceză și, desigur, română), care-i facilitau accesul la o literatură internațională bogată; o exprimare îngrijită, o limbă rusă frumoasă, probă a unei culturi bogate care-l făceau să fie unul dintre cei mai citați și apreciați istorici. Harnici au fost și ceilalți, au cercetat cu toții fonduri impresionante de arhivă, însă atuurile prof. Vinogradov au făcut diferența între el și restul istoricilor amintiți.

Prima lucrare de românică publicată de Vladilen Nikolaevici Vinogradov este monografia dedicată Răscoalei din 1907, care fusese și teză de doctorat susținută în 1956. A urmat o altă carte importantă, *Россия и объединение румынских княжеств* [Rusia și unirea Principatelor Române]. Dar – și aici specialiștii sunt unanimi – cea mai importantă lucrare a prof. Vinogradov este monografia *Румыния в годы Первой мировой войны* [România în anii Primului Război Mondial], care-l confirmă nu doar drept cel mai însemnat specialist sovietic în istoria României, ci și ca unul dintre cei mai importanți experți din lume în istoria Primului Război Mondial. A coordonat mai multe lucrări de sinteză dedicate istoriei moderne și contemporane a României, publicate în anii 1970-80, la Moscova.

Din păcate, zecile de cărți și sutele de studii semnate de prof. Vinogradov, din motive politice în primul rând, nu s-au bucurat de atenția pe care o meritau din partea istoricilor români. Adesea au fost criticate fără a fi măcar citite, mai ales în revistele sau sintezele pilotate politic atât de către cuplul de tristă faimă de la CC al PCR, Mușat & Ardeleanu, cât și de istoricul militar Ilie Ceaușescu.

Armand Goșu

Constantin Schifirneț, *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății*, București, Tritonic, 2016, 200 p.

The scholarly literature on ‘modernity’ is vast, but most studies have several things in common. To begin with, most people who write about modernity presuppose that it exists, and is a historical phenomenon that we are able to study. They also assume that it has certain identifiable characteristics, can be found in some places but not others, and grows into its mature form over time, and spreads through both time and space. Constantin Schifirneț challenges some but not all of these assumptions in *Modernitatea tendențială*, which is effectively an extended essay reflecting on the nature of modernity. The book is the culmination of several decades spent reflecting on the problem, and is grounded in a solid grasp of the leading theorists on the topic. Schifirneț provides the reader with a guided tour of the various approaches to concept before proposing his own notion of ‘tendentious modernity’, building on and extending the existing literature.

Until recently, most theorists of modernity assumed that it what Schifirneț calls ‘classical modernity’ originated in Western Europe as a result of industrialization, rationalization, state-building, and the creation of public and private spheres. It was characterized by the inheritance of classical Greece and Rome, Western Christianity, European languages, the separation of secular and spiritual authority, legal codes, pluralism, civil society, representative bodies, and individualism. As postcolonial scholars such as Dipesh Chakrabarty and Gurminder Bhambra have pointed out, however, this approach assumes that the West has the only ‘true’ modernity and marginalizes the rest of the world as places-without-modernity. It also leads to a weak analytical understanding of modernity, assuming that it can only spread through colonialism or imitation, resulting in ‘partial’ or ‘failed’ modernities outside of the West. But, Schifirneț argues, if a combination of certain sociological factors produced modernity in the West, then those same factors should also produce something similar wherever they are found. He writes that,

The components of European – that is, Western – modernity, such as progress and reason, capitalist modes of production, industrialisation and a market economy, the growth of nation states and institutionalized bureaucracies cannot be avoided by any society. Modernity spreads in every society through their direct and indirect influence, the result being the radical transformation of local cultures and traditions. Modernity appeared wherever groups of people trying to understand the world moved, and thus geographical discoveries and their short and long-term consequences caused paradigmatic changes in social, economic, and cultural development. (p. 27-28)

Modernity appears through a process of modernization, which Schifirneț describes as ‘the transformation of traditional, rural, agrarian societies into secular, urban, industrial societies in which commerce and industry dominate the economy’ (p. 45). By now the reader will have noticed how much Schifirneț relies on classical models. He

assumes not only that modernity is a valid category of analysis grounded in reality – rather than just a way that people have tried to understand their world – but also that such things as ‘traditional’ societies exist as the other half of the modern/pre-modern binary or perhaps, as the other pole in a spectrum. He also agrees that Western European societies represent modernity in its ideal type and that wherever it takes place, modernization requires the same interplay of forces that produced modernity in the West. But Schifirneț’s approach is also much more subtle. He identifies no less than thirteen major schools of thought regarding modernity, including ‘late modernity’, ‘reflexive modernity’, ‘liquid modernity’, ‘multiple modernities’, ‘alternative modernities’, and ‘global modernity’, and evaluates each in turn before proposing his own paradigm of ‘tendential modernity.’

Schifirneț argues that ‘tendential modernity’ emphasizes

A distance between classical (Western) modernization and a modernization resulting from the difference between the speed of modern economic growth and cultural, political, and intellectual modernity. *Tendential* represents an evolution of the modernization process, an evolution defined by internal and external factors which usually act in a contradictory manner such that the intensity of their influence on the development of a society differs. (p. 93)

Whereas previous scholars have evaluated non-Western societies according to how closely they mirror Western modernity, Schifirneț’s model creates a prism through which one can analyze how and why different types of modernity emerge. In particular, Schifirneț is attentive to the apparent contradictions thrown up by the process of modernization, such as the conflicts over autochthonous versus imported models of development, the tendency of modernizing societies to produce authoritarian or unstable regimes, and concerns about ‘underdevelopment’ or a lack of ‘culture’ despite stable economic growth. Societies undergoing tendential modernization, Schifirneț claims, produce schisms between elite groups that promote a specific type of modernization and other segments of society which resist it. The ‘ambiguity’ of an incomplete modernization and social ‘ambivalence’ towards modernization are related but distinct phenomena, and Schifirneț insists that we analyze them separately.

Modern Romanian history lies at the heart of Schifirneț’s model. Wrestling with the problem of ‘forms without substance’ (*forme fără fond*) and alert to the sharp social conflicts that have dominated the history of the Romanian nation-state, Schifirneț has proposed a useful and original way of thinking about Romanian development. He explains that the Romanian state prioritized nation-building over economic modernization, for example, which is why nationalist ideology has dominated Romanian experiences of modernity. How valuable one finds his model depends on the extent to which one agrees with Schifirneț’s reading of Romanian history, especially his understanding of rural change. ‘Romania experienced modern transformations,’ he writes, ‘some of them substantial, but they have not impacted the rural communities except to a small degree.’ (p. 140) Furthermore, ‘the peasantry [...] is excluded from the modernization project, continuing to work and live in a premodern, patriarchal world, far from becoming producers and consumers of capitalist products.’ (p. 142). Whether such hermetic categories as ‘pre-modern’ and ‘modern’, ‘peasant’ and ‘capitalist’ or ‘rural’ and ‘urban’ exist is left for the reader to decide, and Schifirneț’s model is useful to the extent that one finds such categories appropriate to the Romanian situation.

Roland Clark

Liviu Neagoe, *Antisemitism și emancipare în secolul al XIX-lea. Dileme etnice și controverse constituționale în istoria evreilor din România, București, Editura Hasefer, 2016, 264 p.*

În pofida numărului impresionant de scrieri despre procesul de modernizare a societății românești din secolul al XIX-lea, modernitatea românească comportă încă destule aspecte ce merită elucidate sau tratate într-o manieră mult mai serioasă și lipsită de inhibiții decât s-a făcut până acum. Locul discursului triumfalist, marcat de o viziune simplistă și didactică, trebuie luat de analize oneste, lipsite de patimă și scoase de sub umbrela nelipsitului patriotism de fațadă. Cu atât mai mult cu cât istoriografia românească a fost grevată prea mult timp de necunoașterea curentelor occidentale asupra conceptului de națiune. Formarea unei națiuni, a conștiinței naționale sunt procese delicate, a căror cunoaștere necesită o viziune istorică profundă, precum și o bună înțelegere a mecanismelor ce le guvernează. Mai mult, încercarea de descifrare a construcției identității naționale devine caducă fără relevarea alterității sale, care o însoțește în mod necesar și tulburător. Din acest punct de vedere, remarcăm apariția lucrării domnului Liviu Neagoe, *Antisemitism și emancipare în secolul al XIX-lea. Dileme etnice și controverse constituționale în istoria evreilor din România*, lucrare ce își propune să abordeze „integral chestiunea relațiilor dintre români și evrei din perspectiva ideii de cetățenie și a procesului de construire în sens modern a națiunii”. Autorul prezintă dintr-o perspectivă corectă și cât mai obiectivă posibil avaturile procesului de integrare a evreilor în societatea românească, una marcată de episoade dramatice, cu consecințele sale inerente.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, societatea românească a fost supusă unui amplu proces de modernizare, în paralel cu obținerea independenței de stat și afirmarea națiunii române. Aceste fenomene au determinat o reconsiderare a rolului pe care îl jucau evreii din România: dacă până la 1878 aceștia constituiau o minoritate blamabilă, dar acceptată, după Congresul de la Berlin, care a impus României schimbarea statutului evreilor, aversiunea la adresa acestora se va accentua. Conform autorului, elitele politice și intelectuale românești și-au centrat discursul în jurul unității naționale, iar antisemitismul a fost o consecință a modernizării structurilor statale și a instituțiilor României moderne, care a adus în prim-plan problema naturalizării populațiilor minoritare și conferirea de drepturi politice acestora. Celelalte argumente invocate în sprijinul antisemitismului românesc, devenite deja clasice – demografic, economic, cultural, civilizațional –, au fost aduse ulterior în sprijinul unei teze ce prinsese deja contur. Inițial restrâns, antisemitismul a devenit endemic în societatea românească ulterior desfășurării Congresului de la Berlin, proces în care a fost angrenată aproape întreaga elită politică și intelectuală a țării.

Evident, apare întrebarea de ce evreul a devenit factor de referință negativ? Liviu Neagoe descifrează răspunsul pornind de la „conflictul civilizațional” dintre români și evrei, ce presupunea refuzul integrării evreilor, incapabili de asimilare, în sensul renunțării totale la identitatea evreiască și adoptarea normelor și valorilor aparținând culturii române. Retardul pe care l-a avut România în raport cu țările din vestul Europei, sub multiple aspecte ale modernizării, s-a tradus în mutarea accentului pe dimensiunea etnică a cetățeniei, ceea ce ducea la excluderea administrativă a alogenilor (acest retard a fost vizibil inclusiv în diseminarea antisemitismului, început în România într-o perioadă când țările apusene finalizau procesul de emancipare juridică a evreilor). Cu alte cuvinte, în plan juridic, principiul *jus sanguinis* a prevalat în fața celui de *jus solis*, al cărui umanism era incompatibil cu tradiția legislativă românească. La

începutul secolului al XX-lea, cel care avea să preia ștafeta luptei împotriva evreilor va fi profesorul ieșean A. C. Cuza, acesta încercând să dea antisemitismului o aparență științifică. O figură mediocră în spațiul românesc, Cuza a compensat prin tenacitate și radicalism, programul său înglobând disprețul față de democrație și preferința pentru autoritarism, dar mai ales un antisemitism maniacal, marcat de obsesii evidente. Prin intermediul vehiculului său politic, Liga Apărării Național-Creștine, Cuza avansa ideea eliminării evreilor din corpul social românesc cu scopul de a regenera națiunea română, aflată în primejdie. Apropiat de Cuza, savantul Nicolae Paulescu, căruia i se atribuie descoperirea insulinei, în pofida faptului că cercetări noi au infirmat fără echivoc această ipoteză, a dat dovadă în scrierile sale de un antisemitism feroce, avansând chiar ideea exterminării evreilor din România. Ideilor lui Cuza li s-a raliat și geograful Simion Mehedinți, îngrijorat de evoluția demografică a minorității evreiești. În fapt, conchide autorul, obstacolul care se impunea a fi depășit era cel al „deschiderii culturale”: evreii să iasă din izolarea comunitară, specifică acestei minorități, iar românii să iasă din paradigma statului național, cu tot ceea ce presupune aceasta. Evident, acest fapt era dificil, dacă nu aproape imposibil de realizat pentru ambele tabere. Se adaugă la aceasta teama românilor că acordarea de drepturi politice evreilor ar fi dus la posibilitatea ca aceștia să achiziționeze pământuri în mediul rural, ceea ce, în imaginarul politic antisemit, ar fi avut drept consecință apariția unui stat evreiesc în cadrul României, dacă nu chiar extincția națiunii române. În contextul unui imaginar național bătuit de fantasma evreului neasimilabil și acaparator, discursul politic și ideologic nu se putea desfășura decât pe coordonatele observate anterior. Rezultatul era că, la începutul secolului al XX-lea, România și Rusia erau singurele state din Europa care nu rezolvaseră problema emancipării comunităților evreiești de pe teritoriile lor.

Așa cum se știe, deși nu se prea recunoaște și mai puțin se scrie, antisemitismul românesc, în pofida caracterului său retrograd și irațional, a fost preluat de majoritatea intelectualilor români ai epocii. Domnul Neagoe începe descrierea „paradigmei culturale a antisemitismului românesc” cu două cazuri cu valoare de simbol: Bogdan Petriceicu Hasdeu și Vasile Alecsandri. Hasdeu a atras atenția asupra inadecvării evreilor, care nu sunt creștini și nu pot fi asimilați, la care se adaugă „tendința de a câștiga fără muncă, lipsa simțului de demnitate și vrăjmășia contra tuturor popoarelor”. Pe de altă parte, antisemitismul hasdean nu este radical, dimpotrivă, își propune egalitate pentru români și egalitate pentru străini, evreul aparținând ultimei categorii. Poetul Vasile Alecsandri, autorul unei piese de teatru cu vădit mesaj antisemit, *Lipitorile satelor*, se va manifesta cu tărie împotriva revizuirii articolului 7 din Constituția României prin celebrul discurs din 1879, rostit în plenum Senatului, discurs ce reprezintă o sinteză a concepției antisemite a poetului. Alecsandri făcea apel la trecut, era îngrijorat pentru prezent și privea cu frică spre viitor prin prisma conflictului dintre poporul român, pașnic, tolerant, generos, și evrei, fanatici religioși și neasimilabili. Concluzia venea firesc: „A respinge încetățenirea evreilor înseamnă a refuza sinuciderea neamului nostru”. În acest context, autorul ne prezintă cazul lui Lazăr Șăineanu (1859-1934), filolog de certă valoare, ce și-a susținut doctoratul în filologie la Universitatea din Leipzig. Cum cariera universitară pe care o preconiza era legată de obținerea cetățeniei române, Șăineanu a întreprins demersurile necesare naturalizării sale. În ciuda meritelor sale academice și a încercărilor repetate, ce au inclus convertirea la creștinism, lui Șăineanu i s-a refuzat șansa de a activa în propria țară ca cetățean cu drepturi depline. România practica o „ideologie a excluderii” tocmai la adresa celor care o iubeau și îi făceau cinste.

Așa cum remarcam, majoritatea intelectualilor români au inserat în scrierile și reflecțiile lor „chestiunea evreiască” pornind, în primul rând, de la definirea propriei identități naționale și a unui asumat trecut glorios. Mihai Eminescu, cel mai important poet român, a militat, în cadrul publicisticii sale, pentru puritatea națiunii române, amenințată de *clasa superpusă*, alcătuită din străini, în special evrei. De asemenea, reacția lui Eminescu poate fi pusă pe seama dorinței sale de a proteja țărănimea și clasa de mijloc în formare în fața presiunii concurențiale din partea evreilor. Pe lângă aceasta, ca atâția alții, poetul român va remarca imposibilitatea asimilării evreilor („nu sunt – nu pot fi români”), în special din cauza numărului lor. În consecință, Eminescu respingea acordarea drepturilor civile și politice minorității evreiești, în care vedea compromiterea interesului național și economic al românilor. Scriitorul Ioan Slavici a dat dovadă de o virulență antisemită rară în respectivul peisaj cultural al epocii, unele dintre scrierile sale frizând „soluția finală”: „Nu ne-ar rămâne deci decât ca, la un semn dat, să închidem granițele și să îi tăiem [pe evrei] și să îi aruncăm în Dunăre până la cel din urmă om, încât să nu mai rămâi nici sămânță de dânșii. Aceasta e singura soluțiune, ce după mintea sănătoasă îi poate rămâne unui popor trainic în niște împregiurări ca cele de astăzi”; texte precum acesta, remarcă autorul, erau, totuși, în epoca modernă, excepția, nu regula. Istoricul A. D. Xenopol era îngrijorat de creșterea demografică a evreilor, precum și de acapararea de către aceștia a comerțului și meșteșugurilor în detrimentul românilor, dar preconiza naturalizarea individuală a evreilor drept soluția optimă. Nicolae Iorga, în promovarea naționalismului politic și cultural, concepție guvernată de un patriotism exaltat și sprijinită pe un ego supradimensionat, a acuzat, la rândul său, parazitismul corpului evreiesc, „infiltrat fraudulos în corpul națiunii”. În 1910, Iorga, împreună cu A. C. Cuza au pus bazele Partidului Naționalist Democratic, dar tendințele antisemite ale lui Iorga s-au estompat treptat, fără a fi abandonate niciodată. Astfel se arată și în *Raportul final* al Comisiei pentru Studiarea Holocaustului în România: „Trebuie recunoscut că până și Nicolae Iorga, care ajunsese la maturitate în această perioadă, a fost antisemit, în ciuda geniului său și a admirabilelor sale realizări în domeniul academic și în alte domenii”. Vasile Conta, cu o operă filosofică importantă și demnă de remarcat, s-a opus cu tărie revizuirii articolului 7 din Constituție, aducând în discuție argumente bazate pe principii naționaliste, ca și pe unitatea de rasă a românilor. Păstrarea nealterată a identității naționale era incompatibilă cu asimilarea evreilor, ce reprezentau, în plus, un pericol economic. Vasile Conta a fost, după expresia lui Leon Volovici, „adevăratul întemeietor al antisemitismului doctrinar românesc”, întrucât așeza la temelie pericolului evreiesc nu motivațiile economice sau sociale, ci însuși principiul național, teama de degenerare a rasei românești prin amestecul cu evreii. Constantin Rădulescu-Motru, fără a profera un antisemitism explicit, a urmărit fundamentarea teoretică a antisemitismului românesc, dar se va converti la naționalismul obsedant al perioadei interbelice și va defini românismul drept „spiritualitatea care pune în acord cerințele vieții românești cu noua spiritualitate europeană”. Lor li se pot adăuga mulți alții precum Costache Negri, Constantin Istrati, intelectuali, care, din diverse motive ce pot diferi de la persoană la persoană, au văzut în existența evreilor români un episod apocaliptic cu consecințe nefaste pentru viitorul națiunii române. Concluzia ar fi aceea că discursul antisemit al intelectualilor români din epoca modernă poate fi intrinsec legat de viziunea acestora asupra națiunii și definirii identității naționale. Or, definirea identității se face, invariabil, inclusiv prin raportarea la alteritate, personificată, în acest caz, de evrei.

Piesa de rezistență a lucrării lui Liviu Neagoe o reprezintă descrierea temeinică a „chestiunii evreiești” din perspectivă constituțională și implicit legală. Oamenii politici

români nu s-au lăsat mai prejos decât compatrioții lor intelectuali (asta când cele două calități nu se confundau) și au încercat construcția unei arhitecturi legislative care să bareze calea evreilor spre emancipare și obținerea drepturilor politice. Constituția din 1866 interzicea, prin articolul 7, naturalizarea străinilor care nu erau creștini, vizați fiind evreii, dar presiunea internațională ulterioară Războiului de Independență în sensul schimbării acestei prevederi a dus la o dezbatere majoră în cadrul societății românești și a adâncit prăpastia între majoritari și minoritari. Capitolele II și III ale lucrării (*Emanciparea evreilor ca subiect de dezbatere constituțională și O schimbare de paradigmă: modificarea articolului 7 din Constituție*) sunt impecabil scrise, convingătoare și rezultatul unui travaliu intelectual demn de remarcat. Autorul realizează o incursiune în tradiția constituțională românească și analizează documentele juridice care tratau condițiile naturalizării în spațiul românesc, așa cum a fost *Constituția Cărvunarilor*. Regulamentele Organice au fundamentat cetățenia potrivit principiului *jus sanguinis*, ceea ce plasa accentul pe dimensiunea etnică a cetățeniei și făceau distincție între acordarea de drepturi civile și cele politice. Programele emaneate din tensiunea revoluționară de la 1848 conțineau principii generoase, inclusiv în ceea ce privește naturalizarea evreilor, dar chiar creatorii lor își vor schimba radical atitudinea ulterior (cazul cel mai elocvent este al lui Mihail Kogălniceanu). Convenția de la Paris statua posibilitatea extinderii drepturilor politice către minoritățile religioase, iar atitudinea lui Cuza a dat speranțe evreilor, dar Constituția din 1866 părea să fi închis definitiv această dezbatere. În pofida presiunii populare, a campaniilor de presă și a agitațiilor antisemite care au precedat adoptarea articolului 7, autorul este convins că acesta reprezintă rezultatul unei alegeri, care a ținut cont de faptul că naturalizarea implica acordarea dreptului de proprietate asupra pământului, fapt inacceptabil pentru elita politică românească: „[...] forma finală a articolului 7 este o soluție cu argumente politice, dată unei probleme eminentemente politice”, prioritară fiind consolidarea statului național.

În perioada următoare, după 1866, antisemitismul politicianilor români s-a dezvoltat și radicalizat, așa cum o demonstrează circularele miniștrilor Kogălniceanu și Brătianu. Tot acum, se afirmă *Fracțiunea liberală și independentă* aparținând liberalilor radicali din Moldova, care promova o politică agresivă de îngădire a drepturilor pe care le aveau evreii. În lipsa unei burghezii autentice, evreii au ocupat această nișă a comerțului și micii industrii, mai ales că aceștia erau majoritari în orașele moldovene, jucând așadar un rol pozitiv în modernizarea societății românești. Pe de altă parte, politicienii români au văzut în acest fenomen o încercare de atentat la adresa naționalității române, în special prin acapararea pământurilor rurale de către capitalul evreiesc: „Afară de aceasta e un principiu de drept că naționalitatea rezidă în pământ, ori pământ nemaiavând Românul, unde-i mai este naționalitatea?”, se întreba George G. Stroescu.

Așa cum am mai remarcat, Tratatul de la Berlin a fost un moment extrem de important în discuțiile privind constituționalismul românesc, dezbaterea fiind centrată pe revizuirea articolului 7 din Constituție și implicațiile acestui gest. Liviu Neagoe tratează această majoră temă din perspectiva a trei paliere: juridic, ce presupune modificarea procesului de acordare a cetățeniei prin excluderea dimensiunii confesionale, dar în dezacord cu stipulațiile impuse de Marile Puteri, soluția găsită fiind cea a naturalizării individuale, proces care se va dovedi în practică extrem de greoi și rigid; palierul politic, concretizat de analiza amplă a argumentelor invocate de politicienii români împotriva sau în favoarea revizuirii. Putem remarca, în acest moment, că nu toți politicienii români au fost antisemiți: P. P. Carp, de pildă, ca și Titu Maiorescu au dovedit echilibru și luciditate în abordarea „chestiunii evreiești”, privindu-i pe evrei cu empatie; palierul

politicii externe reliefează asperitățile luptei diplomatice a românilor pentru recunoașterea independenței de stat, agravată de pretențiile germane privitoare la afacerea Strousberg. În cele din urmă, revizuirea articolului 7 din Constituție s-a dovedit a fi doar un compromis, ce instituia formal posibilitatea naturalizării evreilor, dar în practică distanța față de evrei a crescut, la fel cum a crescut și antisemitismul românesc. Efectele târzii ale acestui fapt vor putea fi văzute cu tărie în perioada interbelică. „În contextul politic tot mai agitat al sfârșitului anilor 1930 – scrie Liviu Neagoe –, antisemitismul a devenit parte integrantă a mișcărilor politice, într-o ideologie a urii și a violenței care au pregătit legislația antievreiască, pogromurile și Holocaustul pentru care societatea românească nu a fost pregătită, dar cărora nu a știut nici să li se opună.” Putem spune că, în epoca modernă, pentru evrei a început „drumul spre iad” (titlul unui alt studiu foarte reușit al domnului Neagoe). Se spune că drumul spre iad este pavat cu bune intenții. În cazul evreilor din România, nici măcar acestea nu au existat.

În concluzie, vă recomand cu căldură lucrarea domnului Neagoe pentru că aceasta aduce lumină într-un spațiu atât de puțin explorat și încă mai puțin înțeles. Domnul Liviu Rotman spunea că „acest volum aduce în prim-planul cercetării istorice forța unui talent care se va impune”. Credem cu tărie că numele domnului Neagoe s-a impus deja și nu mai poate fi ocolit de istoriografia românească la a cărei îndreptare și-a adus din plin aportul, fie numai și prin această lucrare.

Bogdan Caranfilof

Cristian Sandache, *Politică, propagandă și război. Societatea românească în anii 1940-1944*, Iași, Editura Lumen, 2016, 212 p.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, pe 14 ianuarie 1941, Mihail Sebastian nota în jurnalul său: „Seară de neliniște fără să-mi dau seama exact de ce. Simt amenințări nelămurite. Parcă ușa nu e bine închisă, parcă obloanele ferestrelor sunt transparente, parcă zidurile înseși devin străvezii. De oriunde, în orice moment, e cu putință să năvălească de afară nu știu ce primejdii, pe care le știu de fapt prezente totdeauna, dar cu care mă obișnuiesc, până a nu le mai simți. Și deodată, totul devine apăsător, imediat, sufocant. Ai vrea să strigi după ajutor – dar spre cine? Cu ce glas? Cu ce cuvinte?” Starea de anxietate, vecină cu panica, resimțită de scriitorul român era întemeiată într-o epocă dementă, guvernată de irațional și al cărei mijloc de exprimare era frecvent violența oarbă, una, probabil, fără precedent în istorie. În plus, Sebastian trebuia să suporte aberantul stigmat evreiesc, într-un context terifiant și în cadrul unui stat care își fortificase constant antisemitismul funciar, încă din perioada modernă.

În pofida faptului că, la 1918, România Mare devenea o realitate ce părua imposibil de realizat în timpul Primului Război Mondial, gestionarea acestei situații s-a dovedit a fi un examen greu de trecut pentru clasa politică românească. Distanța între Vechiul Regat și România interbelică, din multe puncte de vedere, este atât de dificil de cuantificat, încât pare neverosimilă. Evident, contextul extern caracterizat de derivă, confuzie și tensiune nu putea decât să se reflecte corespunzător într-o țară aflată la periferia politică și economică a Europei. Ascensiunea ideologiilor totalitare, criza economică, radicalizarea tineretului, prezența, într-un număr semnificativ, a minorităților, corupția și slăbiciunea generalizată a politicienilor – au diluat esența democratică a statului român, oricum firavă. Începând cu anul 1938, România va cunoaște o perioadă succesivă de regimuri dictatoriale, debutând cu instaurarea regimului personal a lui Carol al II-lea și continuând cu dictatura antonesciană, peste care s-a suprapus nefastul cataclism reprezentat de cel de-al Doilea Război Mondial.

Această perioadă, cuprinsă între anii 1940 și 1944, face obiectul lucrării lui Cristian Sandache, *Politică, propagandă și război. Societatea românească în anii 1940-1944*, apărută la editura Lumen, în anul 2016. Autorul, istoric de formație, specializat în istoria interbelicului românesc și analiza mișcării legionare (a publicat, printre altele, cărți precum *Radiografia Dreptei românești, 1927-1941*, *Îngerii căzuți. O istorie a Extremei Drepte din România* sau *Istorie și biografie: cazul Corneliu Zelea Codreanu*), face un pas mai departe și încearcă să investigheze perioada dictaturii antonesciene, mai ales din perspectiva fenomenului propagandistic, care a însoțit-o în permanență, sau a organizării sistemului educațional. Propaganda intensivă, de masă și dusă prin mijloace moderne era un fenomen relativ nou, dar care s-a insinuat rapid, ca un instrument mai mult decât util pentru regimurile totalitare, ce urmăreau subordonarea opiniei publice. În mod normal, așa cum consideră Călin Hentea, în lucrarea sa *Enciclopedia propagandei românești*, propaganda poate avea valențe pozitive, dar asocierea sa cu excesele presupuse de anumite perioade sau regimuri o transformă într-un instrument abil de manipulare, distorsionare sau inducere a unor stări de spirit ce contrastează frapant cu realitatea cotidiană. În mod cert, acesta este cazul regimului antonescian, la fel cum a fost cazul regimului comunist, în special în perioada de după 1965, tutelată de Nicolae Ceaușescu, căruia i s-a creat un grotesc cult al personalității.

După abdicarea lui Carol al II-lea, survenită ca urmare a pierderilor teritoriale din vara anului 1940, pierderi pe care România nu a avut capacitatea să le prevină sau să le împiedice, România a devenit stat național-legionar, în fruntea statului aflându-se Ion Antonescu. Legionarii însă, în pofida aurei mistice pe care și-o atribuiseră, au demonstrat că nu aveau nici o legătură cu guvernarea unui stat; deopotrivă incompetenți și orgolioși, reprezentanții Mișcării Legionare au încercat să se ghideze exclusiv pe baza unor considerente personale; fie încercarea de răzbunare pentru asasinarea fostului lider, Corneliu Zelea Codreanu, fie pentru excluderea, prin orice mijloace, a evreilor din viața publică a României. În aceste condiții, prezența lor la putere nu putea decât să agraveze și să tensioneze situația, oricum foarte grea. În ianuarie 1941, după un scurt episod, cunoscut sub numele de „rebeliunea legionară”, Antonescu i-a înlăturat brutal de la guvernare, asumându-și în totalitate conducerea statului. În iunie, România a intrat în război alături de Germania și a participat cu un efort substanțial la campania de atacare a Uniunii Sovietice, recuperând teritoriile cedate acesteia în 1940. Ulterior, așa cum se știe, Germania a fost incapabilă să susțină ofensiva, iar bătălia de la Stalingrad a întors cursul războiului, unul pe care Germania și aliații săi, printre care și România, l-au pierdut, în cele din urmă, categoric. În aceste condiții, prin actul de la 23 august 1944, regele Mihai I-a îndepărtat pe Antonescu de la conducerea statului și a reorientat politica externă a României spre o alianță cu puterile învingătoare.

Aceste evenimente istorice, ca și evoluția internă a României în perioada menționată sunt schițate în cartea lui Cristian Sandache, accentul căzând pe organizarea și funcționarea aparatului de propagandă, în cele două etape ale sale, a statului național-legionar și a dictaturii de tip militar antonesciene. Evident, principalele teme uzitate de aparatul propagandistic au fost naționalismul și anticomunismul. În plus, legionarii au dezlănțuit o veritabilă propagandă antisemită, irațională și inabilă, dar furibundă, dublată de acțiuni concrete în plan legislativ sau administrativ, ce vizau excluderea evreilor din cadrul societății românești. Delirul național-mistic legionar convergea înspre o restructurare totală a României, ce urma a fi transformată radical în substanța sa și articulată potrivit unei viziuni proprii. De asemenea, legionarii au pus un important accent pe reprezentare, pe exhibarea simbolurilor legionare („portul uniforme era

obligatoriu, iar drapelul legionar, cu gratiile de fier stilizate, era arborat alături de tricolorul românesc”) sau pe ample manifestații și procesiuni, dedicate camarazilor căzuți în luptă cu regimul carlist. Martirajul legionar devenea țelul suprem al existenței, moartea legionară fiind considerată un moment de climax, guvernat de fericire și împlinire. Nume importante din peisajul cultural românesc s-au alăturat efortului legionar de purificare a lumii vechi: Constantin Noica, Horia Stamatu, Emil Cioran, Victor Popescu, Ernest Bernea, Costin Murgescu, Nichifor Crainic sau P. P. Panaitescu.

După eliminarea legionarilor de la putere și intrarea României în conflict, propaganda a fost, în mod evident, subsumată efortului de război, ce presupunea o mobilizare extraordinară a populației, sub diverse forme, și o stare de veghe neîntreruptă. A fost aruncat în luptă tot arsenalul ideologic susceptibil să emoționeze și să sensibilizeze masele, să le consolideze sentimentele naționale, ce presupuneau conștiința supremului sacrificiu; paralel, propaganda a urmărit să prezeve starea de ordine și legalitate, să întărească și să potențeze disciplina muncii sau să mențină o atmosferă de obediență față de regimul politic existent. La fel ca în timpul perioadei legionare, au fost atrași importanți oameni de cultură, ziariști abili sau scriitori talentați, dar coordonarea domeniului i-a revenit lui Mihai Antonescu, omul de încredere al mareșalului, aflat mereu în consonanță cu viziunea acestuia: „Statul național – scria Mihai Antonescu – trebuie întemeiat pe o sinteză totală a națiunii, dar, în același timp, pe disciplina maselor naționale prin îndiguierea lor în grupuri naționale și prin legarea acestor grupuri de viața națională în scopul promovării meritelor și capacității individului”. Tot în acest scop, a fost organizat sistemul educațional românesc în această perioadă, sistem structurat pe coordonatele obsedantului naționalism, a regenerării fizice și morale a națiunii sau pe activități specifice, menite să sprijine uriașul efort de război.

În celebra sa lucrare, *Istorie și mit în conștiința românească*, Lucian Boia avansa o controversată idee, potrivit căreia nu există și nici nu poate exista noțiunea de istorie obiectivă. Afirmția a suscitat numeroase replici sau poziționări, nu este cazul să le enumerăm aici, dar discuția rămâne deschisă: nu știu dacă se poate scrie istorie obiectivă, însă, în mod cert, există și se scrie mereu istorie subiectivă. Cartea lui Cristian Sandache este un exemplu potrivit în acest sens. Sigur, perioada celui de-al Doilea Război Mondial și a rolului României, precum și exprimarea internă a regimului dictatorial impus de Antonescu, sunt teme dificile, complicate și încărcate de un soi de emoție nedefinită. Mai mult, în cea mai mare parte, istoriografia comunistă a reușit să pervertească de o manieră categorică reprezentarea istorică asupra acestui interval. Se adaugă la aceasta patriotismul, parcă inerent și de neocolit al unor istorici români, care ajung, în acest fel, să privilegieze dimensiunea subiectivă sau să subordoneze interpretările propriilor premise de la care pornesc în cercetarea istorică și care par a fi imuabile. Pe de altă parte, din fericire, în ultimii ani au apărut mai multe studii valoroase și pertinente, care încearcă, iată, sub semnul obiectivității, să trateze onest subiecte precum cele menționate; sigur, nu de puține ori, acești autori provin din spații de cultură exterioare spațiului românesc (Roland Clark, Armin Heinen).

De altfel, autorul conștientizează că ideile sale pot fi citite în cheia subiectivității. Referindu-se la poetul Radu Gyr, Cristian Sandache notează: „Dar, cu riscul de a fi acuzați de subterane simpatii legionare, cred că în acest caz era vorba mai curând de entuziasmul excesiv stilistic [...]” (p. 31). Nu este intenția mea de a îi atribui istoricului simpatii legionare, fie ele și latente, dar nu pot trece cu vederea modalitatea în care domnia sa alege să își structureze narațiunea: în pofida faptului că acțiunile sau atitudinile legionarilor, deseori, sunt just apreciate, există o dorință irezistibilă de a echilibra

balanța: Radu Gyr cerea exterminarea fizică a dușmanilor Legiunii, dar nu era capabil de crimă (nu se spune că pana este mai puternică decât spada?), Horia Sima era lipsit de tact și înțelepciune, dar nu îi lipsea inteligența și cultura generală, legionarii au purces la război împotriva oponentilor din timpul regimului carlist, dar nici aceștia nu aveau vreo justificare rațională sau legală pentru acțiunile lor. Mai mult, poate nu atât ce se spune intrigă, cât ceea ce este trecut cu vederea: autorul preferă să nu scrie nimic despre oribilul episod al crimelor de la Jilava, Snagov și Strejnicul, soldat cu execuția a 65 de persoane, printre care Nicolae Iorga și Virgil Madgearu. Or, așa cum scrie Armin Heinen, asasinările au constituit punctul culminant al unor grave și flagrante ilegalități săvârșite de către legionari: ucideri, arestări ilegale, mii de delictе asupra proprietății. Motivațiile, oricare ar fi ele, devin caduce în acest context: patriotismul sau ortodoxismul fervent al legionarilor nu pot fi substitute ale unui fanatism inabil, tradus în violență generalizată, asasinare înfiorătoare sau antisemitism. Probabil și Stalin se considera un veritabil patriot rus, dar asta nu l-a împiedicat să trimită spre moarte în jur de 20 milioane dintre concetățenii săi. Indiferent de premisele de la care pornește și de căile pe care le urmează în cercetare, istoricul nu poate să nu ajungă la concluzia că Mișcarea Legionară a fost o organizație cu caracter fascist, criminală și nefastă pentru evoluția noastră istorică. Într-adevăr, toate acestea au avut loc într-un context de care trebuie să ținem seama și care poate fi, la rigoare, înțeles, dar faptele rămân ca atare și nu pot fi șterse din memoria românească prin simpla lor omitere. Dacă nu trebuie sau nu pot fi judecate de la înălțimea perspectivei zilelor noastre, cel puțin merită prezentate în integralitatea lor, datorie ce revine istoricului onest.

Pe aceeași linie, imaginea mareșalului Antonescu apare edulcorată în raport cu dimensiunea faptică a regimului pe care l-a înfrunghiat, oricum faptele sale fiind explicate prin intermediul coordonatelor extrinseci în funcție de care a fost nevoit să evolueze. Din nou, discuția comportă nuanțe ce se cer clarificate cu atenție: Antonescu este, desigur, departe de obsesia antisemită proferată de Hitler, dar a fost antisemit, fără nici un dubiu. Exterminarea fizică a evreilor, care imprimă regimului un caracter genocidar, este o realitate ce nu poate fi tăgăduită: pogromul de la Iași, deportarea evreilor din Basarabia și Bucovina sunt episoade cu consecințe tragice pentru minoritatea evreiască, iar Antonescu a avut contribuția sa directă în scopul îndeplinirii lor (a se vedea pe larg Raportul Comisiei Internaționale pentru Studiarea Holocaustului în România); bineînțeles, acestea nu sunt menționate în lucrarea lui Cristian Sandache. Sigur, pe de altă parte, trebuie remarcat și faptul că mulți evrei au scăpat de ororile „soluției finale” prin intervenția lui Antonescu, dar asta într-un context în care înfrângerea Germaniei devenise certă. Altfel, așa cum remarca Liviu Neagoe, „responsabilitatea directă pentru atrocitățile petrecute în perioada Holocaustului aparține instituțiilor statului român. Este vorba de o violență instrumentalizată și dirijată cu mijloacele de care dispunea statul român, la care a asistat și o mare parte a populației românești”.

În schimb, mareșalul Antonescu apare pozitivat de câte ori i se oferă autorului ocazia: „Retorica textelor purtând semnătura lui Ion Antonescu [...] se caracteriza printr-o stilistică neobarocă, dar ea exprima, în fapt, seriozitatea structurală a Conducătorului statului și voința lui extremă canalizată în direcția regenerării națiunii române” (p. 16); „Ion Antonescu dorea ca întreaga națiune să conștientizeze faptul că țara trăia momente decisive pentru prezentul și mai ales pentru viitorul ei, iar istoria ar fi oferit poporului român o ocazie unică pentru ca acesta să poată demonstra că merită un destin demn de acele episoade luminoase ale istoriei sale zburcimate (p. 124); „Firea interiorizată și totodată fermă a mareșalului Ion Antonescu se deciptează cu ușurință din uriașul

material propagandistic de război, fiind cert că, alături de dinamismul organizatoric și energia verbală a lui Mihai Antonescu, personalitatea complexă și impunătoare a Conducătorului statului și-a imprimat efigia asupra discursului propagandistic național integrator” (p. 128). Poate părea ușor ilar, dar autorul consideră că referendumul organizat de Antonescu, organizat în 1941, în pofida intervenției instituțiilor statului, reprezintă un sincer moment de apropiere între popor și liderul său (p. 94-95). La fel, prezentarea lui Mihai Antonescu drept o figură luminoasă, un personaj talentat, harnic și neobosit și căruia autorul îi oferă un spațiu generos în lucrare contrastează cu imaginea reală a acestuia, un individ mediocru, dar care compensa prin obediența fără limite. Or, prezentarea unilaterală a unor aspecte ale regimului Antonescu, ce pot fi reale (deși, majoritatea nu sunt), fără introducerea necesară și dezirabilă a pandantului lor nu poate fi privită cu detașare și seninătate.

Dincolo de aceste observații, lucrarea lui Cristian Sandache îmi pare că suferă de un deficit de formă, tonul imprimat acesteia fiind, deseori, lapidar, deși multe afirmații sau puncte de vedere necesitau dezvoltări firești. Cartea poate fi utilă pentru aspectele sale tehnice sau bogăția de amănunte, bazată pe citarea extensivă a surselor, dar nu cred că se poate ridica la nivelul unor studii de înaltă ținută științifică, scrise cu acribie și obiectivitate, apărute în ultimii ani și care tratează aceste subiecte. Din nefericire, unii istorici români nu pot trece peste dimensiunea națională a istoriei noastre, ce generează invariabil subiectivitate și căreia îi cultivă doar aspectele pozitive, chiar și atunci când acestea lipsesc; dorind să scrie o carte despre fenomenul propagandistic, Cristian Sandache parcă face el însuși o propagandă, când subtilă, când fățișă regimului Antonescu, altfel responsabil pentru multe acțiuni reprobabile pe care memoria istorică le va reține întotdeauna. Într-un banc apărut în timpul Războiului Rece, Hrușciiov, aflat la Casa Albă, evidențiază toleranța sovietică prin faptul că jumătate dintre membrii Filarmonicii din Leningrad erau evrei, iar președintele american Kennedy îi replică că niciodată nu a știut câți evrei are Filarmonica din Washington. Alegând modalitatea prin intermediul căreia să trateze problematica abordată în această lucrare, Cristian Sandache pare că a numărat din doi în doi.

Bogdan Caranfilof

Tatiana Niculescu, *Mistica rugăciunii și a revolverului. Viața lui Corneliu Zelea Codreanu*, București, Editura Humanitas, 2017, 240 p.

Într-un excelent studiu asupra scrierii istoriei, tradus în limba română în 2002, David Lowenthal afirma că „trecutul e o țară străină”: îl descifrăm, îl remodelăm și, în final, proiectăm asupra lui propriile noastre viziuni despre istorie. Afirmația nu este mai puțin adevărată atunci când avem în vedere personalități care, într-o măsură sau alta, au influențat istoria așa cum o cunoaștem. A scrie biografia unei personalități istorice este un demers laborios și migălos, care presupune mai mult decât reconstituirea unei vieți și înseamnă, în primul rând, cunoașterea unei epoci și a unei mentalități. De altfel, într-o lucrare dedicată vieții lui Petru Groza, Dorin-Liviu Bîftoi atrăgea atenția asupra faptului că ar fi bine să nu îi mai confundăm pe biografi cu istorici, în pofida faptului că primii depun o muncă de documentare la fel de intensă pentru descrierea subiectului ce îi interesează (autorul însuși mărturisește că a lucrat doi ani și jumătate la această biografie). Dorin-Liviu Bîftoi are dreptate până la un punct: nu cred, totuși, că cele două calități (istoric și biograf) se exclud reciproc; există biografii foarte bine scrise de istorici veritabili, cunoașterea extinsă a epocii în care evoluează personajul central fiind mai

degrabă un plus decât o frână. Pe de altă parte, este drept că au existat și există atât lucrări istorice cât și biografii realizate de oameni din afara domeniului, care se ridică la standarde foarte înalte. La fel de adevărat este că unii dintre istorici preferă să ocolească acest gen din cauza dificultăților insurmontabile pe care le presupune, iar rezultatul final poate fi frustrant și nesigur. Căci, în ce măsură se poate scrie o biografie completă și onestă? Dincolo de urmele materiale, de documente, de mărturiile contemporanilor, resorturile intime ale unei vieți pot fi presupuse sau intuite, dar niciodată afirmate în deplină cunoștință de cauză. Scrierea unei biografii rezultă, astfel, într-o reprezentare exterioară, care poate fi solidă sau valoroasă, dar care nu poate capta până la final complexitatea universului uman în toate particularitățile sale. În afara demersului analitic însoțit de accesul la sursele primare și de o foarte bună cunoaștere a specificului perioadei, a scrie biografia unei personalități istorice devine sinonimă cu un act de creație literară. Cartea Tatianeii Niculescu, *Mistica rugăciunii și a revolverului. Viața lui Corneliu Zelea Codreanu*, apărută la editura Humanitas în acest an, se înscrie întocmai în acest registru.

Autoarea nu este istoric de formație, dar are un solid profil intelectual în calitate de scriitoare de romane și piese de teatru (unul dintre romane a fost dramatizat și a stat la baza unui film); în plus, a testat terenul istoric prin publicarea lucrărilor *Regina Maria: ultima dorință* și *Mihai I: ultimul rege al românilor*, ceea ce a ridicat nivelul de așteptare al acestei ultime cărți. Însă personajul central al cărții, Corneliu Zelea Codreanu, cât și epoca interbelică în care acesta s-a afirmat ca exponent al extremismului politic sunt subiecte complexe, ce necesită deopotrivă un orizont de cunoaștere profund și acribie în selectarea și interpretarea documentelor epocii. Într-adevăr, cel puțin în raport cu aceste exigențe, Tatiana Niculescu nu s-a ridicat la înălțimea așteptărilor.

Atracția față de scrierea biografiei unui asemenea personaj rezidă, conform autoarei, într-o mixtură de sentimente la adresa sa: „[...] îmi lipsea o biografie a lui Corneliu Zelea Codreanu din care să-mi lămuresc mai bine emoția admirativă sau, dimpotrivă, oroarea pe care acest om o stârnește până în zilele noastre”. Să remarcăm, încă de acum, că cititorul neutru va rămâne suspendat între cele două atitudini după citirea acestei lucrări, care nu urmărește să clarifice, în măsura în care este posibil, ci să prezinte de o manieră greu de încadrat precis traseul ambivalentului Corneliu Zelea Codreanu. „Acolo unde nu am avut destule elemente pentru a reconstitui o scenă de viață, continuă autoarea, am pus întrebări, am făcut deducții, am lansat ipoteze și am lăsat loc de răspunsuri. [...] Demersul meu este, în bună măsură, și unul literar.” Într-adevăr, dacă s-ar fi limitat la acest din urmă obiectiv, biografia ar fi fost, în bună măsură, o lectură interesantă; privită însă prin ochii istoricului atent, fără a fi pedant, cartea se dezvăluie ca fiind grevată de numeroase curențe, ce induc o imagine de ansamblu preponderent negativă.

În ceea ce privește structura lucrării, aceasta este clasică și urmărește, cum este firesc, în ordine cronologică, etapele vieții celui care a fost Corneliu Zelea Codreanu. Ne sunt prezentate originile familiei sale, trecerea acesteia în România și stabilirea la Huși, după o perioadă petrecută la Iași. Codreanu a făcut parte din primele generații admise în cadrul Liceului militar cu internat „Mănăstirea Dealu”, ceea ce va lăsa o amprentă ușor decelabilă asupra caracterului său. În timpul Primului Război Mondial, adolescentul Codreanu nu a putut să se înroleze, dar va urma pe front regimentul tatălui său. După război și realizarea Marii Uniri, caracterul României Mari, care îngloba un număr important de minorități și era amenințată constant de vecinii săi revizioniști, va activa în tânărul Codreanu sentimentul misiunii naționale pe care era chemat să o slujească. Ca student al Facultății de Drept din Iași, viitorului șef al legionarilor, i se vor acutiza atât antisemitismul, cât și convingerile anticomuniste (participă, inclusiv, la

spargerea unor greve), în paralel cu fervoarea religioasă care îl domina. Ascensiunea lui Codreanu va începe odată cu asasinarea prefectului de poliție Manciu, în 1924, gest reprobabil, care îl transformă însă într-un soi de erou popular, ceea ce dezvăluie mult despre deriva comportamentală și ideatică prin care treceau contemporanii. În 1927, în urma neînțelegerilor cu A. C. Cuza, Codreanu va face pasul decisiv spre înființarea propriului vehicul politic, Legiunea Arhanghelului Mihail, formațiune pe care (sub diverse alte denumiri), în pofida unui început dificil, o va propulsa cu relativ succes pe arena publică. Căpitanul, adulat și respectat cu venerație, va imprima o formulă rigidă, bazată pe disciplină și dedicație, partidului său, dar nu va ezita să recurgă la varianta asasinatului politic, așa cum s-a întâmplat în cazul prim-ministrului I. G. Duca. Într-un context internațional complicat și având în față ascensiunea imprevizibilă a Mișcării Legionare, care obținuse un scor nesperat la alegerile din 1937, regele Carol al II-lea, după ce a încercat să se apropie de Legiune și de liderul acesteia, va pune la cale îndepărtarea lui Codreanu și, în cele din urmă, asasinarea sa. Sfârșitul tragic al lui Codreanu încheie o etapă importantă din existența Mișcării Legionare, cea care va avea un sfârșit lamentabil și la fel de impetuos pe cât a fost intrarea sa în viața politică a României Mari.

Așa cum precizăm, talentul literar al Tatianei Niculescu este indiscutabil, acesta fiind ușor observabil în rândurile cărții pe care v-am propus-o spre analiză. În schimb, din punct de vedere istoric, autoarea pare că se află pe un tărâm straniu pe care nu îl cunoaște și nu îl înțelege. Dincolo de impresia generală, atrag atenția unele greșeli inexplicabile. Astfel, găsim scris în carte următoarele fraze: „În România, copilul Corneliu Zelea Codreanu creștea într-o epocă de întărire a identității naționale, în care școala și profesorii îi îndrumau pe elevi către devotamentul față de neam și țară, pregătindu-i pentru apărarea tărâmului regat și întregirea, cândva, a României cu teritoriile aflate încă sub stăpâniri străine (Bucovina și Transilvania în Austro-Ungaria, Basarabia în Imperiul Rus, Dobrogea în Imperiul Otoman)” (p. 26). Dobrogea nu mai aparținea Imperiului Otoman din 1878, când a fost cedată României, în urma războiului ruso-turc, context în care România a obținut, de asemenea, independența de stat, iar Codreanu se născuse în 1899, la două decenii după acest eveniment. Cel puțin în acest caz, nu pare o simplă scăpare a autoarei, întrucât ceva mai încolo aceasta recidivează scriind că: „În România, noul rege [Carol al II-lea] era hotărât să îndrepte lucrurile, potrivit unui proiect de reformă și de rapidă modernizare a țării, care prevedea dezvoltarea satelor, mai ales în teritoriile alipite (Bucovina, Basarabia, Transilvania, Dobrogea) [...]” (p. 135). Pare greu de crezut, dar autoarea unei biografii a lui Corneliu Zelea Codreanu este convinsă că România alipise Dobrogea în urma Primului Război Mondial.

În altă parte, Tatiana Niculescu scrie că prim-ministrul român Ion I. C. Brătianu a respins organizarea unor referendumuri în teritoriile proaspăt înglobate, în schimb „le-a promis Alianților că statul român le va acorda minorităților libertăți politice mari [...]” (p. 46), afirmație de natură a trezi un zâmbet ironic. Brătianu nu a promis niciodată garantarea drepturilor pentru minorități, dimpotrivă, a fost un adversar îndârjit al semnării tratatelor de pace în măsura în care acestea erau condiționate de protecția minorităților și a preferat să își dea demisia pentru a nu își lega numele de un asemenea gest. „Dacă prin drepturi ale minorităților, avea să declare Brătianu, înțelegeți ca noi, prin legile noastre, nu numai să tolerăm, dar să încurajăm și să îndrumăm viața separată a cetățenilor statului nostru, închiși în celule izolate și chiar ostile unele altora, pe toate tărâmurile: cultural, economic și politic, dacă credeți că aceasta poate să fie, în concepția noastră, care suntem sinceri devotați statului să nu așteptați aceasta de la noi” (Ion I. C. Brătianu, *Cuvintele unui mare român*, Craiova, f.a., p. 97-98).

De asemenea, autoarea confundă cu nonșalanță formațiunile politice din perioada interbelică, scriind, de pildă, că „Apariția Uniunii Naționale Creștine fusese, de fapt, actul final al dizolvării Partidului Naționalist Creștin și al colaborării dintre A. C. Cuza și Nicolae Iorga” (p. 73). De fapt, partidul întemeiat în 1910 de Cuza și Iorga se numea Naționalist Democrat. A existat un Partid Național (nu Naționalist) Creștin, înființat în 1935, ca urmare a fuziunii dintre formațiunile politice conduse de A. C. Cuza și Octavian Goga, ceea ce face și mai dificil de înțeles la ce se referea autoarea. Mai grav este preluarea incorectă a citatelor din surse istorice, probabil din dorința de a sacrifica acuratețea istorică în favoarea tezei literare: astfel, se arată, că tânărul Codreanu „privea cu venerație orașul întins pe șapte coline ca o mică Romă. Era locul venirii lui pe lume și era mândru că se născuse la Iași, ca atâția oameni luminați și patrioți, pe care-i enumera, ca într-o bibliografie școlară, de la Miron Costin, Alecsandri, Negruzzi și Kogălniceanu la Eminescu, Creangă, Hasdeu, Simion Bărnuțiu și Nicolae Iorga”. În cartea sa, *Pentru legionari*, indicată ca sursă de Tatiana Niculescu, Codreanu nu a scris niciodată că aceste personalități s-au născut la Iași: „Orașul unirii de la 1859, care prin înființarea Universității, devine orașul tinereții și a celor mai curate aspirații ale ei. În Iași *au trăit* [subl. mea]: Bogdan Petriceicu Hasdeu, Mihail Eminescu, Ion Creangă, Vasile Alecsandri, Costache Negri, Iacob Negruzzi, Mihai Kogălniceanu, Simion Bărnuțiu, Vasile Conta, Nicolae Iorga, Ion Găvănescul”. De altfel, nu știe autoarea că Mihai Eminescu s-a născut la Botoșani, ca și Nicolae Iorga, Creangă la Humulești, Bărnuțiu la Sălaj și așa mai departe?

În pofida obiectivelor asumate în prefață, lucrarea Tatianeii Niculescu nu problematizează, nu interoghează, nu discută în contradictoriu și nu propune ipoteze alternative de interpretare, afirmație întărită de existența unui aparat critic mai mult decât precar în raport cu importanța temei. În schimb, foarte multe afirmații sunt dubitative și, dacă folosirea lor într-o doză firească este dezirabilă, frecvența acestora devine exasperantă: „Corneliu Zelea Codreanu [...] s-a aflat probabil în categoria bursierilor”; „Codreanu-fiul a făcut, poate, o parte din drum cu trenul”; „la ceremonia decorării vor fi fost prezenți toți ofițerii care luptaseră la Oituz”; „poate că a fost inițiativa profesorului Corneliu Zelea Codreanu”; „Proaspătul student s-a grăbit să se instaleze în gazdă, să revadă, poate, casa de pe strada Golia” și așa mai departe; lucrarea abundă în acest gen de exprimare, în contradicție cu metodele folosite de istorici, care nu se sfiesc să își declare neputința asupra redării sau interpretării unor fapte nesuținute de o documentație adecvată.

În lumina acestor considerente, cred că lucrarea Tatianeii Niculescu nu poate avea pretenția seriozității științifice, chiar și în condițiile în care putem dezbate ambiguitatea statutului de știință al istoriei. Dimpotrivă, este o scriere excesiv romanțată, subțire și simplă, atunci când nu devine, pe alocuri, de-a dreptul simplistă, cu un ton ce scapă adesea din matca neutralității. Cititorul nu rămâne cu o imagine limpede a unei perioade caracterizată de derivă și atitudini negative, în special antisemitismul proferat, din nefericire, de o parte largă a societății românești, așa cum nu poate înțelege medio-critatea înfiorătoare a lui Codreanu, dublată de o mistică dăunătoare și inabilă. Cartea poate fi un bun pretext de lectură pentru o zi însorită în parc sau pentru o călătorie cu trenul, dar nu poate trece testul istoriografic; dimpotrivă, în cazul cărții de față putem afirma cu deplină temei că literatura a învins istoria. Cel ce a fost Corneliu Zelea Codreanu își așteaptă încă un biograf documentat, obiectiv și atent, fie el istoric sau nu.

Bogdan Caranfilof

Christopher Hilton, *How Hitler Hijacked World Sport. The World Cup, The Olympics, The Heavyweight Championship, and the Grand Prix*, Stroud UK, The History Press, 2012, 192 p.

Christopher Hilton was a long-time British sportswriter particularly focussed on motor sport and the 1936 Berlin Olympics. This posthumously-published book builds on this expertise to produce a readable and comprehensive journalistic account of world sport during the 1930s Age of Tyrannies. Usually treatments of sporting life tend to focus on isolated slices. It is a virtue of Hilton's work that he brings it all together in a way that that enables the ordinary reader to see the bigger picture and to understand the role of international sports competition in Nazi policy as a whole. Though the author recognizes that sport as such was of relatively minor interest to Hitler himself (whose noteworthy personal lack of stereotypical Aryan physical characteristics was a trope of Hitler-era humor), his book rightly shows its importance for Nazi propagandists. As Josef Goebbels declared in April 1933 that "German sport has only one task: to strengthen the character of the German people, imbuing it with the fighting spirit and steadfast camaraderie necessary in the struggle for its existence."

The book begins by setting the context for the study of how and why sports served as a pawn of politics between the World Wars and skillfully introduces some of the "players" in his story, including, *inter alia*, Hitler, Mussolini, Goering, and Goebbels; Grand Prix drivers Manfred von Brauchitsch, Rudolf Caracciola, and Richard Seaman, and the supercharged monster cars of Mercedes and Auto Union; boxers Max Schmeling, Max Baer, and Joe Louis; track star Jesse Owens; the Austrian World Cup team; tennis players Gottfried von Cramm and Daniel Prenn, and the Davis Cup; and a myriad of others, including fate of purged German-Jewish sports figures. This is followed by chapters which interweave chronological detail with sport-specific discussions, including football (soccer), boxing, tennis, motor sports, and the 1936 Garmisch Winter Olympics and Berlin Summer Olympics. Interestingly, Mussolini's "investment" in Italian auto racing and his takeover of the 1934 World Cup were inspirations for Hitler.

The last chapter, an ahistorical consideration of how world sport might have emerged had Hitler won the war, is amusing, but neither here nor there since in the end, Hitler's Third Reich met its well-deserved *Götterdämmerung*.

Though the book is more or less adequately documented from a journalistic point of view, it is less so from the historian's perspective. A concluding bibliographical essay would have been desirable. Still, the study provides an acceptable starting point for more in-depth future work along similar lines.

In the final analysis, this study of the interest and involvement of the Third Reich in the propagandistic uses of world sport is not only of historical importance: dictatorial regimes in general recognized the uses of sport to distract the attention of their subject populations from many of the realities of totalitarian life while further manipulating

them and cementing ever further their grip on brutalized societies far and wide. The author is a little naïve in supposing that Hitler and Mussolini were unusual in this regard: totalitarian regimes almost always see sport as a key adjunct of the state, while corruption and sport have gone hand in hand right down to the present.

Paul E. Michelson

Nurlan Dulatbekov, Octavian Țicu, Silviu Miloiu, *Spassk 99. O istorie a prizonierilor de război români din Kazahstan în documente*, București, Editura Eikon, 2016, 602 p.

Masivul volum prezintă mai multe liste, aparent fără sfârșit, preluate din Arhiva de Stat a regiunii Karaganda, doar cu prizonierii de război care au trăit, muncit, murit sau doar trecut printr-unul din nenumăratele lagăre unde au fost repartizați prizonierii de război români capturați de Uniunea Sovietică de-a lungul perioadei 22 iunie 1941 – septembrie 1944. Lagărul Spassk 99 din Kazahstan rămâne însă unul din cele mai mari lagăre unde au fost trimiși militarii români, având în vedere că în perioada 1941-1950 s-au perindat pe aici 7.847 de prizonieri de război (cam cât un întreg orașel de dimensiunea Buștenilor). Însă în regiunea Karaganda se mai aflau alte două mari lagăre care nu au fost (încă) cercetate: Djezkazgan și Balhas. Până la urmă, nici numărul exact al prizonierilor de război români în URSS nu este stabilit, chiar și sursele sovietice oferă mai multe variante de lucru, de la una minimală, de numai 187.367, până la 236.420. Un sfert de milion de oameni este o cifră mult mai rezonabilă, având în vedere și numărul de militari care nu au ajuns niciodată în lagăre pentru a li se stabili identitatea și a fi preluați de administrația penitenciară sovietică, murind în timpul marșurilor istovitoare sau în vagoanele suprapopulate. Cum bănuiam în cercetarea noastră *Viața și moartea în Gulag*¹, voluntariatul în cadrul celor două divizii formate de sovietici („Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan”, care nu a mai ajuns pe front) nu a fost un fenomen de amploare, el ridicându-se conform surselor sovietice la 20.345 de oameni „încadrați în formațiuni naționale pentru lupta împotriva Germaniei”, pentru a relua frazeologia sovietică. Ceea ce nu miră este felul cum au încercat sovieticii să-i ademească pe românii basarabeni și faptul că, dacă la începutul războiului erau puțini militari români născuți în Basarabia care se declarau moldoveni (cursul războiului era profund nefavorabil Armatei Roșii), pe parcurs acest număr a crescut apreciabil. Explicația este simplă și omenească: se spera fie la un regim de detenție mai ușor, fie la eliberare, având în vedere că erau considerați cetățeni sovietici. Unii însă au fost înrolați în Armata Roșie.

Revenind la situația din Kazahstan, trebuie să menționăm mai multe informații despre sistemul represiv stalinist localizat în această zonă inospitalieră și îndepărtată (față de Europa), sigură pentru regimul totalitar comunist. „În perioada 1941-1950 pe teritoriul RSS Kazahă au funcționat 15 lagăre ale NKVD-MAI din URSS pentru prizonieri de război și internați, dintre care se aflau în regiunea Karaganda.” Lagărul Spassk 99, despre care avem această amplă documentare, a luat ființă în iulie 1941 (și pentru că inițial era foarte departe de linia frontului, distanță care s-a micșorat treptat, odată cu avansul trupelor Axei) pe teritoriul departamentului Spassk al Karlagului, unul

¹ Codruț Constantinescu, *Viața și moartea în Gulag*, București, Editura Vremea, 2016.

din cele mai ample sisteme de lagăre din Gulag, destinat deținuților politici din URSS. Lagărul se afla la 45 km de Karaganda, în locul unde, înainte de 1917, se afla o uzină de topire a cuprului deținută de omul de afaceri englez John Leslie Urquart. De-a lungul întregii sale funcționări, prin Spassk 99 au trecut 66.160 de prizonieri de război străini (29.000 germani, 22.225 japonezi, 7.847 români, 1.633 austrieci care luptaseră în cadrul Wehrmachtului, 1.208 polonezi, 1.088 italieni, 1.139 unguri și doar 195 finlandezi). Existența și funcționarea lagărului Spassk 99 nu este cu nimic diferită de a altor zeci și sute de alte lagăre, indiferent dacă vorbim de lagăre în care erau exploatați dușmanii poporului și ordinii instaurate de Stalin sau prizonieri de război.

Miile de militari au fost folosiți drept forță de muncă în regiune și mai ales în minele de cărbune, având în vedere că bazinul carbonifer Karaganda era cel de al treilea ca importanță în URSS în anii 1930 (în 1940 avea o capacitate de extracție de 6,3 milioane de tone de cărbune). Însă nu trebuie să credem că prizonierii de război munceau doar în mine, ci la toate obiectivele industriale din zonă. Și acestea nu erau puține, având în vedere delocalizarea lor grăbită, sub spectrul înaintării germane din vestul URSS. La 15 august 1941, 919 prizonieri români au ajuns în Spassk 99, alăturându-se unui număr de 515 prizonieri germani. Din acest contingent, între 1941 și 1944 au murit 160. Un memoriu oficial din octombrie 1942 oferă o privire crudă, dar realistă a condițiilor grele de viață din lagăr – din 4.200 de prizonieri muriseră până la acea dată 1.670. Evident, oficialul sovietic căuta să se justifice, cifra era mare și pentru standardele staliniste, cauza blamată de el fiind „atrofierea mușchilor datorită inactivității” (un eufemism stalinist). Logica lagărelor era de a oferi forță de muncă gratuită obiectivelor industriale din zonă care aveau un plan de îndeplinit. Toate ingredientele Gulagului tradițional au fost prezente și la Spassk 99: suprapopularea barăcilor, imposibilitatea oamenilor de a se spăla, inexistență schimburilor, hrana insuficientă (dacă nu de-a dreptul inexistentă, supă – apă chioară și câteva sute de grame de pâine neagră), cote de producție aberante pentru niște oameni scheletici, propagandă și spălarea creierului înfometat. Nu e de mirare că unii prizonieri se gândeau și planificau evadări care erau utopice, având în vedere distanța între Kazahstan și România. Informatorii administrației lagărului au identificat, până la 13 aprilie 1944, 11 militari români care aveau gânduri de evadare. În perioada 1943-1944, în lagăr ar fi avut loc 17 tentative de evadare (nu se specifică originea celor care au încercat să scape), toate contracarate de NKVD. Pentru a preveni aceste acte subversive care presupuneau, în cazul în care reușeau, cheltuirea unor resurse umane ample pentru capturarea fugarilor, NKVD efectua frecvent și inopinat percheziții în barăcile deținuților, după cum o atestă toate mărturiile supraviețuitorilor Gulagului, în vederea descoperirii fie a banilor ascunși, fie a altor bunuri care i-ar fi putut ajuta pe fugari (hrană, echipament etc.) Totuși evadarea nu era imposibilă, altfel nu se explică cum prizonierul român Teodor Birișă a evadat la 15 august 1948, și care, chiar dacă a fost căutat în tot Kazahstanul, nu a mai fost găsit.

După prăbușirea URSS în 1991, toate țările care au avut deținuți în Kazahstan au făcut eforturi însemnate pentru a onora amintirea celor care s-au chinat și murit, mai ales că cei mai mulți erau militari, prizonieri de război care ar fi avut tot dreptul la un tratament în conformitate cu legislația internațională în materie. Amintim în treacăt faptul că prizonierii de război germani capturați de americani și transportați peste Atlantic s-au întors acasă mai grași și cu douăzeci de kilograme. În plus, unii dintre ei reușiseră să strângă și câte o sumă frumușică ce le-a fost, fără îndoială, de mare folos în Germania devastată și împărțită. Germania, Japonia, Finlanda, Italia, Polonia, Ungaria, dar și România sunt țările care s-au preocupat și au ridicat pietre funerare în regiune.

Cea românească a fost dezvelită, în mod paradoxal, de fostul președinte Ion Iliescu în 2003, având inscripția „ÎN MEMORIAM celor peste 900 prizonieri de război români morți în lagărele staliniste din centrul Kazahstanului în anii 1941-1950”. La 31 mai 2012, a fost inaugurat un al doilea monument dedicat victimelor deportărilor din Basarabia și Bucovina de nord, care au ajuns în lagărul ce a fost refolosit după 1950 și plecarea prizonierilor de război în scopurile *represiunii clasice staliniste*. Listele cu numele miilor de oameni care au trăit, uneori au supraviețuit, dar sigur s-au chinuit și au murit ascund tragediile care au avut loc și în cadrul lagărului Spassk 99, a cărui populație a fost sensibil egală cu a unui oraș de mărime medie, indiferent care a fost fluctuația deținuților (locul celor morți și îngropați în morminte comune – la grămadă, abia acoperiți cu 20-30 cm de pământ, iar iarna cu un strat subțire de zăpadă, pământul fiind înghețat bocnă – era luat de alte transferuri din alte lagăre). Relevant este și că, după 1950, regimul sovietic a înființat exact în aceste locuri un tancodrom, ca și cum nu ar fi găsit suficient spațiu în imensa și deșertificata RSS Kazahă! Sperăm ca efortul Asociației Naționale a Tinerilor Istorigi din Republica Moldova, care a derulat proiectul *Expedițiile Memoriei*, să continue laborioasa muncă, oferind informații relevante despre alte lagăre pe unde au trecut și murit români, în ciuda faptului că efortul este unul supraomenesc, având în vedere amploarea sistemului Gulagului sovietic (considerând Gulagul la nivel generic, cu toate subdiviziunile și nuanțele represiunii staliniste).

Codruț Constantinescu

De la Paris și Veneția la Iași: biblioteca și arhiva Mihnea Berindei

În zorii zilei de 19 iunie 2016 am aflat una dintre acele vești care știam că va veni, dar pe care aș fi vrut-o cât mai mult amânată: Mihnea Berindei murise¹. Deși lovit de cancer, își dusese boala cu o demnitate rară. Nu era omul care să se plângă. Când vorbeai cu el, nici nu apucaai să legi discuția și te întreba ce mai faci, dacă ești bine, deși nu tu erai afectat de o boală incurabilă. Ne cunoscusem cu zece ani în urmă, pe când lucram împreună la Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Știam însă de multă vreme cine era și ce făcuse, este drept că mediat, urmărind dezbaterile publice. Ne-am apropiat în acea perioadă, mai ales că după o zi de lucru la ceea ce avea să fie *Raportul final* – cel ale cărui concluzii președintele României le-a prezentat de la tribuna Parlamentului, în seara zilei de 18 decembrie 2006 – ne găseam un răgaz pentru a discuta despre diverse subiecte istorice sau politice, despre experiențe de viață, despre oameni, atitudini, întrezăream proiecte. Relația noastră s-a strâns treptat. Mi-a plăcut pur și simplu omul, îmi plăcea cum gândea, cum se comporta. Îmi plăcea că era prietenos, modest, delicat și ferm în același timp. Despre Mihnea am aflat multe atunci, dar și după aceea, fie direct de la el, fie discutând cu alții sau citind.

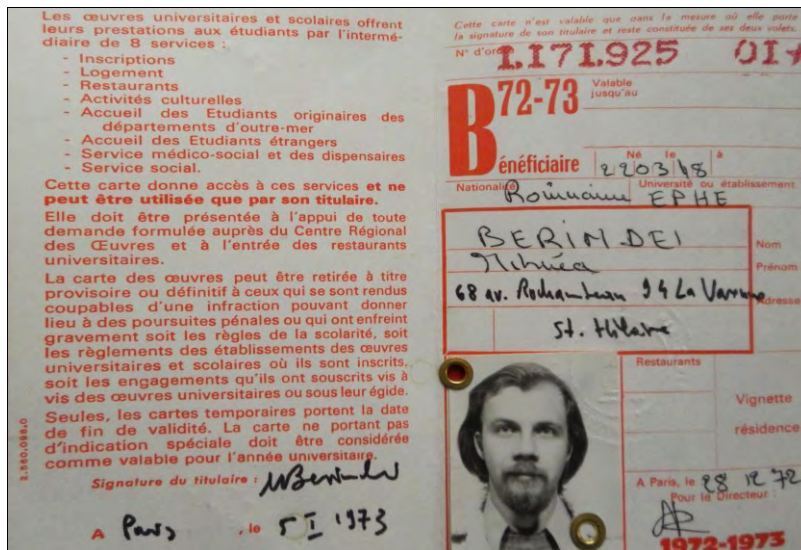
Omul și realizările lui

Câteva detalii despre Mihnea Berindei (în continuare, în mai multe locuri, M.B.) sunt necesare pentru a înțelege rostul acestui text. S-a născut la București, la 22 martie 1948, în familia lui Dan și Ioana Berindei. Tatăl (istoric) venea dintr-o familie boierească din Valahia, care, în special în a doua jumătate a secolului XIX și la începutul secolului XX, avea să se afirme în România, dând mai mulți oameni politici, militari, arhitecți și oameni de afaceri. Mama era fiica lui Ioan Hudiță, care venea dintr-o familie de învățători moldoveni, istoric, profesor universitar, întâi la Iași, apoi la București, membru important al Partidului Național Țărănesc, ministru al Agriculturii și Domeniilor în ultimul guvern democratic al României, cel al generalului Nicolae Rădescu. Familia lui a fost greu încercată de represiunea comunistă: bunicii materni și paterni au fost arestați și încarcerați de Securitate, fie pentru că fuseseră implicați în partide politice democratice, fie pentru că aveau „origine socială nesănătoasă”. Mama a fost și ea încarcerată, iar sora lui Mihnea, Ruxandra, s-a născut în penitenciarul Văcărești².

¹ Despre Mihnea Berindei am publicat două evocări la scurt timp după moartea sa: *Un osmanist între contemporanești*, în „Revista 22”, nr. 25 (1370), 21-27 iunie 2016, p. 8; *O viață sub semnul dăruirii: Mihnea Berindei*, în „România literară”, nr. 27, 1 iulie 2016, p. 3.

² Vezi Lavinia Betea, *Am făcut Jilava în pantofi de vară. Convorbiri cu Ioana Berindei*, București, Editura Compania, 2006.

Mihnea și-a petrecut copilăria, adolescența și o parte din tinerețe în București. Și-a început studiile universitare la Facultatea de Istorie a Universității din București. Începuse să fie preocupat de osmanistică, stabilise o relație profesională directă și strânsă cu Mihail Guboglu, unul dintre puținii osmaniști din România. În 1970, pe când era în anul IV, a reușit să obțină permisiunea unei scurte călătorii de studii în Turcia, la Istanbul. Ajuns acolo, după puțin timp a plecat la Paris. Avea să-și continue studiile de osmanistică la École Pratique des Hautes Études (EPHE), VI-ème Section, care ulterior avea să devină École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS), pe care le-a absolvit în 1972 cu o lucrare intitulată *La révolte de Ioan-Vodă et les relations moldavo-ottomanes, 1538-1574*³. A mai urmat studii otomane și la École Pratique des Hautes Études, IV-ème Section, precum și la Institut National des Langues et Civilisations Orientales (INALCO). A fost cercetător la EHESS și la Institut des Sciences Sociales du Politique, Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS), Paris.

³ Într-o formă mult schimbată, pe baza unei documentații care se tot îmbogățise în deceniile următoare, lucrarea a apărut sub titlul *La révolte de Ioan Vodă et les relations moldavo-ottomanes, 1538-1574*, în ArchM: (I) vol. III/2011, p. 27-55; (II), vol. IV/2012, p. 27-72; (III), vol. V/2013, p. 27-51. Autorul nu a mai apucat să finalizeze ultima parte, atât ca urmare a implicării în alte proiecte, cât și din cauza bolii care în cele din urmă i-a curmat viața.

În anii 1970-1980, Mihnea Berindei a lucrat cu osmaniști bine cunoscuți în lumea restrânsă a specialiștilor din Occident, dar a păstrat o bună relație și cu profesorul său de la București, Mihail Guboglu. În atelierul de istoric al lui Mihnea se păstrează mai multe dosare cu transcrieri din turco-osmană, pe care le-a făcut cu profesorul Guboglu, dar și o corespondență între cei doi, care scoate în evidență și prietenia dintre ei, dar și profesionalismul lor. A publicat studii valoroase privind Moldova și Valahia în secolele XV-XVII, în relația lor cu Imperiul Otoman, dar și privind spații mult mai largi, din Balcani, trecând prin nordul Mării Negre și ajungând până în zona Mării Caspice⁴. Ceea ce se

⁴ Lucrările lui Mihnea Berindei în acest vast câmp de cercetare cuprind volumul *L'Empire ottoman et les pays roumains, 1544-1545. Etudes et documents*, Paris, EHESS – Cambridge Mass., Harvard Ukrainian Research Institute, 1987, 368 p. (în colaborare cu Gilles Veinstein), dar și multe studii, unele publicate în colaborare cu prestigioși osmaniști: *Contribution à l'étude du commerce ottoman des fourrures moscovites. La route moldavo-polonaise. 1453-1700*, în CMRS, nr. 4, XII, 1971, p. 393-409; *Le problème des „Cosaques” dans la seconde moitié du XVIème siècle. A propos de la révolte de Ioan Vodă, voievode de Moldavie*, în CMRS, nr. 3, XIII, 1972, p. 338-367; *Code de lois de Murād III concernant la province de Smederevo*, în SOF, vol. XXXI, 1972, p. 140-163 (în colaborare cu A. Berthier, M. Martin și G. Veinstein); *Villes ottomanes en Crimée. Règlements de Süleymân Ier concernant le livā' de Keçe*, în CMRS, vol. XVI (I), janvier-mars 1975, p. 57-10 (în colaborare cu Gilles Veinstein); *Attribution de timar dans la province de Trébizonde (fin du XVe siècle)*, I, în „Turcica. Revue d'études turques”, tome VIII/1, 1976, p. 279-290, și II, tome IX/2-X, 1978, p. 107-154 (în colaborare cu I. Beldiceanu-Steinherr și G. Veinstein); *La Tana – Azaq. De la présence italienne à l'emprise ottomane (fin XIIIe – milieu XVIe siècle)*, în „Turcica. Revue d'études turques”, tome VIII/2, 1976, p. 110-201 (în colaborare cu G. Veinstein); *Actes de Murad III sur la région de Vidin et remarques sur les qānūn ottomans*,

remarca era deopotrivă documentarea, baza studiilor sale fiind surse cel mai adesea inedite, din arhive otomane, venețiene etc., și scriitura sobră, eliberată de perspectiva propagandistică, de sentimentalismele în care excelau istoriografiile „patriotice”.

Nom : BERINDEI	Numéro de carte : 167
Prénoms : Mihnea	SCOLARITÉ : EXONÉRATION
Né (e) le 22.03.1948	SÉCUR. SOC. : -
à Bucarest - ROUMANIE -	M. N. E. F. : -
Nationalité : roumaine	MÉDECINE : 3F
Numéro personnel de Sécurité sociale ou numéro national d'identification :	
Direction d'Études : M. BENNIGSEN	Diplôme préparé : DOCTORAT DE 3 ^e CYCLE
Groupe de 3 ^e cycle :	Année : 2 ^e année
Signature de l'Étudiant :	Paris, le 30 Septembre 1975
	Le Président,
	
	J. LE GOFF.

în SOF, vol. XXXV, 1976, p. 1-68 (în colaborare cu M. Kalus-Martin și G. Veinstein); *La Porte ottomane face aux Cosaques Zaporogues. 1600-1637*, în „Harvard Ukrainian Studies”, nr. 3, I, septembrie 1977, p. 273-307; *Porte ottomane, voievode et boyards de Moldavie en 1552*, în *Quand le crible était dans la paille... Hommage à Pertev Naili Boratav*, Paris, Éditions Maisonneuve et Larose, 1978, p. 105-118; *La présence ottomane au sud de la Crimée et en mer d'Azov dans la première moitié du XVIe siècle*, în CMRS, nr. 3-4, XX, juillet-décembre 1979, p. 389-465 (în colaborare cu G. Veinstein); *La Crimée ottomane et l'institution du „timâr”*, în „Annali dell'Istituto Orientale di Napoli”, volume 39 (N.S. XXIX), 1979, p. 523-562 (în colaborare cu I. Beldiceanu-Steinherr și G. Veinstein); *Astrakhan et la politique des steppes nord-pontiques (1587-1588)*, în *Eucharisterion: Essays presented to Omeljan Pritsak*, Harvard Ukrainian Studies, volume III/IV (1979-1980), Harvard University, 1980, p. 71-91 (în colaborare cu Al. Bennigsen); *Les possessions ottomanes entre Bas-Danube et Bas-Dniepr. Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender – Aqkerman. 1570*, în CMRS, nr. 2-3, XXII, avril-septembre 1981, p. 251-328 (în colaborare cu G. Veinstein); *Le rôle des fourrures dans les relations commerciales entre la Russie et l'Empire ottoman avant la conquête de la Sibérie*, în *Passé Turco-Tatar, présent soviétique. Etudes offertes à Alexandre Bennigsen*, Louvain – Paris, Éditions Peeters, Éditions de l'EHESS, 1986, p. 89-98; *Venise et la Horde d'or. Fin XIIIe – début XIVe siècle. A propos d'un document inédit de 1324*, în CMRS, volume XXIX, 2, avril-juin 1988, p. 243-256 (în colaborare cu G. Migliardi O'Riordan); *Les Vénitiens en Mer Noire. XVIe-XVIIe siècles. Nouveaux documents*, în CMRS, nr. 3-4, XXX, juillet-décembre 1989, p. 207-224; *L'Empire ottoman et la „route moldave” avant la conquête de Chilia et de Cetatea Albă (1484)*, în „Journal of Turkish Studies”, vol. 10, *Raiyyet Rüşümü. Essays presented to Halil Inalcik...*, Harvard University, 1986, p. 47-72, reluat și în RRH, nr. 3-4, vol. XXX, 1991, p. 161-188; *Le problème transylvain dans la politique hongroise de Süleymân Ier*, în G. Veinstein (ed.), *Soliman le Magnifique et son temps*, Actes du colloque de Paris, Galeries Nationales du Grand Palais, 7-10 mars 1990, Paris, Éditions La Documentation française, 1992, p. 505-511.

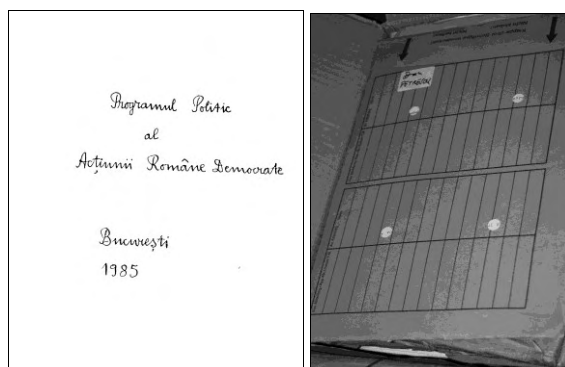
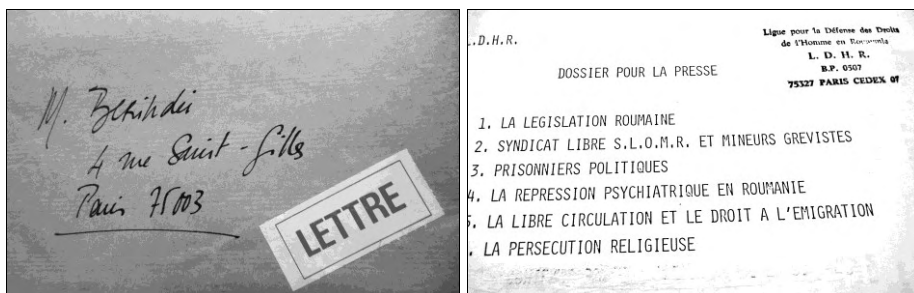
Olănești, 10 august 1973

Dragă Cumănel,

Înainte de a părăsi București am avut grijă să răspund cu promptitudine la ultima ta scrisoare. În graba plecării, pe data de 5 aug. a.c., m-am avut la îndemână adresa domiciliului și de aceea am scris la Centru, Bd. St. Luciei 131. Aici, nu sînt la odihnă fac un tratament de hidro-minerale, băi de sulf, băi de raze și masaj. La 25 aug. sînt măpoi la București. Și anul acesta oșei s-au făcut demersuri oșt putine sîruse să fac cercetări în arhivele Turcești din Istanbul. Și dacă va fi aprobată după 17 sept. încep cursurile la Facul. de Teologie și nu se poate lipsi decît cu anumite aprobări imperioale.

Atît în prima ta scrisoare, din iunie, cît și în a doua (iulie a.c. este vorba de 66 de firme (Mihail) din Condiția afacerii lor importante" - "Mihailme dețteli n. x xiv din 1574/1982" și de alte 6 firme din Mihailme dețteli n. x xvi. Deigur, ar fi fost bine dacă făceam această operație la Paris, după cum ști aveam materiale (documentele) secolului al xvi-lea cu mine. După cum făcusem poștările

Anul 1977 s-a dovedit pentru Mihnea Berindei unul crucial. În România comunistă începuse să apară o mișcare contestatară, cel mai cunoscut fiind grupul coagulat în jurul lui Paul Goma (Mișcarea Goma). Într-o conferință pe care a susținut-o la Iași în decembrie 2011, rememorând, M.B. preciza că și-a pus atunci întrebarea: „Ce aș fi făcut dacă nu aș fi avut șansa de a pleca, dacă aș fi rămas în țară? Desigur că răspunsul este imposibil de dat, nu știu, dar m-am simțit obligat să fac ceva”. La 29 de ani se implica deschis în acțiunile exilului românesc anticomunist de la Paris, explicit democratic, ceea ce avea să-i ocupe o mare parte din timp și energii. A făcut-o pur și simplu din altruism, din convingerea că nu putea sta deoparte. Membru fondator al Comitetului Francez pentru Apărarea Drepturilor Omului în România, constituit chiar în 1977 pentru susținerea Mișcării Goma, transformat apoi în Liga pentru Apărarea Drepturilor Omului în România, al cărei vicepreședinte și purtător de cuvânt a fost, s-a dovedit un om deosebit de activ. Avea să participe în anii și în deceniile următoare, alături de alții, la acțiunile susținute de monitorizare a situației disidenților din România comunistă, dar și din alte țări, organizarea de manifestații în favoarea celor persecutați în România și în Est, a intervenit pe lângă autoritățile franceze pentru a lua atitudine față de nerespectarea drepturilor omului în România, pentru preîntâmpinarea distrugerii satelor de către regimul Ceaușescu (*Opération Villages Roumains*⁵). Era în relații strânse cu exilați din alte țări comuniste, cu organizații internaționale de apărare a drepturilor omului (*Amnesty International*, *Helsinki Watch*, *Human Rights Watch*), cu organizații sindicale franceze interesate de soarta muncitorilor din România.

⁵ Pentru acest subiect, vezi Mihnea Berindei, *Operation Villages Roumains 1989-2005*, în „Revista 22”, 28 iunie 2005, disponibil online pe <http://revista22online.ro/1854/.html>, consultat la 28 octombrie 2017, dar și *Société civile et devoir d'ingérence. Opération Villages Roumains*, Bruxelles, 1989 (p. 20-27 și 41-46 au fost scrise de Mihnea Berindei).

Reușise să-și facă bune contacte între jurnaliștii francezi, care aveau încredere în el, ceea ce a permis apariția unor știri și articole de opinie despre situația din România comunistă în importante ziare franceze („Le Monde”, „Le Figaro”, „Le Quotidien de Paris”, „Le Matin”, „Le Canard enchaîné” etc.) sau la *Radio France International*. (Și) la insistențele sale, unii jurnaliști francezi – spre exemplu, Bernard Poulet – au fost în România pentru a documenta situația unor disidenți români. Și-a construit și a întreținut o relație foarte bună cu postul de *Radio Europa Liberă*, îndeosebi cu secția de limbă română, unde lucrau și unii dintre prietenii săi, cu care împărtășea nu doar valori, ci și interesul pentru trecut, cum erau istoricii Vlad Georgescu sau Mihai Dim. Sturdza. El însuși a fost autor – uneori și coeditor – în reviste care priveau situația din estul Europei – „L’Alternative”, „La Nouvelle Alternative”, „L’Autre Europe”. A publicat texte de informare (datele se obțineau cel mai adesea cu dificultate și trebuiau verificate) și de analiză, unde se remarcă ușor rigoarea și capacitatea lui de a surprinde lucrurile importante⁶.

⁶ Vezi *Roumanie, crise et répression*, dossier de *L’Alternative, études et documents*, Paris, 1983 (în colaborare cu Anne Planche). Multe dintre articolele reunite în acest dosar apăruseră în anii precedenți în revista „L’Alternative”, după cum urmează: *Les minorités nationales en Roumanie*, (I), în „L’Alternative”, 3, mars-avril 1980, p. 37-40, și (II), *La politique du gouvernement envers les minorités*, în „L’Alternative”, 4-5, mai-août 1980, p. 36-42, reluate în „La Documentation Française. Problèmes politiques et sociaux”, nr. 439, și în *Roumanie, crise et répression...*, p. 55-66; *La Roumanie à l’heure polonaise. Le pouvoir face à l’opposition ouvrière*, în „L’Alternative”, 8, janvier-février 1981, p. 41-44, reluat în *Roumanie, crise et répression...*, p. 26-29; „*Etat de guerre*” à la Roumaine, în „L’Alternative”, 15, mars-avril 1982, p. 20-23, reluat în *Roumanie, crise et répression...*, p. 98-101; *Roumanie: n’ayez pas peur*, în *Le cri des hommes*, Fédération Internationale des Droits de l’Homme, 15, avril 1982, p. 27-34; *Ces Roumains que Mitterrand n’aurait pas rencontrés... Huit lettres de Roumanie*, în „L’Alternative”, 18, septembre-octobre 1982, p. 9-28, reluat și în *Roumanie, crise et répression...*, p. 112-127 (în colaborare cu Anne Colas); *L’émigration*, în „L’Alternative”, 20, janvier-février 1983, p. 40-42 (în colaborare cu Anne Colas); *Trafic de main-d’œuvre: les travailleurs émigrés roumains*, în „L’Alternative”, 22-23, mai-août 1983, p. 24-28 (în colaborare cu Anne Colas); *L’abolition du salariat*, în „L’Alternative”, 25, janvier-février 1984, p. 36-44 (în colaborare cu Anne Colas), reluat în „La Documentation Française. Problèmes politiques et sociaux”, nr. 536, 1986, p. 28-29; *De l’obscurité à l’obscurantisme*, în „L’Alternative”, 26, mars-avril 1984, p. 34-41 (în colaborare cu Anne Colas); *La grève des mineurs roumains en 1977: un témoignage*, în „L’Autre Europe”, 11-12, 1986, p. 152-160; *Un témoignage sur les prisons roumaines*, Florian Rusu, în „La Nouvelle Alternative”, 7, 1987, p. 14-17 (en coll. avec A. Planche); *Véritable internationale de la démocratie*, în „La Nouvelle Alternative”, 9, 1988, p. 21-23 (în colaborare cu Alexandra Lavastine); *Un manifeste du syndicat libre des ouvriers roumains*, în „La Nouvelle Alternative”, 10, 1988, p. 35-40 (în colaborare cu Alexandra Lavastine); *Religion et politique en Roumanie. Autour des statistiques*, în „International Journal of Rumanian Studies” [Amsterdam], nr. 1, V, 1987, p. 107-128, reluat în „L’Autre Europe”, 21-22, 1989, p. 222-239; *Hongrois de Roumanie (études et documents)*, în „L’Autre Europe”, 20, 1989, p. 53-83 (în colaborare cu E. Lhomel); *Roumanie: le naufrage planifié*, în „Politique internationale”, 44, été 1989, p. 57-74, reluat în limba română în „Revista 22”, anul IX, nr. 46, 17-23 noiembrie 1998, p. 9-11, nr. 47, 23-30 noiembrie, 1998, p. 12-13; *Individu et pouvoir: le témoignage de Gabriel Andreescu*, în *La liberté de l’esprit et la condition humaine en Europe, actes du colloque à l’Assemblée Nationale 2-3 juin 1989*, Les cahiers de la Fondation du Futur, Paris, 1989, p. 123-127; *Les problèmes de la minorité hongroise en Roumanie*, în *Les aspirations communes à l’émancipation face aux ambitions nationales (Actes du colloque 11-12 juin 1988)*, Paris, Kontakt, 1989, p. 107-131 (în colaborare cu G. Szöcz et V. Tismaneanu).

Mihnea Berindei nu a făcut aceasta singur, ci alături de nume binecunoscute ale exilului românesc din Franța: Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Dumitru Țepeș, Marie-France Ionescu, Maria Brătianu, Sanda Stolojan, Constantin Cesianu, Mihai Korne, Matei Cazacu etc. De asemenea, a făcut-o alături de unii francezi care au fost deschiși față de ceea ce se întâmpla în România lui Ceaușescu. Unii dintre ei o făceau pentru că se ocupau de studii românești și aveau o cunoaștere nemediată a realităților de aici (Catherine Durandin, Claude Karnouh, Anne Planche), alții pentru că fuseseră sensibilizați de colegii și prietenii lor (Gilles Veinstein, colegul lui Mihnea Berindei, Catherine Barthel, soția lui M.B., Dick Lommel, Brigitte și Andre Or, Oedipe Poison, Alain Paruit etc.). Deși a primit inclusiv amenințări cu moartea de la „Fiii lui Avram Iancu”, o acoperire nevoală a poliției politice din România, deși a fost discreditat în anumite cercuri – acțiune care s-a prelungit și după 1989⁷ –, Mihnea Berindei a continuat să se implice, cu aceeași hotărâre și cu aceeași eficiență, în apărarea drepturilor omului din România în special, din Europa de Est în general⁸.

Modest, Mihnea Berindei nu și-a scos în evidență meritele. Pentru el contau acțiunile eficace. Au făcut-o în schimb oameni care au cunoscut din interior cine și ce făcea în acele condiții, astfel încât puteau să emită judecăți de valoare în cunoștință de cauză. Probabil Monica Lovinescu a surprins cel mai bine eficacitatea acțiunilor lui Mihnea Berindei, dar și motivația acestuia: „La Mihnea, ceea ce ne-a plăcut mai întâi, lui Virgil [Ierunca] și mie, a fost gratuitatea angajamentului său. Acolo unde alții (cei mai numeroși) ar fi căutat o semnătură și o carieră, Mihnea le-a neglijat pe amândouă. I-a trecut pe turcii săi din secolul al XV-lea pe un plan cu totul secund și a descins în contemporaneitate cu frenezie și o excepțională dăruire. Repet, fără semnătură. Din umbră, nu machiavelic, ci dimpotrivă, pentru un fel de bine comun. Din principiu și dreptate”⁹. Monica Lovinescu reliefează un fapt trecut cu vederea de mulți dintre contemporani. Și anume că M.B. și-a consacrat o mare parte din timp și din energie unei cauze civice căreia foarte puțini oameni i s-au dedicat la fel. Cariere au făcut mulți, uneori prodigioase, dedicare pentru alții, pentru cauza libertății s-a văzut la puțini. Mihnea Berindei a fost între acești puțini.

După 1989, Mihnea Berindei s-a implicat cu același elan în democratizarea României, făcând echipă cu oameni care își dădeau seama de importanța constituirii unor entități ale societății civile care să susțină abia (re)născuta democrație din România. A fost unul dintre cofondatorii Grupului pentru Dialog Social, ai revistei „22”, mobilizând oameni și resurse în sprijinul acestor proiecte. Avea să facă același lucru când s-a constituit Partidul Alianței Civice. Era unul dintre cei care considerau că era nevoie de formațiuni politice capabile să reprezinte o alternativă democratică la Frontul Salvării Naționale și la formațiunile succesoare ale acestuia, dar și la partidele ce aveau o perspectivă prea paseistă, din punctul lui de vedere și al altora. M.B. nu a fost membru de partid, dar i-a ajutat pe cei din PAC să-și constituie structuri teritoriale, să obțină accesul la diverse cercuri politice europene, să aibă în cele din urmă o contribuție la dinamizarea vieții politice din România. De asemenea, a depus eforturi susținute menite

⁷ Vezi Gabriel Andreescu, *Mihnea Berindei. Scenariul denigrării*, în idem, *Cărturari, opozați și documente. Manipularea Arhivei Securității*, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 173-207.

⁸ Pentru o radiografie a exilului românesc și a acțiunilor sale, vezi Mihnea Berindei, *România comunistă văzută de la Paris, 1977-1989*, în ArchM, vol. VIII/2016, p. 367-396.

⁹ Vezi Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului/2, 1960-1980*, București, Editura Humanitas, 2001, p. 227; pentru context, vezi *ibidem*, p. 226-230.

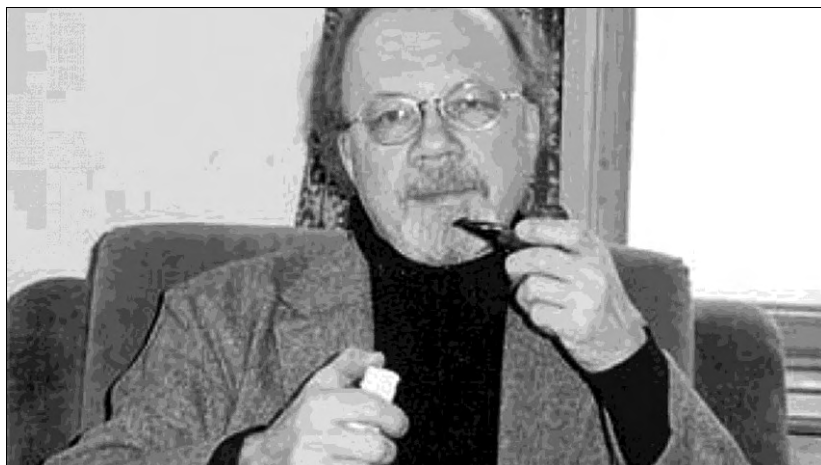
a ajuta la consolidarea democratică a societăților din alte state din regiune: Republica Moldova, Bulgaria, Kosovo etc. Deprinderea din anii 1980 de a publica pe subiecte de interes pentru contemporanii săi a continuat și după 1989. Astfel, a publicat lucrări care priveau unele evenimente, situații petrecute în postcomunism în România¹⁰, în țările din jur¹¹ sau în ansamblul regiunii¹². Nu a neglijat nici proiecte editoriale menite a familiariza publicul occidental, în speță cel francez, cu realitățile geopolitice ale României, în trecut sau în contemporaneitate¹³.

¹⁰ *Roumanie, le livre blanc. La réalité d'un pouvoir néo-communiste*, Paris, Éditions La Découverte, 1990, 260 p. (în colaborare cu Adriana Combes și Anne Planche, Éditions) [traducere în limba română: *România. Cartea Albă: 13-15 iunie 1990*, București, Editura Humanitas, 1991, 2010]; *România înainte și după 20 mai 1990*, București, Editura Humanitas, 1991 (în colaborare cu Pavel Câmpeanu și Ariadna Combes); *Roumanie, une révolution manquée?*, în Pierre Kende, Aleksander Smolar (coord.), *La grande secousse. Europe de l'Est 1989-1990*, Paris, Presses du CNRS, 1990, p. 131-145 (în colaborare cu Ariadna Combes); *An Analysis of the Romanian Elections*, în „Uncaptive Minds” [New York], nr. 4, III, August-September, 1990, p. 21-24 (în colaborare cu Ariadna Combes); *Roumanie, le livre blanc (entretien)*, în „La Nouvelle Alternative”, 21, 1991, p. 52-55; *L'Europe balkanisée?: le cas de la Roumanie, Le nouveau visage de l'Europe. URSS: l'Union est morte, vive l'Union. L'Europe balkanisée?, actes du colloque à l'Assemblée Nationale, 21 octobre 1991*, în „Les Cahiers du Futur”, nr. 65, Paris, 1992, p. 15-17; *Droits des minorités et frontières européennes: prévisions et solutions: République de Moldavie et Roumanie*, în Yves Plasseraud (dir.), *Nouvelle Europe: minorités et réfugiés (Actes du colloque du Groupement pour les droits des minorités, 25-26 mars 1992)*, Paris, 1993, p. 35-40; „*Roumanie, les ombres du passé*”, *autour d'un entretien avec Ion Iliescu*, în „Politique Internationale”, nr. 61, automne 1993, p. 329-342, versiunea în limba română a apărut în „Revista 22”, anul IV, nr. 47, 1-7 decembrie 1993, p. 4-5; *Gabriel Liiceanu et l'antisémitisme en Roumanie, une mauvaise querelle*, în „Esprit”, juillet 2000, p. 190-202 (în colaborare cu F. Gèze); *Le pari roumain, entretien avec Adrian Nastase, Premier Ministre de Roumanie*, în „Politique Internationale”, nr. 92, été 2001, p. 265-283 (în colaborare cu Arielle Thédrel), versiunea în limba română a apărut în „Revista 22”, anul XII, nr. 33, 14-20 august 2001, p. 8-10; *La Roumanie au seuil de l'Union Européenne*, dossier spécial de „Politique Internationale”, coordonné par Mihnea Berindei, nr. 105, automne 2004, p. 112, convorbiri cu Ion Iliescu, președintele României, Adrian Năstase, prim-ministru, Theodor Stolojan, președintele Partidului Național Liberal, și Vasile Pușcaș, ministru delegat al Integrării Europene, p. 23-78, versiunea în limba română a convorbirii cu Adrian Năstase a apărut în „Revista 22”, anul XV, nr. 770, 7-13 decembrie 2004, p. 9-11 (în colaborare cu Arielle Thédrel).

¹¹ *Serbie, les élections législatives du 19 décembre 1993*, în „La Nouvelle Alternative”, nr. 33, mars 1994, p. 50-53 (în colaborare cu Alexandra Laignel-Lavastine); *L'Albanie, risques et enjeux de la transition* (în colaborare cu M. Rou și M. Foucher), în M. Foucher (dir.), *Fragments d'Europe. Atlas de l'Europe médiane et orientale*, nouvelle édition revue et mise à jour, Paris, Éditions Fayard, 1998, p. 164-167; *La Pologne au seuil de l'Union Européenne, Entretien avec Leszek Miller, Premier ministre de Pologne*, în „Politique Internationale”, nr. 97, automne 2002, p. 257-275 (în colaborare cu Arielle Thédrel); *Moldavie: un désir d'Occident?, étude accompagnée d'un entretien avec Vladimir Voronine, président de la République de Moldavie*, în „Politique Internationale”, nr. 99, printemps 2003, p. 329-357; versiunea în limba română a apărut în „Revista 22”, anul XIV, nr. 701, 12-18 august 2013, p. 12-14, și nr. 702, 19-25 august 2003, p. 4-5 (în colaborare cu Arielle Thédrel).

¹² *Le Danube comme trait d'union*, în „Les Cahiers de la Paix” [Verdun], 1, 1993, p. 21-24.

¹³ *La Roumanie: formation des territoires roumains, minorités nationales et frontières* (în colaborare cu Anne Planche) și *Géographie de la transition politique en Roumanie. Le difficile passage à la démocratie*, în M. Foucher (dir.), *Fragments d'Europe. Atlas de l'Europe médiane et orientale*, Paris, Éditions Fayard, 1993, p. 164-167; *Géographie de la transition politique en*

Chiar dacă și-a consumat o mare parte din resurse pentru acțiuni civice, ceea ce i-a atras simpatia și aprecierea multor oameni, dar și dușmănia încrâncenată a altora, strâns legați de fosta Securitate, Mihnea Berindei și-a păstrat un interes major pentru ceea ce se întâmplase în România comunistă, fapt dovedit prin contribuții publicate în țară sau străinătate¹⁴. Însă cele mai importante realizări în această privință aveau să fie înregistrate în ultimul deceniu al vieții sale. În 2006 a fost membru al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, unde a lucrat cu dedicare la realizarea *Raportului final*¹⁵. Începând din 2007, M.B. a fost implicat, împreună cu Armand Goșu și cu subsemnatul, în realizarea unei colecții de documente provenite îndeosebi de la vârful partidului-stat, esențiale pentru înțelegerea a ceea ce s-a întâmplat în ultima parte a secolului XX, acte reunite de noi într-o colecție cu titlul *Istoria comunismului din România*¹⁶. Am expus în mai multe rânduri¹⁷ cum s-a

Roumanie. Le laborieux passage à la démocratie, în M. Foucher (dir.), *Fragments d'Europe. Atlas de l'Europe médiane et orientale*, nouvelle édition revue et mise à jour, Paris, Éditions Fayard, 1998, p. 182-183; *Roumanie*, în P. Perrineau, D. Reynié (co-dir.), *Dictionnaire du vote*, Paris, Presses Universitaires de France, 2001, p. 811-814.

¹⁴ *Ceausescu et la position singulière de la Roumanie en 1968*, în François Fejtő, Jacques Rupnik (co-dir.), *Le printemps tchécoslovaque, 1968*, Bruxelles, Éditions Complexe, 1999 (2000), p. 191-209, reluat în RRH, nr. 1-4, XXXVIII, 1999, p. 183-198.

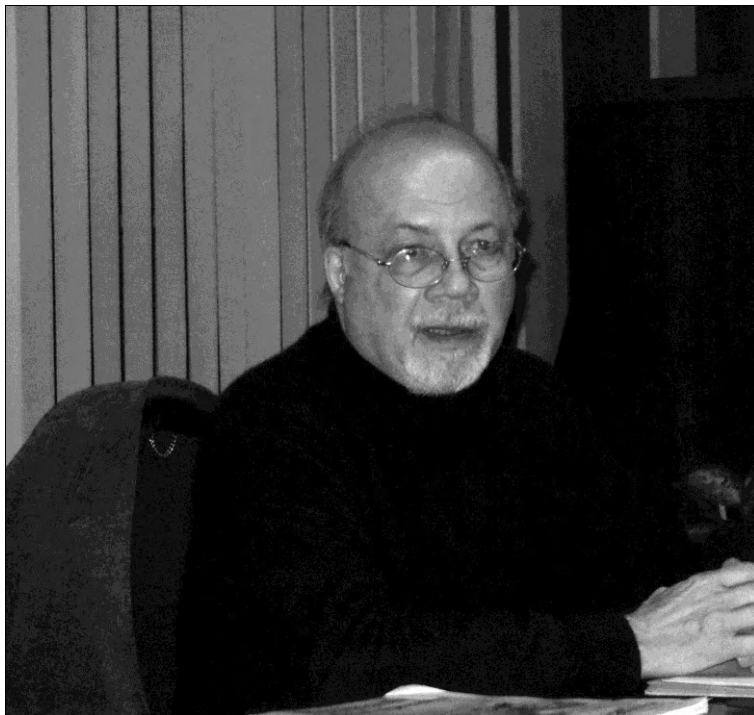
¹⁵ *Raportul final* al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, București, Monitorul Oficial, 2006, 666 p.; Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport Final*, ediție revăzută și îmbunătățită, editori Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu și Cristian Vasile, București, Editura Humanitas, 2007, 880 p.

¹⁶ *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, București, Editura Humanitas, 2009, 848 p.; *Istoria comunismului din România*, volumul II, *Documente Nicolae Ceaușescu (1965-1971)*, Iași, Editura Polirom, 2012, 704 p.; *Istoria comunismului din România*, volumul III, *Documente Nicolae Ceaușescu (1972-1975)*, Iași, Editura Polirom, 2016, 808 p. (toate în colaborare cu Dorin Dobrinu și Armand Goșu).

¹⁷ Dorin Dobrinu, Armand Goșu, *Notă asupra ediției*, în *Istoria comunismului din România*, volumul III, p. 5-6; Dorin Dobrinu, „Revoluția arhivistică” a devenit o realitate în România abia în a doua jumătate a anilor 2000, interviu realizat de Cristian Pătrășconiu, pe *LaPunkt*, 8 ianuarie

născut această colecție, care au fost criteriile noastre de realizare, care a fost contribuția lui Mihnea Berindei, de aceea nu voi mai insista aici. În orice caz, proiectul era în plină derulare când Mihnea a murit.

Merită precizat că M.B. își dorea să se reîntoarcă la un moment dat deplin la vechile sale preocupări de osmanistică, să finalizeze mai vechi studii începute, să revadă documentele adunate cu dificultate din arhivele otomane, transcrise în parte sau chiar traduse și să le publice. Voia să fie aproape de arhivele venețiene, care sunt de maximă importanță pentru a înțelege situația din Mediterana Orientală timp de câteva veacuri, inclusiv din bazinul Mării Negre. De altfel, casa pe care reușise să și-o cumpere la Veneția era foarte aproape de *Archivio di Stato di Venezia*. (Și) pentru Mihnea, nu se putea scrie istorie fără surse, în acest caz fără arhive.

Dispariția lui Mihnea Berindei a prilejuit păreri de rău între prieteni și între destui dintre oamenii care nu îl cunoscuseră direct, dar apreciau valorile în care el crezuse și pentru care se luptase. De asemenea, au rămas în urmă multe proiecte neterminate. Plus o bibliotecă și o arhivă importante. Care nu meritau să se piardă.

2017, accesibil la <http://www.lapunkt.ro/2017/01/08/interviu-dorin-dobrincu-revolutia-arhivistica-a-devenit-o-realitate-in-romania-abia-in-a-doua-jumatate-a-anilor-2000/>, consultat la 28 octombrie 2017. Vezi și Armand Goșu, *România a fost singura țară din blocul estic care a ținut blocat accesul la arhivele Partidului Comunist atât de multă vreme*, interviu realizat de Cristian Pătrășconiu, pe *LaPunkt*, 8 ianuarie 2017, accesibil la <http://www.lapunkt.ro/2017/01/08/interviu-armand-gosu-romania-a-fost-singura-tara-din-blocul-sovietic-care-a-tinut-blocat-accesul-la-arhivele-partidului-comunist-atat-de-multa-vreme/>, consultat la 28 octombrie 2017.

Biblioteca și arhiva

Cum anticipam, Mihnea Berindei nu a fost doar un personaj implicat în acțiuni importante, de natură profesională sau civică. Profesia lui de istoric îl făcea să aprecieze valoarea surselor care îi treceau prin mâini și importanța lor pentru reconstituirea de către istoricii viitorului a timpului din care și el făcea parte. Astfel, lună după lună, an după an, timp de câteva decenii, Mihnea Berindei a adunat în arhiva sa, într-un mod sistematic, surse variate care priveau mai ales România comunistă. Toate acestea au fost constituite în dosare tematice (vezi *infra*).

La sfârșitul anilor 2000, Mihnea Berindei a donat la Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine din Nanterre o parte din arhiva pe care o adunase, în care se regăseau documente importante privind activitatea exilului românesc. Spre exemplu, acolo se află copiii după numeroasele scrisori pe care unii cetăteni români le trimiseseră la *Europa Liberă*  n anii 1980. Ele oferă o imagine complexă asupra societății românești într-un moment de cumpănă.  ntre timp, multe dintre aceste scrisori –  n urma unei selecții atente – au fost publicate în două volume laborios întocmite de Gabriel Alexandrescu și Mihnea Berindei¹⁸.

Poate nu este lipsit de interes să precizez că în 2010 discutasem cu Mihnea Berindei, eu făcând-o din perspectiva Arhivelor Naționale ale României, donarea către această instituție a actelor și a unor publicații rămase de la soții Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Cu ajutorul Ambasadei României la Paris și a Administrației Prezidențiale, au ajuns la Arhivele Naționale ale României câteva zeci de cutii cu acte – corespondență, însemnări, cupiuri din presă, buletine de informare de la *Radio Europa Liberă*, materiale privind activitatea de disidență, activitatea unor organizații anticomuniste din România, situația religioasă, acțiunile unor organizații implicate în apărarea drepturilor omului, activități culturale și politice ale exilului românesc – ziare și reviste în limbile franceză, engleză, spaniolă și română din practic întreg secolul XX etc., adunate de cei doi soți de-a lungul vieții. Convenția fusese ca din actele respective să se constituie o colecție cu numele Lovinescu-Ierunca la Arhivele Naționale Istorice Centrale, publicațiile să intre în fondul de carte al Bibliotecii Documentare a Arhivelor Naționale ale României, iar dubletele să fie date Centrului de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului (CSCP). Inventarierea acestor materiale s-a finalizat în 2014.  n 2015 au ajuns la Iași, la CSCP, dubletele unor acte, cupiuri din presă, numere de revistă ș.a.m.d., în total 171 de intrări. Probabil că această colecție ar trebui să-și găsească locul în cele din urmă, măcar din perspectiva accesibilității, la Arhivele Naționale din Iași, poate în completarea colecției „Mihnea Berindei”.

 n timp ce lucram la volumele din colecția *Istoria Comunismului din România*, am avut discuții cu Mihnea Berindei cu privire la „restul” arhivei sale, în fapt cea mai consistentă. I-am sugerat atunci că am putea să o aducem la Iași, fie la Centrul de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului, fie la Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale. Am optat pentru cea din urmă variantă din motive simple: existența unor spații de depozitare, a unui personal specializat și a accesibilității pentru cei interesați. Astfel, în martie 2013, c nd M.B. se pregătea să iasă la pensie și în contextul mutării bibliotecii și a unei părți din arhivă de la Paris la Veneția, am reușit să aducem la Iași o parte din arhiva sa, cu implicarea domnului Florin C ntic, șef de serviciu la Arhivele

¹⁸ *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către Radio Europa Liberă*, vol. I, 1979-1985, vol. II, 1986-1989, Iași, Editura Polirom, 2010, 2014.

Naționale din Iași, cu suportul financiar al doamnei Irina Schrotter și cu bunăvoința domnului Marius Diaconescu, care ne-a ajutat logistic. Singurele condiții ale acestei donații au fost inventarierea actelor și constituirea unei colecții arhivistice sub numele „Mihnea Berindei”. Precizez că ultima condiție am sugerat-o eu și a fost acceptată fără rezerve de conducerea arhivelor ieșene, donatorul dovedindu-se dezinteresat în această privință, poate din prea multă modestie.

După moartea lui Mihnea Berindei, în vara anului 2016 am avut discuții cu două persoane în privința bibliotecii și arhivei aflate la Veneția: doamna Catherine Barthel Berindei, soția defunctului, și domnul Armand Goșu, prietenul nostru. Am rugat-o pe doamna Berindei să doneze biblioteca soțului ei către biblioteca Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, iar arhiva care mai rămăsese către Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Iași. Prietenul Armand Goșu a susținut acest demers.

Din punctul meu de vedere, două erau argumentele în favoarea acestor donații. În primul rând, o bună parte din biblioteca și din arhiva pe care Mihnea Berindei le-a constituit ar putea fi o bază pentru reluarea studiilor de osmanistică la Iași, având în vedere că aici a funcționat un Institut de Turcologie în anii 1940-1944, sub coordonarea reputatului cercetător Franz Babinger¹⁹. Din nefericire, finalul celui de-al Doilea Război Mondial a însemnat și sfârșitul acestui institut, iar studiile de osmanistică nu s-au mai reluat la Iași nici după mai bine de șapte decenii. Este însă cât se poate de evident că, pentru înțelegerea într-un context mai larg a istoriei Moldovei și a istoriei României, este esențială cunoașterea directă și extinsă a surselor otomane, iar în plus accesul la dezbateră din lumea destul de mică – dar bine cotate – a osmaniștilor, inițierea unui dialog cu acești profesioniști. Dar pentru aceasta trebuie îndeplinite condițiile esențiale ale cunoașterii „meșteșugului”: limba documentelor, paleografia turco-osmană, cu evoluțiile ei în timp, a elementelor definitorii ale civilizației otomane. Sper și eu, alături de alți colegi, ca aceste elemente să fie un stimulent pentru reînființarea studiilor de osmanistică la Iași. Aceasta s-ar putea face la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași – Filiala Iași a Academiei Române, în colaborare cu Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu sprijinul Arhivelor Naționale Iași. În al doilea rând, biblioteca și arhiva lui Mihnea Berindei sunt importante pentru studierea celei de-a doua părți a secolului XX, mai ales pentru comunismul târziu, fie și doar dacă ne gândim la temele rezistenței anticomuniste, mai precis a disidenței, a activității exilului românesc, precum și a anilor care au urmat și care au însemnat reconstrucția democratică a societății românești. În plus, arhiva ar fi urmat să completeze colecția care ajunsese la Iași în 2013.

Doamna Catherine Barthel Berindei a acceptat să facă această donație, condițiile fiind asemănătoare cu cele anterioare. Era vorba de constituirea unui fond de carte în cadrul Bibliotecii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, sub numele „Mihnea Berindei”, iar documentele să fie integrate în colecția cu același nume de la Arhivele Naționale Iași. Se adăuga, desigur, accesibilitatea la cărți și documente a tuturor celor interesați. Între Academia Română – Filiala Iași, pe de o parte, și doamna Berindei, pe de alta, s-a semnat un act de dar manual în vederea preluării donației, mai exact a cărților și revistelor.

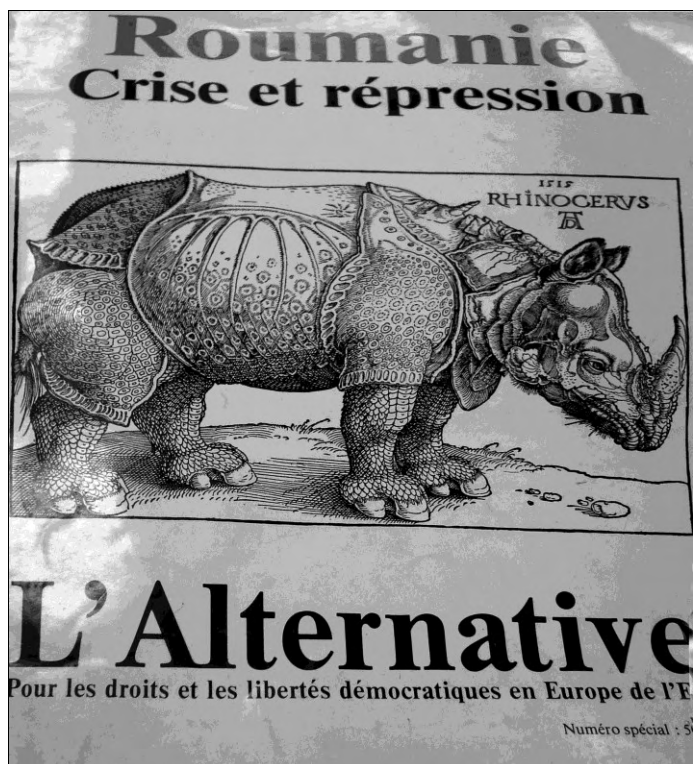
¹⁹ Vezi Dan Prodan, *Franz Babinger en Roumanie, 1935-1943. Étude et sources historiques*, Préface par Mihai Maxim, Istanbul, Les Éditions Isis, 2003.

În ultima decadă a lunii august 2017 am plecat la Veneția împreună cu prietenul Armand Goșu. După un lung parcurs cu mașina, ne-au așteptat câteva zile de împachetat „pe căprării” cărțile, revistele și documentele adunate de Mihnea Berindei într-o viață. După ce toate au fost puse la locul lor, în cutii, le-am transportat cu o barcă pe canalele Veneției, apoi la Tronchetto. Am avut emoții la un moment dat din cauza valurilor care ne-au udat câteva cutii, dar din fericire nu a fost nimic grav. Ulterior, cu o furgonetă am dus încărcătura la Marghera, unde le-am încărcat în TIR-ul care urma să le aducă la Iași. Am beneficiat și de ajutorul doamnei Berindei și al câtorva prieteni italieni de-ai săi. Admirabili oameni. Îl cunoscuseră pe Mihnea în ultimii ani ai vieții lui și ajutorul lor era, într-un fel, un gest suplimentar și final de apreciere pentru ceea ce știau că fusese și făcuse. La 1 septembrie 2017 descărcam la Iași, cu ajutorul colegilor de la Institut, Academie și Arhive cele 110 cutii. Dintre acestea, în 88 de cutii se găseau câteva mii de cărți și reviste, iar în 22 de cutii se aflau documentele (câteva dosare, pe care nu am avut unde să le mai punem, le luasem în geantă). Cele dintâi au ajuns la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, iar cele din urmă la Arhivele Naționale Iași, așa cum fusese planificat.

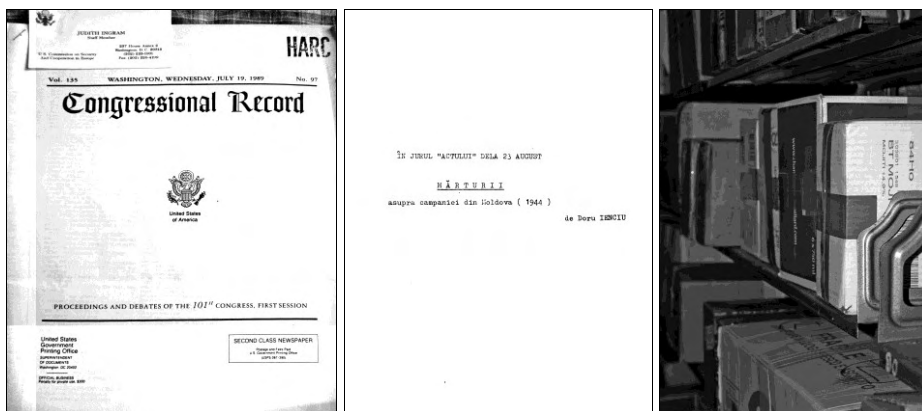

Biblioteca Mihnea Berindei este una deosebit de valoroasă, fiind compusă din cărți și extrase în limbile română, franceză, engleză, germană, italiană, turcă, rusă, poloneză etc., care datează din anii 1890 – începutul anilor 2000. Ele privesc domeniile mari de care cel care le-a adunat a fost preocupat de-a lungul vieții: osmanistică, istoria medievală a Moldovei, Munteniei și Transilvaniei, spațiul Mării Negre și al Mediteranei Orientale, perioada napoleoniană, în special istoria militară a acesteia, istoria contemporană a României și a țărilor din Europa central-estică, analize asupra blocului estic după al Doilea Război Mondial, disidența în timpul regimurilor comuniste, memorialistică etc. etc. De asemenea, sunt colecții sau numere disparate ale unor reviste importante apărute în Franța, spre exemplu „L'Alternative”, „Limite”, „Problèmes politiques et sociaux”, „Critique internationale” etc., dar și colecția completă a revistei „22” din anii 1990-2017.

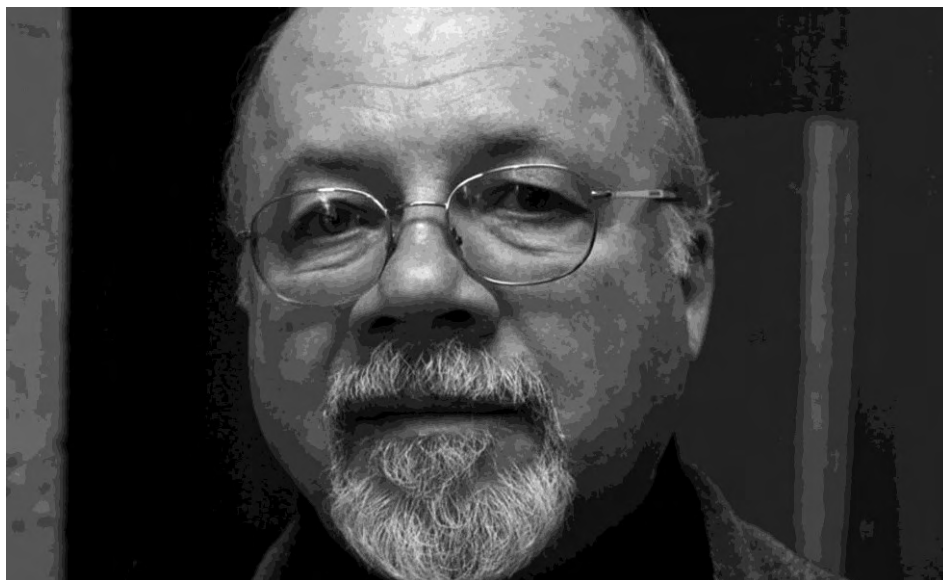

Arhiva este compusă din mai multe tipuri de documente, după cum urmează: 1) documente personale: acte de studii și de angajat la Paris, acte de stare civilă, corespondență personală cu familia, prieteni, cu oameni din câmpuri profesionale apropiate etc.; 2) atelierul de lucru în principal ca osmanist: fotocopii din arhive, transcrieri după documente, îndeosebi după cele otomane, fișe (impecabil realizate, cel mai adesea pe cartoane de format mic, unele făcute de M.B., altele de colegi și prieteni de-ai săi, ele ar putea fi folosite cu folos de cei preocupați de osmanistică sau de istoria Moldovei și Valahiei); 3) documente din secolul XX: dinaintea Primului Război Mondial și din perioada interbelică, mai ales scrisori ale unor nume importante din viața politică și

culturală a României – Constantin Dobrogeanu-Gherea, Barbu Lăzăreanu, Voicu Nițescu, Nicolae Constantin Batzaria, Nicolae Lupu, Anton Bibescu, Constantin Titel Petrescu, Petre Balș, Artur Gorovei, Victor Eftimiu, Horia Roman, G. Pascu, Ion Dongorozi – adresate lui Constantin Graur, director al ziarelor „Adevărul” și „Dimineața”; o importantă corespondență a lui Mircea Eliade cu Monica Lovinescu și Virgil Ierunca; acte din anii 1970-1990: mișcarea de disidență din România – se regăsesc dosare pentru aproape fiecare disident român din acei ani (spre exemplu, Vasile Paraschiv, Dan Petrescu, Mihai Botez, Radu Filipescu, Ana Bladiana, acțiunile unor protestatari din spațiul religios, precum preotul ortodox Gheorghe Calciu-Dumitreasa sau evanghelicii Iosif Țon, Pavel Nicolescu și cei implicați în Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință – ALRC); greva minerilor din Valea Jiului (1977); constituirea Sindicatului Liber al Oamenilor Muncii din România – SLOMR, dosare pentru acțiuni de genul *Opération Villages Roumains*, situația minorităților naționale, cupiuri din presa perioadei, activitatea unor organizații ale exilaților români la Paris; rapoarte de la organizații de monitorizare a respectării drepturilor omului în lumea comunistă, în special din România, rapoarte sintetice de la *Radio Europa Liberă*, dar și transcrierile unor emisiuni difuzate de același post de radio; un dosar întreg conține piese ale campaniilor de presă împotriva lui Mihnea Berindei, scrisori de amenințare cu moartea primite de la „Fiii lui Avram Iancu” etc. etc.

Aducerea la Iași a bibliotecii-arhivei Mihnea Berindei a fost posibilă și ca urmare a susținerii pe care am primit-o din partea unor instituții și a unor oameni, pe care îmi face plăcere să-i amintesc aici: Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași (director prof. Gheorghe Cliveti și colegii mei), Filiala Iași a Academiei Române (președinte acad. Mihail Voicu, precum și colegii din compartimentele financiar și logistică-achiziții), Arhivele Naționale Iași (șef serviciu Florin Cîntic și colegii arhiviști), Asociația Euroregiunea Siret – Prut – Nistru (președinte Dumitru-Tudor Jijie), clubul Rotary Iași 2000 (președinte prof. dr. Mircea Onofriescu și colegii săi), firma Conduent Iași (o mențiune specială pentru domnul Cristian Nistor). Cu toții merită mulțumiri!

Nu aş vrea să închei acest text înainte de a relata un şir de întâmplări legate de un obiect. În timpul unuia dintre stagiile de documentare pe care le-a făcut la Istanbul, Mihnea Berindei a descoperit la un anticar o statueta de mici dimensiuni. A cumpărat-o fără ezitare, pentru că era identică cu una pe care o avea de la Bucureşti, de la o bunică. Făcută dintr-un material care pare a fi alamă, statueta înfăţişează o cămilă, pe care sunt gravaţi sfinţi. Acum, una dintre statuete este pe biroul meu, alta este la Armand Goşu. Le-am primit de la doamna Catherine Berindei, în ultima noastră seară la Veneţia, ca semn de aducere aminte. Nu se mai ştie care dintre ele venise de la Bucureşti şi care de la Istanbul, nu se mai ştie care dintre ele a ajuns la Bucureşti şi care la Iaşi. Oricum, cea aflată pe biroul meu îmi aminteşte de un prieten drag. Care a lăsat în urmă realizări profesionale şi civice, amintiri de prieten şi de coleg, o bibliotecă şi o arhivă, acestea din urmă găsindu-şi rostul la Iaşi. Mulţumim, Mihnea!

Dorin Dobrinicu

În atenția colaboratorilor

Archiva Moldaviae este o revistă cu specific istoric și arhivistic, cu apariție anuală, în cadrul căreia materialele sunt redată în limba română sau în limbi de circulație internațională. Ea urmărește să aducă în circuitul științific studii savante și surse inedite, în special documente de arhivă, referitoare în principal la trecutul Moldovei, precum și la România modernă și contemporană. Perspectivele integratoare, raportările la istoria Europei centrale-estice își vor găsi un loc binemeritat în paginile revistei. Publicația se adresează în mod deosebit istoricilor și arhiviștilor, dar ea este declarat deschisă pentru cercetători din câmpuri variate de cunoaștere, care apelează (și) la documentele păstrate în arhive publice sau private ori în biblioteci.

Archiva Moldaviae cuprinde următoarele rubrici:

- *Studii de istorie* (care se bazează pe surse diverse, inclusiv documente de arhivă);
- *Documente* (publicare de documente, cuprinzând atât transcrierea textului original, cât și – în cazul documentelor în alte limbi – traducerea sa în limba română, însoțite de studii introductive, note etc.);
- *Științe auxiliare ale istoriei* (paleografie, diplomatică, genealogie, heraldică, sigilografie etc.);
- *Prezentări de fonduri* (descrieri de fonduri și colecții arhivistice deținute de instituții publice sau de persoane private);
- *Studii de arhivistică* (teorie și practică arhivistică, istoria Arhivelor);
- *Restitutio* (introducerea în circuitul științific a unor materiale realizate de istorici, arhiviști etc. care, în urma dispariției autorilor, nu au mai apucat să vadă lumina tiparului);
- *Dezbateri* (discuții, polemici, conform regulilor academice);
- *Recenzii și Note bibliografice* (sunt secțiuni destinate recenzării, prezentării unor lucrări de istorie, arhivistică etc.);
- *Viața științifică* (prezentări ale unor conferințe, simpozioane, dezbateri, expoziții etc., desfășurate pe teme de istorie și/sau arhivistică).

Condițiile tehnice de publicare:

Textele (redate cu semne diacritice) vor fi trimise redacției în format Word, Times New Roman, corp de literă 12 pentru text, 10 pentru notele de subsol, distanța dintre rânduri 1,5. Eventuale materiale auxiliare (e.g., fotografii) vor fi expediate în format JPG, 300 dpi.

Studiile nu trebuie să depășească, pe cât posibil, 15.000 de cuvinte, respectiv 85.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 30 de pagini format A4). În cazul studiilor mai mari, redacția poate recurge la publicarea lor în două sau trei părți. Studiile vor fi însoțite de un rezumat redat atât în limba română, cât și în limba engleză (ori în franceză sau germană); lungimea rezumatului poate varia între 400 și 800 de cuvinte. Titlul studiului va fi tradus în limba engleză, la fel ca și 5-10 cuvinte cheie care privesc conținutul textului. Notele vor fi trecute în subsolul paginii (footnote), cu numerotare automată (auto number).

Recenziile nu vor depăși 3.000 de cuvinte, respectiv 22.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 6 pagini format A4); notele bibliografice nu vor depăși 1.500 de cuvinte, respectiv 11.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 3 pagini format A4); este preferabil ca, atașat recenziei/notei bibliografice, să figureze și o fotografie a copertii 1 a lucrării recenzate, în format JPG, 300 dpi.

Autorii vor trimite o notă autobiografică (de circa 200-250 de cuvinte) care va conține: prenumele și numele; facultatea și universitatea/institutul unde a fost susținut doctoratul, titlul tezei (doctoranzii vor trece instituția unde urmează stagiul de pregătire a tezei și titlul acesteia; în cazul cercetătorilor neînscrisi într-un program doctoral se va preciza facultatea absolvită); afilierea instituțională; domeniul de interes; publicații recente (trei cărți sau studii apărute în ultimii 5-6 ani).

Cei interesați să publice în revista noastră sunt rugați să transmită materialele, în format electronic, pe adresa electronică editor@archivamoldaviae.ro sau pe adresa Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod poștal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România, cu precizarea: pentru redacția *Archiva Moldaviae*.

Revista folosește sistemul *peer review* pentru selecția finală a materialelor publicabile. Manuscrisele trimise redacției și nepublicate nu se returnează.

Responsabilitatea pentru conținutul textelor revine în exclusivitate autorilor.

Echipea editorială *Archiva Moldaviae*

For the attention of contributors

Archiva Moldaviae is an annual historical and archival review containing papers in Romanian and foreign languages (English, French, German). Its purpose is to bring into the scientific circulation scholarly studies and unpublished sources, especially archival documents, pertaining principally to Moldova's past, as well as to modern and contemporary Romania. Integrating perspectives, studies relevant to the history of Central-Eastern Europe will find a well-deserved place within the pages of this review. The publication is addressed mainly to historians and archivists, but it is open to researchers from different fields who use documents preserved in public or private archives or libraries.

***Archiva Moldaviae* contains the following headings:**

- *History Studies* (based on different sources, including archival documents);
- *Documents* (publication of documents containing the transcription of the original text and also – for documents in foreign languages – the translation in Romanian language with introductory studies, notes, etc);
- *Auxiliary Sciences of History* (paleography, diplomacy, genealogy, heraldry, sigillography, etc);
- *Funds Presentation* (description of funds and collections preserved by public institutions or private persons);
- *Archival Studies* (archival theory and practice, the history of Archives);
- *Restitutio* (publishing materials produced by historians, archivists, that were not published during the authors' lifetime);
- *Debates* (discussions, polemics, according to academic rules);
- *Reviews and Bibliographic Notes* (sections dedicated to presentation of history and archival papers);
- *Scientific Life* (presentation of historical or archival conferences, symposia, debates, exhibitions, etc.).

Terms of publication:

Materials (including diacritics) should be sent to the editorial staff in Word, font Times New Roman, font size 12 for text and 10 for footnotes, at 1,5 interline. Any additional materials (e.g., photos) should be sent as JPG, 300 dpi.

Studies should not exceed, if possible, 15,000 words, respectively 85,000 graphic signs (no free spaces) (= about 30 pages A4). The editorial staff will decide whether to publish larger studies in two or three parts. Articles will include a summary in Romanian as well as in English (or French, and German), between 400 and 800 words in length. Article's title will be translated in English, along with 5 to 10 key words describing the content. Notes are to appear at the bottom of the page (as footnotes), with automatic numbering.

Reviews should not exceed 3,000 words, respectively 22,000 graphic signs (no free spaces) (about 6 pages A4); the bibliographical notes should not exceed 1,500 words, respectively 11,000 graphic signs (no free spaces) (about 3 pages A4); It is preferred that a cover photo accompany the reviewed paper, in JPG, 300 dpi.

Authors will send a short bio (between 200-250 words) with the following content: first name and last name, department and university/institute granting the doctorate, dissertation title (PhD candidates will include the institution from which the degree is expected and the dissertation title; researchers without a doctoral degree will list only the university from which they graduated); institutional affiliation; research areas; recent publications (1-3 titles published in the last 5-6 years).

Those interested in publishing in our review are requested to send materials in electronic format to editor@archivamoldaviae.ro or to the mailing address on Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod postal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România, specifying: for *Archiva Moldaviae*.

The review uses the peer review system for the final selection of the publishable materials. The unpublished materials will not be returned.

The responsibility for the content of the texts belongs entirely to the authors.

Editorial Staff *Archiva Moldaviae*

ISSN: 2067-3930